ἘΠΕΤΗΡΙΣ

ἙΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐν Παρισίοις
Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν.

ἜΤΟΣ ΛΓ΄

ΑΘΗΝΑΙ 1964

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Annuaire de l'Association d'Études Byzantines (Grèce)

Διευθυντὴς ὁ καθηγητὴς ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ
(ὁδὸς Ἤλιδος 13, Ἀθῆναι 608)
Directeur: Prof. Dr. N. B. Tomadakis (Rue Ilidos 13, Athènes 608)

Διαχειριστὴς ὁ καθηγητὴς ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ
Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
Administration: Prof. Dr. G. K. Spyridakis, Académie d'Athènes

Ἐπεμελήθησαν τῆς ἐκδόσεως:

Τῶν τόμων Α' – ΙΒ': Κων. Δυοβουνιώτης - Φ. Κουκουλὲς
» ΙΓ' – ΙΗ': Κων. Δυοβουνιώτης - Φ. Κουκουλὲς - Δ. Α. Ζακυθηνὸς
Τοῦ τόμου ΙΖ': Φ. Κουκουλὲς
Τῶν τόμων ΙΘ' – ΚΒ': Φ. Κουκουλὲς - Ν. Β. Τωμαδάκης
» ΚΓ' – ΛΓ': Ν. Β. Τωμαδάκης
Τοῦ Εὑρετηρίου τῶν τόμων Α' – Ι' συντάκτης: Ε. Γ. Κριαρᾶς
» » » ΙΑ' – Λ' συντάκτης: Ν. Παναγιωτάκης

Γραφεῖα: Ἀριστείδου 8, ὄγδοος ὄροφος
Bureau: Rue Aristidou 8/8 Athènes 122 - Grèce
Τηλέφ. 538 - 953

Τὰ ἀνταλλασσόμενα περιοδικὰ καὶ τὰ πρὸς ἀγγελίαν ἢ κρίσιν βιβλία ἀποστέλλονται πρὸς τὴν Ἑταιρείαν, Ἀριστείδου 8, πρὸς τὸν διευθυντὴν δὲ μόνον τὰ χειρόγραφα.

Κατ' ἀπόφασιν τοῦ Διοικητ. Συμβουλίου, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1956 οἱ Ἑταῖροι καταβάλλοντες τὴν πρὸς τὴν Ἑταιρείαν συνδρομὴν αὐτῶν λαμβάνουσι τὸν τόμον δωρεάν.

ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΘΗΣΑΥΡΟΥ ΤΗΣ ΛΟΓΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Α'

Ἡ μελέτη τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς δύναται νὰ διαχωρισθῇ εἰς δύο: Εἰς τὴν μελέτην τῆς διαμορφώσεως τῆς *δημώδους γλώσσης* διὰ τῆς *Κοινῆς*, ἀρχομένης ἀπὸ τῶν Ἑβδομήκοντα καὶ τῶν εὐαγγελίων. Εἰς τὴν μελέτην τῆς κατηγορίας ταύτης χρήσιμοι εἶναι οἱ δημωδέστεροι πάπυροι, καιρία δὲ ἡ μετὰ τὸ 1000 μ.Χ. ἐποχή, ὅτε ἡ δημώδης βυζαντινὴ γλῶσσα γράφεται. Καὶ δεύτερον εἰς τὴν μελέτην τῆς *λογίας βυζαντινῆς γλώσσης*, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησαν οἱ συγγραφεῖς ἀττικίζοντες καὶ μή, χρησιμοποιεῖ δ' ἔτι ἡ παρ' ἡμῖν ζῶσα Ἐκκλησία, ἡ Ἑλληνικὴ Ὀρθοδοξία[1].

Καὶ διὰ μὲν τὴν μελέτην τῆς δημώδους πολλὰ γίνονται, συνεστήθη δὲ πρὸ 50ετίας περίπου ἡ ὑπηρεσία τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, ὑπαχθεῖσα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ 1926. Τὸ ἐν λόγῳ Λεξικὸν ἐσχεδιάσθη κατ' ἀρχὰς ἱστορικόν, εἶτα δὲ συνετάσσετο δημῶδες (ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως 1453 μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως 1821). Ἐν συνεχείᾳ περιελήφθη εἰς αὐτὸ καὶ ἡ δημοτικὴ τῶν λογίων συγγραφέων τῶν 150 τελευταίων ἐτῶν. Πλὴν τοῦτο καθαυτὸ δὲν εἶναι ἱστορικόν, μὴ ἀνερχόμενον εἰς τὴν πρὸ τοῦ 1453 περίοδον.

Θὰ ἐνόμιζέ τις ὅτι τὸ πρᾶγμα θὰ ἐθεράπευεν ἡ δημιουργία τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1931), διὰ τῆς παρασκευῆς λεξικοῦ τῶν ἀπὸ Χριστοῦ μέχρι 1453 χρόνων. Πλὴν καὶ τοῦτο λέγεται μὲν μεσαιωνικόν, πράγματι δ' εἶναι ἀρχεῖον τῆς Τουρκοκρατίας, ἀποβλέπον κυρίως εἰς τὴν σύνταξιν τῆς προσωπογραφίας 1453 - 1821.

Κατὰ ταῦτα ἵδρυμα προωρισμένον νὰ ἐρευνήσῃ τὸν γλωσσικὸν θησαυρὸν ἀπὸ Χριστοῦ μέχρι 1453 δὲν ὑπάρχει, καὶ δὴ παρωράθη ἡ σημασία τῆς λογίας βυζαντινῆς γλώσσης. Πολλὴ σημασία, περισσότερα τοῦ δέοντος, ἐδόθη

[1] Πρβλ.: «Ἡ γὰρ τῶν Ἑλλήνων γλῶττα ἐν πέντε διαλέκτοις διῄρηται· πρώτην μὲν τὴν τῆς Ἀτθίδος, δευτέραν τὴν Ἰώνων, τρίτην δὲ τὴν Αἰολέων, τετάρτην δὲ τὴν Δωριέων, *πέμπτην δὲ τὴν Κοινήν ᾗ πάντες χρώμεθα*». Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, De Them. XV 11,11-14 (Pertusi).

εἰς συγγραφεῖς οἷοι ὁ Ἰωάννης Μαλάλας (τοῦ ἕκτου αἰ., γνωστὸς μόνον ἐξ ἐπιτομῆς), παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἔχει ἑνότητα γλώσσης, ἀκολουθῶν τοὺς ὑπ' αὐτοῦ συμπιλουμένους συγγραφεῖς καὶ εἰς τὴν γλωσσικὴν διατύπωσιν[1].

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι μεμονωμένους μελετητὰς ἀπησχόλησεν ἡ συλλογὴ ἀθησαυρίστων λογίων λέξεων[2], εἴτε ἡ συναγωγὴ ἐκκλησιαστικῶν ἢ ἄλλων ὅρων, ἀλλὰ ἡ ἀνάγκη ἐγένετο ἐπιτακτικωτέρα ἐκ τῆς ἐπιταχύνσεως τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἐκδόσεως κειμένων. Εἶναι γνωστὸν ὅτι διὰ νὰ συνταχθοῦν τοῦ εἴδους αὐτοῦ τὰ λεξικὰ πρέπει νὰ συναγάγωμεν τὸ ὑλικὸν ἐκ συγγραφέων, ἐπιγραφῶν καὶ λοιπῶν γραπτῶν μαρτυριῶν, νὰ προχωρήσωμεν δ' εἶτα εἰς τὰ προφορικὰ ἐγκαταλείμματα (λογίας λέξεις διασωθείσας εἰς τὴν μετὰ ταῦτα δημώδη γλῶσσαν).

Ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν θὰ ἐδιδέ τις ἀναλυτικώτερον εἶναι ἡ ἑξῆς: Ἡ Παλαιά, ἡ Καινὴ Διαθήκη καὶ τὰ Ἀπόκρυφα, ὧν πάντων ἔχομεν νεωτέρας ἐκδόσεις. Οἱ πρώϊμοι, μέσοι καὶ ὄψιμοι Χριστιανοὶ συγγραφεῖς, ἰδίᾳ *Πατέρες* τῆς Ἐκκλησίας καλούμενοι ἀλλὰ καὶ οἱ *Ὑμνογράφοι, Συναξαρισταὶ* καὶ συγγραφεῖς Ἀκολουθιῶν. Οἱ παντοῖοι *Ἱστορικοὶ* καὶ *Χρονογράφοι* θύραθεν ἢ ἐκκλησιαστικοί, *Ὑπομνηματισταί, Ποιηταί, Ῥήτορες, Ἐπιστολογράφοι,* Γραμματικοί, Πολυΐστορες, Γεωγράφοι, Ἰατροὶ καὶ τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν ἐκπρόσωποι. Μέχρι τινὸς εἴχομεν ἐκτὸς τῶν ἱερῶν κειμένων, τὴν Πατρολογίαν τοῦ Migne, τοὺς Ἱστορικοὺς τῆς Bonn καὶ τὰ ASS τῶν Βολλανδιστῶν, σποράδην δὲ ἐκδεδομένας βυζαντινὰς ἐπιγραφάς. Ἀπὸ τοῦ 1900 καὶ ἑξῆς ἔχομεν σωρείαν διπλωματικοῦ ὑλικοῦ (ἔγγραφα μονῶν, σιγίλλια κλπ.) καὶ ἀρχαιολογικῆς ὕλης (ἐπιγραφὰς ἐπὶ λίθων, σκευῶν, ὑφασμάτων, ξύλων, τοίχων κλπ.), πλὴν δὲ τῶν ἀνανεωθεισῶν ἐν πολλοῖς ἐκδόσεων τῶν Πατέρων καὶ τῶν Ἱστορικῶν (καί πως τῶν Ποιητῶν τῶν ἐκτὸς τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, τῶν ὁποίων βιβλίων καλὰς ἐκδόσεις μᾶς εἶχον δώσει κατὰ τὸν

---

[1] Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Σύλλαβος Βυζαντ. μελετῶν καὶ κειμένων, ἐν Ἀθήναις, 1961, σ. 279 - 280.

[2] Ἐμμ. Γ. Πεζόπουλος, Ἀθησαύριστοι λέξεις (97), περ. Βυζαντὶς Β', 1910, σσ. 127 - 136. — Λ. Α. Παπαδόπουλος, Λειτουργικοὶ ὅροι, Ἀθηνᾶ Μ', 1928, σσ. 60 - 87. — Ὁ αὐτός, Ἐκκλησιαστικαὶ λέξεις ἀθησαύριστοι, Ἀθηνᾶ ΝΔ', 1950, σσ. 202 - 225. — Ν. Β. Τωμαδάκης, Βυζαντινὴ ὁρολογία Α' Ἐκκλησιαστικά τινα βιβλία Β' Τὰ εἰς -άρχης -άρχος, Γ' ..., Ἀθηνᾶ ΞΑ', 1957, σσ. 3 - 16, ΞΒ', σσ. γ' - ς' + 1 - 16 καὶ ΞΖ', 1963 - 1964, σσ. 1 - 18. (Πρβλ. καὶ ΕΕΒΣ ΚΖ', 1957, σσ. 579 - 580). — Βασ. Γ. Μανδηλαρᾶς, Λόγιαι ἀθησαύριστοι λέξεις ἐκ βυζαντινῶν κειμένων, Ἀθηνᾶ ΞΒ', 1958, σσ. 320 - 368. — Ὁ αὐτός, Ἀθησαύριστα ἀριθμητικά, αὐτόθι ΞΓ', 1959, σσ. 336 - 353. — Δικαῖος Β. Βαγιακάκος, Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα καὶ ἡ μεσαιωνικὴ καὶ νεοελληνικὴ ὀνοματολογία, αὐτόθι ΞΓ', 1959, σσ. 195 - 245. — Πρβλ. ἐπίσης καὶ Ἀν. Π. Χριστοφιλοπούλου, Θέματα ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἐνδιαφέροντα τὴν σύγχρονον πρακτικήν, Ἀθῆναι 1957, ὅπου (73 - 101) οἱ ὅροι (τούτους συνεκέντρωσα ἐν ΕΕΒΣ ΚΖ', 1957, 429).

παρελθόντα αἰ. ἡ Ἑνετία καὶ ἡ Ῥώμη), ἐδημοσιεύθη πλῆθος κειμένων παντοίας ὕλης. Ἐδημοσιεύθησαν νέοι κατάλογοι κωδίκων, εὐκολύναντες τὴν ἀνεύρεσιν τῶν χειρογράφων (τὰ ὁποῖα τὰ τεχνικὰ μέσα κατέστησαν προσιτώτερα). Μόνον οἱ εἰς φῶς ἐλθόντες ποιηταί, ῥήτορες καὶ ἐπιστολογράφοι ἀποτελοῦν πολλὰς χιλιάδας σελίδων. Ἐκ τῶν ἐγγράφων, τῶν βουλλῶν καὶ τῆς ἐπιγραφικῆς διεφωτίσθησαν πολλὰ σχετικὰ μὲ τὸν δημόσιον καὶ ἐκκλησιαστικὸν βίον. Νέοι κλάδοι τῆς βυζαντινολογίας ὡς ὁ Ἰδιωτικὸς βίος ἢ ἡ Σιγιλλογραφία ἢ ἡ Διπλωματικὴ ἤνοιξαν νέας ὁδοὺς ἐρεύνης καὶ προσεπόρισαν εἰς ἡμᾶς πολὺ ὑλικόν. Αἱ ἐργασίαι ἐρευνητῶν οἷοι οἱ ἡμέτεροι Σπ. Λάμπρος καὶ Ν. Βέης ἢ οἱ ξένοι L. Petit, C. Giannelli, Fr. Dölger, P. Lemerle, R. Loenertz, διὰ νὰ φέρω μικρά τινα παραδείγματα, μᾶς ἔδωσαν νέους καταλόγους χειρογράφων, ἐκδόσεις ἐγγράφων τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἢ συγχρόνους ἐκδόσεις συγγραφέων, ὡς ὁ Σχολάριος, καὶ ἐπιστολογράφους σημαντικούς, ὡς ὁ Δ. Κυδώνης. Ὁ Κάρολος De Boor ἢ οἱ ἐκδόται τῆς Collection Budé μᾶς ἔδωσαν ἀξιολόγους νέας ἐκδόσεις τῶν ἐν τῇ Βόννῃ περιλαμβανομένων Ἱστορικῶν καὶ Χρονογράφων. Ἡ ἐργασία τῶν Βολλανδιστῶν ἐπεξετάθη καὶ ἐπροχώρησε σημαντικῶς, δὲν εἶναι δὲ ἡ μόνη εἰς τὸν ἁγιολογικὸν χῶρον. Ἡ τάσις πρὸς μελέτην τῆς τοπικῆς καθέκαστα ἱστορίας (καὶ δὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς) ἔδωκεν εἰς φῶς μέγα ὑλικὸν ἀρχαιολογικὸν καὶ ἱστορικόν, ἔγγραφα, κείμενα. Εἰς τὴν εὐρύνσιν τῶν δημοσιεύσεων συνέβαλον καὶ αἱ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ Εὐρώπην ἱδρυθεῖσαι εἰδικαὶ πανεπιστημιακαὶ ἕδραι καὶ τὰ Βυζαντινολογικὰ Ἰνστιτοῦτα (τῶν Ἀσσομπσιονιστῶν ἐν Παρισίοις καὶ τὸ τοῦ Πανεπ. τοῦ Palermo π.χ.) καθὼς καὶ νέα βυζαντινολογικὰ περιοδικὰ (παρ' ἡμῖν Βυζαντίς, BNJ, ΕΕΒΣ κ.ἄ.). Ὡς πρὸς τὴν ἔκδοσιν τῶν Πατέρων κ.ἄ. ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἂν ἡ γνῶσις τοῦ Χρυσοστόμου καθυστερῇ ἀκόμη, ἡ τοῦ Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας, τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου προήχθη κατὰ πολύ, διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων των ἢ συντάξεως εἰδικῶν λεξικῶν[1]. Εἰς τοῦτο συνέβαλε καὶ τὸ διαφέρον τῶν κλασσικῶν φιλολόγων. Τεραστίας σημασίας πάντοτε εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Du Cange εἰς τὴν μελέτην τῆς Κοινῆς καὶ μεσαιωνικῆς δημώδους. Παρὰ ταῦτα ἀπὸ λεξικογραφικῆς ἀπόψεως ἐμείναμεν εἰς τὸν Sophocles (1887) καὶ τὸν Κουμανούδην (1883, 1900)[2], μὲ μόνην πρόοδον δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας τὴν παράθεσιν εἰς τὸ Λεξικὸν Liddell - Scott - Κωνσταντινίδη τῶν παρατηρήσεων τοῦ Κόντου καὶ τῶν μεσαιωνικῶν λημμάτων

---

[1] Ὡς τὸ τοῦ Lampe, A patristic Greek Lexicon, Oxford 1961 (βιβλιοκρισία τοῦ Α' τεύχους α - *βαραθρόω* ὑπὸ Darrouzès, RÉB XX, 1962, 243).

[2] Εἰς τὸ δεύτερον λεξικὸν τοῦ Κουμανούδη (Συναγωγὴ νέων λέξεων, 1900) περιελήφθησαν ὡς πλασθεῖσαι μετὰ τὴν Ἅλωσιν (1453) καὶ λέξεις αἱ ὁποῖαι κατόπιν διεπιστώθη ὅτι ἐκυκλοῦντο ἤδη αἰῶνας πρὸ αὐτῆς.

ἐκ τοῦ Sophocles καὶ τοῦ Κουμανούδη. Ἀλλὰ τὸ ἐν λόγῳ λεξικὸν δίδει εἰκόνα πολὺ παλαιοτέραν τοῦ 1900.

Β'

Εἰς τὸ Λεξικὸν τῆς Λογίας Βυζαντινῆς Γλώσσης θὰ πρέπει νὰ συναγάγωμεν τοὺς ὅρους τούς τε προερχομένους ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τοὺς τῆς Κοινῆς, καθὼς καὶ τοὺς συνθέτους ἐξ ἑλληνικῶν καὶ λατινογενῶν λέξεων. Π.χ.

ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΟΡΟΙ

1) ***Πολιτεία:*** *Αὐτοκράτωρ, βασιλεύς, βασιλεοπάτωρ, δεσπότης, -ᾶτον, λογοθέτης, ἔπαρχος, ὕπαρχος, ὕπατος, σύγκλητος, δήμαρχος, γένος, ἔθνος,* (βασιλικὸς) *ὁρισμός, αὐθέντης.*

2) ***Στρατός:*** *στρατηγός, στρατάρχης, στρατίαρχος, στρατηλάτης, ταξίαρχος, δέκαρχος, λοχαγός, λοχάρχης, (πρωτο)σπαθάριος, σχολάριος, ἄπληκτον.*

3) ***Ἐκκλησία:*** α) *Θεός, Θεοτόκος, θεολόγος, -ία, θεοπρόβλητος, θεηγόρος, θεοφεγγὴς* κλπ. β) *Χριστός, -ολογία, χριστομίμητος, χριστεπώνυμος, χριστέμπορος* κττ. γ) *ἄγγελος, -ικός, πρωτάγγελος, ἀρχάγγελος, ἰσάγγελος* (πολιτεία), *εὐαγγέλιον,* κλπ. δ) *ἅγιος, ὅσιος, μάρτυς (παρθενο - όσιο - καλλίνικος) μάρτυς.* ε) *θυσία, δωρεά, λειτουργία, ἱερουργία, μυστήριον, μυσταγωγία, ἁγιάζω, -ασμός, καθαγίασις, ἀναφορὰ* κτδ. ϛ) *ἑορτή, ἀνάστασις, ἀνάληψις, βάπτισις, νηπιοβαπτισμός, κανδηλοβάπτισμα.* ζ) *ὡρολόγιον, προσευχή, αἴνεσις, χορός, χειροτονία, ὥρα, ἑσπερινός, ὄρθρος, μεσονυκτικόν, πενθέκτη, ἐνάτη* κτδ. η) *σκεῦος, ἄμφιον, ἱερὸν βῆμα, πολυέλεος, ξύλον, χορός, σήμαντρον, ἄμβων, τράπεζα, ναός, ἐκκλησία, παρεκκλήσιον, διακονικόν, θρόνος, σύνθρονον, κώδων, -οστάσιον.* θ) *ἀφορισμός, ἀνάθεμα, πνεῦμα, -ατικός, πνευματοφόρος, ἱλασμός, ἐξομολόγησις, λύσις, εὐχέλαιον, μετάνοια, -οιαι, εὐχή, -ετικός, λύτρωσις, ὅραμα, (ἱερο)κῆρυξ.* ι) *ἀδελφός, -ότης, δοχειάριος, σκευοφύλαξ, προσμενάριος, δικαῖος, ἡγούμενος, λαύρα, παραλαύριον, καθολικόν, μονή, μονάζω, μοναχός, -αστικός, -αδικός, ἔξαρχος σιωπῆς* (= τραπεζάριος), *μιγάς, σκῆτις -εως* κλπ. ια) *ἱερεύς, διάκονος, ἀρχιερεύς, πατριάρχης, μητροπολίτης, χωρεπίσκοπος, ἀναγνώστης, πρωτοψάλτης, κανονάρχης* καὶ τὰ ὅμοια. ιβ) *ἐκπόρευσις, ἔλλαμψις, ἐπιφοίτησις, μετάληψις, κοινωνία, κατακλαστόν, σῶμα, αἷμα, ἀμνός, ὕψωμα, μερίς, ψυχομέριδον, ζέον* κλπ.

4) ***Κοινωνικὴ ζωή:*** *βροντολόγιον, ἰατροσόφιον, κλητορολόγιον, σεισμολόγιον, ἱερακάριος.*

Αἱ πλεῖσται τῶν ὡς ἄνω προχείρως καταλεγεισῶν λέξεων εἶναι γνωσταὶ ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῆς ἀρχαίας γλώσσης, ὅμως δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν σημασίαν

οὔτε γενικῶς οὔτε πάντοτε. Διεπραγματεύθη δέ τινας ἐξ αὐτῶν (ὡς καὶ τῶν ἑπομένων κατηγοριῶν) ὁ Δουκάγγιος, ἀλλ' οὐχὶ πάντοτε ἱκανοποιητικῶς.

Εἰς παραδειγματισμὸν φέρω προχείρως τὰ ἀκόλουθα.

Ὁ Χριστὸς ἐκλήθη ἀπὸ τὴν Γραφὴν *καθηγητής:* μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί, ὅτι καθηγητὴς ὑμῶν ἐστιν εἷς ὁ Χριστὸς (Ματθ. 23,10). Ὡς ἐκ τούτου οἱ παρ' ἡμῖν καθηγηταὶ ἐκλήθησαν *διδάσκαλοι.* Ἐν τούτοις καθηγητὴς συναντᾶται πολλάκις μὲ τὴν ἔννοιαν ἡγούμενος μοναστηρίου, ὀνομαζόμενος καὶ σωτήριος διδάσκαλος καὶ χειραγωγός. *Ὑποκαθηγητὴς* δὲ λέγεται ὁ ἀντικαθιστῶν τὸν *ταβουλάριον* (συμβολαιογράφον)! *Φοιτητὴς* δὲ εἶναι τότε ὁ μοναστηρίου μοναχός, ἐνῶ *ἀνάδοχος τῶν λογισμῶν* εἶναι ὁ *πνευματικός,* δηλονότι ὁ ἐξομολόγος! Ἐπὶ εἰσερχομένων εἰς μοναστήρια ἔχομεν τοὺς ὅρους *κουρά, κουρεύω, κείρεσθαι* καὶ ἐπὶ τοῦ ἐνεργοῦντος τὴν *χειροθεσίαν: ἀποκείρω, ἀπόκαρσις* (τὴν κοσμικὴν ἀποβάλλειν τρίχα!).

Φιλόσοφος εἶναι κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἔννοιαν ὁ τὰ τῆς φιλοσοφίας ἐρευνῶν, στοχαζόμενος, ἐνῶ διὰ τὴν μοναχικὴν τάξιν φιλόσοφος εἶναι ἰδίᾳ ὁ ἀσκητής. Οὗτος εὐδοκιμῶν ἀποκαλεῖται *μέγας* (διὰ τὸν ἀσκητικὸν ἀγῶνα), ἐνῶ παραλλήλως μεγάλοι προσεπωνυμοῦνται οἱ ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας Ἀθανάσιος, Βασίλειος, Κωνσταντῖνος, διὰ πολιτικὰς πράξεις, δι' ἀγῶνας ἢ διὰ τὰς συγγραφάς των, ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Παρὰ ταῦτα *ὕπατος τῶν φιλοσόφων* εἶναι ὁ πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Οἱ ὅροι *πνεῦμα, πνευματικὸς* ἀλλάζουν ὅλως σημασίαν (πνευματικὴ ζωὴ = ἡ κατὰ Χριστὸν ζωή, ἡ κοινωνία τῶν μυστηρίων!). Ἄλλην πρακτικῶς καὶ θεωρητικῶς ἔννοιαν ἔχουν αἱ λέξεις *μυστικός, μυστήριον, μυσταγωγία, μυστηριώδης, μυσταγωγικός,* ἀναφερόμεναι εἰς τὰ μυστήρια τῆς νέας θρησκείας καὶ τὴν *μυστικὴν κοινωνίαν* μετὰ τοῦ Θεοῦ, *κρυφιομύστως!* Ἡ ἀχειροποίητος εἰκών, τὸ ἐκκλησιαστικὸν *ἐπιτίμιον* (*ἐπὶ βάρει ἀλύτου ἀφορισμοῦ*), ὁ *στεφηφόρος μάρτυς,* ὁ *ἀθλητὴς* (ὁ πνευματικῶς ἀθλήσας στεφανοῦται) λαμβάνουν ἄλλην σημασιολογικὴν ἔκτασιν.

Μία κοινὴ λέξις ἡ *οἰκονομία* (= διοίκησις τῶν τοῦ οἴκου) ἐξικνεῖται εἰς *Θείαν οἰκονομίαν* (Providentia, Πρόνοια), ἢ εἰς *ἐκκλησιαστικὴν οἰκονομίαν* (κατὰ παρέκκλισιν τῶν κειμένων θεσμίων τακτοποίησιν), ἐξ ἧς δευτέρας προέκυψεν ἡ *κατ' οἰκονομίαν* νεοελληνικὴ ἔκφρασις.

Αἱ ἀρχαῖαι λέξεις *ἅγιος, ἱερός, ὅσιος (ἁγιάζω, καθαγιάζω, ὁσιῶ, καθοσιῶ, καθιερῶ, καθαγίασις, καθοσίωσις, καθιέρωσις, ἁγίασμα, ἁγιασμός)* ἔλαβον νέας ἐννοίας, ὡς νοοῦμεν πάντες οἱ ὀρθόδοξοι ἐκ τῆς θρησκευτικῆς πράξεως, ἀλλὰ δὲν νοοῦν οἱ μὴ Ἕλληνες καὶ ἀγνοοῦντες τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν[1].

---

[1] Καὶ οἱ σχετικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ τίτλοι: *Παναγιώτατος, ἱερώτατος, ἅγιος* (ἐπὶ ἐπισκόπου καὶ ἄλλων ἱερωμένων π.χ. ὁ ἅγιος μέγας!), *ὅσιος -ιώτατος, ὁσιολογιώτατος* ἐπὶ μοναχῶν, *πανιερώτατος* ἐπὶ ἀρχιεπισκόπου. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ τίτλοι καὶ αἱ

Πρβλ. «καὶ ἐποίησεν ἁγίασμα ἐν τῷ κοιτῶνι αὐτῆς (ἡ Ἄννα), καὶ πᾶν κοινὸν καὶ ἀκάθαρτον οὐκ εἴα διέρχεσθαι δι' αὐτῆς». Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου (Amann) 199 - 200. Καί: «καὶ ἀνήρπασεν αὐτὴν (τὴν Μαριὰμ) ἡ μήτηρ αὐτῆς ἐν τῷ ἁγιάσματι τοῦ κοιτῶνος αὐτῆς (τῆς Ἄννης) καὶ ἔδωκεν αὐτῇ μασθὸν» (αὐτόθι 202). Ὁ ἐκδότης διερωτᾶται ἂν τὸ ἁγίασμα = sanctuarium, προσευχῆς τόπος δηλονότι. Σήμερον ἁγίασμα εἶναι ὁ ἁγιασμὸς (ὕδατος) ἢ ὁ τόπος ὅθεν ἀναβλύζει τὸ ἁγίασμα τοῦτο. Ἁγιασμὸς δὲ εἶναι καὶ ἡ τελετὴ τοῦ ἁγιάζειν δι' ὕδατος καὶ τὸ ἡγιασμένον ὕδωρ.

Σήμερον νοοῦμεν τίς ὁ ἔχων *τὰ πιστά*, ὁ ἐμπεπιστευμένος ἡμῖν, καὶ τίς ὁ *πιστικὸς* (βοσκός). Δυσκόλως θὰ ἐφαντάζετό τις ὅτι μετὰ τὸν Εὐαγγελισμὸν ὁ ἀρχάγγελος Γαβριὴλ ἀναχωρῶν ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ Ἰωσὴφ ἐν Ναζαρὲτ «ἔλαβε τὰ πιστὰ ῥήματα καὶ ἀπῆλθε». Ἀντίπατρος Βόστρων, Migne, PG 85, 1784.

Δημόσιον παρὰ Βυζαντινοῖς καὶ τὸ ταμεῖον, τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους· *δημόσιος* = ὁ βασιλικός. Ἀλλαχοῦ διέλαβον περὶ τοῦ *λέγω* = διανοοῦμαι καὶ *βοῶ* = κατ' ἐμὲ ἀφώνως ἀλλ' ἰσχυρῶς διανοοῦμαι[1]. Πρβλ. «ἡ δὲ (Μαριὰμ) ἀκούσασα (τοῦ Γαβριὴλ) διεκρίθη ἐν ἑαυτῇ λέγουσα». Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου (Amann), σ. 224. Εἰς τὸ ἴδιον κείμενον *κάλπη*, ἡ εἶναι ἡ ὑδρία (220), ἡ δὲ μαῖα λέγει πρὸς τὴν λεχὼ Θεοτόκον «σχημάτισον σεαυτὴν» (254), ὅπου τὸ *σχηματίζω* ἔχει σχέσιν μὲ τὴν διευθέτησιν τῶν ἐνδυμάτων, *τοῦ σχήματος*. Μετὰ δὲ ταῦτα τὸ (ἱερατικὸν) σχῆμα ἐσήμαινε τὴν ἰδιάζουσαν ἐξωτερικὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀμφίεσιν, ἧς ἀφαιρουμένης *ἀποσχηματίζεταί* τις.

Ἡ λέξις *λιτή*, ἡ καὶ τὸ ρ. *λιτανεύω*, ἔλαβον πολλὰς σημασίας. Διότι λιτὴ εἶναι καὶ ἡ παράκλησις καὶ ὁ χῶρος ὅπου ψάλλεται εἰδικὴ ἀκολουθία καὶ ἡ *λιτανεία* νῦν λεγομένη. Πρβλ. «(ἡ Ἄννα) ἐλιτάνευσεν τὸν δεσπότην» (προσηυχήθη, παρεκάλεσε τὸν δ.). Πρωτευαγγ. Ἰακ. (Amann) 188.

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ πραγματευθῇ τις τὰ κατὰ τὴν ὁρολογίαν τῶν ἑορτῶν. Ἡ *ἀρχὴ τῆς ἰνδίκτου* (1η Σεπτεμβρίου) προηγεῖται τῆς *τεσσαρακοστῆς*, οὕτω διακρινομένης ἀπὸ τῆς *μεγάλης τεσσαρακοστῆς* (εἰς τὴν πραγματικότητα 48 ἡμέραι) τοῦ ἔαρος, ὧν προηγοῦνται αἱ *Ἀπόκρεω*, ἤτοι ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ *Τριῳδίου* (Τελώνου καὶ Φαρισαίου) μέχρι καὶ τῆς *Τυροφάγου* ἢ *Τυρινῆς*. Ἑορτάζομεν τὸν *Εὐαγγελισμόν*, τὴν *Γένναν* ἢ *Γέννησιν* τοῦ Κυρίου,

προσφωνήσεις εἶναι μέγα κεφάλαιον. (Πρβλ. *(καθ)ηγούμενος, προηγούμενος, (ἀρχι-) (ὑπο)διάκονος (διάκων* Χριστ.*), ἀρχιερεύς, ἀρχιπρόεδρος, πρωτοπαπᾶς, πρωτοπρεσβύτερος, πρωθιερεύς, ἀρχιμανδρίτης, δικαῖος, πρωτοψάλτης, δομέστικος, λαμπαδάριος, ἐκκλησιάρχης,* κλπ. κλπ., *(παν-) ὑπέρτιμος, ἔξαρχος, ἐξαρχία*).

[1] Ν. Β. Τωμαδάκης, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν Α², 1958, σσ. 275 - 277.

τὴν *Περιτομήν*, τὰ *Θεοφάνια* ἢ *Ἐπιφάνια* αὐτοῦ, τὰ *Φῶτα*, τὴν *Βάπτισιν*, τὴν *Ἀπαντὴν* ἢ *Ὑπαντὴν* ἢ *Ὑπαπαντὴν* τῆς Θεοτόκου, διακρίνοντες τὸ *γενέθλιον* τῆς Θεοτόκου (ἡμέραν γεννήσεως) ἀπὸ τὸ *γενέσιον* τοῦ Προδρόμου, ἐνῶ μετὰ ταῦτα *γενέθλιος* ἡμέρα τῶν μαρτύρων εἶναι ἡ τοῦ θανάτου αὐτῶν. Ἡ *Κοίμησις* τῆς Θεοτόκου ἑορτάζεται τὸ θέρος. Ἡ *ἑβδομὰς τῶν Παθῶν* ἀρχίζει διὰ τῆς *Κυριακῆς τῶν Βαΐων*, ἕπονται δὲ αἱ *μεγάλαι Δευτέρα, Τρίτη, Τετάρτη*, καθ' ἃς ψάλλονται οἱ *Νυμφίοι*, ἐνῶ τὴν Μ. Πέμπτην ἑορτάζεται ὁ *Νιπτὴρ* καὶ ὁ *Μυστικὸς Δεῖπνος*, τὴν Μ. Παρασκευὴν γίνεται ἡ *ἀποκαθήλωσις* τοῦ Χριστοῦ, τὸ δὲ Μ. Σάββατον εἶναι *ἀναπαύσιμον* καὶ ὁ *ἀναστάσιμος ἑσπερινὸς* αὐτοῦ λέγεται κοινῶς ἡ *πρώτη ἀνάστασις*. Τὸ *Πάσχα* διακρίνεται τοῦ ἑβραϊκοῦ καὶ *νομικοῦ Φάσκα*, κατ' αὐτὸ δὲ ψάλλεται ὁ ἑσπερινὸς τῆς *ἀγάπης*. Ἔχομεν τρία *Ψυχοσάββατα* μετὰ τὴν Κυριακὴν τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου ὅτε *ἀνοίγει* τὸ Τριῴδιον (λειτουργ. βιβλίον), καὶ ἄλλο πρὸ τῆς *Πεντηκοστῆς*.

Κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν ἑορτάζομεν τὰς Κυριακὰς τῆς *Ὀρθοδοξίας, Σταυροπροσκυνήσεως*, ψάλλομεν τὴν *Ἀκάθιστον* ἑορτὴν (*Χαιρετισμοὺς* Θεοτόκου), καὶ τὸν *Μέγαν Κανόνα*. Ἐνῶ τὸν Δεκαπενταύγουστον ψάλλομεν *Μέγαν Παρακλητικὸν Κανόνα*, καὶ τὴν μικρὰν *Παράκλησιν* ἐναλλάξ, νηστεύομεν δὲ *Τετράδι* καὶ Παρασκευῇ, ἐνῶ οἱ μοναχοὶ ἔχουν *ἀβρωσίαν* (νηστείαν) καὶ οἱ μετανοοῦντες *ξηροφαγοῦν*, ἢ τρώγουν *ὄσπρια βρεκτά*. Μεγάλαι ἑορταὶ εἶναι καὶ ἡ τῆς *Ἀναλήψεως*, τῆς *Μεταμορφώσεως* τοῦ Κυρίου καὶ τῆς *Πεντηκοστῆς*, 25 ἡμέρας δὲ πρὸ αὐτῆς ἡ Τετάρτη τῆς *Μεσοπεντηκοστῆς*. Ὀκτὼ ἡμέρας μετὰ τὸ Πάσχα ἑορτάζεται ἡ *Ψηλάφησις* τοῦ Θωμᾶ, 15 δὲ ἀπὸ τοῦ Πάσχα ἡ Κυριακὴ τῶν *Μυροφόρων* κλπ. κλπ.

Οἰκειοῦμαι ρ. ἔχει τὰς γνωστὰς σημασίας τοῦ καθιστᾶν οἰκεῖον ἢ ἴδιον. Ἀλλ' ἰδοὺ ὅτι σημαίνει ἐγγυῶμαί τινα: «παρ' ἐντίμων καὶ χρησίμων ἀνδρῶν οἰκειουμένων αὐτὸν (τὸν τραπεζίτην) μηδὲν πράττειν παρὰ τὰ διατεταγμένα» (Λ. Σοφοῦ, Ἐπαρχικόν, Nicole, 25,3-5, καὶ πολλαχοῦ).

Καινοτομέω ρ., *καινοτομία*, ἡ καὶ *ἀκαινοτόμητος* ὡς νομικὸς ὅρος οὐδεμίαν σχέσιν μὲ τὸ τέμνειν καινὴν ὁδόν. Καταντᾷ εἰς τὸ φιλοδωρεῖν, ὠφελεῖσθαι. «Καινοτομῶ ἀσταφίδας καὶ κάρυα» (Ἰω. Ἀπόκαυκος. Πρβλ. Ἀθ. Παπ. Κεραμέως, Noctes Petrop. 1914, 278,19-20). «Διὰ τὸ μὴ καινοτομεῖσθαι τὰ ἀμφότερα κελλία» (Actes de Lavra 25,32-33, πρβλ. 25,32, 9,23, 11,34 καὶ πολλαχοῦ). «(Οἱ ἀργυροπράται) οὐ χρὴ τούτους καταρριπτεῖν τὰ πιπρασκόμενα ἢ ἐξογκοῦν ἐπὶ καινοτομίᾳ (= ὠφελείᾳ) τῶν πωλούντων, ἀλλ' ἀποτιμᾶσθαι αὐτὰ κατὰ τὴν δικαίαν αὐτῶν ἀποτίμησιν) (Λ. Σοφοῦ, Ἐπαρχικόν, Nicole, 22,24-7).

Φιλοτιμέω ρ., *φιλότιμος, φιλότιμον*, τό, *φιλοτιμία*, ἡ. Ὅλως ἀλλάζουν αἱ σημασίαι. Τὸ μὲν ῥῆμα καταντᾷ νὰ δηλοῖ ἢ τὸ τιμητικῶς τινα δέχεσθαι ἢ φιλοδωρεῖν αὐτὸν (Δούκας, Grecu, 253,13, 255,27, 293,15-6 καὶ 309,5), ἡ *φιλοτιμία* (πρβλ. Sophocles 1146) = φιλοδωρία, παραχώρησις: «νέαν

καὶ ταύτην τοῦ ἡμετέρου κράτους (= ἡμῶν, Ἀλεξίου Α', 1109) φιλοτιμίαν» (Actes de Lavra 53,16, πρβλ. 36,46), τὸ δὲ *φιλότιμον* τῶν ἀρχιερέων εἶναι εἴσπραξίς τις ὑπ' αὐτῶν περιβληθεῖσα τὴν ἀθῴαν ταύτην ἔκφρασιν! (Du Cange, 1678).

Ἰδιάζουσα εἶναι καὶ ἡ ἐξέλιξις τοῦ ρ. *λογοθετῶ* καὶ τῶν συναφῶν *λογοθέτης*, ὁ [1], *λογοθέσιον*, τό, *λογοθεσία*, ἡ (= εὐθύνη ἢ τὸ γραφεῖον τοῦ λογοθέτου). Πρβλ. Du Cange, Glossarium 822-824, Sophocles 718). Πρβλ. «*πάντας* μεθίστησι θάνατος, ὡς δεσπότης· *πάντας* λογοθετοῦσιν (= κατατρώγουν!) οἱ σκώληκες» (Ἰω. Χρυσόστομος, Migne, PG 60, 775). «Θεοτόκε, ...ἐξάρπασον λογοθεσίου φοβεροῦ ἐν ὥρᾳ τῆς ἐτάσεως» (Θεοτοκίον 8 Νοεμβρίου). Ἐξ ἐγγράφων τῆς Μ. Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἔχομεν καὶ τά: *ἀλογοθέτητος*, ὁ, *ἀλογοθετήτως*, ἐπίρρ. Ἐν χρυσοβούλλῳ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ τοῦ ἔτους 1104: «ἀνακρωτηριαστά τε καὶ ἀλογοθέτητα (= ἀφορολόγητα, μὴ ὑπαγόμενα εἰς λογοθεσίαν) παρὰ τῇ μονῇ μένειν τὰ ῥηθέντα καὶ τὰ λοιπὰ πάντα προάστεια αὐτῆς» (Actes de Lavra I, 51,73) καὶ «ἀδιασείστως καὶ ἀλογοθετήτως κατὰ τελείαν καὶ ἀναφαίρετον δεσποτείαν... (περιπολῶσι)» (αὐτόθι 51,61).

Τεχνίτης ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ εἶναι εἴτε ὁ Χριστός, εἴτε εἰδικῶς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα (Κοσμᾶς Μαϊουμᾶ, Εἰς Ὑπαπαντήν, Ὠδὴ α', τροπ. γ').

Ξύστης, ὁ, εἶναι ὁ γραφεὺς κωδίκων τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ 970 μ.Χ. Πρβλ. Cod. Crypt. Δ.γ. XII (Rocchi, σ. 372), ὁ ἄλλως καλλιγράφος, ἢ ἔχων ὡς ἐργόχειρον τὴν ἀντιγραφὴν κωδίκων.

Θεοτοκίον, τό, εἶναι τροπάριον τῆς Θεοτόκου (δι' ἣν ψάλλεται καὶ ἡ *ἐνάτη*), ἀλλ' ὅτε ἀναφέρεται εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Τίμιον Σταυρὸν λέγεται *Σταυροθεοτοκίον*.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μεταβολὴ ἐννοιῶν εἰς ἀρχαίας κοινοτάτας λέξεις, οἷαι *ᾠδή*, *ᾆσμα*, *αἶνος*, *ὕμνος*, *εὐχὴ* (παρὰ Ρωμανῷ Μελῳδῷ) πρὸς δήλωσιν τοῦ *κοντακίου* μετὰ ταῦτα ὀνομασθέντος, *τρόπος* (*-άριον*, *τροπολόγιον*), *βωμὸς* (ἡ ἁγία τράπεζα), *χορὸς* (τῶν ψαλτῶν, μὴ χορεύων), *τραγῳδία* (= ᾆσμα ἀπὸ τοῦ α' αἰ.), *βῆμα* (ἱερὸν βῆμα, πρβλ. *βημόθυρον*), *φιλοκαλέω*, ρ. (τὸ νῦν φροκαλίζω, σκουπίζω). Πρβλ. «Σὺ οὖν ἀπελθὼν καθάρισον τὸν οἶκον, ἐκφορήσας τὴν κόπρον, εἶθ' οὕτω φιλοκαλήσας τοῦτον, ῥᾶνον ὕδωρ καθαρὸν» (Ἀββᾶ Νείλου Κεφάλαια, παρ' Ἰωσὴφ Βρυεννίῳ Α', 292). *Τέως*, ἐπίρρ., μετὰ τῆς ἐννοίας, μέχρι σήμερον, τοὐλάχιστον. (Πρβλ. Κ. Ἄμαντον, ΕΕΒΣ 2, 1925, 277-278): «ὁ μακαριώτατος Βουλγαρίας, ὅν περ θαυμάζω τέως ἐγὼ τοῦ βίου» (VVr. 3, 1896, 272).

---

[1] Πρβλ. καὶ Κωνστ. Μ. Ράλλη, Περὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Λογοθέτου κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἐπ. Ἐπετηρὶς Πανεπ. Ἀθηνῶν ΙΑ', 1914-1915, σσ. 153-165.

Η ΣΥΝΘΕΣΙΣ

Ἡ σύνθεσις θὰ ἠδύνατο νὰ ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς διὰ μακρῶν, δεδομένου ὅτι ἐπλάσθησαν κατὰ ἑκατοντάδας ἢ χιλιάδας νέαι λόγιαι λέξεις μὴ ἐπιδώσασαι εἰς τὴν γλῶσσαν, χάριν τοῦ ποιητικοῦ λόγου καὶ μόνον.

Οὕτως ὁ φερόμενος ὡς Ἰωάννης Δαμασκηνὸς συγγραφεὺς τῶν Ἰαμβικῶν Κανόνων (Christ-Paranikas, Anthologia, ὅπου αἱ παραπομπαὶ) λέγει καὶ τὰ ἑξῆς ἀπίθανα: *ἀκτιστοσυμπλαστουργοσύνθρονον (Πνεῦμα)* Πεντηκ., ᾠδὴ η', τρ. γ' (σ. 217), *γλωσσοπυρσεύτῳ (θέᾳ)* (αὐτόθι), *ἡ γλωσσοπυρσόμορφος (πνεύματος χάρις)* (215), *τὸ πανσθενουργόφωτον (ἄφθιτον σέλας)* (214), *τὴν προφητόφθεγκτον (φωνὴν)* (216), *ἡ τρισσοφεγγόφωτος (φύσις)* (216). Ἐπιρρήματα: *αὐτοδεσπότως* (217), *πατροπροβλήτως* (215).

Ταῦτα θὰ ἠδύναντο νὰ πολλαπλασιασθοῦν διὰ σταχυολογήσεως ἐκ τοῦ Ἰω. Τζέτζου καὶ δὴ τῆς Συνόψεως Χρονικῆς τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ, βαθύτατα πάντων ἐπηρεασθέντων ἀπὸ τὴν ἐπικὴν ποίησιν καὶ τὸν ὁμηρικὸν κόσμον. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὁμαλὴ σύνθεσις καὶ ἡ παραγωγὴ ἔχουν ἴδιον διαφέρον καὶ ὅταν πρόκειται περὶ κοινοχρήστου ὁρολογίας.

Εἰς τὴν σύνθεσιν π.χ. τοῦ *τρώγω-φαγεῖν*, ἔχομεν ἐκτὸς τοῦ *ἰχθυοφαγῆσαι* καὶ *λαθροφαγεῖν* καὶ *βραδυφαγῆσαι*, *βραχυφαγῆσαι*, *λαθροφαγοποτῶν* καὶ *ποικιλοφαγῆσαι* (Ἀθ. Παπ. Κεραμεύς, Noctes Petropol., 1913, 29,10,11, 57,24, 29,12). Ἐκτὸς τῶν *νηστειῶν* ἔχομεν τὴν *μεσονηστήσιμον*, ἢ *μεσονήστιμον*.

Χοιρινομαγειρεία, ἡ, εἶναι φαγητόν, ἀλλ' ὑπάρχουν *χοιροβότανον*, τό, *χοιρομάνδριον*, τό, *χοιροσφάγια*, τά, *χοιρόψωμον*, τὸ (πρβλ. Φ. Κουκουλέ, ΒΒΠ Ε', 1952, σσ. 101, 54, 55, 312).

Προβατοχοιροδεκατία εἶναι φόρος σχετικὸς μὲ πρόβατα καὶ χοίρους. Ἔχομεν *χοιρεμπόρους*, *χοιραγέλας*, *προβατεμπόρους*, *ἰχθυοπράτας*, *ἐργολάβους* ἤτοι *λεπτουργούς*, *γυψοπλάστας*, *ἀσκοθυραρίους*, ἀλλὰ καὶ *βεστιοπράτας*, *σαπωνοπράτας*, *ὀθονοπράτας*, *μεταξοπράτας*, οἱ ὁποῖοι πωλοῦν *πραγματείας* εἰς τὰ *ἐργαλεῖα* των (ἐμπορεύματα εἰς τὰ καταστήματά των) καὶ *ἐξωκάματα ἱμάτια* (κατασκευασθέντα ἔξω τῆς Κωνσταντινουπόλεως). (Πρβλ. Λ. Σοφοῦ, Βιβλίον Ἐπαρχικόν, J. Nicole). Ὑπάρχουν ἐξ ἄλλου *ἀργυροπράται (τραπεζῖται ἢ καταλλάκται)* εἰς τὸ χρηματιστήριον τῶν ἐμπορευμάτων.

Ἡ εἰσοδοέξοδος ἦτο γνωστὴ ἐκ τοῦ Δούκα (353,12 Grecu). Νῦν παλαιότεραι μαρτυρίαι: (1201) «ὁ δεσποτικὸς δρόμος καὶ εἰσοδοέξοδος» (Guillou, Actes Grecs di Messina 19,20) καὶ (1306): «ὁδὸς δημοτικὴ εἰσοδοέξοδος αὐτοῦ» (Αὐτόθι 24,17).

Ἀποαξιωματικοί, *ἀποεπίσκοποι*, *ἀποέπαρχοι* εἶναι οἱ καθαιρεθέντες ἀπὸ

τῶν σχετικῶν ἀξιωμάτων [1]. Εἰς τὸν ἱστορικὸν Δούκαν (Grecu) ἔχομεν *Τουρκοπέρσας* (89,8, 165,2, 281,1) ἀλλὰ καὶ *Περσότουρκοι* συναντῶνται ὁμοίως (163,30).

Ἡ λέξις ἐξ ἄλλου *εἰκών*, ἡ, εἶναι ἀρχαία, ἀλλ' ἔλαβεν ἄλλην σημασίαν εἰς τὸ Βυζάντιον ὅπου ἐσέβοντο καὶ προσεκύνουν τὰς *ἁγίας εἰκόνας*, εἴτε τὰ *εἰκονίσματα*, ἀνήρτων αὐτὰς εἰς *τὰ εἰκονοστάσια*, ὄντες *εἰκονόφιλοι* καὶ οὐχὶ *εἰκονολάτραι*. Ἀπεναντίας ὑπῆρχον οἱ *εἰκονομάχοι*, οἵτινες ἔθραυον τὰς εἰκόνας, γινόμενοι *εἰκονοκλάσται*, ἢ ἔκαιον αὐτὰς ὡς *εἰκονοκαῦσται*, διὰ νὰ τὰς ἐπαναφέρουν μετὰ ταῦτα οἱ *εἰκονοφόροι*, καὶ *εἰκονοτύποι*. Ἑορτάζομεν δὲ τὰς Κυριακὰς τῆς *Ὀρθοδοξίας*, ὅτε ἔγινεν ἡ *ἀναστήλωσις* τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἤτοι ἡ ἐπὶ τῶν *στηλῶν* τῶν ναῶν ἐκ νέου *γραφὴ αὐτῶν* καὶ τῆς *Σταυροπροσκυνήσεως*.

Ἡ ἡσυχία εἶναι ἀρχαιόθεν ἐπιθυμητή, ἀλλ' ἡ *ἱερὰ ἡσυχία* τῶν ἀσκητῶν, τῶν *ἱερῶς ἡσυχαζόντων* ἢ ἁπλῶς *ἡσυχαστῶν* προεκάλεσε τὸ *ἡσυχαστικὸν* ζήτημα, καὶ ὁ *ἡσυχασμὸς* ἐνίκησε διὰ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ († 1359). *Ἡσυχαστήριον* εἶναι ἡ καλύβη τοῦ ἡσυχαστοῦ, ἐνῷ ὁ μοναχὸς φοιτᾷ εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ *φροντιστήριον* (μονήν)!

ΟΡΟΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ

Α΄ ΛΑΤΙΝΟΓΕΝΕΙΣ: 1) ***Πολιτεία***: *ὁ ῥὴξ* (rex), *τὸ ῥηγᾶτον*, *ὁ καῖσαρ* (caesar), *ὁ μάγιστρος* (magister), ὁ (μέγας) *δοὺξ* (dux), *ὁ κόμις* (comes), *ὁ κοιαίστωρ* (quaestor), *ὁ προτήκτωρ* (protector), *ὁ πραιπόσιτος* (praepositus), *ὁ πραίτωρ*, *τὸ πραιτώριον* (praetor, praetorium), ὁ (μέγας) *δομέστικος* (domesticus), *ὁ καστρήνσιος* (castrinsius), *ὁ κανδιδᾶτος* (candidatus), *ὁ μανδάτωρ* (mandator), *ὁ πατρίκιος* (patricius), *τὸ παλάτιον* (palatium), *τὸ σιλέντιον* (silentium), *τὸ ὀφφίκιον*, *ὁ ὀφφικιάλιος* (officium, officialis), *ἡ μαγναύρα* (magna aula), *ἡ βοῦλλα* (bulla), *ὁ νοτάριος* (notarius), *τὸ σιγίλλιον* (sigillum), *τὸ σίγνον* (signum), *ὁ ταβουλάριος* (tabularius), *ὁ χαρτουλάριος* (cartula -aris), *ἡ ῥεγεὼν* (regio).

2) ***Στρατός***: *ἡ λεγεὼν* (legio), *ἡ βάνδη*, *τὰ βάνδα* (banda), *τὸ κάστρον* (castra), *τὸ φωσσᾶτον* (fossatum), *ὁ λιμιτάνεος* (limitaneus).

3) ***Ἐκκλησία***: *ὁ τροῦλλος* (trulla), *ὁ σολέας* (solea), *ἡ κέλλα* (cella), *ὁ ὀφφικιάλιος*, *ὁ σακελλάριος* (sacella -aris), *ὁ σακελλίων*, *ὁ καστρήνσιος*, *ὁ ῥεφερενδάριος* (referendarius), *ὁ ἀκτουάριος*, *ὁ ὀστιάριος* (ostiarius), *ὁ κανονικὸς* (canonicus καὶ ὄχι ἑλλ. κανονικός), *τὸ τέμπλον*, *-εον*

[1] Πρβλ. *Ἀπὸ ἐπάρχων* (= ἀποέπαρχος) καὶ *Ἀπὸ ὑπάτων* (= ἀποὕπατος) V. Laurent, Coll. Orgh. 304, 596, 108, 247.

(templum), *τὸ μανουάλιον* (manualis). Τὰ ὀνόματα *Βαρθολομαῖος* (Bartholomeus), *Γερμανὸς* (germanus), *Παῦλος* (paulus) κ.ἄ.

4) ***Κοινωνικὴ ζωή***: *τὸ ἄκτον* (actum), *τὸ πάκτον* (pactum πρβλ. *πακτόω*, *πακτονάριος*), *ὁ μαγκίπης* καὶ *μάγκιψ* (manceps), *τὸ μαγκίπιον* (manucipium), *τὸ μακέλλον*, *ὁ μακελλάριος* (macellum -aris), *ὁ σαλμαδάριος* (salmadaris), *τὸ βιβαρόπακτον* (vivarium + pactum), *ἡ ῥόγα*, *ῥογεύω* (roga = μισθός), *ὁ μαΐστωρ* (magister), *ὁ βορδονάριος* (burdonarius) κλπ.

Β΄ ΜΕΙΚΤΟΙ: 1) ***Σύνθεσις Κοινῆς + Ἑλληνικῆς***: ὁ (μέγας πρωτο-) *σύγκελλος*, *-ία -εύω*, *ὁ πρωτονοβελίσσιμος*, *ὁ πρωτονοτάριος*, *ὁ πρωτομανδάτωρ*, *ὁ πρωτοασηκρῆτις* (πρῶτος a secretis), *ὁ σπαθαροκανδιδᾶτος*, *ὁ βανδοφόρος*, *ὁ ἀρτίκλινος*, *ὁ βεστάρχης*, *ὁ βεστιοπράτης*, *τὸ χρυσόβουλλον*, *τὸ ἀργυρόβουλλον*, *τὸ ἐπιμάνικον -ίκιον*, *ὁ ἱεροκουβουκλίσιος*, *τὸ σκουτελλοπίνακον*, *τὸ μεσοσκούτελλον*, *ὁ ὀπτόμινσος*.

2) ***Ὅροι λατινικοὶ μὲ ἑλληνικὴν κατάληξιν***: *ἡ μαγκίπισσα* (σύζυγος τοῦ μάγκιπος), *ἡ μαγιστρότης* (ἡ ἰδιότης τοῦ μαγίστρου), *ῥηγατεύω*, *ῥηγικὸς* (εἶμαι ῥήξ, τοῦ ῥηγὸς κλπ.).

3) ***Ὅροι ἑλληνικοὶ μὲ λατινικὴν κατάληξιν***: *ὁ ἀσκοθυράριος*, *ὁ καμηλάριος*, *ὁ καταρτάριος* (= κατεργαζόμενος μέταξαν), *ὁ σηρικάριος* (τὸ αὐτό), *ὁ κηρουλάριος* (ὁ ἐπὶ τοῦ κηροῦ), *ὁ μαρμάριος*, *ὁ προσμονάριος*, *ὁ σπαθάριος* κλπ.

Γ΄ ΜΗ ΛΑΤΙΝΙΚΑΙ ΛΕΞΕΙΣ: *ὁ δροῦγγος* (drungus κελτικόν;), *ὁ δρουγγάριος*, *ὁ παπᾶς*, *τὰ σκαραμάγγια* κλπ.

Θὰ ἦτο περιττὸν νὰ ἐπέμενον περισσότερον εἰς τὴν συσσώρευσιν τῶν ἐν λόγῳ ὅρων, δεδομένου ὅτι τὰ λεξικὰ τῶν Du Cange, Κουμανούδη καὶ Sophocles βοήθουν ἐξ αὐτῶν, πλεῖστοι δ' ὅσοι (καθὼς καὶ ἑλληνογενεῖς) ἡρμηνεύθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη καὶ ὑπὸ ἄλλων καὶ τοῦ ἀειμνήστου Φαίδωνος Κουκουλὲ εἰς τὸ ἑξάτομον σύγγραμμά του ΒΒΠ (= Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός) [1].

Περαιτέρω διὰ μικρῶν τινων παραδειγμάτων θὰ δείξω, ὅτι ἡ ἁπλῆ

[1] Τούτου ἀνεμένομεν πρὸ πολλοῦ τὸ γενικὸν εὑρετήριον, διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου, ζῶντος τοῦ Κουκουλὲ († 1956), ἐπληρώθη ὁ συνεργάτης του κ. Ἰορδάνης Παμπούκης. Οὗτος ὅμως ἠμέλησε μέχρι σήμερον τὸ ἔργον, παρὰ τὰς γενομένας παραστάσεις. Μόνον τὸ γλωσσικὸν ὑλικὸν τοῦ ΒΒΠ θὰ ἤρκει διὰ νὰ καταρτισθῇ ἓν νέον λεξικὸν τῆς Βυζαντινῆς δημώδους καὶ λογίας, ὅπου εἰδικοὶ ὅροι (ναυτικοί, γεωργικοί, ἐδεσμάτων, ποτῶν, ἐνδυμάτων κλπ.) εἶναι πολυάριθμοι, ἑρμηνεύονται δ' ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὰ πρὶν καὶ πρὸς τὰ νέα Ἑλληνικά.

γνῶσις τῆς Λατινικῆς, ἔστω καὶ μεσαιωνικῆς, δὲν ἀρκεῖ εἰς τὸ νὰ ἑρμηνευθοῦν οἱ ὅροι:

μαγίστωρ τῶν μαγείρων (1187-8) «μετὰ τῶν οἰκημάτων Ῥαβέλλου μαΐστορος τῶν μαγείρων» A. Guillou, Les Actes Grecs de S. Maria di Messina, Palermo 1963, 13,16. *Magister* (λατ. = ὁδηγός) μετεποιήθη εἰς *μαγίστερ, μαΐστωρ, μαΐστρος, μάγιστρος* (πρβλ. Du Cange, Gloss. 843-845, Sophocles 726). Ἡ ἀρχὴ *μαγιστρᾶτον*, τὸ *(μαγιστέριον -ήριον -όριον)*. Ἐννοιολογικῶς: 1) *μαΐστωρ*, ὁ, ἐπὶ τεχνῶν = μάστορας· 2) ἐπὶ γραμμάτων = διδάσκαλος: «μαΐστωρ τῆς σχολῆς τῶν γραμματικῶν» (ΕΕΒΣ ΚΖ', 1957, 429), *μαγίστερον*, τὸ = διδασκαλεῖον· α') *μάγιστρος*, ὕπατον ἀξίωμα τῆς πολιτείας ἔχον διάφορον κατὰ αἰῶνας ἀξίαν καὶ σημασίαν, β') *μάγιστρος* = ναύκληρος, γ') *μάγιστρος* παλατίου, ὀφφικίων, δ') *μάγιστρος* = ἀρχηγὸς ταγμάτων στρατοῦ κλπ., ἡ ἀρχή: *τὸ μαγίστριον*, ἡ σύζυγος τοῦ μαγίστρου λέγεται ἡ *μαγιστρίσσα* (*μαγιστρίσση*, ἡ· πρβλ. Du Cange, Appendix 124). Πρβλ. *μαγιστριανός*, ὁ, *μαγιστρόκηνσος*, ὁ, *μαγιστρότης*, ἡ.

Paganus (λατ. = ἐθνικός), δημοτικὸν παρ' ἡμῖν *παγανὸς -ά*, δαιμόνια. Ἐν τούτοις εἰς τὸ Κλητορολόγιον τοῦ Φιλοθέου (Bury) κεῖται «παγανὴ προέλευσις» (169,31) κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν δημοσίαν προέλευσιν, διακρίνονται δὲ «εἰ μὲν ἔχοιεν χειροτονίας... εἰ δὲ παγανοί εἰσιν» (156,17-18), ὅπου οἱ παγανοὶ ἀντιτίθενται πρὸς τοὺς ἔχοντας ἀξίας, ἀξιώματα (ἰδιῶται).

Γ'

Ἐπιθυμῶ ἐν συνεχείᾳ νὰ δώσω δείγματα τῆς σημασιολογικῆς διαφορᾶς ἀρχαίων λέξεων καὶ τῶν παραγώγων ἢ συνθέτων των πρὸς τὰς βυζαντινάς.

Ὑπουργὸς εἶναι ὁ ὑπὸ τὸ ἔργον τινὸς ταχθείς, εἴτε οὗτος εἶναι ἰατρός, εἴτε κτίστης (πρβλ. Κουκουλέν, ΒΒΠ Β', 1948, 146, 200), ἀλλὰ καὶ μοναχὸς (πρβλ. Guillou, Actes Saint Jean Prodrome, σ. 169,43-45). Πέραν τούτου τυπικὸν μονῆς ὀνομάζει τοὺς συμμοναστὰς κελλιώτου «(καὶ αὐτὸς καὶ οἱ δύο αὐτοῦ) ὑπουργοὶ» (Lemerle, Actes de Kutlumus 31,11). Εἰς ἄλλο τυπικὸν ἀπαντῶνται ὑπουργοὶ καὶ *ὑπούργισσαι* (ἐξκουβήτορες) βοηθοὶ μοναστικοῦ νοσοκομείου (Δημητριέφσκη, Τυπικά, σ. 683). Εὑρίσκω δὲ καὶ τῆς *ὑπουργίας δομέστικον* (Φιλοθέου, Κλητορολόγιον, Bury, 177,30, 178,29).

Δόκιμοι εἰσελθόντες εἰς μοναστήρια «τὰς *μοναχικὰς* περιεβλήθησαν *περικεφαλαίας*» (μοναχικὸν σκοῦφον!). Πρβλ. Ἀ. Παπ. Κεραμέως, Noctes Petrop., 64,20. Τὸ τυπικὸν τοῦ μοναστηρίου καθορίζει πῶς γίνεται ἡ *ἀποταγὴ* αὐτῶν καὶ ἡ *προσένεξις* (τῶν νεωστὶ ἀποκειρομένων. Αὐτόθι, 64,34). Οὗτοι θὰ τρώγουν τοῦ λοιποῦ εἰς τὸ *ἀριστητήριον*, ἤτοι τὴν *τράπεζαν* τῆς μονῆς (Αὐτόθι, 38,25)[1]. Ὁ μοναστὴς ἔχει *ὑποτακτικόν*, ὑπάρχει δὲ καὶ *ὑφηγούμενος*. Τοὺς πάντας ἐξυπνίζει ὄρθρου βαθέος *ὁ λαοσυνάκτης*, διὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου. Τὴν τάξιν ἐν τῷ μοναστηρίῳ ἐπιβλέπουν *οἱ ἐπιστημονάρχαι*, ἐν τῷ ναῷ *οἱ ἐκκλησιάρχαι* (σήμερον ὁ κλησάρης, ἡ κλησάρισσα!). Ὁ μοναχὸς λέγεται καὶ *μελαμφόρος* (Δούκας, Grecu, 379,12), καὶ *ῥακενδύτης* (πολλαχοῦ), καθὸ ἐνδυόμενος *τὸ ῥάκος* (ὕφασμα, ράσον), ἀλλὰ καὶ *μελενδύτης* (πρβλ. εἰς ἐπίγραμμα ιγ' αἰ.: *Ἰωσὴφ Μελενδύτην* Cod. Crypt. Γ.α. I, Rocchi 211), *μαυροκαλόγηρος, μαυροηγούμενος* (πρβλ. Κουκουλέν, Εὐσταθίου Λαογρ. Β', 1950, 37). Ὁ Κουμανούδης ἤδη κατέλεξε τοὺς ὅρους *πρωτομόναχος*, ὁ, *συνηγούμενος*, ὁ, *πτωχοηγούμενος, στρατιομόναχος*, ὁ (φύλαξ τῶν καθειργμένων ὑπερασπιστῶν τῆς εἰκονολατρίας). Ὑπῆρχον, ἀναλόγως τῆς ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς μονῆς κατοικήσεώς των, *ἐσωμόναχοι* καὶ *ἐξωμόναχοι*, ἐνῶ ὁ ἐπὶ τοῦ *ξενῶνος* μοναχὸς ἐλέγετο *ξενωνίτης*, ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ γηροκομείου τῆς μονῆς *γηροκομίτης* (Δημητριέφσκη, Τυπικά, 686). Ὁ ἐπὶ τῶν τροφίμων *κελλαρίτης* ἦτο «τοῦ μοναδικοῦ (= μοναχικοῦ) *συντάγματος* φροντιστὴς» (Αὐτόθι, 782). *Δοχειάριος* καὶ σήμερον λέγεται ὁ ἐπὶ τοῦ *δοχείου* μοναχός, τῆς ἀποθήκης. Διακριτέον ὅτι δοχεῖον ἦτο καὶ ἡ ἱματιοθήκη καὶ δοχειάριος ὁ ἐπιμελούμενος τῆς ἐνδύσεως καὶ ὑποδέσεως τῶν συμμοναστῶν του μοναχὸς (Ἀθ. Παπ. Κεραμεύς, Noctes Petr. 58,33 καὶ πολλαχοῦ). Ἕτερος δοχειάριος ἐφύλαττε τὰς τροφάς, ἐνῶ τρίτος τὰ σκεύη: «Πρέπον οὖν τρεῖς εἶναι δοχειαρίους, ὧν τὸν μὲν ἕνα τὰ τῆς μονῆς ἱερὰ σκεύη καὶ ἔπιπλα καὶ ἁπλῶς εἴ τι κρεῖττόν ἐστι παραφυλάττειν, ὃν δὴ καὶ *σκευοφύλακα* ἐπικλητέον...» (Αὐτόθι, 58-59)[2]. Εἶχε δὲ καὶ *βιβλιοφύλακα* ἡ μονὴ (Δημητριέφσκη, Τυπικά, 233), καὶ ὁ φυλάττων τὰ λειτουργικὰ βιβλία ἦτο ὁ *ἄρχων τῶν κοντακίων*. Ἦσαν δὲ ταῦτα κώδικες, ἀλλ' ἰδία *εἰλητάρια*. Ἤθελον δὲ τὴν μονὴν οἱ κτίτορες *αὐτοδέσποτον* καὶ *ἰδιοδέσποτον* εἶναι (Αὐτόθι, 51,8). Ἡ βιβλιοθήκη ἐπιγέγραπται «ψυχῆς ἰατρεῖον» (Πάτμος).

Οἱ μὴ χειροθετημένοι μοναχοί, οὐδὲ δόκιμοι, συνδεδεμένοι δὲ πρὸς τὸ μοναστήριον (λαϊκοί;) εἶναι *μιγάδες*. Πρβλ. «μονασταὶ καὶ μιγάδες» (Ἰω. Ἀπόκαυκος, VVr. 3, 1896, 266,20) «(ἐμάθομεν) οἱ μιγάδες καὶ οἱ πολλοὶ τὸ φιλάλληλον» (Εὐθύμιος Μαλάκης, Λόγος Ἐπαινετήριος, Μπόνης, 53,3-4). «Ἀλλ' οὐχὶ καὶ πρὸς μοναχοὺς καὶ μιγάδας» (Εὐθύμιος Τορνίκης, Ἀθ. Παπ. Κεραμεύς, Noctes Petrop. 158,4). Πρβλ. καὶ *μιγὰς ὄχλος*: «ἤδειν τὸ δυσάρεστον καὶ δυσήνιον τοῦ μιγάδος ὄχλου» (Φώτιος, Ἐπιστολαί, Βαλέττας, 150). Παρὰ Θεοδώρῳ Στουδίτῃ καὶ *ὁ μιγαδικὸς* (Πρβλ. Κουμανούδην).

---

[1] *Ἀριστητάριος*, ὁ μοναχὸς ὁ ὑπηρετῶν τὴν τράπεζαν.

[2] Ἐκ τινος *δοχειαρίου* κτίτορος καὶ ἡ ἱ. μονὴ Δοχειαρίου ἐν Ἄθωνι.

Εἰς τὴν 'Υμνογραφίαν: «ἕτεροι δὲ μιγάδι στοιχοῦντες» (= μιγαδικῷ κανόνι, Pitra, AS, I 306). «Ὡς περ χρεών, δεῦτε πάντες, μονασταὶ σὺν τοῖς μιγάσιν, ἱερεῖς σὺν τοῖς ἄναξιν...» (Αὐτόθι 340, Θ. Στουδίτου, κοντάκιον εἰς ὅσιον Εὐθύμιον, οἶκος ζ'), «μονάζουσί τε καὶ τοῖς μιγάσιν» (Αὐτόθι 393, Ἰωσὴφ Ὑμνογράφου, Εἰς ὅσιον Εὐστράτιον κοντάκιον, οἶκος η'). Καὶ *«μιγαδικὴ τριάς»* (Αὐτόθι, Ἀνεπίγραφα 628, ὅπου ὁ Pitra ἐσημείωσεν: «Τριὰς dicitur monastica vita, sive ob triplex genus anachoretarum, coenobitarum et mixtorum, seu μιγάδων» (ἰδιορρύθμων;).

Κατακλείω μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι θὰ ἐξεπλήσσετό τις μανθάνων ὅτι ὅροι τινὲς ὑπῆρχον παρὰ Βυζαντινοῖς, εὑρέθησαν ὑπ' αὐτῶν ἢ ἐχρησιμοποιήθησαν τὸ πρῶτον ὑπ' αὐτῶν. Π.χ. *φιλόλογος* καὶ *φιλολόγιος*, ὁ, ἐν χρήσει παρὰ Θεοδώρῳ Λασκάρει, Festa, 125,18. *θεματογραφῶ*, ρ. τὸ πρῶτον ἐχρησιμοποίησε Κωνσταντῖνος ὁ Λάσκαρις (Κουμανούδης). *ῥωτακισμός*, ὁ, τὸ πρῶτον ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ Μ. Φιλῆ (Κουμ.). *συνεδρίασις*, ἡ, ὑπάρχει παρὰ Ἰω. Τζέτζῃ (Κουμ.). *συσκοτίζω*, ρ. παρὰ Κ. Μανασσῇ (Κουμ.), βυζαντινὰ εἶναι καὶ ἡ *παραίσθησις*, ἡ *παρετυμολογία*, ἡ *παρθενοφθορία*, τὸ *πεζοδρόμιον*, (ἀλλὰ = ἀγὼν δρόμου πεζῶν!) καὶ ὁ *ὀρθοεπὴς* (περὶ πάντων τούτων Κουμαν. ἐν λέξεσιν).

Τὸ μικρὸν τοῦτο δειγματολόγιον δεικνύει σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν δυσκολίαν τὴν ὁποίαν συναντοῦν οἱ ἑρμηνεῖς τῶν κειμένων. Τὰ δὲ κείμενα εἶναι ἡ βάσις τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης καὶ ἄνευ ἀκριβοῦς αὐτῶν ἑρμηνείας αἱ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι δύνανται νὰ παραγνωρισθοῦν. Ἀλλὰ τὰ κείμενα εἶναι καὶ διὰ τοὺς ἀρχαιολόγους ἀπαραίτητα, δεδομένου ὅτι καὶ ἡ ἰδική των ὁρολογία παραδίδεται ὑπὸ συγγραφέων, πεζογράφων καὶ ποιητῶν.

Θὰ μὲ ἔφερε μακρὰν ἡ προσπάθεια ν' ἀποδείξω ὅτι καὶ ἀπὸ στενῆς φιλολογικῆς πλευρᾶς ἡ ἀνάγκη τοῦ λεξικοῦ εἶναι κραυγαλέα. Συγγραφεῖς ὡς ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, ὁ ἱερὸς Φώτιος, ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνή, θεωρούμενοι ἀττικισταί, δὲν δύνανται νὰ ἑρμηνευθοῦν διὰ μόνης τῆς γνώσεως τῆς ἀττικῆς γλώσσης, διότι, ἡ πρᾶξις ἀπέδειξεν, ἡ ἑρμηνεία των προϋποθέτει γνῶσιν τῆς ἀνεπαισθήτως ὑπεισελθούσης εἰς τὸ λεξιλόγιόν των μεταγενεστέρας ὁρολογίας τῆς σχετικῆς μὲ τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν Πολιτείαν, τὴν κοινωνικὴν ζωήν, τὸν στρατόν, τὴν θεολογίαν καὶ τὴν φιλολογίαν. Σήμερον ὁ ἐκδότης τῶν κειμένων εἶναι ἀβοήθητος ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα λεξικά, μοχθεῖ δὲ καὶ ὁ ἑρμηνεὺς αὐτῶν διὰ νὰ τ' ἀντιμετωπίσῃ. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν, ὅπου ἔχομεν καὶ λεξικὰ καὶ σχόλια, καὶ καλὰς ἐκδόσεις, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ εἰδικὰ κατὰ συγγραφεῖς λεξικά, εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν καὶ τὴν Χριστιανικὴν Φιλολογίαν ἐν γένει, φιλόλογοι, θεολόγοι καὶ ἱστορικοὶ ψηλαφῶμεν ἀκόμη ἐν πολλοῖς εἰς τὸ σκότος.

Δὲν παραγνωρίζω ὅτι ἡ σύνδεσις τῆς Χριστιανικῆς Κοινῆς πρέπει νὰ

γίνῃ μέσῳ τῆς Κοινῆς τῆς Γραφῆς (Παλαιᾶς καὶ Καινῆς) καὶ τῶν Παπύρων. Πολλάκις λέξεις θεωρούμεναι μέχρι τινὸς ὡς ἅπαξ εἰρημέναι, εὑρίσκονται μεταγενεστέρως (δι' ἐρεύνης ἢ δημοσιεύσεως τῶν κειμένων) εἰς κατὰ πολλοὺς αἰῶνας προγενεστέρους συγγραφεῖς μὲ τὴν αὐτὴν ἢ ἄλλην σημασίαν.

Δι' αὐτὸ ἡ τεραστία σύλληψις τοῦ Γ. Ν. Χατζιδάκη περὶ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης θὰ ἦτο ἰδεώδης, ἂν ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὰς δυνάμεις τῆς Νεοελληνικῆς Ἐπιστήμης. Ἀλλὰ καὶ ἡ μερικωτέρα σύνταξις τοῦ προτεινομένου «Θησαυροῦ τῆς Λογίας Βυζαντινῆς Γλώσσης», θὰ ἦτο ἔργον χρήσιμον, ἐπίπονον καὶ ὠφελείας γενικωτέρας τῆς περιόδου εἰς ἣν θ' ἀφεώρα.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΝ (κατ' ἐκλογὴν)

Ἀβρωσία 7
Ἁγίασμα 6
Ἀθλητὴς 5
Ἀκαινοτόμητος 7
Ἀνάδοχος τῶν λογισμῶν 5
Ἀναπαύσιμον, τὸ 7
Ἀπαντὴ (Θεοτόκου) 7
Ἀποαξιωματικὸς 9
Ἀποβάλλω τὴν κοσμικὴν τρίχα 5
Ἀποέπαρχος 9
Ἀποεπίσκοπος 9
Ἀποκαθήλωσις 7
Ἀργυροπράτης 9
Ἀριστητάριος 13
Ἀριστητήριον 12
Ἀσκοθυράριος 9
Αὐτοδέσποτος 13 -ως 9
Ἀφορισμὸς ἄλυτος 5

Βεστιοπράτης 9
Βῆμα 8
Βοῶ 6
Βραδυφαγῶ 9
Βραχυφαγῶ 9
Βωμὸς 8

Γενέθλιον (Θεοτόκου) 7 -ος ἡμέρα 7
Γενέσιον (Προδρόμου) 7
Γέννα (Κυρίου) 6
Γηροκομίτης 13
Γραφὴ (εἰκόνων) 10
Γυψοπλάστης 9

Δημόσιος, -ον 6
διακρίνομαι 6
διδάσκαλος 5
δοχειάριος 13

Εἰκονοκαύστης 10
Εἰκονοτύπος 10
Εἰκονοφόρος 10
Εἰλητάριον 13
Εἰσοδοέξοδος 9
Ἐξωκάματον ἱμάτιον 9
Ἐξωμόναχος 13
Ἐργαλεῖον 9
Ἐργολάβος 9
Ἐργόχειρον 8
Ἐσωμόναχος 13
Εὐχὴ 8

ἡσυχάζω -ασμὸς 10
ἡσυχαστὴς -ήριον 10

Θεοτοκίον 8

Ἰδιοδέσποτος 13
Ἰχθυοπράτης 9
Ἰχθυοφαγῶ 9

Καθηγητὴς 5
Καινοτομέω -ία 7
Καλλιγράφος 8
Κάλπη 6
Κανὼν (μέγας, παρακλητικὸς) 7
Καταρτάριος 11
Κελλαρίτης 13
Κηρουλάριος 11
Κοινωνία μυστικὴ 5
Κοντάκιον 8
Κρυφιομύστως 5

Λαθροφαγοποτῶ 9
Λαθροφαγῶ 9
Λαοσυνάκτης 13
Λέγω 6
Λεπτουργὸς 9
Λιτανεία -εύω, λιτὴ 6
Λογοθεσία -έσιον 8

Μαγιστέριον (-ήριον, -όριον) 12
Μαγίστερον 12
Μαγιστρᾶτον 12
Μαγίστριον 12
Μαγιστρίσσα 12
Μάγιστρος -ότης 12, 11
Μαγίστωρ τῶν μαγείρων 12
Μαγκίπισσα 11
Μαΐστωρ 12
Μαυρογούμενος 13

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

5-2-1964

ÜBER DIE RANDNOTIZEN DER KONTAKARIA VON PATMOS

(Codices 212 = P und 213 = Q)[1].

Aus den Randnotizen der Kontakaria von Patmos hat man geschlossen, dass der Text nach seiner Abschrift mit einem oder mehreren Codices verglichen wurde, dass diese Kontakaria eine Sammlung zur Aufbewahrung der Hymnen darstellen und folglich unbrauchbar für den Ritus waren[2]. Niemand hat bisher diese Randnotizen einer genaueren Betrachtung unterzogen.

Es sind in der Hauptsache zwei Fragen, auf die unsere Untersuchung eine Antwort geben will: Inwieweit vertreten die Randlesarten die richtige Überlieferung des Textes? In welchem Verhältnis stehen sie zu den entsprechenden Stellen der anderen Handschriften gleichen Inhalts?[3]

Bekanntlich enthält der Patm. 212 die Hymnen der unbeweglichen Feste der Heiligen, Christi und Mariae, der Patm. 213 die Hym-

---

[1] In diesem Aufsatz verwenden wir folgende Sigla:

A { B Athous Batopediou 1041, saec. X-XI
λ Athous Laurae Γ' 27, saec. X-XI
l Athous Laurae Γ' 28, saec. XI }

Ω { σ Sinaiticus 925, saec. X
s Sinaiticus 926, saec. XI
Σ Sinaiticus 927, saec. XIII }

M Mosquensis Synod. 437, saec. XII
m Messanensis 157, saec. XII
P Patmiacus 212, saec. XI
Q Patmiacus 213, saec. XI
S Vaticanus gr. 2008, saec. XII
T Taurinensis B. iv. 34, saec. XI
C Corsinianus 366, saec. X-XI
V Vindobonensis, suppl. gr. 96, saec. XII

[2] Siehe: N. A. Λιβαδάρα, Περὶ τὰ προβλήματα τῶν πατμιακῶν κοντακαρίων, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν ΚΔ' (1955), S. 338.

[3] Gleichzeitig stellen sich aber auch viele andere Fragen, die wir bei Gelegenheit streifen werden.

nen zur Fastenzeit und diejenigen der Feste vom Ostersonntag bis zum Pfingstsonntag.

Was den Inhalt, die Vielzahl und Vollständigkeit der Hymnen betrifft, so ist der Wert beider Codices im Vergleich zu den übrigen noch erhaltenen Handschriften bekannt, obwohl der in P und Q überlieferte Text manchmal nicht der ursprüngliche ist.

Die oben erwähnten Randnotizen sind verschiedener Art: Manchmal werden am Rande die Titel von Hymnen oder die *Ἦχοι* (Töne) angegeben, weil der Kopist Raum sparen wollte: z.B. in P, f. 38v: *ἄλλο κεφάλαιον* statt *προοίμιον* oder in P, ff. 85r, 90v, 94r, 127r, 191r [1] Angaben anderen Inhalts. Ferner werden des öfteren, und zwar aus demselben Grunde, *ἐφύμνια* (Wiederholungsverse, siehe in P, ff. 29r, 31r - 33v usw.) oder auch Hinweise auf andere Stellen am Rande vermerkt, die von derselben oder von einer späteren Hand geschrieben worden sind.

Orthographische Korrekturen sind ebenfalls nicht selten, besonders in Q. Aber es handelt sich gewöhnlich um spätere Verbesserungen. So liest man am Rande P, f. 23v *εἶδον,* während der Text *ἴδον* als erstes Wort einer Strophe bietet. Diese Korrektur ist zwar grammatikalisch richtig, aber mit der Akrostichis nicht vereinbar. In f. 7r ist das Wort *Νινευῆ* für *Νηνευὶ* des Textes zu lesen. In f. 93v wird das Wort *εἶλον,* das den Beginn der zweiten Strophe bildet, durch das am Rande vermerkte *ι* korrigiert, um die Akrostichis zu verbessern. Diese Korrektur verhält sich also umgekehrt zum oben besprochenen Fall (f. 23v).

Weiterhin gibt es eine andere Art von Randnotizen, die zahlreiche Wörter ergänzen, welche während der Abschrift des Textes von unserem Kopisten ausgelassen wurden oder schon in den Vorlagen fehlten. Dieser Fall tritt häufiger ein als die oben ausgeführten und ist bedeutsam für den Beweis, dass die Kontakaria von Patmos vielleicht keine treue Abschrift der Vorlage darstellen, aber von ihrem Kopisten mit einer oder mit mehreren Handschriften, die gleichfalls Kontakaria waren, verglichen worden sind [2]: z.B; wurde in P, f. 73v

---

[1] In diesem Fall wurde zum ersten Mal das Wort κονδ(άκιον) anstatt des gewöhnlichen κοντάκιον verwendet.

[2] K. Krumbacher, Romanos und Kyriakos, Sitzungsberichte der philos.-philol. und der hist. Klasse der K. Bayer. Akad. d. Wiss., München, 1901, S. 755, nahm an, dass die Randkorrekturen in Q, folglich auch in P, von einer alten, aber mit der des Schreibers des Codex nicht identischen Hand stammen. Ausser den Randnotizen, die offensichtlich einer späteren

(Hinz. 2) [1] neben der dritten Strophe das Wort *καταλαμβάνουσι* am Rande hinzugefügt, welches das im Text fehlende Verb ergänzt. Dieses Verb fehlt auch im Codex 1, dessen Text: *οἱ δὲ πεμφθέντες τὴν ἀλεξάνδρειαν ταχὺ τὸ προσταχθὲν σπουδάζων ἐκτελ.* lautet an Stelle von *οἱ δὲ πεμφθέντες τὴν ἀλεξάνδρειαν ταχὺ τὸ πρ. αὐτοῖς σπουδῇ ἐκτ.* in P. Ein entsprechendes Beispiel findet sich in P, f. 196r (Hinz. 14): Text: *καὶ ἀγάπῃ πυρπολήσας καὶ ἐκλήθης,* wo man das Randwort *τὴν ἀπάτην* hinter *καὶ ἀγάπῃ* einsetzen muss. Der Codex 1 bietet den gleichen Text wie P.

Diese beiden Fälle beweisen, dass nicht an allen im Text ausgelassenen Wörtern die Unaufmerksamkeit des Kopisten die Schuld trägt, sondern dass viele von ihnen schon in der Vorlage fehlten und entweder während der Abschrift oder nachher von dem Kopisten nach einem Vergleich mit Texten einer anderen Überlieferung am Rande hinzugefügt worden sind. Dies wird auch durch andere Stellen des Textes bestätigt: Manchmal sind Wörter des Textes durch Markieren mit Punkten von dem Kopisten verworfen, und durch am Rand vermerkte Wörter ersetzt. So ist z.B. der mit Punkten bezeichnete Satz in P 56): *ψυχὰς δὲ πάντες ἁγνίσαντες σὺν τῷ θεῷ* (pro *θείῳ*) *ἀνδρέᾳ* durch den Randsatz: *ἐπάγει οὖν τῷ ἑξῆς ψαλμῷ τῷ κυρίῳ ἡ γῆ πᾶσα ᾄσατε* aufgehoben. In gleicher Weise wird in P 149) der zweite Teil des zusammengesetzten Textwortes *θεομακάριστε* durch *φρον*[*ι*] am Rande ersetzt, also *θεόφρον*. In Q, Hinz. 2 füllt *πῆμα* am Rande den im Text offen gelassenen Raum aus. Dies bedeutet, dass die Vorlage an dieser Stelle entweder zerstört oder schwer zu lesen war. Noch überzeugender beweisen folgende Stellen, dass diese Verbesserungen oder Ergänzungen von einem Vergleich mit anderen Handschriften herrühren: Die Randnotiz ANTI TOY *ὥτηνι* in P 58) zeigt, dass dem Korrektor das entsprechende Textwort *ὥπερ* als ungeeignet erschien. Am Rande von f. 176v ergänzt er das Ephymnion einer Strophe, von der er zuerst nur drei Zeilen abgeschrieben hat. Die übrigen sind von derselben Hand, aber später hinzugefügt worden, wie aus der Verschiedenheit der Buchstaben erhellt. In f. 224v stehen ebenfalls nur drei Zeilen von einer Strophe im Text, während deren Fortsetzung am Rande zu lesen ist. Unter den ersten drei Zeilen hat der Kopist keinen Raum freigelassen, sondern durch ornamentale Zeichnung die Hymnen vom Dezember

---

Hand entstammen, gibt es zwischen den mit dem Zeichen Γρ. versehenen Randlesarten andere, die noch von einer späteren Hand herrühren.

[1] Diese Nummern beziehen sich auf die Nummern des unten angeführten Textes (Randlesarten oder Hinzufügungen).

abgeschlossen, weil er anschliessend mit den Januar-Hymnen beginnen wollte. Die Vorlage war augenscheinlich an dieser Stelle zerstört, aber der Kopist hat den fehlenden Text nachher in einer anderen Handschrift gefunden und so seine Abschrift am Rande vervollständigen können. Ähnlich liest man am Rande von f. 169v den grössten Teil des Kontakion vom heiligen Neophytos.

Obwohl die beiden Codices im ganzen von derselben Hand stammen, sind die paläographischen Zeichen, die auf Randnotizen, sowohl Lesarten als auch Hinzufügungen, verweisen, nicht immer die gleichen, was manchmal bedeutet, dass nicht alle Randkorrekturen dem Kopisten gehören.

Das Zeichen .s über einem bestimmten Wort im Text und über oder vor der Randnotiz, gefolgt von der Abkürzung: Γρ. (γράφε) bedeutet eine Textvariante. Das andere Zeichen ÷ zeigt entweder an, dass ein im Text fehlendes Wort zu ergänzen ist, oder es verweist selten auf eine Randlesart oder auf ein Randglosse (z.B. in P 57 und Q 10). Diese Regel ist trotz allem nicht strikt eingehalten: z.B. wird in P 53, 54, 170, Q 67 das Zeichen ÷ an Stelle von .s verwendet, während in Q Hinz. 4 der umgekehrte Gebrauch vorliegt. An anderen Stellen ist das Zeichen überhaupt ausgelassen, nämlich am Anfang oder am Ende einer Strophe. Die Abkürzung Γρ. wird manchmal verbunden mit Wörtern wie: *ἄλλως* (P 151, 172), *ἀντὶ τοῦ* (P 58). Gelegentlich findet man auch als Hinweis einen einfachen Punkt[1], und zwar öfter in Q als in P. In P: 2 Fälle gegenüber 16 in Q:

P 181: ·*σεμνὴ* — *ἱερὰ*
185: *Cὰς* — *εὐαγγελίζεσθαι*
Q 19: ·*φαιδρὸν ἔχων το ὄχημα* — .*φαιδρὸς μὲν εἰς ὄχημα*
76: Γρ. ·*ἄθλιε* — *ἰούδα*
77: Γρ. ·*λακτιων* (o) — *καὶ ἀνιῶν*
81: Γρ. *ἐλέησον* — *ἀνάστησον*
88: ·*τῇ* — ?
89: ·*ξα* — *φθεγγόμενος*
100: Γρ. ·*κρίνα* — *κλῶνες*
114: Γρ. ·*τόλμαν* — *τόνον*
123: Γρ. *ἐπάγγέλλει* — *ἐπήγγειλω*
124: Γρ. *ἐπάρειθη* — *ἐπειράσθη*

[1] In einem solchen Fall sollte man vorsichtig sein, denn es handelt sich oft um eine spätere Korrektur.

126: Γρ. ·*μαθτ* (*μαθηταὶ*) — *διδακτοὶ*
127: Γρ. *τάχα δὲ* — *πάντες δὲ*
128: ·*οὕτω γὰρ* — *τάῦτα γὰρ*
130: ·*αἱ δὲ* — *ἄλλαι*
132: Γρ. .*ἐγὼ εἰμὶ ὁ κύριος* — *ἐγὼ εἰμὶ ἐγὼ εἰμὶ*
133: Γρ. ·*διανεύει ὡς θεὸς* — ·*διανεύεται λοιπὸν*

In diesen Beispielen hat der Punkt im allgemeinen dieselbe Bedeutung wie das Zeichen .s.

Es ist besonders anzumerken, dass das Zeichen ÷ in Q dreimal Textvarianten bezeichnet: siehe Q 10: ÷ *τὴν ἀθέτησιν;* möglicherweise handelt es sich aber in diesem Fall um eine Randglosse zu der Textlesart *τὴν ἀθεσίαν.* Q 18: ÷ *τῷ πώλῳ* gegenüber *ἐν πώλῳ.* Q 107: ÷ *τατε* gegenüber einem keine Anstände bietenden Text; wir können nicht bestimmen, auf welches Wort des Textes sich die Randnotiz bezieht.

Die einmalige Verwendung beider Zeichen .s und ÷ nebeneinander finden wir in Q 1 vor. Es handelt sich aber um ein zusammengesetztes Wort, das der Kopist als zwei Wörter betrachtet. Vier Punkte in Kreuzform angeordnet ·:· verweisen auf andere Seiten des Textes (z.B. P, f. 87v ·:· *Ζήτει τοὺς λοιποὺς οἴκους εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου*) oder fügen am Rand Ephymnien hinzu (z.B. P, f. 89v ·:· *ὡραῖον μακάριε* usw.). Dieses Zeichen trifft man auch am Rande von P 5) vor dem Wort ·:· *ἔκπαλαι* statt des im Texte stehendes *εἰς ἄγαν.*

Es scheint also, dass, wo es sich um die erste Hand handelt, der Gebrauch von .s als Verweis auf eine Lesart und von ÷ als Verweis auf eine am Rand vermerkte Textergänzung als allgemeine Regel gilt, dass aber der Kopist je nach seiner Laune gegen diese Regel verstösst.

Es folgen nun paläographische und kritische Bemerkungen über eine Reihe von Lesarten, die uns, hauptsächlich durch die innere Kriterien (Syntax, Grammatik, Sinn, Inhalt), durch das Metrum und durch das Zeugnis der anderen Handschriften, erlauben, eine objektive Meinung über ihren Überlieferungswert zu bilden.

a) Patmiacus 212.

In folgenden Fällen handelt es sich um Korrekturversuche, die aber nicht immer erfolgreich sind:

4) Die Randlesart *ψηφίσας τε καὶ γνοὺς τὰ ἔτη τοῦ ὕπνου καὶ εὑρὼν τρὶς ἑκατὸν ΟΒ' τούτοις ἐκβοᾷ ψάλλων χαίρων* wird neben *ψηφίσας δὲ καὶ εὑρὼν τὰ ἔτη τοῦ ὕπνου καὶ τρισσεύσας ἀριθμὸν τῶν τριακοσίων...* des Textes

als willkürliche Verschlechterung geduldet. Die Randzahl 372 anstatt 370 ist merkwürdig, denn es handelt sich um die Zahl der Väter des 7. oekumenischen Konzils.

22) Die Randlesart *τῷ ἐν σώματι*, welche wegen der gegensätzlichen Stilisierung dem folgenden Wort *ὁ ἀσώματος* gegenübergestellt worden ist, steht für das vom Text gebotene *τῷ πολεμάρχῃ*, das wegen des Inhaltes und des Metrums als die richtige Lesart anzusehen ist.

31) Der im Text überlieferte Satz *ὡς φθάσας εἶπον* war der Grund für die Meinung, dass der Hymnos auf den heiligen Johannes Chrysostomos eine Umarbeitung darstellt. Denn den in diesem Satz angegebenen Bezugspunkt gibt es nicht[1]. Die Randlesart *ὃν νῦν ὁρῶμεν* zeigt eine Bemühung zur Verbesserung des Textsinnes, aber sie verträgt sich schlecht mit dem Partizip *λάμπων* und verrät deshalb eine unannehmbare Korrektur.

Andere Fälle treten in klare Beziehung zu den hagiographischen Texten:

39) Die Textlesart *ἐκ ποίων γονέων ἔφυ* gibt einen guten Sinn und ist deshalb der Randlesart *ὅτι ἐμὲ ὑπερβάλλει τῷ κάλει* vorzuziehen. Wir haben hier ein bezeichnendes Beispiel für das Zusammentreffen verschiedener Textüberlieferungen, die aus unterschiedlichen hagiographischen Quellen stammen.

In 70) zeigt sich, dass der Dichter nicht unmittelbar aus der Bibel geschöpft hat. Der Rand und die CV geben *μετὰ τρίτην*, aber der Text von P bietet *μεθ' ἡμέραν* und B *μεθ' ἡμέρας*. Es handelt sich hier um den Zeitpunkt, zu dem sich König Nebukadnezar zu den drei Jünglingen im Feuerofen begibt. Dieser Zeitpunkt ist in der Bibel nicht fixiert. Im weiteren Verlauf der Erzählung Daniels (Da 6, 20) aber kommt der König Dareios *μεθ' ἡμέραν* zur Löwengrube, in die er Daniel hatte werfen lassen. Von dieser Stelle ist wahrscheinlich die Zeitangabe von P gekommen.

In 97) geben der Rand und der Text zwei nicht zu beanstandende Lesarten *οἱ ἅγιοι - οἱ μάρτυρες*, ohne dass wir entscheiden können, was in der hagiographischen Quelle des Dichters stand. Maas (57α' 1[3]) zieht *οἱ μάρτυρες* vor. 105) *ξιφηφόρος* am Rande und in Codex B ist der Textlesart *ξιφήρης* und *ξιφηρὸς* in I, die wegen des Metrums zu verwerfen sind, vorzuziehen.

Bemerkenswert ist der Fall 57). Obwohl die Buchstaben *ςχολ (σχόλιον?)*, die vor den Randwörtern *σπανίζοντας ὕδατα* stehen, nicht klar zu lesen sind, scheint es, dass die Textlesart *σπανδρυᾶν* durch diese Randnotiz erklärt wird. Diese Annahme wird dadurch gestützt, dass vor dieser Erklärung des Randes das Zeichen ÷ steht, welches auch in einem anderen Fall (Q 10) eine Randglosse kennzeichnet. Es ist nicht verwunderlich, dass viele Erklärungen wie die bekannten Glossen der klassischen Texte für die Kopisten verständlicher als die im Text überlieferten Lesarten waren, und so in die Hymnen eingedrungen sind. Es scheint so, dass die Randlesart *ἔξω* in 176) das poetische Wort *ἄπο* des Textes erklärt (im Text steht *σπῶν ἄπο παθῶν*). Da es sich um ein Kirchenlied handelt, wäre die einfachere Randlesart sicherlich vorzuziehen. Die christlichen Dichter aber gebrauchen oft altpoetische Formen, was die Bevorzugung zwischen zwei Lesarten erschwert: dies nämlich in den Fällen, wo kein anderes Zeugnis der Überlieferung besteht und weder das Metrum noch die Syntax, noch andere Mittel der Kritik uns helfen können.

In 178) bietet der Rand *κολληθείη* gegenüber der Textlesart *κολληθήτω*. Beide sind annehmbar, aber die Übereinstimmung des Codex B mit unserem Text führt uns zur Wahl der Version des Textes.

Auf Grund von paläographischen Kriterien entstehen am Rand oder im Text neue Lesarten:

In 23) gibt der Rand *παρέβαλε* an Stelle der Textlesart *παρέλαβε*. Die erste oder die zweite Lesart ist durch schlechtes Lesen eines Kopisten entstanden. Einen ähnlichen Fall finden wir in 26) *μοναδικῇ* gegenüber *μοναστικῇ*. Die Buchstabengruppe *στ* des letzten Wortes ist vielleicht schon als *δ* auf diese Weise in einen Vorläufer von P eingedrungen. Weitere Beispiele in 95) *ὢ πληθὺς - ὡς πληθύς*, 127) *ᾔτει εὔ-(ξαι) - ἔφη εὖξαι*, 50) *ἐθελούσιον - ἐθελοθύσιον*, wo die metrisch vollkommene Textlesart nach schlechtem Lesen der Gruppe *οθυ* als *ου* ohne weiteres die Randlesart ergab.

102) Die metrisch richtige Lesart *εἷς δὲ ὄντες* hat nur T bewahrt. Die Tradition der übrigen Handschriften können wir folgendermassen erklären: In B fehlt *δέ*, also hat der Codex *εἷς ὄντες*. Diese Lesart ist wahrscheinlich in einer verloren gegangenen Handschrift als *εἰπόντες* abgeschrieben. *λέξαντες* in V ist eine metrische Umarbeitung dieses Wortes. *εἵποντο* in Pl muss von einer Verwechslung der Verben *εἵποντο* und *εἴποντο* herrühren, und hat die am Rande von P stehende willkürliche Lesart *ἤγοντο* ergeben:

[1] Siehe: N. A. Λιβαδάρα, Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ἁγιολογικῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ, Ἀθῆναι 1959, S 12, 98.

εἷς δὲ ὄντες T
εἷς ὄντες B
*εἰπόντες

εἴποντο Pl → ἥγοντο Pγρ. λέξαντες V

In 163) stimmt der Text θεὸς λόγος (Tl.) mit den Handschriften BλσΣ (θεοσλόγος sic Σσ) überein, im Gegensatz zu der Randlesart θεῖος λόγος, welche eine zweite Überlieferung darstellt, der auch die Randlesart von l θείοις λόγοις angehört. Zweifellos ergab ein Missverständnis der Abkürzung *ΘC ΛC (Θεὸς Λόγος)* die falsche Randlesart θεῖος λόγος.

Oft liefert der Sinn wichtige Anhaltspunkte für die Textkritik: So ist in 27) die Textlesart βδελυρᾶς der Randlesart ἁλμυρᾶς vorzuziehen. Die beiden Lesarten in 41) προσηρμόσθης im Text, προσορμίσθης am Rand, finden wir auch in anderen Handschriften vor; aber die im Text überlieferte Fassung ist die sinnvollere und deshalb auch die bessere. Diese Annahme wird noch bestärkt durch die Identität der Textlesart in B und l, die eine verschiedene Überlieferung repräsentieren [1]. Dasselbe ist der Fall in 82) *[ἀνα]πετάσωμεν* (Rl.)[3] — ἄρωμεν ἅπαντες (Tl. mit λSV), 114) προφθάσασα (Rl.) — προσφθέγγουσα (Tl. mit l), 132) ἁγιάσματος (Rl.) — ἁγιώτατον (Tl. mit l) usw. Im Gegensatz dazu lesen wir in 71) besser διατάσσω (Rl. mit B und CV) als συντάσσω im Text.

An anderen Stellen wird die Textkritik durch das Metrum und den Sinn erleichtert: In 146) ist die Partizipform des Textes κατεχόμενος (mit C und V) normaler als die Randlesart τί κατέχομεν.

Häufig können wir allein durch die Prüfung des Metrums eine gute Wahl treffen:

In 91) wird das Metrum durch die Randlesart διὰ τῶν βραβείων ἐνδεικνύντες zerstört; die Textlesart διὰ βραβείων μαρτυρικῶν (mit σΣT) ist vorzuziehen. Ähnlich verhält es sich: in 92) ἁδρότητι (Rl. mit l) gegenüber ἀνδρειότητι (Tl.), 101) εὐλογημένος (Rl. mit BλM) gegenüber ἐλλόγιμος (Tl. mit l)[2]; in 104) ergibt l die richtige Überlieferung οὗτοι παρετάξαντο. P hat δὲ zwischen den beiden Wörtern gegenüber ἀντεπαρετάξαντο des Randes (mit B), 112) ἡ ἀνήροτος (Rl.) gegenüber

[1] Siehe weiter unten.

[2] In V steht ὁ παντευλόγητος, was wahrscheinlich aus εὐλογημένος entstanden ist.

[3] Rl = Randlesart, Tl. = Textlesart.

ἡ ἀναρότρευτος, 179) λιπαροῦντα καὶ αἰτούμενον (Rl.) gegenüber λιπαρῶς αἰτούμενον (Tl.) usw.

Im Gegensatz zu den bisher besprochenen Beispielen ist in den folgenden Fällen die Randlesart besser als die im Text überlieferte: 96) ἁγνὸς (Rl.) gegenüber καθαρὸς (Tl.), 113) φλογίζῃ gegenüber φλέγεις, 120) ἐκ τῆς ἄγαν δολερᾶς μηχανουργίας (Rl.) gegenüber ἐκ τούτου τοῦ δεινοῦ κολαστηρίου. 116) wäre die Randlesart εἴπῃ zu verwerfen, wenn wir am Akzent festhalten. Verändern wir aber den Akzent *(εἰπῇ)*, so ist die Randlesart in dieser Gestalt der merkwürdigen Textlesart φῇ vorzuziehen.

An der Übereinstimmung der verschiedenen Handschriften können wir oft die gute Lesart erkennen:

68) Die Randlesart διαπτύουσι gegenüber dem Textwort παροργίζουσι ist zweifellos die bessere; wir finden sie in BlMTCV. Nicht viel anders verhalten sich: 89) καταλαμπρύνας (Rl. mit AσΣm) gegenüber καταφαιδρύνας (Tl.), 93) ὦ φίλε μου (Rl. mit AσΣMmTCV) gegenüber ὦ πρεσβῦτα (Tl.), 152) σείσασάν σε (Rl. mit lMTCV) gegenüber πεισασάν σε (Tl.)[1], 154) οὓς φιλῶ (Rl. mit lMTCV) gegenüber ὡς φιλῶ (Tl.).

An anderen Stellen ist die Textlesart vorzuziehen:

42) κοσμῷ (Rl.) gegenüber θείῳ (Tl. mit BlσΣmTV), 106) κείμενον (Rl.) gegenüber ἄμωμον (Tl. mit AσΣmTV), 131) ἐρευνῆσαι (Rl.) gegenüber ἐκμετρῆσαι (Tl. mit BlsΣ). In 182) gehören Rand- und Textlesart zwei Gruppen an, in die wir die verschiedenen Lesarten der anderen Handschriften einteilen können:

καὶ εἴπερ θέλεις: BP	καὶ εἴπω εἰ θέλεις: Pγρ.
καὶ εἴπερ ἠθέλης: λ	καὶ εἶπον εἰ θέλεις: CV
καὶ εἴπερ ειθέλεις: Σ	καὶ εἶπεν θέλης: l

Es scheint, dass die Handschriften P und B die beste Überlieferung bewahrt haben. Ausserdem ist zu bemerken, dass in der ersten Gruppe die Konjunktion εἴπερ stets vorhanden ist, während sie sich in der zweiten Gruppe immer in ein Verb verändert.

In 108) ist die Randlesart γαστρὸς wegen der Übereinstimmung mit den Codices AΣTV die richtige im Gegensatz zum Textwort καρπὸς (mit m) oder zu σαρκὸς von σ. Es ist zu bemerken, dass wir aus der gleichzeitigen Übereinstimmung der Codices B und l entweder mit der Text- oder mit der Randlesart die bessere Überlieferung erschlies-

[1] Der Unterschied kommt wahrscheinlich durch irrtümliches Lesen des σ als π.

sen können. So steht in 109) am Rand ἀπογεννῶσα (mit AσTV) gegenüber καρποφοροῦσα des Textes (mit Σm). Die Textlesart ist eine absichtliche Anpassung an das Wort καρπὸς (siehe den Fall 108). So haben wir im Text: καρπὸς - καρποφοροῦσα gegenüber γαστρὸς - ἀπογεννῶσα. Die Textlesart finden wir auch in m; Σ stellt eine Kontamination der beiden Überlieferungen dar: γαστρὸς - καρποφοροῦσα. In 111) ist ebenfalls die Randlesart ταμεῖον (mit AσΣT) der Textlesart σημεῖον (mit mV) vorzuziehen.

Fall 141) bereitet uns, was die Wahl zwischen der Rand- und der Textlesart anbelangt, grössere Schwierigkeiten. Der Text gibt τρωθέντες, was dem Sinn vollkommen entspricht; die Randlesart πρισθέντες stimmt aber mit B und l überein. Soll sie nun die richtige Überlieferung vertreten, so muss das Textwort eine Umarbeitung darstellen. 184 ist die Randlesart οὐκ ἦν γὰρ μικρὸν τὸ διάφορον trotz der von BλTCV abweichenden Wortfolge — diese Codices vertreten die richtige Überlieferung — besser als die Textlesart οὐ γὰρ ἦν ὀλίγον τὸ διάφορον (mit Σ).

Im Gegensatz zu dem vorhergehenden stimmen in 142) die Codices AσΣTCV mit der Textlesart χώραν überein und aus diesen Grunde ist sie der Randlesart μήτραν (mit m) vorzuziehen.

In den Fällen, wo B mit der Randlesart übereinstimmt, können wir diese Lesart meistens verwerfen:

In 110) steht im Text βουλόμενος ἑλκῦσαι πρὸς τὸ ὕψος τοὺς αὐτῷ (πιστῶς V) βοῶντας (mit λlσΣmV) gegenüber ἀνθρώπους βουλόμενος τοῦ σῶσαι τοὺς αὐτῷ βοῶντας (mit B) am Rande. Diese letzte Fassung ist mit dem Stil und dem Metrum unvereinbar.

In 136) stimmen die Handschriften λΩmCV mit dem Text καὶ ῥῆμα θεοῦ überein, wohingegen der Rand mit B καὶ θεῖον σταυρὸν προθύμως bietet. In 151) scheint uns auf Grund des Metrums und wegen der Übereinstimmung mit den Codices lΩCV, der im Text stehende Satz ἦν ὁ ὁρῶν καὶ ζηλῶν ὡς αὐτοὶ (ἦν ὁρῶν καὶ ζῆλον ὡς αὐτοὶ l) οὗτος μέγας ἐστὶν besser als die Randlesart (mit BλMT) ἦν (ἵν' Bλ) ἐν αὐτοῖς ὁ μανθάνων ὁρᾷ (ἑώρα λ) ἃ ἐμάνθανεν zu sein.

In 166) spricht die Syntax und das Metrum für die Annahme der ohne Zeugnis anderer Codices stehenden Textlesart πατέρων ἅγιον gegenüber πατέρων ἁγίων (mit B) am Rande. Das Gleiche ist der Fall in 167), wo ὁ θειώδης (Tl.) wegen des Metrums besser als ὁ θεοειδὴς (Rl. mit B) ist.

An anderer Stelle bestätigen nur die Codices lCV die Richtigkeit der Textlesart im Gegensatz zu der Randlesart, die mit B übereinstimmt:

In 157) sind die im Text stehenden Worte ἡμῖν ἡ φωνὴ καὶ ἡ γλῶσσα (γλῶττα CV) (mit lCV) wegen des Metrums und des Sinnes besser als φησὶ γλῶττα ἀρκοῦσα (mit B) am Rande. In 159) ist παγὶς (mit lCV) des Sinnes wegen der Randlesart βουλὴ (mit B) vorzuziehen. In 161) ist wegen des Sinnes die Randlesart παρ' ἐμοῦ (mit lCV; in l steht παρ' ἐμῶι, aber dieses Wort ist von παρ' ἐμοῦ abgeleitet) richtiger als πρὸς ἐμέ (mit B) am Rand.

An einer Stelle darf die Übereinstimmung von B mit der Randlesart als die richtige Überlieferung gelten:

In 171) ist wegen des Metrums der Randlesart ἄμοιρον (mit B) der Textlesart ἀμοίητον, die eine Korrektur des Wortes ἀμοίητα darstellt, der Vorzug zu geben, falls wir τὸ γένος von P annehmen. Dasselbe in 174) τοῖς πετεινοῖς besser als die Textlesart τοῖς ὀρνέοις. Ebenso 130) καὶ θάνατον ἔλυσε (mit B) gegenüber καὶ δαίμονας ἔπτωσε des Textes (mit lT). Hier müssen wir auch die Stelle 129) erwähnen. Die Randlesart Τῷ θείῳ θρόνῳ ἀληθῶς stimmt mit B überein, während wir im Text Φωτὶ τῷ θείῳ ἀληθῶς lesen. Es handelt sich um den Anfang der 3. Strophe, und die Textlesart gibt uns mit dem Prooemion eine vollständige Akrostichis ΙΩ⟨ΣΗ⟩Φ. Es scheint, dass die Textlesart eine absichtliche Veränderung des Anfangs der 3. Strophe ist, damit der Name von Ἰωσὴφ in der Akrostichis erreicht wird.

Geht B mit dem Text zusammen, so dürfen wir annehmen, dass wir im Besitz der besseren Überlieferung sind:

In 47) ist die Textlesart συνεισάξει (mit B) besser als das νῦν εἰσάξει des Randes. In 175) ist ἀλλ' οὐκ ἐλογίσατο (mit B) dem Rande ἀλλ' οὐκ ἠλόγει κύριε verzuziehen.

An einer Reihe von Stellen bietet B eine umgearbeitete Lesart, welche entweder der Text- oder der Randlesart verwandt ist:

In 173) steht in B τὸν ἄσωμον. Das ist wahrscheinlich einfach eine Änderung des Textwortes τὸν ἄσημον, das auf Grund des Metrums und des Sinnes als richtig erscheint. Am Rande haben wir dagegen τῶν ἀσήμων. Das vollständige Textkolon lautet: κτηνῶν δὲ τὸν ἄσημον μυκιθμόν. In 183) ist die Lesart in B υἱός μου ἐστιν eine Abkürzung der am Rand von P überlieferten Worte υἱός μου οὗτός ἐστιν, die von den Codices AΣCV bestätigt werden.

b) Patmiacus 213.

Die bisher angewandten Methoden werden auch in der Untersuchung von Q dazu dienen, die richtige Wahl zwischen der Textstelle und der Randlesung zu treffen:

Die Randlesart ist, wie eine nähere Analyse zeigt, dem Textwort vorzuziehen:

1) Die Randlesart *συνάφειαν* entspricht dem Sinn besser als das Textwort *σαφήνειαν*. Diese letztere Lesart rührt entweder paläographischvon der ersten her oder ist als in den Text eingedrungener erläuternder Zusatz zu verstehen. 9) *ἵν' ἀξιωθ(ῶμεν)* ist syntaktisch logischer als die Textlesart *ἂν ἀξιωθῶμεν*, die wahrscheinlich durch schlechtes Lesen des *ἵν'* als *ἂν* entstanden ist. 23). Die Randlesart *ἀπεργάζεται* (mit B) ist grammatisch richtiger als die Textform *ἀπεργάζει*. 24) Die Randlesart *ἀπολαύσῃ* (mit B) verbessert den Text, dessen Sinn durch das *ἀπολέσῃ* eigenartig wird. 25) Mit der Textlesart *Ἡ μὲν πᾶσαν κακίαν ἀπειργάζετο ἡ αἰσχρὰ αἰγυπτία* ist die Akrostichis orthographisch richtig, aber mit der Randlesart *Εἶδος πάσης κακίας ἀπειργάζετο ἡ αἰσχρὰ αἰγυπτία* (mit B) wird der Sinn logischer; vgl: P 129[1]. 45) Der Sinn spricht für die Randlesart *σπουδάζοντες*, mit der die von B gebotene Form *κραυγάζοντες* verwandt ist, aber gegen die Textlesart *καὶ φθάσωσι*. Als weitere Beispiele vgl: in 48) ist *πέλω* (mit CV) dem Textwort *μέλλω* vorzuziehen, in 50) *θυγατέρα* (mit CV) gegenüber *ἐλευθέραν*, in 65) *ἐρασταὶ* (mit CVM) gegenüber *μερισταί*, in 102) *τόπον* gegenüber *τάφον*. Die Textlesart ist wahrscheinlich eine Wiederholung desselben Wortes, das einige Verse weiter oben steht. In 105) ist die Randlesart *κατ' αὐτοῦ ἐμελέτησεν* besser als die Textlesart *παρ' εὐθὺς ὡμολόγησε*. In 122) steht am Rand *ἁπτόμενος* (mit B) gegenüber der Textlesart *ἵνα ἅπτομαι* (mit CV). Der Sinn verlangt *ἁπτόμενος*. In dem Text lesen wir *ο* anstatt *ω*. Dies ist wahrscheinlich eine Abänderung des Partizips am Rande, was auch das vorhergehende Verb *λαμβάνω*, das der Korrektor durch N in ein Partizip verwandelt hat, nahezulegen scheint.

An anderen Stellen ist die Textlesart logischer als die am Rand gebotene:

In 32) ist das Textwort *αὗται* syntaktisch besser als der Dativ *αὐταῖς* des Randes. In 43) schreibt der Dichter vom Meeresgrund und verwendet dabei das in der christlichen Literatur bekannte Bild des Flusses Jordan, der während der Taufe Jesu seine Richtung geändert hat. Deshald ziehen wir die Textwörter *εἰς φυγὴν τραπήσεται* der Randlesart *πυρὶ ἐκκαήσεται* (mit B) vor. In 55) entscheiden wir gleichfalls gegen die Randlesart *σύμμιξον* und für die Textlesart *ῥύθμισον*. Dasselbe gilt für 66) *οἱ μετ' αὐτοῦ* (mit TCV) gegenüber *οἱ παρ' αὐτοῦ* (mit BM), 68) *ὅτε σοι τὸν φόνον* gegenüber *τότε καὶ τὸν φόνον*, 83) *τὰς ψυχὰς* (mit CV) gegenüber *τὰς πληγὰς* (mit BλMT), 86) *τοῦ τάφου* gegenüber *τοῦ φόβου* (mit B). Aus syntaktischen Erwägungen verdient die Textlesart 11) *κραυγάζω* gegenüber *κράζω*, 108) *ἔτρεμον κάτω τὰ καταχθόνια* gegenüber *ἔτρεμε κάτωθεν* ebenso wie 110) *ἀλαλάξωμεν* gegenüber *καὶ βοήσωμεν* den Vorzug.

In folgenden Fällen erweist die metrische Analyse die Randlesart als die richtige: 44) *ἐν ζόφῳ* (mit B) gegenüber *ἐν νυκτί*. 53) *ἀφέονται τὰ ἄδηλα ταύτης καὶ κρύφια ἔργα καὶ πολλὰ αὐτῆς κακὰ* gegenüber *ἀφέονται τὰ πολλὰ αὐτῆς κακά*. 63) *συμμύστας* gegenüber *κοινωνούς*. In 112) aber ist *καταλύσει* (mit M) metrisch richtiger als die Randlesart *καταβαλεῖ*.

Die Übereinstimmung anderer Codices mit der Randlesart spricht oft für ihre Richtigkeit: 18) Rl. *τῷ πώλῳ* (mit AσΣMTCV) gegenüber *ἐν πώλῳ*. Es ist hervorzuheben, dass der Kopist das Verweiszeichen ∸ verwendet. 51) Rl. *ἀνομήσας* (mit BlΩT) gegenüber *πλημμελήσας*. 82) Rl. *οὐρανόθεν* (mit BλΩTCV) gegenüber *ὑετὸς νῦν κατῆλθον*. 127) Rl. *τάχα δὲ* (mit BλσΣMTCV) gegenüber *πάντες δέ*. Das Gegenteil findet sich in folgenden Fällen:

17) Tl. *τύπος τῆς ἀναστάσεως* (mit BlΩTV, *καὶ τῆς ἀν. τύπος γέγονεν*: λV) gegenüber *ἄνθρωπος*. 19) Tl. *φαιδρὸς μὲν εἰς ὄχημα* (mit BlMT CV) gegenüber *[φ]αιδρὸν ἔχων το ὄχ(ημα)*. 22) Tl. *ἐδοξάζετο* (mit BlΩ, *ἀεὶ δοξάζετε* (sic): λ gegenüber *διεφυλάττετο*. 57) Tl. *ἅπερ κατίδωμεν πιστοὶ* (mit B; *ἅπερ καὶ ἴδωμεν*: λ, das durch schlechtes Lesen des *τ* als *ι* entstanden ist)[1] gegenüber *τοῦτο εἰς τύπον πιστοὶ* am Rande. 96) Tl. *ὄμβρε θεῖε οὐράνιε* (mit BλΣMCV) gegenüber der durch schlechtes Lesen entstandenen Randlesart *ὄμβριθι ἐπουράνιε*. 130) Tl. *ἄλλαι* (mit BλΣMCV) gegenüber *αἱ δὲ*; in T erscheint *ἐμὲ* eigenartig; vielleicht stammt es von *αἱ μέν*. 131) Tl. *τὰ ἄνω* (mit BλMTCV) gegenüber *καὶ ἄνω*. 136) Tl. *ποδὶ* (mit BλMTCV) gegenüber *σπουδῇ* usw.

Der Sinn und die Übereinstimmung mit anderen Codices sprechen für die Bevorzugung der Randlesart in den folgenden Fällen:

4) *μόνῳ* ist im Text einmalig. Die Randlesart *μόνον* (mit V) ist besser; *μέσον* in C stellt wahrscheinlich einen Eingriff dar, wie *μανίᾳ* in B. 89) Es scheint auch, dass die Randlesart *φθεγξάμενος* (mit MCV) gegenüber *φθεγγόμενος* des Textes die richtige Überlieferung vertritt.

[1] Es ist zu bemerken, dass diese letzten Beispiele auch von B bestätigt werden.

[1] In T steht *καθίδωμεν*, was sich aus dem häufigen Gebrauch vor *καθ'* an Stelle von *κατ'* versteht. Vgl. Ρωμ. Μελ. Ὕμν., Band II (1954), ΚΑ' 3, wo λ: *καθίδε* und s: *καθεῖδεν* angeben.

93) Die richtige Lesart ist in λCV bewahrt: *ἐκείνης ἧς ἀπήλαυσας* gegenüber der ähnlichen Randlesart *ἐκείνης ἧς ἀπήλαυσεν* und der Textlesart *τῆς θείας ἀναστάσεως* (mit ΣΤ).

114. Wir ziehen die Randlesart *τόλμαν* wegen ihrer Übereinstimmung mit den Codices ΒλσΣΜ dem im Text überlieferten *τόνον* (mit CV) vor.

118) Die Randlesart *μὴ ψευδομένους* (mit CV) verdient den Vorzug gegenüber *σοι ψευσαμένους*. Der letztere Ausdruck widerspricht dem Sinn und rührt von einem späteren Eingriff her. An dieser Stelle ist von Thomas die Rede, der, um seinen Unglauben zu rechtfertigen, sagt:

> *Τῷ Πέτρῳ δὲ καὶ τοῖς λοιποῖς δυσχεραίνω πιστεύειν·*
> *οἶδα γὰρ τούτους μὴ ψευδομένους,*
> *ἀλλ' ἐν ὥρᾳ κακῶν φοβουμένους εἰπεῖν σοι·*
> *Κύριος ὑπάρχεις καὶ θεὸς ἡμῶν.*

134) Die verwandten Lesarten von B: *καὶ δέξασθε αὐτὸν* und λ: *εἰσδέξασθε αὐτὸν* zeugen für die Richtigkeit der Randlesart *ἐκδέξασθε αὐτόν*, die mit MTCV zusammengeht, gegenüber der einmaligen Textlesart *δοξάσατε αὐτόν*.

In einigen Fällen spricht das Zeugnis anderer Codices für die Textlesart:

20) *ἐποίησε* im Text (mit MTCV) gibt einen guten Sinn gegenüber dem *ἐπέθηκεν* (mit l) des Randes. Das *ἐπήνεγκε* von B ist der Randlesart verwandt.

58) In B *ὁ γὰρ ἐμβάψας* verteidigt die Textlesart *ὁ γὰρ ἐμβάλλων* zum mindesten die Stellung des *γὰρ* gegenüber der Randlesart *ὁ ἐμβαλων γάρ*. 59) Ebenso ist das *θύων* in B verwandt mit dem Textverb *προετύθυεν* gegenüber dem blasseren *παραδέδωκεν* des Randes.

92) Die Textlesart *ἀκούσας τούτων*... (mit ΒλΣΤ, *ἀκούσας τοῦτο*: λ) ist besser als *ἀκηκοὼς ὁ σύλλογος* am Rande (mit CV).

120) Der Sinn und die Übereinstimmung von BCV sprechen für die Textlesart *πρᾳότητος* gegenüber der Randlesart *θεότητος*.

135) Die Textlesart *ἣν* (*οὖν*: MTC) *ἐβάσταζεν* (mit BMTC) ist der Randlesart *ἣν ἐφύλασσεν* (mit λ) vorzuziehen.

In folgenden zwei Fällen gibt das Metrum und ein Vergleich mit anderen Handschriften den Ausschlag:

56) *διδασκάλῳ* ist wegen des Metrums und der Übereinstimmung mit λΩΤ zweifellos richtig gegenüber der Randlesart *δεσπότῃ* (mit B).

137) Folgende Ausdrücke am Rand: *ἐκεῖνο γὰρ ἐδέξατο τὰ τοῦ μωσεως ῥήματα*, sowie im Text: *ἐκεῖνο γὰρ ἐβάστασε τὰ τοῦ μωσέως βήματα*

stammen aus einer Vermischung anderer Lesarten. Es scheint, dass die richtige Überlieferung durch die λMT Codices (*ἐκεῖνο γὰρ ἐδέξατο τὰ τοῦ μωσέως βήματα*) bewahrt wird; mit dem Verb *ἐδέξατο* stimmen alle Handschriften ausser P überein. Was die Lesart *βήματα* betrifft, so gibt sie einen logischeren Sinn als die Randlesart *ῥήματα* (mit CV) oder *δόγματα* von B.

138) *μνῆστρον* (mit BC) ist metrisch richtig gegenüber *μνηστῆρα* am Rand. Die Korruption *μνηστω* (sic) in Σ verrät die echte Lesart.

Eine besondere Erklärung verlangen folgende Fälle:

12) Die Text- und die Randlesart sind gleich: *εἰσακούσας μου*; wahrscheinlich verglich der Korrektor den Text mit einer anderen Handschrift und schrieb dabei das gleiche Wort einmal an den Rand, weil er das Durchstreichen der Präposition des Textwortes *εἰσακούσας μου* als annehmbar zeigen wollte.

42) Das Verweiszeichen .s legt nahe, dass die Randlesart *καὶ δείματα* das im Text überlieferte *ἐπέστησαν* ersetzen soll. Das Textverb ist jedoch zur Vollständigkeit des Satzes erforderlich.

1. LESARTEN

a) Patmiacus 212.

1) 9r (15α')[1]: *ὡς (τοῦ κόσμου)*: B — *τὴν τοῦ κόσμου* (*ἐννοῶν*: σ).

2) 9r (15β'): Γρ. *ματαιόφρονος* — *ματαιότητα*: BlσΣm.

3) 9v (16β'): Γρ. *τὸ ὄρος τῶν χειλέων* — *τὸ σπήλαιον εὑράνθη*: m.

4) 9v (16β'): Γρ. *ἄλλως: ψηφίσας τε καὶ γνοὺς τὰ ἔτη τοῦ ὕπνου καὶ εὑρὼν τρὶς ἑκατὸν ΟΒ' τούτοις ἐκβοᾷ ψάλλων χαίρων ἅμα* — *ψηφίσας δὲ καὶ εὑρὼν τὰ ἔτη τοῦ ὕπνου καὶ τρισσεύσας ἀριθμὸν τῶν τριακοσίων ἑβδομήκοντα σὺν αὐτοῖς συμψάλλει τούτοις χαίρων.*

4a) 10r (17β'): Γρ. *[.....]* — *?*

5) 15v (23ε'): Γρ. *ἔκπαλαι* — *εἰς ἄγαν.*

[1] Die erste Nummer bezieht sich auf das Folio. Diejenigen in Klammern weist auf die Ausgabe von Maas - Trypanis (Sancti Romani Melodi Cantica, Oxford 1963) oder auf die Beschreibung beider Codices von Νικολόπουλος - Ναουμίδης (Ρωμ. Μελ. Ὕμν. II_1 (1954)) hin. Die erste Lesart ist die am Rande, die zweite die entsprechende des Textes.

6) 16v (23ιδ'): Γρ. *ἡδὺς εἰς ἄγαν* — *ἔμελλεν ἄρα.*
7) 19v (25 προοίμ.): Γρ. *καλῶς αὐξήσας* — *κατατρυφήσας*: σΣ.
8) 19v (25β'): Γρ. *μόνον* (*μόνῳ*: σΣ) — *σῶμα.*
9) 21v (29β'): Γρ. *φαιδρύνεται* — *εὐφραίνεται.*
10) 22r (29ζ'): Γρ. *κατατρέχει* — *καταφεύγει.*
11) 23r (29ιε'): Γρ. *προστρέχει* — *προσφεύγει.*
12) 24v (30 προοίμ.): Γρ. *ἐπικλήσει* — *ἐπισκέψει*: BlΩmC.
13) 24v (30α'): Γρ. *γνῶσιν*: BσsC — *ῥῶσιν*: lΣm.
14) 25r (30ε'): Γρ. *νικήσαντες*: Bl — *κοιμήσαντες.*
15) 25v (30ιγ'): Γρ. *ἀπαύστως* — *οἱ πάντες.*
16) 26r (31α'): Γρ. *δωροῦνται* — *αἰτοῦνται.*
17) 28r (33β'): Γρ. *ἰάματα*: B — *τὴν ἴασιν.*
18) 34v (38β'): Γρ. *πάτερ* — *παῦλε*: Bσ.
19) 36r (39β'): Γρ. *ἀνθέων* — *ἐνθέως.*
20) 36v (40β'): Γρ. *ἐκμιλῆξαι* — *ἐκμαλάξαι.*
21) 36v (40β'): Γρ. *νῦν δὲ* — *ἀλλά.*
22) 37r (40η'): Γρ. *τῷ ἐν σώματι* — *τῷ πολεμάρχῃ.*
23) 37r (40ι'): Γρ. *παρέβαλε* — *παρέλαβε.*
24) 38r (40ιζ'): Γρ. *ὑπὲρ λίθον σαπφείρου* — *ὑπὲρ πλῆθος ἀργύρου.*
25) 42v (46β'): Γρ. *τοῦ χριστοῦ* — *σου θερμῶς.*
26) 45r (48β'): Γρ. *τῇ μοναδικῇ* — *τῇ μοναστικῇ.*
27) 45v (48γ'): Γρ. *ἁλμυρᾶς* — *βδελυρᾶς.*
28) 47r (48ιδ'): Γρ. *ἐκδικῶν καὶ ἐλεῶν* — *ἐκδιδάσκων, οἰκτείρων.*
29) 47v (48ις'): Γρ. *βαπτιστοῦ* — *τοῦ σεπτοῦ.*
30) 47v (48ιζ'): Γρ. *τῆς ῥαθυμίας* — *τῆς αὐτομολίας.*
31) 48r (49β'): Γρ. *ὃν νῦν ὁρῶμεν* — *ὡς φθάσας εἶπον.*
32) 50v (49ιη'): Γρ. *παμφάγῳ* — *παμφλόγῳ.*
33) 53v (51β'): Γρ. *ὡς χρυσὸν* — *ὡς ποταμούς.*
34) 56r (53 προοίμ.): Γρ. *ἀσεβείας* — *ἀνομίας.*
35) 57v (54β'): *ὑμνήσω*: B — *τιμήσω*: σ.
36) 57v (54γ'): Γρ. *ὁ ἀόρατος*: B — *ὁ ἀσώματος.*
37) 58v (55β'): Γρ. *ἀστέρες* — *φωστῆρες*: Blσ.
38) 59v (55θ'): Γρ. *προνόησον* — *προμήθευσον.*
39) 59v (55ιβ'): Γρ. *ἢ ἐμὲ ὑπερβάλλει τῷ κάλλει* — *ἐκ ποίων γονέων ἔφυ.*

40) 60r (55ιδ'): Γρ. *ἐνοχλουμένη* — *ἐκκαιομένη.*
41) 60v (57 προοίμ.): Γρ. *προσορμίσθης*: σΣ — *προσηρμόσθης*: Blm.
42) 67r (67 προοίμ.): Γρ. *κόσμῳ* — *θείῳ*: BlσΣmTV.
43) 68r (67ι'): Γρ. *θεωρου(μένων)*: B — *καθορωμένων.*
44) 68r (67ιγ'): Γρ. *ἀσφα(λῶς)* — *ἀκριβῶς*: B.
45) 68v (67ιδ'): Γρ. *τῷ ἐν σινᾷ μυστή(ριον)* — *τὸ θαῦμα τῆς παρθένου*: B.
46) 68v (67ις'): Γρ. *τῇ ῥάβδῳ*: B — *ἐκεῖνος.*
47) 68v (67ιζ'): [Γρ.] *νῦν (εἰσάξει)* — *συνεισάξει*: B (*συνεισάγει*: T).
48) 69r (67κ'): Γρ. *καὶ ἀσπόρως* — *καὶ ἀῤῥήτως*: BT.
49) 74r (72ζ'): Γρ. *οὐ γὰρ κρά(ζει)* — *ὅτι οὐ κράζει.*
50) 74v (72ιβ'): Γρ. *ἐθελούσιον* — *ἐθελοθύσιον.*
51) 78r (77β'): Γρ. *τὸ μέγα*: l — *τὸ τίμιον* (*τὸ παμμέγιστον*: λ).
52) 78r (77δ'): Γρ. *στεῤῥῶς* — *καλῶς.*
53) 80v (80 προοίμ.): ÷ *πρόμαχον* — *στέφανον.*
54) 80v (80 προοίμ.): ÷ *πανσεβάσμιε* — *ὁσιομάρτυς.*
55) 81r (81 προοίμ.): Γρ. *χριστοκλησίας*: B — *καὶ ἐκκλησίας*: λlσΣmV.
56) 81r (81 προοίμ.): ÷ *ἐπάγει οὖν τῷ ἑξῆς ψαλμῷ τῷ κυρίῳ* (*τοῦ κυρίου*: V) *ἡ γῆ πᾶσα ᾄσατε*: TV — *ψυχὰς δὲ πάντες ἁγνίσαντες σὺν τῷ θεῷ* (pro *θείῳ*) *ἀνδρείᾳ βοήσωμεν.*
57) 81v (81ς'): *σχο[λιον]?* ÷ *σπανίζοντας ὕδατα* — *σπανδρυᾶν.*
58) 87r (88γ'): s. $\overset{T}{AN}$ (*= ἀντὶ) τοῦ ὤτηνι* (sic) — *ᾧπερ.*
59) 87v (99 προοίμ.): Γρ. *μέλπουσα σεμνὴ* (*μέλπουσα ἀεί*: BλlT) — *κράζουσα ἀεὶ* (*ὡς παῤῥησίαν ἔχουσα ἀεί*: σΣ).
60) 91v (92β'): Γρ. *πιστῶς*: Bλ — *φαιδρῶς*: l (*φαιδρός*: σΣT).
61) 91v (92ε'): Γρ. *ναυῒ* — *λευΐ*: BT.
62) 96v (95α'): Γρ. *τοῦ μέλπειν οὕτως*: lm (*τοῦ μέλπειν σου*: Σ) — *ἐν πίστει μέλπειν σοι* (*τοῦ μ. σοι ἐν π.*: B).
63) 98v (99γ'): s. *καὶ στεῖρα*: B — *ἄννα.*
64) 100r (101β'): Γρ. *ἠλίθιος* — *ἀσύλληπτος.*
65) 108r (114 προοίμ.): Γρ. *διὰ σέ*: Bl — *δι' ἡμᾶς*: Σ.
66) 112r (119ιδ'): *μάρτυς* — *πίστει.*
67) 114v (Maas 46β'5): Γρ. *τὴν γὰρ ἑλλήνων πλάνην ὡς ἀτραπὸν* (*ὡς ἄτραπον*: B) *κρημνώδη* (om. B): BT — *τῶν γὰρ*

πολλῶν τὴν λύσσαν ὡς ἀτραπὸν πλανῶσαν: lΣM, edd. (τὴν γὰρ ἑλλήνων λύσσαν ὡς ἀ. πλ.: CV).

68) 115r (Maas 46ϛ'7^{2}): Γρ. διαπτύουσι: pap. (Maas, Byzantion 14 (1939), S. 318) BlMTCV, edd. — παροργίζουσι.

69) 116r (Maas 46ιϛ'3^{2}): Γρ. καὶ ὄμματι (καὶ βλέμματι: B) μόνῳ: B — καὶ ὀνόματι μόνον (μόνῳ: CV): CV, edd.

70) 117v (Maas 46κη'3^{1}): Γρ. μετὰ τρίτην: CV — μεθ' ἡμέραν (μεθ' ἡμέρας: B, Maas).

71) 118r (Maas 46λ'2^{2}): Γρ. διατάσσω: BCV — νῦν συντάσσω: edd.

72) 118v (124β'): Γρ. ἀφράστως: B — ἀφλέκτως: l (ἄφλεκτος: σ, εὐδοκήσας: λ).

73) 118v (124δ'): Γρ. ἄφραστον — ἄφθορον: l

74) 120v (127α'): Γρ. τὸν ὑπερτέλειον: Σm — τὸν λόγον τέλειον: B (τὸν παντέλειον: λ).

75) 120v (127α'): Γρ. καινῷ πλούτῳ πλουτίσθητι: m — καταπλουτίσθητι: B (ἀνακαινίσθητι: Σ, καινοποιήθητι: λ).

76) 121v (Maas 1ζ'5^{1}): Γρ. ἐν σοὶ εἶ (ἡ: CV) χάρις: CV — αὐτὸς εἶ (ἡ: BlΣM) χάρις: BλlΣM, edd.

77) 122r (Maas 1ϑ'8^{1}): Γρ. μηδαμῶς: λl, Maas. — πῶς (πώ: T) ποτε: T (τί ποτε: Σ, ποτέ: B, τί ποτ' οὖν: CV).

78) 123v (Maas 2 προοίμ. 5): Γρ. τὸν ἄσπορον: Bλm — τὸν ἄφραστον: σΣM, edd. (τὸν ἄχραντον: T).

79) 129r (Maas 37ιγ'3^{1}): s. μαστόν: Maas — μαζόν.

80) 135r (137α'): Γρ. ἅπαν (νεκρώσαντες) — ἀπονεκρώσαντες: λm.

81) 149v (154ιδ'): προτυπῶν — ἐντυπῶν: λSV.

82) 149v (154ιε'): [Γρ. ἀνα]πετάσωμεν — ἄρωμεν ἅπαντες: λSV.

83) 149v (154ιη'): [Γρ.] καὶ [....] πιστῶς — κἀγὼ πιστῶς.

84) 150v (Maas 53ϛ'3^{1}): [Γρ. λελ]ουμένος — κατατεταγμένος.

85) 150v (Maas 53ζ'3^{1}): Γρ. [ἔβρ]εξεν οὐκ ἔσμηξεν — οὐκ ἔλουσεν, οὐκ ἔσωσεν.

86) 155r (158α'): Γρ. τὰ σύμπαντα: T — τὰ πέρατα.

87) 156r (159δ'): Γρ. ἀπαύστως — ἀμέμπτως: T.

88) 178v (184β'): [Γρ.] σε οὖν (οὖν om. T) οὕτως: λlT — σε τοίνυν (οὗτος: σ, οὖν: B).

89) 180v (185 προοίμ.): Γρ. καταλαμπρύνας: AσΣm — καταφαιδρύνας.

90) 182v (186ε'): εἴ τις — ἥτις.

91) 184r (187β'): Γρ. διὰ τῶν βραβείων ἐνδεικνύν(τες) — διὰ βραβείων μαρτυρικῶν (μαρτυρικῶν om. T): σΣT.

92) 185r (188γ'): Γρ. ἁδρότητι: l — ἀνδρειότητι.

93) 189v (Maas 4ιζ'3^{2}): Γρ. ὦ φίλε μου: AσΣMmSTCV — ὦ πρεσβύτα.

94) 194v (199 προοίμ.): Γρ. πολιστήν: BΣ — πολίτην: λlT (κοσμιώτατον συνίστορα: σ).

95) 199v (206ϛ'): Γρ. ὦ πληθὺς — ὡς πληθύς.

96) 200r (207δ'): Γρ. ἁγνὸς — καθαρός.

97) 200v (Maas 57α'1^{3}): Γρ. οἱ ἅγιοι: V — οἱ μάρτυρες.

98) 200v (Maas 57α'7^{3}): Γρ. κατεπέβησαν — κατεπέβητε: edd. (ἐνεπέβητε: V).

99) 201v (Maas 57ϛ'8^{2}): Γρ. ἅπασαν — οἱ ἅγιοι.

100) 202r (Maas 57ιβ'5^{1}): Γρ. ἡδύς: edd. — εἴθε.

101) 203v (Maas 58δ'3^{3}): Γρ. εὐλογημένος: BλM (ὁ παντευλόγητος: V) — ἐλλόγιμος: l, edd.

102) 204r (Maas 58ζ'3^{3}): Γρ. ἥγοντο — εἵποντο: l (εἷς δὲ (δὲ om. B) ὄντες: BT, Maas, λέξαντες: V).

103) 204v (Maas 58η'7^{2}): Γρ. κἀγὼ ὑμνῆσαι (ἀνυμνῆσαι: l): Bl — ὑμνολογῆσαι: V, edd.

104) 204v (Maas 58ι'3^{1}): Γρ. ἀντεπαρετάξαντο: B — οὗτοι δὲ (δὲ om. l, Maas) παρετάξαντο: l, Maas.

105) 205v (Maas 58ιε'6^{2}): Γρ. ξιφηφόρος: B, Maas — ξιφήρης (ξιφηρός: l).

106) 210r (216ζ'): Γρ. κείμενον — ἄμωμον: AσΣmTV.

107) 210r (216ϑ'): Γρ. κακίας: B — τῶν ἔργων: λσΣmT (om. lV).

108) 210v (216ιγ'): Γρ. γαστρός: AΣTV — καρπός: m (σαρκός: σ).

109) 210v (216ιδ'): Γρ. ἀπογεννῶσα: AσTV — καρποφοροῦσα: Σm.

110) 210v (216ιδ'): Γρ. ἄλλο s. ἀνθρώπους βουλόμενος (β. ἀνθρ.: B) τοῦ σῶσαι τοὺς αὐτῷ βοῶντας: B — βουλόμενος ἑλκῦσαι πρὸς τὸ ὕψος τοὺς αὐτῷ (πιστῶς: V) βοῶντας: λlσΣmV.

111) 211r (216ιζ'): Γρ. ταμεῖον: ΑσΣΤ — σημεῖον: mV.
112) 213v (Maas 36θ'6¹): Γρ. ἡ ἀνήροτος — ἡ ἀναρότρευτος: Maas, ⟨γῆ⟩ ἡ ἀνήροτος: Orphanidis.
113) 216v (218ι'): Γρ. φλογίζῃ — φλέγεις.
114) 217r (219β'): Γρ. πραφθάσ(ασα) — προσφθέγγουσα: l.
115) 218v (223 προοίμ.): τὸν ζόφον — τὰς μήνεις.
116) 219r (223γ'): s. εἴπῃ — φῇ.
117) 224r (227α'): Γρ. τὸν ὑπὲρ κόσ(μου) τῆς ζωῆς (τὴν ζωήν: l): BlΩTC (ἐν ὑπὲρ κ. τὴν ζ. τὴν ψυχήν: m) — ἐν οἴκτῳ φιλανθρωπίας.
118) 224r (227β'): Γρ. ἰθύνει — εὐθύνει: lT.
119) 224v (227ζ'): τοιαύτῃ κα(τεθάῤῥυνας) — ἑαυτὸν... ἐθάῤῥυνας.
120) 225v (227ις'): Γρ. ἐκ τῆς ἄγαν δολερᾶς μηχανουργίας — ἐκ τούτου τοῦ δεινοῦ κολαστηρίου.
121) 227r (228ε'): Γρ. μάκαρ — μάρκε.
122) 228r (230γ'): Γρ. αἰδῶ — κόρον.
123) 230v (234β'): [Γρ. ἀ]νυψουμένους ἀληθῶς — ἀνυψοῦν ἀληθέστατα (ἀνυψοῦν ἀληθῶς: B).
124) 234r (239δ'): Γρ. πά(ντιμον) — παντίμιον.
125) 236r (240ζ'): Γρ. ὡς σὺ λοιδ(ωρεῖς) — ὡς ὑμεῖς φατε.
126) 236r (240ια'): Γρ. [.....] — ἐκ θαλάσσης εἰς γῆν βροτοὺς ζωγρεῖν ὡς ηὐδόκησας.
127) 237r (240ιζ'): ἤτει εὔ(ξαι) (sic) — ἔφη εὖξαι.
128) 238v (242γ'): ἄλλο· μεθ' ἡμῶν ὁ θεὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν λυτρωσάμενος πάντας τοῦ πονηροῦ, ὁ μόνος δυνάστης καὶ φιλάνθ(ρωπος) — ...τεχθεὶς ἐκ παρθένου ὡς ηὐδόκησας.
129) 240v (246γ'): Γρ. τῷ θείῳ θρόνῳ ἀληθῶς: B — φωτὶ τῷ θείῳ ἀληθῶς.
130) 243r (250β'): Γρ. καὶ θάνατον ἔλν(σε): B — καὶ δαίμονας ἔπτωσε: lT.
131) 243r (251α'): Γρ. ἐρευνῆσαι — ἐκμετρῆσαι: BlsΣ.
132) 243v (251β'): Γρ. ἁγιάσματος — ἁγιώτατον: l.
133) 244v (254α'): [ὁ]μιλλῶντι — ὁμιλοῦντι: BlsΣm (ὁμιλοῦντα: σ).
134) 245r (254γ'): τὸν ἄδικον: l — τὸν δείλαιον.

135) 245r (254γ'): Γρ. διδάσκων ἐν εὐσεβείᾳ — γινώσκοντες εὐσεβείᾳ: l.
136) 245r (255 προοίμ.): Γρ. καὶ θεῖον σταυρὸν προθύμως: B — καὶ ῥῆμα θεοῦ: λΩmCV.
137) 246r (255ι'): Γρ. λόγου — ἔργῳ.
138) 247r (257α'): Γρ. ἁπασῶν — ὦ πασῶν: m.
139) 249r (262α'): Γρ. ταχύ: Bl — χριστῷ (om. m).
140) 250r (263γ'): Γρ. τὸ καθόλου ἰσχύνετο (sic): l — ἑαυτὸν ἐχειρούργησεν.
141) 251v (267α'): Γρ. πρισθέντες: Bl — τρωθέντες.
142) 252v (269α'): Γρ. μήτραν: m — χώραν: ΑσΣΤCV.
143) 254r (269ιγ'): Γρ. τῇ συνελεύσει: V (τῇ συνηθεύσει: C) — τῇ συνειδήσει.
144) 254r (269ιε'): Γρ. ἀπατηλῶς (ἀπατηλός: B) δέ: B — ἀπάρτι οὗτος (οὕτως: C): CV.
145) 254v (269κ'): ἠγάλλετο — ὁ ἄγγελος: CV.
146) 254v (269κ'): τί κατέχομεν — κατεχόμενος: CV.
147) 255r (269κβ'): Γρ. τῇ χειρὶ τῇ αὐτοῦ ταῦτα ἐνομοθ(έτησε) — τῇ φωνῇ ἑαυτοῦ τοῦτον ἐνομοθέτησε: CV.
148) 255r (269κβ'): ἄλλο Γρ. ὁ τεχθείς μοι ἐκ παραδόξου — ὁ τῆς χάριτος ὑπάρχων (ὁ τεχθεὶς καὶ ὁ ὑπάρχων: CV).
149) 257r (271θ'): ÷ (θεό)φρον[ι] — θεομακάριστε.
150) 258r (Maas 31β'1²): πάντα: ΒλΜΤ — πρῶτον: lΩCV.
151) 258r (Maas 31β'3¹⁻³): Γρ. ἄλλως: ἦν (ἵν': Βλ) ἐν αὐτοῖς ὁ μανθάνων ὁρᾷ (ἑώρα (sic): λ) ἃ ἐμάνθανεν: ΒλΜΤ — ἦν ὁ ὁρῶν καὶ ζηλῶν ὡς αὐτοὶ οὗτος μέγας ἐστίν: lΩCV)[1].
152) 258r (Maas 31ε'3²): Γρ. τὴν σεισασάν σε: lMTCV, edd. — τὴν πείσασάν σε (τὴν πτοήσασάν σε: B).
153) 258v (Maas 31ς'1¹): νόει: BMT — ποίει: lCV, edd.
154) 258v (Maas 31ς'1³): [Γρ.] οὗς φιλῶ: lMTCV, edd. (οὕσπερ φ.: B) — ὡς φιλῶ.
155) 258v (Maas 31ς'4³): [Γρ. ἀνα]στρέφει ἀ(δάμ): lCV, edd. — ἐπιστρέφει ἀδὰμ (ἐπιστρέφοντα: B, ὑποστρέψει: M).

---

¹ Vgl. P. Maas, BZ 16 (1907), S. 566, 1.

156) 259r (Maas 31ιβ'1^{1}): Γρ. *ὦ μοι* (*ὦ νῦν*: M) *ματθ(αῖε) μεῖνον*: BM — *μεῖνον ματθαῖε* (*ματθαία*: 1) lCV.

157) 259r (Maas 31ιδ'3^{2}): Γρ. *φησὶ γλῶττα ἀρκοῦσα*: B — *ἡμῖν ἡ φωνὴ καὶ ἡ γλῶσσα* (*γλῶττα*: CV): lCV.

158) 260r (Maas 31κα'1^{4}): Γρ. *ἀπέδειξεν*: lCV, Maas — *ἀπέπνιξεν* (*ἔπνιξεν*: B).

159) 260r (Maas 31κα'3^{2}): Γρ. *βουλή*: B — *παγίς*: lCV, edd.

160) 260r (Maas 31κα'4^{3}): Γρ. *τὸν κίλικα*: lCV, Maas — *τὸν κήρυκα*: B.

161) 260r (Maas 31κβ'4^{3}): Γρ. *πρὸς ἐμέ*: B — *παρ' ἐμοῦ*: CV, edd. (*παρ' ἐμωὶ* (sic): l).

162) 261v (275α'): Γρ. *περιβολὴν* — *σκηνήν*: ΣΤ.

163) 262r (275β'): Γρ. *θεῖος λόγος*: T (*θείοις λόγοις*: l) — *θεὸς λόγος* (*θεοσλόγος*: σΣ): ΒλΣσ.

164) 262r (275γ'): Γρ. *ἀρίστην* — *ἀπάντων*.

165) 263r (277ε'): Γρ. *τῷ σαύλῳ* — *τῷ παύλῳ*.

166) 264v (280γ'): Γρ. *πατέρων ἁγίων*: B — *πατέρων ἅγιον*.

167) 264v (280γ'): Γρ. *ὁ θεοειδής*: B — *ὁ θειώδης*.

168) 268r (285 προοίμ.): Γρ. *μαρτυρίου στέμμασι* (*μαρτύρων στέμμασιν*: s, *μαρτυρίου στίγμασι*: λ — *ἀκηράτοις στέμμασι*: m (*ἀμαράντοις στέμμασιν*: Σ).

169) 270r (Maas 45β'1^{1}): Γρ. *ἐν ἀσεβείᾳ* (*ἐν ἀσεβείαις*: BlΣ) — *ἐν ἀνομίαις*: λMT, edd.

170) 271r (Maas 45η'6^{3}): ∸ *ἢ* (*καί*: B) *τὸν δίκαιον*: B, Antonopulu, *τὸν δίκαιον*: Maas — *σὲ τὸν δίκαιον*.

171) 271r (Maas 45θ'3^{2}): Γρ. *ἄμοιρον*: B, Antonopulu — *ἀμοίητα*.

172) 271r (Maas 45ι'$^{1-2}$): Γρ. *ἄλλως*: *ἡ πολλή σου φη(σὶ) πολυθεΐ[α.....] μισάνθρωπον ἐπ[....] συγ διάθεσιν* — *ἡ πολλή σου φησὶν φιλοθεΐα ὁ θεὸς τῷ Ἠλίᾳ διελέχθη μὴ μισάνθρωπον ἐπενέγκῃ σοι διάθεσιν*: B.

173) 271v (Maas 45ια'5^{3}): *τῶν ἀσήμων* — *τὸν ἄσημον*: Maas (*τὸν ἄσωμον*: B).

174) 271v (Maas 45ιγ'2^{2}): Γρ. *τοῖς πετεινοῖς*: B, Maas — *τοῖς ὀρνέοις*.

175) 271v (Maas 45ιδ'4^{3}): Γρ. *ἀλλ' οὐκ ἠλόγει κύριε* — *ἀλλ' οὐκ ἐλογίσατο*: B

176) 276r (292κα'): s. *ἔξω* — *ἄπο*.

177) 276v (292κγ') s. τζ͡ πιζόμ ? — *πιεζόμενος*.

178) 281r (299δ'): Γρ. *κολληθείη* — *κολληθήτω*: B.

179) 282r (299ιβ'): Γρ. *λιπαροῦντα καὶ αἰτούμενον* — *λιπαρῶς αἰτούμενον*.

180) 285v (304δ'): *.]ὸ ξίφους?* — *διὰ ξίφους*.

181) 285v (304ζ'): *·σεμνή* — *ἱερά*.

182) 288r (306ι'): Γρ. *καὶ εἴπω εἰ θέλεις* (*καὶ εἶπον εἰ θέλεις*: CV, *καὶ εἶπεν θέλῃς*: l) — *καὶ εἴπερ θέλεις*: B (*καὶ εἴπερ ἠθέλῃς* λ *καὶ εἴπερ ειθέλεις*: Σ).

183) 288r (306ια'): Γρ. *υἱός μου οὗτος* (*οὗτος* om. B) *ἐστίν*: ΑΣCV — *οὗτός μου ἐστὶν υἱός*.

184) 288r (306ιγ'): Γρ. *οὐκ ἦν γὰρ μικρὸν τὸ διάφορον* (*οὐ γὰρ μικρὸν ἦν τὸ διάφορον*: ΒλTCV) — *οὐ γὰρ ἦν ὀλίγον τὸ διάφορον*: Σ.

185) 288v (306ιε'): *·σασ* (: *εὐαγγελίσασθαι*: ΒλTCV) — *εὐαγγελίζεσθαι*: lΣ.

b) Patmiacus 213.

1) 4v (Maas 55κδ'2^{1}): ∸ s. *τὴν συνάφειαν*: V, edd. — *τὴν σαφήνειαν*.

2) 5v (3ια'): Γρ. *ἐτραχύνθη*: λlσ — *ἐπικράνθη*: BV.

3) 12r (7α'): *θεῖον*: BsT — *μέγα*: CV.

4) 12v (7γ'): *μόνον*: V — *μόνῳ* (*μανίᾳ*: B, *μέσον*: C).

5) 15r (8α'): Γρ. *προσκυνούμενον*: sCV — *δοξαζόμενον*: BT (*γνωριζόμενον*: λ).

6) 23v (Maas 49ζ'3^{1}): *αὐγηοδήσατε* (sic) — *ὑποδήσατε*: B.

7) 26r (Maas 54α'8$^{1-2}$): Γρ. *πλάττει τε* (*πλάττεται*: Σ) *ἀεὶ τὰ* (*τόν*: Σ) *σφίγγοντα θέλων δοῦναι*: Σ — *πλάττων ὡς σοφὸς τὴν ἴασιν τῶν πταιόντων*.

8) 28v (Maas 54κβ'3^{2}): Γρ. *ἡ πιστή*: Maas — *πίστει* (*οἱ πιστοί*: Tomadakis).

9) 29r (Maas 54κδ'4^{1}): *ἵν' ἀξιωθ(ῶμεν)*: edd. — *ἂν ἀξιωθῶμεν*.

10) 45r (Maas 42α'10^{2}): Γρ. τὴν ἀθέτησιν — τὴν ἀθεσίαν.

11) 45r (Maas 42β'11^{3}): Γρ. κράξω — κραυγάζω.

12) 46r (Maas 42ϑ'11^{3}): εἰσακούσας μου — εἰσακούσας μου.

13) 50v (Maas 14 προοίμ. 2$^{1-2}$): Γρ. καὶ τοῦτον τετραήμερον ἐκ νεκρῶν ἀνέστησας: Maas — καὶ τοῦτον ἐξανέστησας τετραήμερον.

14) 50v (Maas 14 προοίμ. 5): Γρ. ἐβόας πρὸς αὐτάς: Maas — ἔφησας αὐταῖς.

15) 51r (Maas 14γ'9^{1}): συν:... — ...ἐδεήθη.

16) 53r (23 - 24 προοίμ.)[1]: Γρ. ἡ ἀνάστασις: λlσΣTV — ἡ ἀνάκλησις: Bs, Naumidis.

17) 53r (23 - 24 προοίμ.)[1]: s. ἄνθρωπος — τύπος τῆς ἀναστάσεως: BlΩT (καὶ τῆς ἀναστάσεως τύπος γέγονεν: λV).

18) 55r (Maas 16β'1^{3}): Γρ. τῷ πώλῳ: AσΣMTCV — ἐν πώλῳ.

19) 55v (Μαας 16ζ'1^{3}): [Γρ. φ]αιδρὸν ἔχων το ὄχ(ημα) — φαιδρὸς μὲν εἰς ὄχημα: BlMTCV.

20) 56r (Maas 16ϑ'1^{1}): Γρ. ἐπέθηκεν: l (ἐπήνεγκε: B) — ἐποίησε: MTCV, edd.

21) 65r (Maas 44ιε'8^{1}): ÷ οὖν: Maas — νῦν: CV.

22) 66v (28 προοίμ.): Γρ. διεφυλάττετο — ἐδοξάζετο: BlΩ (ἀεὶ δοξάζετε: λ).

23) 67r (28δ'): Γρ. ἀπεργάζεται: B — ἀπεργάζει.

24) 67r (28δ'): ἀπολαύσῃ: B — ἀπολέσῃ.

25) 68v (28κδ'): Γρ. εἶδος πάσης κακίας: B — ἡ μὲν πᾶσαν κακίαν.

26) 72r (Maas 47 προοίμ. I, 1^{1}): Γρ. τὸν νυμφίον (τῷ νυμφίω: M): M TCV — τὸν νυμφῶνα.

27) 72r (Maas 47 προοίμ. I, 3^{1}): Γρ. ἐν ἀρεταῖς ἐκλάμποντες: MSTV — ταῖς ἀρεταῖς ἐκλαμπούσαις.

28) 72r (Maar 47 προοίμ. I, 6^{1}): Γρ. νυμφίος — οἰκτίρμων: MTCV.

29) 73r (Maas 47ζ'2^{3}): Γρ. ἐπανατ(ε)ίν(ω)μεν: CV, edd. — ἐξαναστήσωμεν.

30) 73r (Maas 47η'1^{1}): οἱ πάντες — πάντες.

[1] Siehe Maas - Trypanis, S. 110.

31) 73r (Maas 47ϑ'4^{3}): Γρ. τὴν ἐπουράνιον: T (τὴν ἐπουρανίαν: CV) — τῶν ἐπουρανίων: edd.

32) 73v (Maas 47ιβ'3^{1}): Γρ. αὐταῖς — αὗται.

33) 74r (Maas 47ιε'5^{2}): Γρ. φιλάνθρωπε — ὡς ἔοικεν: CV.

34) 74v (Maas 47ιϑ'8^{1}): Γρ. κρούουσι: CV, edd. — κράζουσι.

35) 74v (Maas 47κ'8^{2}): Γρ. δράντες — δρῶντες.

36) 74v (Maas 47κβ'3^{3}): Γρ. τῶν ῥύσεων (ῥήσεων: edd.) — τῶν ῥέ(σε)ων.

37) 74v (Maas 47κβ'8$^{1-2}$): Γρ. κρίνειν ἀδελφ(ὰς?) μεγάλη γὰρ βλάβη ἐστὶ — ἐκ πάντων νηστεύειν τῶν βλαπτόντων.

38) 75v (Maas 47κζ'3^{3}): με(γίστου) δὲ ημ͡ — μεγίστου τε.

39) 75v (Maas 47κη'5^{2}): Γρ. πάντως: Maas — παντός.

40) 75v (Maas 47λ'4^{3}): Γρ. οὐκ ἔνδειαν ὑπομείνεις — οὐκ ἔνδει(α) ἐὰν ὑπομείνῃς.

41) 76r (Maas 47λα'8^{2}): ἄλλο s. πρεσβείαις τῆς θεοτόκου: TCV — σῶτερ (σωτὴρ: Maas) εἰς τὴν βασιλείαν: edd.

42) 76r (32γ'): Γρ. καὶ δείματα — ἐπέστησαν.

43) 76v (32ε'): Γρ. πυρὶ ἐκκαήσεται: B — εἰς φυγὴν τραπήσεται.

44) 76v (32η'): Γρ. ἐν ζόφῳ: B — ἐν νυκτί.

45) 77r (32ια'): Γρ. σπουδάζοντες (κραυγάζοντες: B) — καὶ φθάσωσι.

46) 77r (32ιβ'): οι (= μοι) — με.

47) 77v (Maas 10α'6^{2}): ·ἐξ αὐτῶν — δι' αὐτῆς (δι' αὐτῶν: CV, edd.l).

48) 77v (Maas 10α'8^{2}): Γρ. πέλω: CV, edd. — μέλλω.

49) 77v (Maas 10α'9^{1}): πτοηθεῖσα: CV, edd. — φοβηθεῖσα.

50) 78r (Maas 10γ'4^{1}): Γρ. θυγατέρα: CV, edd. — ἐλευθέραν.

51) 80r (34 προοίμ.): Γρ. ἀνομήσας: BlΩT — πλημμελήσας.

52) 80r (34ς'): Γρ. τὰς φρένας — τὰς ὄψεις.

53) 82r (34ιε'): Γρ. ἀφέονται τὰ ἄδηλα ταύτης καὶ κρύφια ἔργα καὶ πολλὰ αὐτῆς κακὰ — ἀφέονται τὰ πολλὰ αὐτῆς κακά.

54) 82r (35α'): Γρ. ἀσφαλῆ — ἀπαρχήν.

55) 82v (35ε'): Γρ. σύμμιξον — ῥύθμισον.

56) 87r (37α'): Γρ. δεσπότῃ: B — διδασκάλῳ: λΩT.

57) 87r (37α'): Γρ. τοῦτο εἰς τύπον πιστοὶ — ἅπερ κατίδωμεν: B (ἅπερ καὶ ἴδωμεν: λ, ἅπερ καθίδωμεν: T).

58) 88r (37ζ'): Γρ. ὁ ἐμβαλων (sic) γὰρ — ὁ γὰρ ἐμβάλλων (ὁ γὰρ ἐμβάψας: B).
59) 88r (37η'): Γρ. παραδέδωκεν — προετύθυεν (sic) (θύων ἔφησε: B).
60) 88r (37η'): Γρ. ὁ προδούς με δέ: B — ὁ προ[...]δεκαμε.
61) 88v (37ιε'): Γρ. ἄπιστος — ἄπληστος.
62) 89r (37ιη'): Γρ. καὶ τὴν σεπτὴν κεφαλὴν ταῖς ἀκάνθαις ἐνστέφεται — καὶ ἀκάνθινον στέφανον εἰς τὴν κεφαλήν...
63) 89r (37ιϑ'): Γρ. συμμύστας — κοινωνούς.
64) 89v (Maas 17 προοίμ. 3²): Γρ. χριστοῦ τοῦ θεοῦ — χριστὲ ὁ θεός: CV.
65) 90r (Maas 33γ'7¹): Γρ. ἐρασταί: MCV, edd. — μερισταί: BT.
66) 90r (Maas 33ε'1²): Γρ. οἱ μετ' αὐτοῦ: TCV, edd. — οἱ παρ' αὐτοῦ: BM.
67) 90v (Maas 33ϑ'1³): Γρ. χαοῦσθαι: BMTCV — χαλᾶσθαι.
68) 91r (Maas 17β'1²): Γρ. ὅτε σοι (ὅτε σου: V) τὸν φόνον: V, Maas — τότε καὶ (τότε σου: C) τὸν φόνον: C.
69) 91r (Maas 17δ'3¹): καὶ πατεῖν — καὶ βαλεῖν: CV.
70) 91v (Maas 17ζ'6²): Γρ. ὁ ἐκ παρθένου δὲ κύψας δέχεται, ἀποσμήχει — ὁ ἐκ (ὁ δ' ἐκ: Maas) παρθένου μήτρας δέχεται καὶ ἀποπλύνει: CV.
71) 91v (Maas 17η'7²): τοῦ κριτοῦ: CV — τοῦ πυρός: edd.
72) 91v (Maas 17ι'3²): Γρ. νίψῃς τοὺς πόδας μου — σὺ τοῦτο τελέσῃς μοι: CV.
73) 92r (Maas 17ιβ'5¹): Γρ. ὁ δεινὸς ἔπιεν — [ὃ πιστ]ῶς οὐκ ἔπιεν (ὁ ἄπιστος ὃ ἔπιεν: CV, ὃ ἀπίστως ἔπιεν: Pitra, ὃ πιστῶς...: Krumbacher).
74) 92r (Maas 17ις'1²): καὶ οὐκ ἔλει (ι: CV) π(ες): CV — ἀδαπάνητος: edd.
75) 92v (Maas 17ιζ'7²): Γρ. αὐτός: Maas — ὡς θεός: CV.
76) 92v (Maas 17ιϑ'5¹): Γρ. ἄθλιε: Maas — ἰούδα.
77) 92v (Maas 17κ'6²): Γρ. λακτιῶν — ἀνιῶν: CV.
78) 93r (Maas 17κ'7²): Γρ. κληρωθεὶς — (πληρω)θείς: CV.
79) 93r (Maas 17κα'4³): Γρ. ἐμάνθανε: CV — ἐτύγχανε: edd.
80) 93r (Maas 17κβ'5¹): Γρ. ἄξιον τὸν μισθόν σοι φέρων (φέρον: V, φέροντα: Krumbacher, Maas): CV, Krumbacher, Maas — ἄξιος σῆς βουλῆς τὸ τόλμημα.

81) 93r (Maas 17κγ'3¹): Γρ. ἐλέησον: CV — ἀνάστησον: edd.
82) 96v (Maas 19ς'2²⁻³): Γρ. οὐρανόθεν νῦν (νῦν om. BCV) κατῆλθον (ὡς τὸ μάννα [οὐρ. ὡς τὸ (ὥς τι: σ, ὥς τω: Σ) μ. νῦν κ.: ΩMT]): BλΩTCV — ὑετὸς νῦν κατῆλθον ὡς τὸ μάννα.
83) 97r (Maas 19ιγ'3¹): τὰς ψυχάς: CV — τὰς πληγάς: BλMT, edd.
84) 97v (Maas 19ις'8² - 9): Γρ. ἐὰν πτήξῃς ὡς γυνὴ κράξον πρός με φεῖσαί μου (ὅταν ἴδῃς ταῦτα ἐὰν πτήξῃς ὡς γυνὴ ἐμοὶ (οἴμοι: M) κράξον (κράξον πρός με: λ, Krumbacher, Maas) φεῖσαί μου (καὶ φεῖσαι μου: λ): BλMT, Krumbacher, Maas — ὅταν ἴδῃς ταῦτα τότε λέξεις ποῦ ἐστιν (ὅταν εἴπῃς ποῦ ἐστιν (caetera desunt): CV).
85) 98r (44 προοίμ.): Γρ. σμυρνίζει: λCV — καθεῖλε: σΣ.
86) 100r (44η'): Γρ. τοῦ τάφου — τοῦ φόβου: B.
87) 100r (44η'): Γρ. χαίροντες: B — λέγοντες.
88) 100v (44ι'): ·τῇ — ?
89) 100v (Maas 29 προοίμ. I, 4⁴): ·ξα (φθεγξάμενος): MCV, Maas — φθεγγόμενος (προσέταξας: BλΩT).
90) 102r (Maas 29ια'5²): Γρ. ἀνάγει: λCV, Maas — ἀνῆγεν: σT (ἀνήγαγεν: BΣ).
91) 102r (Maas 29ιβ'8²): Γρ. λαμπάδας: λCV — καὶ δᾷδας (καὶ δίδους ἄψωσιν (sic): Σ, καὶ σοί συμψάλλουσιν: B).
92) 102v (Maas 29ιε'1¹): Γρ. ἀκηκοὼς ὁ σύλλογος συμφώ[νως]: CV — ἀκούσας τούτων (τοῦτο: λ) ὁ χορὸς τῶν εὐσεβῶν: BλΣT, edd.
93) 102v (Maas 29ις'6³): Γρ. ἐκείνης ἧς ἀπήλαυσεν (τῆς ἥσπερ σὺ ἀπήλαυσας: B, ἐκείνης ἧς ἀπήλαυσας: λCV, Maas) — τῆς θείας ἀναστάσεως: ΣT.
94) 103r (Maas 29ιζ'4²): Γρ. ὁ ἄφραστος: Maas — ὁ ἄ[φθαρτος]: BΣT (ὁ ἄχραντος: λCV).
95) 103r (Maas 29ιζ'7¹⁻²): Γρ. ὕμνος σοι αἶνος σοι: λ, Maas (αἶνός σοι ὕμνος σοι: CV) — αἰνῶ σε ὑμνῶ σε.

96) 103r (Maas 29ιη'11[1-2]): Γρ. ὄμβριθι ἐπουράνιε — ὄμβρε θεῖε οὐράνιε: BλΣMCV.

97) 103r (Maas 29ιθ'2[1]): Γρ. τοῦ θείου (χριστὲ τοῦ: λ) στόματός σου: λCV, Maas — τοῦ στόματός σου λόγε: BΣT.

98) 103r (Maas 29κ'5[2]): Γρ. καὶ δούλου ἐπέχων (ἐπέχω: B): B — καὶ φύσιν (κλῆρον: λ) ἔχω: λΣMTCV.

99) 103v (29κα'1[1]): Γρ. ἄμεμπτον: CV, edd. (ἄμετρον: M, ἄπτωτον: λ) — τὸ λοιπόν: BΣT.

100) 103v (Maas 29κβ'9[2]): Γρ. κρίνα: CV — κλῶνες: BMΣ, edd. (κλῶνοι: λT).

101) 104r (Maas 24γ'[2]): Γρ. συνήχθησαν — συνείχοντο.

102) 106r (47β'): Γρ. τόπον — τάφον.

103) 106v (48 προοίμ.): Γρ. τοῦ σωτῆρος — τοῦ κυρίου.

104) 106v (48α'): Γρ. τῶν βροτῶν — τῶν ἀνθρώπων.

105) 107r (48β'): Γρ. κατ' αὐτοῦ ἐμελέτησεν — παρ' εὐθὺς ὡμολόγησε.

106) 107r (49α'): Γρ. ὃν μόνος ὡς ποιμὴν — ὃν μολὼν ὁ ποιμήν.

107) 110v (Maas 25κβ'5[1]): -τατε — ?

108) 115r (54α'): ἔτρεμε κάτωθεν — ἔτρεμον κάτω τὰ καταχθόνια.

109) 115r (54α'): Γρ. τὸν κτίστην ὁρῶντες τῷ τάφῳ διδόμενον — ὡς εἶδον τάφῳ [.....].

110 (115r (54α'): καὶ βοήσωμεν — ἀλαλάξωμεν.

111 (115v (Maas 26α'8[1]): Γρ. ἀλλ' εὐθὺς θεωρήσεις — μετ' ὀλίγον δὲ ὄψει: M.

112 (115v (Maas 26α'10[2]): Γρ. καταβαλεῖ — καταλύσει: M.

113 (117v (57γ'): Γρ. θηλειῶν — θηλέων.

114 (122r (Maas 30α'3[1]): Γρ. τόλμαν: BλσΣMT, Maas — τόνον: CV.

115) 122v (Maas 30γ'4[1]): Γρ. γράφουσα πιστοῖς: B (ὀξυγραφοῦσα: CV) — τοῖς ἀπίστοις (ἀπιστήσας λοιπόν: σ).

116) 123r (Maas 30θ'2[3]): Γρ. οὐχ ἥψαντο τῆς ψυχῆς μου — οὐχ ἧψαν τῇ° ψυχῇ° μου (οὐχ ἧψαν τῇ ψυχῇ μου: CV): BMCV.

117) 123v (Maas 30ι'5[1]): Γρ. εἰς τί ἐδίστασας: BMCV Maas — ἀπιστεῖς οὖν λοιπόν.

118) 123v (Maas 30ια'9[1-2]): Γρ. μὴ ψευδομένους: CV, Maas — σοὶ (σοῦ: M, σε: B) ψευσαμένους: BM.

119) 123v (Maas 30ιβ'3[3]): Γρ. ἐνήρξω — ἠνίξω: BCV.

120) 123v (Maas 30ιγ'1[3]): Γρ. θεότητος — πραότητος: BCV.

121) 125r (Maas 30ιδ'1[1]): Γρ. ἡμέρας: BCV — μέρος (ἥμερος: Maas).

122) 125v (Maas 30ιη'2[1]): Γρ. ἁπτόμενος: B, edd. — ἵνα ἅπτομαι: CV.

123) 139r (72γ'): Γρ. ἐπαγγέλλει — ἐπηγγείλω.

124) 141r (Maas 11κα'7): Γρ. ἐπαρείθη — ἐπειράσθη.

125) 144r (Maas 32γ'3[3]): Γρ. ἐν σταυρῷ (καὶ τῷ ξύλῳ: B) — ἔδησαν: λσΣMTCV.

126) 144v (Maas 32γ'12[1]): Γρ. μαθηταὶ — διδακτοί: BσΣMTCV (μαθηταὶ διδακτοί: λ).

127) 144v (Maas 32δ'3[1]): Γρ. τάχα δέ: BλσΣMTCV, Maas — πάντες δέ·

128) 144v (Maas 32δ'5[1]): ·οὕτω γάρ: CV (ὄντως γάρ: B, οὕτως γάρ: λ) — ταῦτα γάρ: σΣT, edd.

129) 144v (Maas 32δ'): κομ? — ?

130) 145r (Maas 32η'10[2]): ·αἱ δὲ — ἄλλαι: BλΣMCV (ἐμέ: T).

131) 145r (Maas 32θ'4[2]): Γρ. καὶ ἄνω — τὰ ἄνω: BλMTCV.

132) 145r (Maas 32θ'10[1]): Γρ. ἐγὼ εἰμὶ ὁ κύριος (ἐγὼ εἰμὶ ὃν βλέπετε: λCV, edd.) — ἐγὼ εἰμὶ ἐγὼ εἰμί: T (ἐγὼ εἰμί: BM).

133) 145v (Maas 32ι'2[1]): Γρ. διανεύει ὡς θεός: λ (διανεύει μετὰ ταῦτα: CV) — διανεύεται λοιπόν: B (διανεύει τὸ λοιπόν: MT, Maas).

134) 145v (Maas 32ι'11[3]): ἐκδέξασθαι (εἰσ-: λ, καὶ δ.: B) αὐτόν: BλMTCV, Maas — δοξάσατε αὐτόν.

135) 145v (Maas 32ια'9[1]): ἣν ἐφύλα(σσεν): λ — ἣν (οὖν: MTC ἐβάσταζεν: BMTC, Maas (τὴν βαστάζουσαν: V).

136) 145v (Maas 32ιβ'5[2]): Γρ. σπουδῇ — ποδί: BλMTCV.

137) 146v (Maas 32ιζ'10[1-2]): Γρ. ἐκεῖνο γὰρ ἐδέξατο τὰ τοῦ μωσέως ῥήματα (βήματα: λMT, Maas, δόγματα: B): BλMTCV — ἐκεῖνο γὰρ ἐβάστασε τὰ τοῦ μωσέως βήματα.

138) 147r (77γ'): Γρ. μνηστῆρα — μνῆστρον: BC (μνήστω (sic): Σ).

139) 148v (77ιβ'): Γρ. οὐ μίαν μόνην ἐκκλησίαν — οὐ μίαν σωσάνναν μόνην: B.

140) 150r (Maas 13ς'6[2]): εἶχε το — ᾤχετο: edd.

2. HINZUFÜGUNGEN

a) Patmiacus 212.

1) 23r (29ις′): ÷ ἔδυ — καὶ κάτω...
2) 73v (72ιγ′): ÷ καταλαμβάνουν — ...τὴν ἀλεξάνδρειαν.
3) 93v (92κ′): ÷ διάσωσμα — πιστῶν...
4) 106r (110γ′): ÷ ποιήσῃ — πρὸς σέ...
5) 109r (115θ′): ÷ θεομακάριστε, ἐλέγχων, διδάσκων καὶ ἐπιστηρίζων — ...ὅθεν παρέστης τραϊανῷ.
6) 127v (131ιθ′): s. βλάβῃ — τοῖς δαίμοσιν...
7) 136v (139γ′): ÷ ἔχεις ἑτοίμην τὴν προστασίαν, πατριαρχῶν ἡ καλλονή, διὸ μὴ παύσῃ ἐκτενῶς ὑπὲρ πάντων πρεσβεύων αἰτούμενος καὶ κραυγάζων, οἰκτῖρμον — ...
8) 139v (140ιζ′): ÷ γὰρ — τῇ (γὰρ) εὐχῇ.
9) 150r (Maas 53δ′1²): ÷ ἀδὰμ — ζηλωτὸς ὤν...
10) 152r (Maas 53κ′4): ÷ θη — ἀπολιθω(θή)σῃ.
11) 164r (170α′): ÷ σαρκὸς — μολυσμῶν...
12) 170v (176ζ′): ÷ καὶ ὑπὸ τοῦ κυρίου ἀοράτως δοξασθέντι — μαρτυρηθέντι καὶ ὑπὸ τοῦ κυρίου...
13) 187r (189β′): ÷ ἑσμὸν — καὶ δαιμόνων...
14) 196r (202γ′): ÷ τὴν ἀπάτην — ...πυρπολήσας.
15) 215v (218ς′): ÷ πλήρης — θυμηδίας...
16) 224v (227ζ′): ÷ τοιαύτη κα — ἑαυτὸν (τοιαύτη κα) ᾽ἐθάρρυνας.
17) 242v (249α′): ÷ μνήμην: 1 — ...σοφέ: BsΣm.
18) 251v (267α′): ὁ μέγας μάρτυς: B (σοφὲ λεόντιε: λ1) — ephymnium.
19) 254v (269ιθ′): ·ὡς — ...τὸν σὸν δημιουργόν: CV.
20) 261v (274ς′): ÷ μνήμην — τὴν θείαν...

b) Patmiacus 213.

1) 4v (Maas 55κδ′3²): ÷ ἵνα οὕτως γενώμεθα — ἐργασώμεθα...
2) 7r (Maas 52θ′6¹): s. πῆμα — [...], ⟨ἄγραν⟩: Maas.

3) 22r (Maas 51κβ′1²): ÷ πρὸς — ...γυμνασίαν.
4) 31r (Maas 40ιβ′5²): ÷ τόπον — πάντα...
5) 32r (Maas 40ιζ′9²): s. τοῦ — ...μνήματος.
6) 35r (Maas 23ια′7²): ÷ πῶς — ...μετεφυτεύθη.
7) 37v (Maas 23ιη′8²): ÷ πόλεμον — ...νικᾷ.
8) 40v (Maas 41κ′): ÷ τὸν ιθ′ πρῶτον ὅτι λήθη ἐγένετο.
9) 44v (Maas 21κγ′5¹): ÷ τὰ σὰ οὐ — ...κατέαξαν.
10) 50v (Maas 14 προοίμ. 6): ÷ καὶ στήσεται — ἀναστήσεται...
11) 50v (Maas 14α′10): ÷ ἀλλὰ μετὰ φθορὰν — ἀναστήσεται.
12) 62r (Maas 43μ′6): ÷ ἐρῶ — τί ἀποκύει...
13) 65r (Maas 44ιε′8¹): οὖν — ...νῦν ὡς εἴρηκα: CV.
14) 68r (28ιε′): ÷ ἐν — ...ἀνέδυσαν (ἐναπέδυσαν: B).
15) 70v (Maas 48ι′8): ÷ περ — ἦν...
16) 73r (Maas 47ζ′5²): ÷ κύριος — ἐστί: CV.
17) 77v (32ιδ′): γὰρ? νῦν — γὰρ νῦν.
18) 78r (33β′): ÷ καὶ χαριζόμενος — καὶ ἀνακείμενος...
19) 98r (Maas 19ιζ′7²): ÷ καὶ ἐν τῷ μὴ πάσχειν — ἐν τῷ πάσχειν...
20) 117v (57δ′): ÷ καὶ — ...ἡμᾶς.
21) 122v (Maas 30γ′7¹): ·καὶ — ...θωμᾶς: CV (καὶ [δέ: M] ὁ δίδυμος: BσM).
22) 143v (Maas 32, τίτλ.): ÷ εἰς τὴν — ...ἀνάληψιν.

Köln

N. A. LIVADARAS

ΚΡΑΜΒΙΤΑΣ

Ὁ Ν. Γιαννόπουλος ἐδημοσίευσε πρὸ ἐτῶν[1] ἐπιγραφὴν ἐκ τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν, ἣν ἐκ παλαιογραφικῶν, ὡς φαίνεται, λόγων ἀνάγει χρονικῶς εἰς τὸν Ε' μ.Χ. αἰῶνα. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ἀναγιγνωσκόμενον εὐχερῶς καὶ ἄνευ χασμάτων ἐκ τῆς παρατιθεμένης φωτογραφίας ἔχει οὕτω:

> ✝ *Ἔνθα κατά-*
> *κιτε ὁ τῆς εὐλαβοῦς*
> *μνήμης Πέτρος ἀν-*
> *αγνόστης καὶ ἡ σύν-*
> *βιος αὐτοῦ Ηρίνη ἔχον*
> *τὴν μέθωδον κραν-*
> *βιτᾶς* ✝

Τὴν τελευταίαν λέξιν *κρανβιτας*, ἣν ὁ ἐκδότης εἰς μὲν τὴν πρώτην ἔκδοσιν τονίζει εἰς τὴν παραλήγουσαν *(κρανβίτας)*, εἰς δὲ τὴν δευτέραν εἰς τὴν λήγουσαν *(κρανβιτᾶς)*, ἐκλαμβάνει ὡς δηλωτικὴν ἐπαγγέλματος (*μέθοδος* = ἐπάγγελμα) καὶ μεταφράζει: λαχανοπώλης, κηπουρός. Τὴν ἑρμηνείαν αὐτὴν ἀκολουθοῦν ἄνευ περαιτέρω συζητήσεως οἱ χρησιμοποιήσαντες ἔκτοτε τὴν ἐπιγραφὴν G. Redard (= qui cultive les choux etc., fruitier)[2], N. Βέης (= Gärtner)[3], τὸ γνωστὸν λεξικὸν Liddell Scott ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ ἐκδόσει (= Greencrocer)[4] καὶ ὁ γράφων (= λαχανοπώλης)[5].

---

[1] Ν. Γιαννοπούλου, Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν Θεσσαλίας τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων ἐν Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, τ. 1 (1920), σ. 392, ἀρ. 11 καὶ παρὰ Γ. Σωτηρίου, Αἱ χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερὶς 1929, σ. 151 ἑπ., ἀρ. 6.

[2] G. Redard, Les noms grecs en -της, -τις et principalement en -ιτης, -ιτις, Paris 1949, σ. 37.

[3] Corpus der griechisch-christlichen Inschriften von Hellas hrsg. von H. Lietzmann-Nikos A. Bees (Βέης) und G. Sotiriu, Band I: Die griechisch christlichen Inschriften des Peloponnes hrsg. von N. A. Bees (Βέης), Band I: Isthmos-Korinthos-Athen 1941, σ. 56 κατὰ τὸν ὑπομνηματισμὸν τῆς ὑπ' ἀρ. 30 ἐπιγραφῆς.

[4] A Greek-English Lexikon compiled by H. G. Liddell-R. Scott, νεωτέρα ἔκδοσις ὑπὸ H. Stuart Jones-R. Mackenzie, τ. II, Oxford 1948, σ. 2084.

[5] Α. Χριστοφιλοπούλου, Θέματα βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἐνδιαφέροντα τὴν σύγχρονον πρακτικήν, Ἀθῆναι 1957, σελ. 87.

12-3-1964

Ἀντιθέτως οἱ Jeanne καὶ Louis Robert, ἀναγγέλλοντες τὸ προμνημονευθὲν ἔργον τοῦ G. Redard, παρατηροῦσι: Le mot κραμβίτης dans une inscription de Thèbes de Phtiotide ne nous paraît pas pouvoir être traduit comme on l'a déjà fait par « qui cultive des choux etc... fruitier »; précisement, le classement de Redard montre combien le mot serait isolé dans ce sens; dans un article encore inédit nous essayons de montrer qui'il s'agit d'un homme qui se nourrit de choux, d'un végétarien, et le mot se range en somme dans la très abondante série des termes en *-ιτης*, designant des « sectateurs »[1]. Ἡ ἐνταῦθα προαγγελλομένη μελέτη, καθ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ἐδημοσιεύθη εἰσέτι, ἀλλ' οἱ Γάλλοι ἐπιγραφικοὶ φαίνονται ἐμμένοντες εἰς τὴν ἐκδοχήν των[2].

Δέον ἐν τούτοις νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ λέξις δὲν εἶναι *κραμβίτης*, ὡς ἐκ παραδρομῆς ἀναγράφει αὐτὴν ὁ G. Redard, ἐξ οὗ καὶ παρέλαβον οἱ J. καὶ L. Robert χωρὶς προφανῶς νὰ ἀνατρέξουν εἰς τὸ κείμενον τῆς ἀρχικῆς δημοσιεύσεως, ἔνθα ἀπαντᾷ τὸ ὀρθὸν *κραμβίτας* ἢ μᾶλλον *κραμβιτᾶς*. Συνεπῶς τὸ ἐκ τῆς καταλήξεως *-ιτης* ἐπιχείρημα στερεῖται βάσεως. Ἡ λέξις εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἑλληνικὴν ἐπιγραφήν, καθ' ὅσον βλέπω, ἀπαντᾷ, εἶναι δὲ ἄγνωστος ὡς φαίνεται καὶ εἰς τὰ πάσης φύσεως βυζαντινὰ φιλολογικὰ κείμενα. Πάντως δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὴν συλλογὴν βυζαντινῶν ἐπαγγελμάτων, ἣν μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας ἐπεχείρησεν ὁ Φ. Κουκουλές[3]. Μόνον ὡς οἰκογενειακὸν ὄνομα ἀπαντᾷ κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ι' αἰῶνος παρὰ Σκυλ.-Κεδρ. ΙΙ, σ. 359 ὑπὸ τὸν τύπον *Κραμβέας*, ἑρμηνευόμενον ὑπὸ τοῦ Φ. Κουκουλὲ ὀρθῶς ὡς κραμβοπώλης ἢ κραμβοφάγος[4]. Ἀμφίβολον θεωρῶ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ παρὰ τῷ Συνεχ. Θεοφ., σ. 166 φερομένου οἰκογενειακοῦ ἐπίσης ὀνόματος *Καρβέας* (μέσα Θ' αἰῶνος), ὅπερ ὁ Φ. Κουκουλὲς συνδέει πάλιν πρὸς τὸ κράμβη καὶ θεωρεῖ ταυτόσημον τοῦ κραμβοπώλης[5].

Ὁ μελετητὴς τοῦ πλουσίου παπυρολογικοῦ ὑλικοῦ ἐκ πρώτης ὄψεως ἀποκομίζει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ λέξις κραμβιτᾶς δὲν ἀπαντᾷ οὔτε εἰς τοὺς παπύρους. Πάντως δὲν ἔχει περιληφθῇ οὔτε εἰς τὸ γνωστὸν παπυρολογικὸν

---

[1] Bulletin épigraphique ἐν Revue des études grecques, τ. 63 (1950), σ. 135, ἀρ. 42.

[2] Bulletin épigraphique, αὐτόθι, τ. 71 (1958), σ. 188, ἀρ 46.

[3] Φ. Κουκουλέ, Ἐπαγγέλματα καὶ μικρεμπόριον κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐν: Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Β' 1, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 179 ἑπ.

[4] Φ. Κουκουλέ, Περὶ τῶν καταλήξεων -εας -βροχι -αῖος ἐν: Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς, τ. 6 (1923), σ. 242. Πρβλ. καὶ τὴν προμνημονευθεῖσαν μελέτην τοῦ αὐτοῦ, σ. 209, σημ. 2.

[5] Φ. Κουκουλέ, Περὶ τῶν καταλήξεων -εας κλπ., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 242 καὶ σημ. 3.

λεξικὸν τοῦ F. Preisigke[1] οὔτε εἰς τὸν κατάλογον εἴκοσι πέντε περίπου ἐπαγγελμάτων μὲ τὴν κατάληξιν -ᾶς, ἅτινα λίαν ἐπιμελῶς συνεκέντρωσεν ἐκ τῶν παπύρων τῶν πρώτων μεταχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν αἰώνων ὁ B. Olsson[2].

Παρὰ ταῦτα ἡ λέξις ὑποκρύπτεται, ὡς πιστεύω, εἰς δύο τουλάχιστον παπύρους ἐκ τοῦ Ϛ' αἰῶνος, ἐγγίζοντας χρονικῶς πρὸς τὴν θεσσαλικὴν ἐπιγραφήν. Ὁ πρῶτος πάπυρος ἐκ τοῦ ἔτους 568, δημοσιευθεὶς ὑπὸ τοῦ J. Maspero[3], περιέχει σύμβασιν διαζυγίου κοινῇ συναινέσει καὶ δὴ τὸ ὑπὸ τοῦ συζύγου πρὸς τὴν σύζυγον ἐκτιθέμενον ρεπούδιον. Ἐνταῦθα ἐν στ. 4 σημειοῦται:

Αὐρήλιος Μη[νας υ]ιος Ωρουωγχιõ ε[κ μη]τρος Τσιας Κραμπιτ̣ο̣ς, [απ]ο της Αντι|πολε|, Αυρηλια Μαρία [θυγατ]ρι Βικτορος, τη συν[α]-φθειση μοι...

καὶ εἶτα περὶ τὸ τέλος πάλιν στ. 34:

Αυρηλιος Μηνας ϋιος Ωρουωγχι[ου] Κ[ραμπ]ιτη, ὁ προγεγραμμ[εν]ος.

Ὁ ἐκδότης ὑποθέτει ὅτι ὑπὸ τὴν λέξιν *κραμπιτ̣ο̣ς* ὑποδηλοῦται δεύτερον ὄνομα τῆς μητρὸς τοῦ συζύγου[4]. Εἰς τὸν αὐτὸν τόμον δημοσιεύεται[5] καὶ τὸ ἀντίστροφον ἔγγραφον διαζυγίου ἤ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἡ μόνη σωζομένη ἀρχὴ αὐτοῦ. Τοῦτο ἀπευθύνεται νῦν ὑπὸ τῆς συζύγου πρὸς τὸν ἄνδρα καὶ ἄρχεται διὰ τῶν ἀκολούθων λέξεων:

Αὐρηλια Μαρια̣ [θυ]γατηρ̣ Βικ̣τ̣[ο]ρος ἐκ μητρος Ηραϊδος ἀπο της [Α]ντι|πολεως Αυρ[η]λιω [Μ]ηνα [υ]ιω Ωρο[υ]ωγχίου [τ]ω συναφθε[ντι] μ̣ο̣ι̣ ανδρι ως ειθε μη[ποτ]ε, κραμπιτ̣α̣ τυγχ[α]νοντι...

Ἐνταῦθα ὁ ἐκδότης ἀντελήφθη ὅτι πρόκειται οὐχὶ περὶ ὀνόματος ἀλλὰ περὶ ἐπαγγέλματος καὶ σημειοῖ: «κραμπιτα est apparement le nom d'un métier», ἀλλὰ δὲν ἠρεύνησε περαιτέρω περὶ ποίου ἐπαγγέλματος πρόκειται. Ἀντελήφθη ἐπίσης ὅτι καὶ ἐν τῷ προηγουμένῳ παπύρῳ ἡ λέξις κραμπιτας (?) δηλοῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ συζύγου καὶ οὐχὶ τὸ ὑποτεθὲν κύριον ὄνομα

[1] Fr. Preisigke, Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden, τ. I-III, Berlin 1925-1931.

[2] Bror Olsson, Die Gewerbenamen auf -ᾶς in den Papyri ἐν Aegyptus, τ. 6 (1925), σ. 247-249, τοῦ αὐτοῦ, Die περιεκτικά auf -ων, ἐλαιῶν etc. in den Papyri, αὐτόθι, τ. 13 (1933), σ. 327, σημ. 2 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Πελεκᾶς ἐν Archiv für Papyrusforschung, τ. 11 (1935), σ. 219. Παραδείγματα ἐκ παπύρων καὶ ἐπιγραφῶν βλ. ἐπίσης παρὰ L. Robert, Hellenica ἐν Revue de philologie, τ. 70 (1944), σ. 52 ἑπ. καὶ Hellenica, τ. XI/XII, Paris 1960, σ. 43 ἑπ.

[3] J. Maspero, Papyrus grecs d'époque byzantine, τ. II, Le Caire 1913, ἀρ. 67153.

[4] Le nom de la mère serait double τσια κραμπις.

[5] Αὐτόθι, ἀρ. 67253.

(τὸ δεύτερον) τῆς μητρὸς αὐτοῦ[1]. Ἀλλ' ὁ J. Maspero μετέβαλεν, ὡς φαίνεται, καὶ πάλιν γνώμην καὶ εἰς τὸν μετὰ τριετίαν ἐκδοθέντα τρίτον τόμον τῆς αὐτῆς παπυρολογικῆς συλλογῆς, οὗτινος ἡ ἐκτύπωσις ἐπερατώθη μετὰ τὸν ὀλίγους μῆνας προηγουμένως ἐπελθόντα εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης θάνατον τοῦ τόσον προώρως ἐκλιπόντος λαμπροῦ Γάλλου παπυρολόγου. Ἐπανερχόμενος ἐπὶ τοῦ θέματος ἐγκαταλείπει τὴν ἑρμηνείαν τῆς λέξεως ὡς δηλοῦσαν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ συζύγου καὶ σημειοῖ[2]: «Κραμπιτα, lire κραπιδαρι (?)» μετὰ παραπομπῆς εἰς BGU I, 344, στίχ. 5, ἔνθα ἐν καταλόγῳ ὀνομάτων ἐκ τοῦ Β' ἢ Γ' μ.Χ. αἰῶνος ἀπαντᾷ *«Σεμπρώ[ν]ιος κραπι(δάριος)»* τὴν ἐκδοχὴν ταύτην υἱοθετεῖ, ὡς φαίνεται, ὁ Fr. Preisigke ἐν τῷ παπυρολογικῷ αὐτοῦ λεξικῷ, καταλέγων εἰς τὰ παραδείγματα τῆς λέξεως κραπιδάριος ἐκτὸς τοῦ ἀμέσως προηγουμένως βερολινείου παπύρου καὶ τοὺς περὶ ὧν πρόκειται τοῦ Καΐρου[3].

Θεωρῶ βέβαιον ὅτι εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ὡς ἄνω βυζαντινοὺς παπύρους τοῦ Καΐρου κραμβιτᾶς δὲν εἶναι κύριον ὄνομα, ἀλλὰ λέξις σημαίνουσα ἐπάγγελμα. Ἁπλῆ ἀνάγνωσις τῶν παπύρων καὶ δὴ τοῦ δευτέρου (*«...τῷ συναφθέντι μοι ἀνδρί, ὡς εἴθε μήποτε, κραμπιτᾶ τυγχάνοντι, ὁρμωμένῳ καὶ αὐτῷ ἀπὸ τῆς αὐτῆς Ἀντινοουπόλεως...»*) οὐδεμίαν καταλείπει, κατ' ἐμὲ κριτήν, ἀμφιβολίαν.

Διὰ τὴν φθογγολογικὴν μετεβολὴν τοῦ *μβ* εἰς *μπ* (κραμβιτᾶς εἰς κραμπιτᾶς), συνηθεστάτην εἰς τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν ἑλληνικήν, ἀντὶ ἄλλης ἀναπτύξεως παραπέμπω εἰς ὅσα ἐκτίθησιν ὁ Φ. Κουκουλές[4], ἔνθα καὶ παραδείγματα διὰ τὴν λέξιν κράμβη καὶ κραμβίον.

ΑΝΑΣΤ. Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ

[1] Αὐτόθι, ἀρ. 67253.

[2] J. Maspero, Papyrus grecs d'époque byzantine, τ. III, ἐπιμελείᾳ G. Maspero, Le Caire 1916, σ. 185.

[3] Ἔνθ' ἀνωτ., τ. III, σ. 214.

[4] Φ. Κουκουλέ, Περὶ τῶν καταλήξεων κλπ. ἔνθ' ἀνωτ., σ. 242, σημ. 3.

ΠΑΤΜΙΑΚΑ

ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΟΝ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΒΟΤΑΝΕΙΑΤΟΥ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΝ ΣΤΡΟΒΙΛῼ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ (1079)

Μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τῆς ἐν Πάτμῳ ἱερᾶς μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τὰ ὁποῖα ἐξέδωκαν οἱ Miklosich καὶ Müller[1], συγκαταλέγεται καὶ «χρυσόβουλλος λόγος» τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου, τοῦ ἔτους 1079[2], ὑπὲρ τῆς ἐν Στροβίλῳ[3] μονῆς Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου.

Ὡς εἶναι γνωστόν, τὰ ἔγγραφα ταῦτα τῆς Πάτμου ἐξεδόθησαν ὑπὸ τῶν Miklosich καὶ Müller[4] (Βιέννη 1890), χάρις εἰς τὴν πολύτιμον συνδρομὴν τοῦ γνωστοῦ διὰ τὰς ἐν Πάτμῳ ἐργασίας του Ἰωάννου Σακκελίωνος[5] καὶ τοῦ

---

[1] Fr. Miklosich - Jos. Müller, *Acta et Diplomata graeca medii aevi, sacra et profana*, volumen VI - *(Acta et Diplomata monasteriorum et ecclesiarum Orientis*, tomus III: *Diplomata et Acta monasterii Sanctis Ioannis Theologis in Patmo insula)*, Vindobonae 1890.

[2] Miklosich - Müller, ἔνθ' ἀνωτ., τ. VI, σ. 19 - 21, ἀρ. V.

[3] Περὶ τοῦ τοπωνυμίου τούτου βλ. κατωτέρω, σ. 68.

[4] Ἡ σωζομένη εἰς τὰ κατάλοιπα τοῦ Fr. Miklosich ἀλληλογραφία, τῆς ὁποίας ἐδημοσιεύθη προσφάτως λεπτομερὴς ἀναγραφὴ (S. Kryvenko καὶ E. Kloss, Register aller Briefe an Franz von Miklosich aus dem Miklosich - Nachlass der Österreichischen Nationalbibliothek, ἐν «Wiener Slavistisches Jahrbuch» X, 1963, σ. 163 - 194), οὐδαμοῦ ἐμφανίζει τὸν Βιενναῖον σοφὸν ἀλληλογραφοῦντα μὲ τὸν Σακκελίωνα ἢ τὸν Φλωρίδην. Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἐπιτρέπει ἴσως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι μὲ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἐγγράφων τῆς Πάτμου ἠσχολήθη μᾶλλον ὁ ἕτερος τῶν ἐκδοτῶν τῶν Acta et Diplomata, ὁ Jos. Müller. — Περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Miklosich βλ. S. Hafner, Franz Miklosichs Stellung und Leistung in der europäischen Wissenschaft, ἐν «Die Welt der Slaven» 8 (1963) σ. 299 - 319.

[5] Γνωστὸς κυρίως εἶναι ὁ κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Πάτμου τὸν ὁποῖον συνέταξεν ὁ Ἰ. Σακκελίων, Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη ἤτοι ἀναγραφὴ τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς κατὰ τὴν νῆσον Πάτμον... μονῆς τοῦ... Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τεθησαυρισμένων τευχῶν, Ἀθῆναι 1890. Ἄλλα δημοσιεύματα τοῦ αὐτοῦ σχετικὰ πρὸς τὴν Πάτμον, ἐκδόσεις κειμένων ἐκ πατμιακῶν κωδίκων κλπ., βλέπε εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν ἔργων του, τὴν ὁποίαν παρέχουν ὁ Σπ. Λάμπρος, Ἰωάννης Σακκελίων, εἰς «Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας» 3 (1891) σ. 583 - 586, καὶ ὁ Ζ. Βιρβίλης, Κυκλαδῖτες λόγιοι τοῦ ΙΘ' αἰῶνα - Ἰ. Σακκελίων, περιοδ. «Κυκλαδικὰ» 2 (1958) σ. 121 - 128.

λογίου μοναχοῦ τῆς ἐν λόγῳ μονῆς Ἱεροθέου Φλωρίδου[1]. Οὗτοι εἶχον ἤδη πρὸ τοῦ 1890 ἐκδώσει ἢ περιγράψει μέρος τῶν ἐγγράφων τῆς Πάτμου[2]. Εἰδικώτερον ὁ Φλωρίδης εἶχε δημοσιεύσει τὸ 1868 ἀναγραφὴν τῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν περιοδικὸν «Πανδώρα»[3].

Οἱ Miklosich - Müller, ἐκδίδοντες τὸ κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ χρυσοβούλλου, σημειώνουν: ὅτι ἐλλείπει ἀπὸ τὸ τέλος ἡ ὑπογραφὴ τοῦ αὐτοκράτορος· ὅτι τὸ πρωτότυπον εἶναι χαρτῷον· ὅτι τοῦτο ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ὑπ' ἀρι-

---

[1] Πρβλ. Miklosich - Müller, ἔνθ' ἀνωτ., Πρόλογος, σ. VII - VIII. Δὲν εἶναι γνωστὸν μέχρι ποίου σημείου ἐκτείνεται ἡ συμβολὴ ἑνὸς ἑκάστου τῶν δύο Ἑλλήνων λογίων εἰς τὴν μελέτην καὶ μεταγραφὴν τῶν ἐγγράφων τοῦ ἀρχείου τῆς Πάτμου. Ἐπ' αὐτοῦ γράφει ὁ Σακκελίων: «...ἐπελαβόμην μετὰ τοῦ ἰσαδέλφου φίλου Ἱεροθέου Φλωρίδου, βιβλιοφύλακος τῆς μονῆς, ἐξ Ἀμοργίων ἕλκοντος τὸ γένος μητρόθεν, τοῦ ἔργου τῆς ἀναγραφῆς τῶν ἐν τῇ μοναστηριακῇ βιβλιοθήκῃ ἀποτεθησαυρισμένων χειρογράφων, καὶ τῆς ἐξερευνήσεως καὶ ἀντιγραφῆς ἁπάντων τῶν ἐν τῷ γραμματοφυλακίῳ αὐτῆς βασιλικῶν χρυσοβούλλων, πατριαρχικῶν σιγιλλίων...» (Ι. Σακκελίωνος, Παραχαραχθέντος χρυσοβούλλου ἔλεγχος, «Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας» 2, 1885, σ. 268). — Ἐν τούτοις, πρόσφατος ἔρευνα εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς μονῆς ἀπέδειξεν ὅτι, παραλλήλως πρὸς τὸν Σακκελίωνα καὶ τὸν Φλωρίδην, εἰργάσθη καὶ ὁ Γρηγόριος Παπάζογλου ὁ διατελέσας ἀργότερον καὶ ἡγούμενος τῆς μονῆς. Ἡ συνεργασία αὕτη τοῦ Παπάζογλου ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ κώδικος 848 (πρβλ. Δ. Καλλιμάχου, Πατμιακῆς Βιβλιοθήκης συμπλήρωμα, περ. «Ἐκκλησ. Φάρος» ΙϚ', 1917, σ. 468), ὁ ὁποῖος περιέχει μεταγραφὰς ὅλων τῶν βυζαντινῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς (αὐτοκρατορικῶν, πατριαρχικῶν καὶ ἰδιωτικῶν) καὶ τῶν ἐπισήμων πατριαρχικῶν ἐγγράφων τῆς Τουρκοκρατίας — τῶν ἐγγράφων ἀκριβῶς τὰ ὁποῖα ἐξέδωκαν οἱ Miklosich καὶ Müller. Τὸ σημαντικώτατον τοῦτο ἀπόγραφον ἐγένετο ἐξ ὁλοκλήρου διὰ χειρὸς τοῦ Παπάζογλου, ὡς ἀποδεικνύεται ἐξ ἀντιβολῆς πρὸς ἰδιογράφους καὶ ὑπογεγραμμένας ἐπιστολάς του, οὐχὶ δὲ ὑπὸ τοῦ Φλωρίδου, ὡς μέχρι τοῦδε ἐπιστεύετο. — Πρβλ. καὶ E. Legrand, Fac - similés d'écritures grecques du XIXe s., Paris [1901], ἔνθα δεῖγμα γραφῆς Φλωρίδου (σ. 70 - 71) καὶ Σακκελίωνος (σ. 72 - 73).

[2] Πρβλ. Miklosich - Müller, ἔνθ' ἀνωτ., Πρόλογος, σ. VII, σημ. 5, καὶ σ. VIII· βλ. καὶ τὰς ἀναγραφὰς δημοσιευμάτων τοῦ Σακκελίωνος, τὰς σημειωθείσας ἀνωτέρω ἐν σημ. 5.

[3] Ἱεροθέου Φλωρίδου, Ἀπογραφὴ τῶν ἐν τῇ Μονῇ τῆς Πάτμου σῳζομένων ἐπισήμων ἐγγράφων, περ. «Πανδώρα», τόμ. ΙΘ' (1868/9) σ. 339 - 343, 374 - 377, 436 - 438, 457 - 459, τόμ. Κ' (1870) σ. 18 - 20, 46 - 48, 89 - 93. Ἡ δημοσίευσις — ἴσως δὲ καὶ ἡ σύνταξις τῆς «Ἀπογραφῆς» ταύτης — ἐγένετο μερίμνῃ τοῦ Ἰω. Σακκελίωνος, ὅστις προτάσσει καὶ σύντομον εἰσαγωγικὸν σημείωμα: «Τὴν παρὰ τοῦ ἐλλογίμου καὶ ἀγαπητοῦ ἐμοὶ φίλου κυρίου Ἱεροθέου Φλωρίδου ἐκπονηθεῖσαν ἀπογραφὴν τῶν ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἀποκειμένων ἐπισήμων ἐγγράφων ἐκδιδούς, οὐκ ἀνωφελὲς [...] οἶμαι προσφέρειν ἀνάγνωσμα [...] κτλ. («Πανδώρα», τόμ. ΙΘ', 1869, σ. 340). Κατὰ τὴν τελευταίαν εἰς Πάτμον μετάβασίν μου (θέρος τοῦ 1963) ἀνεῦρον μεταξὺ ἐγγράφων τῆς Μονῆς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ τὸ χειρόγραφον τοῦ δημοσιεύματος τούτου, αὐτόγραφον τοῦ Φλωρίδου.

θμὸν 1 ἔγγραφον τῆς ἀναγραφῆς τοῦ Φλωρίδου καὶ ὅτι τὸ ὅλον ἔγγραφον εἶναι ὕποπτον:

Subscriptio deest. Archet[ypum] chart[aceum]. Florides Nro 1. Tabula est suspecta [1].

Ὁ ἴδιος ὁ Φλωρίδης, διὰ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1 ἔγγραφον τῆς ἀναγραφῆς του σημειώνει:

Χρυσόβουλλον Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου περὶ τῆς ἐν Στροβήλῳ μονῆς τοῦ Καβαλούρη, τῆς ἐπ' ὀνόματι τοῦ τιμίου Προδρόμου τιμωμένης, γεγενημένον τῷ ‚ςφπζ' [6587 = 1079], λελωβημένον τὴν ἀρχήν [2].

Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Φλωρίδης, εἰς τὸν ὁποῖον παραπέμπουν οἱ Miklosich καὶ Müller, περιγράφων τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1 ἔγγραφον τῆς ἀναγραφῆς του, οὐδὲν σημειώνει περὶ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ αὐτοκράτορος. Προσθέτει ὅμως ὅτι τὸ χρυσόβουλλον ἦτο «λελωβημένον τὴν ἀρχήν», ἤτοι ἀκέφαλον, ἐφθαρμένον ἢ ἐξίτηλον κατά τινας — ἄγνωστον πόσους — στίχους ἐν ἀρχῇ (ὅπως δεικνύει ἄλλωστε καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Miklosich καὶ Müller ἐκδοθὲν κείμενον [3]).

Λεπτομερεστέρα εἶναι ἡ περιγραφὴ τοῦ ἐγγράφου τὴν ὁποία παρέχει ὁ καθηγ. Franz Dölger ἐν ἔτει 1925. Ἀναγράφων εἰς τὰ *Regesten* (Nº 1045) τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος χρυσόβουλλον τοῦ 1079 (τὸ φερόμενον ὑπ' ἀριθμὸν 1 εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Φλωρίδου καὶ ἐκδιδόμενον ὑπ' ἀριθμὸν V εἰς τὴν συλλογὴν Miklosich - Müller), παρουσιάζει τὸ ἔγγραφον ὡς π ρ ω τ ό τ υ π ο ν, ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν τεμαχίων βαμβυκίνου χάρτου (συνολικοῦ μήκους 142 ἑκ. καὶ πλάτους 40 ἑκ.), ἐφθαρμένον ἄνω ἀριστερά, κλπ., προσθέτει δὲ καὶ ἄλλας λεπτομερείας περὶ τῆς μελάνης τοῦ κειμένου καὶ τοῦ *κανικλώματος*, περὶ τῶν σῳζομένων λειψάνων τῆς *μηρίνθου* καὶ περὶ τῆς σημερινῆς καταστάσεως τοῦ ἐγγράφου, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται ἐπικεκολλημένον ἐπὶ ὑφάσματος:

Χρυσόβουλλος λόγος: Konstantinos Kabalures [...]. O r i g [i n a l]: Archiv Patmos. Flor[ides] n. 1; Bombycinpapier in 3 Stücken zu 44, 48 und 49 cm; Mittelmass im ganzen: 142×40; Kleine Siegellöcher, Reste hellvioletter Seidenbündel; Textschrift grauschwarz; Kaniklom: Karmin, dünn aufgetragen; Klebstellen unsigniert; Urkunde oben und am linken Rand beschädigt; heute auf braune Leinwand aufgezogen (aus der handschr. Beschreibung Paul Marcs... [4].

Τὰς ἀνωτέρω πληροφορίας εἶχεν ἀντλήσει ὁ καθηγ. F. Dölger, ὡς ἀναφέρει, ἐξ ἀνεκδότων σημειώσεων τοῦ P. Marc, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπισκεφθῆ

---

[1] M i k l o s i c h - M ü l l e r, ἔνθ' ἀνωτ., VI, σ. 21.

[2] Φ λ ω ρ ί δ η ς, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 340, Nº 1.

[3] Βλ. τὸ κείμενον τοῦ ἐγγράφου παρὰ M i k l o s i c h - M ü l l e r, VI, σ. 19.

[4] F r. D ö l g e r, Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches, Teil 2, München 1925, σ. 22 - 23, Nº 1045.

παλαιότερον [1] τὴν Πάτμον καὶ εἶχεν ἐργασθῆ εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Μονῆς.

Τρία ἔτη μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ δευτέρου μέρους τῶν *Regesten*, τὸ 1928, ὁ καθηγ. Dölger ἐπεσκέπτετο ὁ ἴδιος τὴν Πάτμον καὶ εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξετάσῃ αὐτοπροσώπως τὸ ἀρχεῖον τῆς Μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Ὅσα διεπίστωσε τότε ἐξ αὐτοψίας καὶ ἀνεκοίνωσε μετὰ ταῦτα σχετικῶς πρὸς τὸ χρυσόβουλλον τοῦ Βοτανειάτου, ἀνασκευάζουν τὰ μέχρι τότε παραδεδεγμένα καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ ἰδίου προηγουμένως γραφέντα. Ὁ καθηγ. Dölger κατέληξεν εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι τὸ ἐκδιδόμενον ὑπ' ἀριθμὸν V εἰς τὴν συλλογὴν Miklosich - Müller ἔγγραφον, τὸ ἀναγραφόμενον ὑπ' ἀριθμὸν 1 εἰς τὸν κατάλογον Φλωρίδου, σῴζεται πράγματι εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Μονῆς, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ π ρ ω τ ό τ υ π ο ν τοῦ χρυσοβούλλου. Δὲν εἶναι ὅμως οὔτε ὕποπτος ἀπομίμησις (Nachzeichnung) ἢ παραχάραξις βυζαντινοῦ χρυσοβούλλου. Τὸ σῳζόμενον ἐν Πάτμῳ ἔγγραφον εἶναι ἐπίσημον ἀντίγραφον τοῦ πρωτοτύπου, ἐκδοθὲν ὑπὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας (Kanzleikopie), τὸ δὲ πρωτότυπον ἔχει προφανῶς ἀπολεσθῆ.

Von M[iklosich] - M[üller] Nr V (S[eite] 19/21) ist im Archiv von Patmos nur die von Florides als Nr 1 aufgeführte Urkunde vorhanden. M[iklosich] - M[üller] bezeichnen sie als «archetypus» und als «tabula valde [2] suspecta». Keines dieser beiden Urteile trifft zu. Wir haben vielmehr eine Kopie und zwar eine K a n z l e i k o p i e vor uns, welche durch ihren Beschreibstoff [...] und ihre Beglaubigung (Legimus und die übrigen Rotworte sind den entsprechenden Merkrunden auf den sicherschten Stücken von 1079 völlich ähnlich) über jeder Verdacht erhaben ist. Das O r i g i n a l scheint v e r l o r e n zu sein [3].

---

[1] Ὁ P. Marc πρέπει νὰ ἐπεσκέφθη τὴν Πάτμον περὶ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1911. Εἰς τὸ ἀρχειοφυλακεῖον τῆς μονῆς ἀνεῦρον συστατικὴν ἐπιστολὴν τῆς ἐν Μονάχῳ Βαυαρικῆς Ἀκαδημίας ὑπὸ ἡμερομηνίαν 26 Αὐγούστου 1911, ἑλληνιστὶ συντεταγμένην, ἥτις, ἀπευθυνομένη «Πρὸς τὸν Πανοσιολογιώτατον Ἡγούμενον καὶ τοὺς ὁσιωτάτους πατέρας» τῆς Μονῆς, λέγει τὰ ἑξῆς: «Ὁ κομιστὴς τοῦ παρόντος γράμματος, κύριος Δρ. Μάρκ, ἀποστέλλεται παρὰ τῆς Βασιλικῆς Βαυαρικῆς τῶν Ἐπιστημῶν Ἀκαδημίας, τῇ προτάσει διαφόρων καθηγητῶν καὶ σοφῶν ἑταιρειῶν, εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τὴν ἐν Πάτμῳ χάριν ἐπιστημονικῶν μελετῶν. Ὁ κ. Δρ. Μάρκ ὀφείλει νὰ μελετήσῃ καὶ φωτογραφήσῃ παντοῖα χειρόγραφα καὶ κυρίως τὰ χρυσόβουλλα καὶ ἄλλα Βυζαντινὰ γράμματα τῆς μονῆς διὰ τὸν θησαυρὸν τῶν Ἑλληνικῶν ἐγγράφων, τὸν ὁποῖον ὁ τῶν Ἀκαδημιῶν διεθνὴς Σύνδεσμος ἐπεχείρησε νὰ ἐκδώσῃ. Πρὸς τῷ ἰδιαιτέρῳ συστατικῷ γράμματι τῆς Αὐτοῦ θειοτάτης Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ κομίζει ὁ κ. Μάρκ, ἡ Βασιλικὴ τῶν Ἐπιστημῶν Ἀκαδημία ἀπὸ μέρους αὐτῆς λαμβάνει τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσῃ θερμῶς κτλ.

[2] Ἡ λέξις valde δὲν ὑπάρχει εἰς τὰς παρατηρήσεις τῶν Miklosich - Müller· βλ. ἀνωτέρω, σ. 54.

[3] F r. D ö l g e r, Die Kaiserurkunden des Johannes - Theologos - Klosters auf Patmos, ἐν «Byzantinishe Zeitschrift» 28 (1928) σ. 335 - 336.

Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων παρατηρήσεων τοῦ καθ. Dölger συνάγεται:

α') ὅτι τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 κατὰ τὴν ἀναγραφὴν Φλωρίδου ἔγγραφον τοῦ ἐν Πάτμῳ ἀρχειοφυλακείου εἶναι ἐπίσημον ἀντίγραφον τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας (Kanzleikopie)·

β') ὅτι οἱ Miklosich-Müller δὲν ἐξέδωκαν τοῦτο ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, ὡς ἐσφαλμένως διαβεβαιοῦν·

γ') ὅτι, προφανῶς, ἀπωλέσθη τὸ πρωτότυπον.

Τὸ παρὰ τῷ «Βασιλικῷ Ἱδρύματι Ἐρευνῶν» *Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν* ἠσχολήθη ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς του (1960) μὲ τὴν ἀνίχνευσιν, ἀνερεύνησιν, φωτογράφησιν καὶ μελέτην τῶν ἀρχείων τῆς μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου. Μέχρι τοῦδε ὠργανώθησαν τέσσαρες ἀποστολαὶ εἰς τὴν νῆσον (κατὰ τὸ θέρος τῶν ἐτῶν 1960, 1961, 1962, 1963) καὶ τὸ ἔργον τῆς μελέτης τοῦ ἀρχειοφυλακείου καὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς συνεχίζεται[1]. Ὡς μέλος ἐπιτροπῆς τοῦ Κέντρου τούτου, ἡ ὁποία ἑτοιμάζει τὴν διπλωματικὴν ἔκδοσιν τῶν ἐγγράφων τῆς Πάτμου, εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀσχοληθῶ, μεταξὺ ἄλλων, καὶ μὲ τὴν τύχην τοῦ ἀπολεσθέντος τούτου χρυσοβούλλου. Τῆς ἐρεύνης μου ταύτης τὰ ἀποτελέσματα ἐκτίθενται ἐνταῦθα.

Ἐν πρώτοις παρετήρησα ὅτι ὁ ἱερομόναχος Φλωρίδης εἰς τὴν ἀναγραφήν του ἐσημείωνε καὶ ἕτερον «χρυσόβουλλον Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου πολὺ ἐλλιπὲς»[2] — τὸ ὑπὸ τοῦ ἰδίου φερόμενον ὡς ὑπ' ἀριθ. 2 ἔγγραφον τῆς Πάτμου. Ἐπειδὴ ὅμως διασῴζεται ἐν Πάτμῳ καὶ τρίτον χρυσόβουλλον τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος (τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 ἔγγραφον Φλωρίδου)[3], ἔπρεπε ν' ἀναζητηθοῦν εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς μονῆς τρία χρυσόβουλλα Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου, ἂν καὶ οἱ Miklosich καὶ Müller ἐκδίδουν μόνον δύο.

Τὰ ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 3 ἔγγραφα εὐκόλως ἀνευρέθησαν — σῴζονται ἄλλωστε ἐν καλῇ καταστάσει — καὶ ἐταυτίσθησαν: Τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 ἔγγραφον εἶναι πράγματι τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἐπίσημον ἀντίγραφον (Kanzleikopie) τοῦ ὑπὲρ τῆς ἐν Στροβίλῳ μονῆς χρυσοβούλλου τοῦ Βοτανειάτου (1079) (= M.M. ἀρ. V). Τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 εἶναι χρυσόβουλλον τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος (= M.M. ἀρ. VI), ἀπολυθὲν τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1079, ὑπὲρ τῶν ἐν Κῷ, ἐπὶ τοῦ ὄρους Δικαίου, ἱδρυθέντων «κελλίων» ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου Σκηνούρη[4].

---

[1] Βλ. ἐπ' αὐτοῦ τὰς Ἐκθέσεις (ἑλληνιστὶ καὶ ἀγγλιστὶ) τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Κέντρου καθηγ. Διον. Ζακυθηνοῦ τὰς δημοσιευθείσας ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ Βασιλικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν: Ἔκθεσις Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν (διὰ τὴν περίοδον I. XII. 1960 μέχρι 31. XII. 1961), Ἀθῆναι 1962, σ. 7-9. Βλ. ὡσαύτως τὴν Ἔκθεσιν τῆς περιόδου ἀπὸ I. XII. 1961 - 31. XII. 1962 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

[2] Φλωρίδης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 340, ἀριθ. 2.

[3] Φλωρίδης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 340, ἀριθ. 3.

[4] Ἐκδίδεται ὑπὸ Miklosich-Müller, ἔνθ' ἀνωτ., VI, σ. 21-23, ἀριθ.

Ἐπιμονωτέρα ἔρευνα ἀπῃτήθη διὰ τὴν ἀνίχνευσιν καὶ ἀναγνώρισιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 ἐγγράφου τῆς ἀναγραφῆς Φλωρίδου. Ἡ ἁπλῆ ἔνδειξις «ἕτερον χρυσόβουλλον Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου πολὺ ἐλλιπὲς» παρέχει ὅλως ἀνεπαρκῆ στοιχεῖα. Οἱ Miklosich-Müller δὲν τὸ ἐκδίδουν. Ἀρκοῦνται μόνον νὰ σημειώσουν ὅτι εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Μονῆς σῴζεται καὶ τρίτον χρυσόβουλλον τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος· βασιζόμενοι δὲ εἰς τὰ ἀνεπαρκῆ στοιχεῖα τῆς ἀναγραφῆς Φλωρίδου, βεβαιώνουν ὅτι τοῦτο εἶναι παντελῶς κατεστραμμένον: Sub No 2 extat tertia aurea bulla eiusdem imperatoris, iniuria temporum plane deleta (M.M., σελ. 23, ἀρ. VI). Ηὐτύχησα, ἐν τούτοις νὰ τὸ ἀνεύρω, νὰ διαγνώσω τὸ περιεχόμενόν του καὶ νὰ ὁδηγηθῶ καὶ εἰς ἄλλας περαιτέρω διαπιστώσεις. Τοῦτο εἶναι ἀκέφαλον καὶ ἐλλιπές, ἐπικεκολλημένον ἐπὶ χάρτου, διαστ. 0,99×0,41. Διασῴζει τοὺς 24 τελευταίους στίχους τοῦ χρυσοβούλλου, φέρει δὲ (στ. 50-52) διὰ κινναβάρεως τὴν ὑπογραφὴν τοῦ αὐτοκράτορος *(† Legimus, | Νικηφόρος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς | βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Βοτανειάτης)*, καθὼς ἐπίσης τὴν λέξιν *σιγιλλίῳ* (στ. 48), τὸ μηνολόγιον (*αὔγουστον*, στ. 48) καὶ τὸν ἀριθμὸν τῆς ἰνδικτιῶνος (*β'*, στ. 49).

Τὸ ἀκέφαλον καὶ ἐλλιπὲς τοῦτο τμῆμα τοῦ χρυσοβούλλου, τὸ διασῷζον 24 στίχους, μνημονεύεται εἰς τὰ *Regesten* τοῦ καθηγ. Dölger ὡς ἀταύτιστος καὶ ἀχρονολόγητος χρυσόβουλλος λόγος:

> [Χρονολογία] ? - Χρυσόβουλλος λόγος für ? - Später im Besitz des Johannes-Prodromos [διορθωτέον: Theologos] - Klosters auf Patmos: Flor[ides] No 2. Bombycinpapier in 2 Stücken; Mittelmass 97,5×41 [...] heute auf Papier aufgezogen...[1]

Μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ἀνεύρω καὶ τὸ ἐλλεῖπον πρῶτον μέρος τοῦ χρυσοβούλλου τούτου, συνέχισα τὰς ἀναδιφήσεις μου. Καὶ πράγματι ηὐτύχησα νὰ ἀνεύρω καὶ ἕτερον τμῆμα τούτου, δυνάμενον νὰ ἐπικολληθῇ ἀμέσως ἄνωθεν τοῦ σῳζομένου τελικοῦ τμήματος (τοῦ περιέχοντος 24 στίχους), περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Τὸ νέον τοῦτο τμῆμα, ἀκέφαλον ἀλλ' ἐν καλῇ σχετικῶς καταστάσει διατηρούμενον, περιέχει 8 στίχους τοῦ ἐγγράφου μας. Τοιουτοτρόπως, οἱ σῳζόμενοι στίχοι τοῦ χρυσοβούλλου τούτου ἀνέρχονται νῦν ἐν ὅλῳ εἰς 32.

Τὸ νέον τεμάχιον, τὸ διασῷζον 8 στίχους, τὸ ὁποῖον ἀνεύρομεν ἐν Πάτμῳ, οὐδεὶς μέχρι σήμερον εἶχε σημειώσει, ταυτίσει ἢ μνημονεύσει.

VI. Πρβλ. Dölger, Regesten, τ. II, σ. 24, No 1046. Περὶ τοῦ Ἀρσενίου Σκηνούρη βλ. Ἐγκώμιον Ἀθανασίου, πατριάρχου Ἀντιοχείας, εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τοῦ λειψάνου τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου, ἐν K. Βοΐνη, Ἀκολουθία ἱερὰ τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Χριστοδούλου, Ἀθῆναι 1884, σ. 141-142.

[1] Dölger, Regesten, τ. II, σ. 24, No 1062.

Τὸ διασωθὲν κείμενον τῶν δύο ἀνευρεθέντων καὶ ὑπ' ἐμοῦ συγκολληθέντων τεμαχίων τοῦ χρυσοβούλλου (32 στίχοι ἐν ὅλῳ) μᾶς διαφωτίζει ἱκανοποιητικῶς περὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐγγράφου: Εἶναι ὁ ἐπίλογος χρυσοβούλλου καταλήγοντος εἰς τὰς στερεοτύπους φράσεις περὶ *ἐξκουσίας* τῆς μονῆς. Ἀλλ' ἡ συνέχισις τῆς ἐρεύνης μὲ ὡδήγησεν εἰς νέαν ἀνακάλυψιν: κατόπιν ἀντιβολῆς τοῦ ἀνωτέρω ἐγγράφου πρὸς τὸ ὑπὸ τῶν Miklosich καὶ Müller ἐκδιδόμενον χρυσόβουλλον (τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 ἔγγραφ. Φλωρίδου), κατέληξα εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἀμφότερα τὰ ἔγγραφα περιέχουν τὸ αὐτὸ κείμενον. Τὸ παρὰ Φλωρίδῃ ὑπ' ἀριθ. 1 ἔγγραφον, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκαν οἱ Miklosich καὶ Müller, εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Dölger χαρακτηρισθεῖσα ὡς Kanzleikopie, τὸ δὲ παρὰ Φλωρίδῃ ὑπ' ἀριθ. 2 ἔγγραφον, κατὰ τὸν Dölger ἀταύτιστον καὶ ἀχρονολόγητον τμῆμα χρυσοβούλλου, τὸ ὁποῖον συμπληροῦται τώρα ἐν μέρει διὰ τοῦ ὑπ' ἐμοῦ ἀναγνωρισθέντος τεμαχίου, δὲν εἶναι παρὰ αὐτὸ τοῦτο τὸ π ρ ω τ ό τ υ π ο ν τῆς Kanzleikopie περὶ τῆς ἐν Στροβίλῳ μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου, μὴ ἀναγνωρισθέν, μὴ ταυτισθὲν καὶ μὴ ἐκδοθὲν μέχρι σήμερον.

Παρέχονται ἐνταῦθα ἐν φωτοτυπικῷ πίνακι συνηρμολογημένα εἰς τὴν φυσικήν των σειρὰν τὰ διεσπαρμένα καὶ ἀταύτιστα μέχρι τοῦδε τεμάχια τοῦ βυζαντινοῦ τούτου χρυσοβούλλου. Ἀκολουθεῖ ἡ διπλωματικὴ ἔκδοσις τοῦ συμπληρωθέντος νῦν ἐγγράφου, γινομένη διὰ πρώτην φορὰν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πρωτοτύπου. Οἱ ἐλλείποντες ἀπὸ τὸ ἀκέφαλον κείμενον τοῦ πρωτοτύπου πρῶτοι στίχοι τοῦ χρυσοβούλλου ἐκδίδονται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γνωστοῦ ἤδη ἐπισήμου ἀντιγράφου (Kanzleikopie), τὸ ὁποῖον, μετὰ νέαν καὶ ἐπίμονον μελέτην, ἀπεδείχθη ὅτι παρέχει περισσότερα τῶν ὅσων ἀνέγνωσαν οἱ ἀντιγράψαντες αὐτὸ διὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν Miklosich - Müller καὶ ἐπιτρέπει ἐνιαχοῦ διαφορετικὰς ἀναγνώσεις ἢ συμπληρώσεις. Τέλος, ἡ παράλληλος μελέτη τοῦ συνόλου τῶν ἐν Πάτμῳ βυζαντινῶν ἐγγράφων τῆς ἐποχῆς μοῦ παρέσχε τὴν δυνατότητα νὰ ταυτίσω τὰ ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφερόμενα πρόσωπα, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἐξεδόθη τὸ χρυσόβουλλον, καὶ νὰ προβῶ εἰς ἀσφαλεῖς, νομίζω, συμπληρώσεις τῶν ἐλλειπόντων ἐν ἀρχῇ κυρίων ὀνομάτων, τίτλων κλπ.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΕΓΓΡΑΦΟΥ

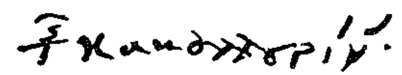
χρυσόβουλλος λόγος (στ. 12 καὶ 23)	6587, αὔγουστος, ἰνδικτ. 2
χρυσόβουλλον σιγίλλιον (στ. 48)	[= 1079]

Ὁ αὐτοκράτωρ παρέχει *ἐξκουσίαν* εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Καβαλούρη καὶ τῆς ἀδελφῆς του ἱδρυθεῖσαν ἐν Στροβίλῳ μονὴν Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ. — Τὸ χρυσόβουλλον τοῦτο μᾶς παραδίδεται διὰ τριῶν ἐγγράφων:

Α) Πρωτότυπον (ἀρχεῖον Πάτμου, ἀρ. 2). — Χάρτης βαμβύκινος, χρώματος ὑπολεύκου, κεκολλημένος μεταγενεστέρως ἐπὶ χάρτου, 1,20×0,41. Διατήρησις ἀρίστη ἀπὸ τοῦ στ. 29 καὶ ἑξῆς. Ἀκέφαλον, καὶ ἐφθαρμένον ἀπὸ τοῦ στ. 22 - 28. Γεγραμμένον μέρος: 0,78×0,32. Περιθώρια ἀριστερὰ (0,05) καὶ δεξιὰ (0,04). Γραφὴ κανονικὴ καὶ ἐπιμεμελημένη, ἡ γνωστὴ γραφὴ τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. Ὀρθογραφία καὶ τονισμὸς ὀρθά. Πολυάριθμοι συντμήσεις. Μελάνη ὑπομέλαινα. Διὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς χειρός, διὰ κινναβάρεως, αἱ λέξεις: *λόγος* (στ. 23), *σιγιλλίω* (στ. 48), *αὔγουστον* (στ. 48), *β'* (στ. 49), τὸ *Legimus* (στ. 50) καὶ ἡ ὑποσημασία (στ. 51 - 52). — Τὸ π ρ ῶ τ ο ν τ μ ῆ μ α τοῦ χρυσοβούλλου, τὸ προσφάτως ἀνευρεθέν, περιέχει τοὺς στίχους 21 - 28 (διαστ. 0,22×0,41). Διατήρησις μετρία: ὀπαὶ ὀφειλόμεναι εἰς διπλώσεις (ὁριζοντίους), εἰς σκωρίασιν καὶ σκώληκας, στίγματα ἐκ τῆς νοτίδος. Ὁ στ. 22 εἶναι λίαν ἐφθαρμένος, σχεδὸν ἐξίτηλος. Δι' ἐρυθρᾶς μελάνης ἡ λέξις *λόγος* (στ. 23). — Τὸ δ ε ύ τ ε ρ ο ν τ μ ῆ μ α τοῦ ἐγγράφου (τὸ φερόμενον ὑπ' ἀριθ. 2 εἰς τὸν κατάλογον Φλωρίδου) περιέχει τοὺς στ. 29 - 52 (διαστ. 0,98×0,41). Ἀποτελεῖται ἐκ δύο τεμαχίων (0,55×0,41 καὶ 0,42×0,41). Τὸ ἄνω ἐκολλήθη ἐπὶ τοῦ κάτω. Λόγῳ τῆς ἐπικαλύψεως τοῦ νώτου τοῦ ἐγγράφου (ἀπὸ τοῦ στ. 2 καὶ ἑξ.) διὰ μεταγενεστέρου χάρτου, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ ἐὰν τὰ κολλήματα φέρουν ὑπογραφάς. — Εἰς τὸ κάτω μέρος ὀπαὶ διὰ τὴν μήρινθον τῆς ἀπολεσθείσης χρυσῆς σφραγῖδος κατὰ τὴν παραπλεύρως διάταξιν. Κάτω δεξιά, κατ' ἀντίθετον πρὸς τὴν γραφὴν τοῦ κειμένου φοράν, παλαιότατον σημείωμα: *τ(ῆς) Καβαλλουρίν(ας)*. —

: :
: :
: :
: :

Ἐπὶ τοῦ ν ώ τ ο υ νεώτατα σημειώματα: 1) *Νικηφόρου ἀοιδίμου βασιλέως τοῦ Βοτανιάτου* [sic] *περὶ τῶν τῆς Κῶ* [sic] *ἐν ἔτει ,ςφπζ'*. 2) *Κῶς* (ἄλλη χείρ). 3) *ἀρ. 2, ἀντεγράφη* (διὰ χειρὸς Σακελλίωνος).

Β) Ἐπίσημον ἀντίγραφον τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας (Kanzleikopie) (ἀρχεῖον Πάτμου, ἀρ. 1). — Χάρτης βαμβύκινος, χρώματος ὑπολεύκου, πρὸς τὸ καστανόχρουν λόγῳ τῆς πολυκαιρίας, κολληθεὶς μεταγενεστέρως ἐπὶ ὑφάσματος, 1,43×0,405. Διατήρησις μετρία (ἀκέφαλον, ἐφθαρμένον ἄνω ἀριστερά, ὀπαὶ ὀφειλόμεναι εἰς σκώληκας καὶ στίγματα ἐκ τῆς νοτίδος). Γεγραμμένον μέρος: 1,24×0,32. Περιθώρια: ἀριστερὰ (0,045) καὶ δεξιὰ (0,04). Γραφὴ κανονική, πολλαὶ συντμήσεις. Ὀρθογραφία καὶ τονισμὸς ὀρθά. Μελάνη ὑπομέλαινα. Δι' ἐρυθρᾶς αἱ λέξεις *λόγον* (στ. 12), *λόγος* (στ. 22), *σιγιλλίῳ* (στ. 44), *αὔγουστον* (στ. 45), *δευτέρας* (στ. 45) καὶ τὸ *Legimus* (στ. 46). Τὸ ἔγγραφον σύγκειται ἐκ τριῶν τεμαχίων (0,44×0,40· 0,48×0,40·

0,495×0,40), ἐξ ὧν τὰ ἄνω ἐκολλήθησαν ἐπὶ τῶν κάτω. Λόγῳ τοῦ ἐπικολληθέντος μεταγενεστέρως ὑφάσματος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ ἐὰν ἐπὶ τῶν κολλημάτων ὑπάρχουν ὑπογραφαὶ (ἄγνωστον πῶς ὁ P. Marc διεπίστωσε καὶ βεβαιώνει — κατὰ τὰ γραφόμενα τοῦ F. Dölger — ὅτι τὰ κολλήματα δὲν φέρουν ὑπογραφάς). Ἴχνη παλαιοτέρων διπλώσεων: μία κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ μήκους καὶ πολλαὶ ὁριζόντιοι. Εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ ἐγγράφου ὀπαὶ διὰ τὴν μήρινθον τῆς ἀπολεσθείσης μολυβδίνης σφραγῖδος εἰς διάταξιν ὁμοίαν τῆς τοῦ πρωτοτύπου. — Ἐπὶ τοῦ νώτου σημειώματα: 1) Σημείωμα παλαιότατον (οὐχὶ ὁ αὐτὸς μὲ τοῦ ἐγγράφου γραφεύς): *χρυσόβου(λλον) κυρ(οῦ) Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου* [sic!] *ἐξκουσί(ας) ἔχειν τῶν καραβί(ων) τῆς μονῆς* [sic]. — 2) Νεώτερον σημείωμα: *Ἰσαακίου* [sic] *διὰ τὸ καΐκι τῆς μονῆς τῆς Πάτμου*. — 3) Νεώτατον σημείωμα: *χρ(υσό)β(ουλ)λ(ον) διὰ τὴν μονὴν τοῦ Καβαλούρη τὴν ἐν Στροβήλῳ*. — 4) Νεώτατον σημείωμα (διὰ χειρὸς Σακελλίωνος): *ἀντεγράφη - Βοτανειάτου*.

Γ) Φιλολογικὸν ἀντίγραφον τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, εἰς τὸν πατμιακὸν κώδικα ὑπ' ἀριθ. 848 (κατὰ τὸν κατάλογον Καλλιμάχου), ὅστις περιέχει, διὰ χειρὸς τοῦ διατελέσαντος ἡγουμένου τῆς μονῆς Γρηγορίου Παπάζογλου, μεταγραφὰς τῶν ἐγγράφων (χρυσοβούλλων, πατριαρχικῶν σιγιλλίων, κλπ.), τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβασίσθη καὶ ἡ ἔκδοσις τῶν Miklosich - Müller. Ὁ Παπάζογλου μετέγραψεν ἐν τῷ κώδικι τούτῳ: *1* (φ. 130r - 130v) τὸ ἐπίσημον ἀντίγραφον ὑπὸ τὸν τίτλον: *χρυσόβουλλον Νικηφόρου Βοτανειάτου περὶ τῆς ἐν Στροβήλῳ Μονῆς τοῦ Καβαλούρη, τῆς ἐπ' ὀνόματι τοῦ τιμίου Προδρόμου τιμωμένης, γεγενημένον τῷ ͵ϛφπζ' (1079), λελωβημένον δὲ τὴν ἀρχὴν* (πρβλ. ἀναγραφὴν Φλωρίδου, ἀρ. 1, ἀναδημοσιευομένην ἀνωτέρω, σ. 54). — **2** (φ. 130v - 130α r) τὸ πρωτότυπον (ἀπὸ τοῦ στ. 29), ἀλλὰ χωρὶς ν' ἀντιληφθῇ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ μὲ τὸ προηγούμενον ἐγγράφου, ὑπὸ τὸν τίτλον: *Χρυσόβουλλον τοῦ αὐτοῦ* [= Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου] *καὶ τοῦτο πολὺ ἐλλιπές, ἐγένετο τῷ ͵ϛφπζ' (+ 1079)* (πρβλ. ἀναγραφὴν Φλωρίδου, ἀρ. 2, ἀναδημοσιευομένην ἀνωτέρω, σ. 56).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ — Προοίμιον (ἐλλιπὲς κατὰ τὴν ἀρχήν): Ὁ αὐτοκράτωρ μεριμνῶν ὑπὲρ τῶν ἱδρυμάτων τῆς ἐκκλησίας ἐπιδαψιλεύει εἰς αὐτὰ τὰς εὐεργεσίας του. — Ἔκθεσις (στ. 3 - 11): Ἡ ἀδελφὴ τοῦ ἀποθανόντος Κωνσταντίνου τοῦ Καβαλούρη, ἱδρυτοῦ τῆς ἐν Στροβίλῳ μονῆς Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν τοῦ αὐτοκράτορος διὰ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τοῦ ἀδελφοῦ της. — Ἀπόφασις (στ. 11 - 48): Ὁ αὐτοκράτωρ, ἀποδεχόμενος εὐμενῶς τὴν ὑποβληθεῖσαν αἴτησιν, κηρύσσει «αὐτοδέσποτον» καὶ «αὐτεξούσιον» τὴν ἐν λόγῳ μονὴν καὶ παρέχει εἰς αὐτὴν ἐξκουσίαν. Ἀκολουθεῖ (στ. 18 κἑξ.) λεπτομερὴς ἀναγραφὴ φορολογικῶν ἀπαλλαγῶν. — Χρονολογία (στ. 48 - 49) καὶ ὑπογραφὴ (στ. 50 - 52).

ΑΛΛΑ ΕΓΓΡΑΦΑ μνημονευόμενα ἐν τῷ κειμένῳ: *Τυπικὸν* τῆς ἐν Στροβίλῳ μονῆς Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, συνταχθησόμενον ὑπὸ τῆς αἰτούσης (στ. 15 - 16).

ΕΚΔΟΣΕΙΣ — Miklosich - Müller, Acta et Diplomata, VI, σ. 19 - 21, ἀρ. V.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ — Ἱεροθ. Φλωρίδου, Ἀπογραφή..., περ. «Πανδώρα» 19 (1868/9) σ. 340, ἀρ. 1 καὶ ἀρ. 2. — F. Dölger, Regesten, τ. 2, σ. 22 - 23, ἀρ. 1045 καὶ σ. 24, ἀρ. 1062. — Τοῦ αὐτοῦ, Die Kaiserurkunden ...auf Patmos, ἐν «Byz. Zeitschr.» 28 (1928) σ. 335 - 336.

Σημ. Οἱ πρῶτοι στίχοι 1 - 20, οἱ ὁποῖοι, ὡς ἐλέχθη, ἐλλείπουν ἀπὸ τὸ πρωτότυπον, ἐκδίδονται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐπισήμου ἀντιγράφου καὶ τυπώνονται, πρὸς διάκρισιν, μὲ μικρότερα τυπογραφικὰ στοιχεῖα. Διὰ νὰ ἔχῃ δὲ ὁλόκληρον τὸ διασωθὲν κείμενον ἑνιαίαν καὶ συνεχῆ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους στιχαρίθμησιν, ὁ πρῶτος στίχος τοῦ ἀκεφάλου πρωτοτύπου δὲν ἀριθμεῖται 1ος ἀλλὰ 21ος. Οἱ στίχοι τοῦ πρωτοτύπου χωρίζονται μὲ δύο καθέτους γραμμὰς (‖), ἐνῷ οἱ στίχοι τοῦ ἀντιγράφου μὲ μίαν (|). Ἀπὸ τοῦ στ. 21 καὶ ἑξῆς ἀριθμοῦνται μόνον οἱ στίχοι τοῦ πρωτοτύπου. Οἱ στίχοι τοῦ ἀντιγράφου ἐξακολουθοῦν νὰ σημειώνωνται μὲ τὴν μίαν κάθετον γραμμήν, ἀλλά, πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεων, ἄνευ αὔξ. ἀριθμοῦ.

|[1]......... ς εκκλησί(ας) κηδ.μ... ς μεστησ καὶ το... ... τελ..σι(ας) μεγίστην τ(ε) |[2].....τὴν ἡμῖν ἐπιδαψιλεύεται .... κ...εχείας τὲ καὶ τὴν βασιλείαν χ.... |[3] ...εται τὴν αἰώνιον. Τοιο[ύτου] οὖν σκοποῦ ε[ὐλα]βῶς ἐχομ(έ)νη ἡ ἡμετέρα εὐσέβεια, ἐπήκουσεν |[4] [εὐ]μενῶς τῆς δεήσ[εως] [Μαρίας μοναχῆς] τῆς αὐταδ(έ)λφ(ης) Κωνσταντίνο[υ βεστά]ρχου τοῦ Καβαλούρη καὶ |[5] τῇ αἰτήσει σύνδρομον καὶ τ...ω. ε.....ε. ε...ὲ γεγονὼς ὁ μνη[μονε]υθ(εὶς) αὐτάδελ(φος) ταύτης ἄπ[α]ις |[6] [ἀπο]βιούς, ἐπεχείρησεν ἐκ θε[οφ]ιλοῦς γνώμης καὶ προαιρέ(σεως) ἐκ καιν(ῆς) μον(ασ)τ(ή)ρ(ιον) συστήσασθαι ἐν τοῖς διαφέ|[7][ρο]υσιν ἐκείνω κατὰ τ(ὴν) Στρόβηλον· μήπω δὲ τοῦτο ἀπαρτίσ(ας) μηδὲ τ(ὸ) τ(ῆς) οἰκεί(ας) βουλήσεως ἐκτετελ(ε)κ(ὼς) |[8] [τ]ῶν ἐνθένδε μετέστη· αὕτη δέ, τὰ ἐκείνου διαδεξαμένη, ἀδελφὰ τούτῳ ἐφρόνησε σπεύσασα τό τε |[9] μοναστήριον ἀπαρτίσαι καὶ τ(ὰ) ἐλλείποντα ἐκπληρῶσαι καὶ (μοναχοὺς) ἐντάξαι εἰς δοξολογίαν καὶ αἶνον τοῦ |[10] [π]άντων ποιητοῦ καὶ δεσπότου θ[εοῦ]· ἠτήσατο γοῦν θερμῶς ἄγαν καὶ περιπαθῶς συνεργὸν καὶ τ(ὴν) βα(σιλείαν) |[11] μου εἰληφέναι ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ θεοφιλεῖ πράξει καὶ ἀγα[θῇ]· καὶ ἡ ἡμετέρα εὐσέβεια θᾶττον ἢ λόγος |[12] ἐπικλινεῖς παρέσχε τὰς ἀκοὰς καὶ τὸν παρόντα χρυσόβουλον ***λόγον*** *φιλαγάθως |[13] ταύτῃ ἐπώρεξε, δι' οὗ θεσπίζει καὶ ἐγκελεύεται μένειν τ(ὴν) ῥηθεῖσαν νεοσύστατον μον(ὴν) τοῦ Καβαλούρη τ(ὴν) |[14] ἐν Στροβήλω διακειμέν(ην) καὶ ἐπ' ὀνόματι τοῦ τιμίου Προδρόμου δεδομημένην αὐτοδέσποτόν τε καὶ |[15] αὐτεξούσιον καθ' ἑαυτὴν ἀγομένην καὶ διευθυνομένην κατὰ τὸ μέλλον ἐπὶ ταύτῃ γενέσθαι παρὰ τ(ῆ)ς |[16] δεηθείσης γυναικὸς τυπικόν· καὶ μήτε ὑπὸ βασιλικὰ καὶ πατριαρχ(ικὰ) ἢ ἐπισκοπ(ικὰ) μήτε [μ]ὴν ὑπό τινα |[17] ἰδιωτικὰ καὶ συγγενικὰ δίκαια ἄγεσθαι πώποτε, ἀλλ' ἐλευθεριάζειν καθαρῶς καὶ πλουτ(εῖν) |[18] τὸ αὐτοδέσποτόν τε καὶ ἐλευθέριον· ἐξκουσσεύεσθαί τε ταύτην τ(ὴν) μονὴν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ διαφέρ[οντα] |[19] ἀπὸ πάσης καὶ παντοί(ας) ἐπηρείας τὲ καὶ κακώσεως καὶ μή τινι ἐξεῖναι τ(ῶν) ἁπάντων καθ' οἱανδήτιν(α) |[20] [σ]κῆψιν ἢ πρόφα(σιν) ἐπηρεαστι(κῶς) ταύτῃ καὶ τοῖς ὑπ' αὐτ(ὴν) προσεπιτίθεσθαι εἰ μή γε ‖[21] βούλοιτο ὁ τοι|οῦτ(ον) τι κ(α)τ' αὐτῆς διαπραξάμεν(ος) πρὸς τῷ δόξαι ἀνηνύτοις ἐπι‖[22]χειρεῖν καὶ πέντε λίτρας χρυσίου | λόγω ποινῆς καταθέσθαι εἰς τὸ τῶν οἰκεια-*

κῶν σέ(κρετον) ἐ̣ν ᾧ̣ ‖[23] καὶ ὁ παρὼν χρυσόβουλλ(ος) **λόγος** | κατέστρωτ(αι)· ἐξκουσσευθήσεται δὲ αὐτή τε ἡ ‖[24] μονὴ καὶ τὰ ὑπ' αὐτὴν ἀπό τ̣ε̣ μιτ(ά)τ(ων) ἐπιθέσε(ως) | μονο(προ)σώπ(ων), ἀγορ(ᾶς) μουλ(α)ρ(ίων), μεσομουλ(αρίων), βορδ(ω)νί(ων), ‖[25] μεσοβορδωνί(ων), ἵππων, παριππί(ων), ὀνοκηλων(ίων), | ὀνοθηλει(ῶν), φορβάδων, βοῶν ἐργατικ(ῶν) ‖[26] καὶ ἀγελ(αίων), χοίρων, π̣ροβάτων, αἰγῶν, ἀγελ(ά)δ(ων), βουβαλίων καὶ λοιπ(ῶν) | τετραπόδ(ων)· καστροκτ(ισίας), καπνικ(οῦ), ‖[27] οἰκομοδ(ίου), ἐξοπλίσε(ως) πλωΐμ̣ω̣ν̣ ἢ τοξ̣ο̣τ(ῶν), παροχ(ῆς) χρειῶν τῶν χορη|γουμ(έ)ν(ων) δικασ̣τ̣αῖς ἢ π̣ρ̣ά̣κ̣τ(ο)ρ(σιν), ‖[28] ἐξωνήσε(ως) σίτ(ου), οἴνου, κριθ(ῆ)ς, βρώμου, ἐλαίου, ὀσπρίου καὶ παντοίων | σπερμάτ(ων), κοπ(ῆς) καὶ καταβι‖[29]βασμοῦ οἱασδήτινο(ς) ξυλ(ῆς) ἢ μετακομιδ(ῆς) ἑτέρου εἴδους, πρί|σε(ως) σανίδ(ων), κτίσε(ως) χελανδ(ίων), ἀγραρ(ίων), ‖[30] ζερμών(ων) καὶ ἑτέρων πλοίων, ἐκβολ(ῆς) κονταρ(ά)τ(ων) ἢ ἑτέρων στρατ̣ιωτῶν, | καθίσμ(α)το(ς) τῶν ἐν ὑπεροχῇ ‖[31] ἀρχ̣όντων, κριτῶν, στρατηγῶν, ἀναγρα(φέων), ἐποπ(τῶν) καὶ λοιπ(ῶν) ἀπαιτητ(ῶν), παροχ(ῆς) κανισκί(ου) | ἢ ἀντι‖[32]κανίσκου, ἐκβολ(ῆς) χρειῶν καὶ χορτασμάτ(ων), φοσσάτων διατροφῆς καὶ ἀπλήκτ(ων) ἐπὶ πόλεμον ἀπιόντ(ων) | ‖[33] ἢ καὶ ὑποστρεφόντων, μιτ(ά)τ(ων) ἀθανάτων ἢ τοποτηρητῶν τούτων καὶ ἐθνικῶν ἢ ἄλλων ‖[34] τινῶν (πρωτο)κεντάρχων ἢ προελευ|σιμ(αίων), μανδατώρων πρέσβεις ἀγόντων ἢ ἐξορί‖[35]στ(ους) ἢ κ(α)τά τινα ἄλλην χρείαν διερχομένων· παροχ(ῆς) | γενημ(ά)τ(ων) ἐξ ἀγορ(ᾶς) γεγενημέν(ων), ἀγγαρ(είας), παραγγαρ(είας) ‖[36] καὶ λοιπ(ῆς) ἁπάσ(ης) ἐπηρείας· διὸ παρεγγυώμεθ(α) καὶ | πάντ(ας) ἐξασφαλιζόμεθ(α) ἀπό τε τῶν κ(α)τὰ καιρ(οὺς) ‖[37] σακελλαρ(ίων), γενικῶν καὶ στρατιωτ(ικῶν) λογοθετῶν, τῶν ἐπὶ τῆς ἡ|μετέρ(ας) σακέλ(λης) καὶ τοῦ βεστιαρ(ίου) οἰκονόμ(ων) ‖[38] τῶν εὐαγῶν οἴ(κων), τῶν ἐπὶ τῶν οἰκεια(κῶν) καὶ τῶν ἐφόρ(ων) τῶν βασι(λικῶν) | κουρατ(ο)ρ(ειῶν), εἰδικῶν, γηροτρό(φων) ‖[39] τῶν ἐπὶ

τοῦ θείου ἡμῶν ταμείου τοῦ Φύλ(ακος), κουρατ(ό)ρ(ων) | τοῦ οἴ(κου) τῶν Ἐλευθ(ε)ρ(ίου) καὶ τῶν Μαγγάν(ων), οἰκιστ(ικῶν) ‖[40] καὶ τῶν ὑπ' αὐτ(οὺς) (πρωτο)νοτ(α)ρ(ίων), λογαριαστῶν, χ(αρ)τ(ου)λ(α)ρί(ων), βασι(λικῶν) νοτ(α)ρ(ίων) καὶ νοταρ(ίων), ἔτι | δὲ δο(μεστίκων) τῶν σχο(λῶν), ‖[41] δουκ(ῶν), κ(α)τεπά(νω), στρατ(ηγῶν) καὶ τῶν ἀντι(προ)σωπ(ούν)τ(ων) αὐτ(οῖς), ταξι(αρ)χ(ῶν), τουρμαρχ(ῶν), μεραρχ(ῶν), | χ(αρ)τ(ου)λ(α)ρί(ων) τοῦ δρόμου ‖[42] καὶ τῶν θεμ(ά)τ(ων), κομήτ(ων) τῆς κόρτ(ης), δομ(εστίκων) τῶν θεμ(ά)τ(ων), δρουγγαροκομ(ή)τ(ων), (πρωτο)κεντ(άρ)χ(ων), προε|λευσιμ(αίων) καὶ λοιπ(ῶν)· πρὸ(ς) τούτ(οις) ‖[43] κριτῶν, ἐποπτῶν, στρατευτῶν, ὀρθωτῶν, ἀναγρα(φέων) βασιλικῶν ἀν(θρώπ)ων ἐπί τιν(ας) | ‖[44] ἀποστελλομένων τοῦ δημοσίου δουλ(είας), (πρωτο)νοταρίων, νοταρίων, συνων(α)ρ(ίων), ὡρειαρί(ων), ‖[45] τοποτηρητῶν, παραφυλάκων καὶ παντὸς ἑτέρου | δουλείαν τοῦ κοινοῦ μεταχειρι‖[46]ζομένου, τοῦ μηδένα τῶν ἁπάντων ἐν οἱωδήποτε χρόνω καθ' οἱονδήτινα τρόπ(ον) ‖[47] ἐπ' ἀδείας | ἔχειν ἀθετεῖν ἢ ἀνατρέπειν τὶ μερικῶς ἢ εἰς ὁλόκληρ(ον) τῶν ἐν τῶ παρόντ(ι) ‖[48] χρυσοβούλλω **σιγιλλίω** διειλημμένων· | γεγενημένω κ(α)τὰ τὸν **Αὔ(γου)στ(ον)** μῆ(να) τ(ῆ)ς ‖[49] **β'** ας ἰν(δικτιῶνος), ἐν ἔτ(ει) τῶ ,ςτῶφπτῶζ' | ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβ(ὲς) καὶ θεοπρόβλητον ὑπεσημήν(α)τ(ο) | ‖[50] κράτος. ††† Legimus ‖[51] **Νικηφό(ρος) ἐν Χ(ριστ)ῶ τῶ Θ(ε)ῶ πιστὸ(ς)** ‖[52] **βασιλ(εὺς) καὶ αὐτ(ο)κράτ(ω)ρ Ῥωμ(αίων) ὁ Βοτ(ανειά)τ(ης).**

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Α = πρωτότυπον. Β = ἐπίσημον ἀντίγραφον. Γ = ἀντίγραφον 19ου αἰῶνος (Γ^1 = ἀντίγραφον τοῦ Β, Γ^2 = ἀντίγραφον τοῦ Α). ΜΜ = ἔκδοσις Miklosich - Müller, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Γ^1.

Στίχ. 1 - 20 Β Γ^1 ΜΜ : ἐλλείπουν Α. — Στίχ. 21 - 28 Α Β Γ^1 ΜΜ : ἐλλείπουν Γ^2. Στίχ. 29 - 50 Α Β Γ^1 Γ^2 ΜΜ. — Στίχ. 50 - 52 Α Γ^2 : ἐλλείπουν Β Γ^1 ΜΜ.

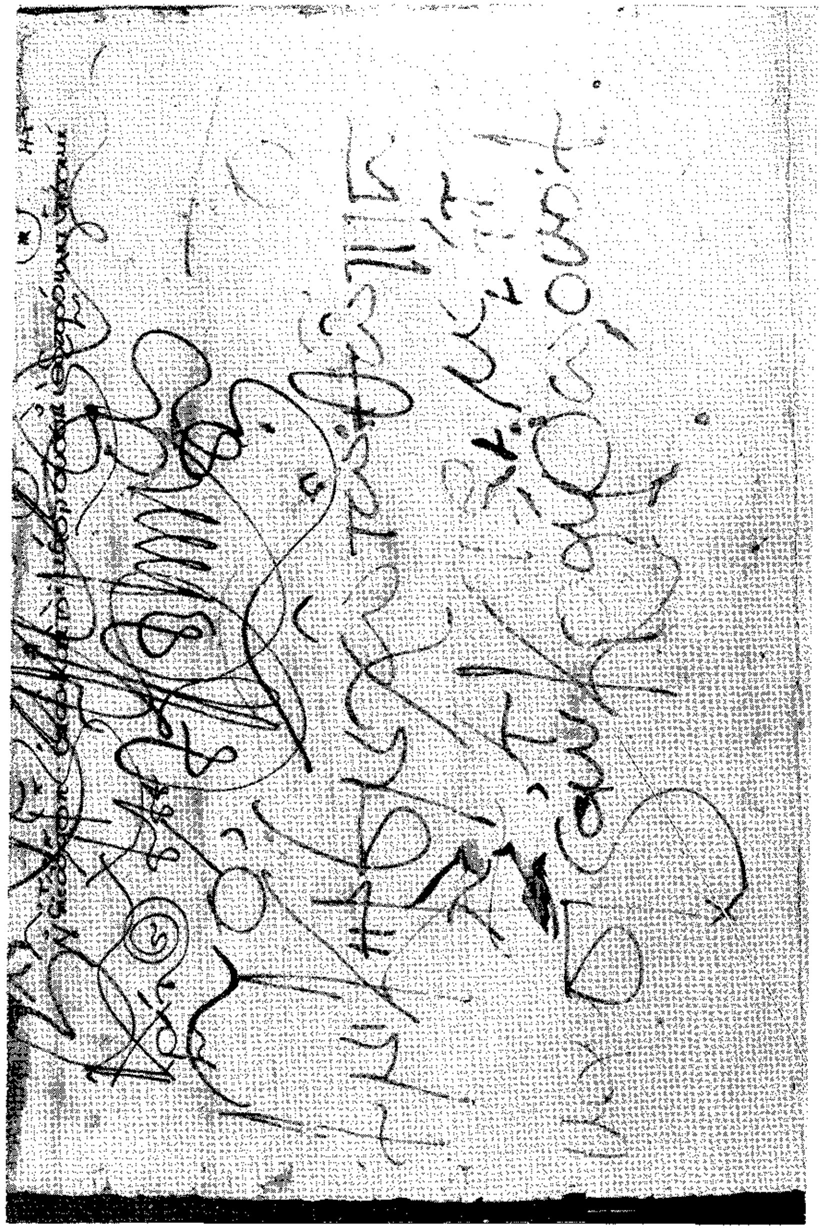
Ἐν Γ^1 ὁ ἀντιγραφεὺς ἀποκαθιστᾷ, ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλων χρυσοβούλλων (πρβλ. ΜΜ, ἀρ. VI, σ. 21· ἀρ. VII, σ. 23, κ.ἄ.), τὴν ἐλλείπουσαν ἀρχὴν τοῦ κειμένου, προτάσσων ἐντὸς ἀγκυλῶν τὰς φράσεις :

[† Ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, Νικηφόρος πιστὸς ὀρθόδοξος βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Βοτανειάτης †].

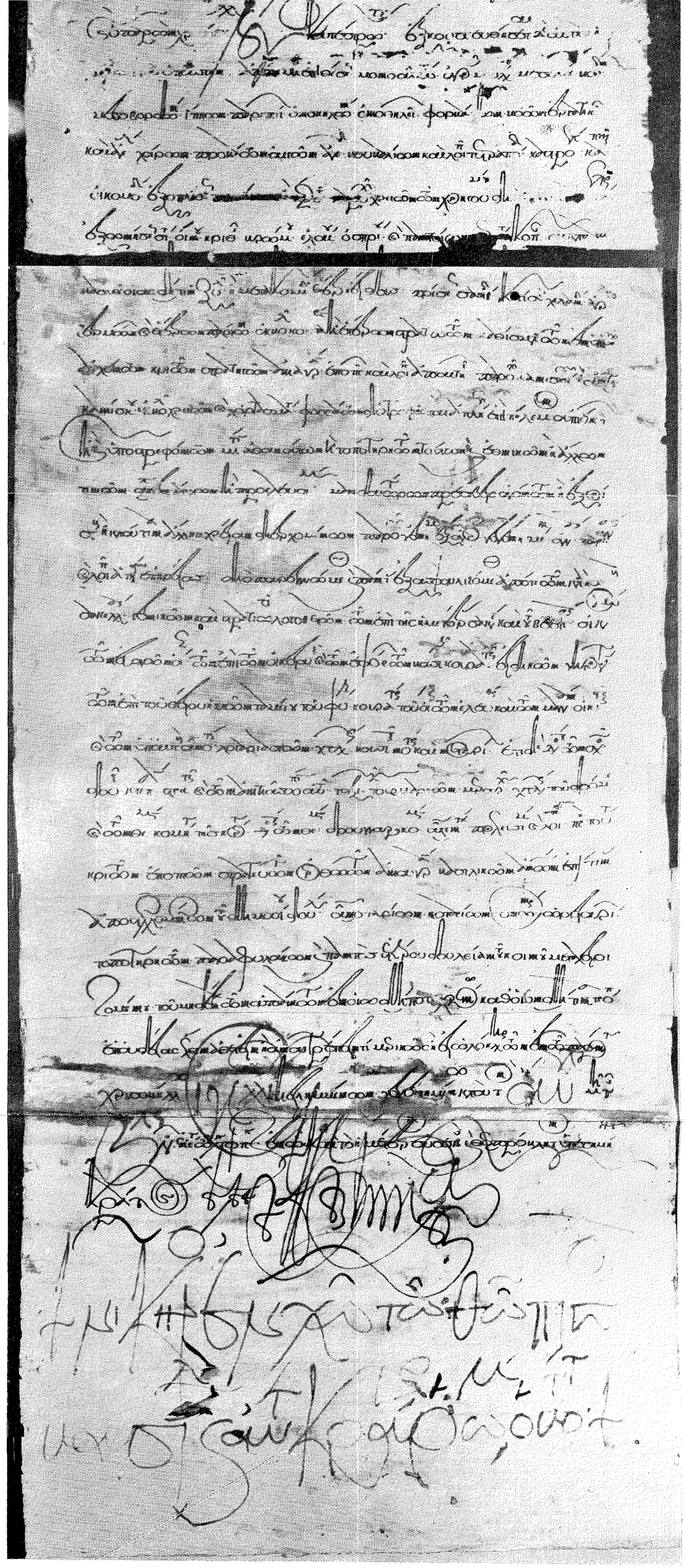
[† Πᾶσιν οἷς τὸ παρὸν εὐσεβὲς ἐπιδείκνυται σιγίλλιον] ..... ἐκκλησίας ...

1 *...ς* παραλείπουν Γ^1 ΜΜ ‖ *κηδ.μ...* : *κηδ.* Γ^1 : *κηδε[μὼν]* ΜΜ ‖ *..ς μεστησ* παραλείπουν Γ^1 ΜΜ ‖ *...τελ..σι(ας)* παραλείπουν Γ^1 ΜΜ ‖ 2 *...τὴν* : *τὴν* Γ^1 : *αὐ[τὴν]* ΜΜ ‖ *...κ..εχείας τε* παραλείπουν Γ^1 ΜΜ ‖ *χ....* : *Χριστοῦ* Γ^1 ΜΜ ‖ 3 *αἰώνιον. Τοιο[ύτου]* : *αἰώνιον τοιο...* Γ^1 ΜΜ ‖ *οὖν* παραλείπουν Γ^1 ΜΜ ‖ *ε[ὐλα]βῶς* : *... ῶς* Γ^1 : *...ῶς* ΜΜ ‖ 4 *[Μαρίας μοναχῆς]* συνεπληρώθη ὑφ' ἡμῶν· βλ. σημειώσεις ‖ *[βεςά]ρχου* συνεπληρώθη ὑφ' ἡμῶν· βλ. σημειώσεις ‖ 5 *τῇ* : *τῇ* Γ^1 ΜΜ ‖ *τ...ω.ε.....ε ε...έ γεγονὼς* παραλείπουν Γ^1 ΜΜ ‖ *μνη[μονε]υθ(εὶς)* : *μνημονευθεὶς* Γ^1 ΜΜ ‖ 5 - 6 *ἅπ[α]ις [ἀπο]βιοὺς* : *ἅπαις..........βιοὺς* Γ^1 ΜΜ ‖ 12 *φιλαγάθως* παραλείπουν Γ^1 ΜΜ ‖ 13 *ταύτῃ* παραλείπουν Γ^1 ΜΜ ‖ *νεοσύστατον* παραλείπουν Γ^1 ΜΜ ‖ 16 *δεηθείσης* ΒΓ^1 : *δηλωθείσης* ΜΜ ‖ 18 *ἐξκουσσεύεσθαί* Β ΜΜ : *ἐξκουσεύεσθαί* Γ^1 ‖ 21 *δόξαι* ΑΒΓ^1 : *δόξας* ΜΜ ‖ 27 *οἰκομοδ(ίου)* ΑΒ : *οἰκομόδου* Γ^1 ΜΜ ‖ 28 *κριθ(ῆ)ς* ΑΒ : *κριθῶν* Γ^1 ΜΜ ‖ 31 - 32 *ἀντικανίσκου* Α Β Γ^1 : *ἀντικανισκίου* ΜΜ ‖ 33 *ἢ καὶ ὑποστρεφόντων* Α : *ἢ ὑποστρεφόντων* Β Γ^1 Γ^2 ΜΜ ‖ 34 *προελευσιμ(αίων)* Α Β Γ^1 : *προσελευσιμαίων* ΜΜ ‖ *μανδατώρων* Α : *μανδατ(.)ρ(ων)* Β : *μανδατόρων* Γ^1 Γ^2 ΜΜ ‖ 35 *γενημ(ά)τ(ων)* Α Β : *γεννήματος* Γ^1 Γ^2 ΜΜ ‖ *ἐξ ἀγορᾶς* Α Β Γ^1 Γ^2 ΜΜ ‖ *γεγενημέν(ων)* Α Β : *γεγενημένου* Γ^1 Γ^2 ΜΜ ‖ 36 *διὸ παρεγγυώμεθα* Α Β Γ^1 ΜΜ : *διὸ καὶ παρεγγυώμεθα* Γ^2 ‖ 38 *οἰκεια(κῶν)* ΑΒ : *οἰκιακῶν* Γ^1 Γ^2 : *οἰκειακῶν* ΜΜ ‖ 39 *κουρατ(ό)ρ(ων)* Α Β : *κουρατοριῶν* Γ^1 Γ^2 : *κουρατόρων* ΜΜ ‖ 42 *προελευσιμ(αίων)* Α Β Γ^1 : *προσελευσιμαίων* ΜΜ ‖ *κομήτων τῆς κόρτης, δομεστίκων τῶν θεμάτων* παραλείπει Γ^2 ‖ 44 *ὡρειαρί(ων)* Α Β : *ὡριαρίων* Γ^1 Γ^2 ΜΜ ‖ 47 *τί* Α Β : *τι* Γ^1 Γ^2 ΜΜ ‖ 49 *β'ας* Α : *δευτέρας* Β Γ^1 Γ^2 ΜΜ ‖ *ὑπεσημήν(α)τ(ο)* Α Β : *ὑπεσημήνατο* Γ^1 Γ^2 : *ὑπεσημήνατο* ΜΜ ‖ 50 *Legimus* Α Β : παραλείπουν Γ^1 Γ^2 ΜΜ ‖ 51 - 52 *Νικηφόρος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Βοτανειάτης* Α Γ^2 : ἐλλείπει Β Γ^1 ΜΜ ‖ .

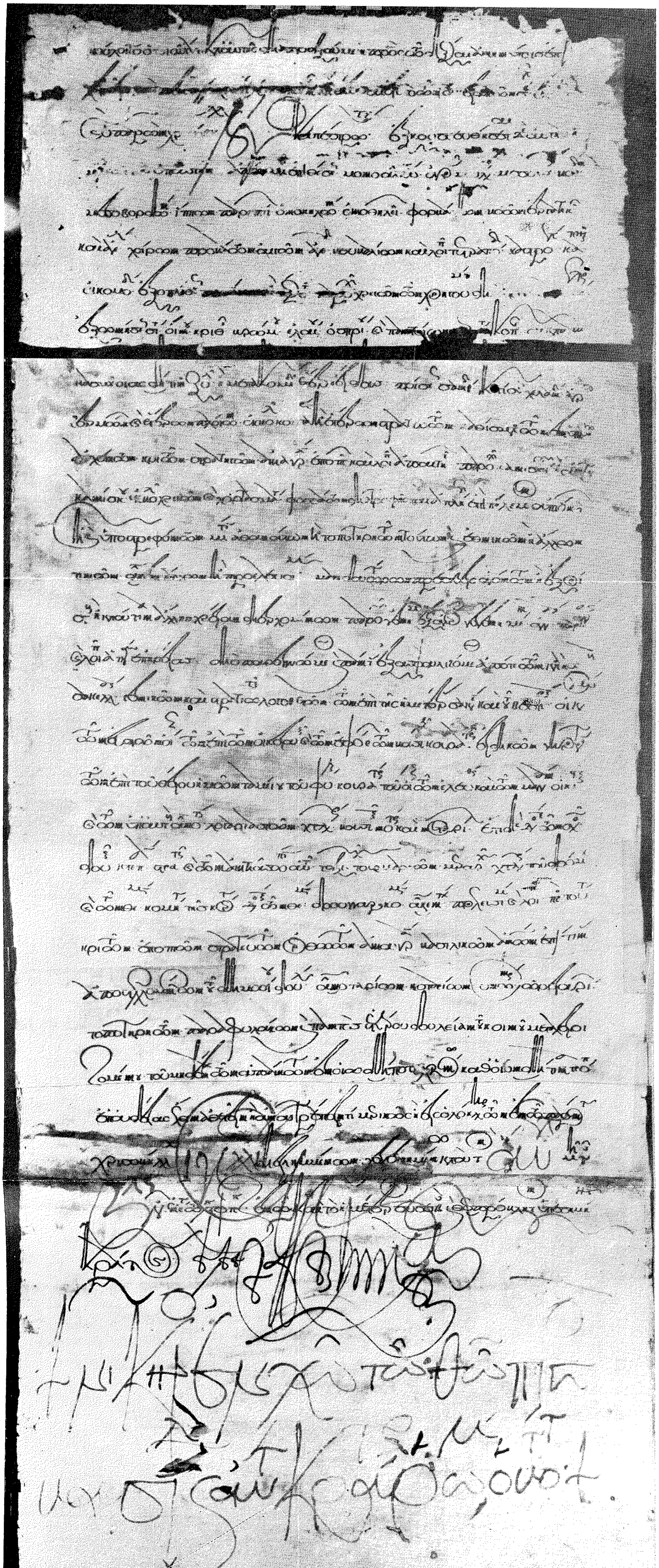
30 - 3 - 1964

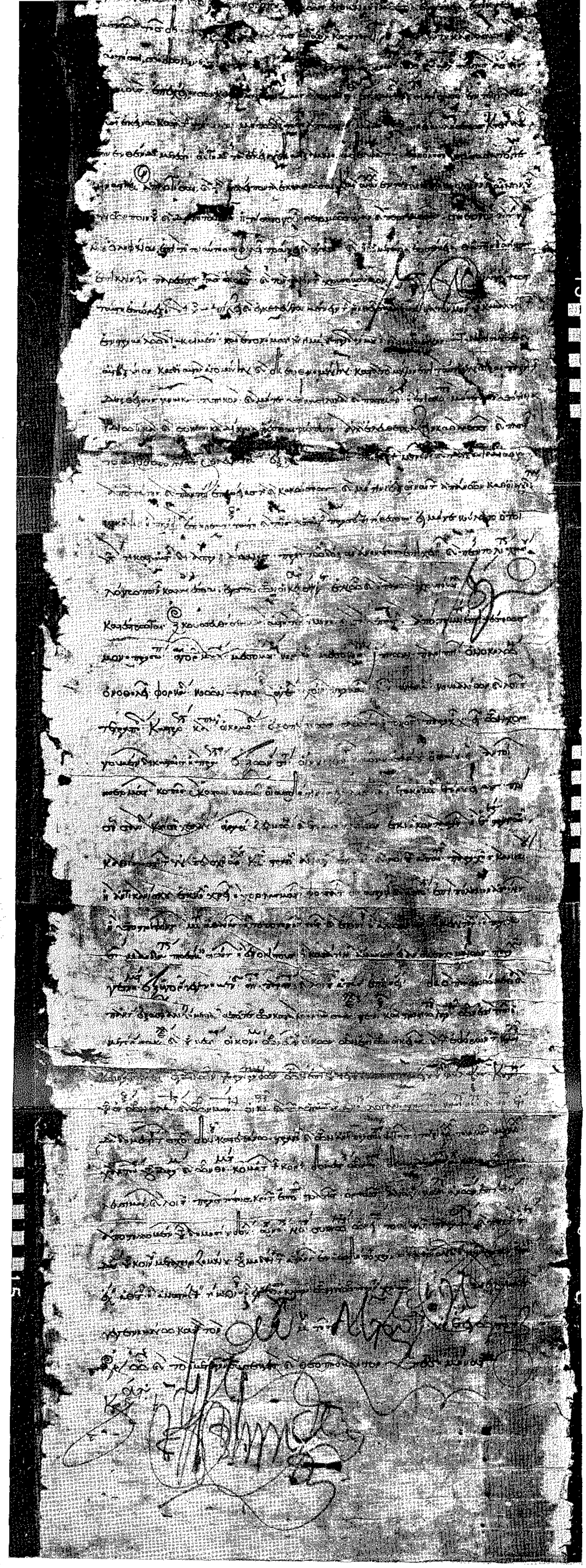

ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΟΝ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΒΟΤΑΝΕΙΑΤΟΥ (1079)
Πανομοιότυπον τοῦ πρωτοτύπου — Ἀρχεῖον Μονῆς Πάτμου, ἀριθ. 2.
Εἰς τὸ ἄνω μέρος τὸ ἀδέσποτον μέχρι τοῦδε τεμάχιον.

ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΟΝ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΒΟΤΑΝΕΙΑΤΟΥ (1079)
Πανομοιότυπον τοῦ πρωτοτύπου — Ἀρχεῖον Μονῆς Πάτμου, ἀριθ. 2.
Εἰς τὸ ἄνω μέρος τὸ ἀδέσποτον μέχρι τοῦδε τεμάχιον.

ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΟΝ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΒΟΤΑΝΕΙΑΤΟΥ (1079)
Πανομοιότυπον τοῦ ἐπισήμου ἀντιγράφου — Ἀρχεῖον Πάτμου, ἀριθ. 1.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Ἡ παρουσία τοῦ ἐγγράφου τούτου τῆς ἐν Στροβίλῳ μονῆς Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ἐν τῷ ἀρχειοφυλακείῳ τῆς Πάτμου εἶναι ἴσως ἐκ πρώτης ὄψεως δυσεξήγητος. Εἶναι ὅμως γνωστὸν[1] ὅτι ὁ ὅσιος Χριστόδουλος, ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, προτοῦ λάβῃ διὰ βασιλικῆς δωρεᾶς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ[2] τὴν νῆσον Πάτμον, εἶχε παραμείνει ἐπί τι διάστημα[3] εἰς τὴν Στρόβιλον, « πόλιν παραθαλασσίαν »[4] τῆς Μικρασιατικῆς ἀκτῆς, ὡς καθηγούμενος μοναστικοῦ τινος κέντρου[5]. Τοῦτο ἀνῆκεν εἰς τὸν μοναχὸν Ἀρσένιον Σκηνούρην[6]. Εἶναι λοιπὸν προφανὲς ὅτι, ἀποχωρῶν ἀργότερον ὁ Χριστόδουλος ἐκεῖθεν, διὰ νὰ μεταβῇ εἰς ἄλλας κτήσεις τοῦ αὐτοῦ Ἀρσενίου Σκηνούρη, κειμένας ἐν Κῷ[7],

---

[1] Περὶ τούτου μᾶς πληροφορεῖ αὐθεντικὴ πηγή, ἡ *Ὑποτύπωσις θεοφιλὴς εἴτουν διάταξις τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Χριστοδούλου, ἣν διετάξατο ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ Μονῇ τῇ οὔσῃ ἐν Πάτμῳ τῇ νήσῳ πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς,* γνωστὴ ἐκ βενετικῆς ἐκδόσεως τοῦ 1756, ἐπανεκδοθεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰω. Σακκελίωνος ἐν Β ο ΐ ν η, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 63 - 106 καὶ ὑπὸ τῶν M i k l o s i c h - M ü l l e r, VI, σ. 59 - 80. Ἡ *Ὑποτύπωσις* διασῴζεται ἐπὶ χειρογράφου τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ἀποκειμένου ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου (Σ α κ κ ε λ ί ω ν, Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη, σ. 137, ἀριθ. σξζ').

[2] Βλ. τὸ σχετικὸν χρυσόβουλλον τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (ἀπολυθὲν τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1088) ἐν M i k l o s i c h - M ü l l e r, VI, σ. 44 - 48.

[3] Εἰς εἰδικὴν ἐργασίαν μου, δημοσιευομένην προσεχῶς, περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων καὶ τῶν ἐγγράφων τοῦ ἀρχείου τῆς Πάτμου, γίνεται μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ χρονολογικὸς καθορισμὸς τῆς ἐν Στροβίλῳ παραμονῆς τοῦ ὁσίου.

[4] Πρβλ. *Ὑποτύπωσιν* ἐν M i k l o s i c h - M ü l l e r, VI, σ. 62· ὡσαύτως *Ἐγκώμιον Ἀθανασίου Πατριάρχου Ἀντιοχείας εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τοῦ λειψάνου τοῦ ὁσ. Χριστοδούλου* (ἐκ τοῦ Πατμιακοῦ κώδ. ΡΟΘ') παρὰ Β ο ΐ ν ῃ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 141.

[5] *Ὑποτύπωσις,* ἐν M i k l o s i c h - M ü l l e r, VI, σ. 62.

[6] *Ὑποτύπωσις,* ἐν M i k l o s i c h - M ü l l e r, VI, σ. 62. *Ἐγκώμιον Ἀθανασίου,* ἐν Βοΐνῃ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 141 - 142.

[7] *Ὑποτύπωσις,* ἐν M i k l o s i c h - M ü l l e r, VI, σ. 62· βλ. ἐπίσης τὸ χρυσόβουλλον Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου ὑπὲρ τῶν ἀνεγερθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου Σκηνούρη ἐν Κῷ δύο κελλίων, ἐν M i k l o s i c h - M ü l l e r, VI, σ. 21 - 23, ἀριθ. VI· ὡσαύτως χρυσόβουλλον Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ τοῦ ἔτους 1085, αὐτόθι, σ. 25 - 28, Nº VIII. Περὶ τῆς παραμονῆς τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου ἐν Κῷ βλ. *Ἐγκώμιον Ἀθανασίου* ἐν Β ο ΐ ν ῃ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 142, καὶ *Ἐγκώμιον Θεοδοσίου,* αὐτόθι, σ. 169. Βλ. ἐπίσης *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου ἡμῶν πατρὸς Χριστοδούλου,* ἔκδ. Ἰω. Σακκελίωνος ἐν Β ο ΐ ν ῃ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 121· F. H a l k i n, Bibliotheca Hagiographica Graeca, ἔκδ. γ', Bruxelles 1957, τόμ. I, σ. 107 καὶ L. P e t i t, Bibliographie des Acolouthies Grecques, Bruxelles 1926, σ. 38 - 41. [Εἰς τὰς μνημονευομένας ὑπὸ τοῦ Petit ἐκδόσεις, προσθετέα ἡ πρόσφατος, διὰ χρηστικοὺς λόγους γενομένη, ἔκδοσις :

παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καί τινα τῶν ἐγγράφων τῶν ἐν Στροβίλῳ μονῶν. Τοῦτο ἔρχεται νὰ ἐπικυρώσῃ πρόσφατον εὕρημά μου ἐν Πάτμῳ: ἐπί τινος παλαιοῦ ἐγγράφου (διαστ. 0,31×0,255), ἀκεφάλου, ἐφθαρμένου καὶ ἀνορθογράφου, περιέχοντος κατάλογον τῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς — συνταχθέντα, κατὰ τὴν γνώμην μου, περὶ τὸν ΙΒ' - ΙΓ' αἰῶνα καὶ ἀνέκδοτον μέχρι σήμερον — ἀναγράφεται:

> *ἰσοκο|δηκον*[1] *τ(ῆς) Στροβί(λου)* (στ. 11 - 12)· καὶ κατωτέρω: *σακούλιον ἔχον χαρτ(ία) ... ὀκτὼ περὶ τῆς Κῶ καὶ τῆς Στροβήλου* (στ. 17 - 18)... *ἕτερα χαρτ(ία) ἐννέα τὰ ὅλα περὶ τῆς Κῶ κ(αὶ) τ(ῆς) Στροβήλ(ου)· ἕτερος | ἀπόδεσμος ἔχων χαρτ(ία) πέντ(ε) περὶ τ(ῶν) αὐτ(ῶν). ἕτερος ἀπόδεσμο(ς) ἔχων χαρτ(ία) ... περὶ τ(ῶν) αὐτ(ῶν)· ἕτερος ἀπόδεσμος | ἔχων χαρτ(ία) κδ' περὶ τῶν αὐτ(ῶν)· ἕτερος ἀπόδεσμος ἔχων χαρτ(ία) παλαιὰ ἄχριστα ιγ'. τάυτα δὲ πάντα | ἐνεμβλήθησ(αν) εἰς τ(ὸ) σακούλλι(ον) ὡσ ἄχριστα...* (στ. 20 - 23).

Ἡ τελευταία αὕτη φράσις πολλὰ μαρτυρεῖ περὶ τῆς τύχης τῶν ἐγγράφων τούτων. Ἐξηγεῖ τὴν ἀπώλειαν τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῶν ἐγγράφων τῶν μονῶν Στροβίλου καὶ Κῶ, τὰ ὁποῖα διὰ τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου εἶχον περιέλθει εἰς τὴν μονὴν τῆς Πάτμου.

Χρυσόβουλλος λόγος καὶ ***χρυσόβουλλον σιγίλλιον.*** — Τὸ ἔγγραφον τοῦτο παρουσιάζει ἐκ πρώτης ὄψεως ἓν ἰδιάζον πρόβλημα: ἀναγράφεται ὁμοίως καὶ εἰς τὸ πρωτότυπον καὶ εἰς τὸ ἐπίσημον ἀντίγραφον, δι' ἐρυθρῶν γραμμάτων, δὶς ἡ φράσις *χρυσόβουλλος λόγος* (στ. 12 καὶ στ. 23) καὶ ἅπαξ ἡ φράσις *χρυσόβουλλον σιγίλλιον* (στ. 48), ἀμφότεραι ἀναφερόμεναι εἰς τὸ αὐτὸ ἔγγραφον, γεγονὸς τὸ ὁποῖον διέφυγε μέχρι τοῦδε τὴν προσοχὴν τῶν μελετητῶν. Ἀλλ' ὁ διττὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ αὐτοῦ ἐγγράφου ὡς *χρυσοβούλλου λόγου* καὶ *χρυσοβούλλου σιγιλλίου* δὲν ἀποτελεῖ μοναδικὴν ἐνταῦθα περίπτωσιν καὶ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίζῃ. Ἔχει ἤδη παρατηρηθῆ ὅτι μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ — ἐποχῆς καθ' ἣν τυποποιεῖται ἡ βυζαντινὴ διπλωματικὴ — οἱ ὅροι *χρυσόβουλλος λόγος* καὶ *χρυσόβουλλον σιγίλλιον* χρησιμοποιοῦνται ἀδιακρίτως, ἀκόμη καὶ περὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ

Ἀκολουθία Ἱερὰ τοῦ Ὁσίου... Χριστοδούλου... Ἀθῆναι (Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἀστὴρ») 1957 (8ον, 112 σελ.). Ἡ ἔκδοσις Σακκελίωνος - Βοΐνη παραμένει μέχρι σήμερον ἡ καλυτέρα, ὡς βασισθεῖσα ἐπὶ τῶν Πατμιακῶν χειρογράφων].

[1] Περὶ τοῦ ὅρου *ἰσοκώδικον* βλ. F. Dölger, Beiträge zur byzantinischen Finanzverwaltung..., Leipzig - Berlin 1927, σ. 108 - 109. — N. Svoronos, Recherches sur le cadastre byzantin et la fiscalité aux XIe et XIIe s.: Le cadastre de Thèbes, Paris 1959, σ. 58 - 59.

ἐγγράφου, μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ μεταγενεστέρως ἐπικρατήσαντος ὅρου *χρυσόβουλλος λόγος*[1].

στ. 4: ***...τῆς αὐταδέλφης Κωνσταντίνου... τοῦ Καβαλούρη.*** — Ὁ μνημονευόμενος ἐνταῦθα Κωνσταντῖνος Καβαλλούρης πρέπει, νομίζω, νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν *βεστάρχην Καβαλλούριον*, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ *Κωδίκελλος* τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου (συνταχθεὶς τὸν Μάρτιον τοῦ 1093). Ἐκεῖ ὁ ὅσιος ἀναγράφει μεταξὺ ἄλλων καὶ «*τὰ περιελθόντα μοι προάστεια*[2] *δύο βεστάρχου*[3] *τοῦ Καβαλλουρίου, τὸ Ἀναβασίδιον καὶ τοὺς Καρδιασμένους*», κείμενα ἐν Κῷ (Miklosich - Müller, VI, σ. 88). Τὸ ἐκδιδόμενον ἐνταῦθα χρυσόβουλλον (ἀπολυθὲν τὸν Αὔγουστον τοῦ 1079) μνημονεύει τὸν Κωνσταντῖνον Καβαλλούρην ὡς ἀποθανόντα. Ἑπομένως τὰ ἐξίτηλα ἐν τῷ ἐγγράφῳ 5 - 6 γράμματα μεταξὺ τῶν λ. *Κωνσταντίνου* καὶ *τοῦ Καβαλούρη* θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συμπληρωθοῦν διὰ τῆς λ. *ἐκείνου*, ὁπότε θὰ εἴχομεν τὴν συνήθη περὶ ἐκλιπόντων προσώπων ἔκφρασιν: *Κωνσταντίνου [ἐκείν]ου τοῦ Καβαλούρη*. (Τὸ *ου* τῆς ἐξιτήλου λέξεως εὕρηται καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν Μ.Μ., ἀλλ' ὁ ἀφεθεὶς πρὸ αὐτοῦ κενὸς χῶρος, συμπληρούμενος μὲ 12 ἀποσιωπητικά, εἶναι ὑπερβολικὸς καὶ παρέχει τὴν ἀπατηλὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὰ ἐξίτηλα εἶναι πλείονα τῆς μιᾶς λέξεως). Τὴν ἀρχικήν μου ταύτην ὑπόθεσιν ἐγκατέλειψα, ὅταν ἐταύτισα τὸν Κωνσταντῖνον Καβαλλούρην πρὸς τὸν «βεστάρχην Καβαλλούριον» καὶ διέκρινα ἀπὸ τὴν ἐξίτηλον λέξιν πρὸ τοῦ τελικοῦ *ου* τὸ γράμμα *χ* καὶ πρὸ αὐτοῦ ἴχνη τοῦ *ρ*. Οὕτω κατέληξα εἰς τὴν ἀσφαλῆ, νομίζω, συμπλήρωσιν: *Κωνσταντίνου [βεϛάρ]χου τοῦ Καβαλούρη*.

Ἡ αὐταδέλφη τοῦ Κωνσταντίνου Καβαλλούρη, ἡ *Καβαλλουρῖνα*, ὅπως τὴν ὀνομάζει παλαιὸν σημείωμα ἐπὶ τοῦ ἐγγράφου (βλ. σ. 59), ἡ ὁποία συνέχισε καὶ ὡλοκλήρωσε τὸ ἔργον τοῦ ἀποθανόντος ἀδελφοῦ της καὶ ἡ ὁποία ἐμερίμνησε διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου, δὲν παραδίδεται εἰς τὸ διασωθὲν κείμενον μὲ τὸ ὄνομά της. Νομίζω ὅμως ὅτι αὕτη εἶναι καὶ ἀλλαχόθεν γνωστή. Χρυσόβουλλον τοῦ 1085, τὸ ὁποῖον ἀναγράφει διάφορα κτήματα ἀνήκοντα εἰς τὸν ὅσιον Χριστόδουλον καὶ κεί-

[1] Βλ. F. Dölger, Der Kodikellos des Christodoulos in Palermo. Ein bisher unbekannter Typus des byzantinischen Kaiserurkunde, ἐν Archiv für Urkundenforschung, 11 (1929) σ. 15 = F. Dölger, Byzantinische Diplomatik, München 1956, σ. 16, σημ. 56. — Βλ. ἐπίσης G. Rouillard, Χρυσόβουλλον σιγίλλιον et χρυσόβουλλος λόγος, ἐν Byzantion 8 (1933) σ. 122.

[2] Περὶ τοῦ ὅρου *προάστιον* βλ. F. Dölger, Finanzverwaltung, σ. 127, καὶ G. Ostrogorskij, Pour l'histoire de la féodalité byzantine, Bruxelles 1954, σ. 35.

[3] Περὶ τοῦ ὅρου *βεστάρχης* βλ. F. Dölger, Finanzverwaltung, σ. 35· πρβλ. καὶ ὅσα ἐσημείωσεν ὁ καθηγ. Ν. Τωμαδάκης, ἐν «Ἀθηνᾷ», τ. 62 (1958) σ. 1 καὶ τ. 67 (1964) σ. 7.

μενα ἐν Κῷ, ἀναφέρει μεταξὺ τῶν ἄλλων «*δωρεὰς καὶ ἀφιερώσεις ἀκινήτων καὶ ἑτέρων τινῶν παρά τινων φιλοχρίστων, ἤγουν Μ α ρ ί α ς μοναχῆς τῆς ἀ δ ε λ φ ῆ ς τ ο ῦ β ε σ τ ά ρ χ ο υ, τοῦ μοναχοῦ Ἀρσενίου τοῦ Σκηνούρη καὶ τοῦ μοναχοῦ Νίκωνος...*» (Miklosich - Müller, VI, σ. 24). Εἶναι ἀσφαλῶς ἀπίθανον νὰ ὑπῆρχε τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ ἄλλη *ἀδελφὴ βεστάρχου* ἡ ὁποία νὰ κατεῖχε κτήματα ἐν Κῷ καὶ νὰ τὰ ἐδώρησεν εἰς τὸν ὅσιον Χριστόδουλον, ὅπως ἡ *Καβαλλουρῖνα*, ἡ αὐταδέλφη τοῦ βεστάρχου Κωνσταντίνου τοῦ Καβαλλούρη. Πρόκειται λοιπὸν περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου, τῆς *μοναχῆς Μ α ρ ί α ς*, τὴν ὁποίαν μᾶς παραδίδει τὸ χρυσόβουλλον τοῦ 1085. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι, μετὰ τὴν λ. *δεήσεως* καὶ πρὸ τῶν λ. *τῆς αὐταδέλφης* κτλ., τὰ 8 - 10 ἐξίτηλα γράμματα δύνανται μετὰ βεβαιότητος νὰ συμπληρωθοῦν: *Μαρί(ας) (μονα)χ(ῆς)*.

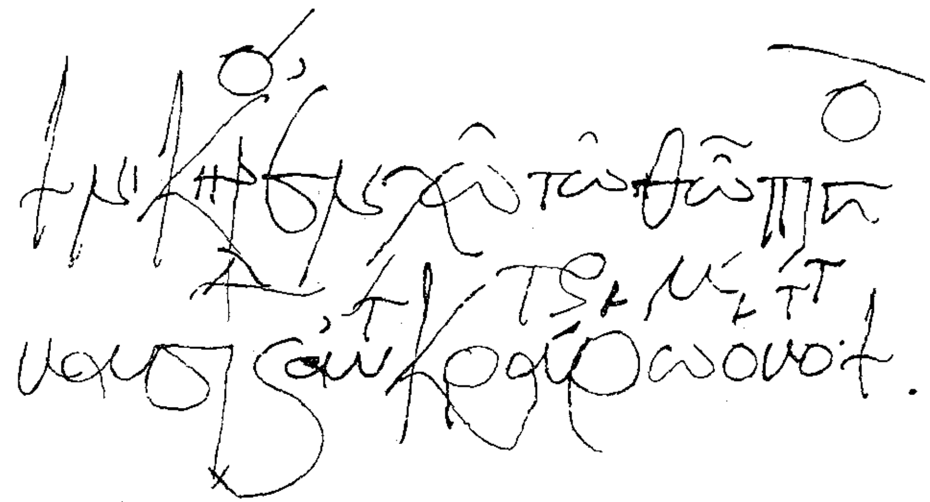
στ. 6: ***[ἀπο]βιούς.*** — Θεωρῶ τὴν συμπλήρωσιν ἀσφαλῆ. Τὰ ἐλλείποντα γράμματα δὲν εἶναι πλείονα τῶν τριῶν. Ὁ ἀφεθεὶς εἰς τὴν ἔκδοσιν Μ.Μ. κενὸς χῶρος πρὸ τοῦ *βιούς*, συμπληρούμενος μὲ 13 ἀποσιωπητικά, εἶναι ὑπερβολικὸς καὶ παρέχει τὴν ἀπατηλὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὰ ἐξίτηλα εἶναι πλείονα τῆς μιᾶς λέξεως.

στ. 7: ***κατὰ τὴν Στρόβηλον*** καὶ στ. 14: ***ἐν Στροβήλῳ.*** — Συνήθης εἶναι εἰς τὰ μεσαιωνικὰ κείμενα ἡ διὰ τοῦ *η* γραφή, ἡ ὁποία ὅμως δὲν δικαιολογεῖται ἐτυμολογικῶς. Περὶ τοῦ τοπωνυμίου τούτου, τῆς παραθαλασσίας πόλεως Στροβίλου κλπ., ἔχουν πολλὰ γραφῆ. Σημειώνω τὰ κυριώτερα: Β ο ΐ ν η ς, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 70 - 71, σημ. 3. — Σ α κ κ ε λ ί ω ν ο ς, Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη, σ. 44. — W. T o m a s c h e k, Zur historischen Topographie von Kleinasien in Mittelalter, Wien 1891, σ. 38 - 39. — Δ. Κ α μ π ο ύ ρ ο γ λ ο υ, Σημείωμα περὶ Στροβίλου, εἰς τὸν τόμον «Εἰς Μνήμην Σπυρ. Λάμπρου», Ἀθ. 1935, σ. 428. — Κ. Ἀ μ ά ν τ ο υ, Στρόβιλος, περ. «Ἑλληνικά» 11 (1939) σ. 292. — Δ. Ζ α κ υ θ η ν ο ῦ, Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν» 17 (1942) σ. 263 [= ἀνατύπου, σ. 56], 25 (1955) σ. 146, 148 - 149 [= 200 καὶ 202 - 203]. Ἡ μονὴ τοῦ Προδρόμου τῆς μικρασιατικῆς Στροβίλου δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὴν μονὴν Παναγίας Θεοτόκου *Στροβηλαίας*, τῆς ὁποίας γίνεται μνεία εἰς ἔγγραφα τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγ. Ὄρους.

στ. 16: ***τυπικόν.*** — Τὸ *Τυπικὸν* τῆς ἐν Στροβίλῳ μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου, τὸ ὁποῖον ἀγγέλλεται ἐνταῦθα ὡς «μέλλον γενέσθαι παρὰ τῆς δεηθείσης γυναικός», πιθανώτατα εἶχεν ἤδη συνταχθῆ ὑπὸ τῆς Καβαλλουρίνας καὶ ἀνέμενε τὴν ἐπικύρωσίν του. Στερούμεθα ὅμως περαιτέρω πληροφοριῶν, δεδομένου ὅτι τὰ ἔγγραφα τῆς ἐν λόγῳ μονῆς, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω (σ. 66), ἀπωλέσθησαν.

Κατὰ τὴν παρουσίασιν ἑνὸς μεμονωμένου ἐγγράφου εἶναι εὐνόητον ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν, παρὰ μόνον τὰ εἰδικὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα τυχὸν παρουσιάζει τοῦτο. Δὲν θὰ ἐπεκταθῶμεν συνεπῶς εἰς τὸν σχολιασμὸν τοῦ μακροῦ καταλόγου τῶν φορολογικῶν ἀπαλλαγῶν καὶ τῶν ἄλλων τεχνικῶν ὅρων τοῦ κειμένου. Ἂς ἐπιτραπῇ μόνον νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐκδιδομένου ἀνωτέρω ἐγγράφου ἔχει πλήρως παρανοηθῆ ὑπὸ παλαιοτέρου μελετητοῦ τῶν Πατμιακῶν ἀρχείων. Ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος Edouard Le Barbier[1] γράφει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰς ἑξῆς ἀνακριβείας: ὅτι ὁ ὅσιος Χριστόδουλος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐζήτησε τὴν ἔκδοσιν τοῦ χρυσοβούλλου τούτου καὶ ὅτι ἐπέτυχε τοῦτο τῇ μεσολαβήσει τῆς ἀδελφῆς τοῦ αὐτοκράτορος (!), ἡ ὁποία καὶ ὑπογράφει τὸ «Τυπικὸν» τῆς μονῆς! Βεβαιώνει δὲ ὅτι «la soeur de Nicéphore III Botaniate obtint en 1079 une bulle d'or confirmant l'indépendance absolue du Cavalouri» κτλ. Ἡ παροῦσα ἐργασία, ἐκτὸς τῆς συμπληρώσεως τοῦ ἐγγράφου καὶ τῆς διπλωματικῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ, καθιστᾷ, νομίζομεν, σαφὲς καὶ τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενόν του.

ἜΡΑ Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ

[1] E d o u a r d L e B a r b i e r, Saint Christodule et la réforme des couvents grecs au XIe siècle, β' ἔκδ., Paris 1863, σ. 19 - 21.

ÉTUDES SUR LE GRAND PALAIS DE BYZANCE

La Porte des Skyla.

La Porte des Skyla est incontestablement la principale issue du Grand Palais à l'ouest, en direction de l'Hippodrome. Elle ne date, d'ailleurs, que des dernières années du VIIe siècle, époque à laquelle Justinien II Rhinotmète (685-695 et 705-711) construisit les deux immenses galeries palatines, le tricline de Lausiakos et le tricline de Justinien, ce dernier, en 694 [1]. Le vestibule des Skyla, qui terminait à l'ouest le tricline de Justinien et le reliait à l'Hippodrome Couvert, fut sans doute l'œuvre du même empereur. C'était une pièce demi-circulaire, *ἡμικύκλιον τῶν Σκύλων* [2], magnifiquement décorée de trophées et de dépouilles, vraisemblablement, d'où son nom, *τὰ Σκῦλα* [3].

La position du vestibule des Skyla ne peut faire de doute. Lors de la procession dominicale, le Drongaire des Vigiles pénètre dans le tricline de Justinien et se place en haut de la salle, le visage tourné vers l'ouest, c'est-à-dire, vers les Skyla : *ἵσταται ἄνω ἀποβλέπων πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος ἤγουν πρὸς τὰ Σκῦλα* [4]. De nombreux textes confirment, au surplus, la position des Skyla à l'extrémité ouest du tricline de Justinien. Venant des Skyla, les ambassadeurs arabes vont s'asseoir dans la région occidentale du tricline de Justinien [5]; venant du Chrysotriclinos, ces mêmes ambassadeurs viennent s'asseoir dans la région orientale dudit tricline [6]. Lorsqu'on entrait au Grand Palais par l'ouest, on passait par les Skyla avant de pénétrer dans le tricline de Justinien [7]. Lorsque l'on sortait du Grand Palais par l'ouest, on passait par le

[1] Patria (Preger. Script. Orig. CP) II, 257. Theoph. 562; Cedr. I, 773. Cf. J. Ebersolt, Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Cérémonies, Paris 1910, 95.

[2] Cer. I, 57, 273. Cf. I, 54, 269; I, 56, 272; I, 58, 274 (ed. de Bonn).

[3] J. Ebersolt, Op.cit. 98.

[4] Cer. II, 2, 524.

[5] Cer. II, 15, 584.

[6] Cer. II, 15, 589.

[7] Cer. I, 11, 89; I, 19, 114; II, 15, 588.

tricline de Justinien, avant d'arriver aux Skyla [1]. La position, assignée aux Skyla par Labarte [2] et par Ebersolt [3] est parfaitement justifiée.

Les Skyla communiquaient directement et de plain pied avec l'Hippodrome Couvert par une porte de bronze, *ἡ ἐπὶ τὰ Σκῦλα χάλκειος πύλη* [4]. Cette porte, issue extrême du Grand Palais à l'ouest en direction de l'Hippodrome, n'était nullement fortifiée et ne devait pas être très solide, car Mésaritis déclare que les émeutiers l'enfoncèrent sans peine d'un seul coup de bélier. Labarte [5] relie avec raison les Skyla à l'Hippodrome Couvert, mais, d'après lui, cette liaison se faisait par un escalier, dont rien ne justifie l'existence [6]. Ebersolt [7] situe correctement la Porte des Skyla sur le côté ouest de l'édifice, mais il suppose que cette porte communiquait directement avec l'Hippodrome. Bien qu'il nie formellement l'existence de l'Hippodrome Couvert et qu'il déclare que les raisons données par Labarte pour justifier son existence ne sont pas probantes [8], Ebersolt indique, cependant, que la Porte des Skyla ne s'ouvrait pas directement sur l'Hippodrome, mais sur une écurie du Grand Palais, située devant les Skyla. Or, cette prétendue écurie, dont l'existence repose sur une leçon vicieuse du manuscrit de Mésaritis, occupe exactement l'emplacement de l'Hippodrome Couvert.

La position de la Porte de bronze des Skyla sur la façade ouest des Skyla, admise par Ebersolt, est hors de doute. Cette porte est très souvent mentionnée par le Livre des Cérémonies et les historiens et chroniqueurs y font souvent allusion.

Venant de l'Hippodrome, l'empereur Théophile (829-842) traverse la cour de Daphnè et par l'Hippodrome Couvert entre aux Skyla [9].

[1] Cer. I, 11, 86-87; I, 21, 122; II, 15, 588.

[2] J. Labarte, Le palais impérial de Constantinople et ses abords..., Paris, 1861, 180-181 et plan.

[3] J. Ebersolt, op.cit., 97-99 et plan.

[4] A. Heisenberg, Nikolaos Mesarites. Die Palastrevolution des Johannes Comnenos. Würtzburg, 1907, 27, l. 29.

[5] J. Labarte, op.cit., 81-82. Cf. 180-181 et plan. Paspatis (Τὰ βυζαντινὰ ἀνάκτορα καὶ τὰ πέριξ αὐτῶν ἱδρύματα, Athènes 1885) situe correctement les Skyla à l'extrémité occidentale du Justinianos. Mais, cette constatation faite, le plan de Paspatis ne mérite pas la discusion.

[6] Sur l'Hippodrome Couvert, vf. R. Guilland, Études sur le Grand Palais de Constantinople. L'Hippodrome Couvert. Byz.-Slavica XIX, 1958, 26-72.

[7] J. Ebersolt, op.cit., 98-99.

[8] J. Ebersolt, op.cit., 99 et note 3; cf. 156, note 3.

[9] Cer. App. 507.

Après avoir ouvert diverses portes intérieures du Grand Palais, les officiers de service ouvrent en dernier lieu la Porte des Skyla, donnant accès à l'Hippodrome (Couvert)[1]. Le proèdre traverse l'Hippodrome (Couvert) et fait son entrée au Grand Palais par les Skyla[2]. Le nouveau patrice sort par les Skyla dans l'Hippodrome (Couvert), s'arrête à St Etienne de l'Hippodrome et continue sa route à travers l'Hippodrome (Couvert) pour gagner la Porte de la Thermastra[3]. La veille de la fête de St Elie, le Sénat se rend à l'Hippodrome (Couvert) et, lorsque le Grand Palais est ouvert, fait son entrée par les Skyla et, par les triclines de Justinien et de Lausiakos, gagne le Chrysotriclinos[4].

Souvent les Skyla ne sont pas expressément mentionnés. Il est dit simplement que les dignitaires se rendaient au Grand Palais par l'Hippodrome (Couvert) et que, le Grand Palais étant ouvert, ils y entraient pour tenir procession dans le tricline de Justinien[5]. Il est évident qu'ils ont traversé les Skyla. Les sénateurs s'habillaient dans l'Hippodrome (Couvert) et se rendaient ensuite (par les Skyla) dans le tricline de Justinien pour y tenir procession[6]. Le préposite mande dans les Skyla l'éparque siégeant dans l'Hippodrome (Couvert) pour lui présenter ses subordonnés[7]. Les ambassadeurs arabes, et, en 957, la princesse Olga passent des galeries de Daphnè dans l'Hippodrome (Couvert) et par ce dernier gagnent les Skyla pour rentrer au Grand Palais par cette porte[8]. En une autre occasion, les ambassadeurs arabes font leur entrée au Grand Palais par l'Hippodrome (Couvert) et les Skyla et en sortent par la même voie[9].

Pour se rendre à SS. Serge-et-Bacchus[10], l'empereur passe par les Skyla dans l'Hippodrome (Couvert) qu'il traverse pour en sortir par les anciens asèkrèteia. Au retour, il suit le même itinéraire, en sens inverse[11]. L'empereur sortait très souvent du Grand Palais par

1 Cer. II, 1, 518.
2 Cer. I, 97, 441-442.
3 Cer. I, 48, 249, 250, 251 ; cf. I, 47, 239.
4 Cer. I, 19, 114.
5 Cer. I, 32, 171.
6 Cer. I, 47, 236.
7 Cer. I, 57, 273 ; cf. I, 58, 274.
8 Cer. II, 15, 584, 595.
9 Cer. II, 15, 588.
10 Sur SS. Serge-et-Bacchus, cf. R. Janin, La Géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. I, III, Paris 1953, 466-470.
11 Cer. I, 11, 87 ; 93.

les Skyla et rentrait par la même porte[1]. C'est par les Skyla que Léon V l'Arménien (813-820) fit son entrée solennelle au Grand Palais[2]. C'est dans l'Hippodrome Couvert que l'empereur descendait de cheval pour faire son entrée par les Skyla[3]. On peut en conclure que, lorsque l'empereur, au sortir du Grand Palais, montait à cheval dans l'Hippodrome (Couvert)[4], c'est qu'il était sorti par les Skyla.

Lors de la Mi-Carême, les dignitaires entraient au Grand Palais évidemment par les Skyla et par le grand tricline de Justinien gagnaient la Théotokos du Phare. A l'issue de la cérémonie, ils revenaient s'asseoir dans l'Hippodrome (Couvert), puis rentraient au Grand Palais, évidemment par les Skyla, pour se rendre dans le grand tricline de la procession, autrement dit, dans le tricline de Justinien[5]. Venant de l'Hippodrome, Mésaritis franchit les Portes Caspiennes et traverse l'Hippodrome (Couvert) avant d'atteindre la porte de bronze des Skyla[6]. Venant également de l'Hippodrome, les Impériaux pénètrent dans l'Hippodrome (Couvert) qu'ils traversent avant d'entrer au Grand Palais par les Skyla dans le tricline de Justinien[7].

Le Continuateur de Théophane appelle les Skyla « un lieu où se trouvait l'issue du Palais impérial », *τὰ Σκῦλα, τινὰ τόπον κατὰ τὰς βασιλείους εἰσόδους*[8]. Les Skyla servaient d'antichambre au tricline de Justinien et les dignitaires y attendaient assis l'autorisation d'entrer[9]. Après avoir traversé l'Hippodrome (Couvert), la princesse Olga entre et s'assied dans les Skyla, avant d'être reçue dans le tricline de Justinien par l'impératrice et les dames de la Cour. Après la réception, la princesse sort et s'assied dans les Skyla, puis elle rentre, un instant après, dans le tricline de Justinien pour gagner de là le Kénourgion[10]. Attaqué dans le Lausiakos, Théoctiste, ministre de Michel III, veut fuir dans la direction de l'Hippodrome (Couvert) dans l'espoir de se réfugier aux asècrèteia, mais il est rattrapé et enfermé dans les Skyla,

1 Cer. I, 21, 122.
2 Theoph. Cont. 19, 604 ; Genesios 7.
3 Itinéraire de Théophile.
4 Cer. I, 33, 177 ; I, 34, 178.
5 Cer. I, 29, 161.
6 A. Heisenberg, Nikolaos Mesarites. Die Palastrevolution... 27-28.
7 A. Heisenberg, op.cit., 43-44.
8 Theoph. Gont. 19.
9 Cer. II, 2, 523.
10 Cer. II, 15, 595-596.

où il est massacré, alors qu'il essayait de se cacher sous un banc[1].

Les Skyla ne semblent pas avoir reçu de décoration spéciale, les jours de grandes réceptions. On se contentait de suspendre quelques lustres dans les triclines de Justinien et de Lausiakos[2].

La porte de bronze des Skyla était la seule porte de sortie du vestibule sur le dehors. Aucune porte n'est signalée sur les côtés nord et sud des Skyla. Les Skyla communiquaient avec le tricline de Justinien par une porte percée dans la cloison est du vestibule. Cette porte est signalée dans le règlement d'ouverture du Grand Palais[3]; elle était pourvue d'une portière, qui représentait tissés des *tagènaria*, sorte de perdrix ou de coq de bruyère[4]. Le *τυμπάνεον τοῦ 'Ιουστινιανοῦ*, auquel fait allusion le Livre des Cérémonies[5], serait, d'après Ebersolt[6], le tambour de la porte qui conduisait des Skyla au Justinianos. Il se pourrait que ce *τυμπάνεον* fût la grande dalle circulaire, *ὀμφάλιον*, placée à l'entrée du tricline. Les chroniqueurs byzantins font aussi allusion à cette porte. Lorsque le ministre de Michel III, Théoctiste, fut enfermé aux Skyla pour y attendre son arrêt de mort, le drongaire des Vigiles, Constantin l'Arménien, fit fermer la porte qui des Skyla s'ouvrait sur le tricline de Justinien, afin d'empêcher les soldats de faire irruption dans les Skyla[7].

Le tricline de Justinien.

Le tricline de Justinien, *ὁ 'Ιουστινιανοῦ* ou *'Ιουστινιάνεος τρίκλινος* ou *ὁ 'Ιουστινιανὸς* ou encore *τὸ 'Ιουστινιανὸν* ou enfin *τὸ τρίκλινον τοῦ 'Ιουστινιανοῦ*[8] fut bâti, en 694, par Justinien II[9] et non par Justinien Ier[10], erreur provenant de la confusion fréquente entre les deux empereurs Justinien[11]. Le tricline de Justinien fut magnifiquement décoré plus tard par Théophile[12]. Les historiens vantent les splendeurs de cette

[1] Cedr. II, 157; Theoph. Cont. 170, 822; Genesios 87.
[2] Cer. II, 15. 580.
[3] Cer. II, 1, 518.
[4] Cer. II, 2, 523; cf. J. Ebersolt, Le Grand Palais 46 note 3.
[5] Cer. II, 2, 524.
[6] J. Ebersolt, op.cit., 98 et note 6.
[7] Genesios 89.
[8] Cf. J. Ebersolt, op.cit., 95 et note 5.
[9] Theoph. 562; Cedr. I, 773; Patria II, 257.
[10] Cer. II, 52, 757; cf. Reiske II, 883.
[11] Cer. II, 42, 644; cf. Reiske II, 767; Cantac. II, 537.
[12] Theoph. Cont. 147.

immense galerie[1]. Le tricline de Justinien[2], cité par Mesaritis, au début du XIIIe siècle[3]. Il existait encore à la fin de ce siècle, puisqu'en 1289, le patriarche Athanase Ier y fut proclamé[4]. Quelques années plus tard, l'édifice, profondément lézardé et penchant déjà d'un côté, fut renversé par le vent et disparut sans laisser de traces, au témoignage de Pachymère[5]. Mais Pachymère se trompe. En 1345, en effet, Alexis Apokaukos, ministre de Jean V Paléologue, transforma en prison le célèbre tricline de Justinien, dont le toit seul s'était effondré, mais dont les murs étaient encore debout[6].

Les dignitaires se réunissaient souvent en procession, autrement dit, en assemblée dans le tricline du Justinien pour délibérer sur les affaires publiques[7]. C'est la raison pour laquelle le tricline est parfois appelé le tricline de la procession[8]. Des sièges ou bancs, *σκάμνα*, étaient disposés dans la salle[9]. L'empereur donnait fréquemment de grands banquets dans le Justinianos[10]. Diverses cérémonies s'y déroulaient également[11].

Dans le Livre des Cérémonies, le tricline de Justinien apparaît surtout comme un lieu de passage, sans cesse traversé par les dignitaires entrant au Grand Palais ou en sortant, et par les cortèges impériaux qui pouvaient s'y dérouler à l'aise. Non loin de l'extrémité orientale du flanc méridional du tricline de Justinien se trouvait une porte s'ouvrant sur une sorte de terrasse ou de perron d'où l'on descendait par un escalier dans la phiale des Verts[12]. Il est probable qu'une porte, percée dans le flanc nord du tricline de Justinien, mettait en commu-

[1] Manassès v. 3868-3869; Pachym. II, 145; cf. Epigr. vet. poet. dans Banduri, Imperium Orientale... I, Paris 1711, p. 148.
[2] Pour l'orientation, la description et l'histoire du tricline de Justinien, cf. ouvrages et plans de Labarte (p. 179 et passim) et d'Ebersolt (p. 95-96).
[3] Cf. Note 34.
[4] Pachym. II, 145.
[5] Pachym. op.cit. Pachymère étant mort vers 1310, l'évènement devrait se placer au début du XIVe siècle.
[6] Cantac. II, 537.
[7] Cer. I, 12, 89-90; I, 14, 91; I, 15, 97; I, 16, 97; I, 32, 171; I, 47, 236; I, 61, 277.
[8] Cer. I, 29, 161; *ὁ μέγας τρίκλινος τῆς προελεύσεως*, I, 64, 286 et passim.
[9] Cer. II, 2, 523-524. Cf. I, 66, 296.
[10] Cer. I, 32, 175-176; I, 61, 277; I, 65, 293; I, 66, 301; App. 502; Cer. II, 18, 603; II. 52, 753, 757, 762, 763, 764, 765, 773, 775, 777, 779, 780, 782. Cf. Cer. II, 15, 592, 596.
[11] Cer. I, 64, 284-285; II, 2, 524-525; cf. Pachym. II, 145.
[12] Cer. I, 64, 286-287.

nication la salle avec le Mésokèpion [1], jardin s'étendant devant le Lausiakos [2]. Par son extrémité orientale, le tricline de Justinien communiquait avec le tricline de Lausiakos par une porte, citée dans le règlement d'ouverture du Grand Palais [3] et dans divers textes du Livre des Cérémonies [4].

Le tricline de Justinien semble avoir été élevé sur voûtes plutôt que sur étage. Rien n'autorise, en effet, à admettre l'existence d'un étage inférieur. Pour bâtir son tricline, Justinien II avait dû très probablement niveler le terrain en pente et corriger les inégalités du sol par des remblais et des voûtes sur certains points, spécialement dans la région sud-est. Surélevé peut-être à l'est, le tricline de Justinien, du côté des Skyla, se trouvait sensiblement au niveau de l'Hippodrome Couvert et de la cour de Daphnè.

Le tricline de Lausiakos.

Le Lausiakos *ὁ Λαυσιακός, ὁ Λαυσιακὸς τρίκλινος, τὸ Λαυσιακόν* [5], bâti par Justinien II, était une longue et magnifique salle, orientée nord-sud ; elle était perpendiculaire au tricline de Justinien, auquel elle se reliait par son extrémité méridionale et avec lequel il communiquait par une porte. Théophile décora magnifiquement le Lausiakos avec des mosaïques d'or et les lambris enlevés au palais de Basiliscos [6]. C'est au Lausiakos, où Léon V l'Arménien (813-820) aimait à se rendre pour s'occuper des affaires de l'Etat [7], que Théophile eut une longue discussion avec les deux frères Grapti sur le culte des images [8].

Le Lausiakos était très voisin du Chrysotriclinos, dont il longeait

[1] Cer. II, 15, 585.

[2] Cedr. II, 115 ; Theoph. Cont. 105.

[3] Cer. II, 1, 518.

[4] Cer. I, 11, 89 ; I, 19, 114 ; I, 21, 122 ; I, 64, 285, 286, 288 ; I, 66, 296 ; II, 15, 588.

[5] Lausiakos est très vraisemblablement un nom propre (Chron. Pasc. 611) ; ce pourrait être une corruption du mot *Λαυσαϊκός*, de Lausos. Les Patria, II, 267, donnent diverses leçons suspectes.

[6] Theoph. Cont. 147. Le mot *καλάθωσις* signifie *lambris* plutôt que *chapiteau*, comme l'interprète J. Ebersolt (Le Grand Palais, 93). Cf. Du Cange, Gloss. et H. Estienne, s.v. Sur le palais de Basiliscos, cf. R. Janin, Constantinople byzantine, Paris 1950, 123 et 299-300.

[7] Genesios 18 ; Theoph. Cont. 30 ; Cedr. II, 60.

[8] Theoph. Cont. 104-105 ; Cedr. II, 114-115. Cf. Ebersolt, op.cit., 93 et note 4.

la façade ouest ; il communiquait par une porte de bronze avec le Tripéton [1] et l'Horologion [2], antichambres de la salle du trône. Cette porte de bronze est plusieurs fois citée par le Livre des Cérémonies sous des noms divers : La porte de bronze menant au Lausiakos [3] ; — La porte menant du Tripéton au Lausiakos [4] ; la porte menant de l'Horloge au Lausiakos [5] ; la porte du tricline du Lausiakos, porte menant au portique du Chrysotriclinos, autrement dit, à l'Horloge [6]. Il est possible que ce soit à cette porte que fait allusion Genesios [7], lorsqu'il rapporte que Michel III assista à l'arrestation de Théoctiste du seuil des portes de bronze de l'empereur Tibère, qui embellit et décora le Salon d'Or, bâti par Justin II [8]. Les textes précités prouvent que l'Horloge était un simple portique précédant la porte occidentale d'argent qui s'ouvrait sur le Salon d'Or. L'Horloge communiquait directement avec le Tripéton. Pour gagner du Lausiakos le Salon d'Or, on franchissait deux portes : la porte de bronze menant au Tripéton et la porte d'argent menant au Salon d'Or.

Du Lausiacos une porte de bronze conduisait aux cuisines [9] et se trouvait vraisemblablement sur le flanc est du Lausiakos, à hauteur des appartements impériaux [10]. Les cuisines se trouvaient probablement sous les appartements impériaux. De grands banquets étaient, en effet, célébrés dans le Salon d'Or [11] et il existait une salle à manger privée, *ἀριστητήριον* sur le flanc méridional de ce salon, tout près de la chambre de l'empereur [12].

Le Lausiakos se prolongeait en direction du nord un peu au-delà du Salon d'Or et se reliait de plain pied au passage des XL Saints [13],

[1] Cer. I, 14, 93-94 ; I, 32, 172-173 ; I, 47, 237 ; I, 48, 245, 246, 248 ; I, 50, 258 ; I, 51, 262.

[2] Cer. II, 3, 526-527 ; II, 15, 580 ; II, 18, 605 ; II, 23, 622 ; cf. J. Ebersolt, op.cit., 84 et notes 2, 3, 4, 5.

[3] Cer. I, 21, 123.

[4] Cer. I, 64, 286 ; cf. I, 11, 85.

[5] Cer. II, 1, 518.

[6] Cer. II, 18, 605.

[7] Genesios 88 K.

[8] Leo Gram. 137 ; Cedr. I, 690 ; Zonaras III, 180.

[9] Cer. II, 1, 519.

[10] Cf. J. Ebersolt, Le Grand Palais, 95 note 3.

[11] Cer. I, 9, 70 ; II, 52, 767, 769, 773 et passim. Cf. J. Ebersolt, op.cit., 88-89.

[12] Cer. II, 4, 529 ; II, 15, 581, 597 ; II, 18, 602-604 ; cf. Anne Comn. Alexiade, Bonn II, 287 ; cf. J. Ebersolt, op.cit., 85-89.

[13] Sur ces passages, cf. J. Ebersolt, op.cit., 122, 126 et plan.

qui bordait le côté nord du Salon d'Or. Le Lausiakos, qui communiquait de plain pied avec les salles disposées le long de son flanc est, se trouvait à un niveau inférieur à celui des édifices, qui s'élevaient sur son flanc ouest; la communication se faisait par des escaliers.

Les passages des XL Saints, qui débouchaient dans le Lausiakos, se continuaient de l'autre côté du Lausiakos en direction de l'Erôs, c'est à dire, de l'ouest, en bordant le côté nord des bâtiments du Triconque. Mais, pour gagner ces passages de l'Erôs, il fallait monter du Lausiakos par un escalier, fermé par une porte de métal poli. Cet escalier et cette porte sont mentionnés dans le règlement d'ouverture du Grand Palais. Entrés, en effet, par la porte d'ivoire, les officiers chargés d'ouvrir le Grand Palais montaient d'abord par un escalier tournant (dans les galeries de Daphnè), puis descendaient par un autre escalier tournant, aboutissant à une porte en métal poli, s'ouvrant sur le Lausiakos [1]. C'est par cette porte et par cet escalier que passait la zôstè, venant du Salon d'Or. La zôstè sortait de ce dernier dans le Lausiakos, évidemment par la porte de bronze du Tripéton et gagnait alors la *tropikè* du Lausiakos [2]. Elle ne sortait pas, en effet, par où se tient la procession, mais prenait la direction de l'Erôs [3].

Cet itinéraire demande quelques explications. Après leur promotion au Salon d'Or, les patrices sortaient du Grand Palais par les Skyla, en traversant par conséquent le Lausiakos et le Justinianos. La zôstè ne suivait pas cet itinéraire et ne passait pas par la salle où se tenait la procession, c'est à dire, par le Justinianos, appelé pour cette raison, tricline de la procession. Au lieu de parcourir le Lausiakos en direction du sud, elle le parcourait en direction du nord, jusqu'à hauteur de la tropikè, qui couvrait la porte en métal poli, d'où partait l'escalier montant au passage des XL Saints prolongé en direction de l'Erôs.

Labarte suppose que la tropikè du Lausiakos était un petit porche précédant la porte du grand escalier, conduisant du Lausiakos aux bâtiments du Triconque, situé en face de la porte de bronze du Tripéton [4]. Cette explication ne saurait être retenue. La zôstè ne passe

[1] Cer. II, 1, 518.

[2] On appelait *tropikè, τροπική*, un arc soutenu par deux colonnes Cf. J. Labarte, Le palais impérial... 58; Ebersolt, Le Grand Palais... 72. La *tropikè* du Lausiakos semble avoir été le petit porche d'une porte (cf. J. Labarte, 157). Théoph. Cont. 141 : *τροπικὴ ἐκ μαρμάρων ὑπὸ δύο κιόνων ἐστηριγμένη.*

[3] Cer. I, 50, 260.

[4] J. Labarte, op.cit., 157.

certainement pas par le Triconque, puisque de la tropikè du Lausiakos elle se dirige vers l'Erôs, situé au nord du Triconque. Au retour, la zôstè ne passe d'ailleurs pas par le Triconque, mais de l'Erôs elle gagne directement par les passages des XL Saints la terrasse du Phare [1]. Dans l'itinéraire de la zôstè, le Livre des Cérémonies ne mentionne pas d'escaliers, mais, pour gagner l'Erôs par les passages des XL Saints prolongés, la zôstè a dû nécessairement monter un escalier; au retour, elle a dû, venant de l'Erôs, descendre également un escalier pour gagner par les passages des XL Saints la terrasse du Phare.

Le Lausiakos communiquait avec le Triconque par un large escalier, *τὰ σκάλια τοῦ Λαυσιακοῦ* [2] ou *τὰ βαθμίδια τοῦ Λαυσιακοῦ* [3], *τὰ σκάλια* [4], *τὰ βαθμίδια* [5], *αἱ βαθμίδες* [6], qu'il ne faut pas confondre avec l'escalier tournant, *κοχλίας*, situé plus au nord, en face des passages des XL Saints. Cet escalier, en haut duquel se trouvait une porte à un battant, *μονόθυρον*, était situé en face de la porte de bronze du Tripéton. Cette porte est, d'ailleurs, fréquemment citée dans le livre de Cérémonies. Elle donnait aussi accès à un local administratif, l'*Εἰδικόν*. Elle est désignée sous les appellations suivantes: *μονόθυρον τοῦ Εἰδικοῦ* [7], *μονόθυρον ἐπὶ (εἰς) τὸν Εἰδικὸν* [8] ou *ἡ ἐξάγουσα εἰς τὸν Εἰδικὸν πύλη* [9].

De nombreux textes du Livre des Cérémonies précisent l'itinéraire du Salon d'Or au Triconque et du Triconque au Salon d'Or. Lors de la cérémonie de l'agape, le patriarche, venant de l'Abside, traverse les bâtiments du Triconque, franchit la porte à un battant de l'Idikon, descend l'escalier du Lausiakos, traverse dans sa largeur ce dernier et fait son entrée au Salon d'Or par le Tripéton et l'Horloge [10]. Revenant d'une cérémonie à St Etienne de Daphnè, l'empereur traverse l'abside du Triconque, passe par la porte à un battant de l'Idikon, descend l'escalier du Lausiakos et fait son entrée au Salon d'Or par le Tripéton [11]. Après la promotion d'un éparque, le préposite, venant du Salon

[1] Cer. I, 50, 261.

[2] Cer. I, 14, 91.

[3] Cer. I, 32, 175.

[4] Cer. I, 52, 263.

[5] Cer. I, 14, 91.

[6] Cer. I, 66, 297.

[7] Cer. I, 14, 91.

[8] Cer. I, 31, 169; I, 32, 175; I, 52, 263; I, 66, 297.

[9] Cer. II, 1, 519.

[10] Cer. I, 14, 91.

[11] Cer. I, 32, 174-175.

d'Or, traverse le Lausiakos, monte l'escalier, franchit la porte à un battant de l'Idikon et, par les passages (du Triconque), gagne l'Abside [1]. Lors d'une cérémonie dans la phiale du Triconque, les dignitaires, venant du Tripéton, traversent le Lausiakos et par l'escalier et la porte à un battant de l'Idikon, gagnent la phiale du Triconque [2].

La porte à un battant de l'Idikon doit être distinguée d'une autre porte à un battant en métal poli, dite *μονόθυρον γανωτὸν τοῦ ἡμικυκλίου* [3], porte reliant l'hémicycle du Triconque, autrement dit, le Sigma [4] avec les passages des XL Saints prolongés. Au lieu de gagner l'Abside par le grand escalier du Lausiacos, la porte à un battant de l'Idikon, les bâtiments du Triconque et l'hémicycle ou Sigma, on pouvait suivre une autre voie. Par une porte en métal poli [5], décorée d'une tropikè, on accédait à un escalier tournant, montant dans les passages des XL Saints prolongés en direction de l'Erôs ; de ces passages, qui longeaient le flanc nord du Triconque, on pénétrait dans l'hémicycle ou Sigma par une porte à un battant en métal poli ; du Sigma on passait directement dans l'Abside, qui mettait en communication le Palais Sacré avec le vieux palais de Daphnè.

Ce second itinéraire est souvent indiqué dans le Livre des Cérémonies ; l'empereur l'empruntait fréquemment, laissant les dignitaires suivre le premier. Le samedi saint, alors que les dignitaires se rendaient du Lausiakos à l'hémicycle (Sigma) par la porte à un battant de l'Idikon, l'empereur gagnait par les passages des XL Saints ce même hémicycle [6]. Lors d'une cérémonie dans la phiale mystique du Triconque, les dignitaires gagnaient du Lausiakos l'hémicycle de la phiale mystique du Triconque par l'escalier du Lausiakos et la porte à un battant de l'Idikon, alors que l'empereur passait par les passages

[1] Cer. I, 52, 263.
[2] Cer. I, 66, 297.
[3] Cer. I, 66, 98. Cf. Cer. I, 10, 72, *ἡ γανωτὴ πύλη τοῦ Τρικόγχου ;* I, 68, 310 : *ἡ γανωτὴ πύλη τοῦ μονοθύρου ;* I, 70, 348 : *τὸ μονόθυρον.*
[4] L'hémicycle du Triconque, appelé encore hémicycle de la phiale mystique du Triconque ou hémicycle de l'Abside est identique avec le Sigma. Cf. J. Ebersolt, Le Grand Palais 113 note 4, Sur le Sigma, cf. R. Guilland, Études sur le Grand Palais de Constantinople : Le Sigma. Epet. Het. Byz. Spoudôn XXVIII, 1958, 216 - 247.
[5] Cer. II, 1, 518. Cette porte n'est mentionnée que dans le règlement d'ouverture du Grand Palais. Les itinéraires négligent de la signaler ainsi que son escalier.
[6] Cer. I, 35, 180.

des XL Saints et la porte polie à un battant de l'hémicycle pour déboucher dans l'hémicycle [1].

De nombreux itinéraires montrent l'empereur ou ses officiers se rendant par les passages des XL Saints et la porte polie à un battant de l'hémicycle ou Sigma. Le lundi de Pâques, l'empereur passe par les passages des XL Saints, où l'attendent les officiers de service, et par la porte en métal poli du Triconque, rejoint dans l'hémicycle du Triconque les dignitaires assemblés [2]. Revenant du Kathisma, l'empereur passe par l'Abside dans le Triconque (hémicycle), d'où par la porte à un battant et les passages des XL Saints il rentre au Salon d'Or [3]. Le préposite chargé de remettre aux intéressés le permis des courses, passe par les passages des XL Saints pour gagner l'hémicycle du Triconque, d'où par l'Abside et Daphnè il arrive à l'Augousteus [4]. Lorsqu'on se rendait du Salon d'Or à l'hémicycle (Sigma) par les passages des XL Saints, on traversait nécessairement le Lausiakos pour gagner la porte polie du Lausiakos donnant accès à l'escalier tournant. Cette porte et cet escalier sont, d'ailleurs, sous-entendus dans les itinéraires. Cependant, certains itinéraires indiquent que, pour se rendre du Salon d'Or à l'Augousteus par le Lausiakos, l'Erôs et Daphnè, il fallait monter. Tel l'itinéraire montrant le préposite, accompagnant le nouveau démarque promu au Salon d'Or [5]. L'itinéraire est brièvement jalonné, mais il est facile de le reconstituer. Du Lausiakos par la porte polie et l'escalier tournant le préposite monte, *ἀνέρχεται*, dans les passages des XL Saints prolongés en direction de l'Erôs, pénètre dans l'hémicycle par la porte en métal poli à un battant et par l'Abside et les galeries de Daphnè, arrive à l'Augousteus. Il y a lieu d'ajouter que dans ce trajet le seul escalier existant était celui qui du Lausiakos montait aux passages des XL Saints prolongés en direction de l'Erôs.

Le Lausiakos communiquait encore par une porte avec la Thermastra. La veille des courses du 11 Mai, le tesséraire venait chercher le permis d'usage à l'intérieur de la porte menant de la Thermastra au Lausiakos [6]. Sous le règne de Michel III (842 - 867), la neige

[1] Cer. I, 66, 297 - 298.
[2] Cer. I, 10, 72.
[3] Cer. I, 70, 347 - 348 ; cf. Cer. I, 68, 309 - 310.
[4] Cer. I, 68, 304.
[5] Cer. I, 55, 270.
[6] Cer. I, 70, 340.

empêchant de fêter les fêtes des Broumalia dans la phiale mystique du Triconque, les dignitaires civils se réunirent dans le Lausiakos, tandis que les dignitaires militaires descendirent dans la Thermastra, où le trésorier descendit à son tour pour leur remettre les bourses, selon la coutume[1]. Ce texte prouve que la Thermastra n'était pas au même niveau que le Lausiakos, mais à un niveau inférieur; c'est donc par un escalier que l'on descendait du Lausiakos dans la Thermastra[2]. La Thermastra était une longue galerie, desservant l'étage inférieur du palais de Daphnè, galerie située sous les galeries de Daphnè se prolongeant en direction de l'est, en longeant le flanc nord de l'étage inférieur du Triconque. La Thermastra se trouvait ainsi sous les passages des XL Saints prolongés en direction de l'Erôs. Il est probable que l'escalier tournant, qui descendait des passages des XL Saints au Lausiakos, se continuait plus bas jusqu'à la Thermastra.

De même que le Justinianos, le Lausiakos était un lieu de passage, sans cesse parcouru par les cortèges officiels. Les dignitaires s'y réunissaient souvent en procession[3]. Généralement c'est là qu'ils stationnaient lorsqu'ils se trouvaient au Grand Palais[4]. Dans le Lausiakos des sièges étaient disposés pour les diverses classes de dignitaires et fonctionnaires[5]. Le siège du curopalate se trouvait vers la porte du Justinianos sur le Lausiakos[6].

Un oratoire consacré à Basile le Grand est signalé dans la région gauche du Lausiakos[7]. On y célébrait les offices en certaines circonstances[8].

Sur le flanc occidental du Lausiakos, entre les bâtiments du Triconque et le tricline de Justinien s'étendait un jardin, *τὸ μεσοκήπιον*

[1] Cer. II, 18, 605 - 606.

[2] Sur la Thermastra, cf. R. Guilland, Études sur le Grand Palais de Constantinople: la Thermastra. Jarhr. d. österr. Byz. Gesellschaft VII, 1958, 75 - 85.

[3] Cer. II, 4, 530; cf. Cer. II, 18, 600. Le Lausiakos n'est pas mentionné, mais, comme les dignitaires entrent par la porte d'ivoire, ils doivent très vraisemblablement tenir procession au Lausiakos.

[4] Cer. II, 3, 527; II, 25, 626; cf. J. Ebersolt, Le Grand Palais 94 et notes.

[5] Cer. I, 97, 442; II, 4, 530; II, 25, 626 - 627.

[6] Cer. I, 64, 288.

[7] Cer. I, 24, 137; II, 2, 523; II, 8, 539; II, 11, 550; II, 13, 559, cf. J. Ebersolt, op.cit., 95 note 2.

[8] Cf. R. Janin, La Géographie ecclésiastique de l'Empire byz. I, III 63 - 64.

τοῦ Λαυσιακοῦ[1]. C'est à ce jardin que fait allusion le Livre des Cérémonies[2]. Là se trouvait jadis un vaste bassin, que l'empereur Héraclius fit combler[3].

Manuel Ier Comnène (1143 - 1180) restaura magnifiquement l'antique Lausiakos. Nicétas[4] fait allusion à une grande galerie dorée, édifiée au Grand Palais par cet empereur, *ὁ χρυσόπαστος μέγιστος ἀνδρών*. Quelle est cette galerie? Nicétas[5] déclare encore que Manuel Ier Comnène fit construire, dans chacun des deux palais, *κατ' ἄμφω τὰ ἀνάκτορα* (le Grand Palais et le palais des Blachernes) une vaste galerie, *οἱ ἐπιμήκιστοι περίστυλοι ἀνδρῶνες*, merveilleusement décorée et ornée de peintures représentant ses exploits. Kinnamos[6] parle également du tricline, *δόμος*, bâti par Manuel Ier Comnène au vieux Palais et des peintures qui le décoraient. L'artiste, par flatterie, avait tellement exagéré les hauts faits de l'empereur que ce dernier en fut lui-même mécontent et fit probablement enlever ces peintures. Il y a lieu, cependant, de rappeler que les chroniqueurs et historiens byzantins qualifient généralement de construction une simple restauration. A la fin du XIIe siècle, le Grand Palais, sans être tout à fait abandonné, était assez délaissé par les empereurs, qui préféraient le séjour des Blachernes. Il est donc fort peu probable que Manuel Ier Comnène ait ajouté au vieux Palais de Constantin le Grand une salle nouvelle: la restauration d'une grande salle palatiale se conçoit mieux. Pachymère[7] rapporte qu'Andronic II Paléologue (1282 - 1328), après avoir couronné empereur son fils Michel (IX), créa despote son plus jeune fils Jean dans le tricline impérial de Manuel, *κατὰ τὸν Μανουηλίτην βασιλικὸν τρίκλινον*. Ce tricline de Manuel se trouvait incontestablement au Grand Palais, puisqu'après la cérémonie, le cortège se rend aux Blachernes. Après le couronnement de Michel (IX) à Ste-Sophie, les assistants

[1] Theoph. Cont. 104 - 105; Cedr. II, 114 - 115; Cf. J. Ebersolt, op.cit., 93 note 4.

[2] Cer. II, 15, 585. Labarte suppose à tort qu'il s'agit des jardins de l'Eglise Nouvelle, op.cit., p. 180.

[3] Cedr. II, 241; Glykas 550; Ce bassin se trouvait « entre le tricline de Justinien et le Lausiakos ». Cf. Theoph. Cont. 338, « entre le tricline de Justinien *καὶ τοῦ τῆς ἐκθέσεως* ». Ce dernier mot n'est pas clair, à moins que l'auteur fasse allusion au tricline des XIX Lits, *ὁ τρίκλινος ἔνθα ἡ ἔκθεσις τῶν ιθ' ἀκκουβίτων τίθεται*: Cer. I, 9, 62; cf. Reiske II, 159.

[4] Nicétas 149.

[5] Nicétas 269.

[6] Kinnamos 171 - 172.

[7] Pachym. II, 197.

s'étaient également transportés au Grand Palais, τὸ μέγα παλάτιον. Le tricline de Manuel, comme son nom l'indique, est incontestablement le tricline dont Nicétas et Kinnamos attribuent la construction à Manuel Ier Comnène.

L'identification du tricline de Manuel avec le *Mouchroutas, ὁ Μουχρουτᾶς*, dont parle Nicolas Mésaritis [1], ne peut faire de doute. Le Mouchroutas (de l'arabe *machrouta*, cône, voûte) ne nous est connu que par la brève description qu'en donne Mésaritis. C'était un fort bel édifice. Son escalier, aux marches en briques, plâtre et marbre, était décoré de dentelures. Les couleurs bleu, blanc et vert alternaient avec la pourpre des coquillages, formant des croix. Le toit était formé de coupoles avec pendentifs à stalactites. Mésaritis appelle encore le Mouchroutas « la maison persane », *ὁ περσικὸς δόμος, ἡ περσικὴ σκηνή* [2]. Et, de fait, l'édifice avec ses coupoles coniques, ses pendentifs à stalactites, devait ressembler aux monuments seldjoukides [3].

Au témoignage précis de Mésaritis, le Mouchroutas avait été bâti par Manuel Ier Comnène. Mésaritis déclare, en effet, que le Mouchroutas était l'œuvre d'un frère du grand père de Jean Comnène, *τὸ τῆς πρὸς πάππου συγγενικῆς ἔργον χειρός* [4]; or, le frère en question n' était autre que l'empereur Manuel Ier Comnène. Jean Comnène, en effet, était le petit-fils du grand domestique Jean Axouch, d'origine arabe [5]. Alexis Axouch, fils de Jean Axouch, avait épousé une fille d'Alexis Comnène, fils de Jean II Comnène et frère de Manuel Ier Comnène. De ce mariage était né Jean Comnène qui, selon les habitudes de l'époque, avait pris le nom de sa mère. Jean Comnène était donc par sa mère l'arrière petit fils de Jean II Comnène et le petit-fils d'Alexis Comnène, propre frère de Manuel Ier Comnène [6].

Le Mouchroutas, d'après la situation que lui assigne Mésaritis [7] *δῶμα τεράστιον, τοῦ Χρυσοτρικλίνου ἁπτόμενον, ὡς πρὸς δυσμὴν διακείμενον*, correspond exactement au Lausiakos du Livre des Cérémonies. Ainsi, l'identité du Mouchroutas avec le Lausiakos, présentée par Ebersolt [1], n'est pas douteuse. Mésaritis parle du Justinianos, mais ne fait pas allusion au Lausiakos. C'est, cependant, dans la région qu'occupait ce tricline que se déroulent les évènements importants qu'il relate. A Byzance, après leur reconstruction ou leur réfection, les édifices changeaient généralement de nom. Le nom de Mouchroutas, attribué au Lausiakos à la fin de XIIe siècle ou au début du XIIIe siècle, ne semble pas, d'ailleurs, avoir prévalu, puisqu'à la fin du XIIIe siècle, le Lausiakos était désigné plus simplement sous le nom de *tricline de Manuel*.

En restaurant le Lausiakos selon le goût de l'époque, Manuel Ier Comnène n'en avait pas modifié la disposition intérieure; dans le Mouchroutas de Mésaritis se retrouve, en effet, le vieux Lausiakos du Livre des Cérémonies avec ses deux escaliers montant au Triconque et aux passages des XL Saints. Le récit des combats, que se livrèrent dans le Mouchroutas les Impériaux et les Césariens, est instructif et montre que la physionomie générale du Grand Palais n'avait guère changé. En effet, les Impériaux avaient réussi à pénétrer sans coup férir au Grand Palais par l'Hippodrome Couvert. Après avoir traversé le Justinianos, ils se dirigent vers le Salon d'Or. C'est alors que quelques fidèles du césar Jean se postent sur l'escalier du Mouchroutas pour tenter une suprême défense: *ἐπὶ τὴν ἄνοδον τοῦ Μουχρουτᾶ* [2]. Ce magnifique escalier, *ἄνοδος, κλῖμαξ*, aux marches en briques, plâtre et marbre n'est autre que le grand escalier du Lausiakos, situé en face du Tripéton. C'est sur cet escalier que la lutte s'engage. Les Césariens sont en haut, les Impériaux en bas. La victoire reste finalement à ces derniers et le césar Jean prend la fuite à travers des salles obscures et inhabitées, poursuivi par les assaillants [3]. Les salles précitées sont certainement les bâtiments du Triconque.

Cependant, quelques Impériaux, pour barrer la route au fuyard, s'élancent vers un autre escalier, conduisant dans la direction de l'écurie impériale [4]. Ce second escalier n'est autre que l'escalier tournant, *κοχλίας*, cité dans le règlement d'ouverture du Grand Palais et conduisant du Lausiakos aux passages des XL Saints, prolongés en direction

[1] Nikolaos Mesaritis, Die Palastrevolution..., 44, 45, 46.

[2] Nik. Mesaritis, op.cit.

[3] Cf. J. Ebersolt, Le Grand Palais 149-150 et R. Janin, Constantinople byzantine 122.

[4] Nik. Mesaritis, op.cit., 45, l. 11-12.

[5] Sur Jean Axouch, cf. R. Guilland. Le grand Domesticat à Byzance. Echos d'Orient, XXXVII (1938), p. 55.

[6] Cf. Du Cange, Fam. Byz. 175-179. Voir A. Heisenberg, Nikolaos Mesaritis... Notes, p. 64. Nicétas Choniates écrivit une lettre à l'empereur pour le féliciter d'avoir triomphé du soulèvement de Jean Comnène le Gros, descendant du grand domestique Axouch (Sathas, Mes. Bibl. I, 84-85).

[7] Nik. Mesaritis, op.cit., 44, l. 27-28.

[1] J. Ebersolt, Le Grand Palais, 214, note 1.

[2] Nik. Mesaritis, op cit., 44, l. 27-28.

[3] Nik. Mesaritis, op.cit., 45, l. 28.

[4] Nik. Mesaritis, op.cit., 45, l. 28.

de l'Erôs. Rattrapé et reconnu, le césar Jean est alors brutalement ramené dans le Mouchroutas ou Lausiakos par le grand escalier, *ἡ τοῦ Μουχρουτᾶ κλῖμαξ*· on l'entraîne ensuite dans le tricline de Justinien, où il est abattu [1]. L'itinéraire du césar Jean Comnène est facile à suivre. Du grand escalier du Lausiakos il a gagné les bâtiments du Triconque et par l'hémicycle et la porte polie à un battant il a débouché dans les passages de l'Erôs et de là il s'est réfugié au Kaballarios voisin, désigné par Mésaritis sous l'expression *écurie impériale, τὸ βασιλικὸν ἱπποστάθμιον* et situé dans les parages du Sigma. Il avait, sans doute, l'espoir d'atteindre par les passages du Seigneur la Magnaure et de chercher asile à Ste Sophie. Son espoir ne s'est pas réalisé. La proximité immédiate du Mouchroutas avec le Salon d'Or et le tricline de Justinien, l'existence dans cette salle de deux escaliers distincts confirment l'identification proposée par J. Ebersolt, identification historiquement démontrée, au surplus.

Le Lausiakos, appelé plus tard Mouchroutas et tricline de Manuel était, en résumé, la grande galerie desservant les salles du Grand Palais et établissant la communication entre ces salles et celles du palais de Daphnè, grâce à des passages ménagés à travers des édifices intermédiaires entre les deux palais. Du Lausiakos on pouvait gagner la terrasse du Phare, la Chalcè, la Magnaure, la porte d'ivoire et la porte des Skyla, c'est-à-dire, toutes les grandes issues du Palais impérial.

L'Hippodrome Couvert, la porte des Skyla, les Skyla, le tricline de Justinien, le Lausiakos, telle est la grande voie suivie par les cortèges pour pénétrer à l'intérieur même du Grand Palais; c'était aussi la voie suivie par les révolutions. La porte des Skyla était, en effet, l'objectif constant du peuple insurgé contre les souverains. C'est évidemment cette porte que visait Constantin Doukas, lors de son attaque par l'Hippodrome. Chaque fois que le Grand Palais fut attaqué par l'Hippodrome, comme sous Michel V le Calfat (1041-1042) et sous Andronic Ier Comnène (1183-1185), le but fut toujours la prise de la porte des Skyla. C'est par les Skyla que Jean Comnène força l'entrée du Grand Palais.

R. GUILLAND

[1] Nik. Mesaritis, op.cit., 46.

LETTRE DE GEORGES BARDANÈS, MÉTROPOLITE DE CORCYRE, AU PATRIARCHE ŒCUMÉNIQUE GERMAIN II 1226-1227 c.

I. Introduction.

1. *Auteur, caractère, date approximative.*

L'écrit dont nous présentons une nouvelle édition est l'œuvre de Georges Bardanès, Athénien, métropolite de Corcyre, de décembre 1219 à 1236 au moins [1]. Mais il ne parle pas en son nom propre : il est le porte-parole officiellement délégué d'une conférence épiscopale (*σύλλογος, ὁμήγυρις, συνέλευσις*, lin. 6, 54, 156, 432 de notre édition). « Nous, l'assemblée des prélats d'Occident soumis à votre autorité »; c'est ainsi qu'ils s'adressent à leur supérieur hiérarchique, le patriarche œcuménique Germain II (1222-1240) en exil à Nicée (lin. 5-6). La lettre est donc une synodale. Elle est aussi une réponse: *ἀντίγραμμα*

[1] Manuscrit unique: Oxford, Bodleian Library, cod. Baroccian. 131, f. 328-331v. Édition: A. Mustoxidi, Delle cose Corciresi, I, Corfù 1848, Appendice, L-LVI. Sur Georges Bardanès voir N. B. Tomadakes, Σύλλαβος Βυζαντινῶν Μελετῶν καὶ Κειμένων, Athènes 1961, pp. 423-436 (= Οἱ λόγιοι τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου dans Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ., 27 (1957), 43-56). A la suite de E. Kurtz, Georgios Bardanes, Metropolit von Kerkyra dans Byzantinische Zeitschrift, 15 (1906), 603-613 on affirme communément que Bardanès, envoyé par le despote Manuel Ange (1230-1236/37 c.) auprès de l'empereur Frédéric II et du pape Grégoire IX, débarqua à Otrante le 15 octobre 1231. Le mois et le jour sont attestés par une lettre de Bardanès, mais le millésime est conjectural et, croyons-nous, erroné. Kurtz (p. 611), met en relation le voyage de Bardanès avec une ambassade envoyée par Manuel Ange auprès de Grégoire IX, à laquelle le pape répondit le 1er avril 1232; L. Auvray, Les Registres de Grégoire IX, I (1227-35), Paris 1896, 491, no 786 Une lecture attentive de ce rescrit fera voir que la mission de Bardanès n'a rien à voir avec celle des ambassadeurs qui y sont *nommés.*

dit le titre, l'auteur ou le copiste considérant ce mot comme synonyme d'*ἀντιγραφή*. Les évêques grecs d'Occident, réunis à Thessalonique (*ἡ Θεσσαλονικέων*, lin. 433 ; cf. *ἡ Μακεδόνων*, lin. 46) répondent à une lettre pastorale de leur patriarche, que leur a lue son envoyé (Nicolas Caloèthès), le métropolite d'Amastris (lin. 426). La lettre du patriarche est perdue, mais ce qu'il en dit lui-même dans une lettre contemporaine à Démétrius Chomatianos[1] et mieux encore, la réplique de Bardanès, donnent une idée suffisante du contenu. Georges Bardanès nous apprend aussi que la pastorale de Germain II répondait à une synodale précédente des évêques d'Occident. Ceux-ci, s'étant réunis en concile (*κοινοβουλίῳ χρησάμενοι*, lin. 309) avaient adressé un recours (*ἀναφορά*) à leur patriarche (*ἀνηνέγκαμεν*, lin. 309) et lui avaient adressé certaines demandes (*αἰτήσεις αἰτησάμενοι*, lin. 133). Cette première synodale, portée à Nicée par le moine Théodule (lin. 185) remontait à l'année précédente (*πέρυσι* lin. 184 et *κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος* lin. 308). Les évêques assemblés sont ceux dont les diocèses se trouvent dans les états de Théodore Doucas (lin. 368) ou Comnénodoucas (lin. 380). Ce prince est appelé *θεοστεφὴς αὐτοκράτωρ* (lin. 162) et *ἅγιος βασιλεύς* (lin. 360). La lettre est donc postérieure à son couronnement (printemps 1225 ?), antérieure à sa chute (printemps 1230).

2. *Documents connexes.*

En groupant, comme nous venons de faire, les données éparses et pour ainsi dire perdues dans un texte diffus et difficile à lire et à comprendre, nous avons pratiquement identifié la première lettre synodale, celle à laquelle répondait la pastorale perdue de Germain, laquelle, à son tour, provoqua la réplique de Georges Bardanès : c'est la lettre adressée au patriarche œcuménique par les évêques des états

[1] *« ὁ μὲν δὴ λόγος τοῦ παρ' ἡμῖν ἀντιγράμματος παχύτητι ὁμιλήσας τοῦ μέλανος καὶ οἷον σωματωθεὶς... πρὸς πᾶσαν τὴν κατὰ Δύσιν ἱερὰν ἀδελφότητα ἐπεδήμησεν, ἐλέγξων καὶ παραστήσων κατὰ πρόσωπον ταύτης εἴ τί που παρηνόμηται... ».* Demetrii Chomatiani opera, ed. J. B. Pitra, Juris ecclesiastici Græcorum selecta Paralipomena = Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata, [t. VII], Paris - Rome 1891, cap. 113, col. 483, d'après cod. Monacen. gr. 62, f. 215v. N.B. Au lieu de *οἷον* le copiste avait écrit *οἶκον*. Il corrigea en traçant un grand *ο* à travers le *κο*. A première vue on pourrait lire *οἶκον* comme a fait J. B. Pitra, mais un examen attentif ne laisse pas de doute sur l'intention du scribe. A la fin de la lettre, le patriarche annonce l'envoi en Occident du métropolite d'Amastris, celui-là même qui porta la lettre pastorale de Germain. Il n'y a donc aucun doute possible sur la date.

de Théodore Ange, *empereur*, réunis à Arta peu après son couronnement, et rédigée par Jean Apocauque, métropolite de Naupacte[1]. Il suffit pour s'en convaincre de lire attentivement les deux textes. La certitude augmente encore si on lit dans l'ordre voulu et avec l'attention nécessaire les documents suivants :

1. Les évêques grecs d'Occident à Germain II, patriarche œcuménique. — Arta, 1225 - 1226. — Lettre synodale rédigée par Jean Apocauque, métropolite de Naupacte. Porteur : Théodule, moine. Édition : V. Vasil'evskij, Epirotica sæculi XIII, dans Vizantijskij Vremennik, 3 (1896) 288 - 293, n° 26.

2. Démétrius Chomatianos, archévêque de Justiniana Prima et de toute la Bulgarie, au patriarche Germain II. — Arta (?), 1225 - 1226. — Porteur : Théodule, moine (?). Éd. : J. B. Pitra, Juris ecclesiastici Græcorum selecta Paralipomena = Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata [t. VII] Paris - Rome 1891, 481 - 484, cap. 112.

3. Jean Apocauque, métropolite de Naupacte, au patriarche Germain II. — Arta, 1225 - 1226. — Porteur : Théodule, moine (?). Lettre perdue, présupposée par notre Document n° 8.

4. Germain II, patriarche œcuménique, aux évêques grecs d'Occident. — Nicée, 1226 - 1227. — Réponse au n° 1. Porteur : Nicolas Caloèthès, métropolite d'Amastris. Lettre pastorale perdue, mentionnée dans le Document n° 5 et à laquelle répond le Document n° 6.

5. Germain II, patriarche, à Démétrius Chomatianos. — Nicée, 1226 - 1227. — Réponse au n° 2. Porteur : Nicolas Caloèthès, métropolite d'Amastris. Éd. : Pitra, Op. cit., 484 - 486, cap. 113.

6. Les évêques grecs d'Occident à Germain II, patriarche. — Thessalonique, 1226 - 1227. — Synodale rédigée par Georges Bardanès, métropolite de Corcyre. Répond au n° 4. Éd. : ci-après, p. 104 - 118.

[1] V. Vasil'evskij, Epirotica sæculi XIII dans Vizantijskij Vremennik, 3 (1896), 288 - 293, n° 26. — Sur Jean Apocauque voir N. Tomadakes, article cité à la n.1, p. 8 - 42. A compléter par D. Nicol, The Despotate of Epiros, Oxford 1957, 217 - 219 et L. Stiernon, Les origines du despotat d'Épire dans Revue des Études Byzantines, 17 (1959), 93 - 95. — Sp. N. Lagopates, Γερμανὸς ὁ Β', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως - Νικαίας, Tripolis 1913, 33 - 35, analyse la synodale d'Arta et (p. 35) il la date de 1217 - 1223, la croyant antérieure à la prise de Thessalonique par Théodore Ange, parce que la victoire de ce dernier sur Pierre de Courtenay, empereur latin de Constantinople (1217) y est mentionnée, tandis qu'on ne parle pas de la prise de Thessalonique. Mais cet argument *ex silentio* est réfuté par le fait que Théodore est appelé empereur, titre qu'il prit seulement après qu'il eut occupé Thessalonique.

7. Démétrius Chomatianos au patriarche Germain II. — Thessalonique (?), 1226 - 1227. — Répond au n° 5. Éd.: Pitra, Op.cit., 487 - 498, cap. 114.

8. Jean Apocauque au Patriarche Germain II. — Thessalonique, 1226 - 1227. — Se plaint que le patriarche n'ait pas répondu au Document n° 3. Éd.: V.V., 3, 293 - 295, n° 27.

De ces huit documents le premier est de beaucoup le plus important pour nous. Il donne la clef pour l'intelligence des autres, et surtout de celui qui nous intéresse. Il faut donc nous y arrêter quelque peu.

3. Le synode d'Arta.

Dans les derniers mois de l'année 1224 le despote Théodore Ange mit fin ou royaume latin de Thessalonique[1]. Fort de son succès il se fit proclamer empereur et couronner — probablement au printemps 1225 — par Démétrius Chomatianos, archevêque d'Achrida. Constantin Mésopotamite, métropolite de Thessalonique, auquel Théodore s'était adressé d'abord, avait refusé son concours, le couronnement étant une fonction réservée aux patriarches[2]. Avant le couronnement, Théodore avait demandé l'avis de ses évêques et obtenu une réponse favorable[3]. En se proclamant empereur, Théodore rompait le fil ténu qui reliait ses états à l'empire romain, théoriquement universel, dont Jean III Doucas Batatsès, empereur à Nicée (1222 - 1254), avait jusque-là symbolisé l'unité idéale. Toutefois, en soustrayant ses sujets à l'autorité, même nominale, de l'empereur de Nicée il ne les avait pas soustraits à celle, religieuse et effective, du patriarche œcuménique, en exil à Nicée. Une prudence élémentaire lui conseillait d'empêcher, avec les moyens à sa disposition, que le patriarche de Nicée favorisât par son influence spirituelle le pouvoir politique de l'empereur de Nicée. Pour résoudre ce problème épineux, Théodore convoqua ses évêques à Arta et leur proposa de constituer en église autonome — on dirait aujourd'hui autocéphale — le provinces ecclésiastiques comprises dans les limites de son empire. Accompli par les évêques de leur

[1] J. Longnon, La reprise de Salonique par les Grecs en 1224 dans Actes du VIe congrès international d'Études Byzantines, I, Paris 1950, 141 - 146.

[2] Georg. Acrop., cap. 21 = 33, 20 - 23 Heisenberg. Voir aussi les Documents 5 et 7 dans la liste donnée ci-dessus.

[3] V.V., 3, 285 - 286 n° 24 Πρᾶξις συνοδικὴ περὶ τῆς τοῦ δεσπότου Θεοδώρου εἰς Βασιλέα ἀναγορεύσεως.

propre autorité, pareil acte aurait été ni plus ni moins qu'un schisme. Ils s'y refusèrent. Après des négociations plutôt difficiles entre la cour et l'assemblée, où Georges Bardanès joua un rôle important et peut-être décisif, on aboutit à un compromis[1]. L'empereur maintenait *tous* les points de son programme, mais il *autorisait* les prélats à *recourir* (*ἀναφέρειν*) officiellement au pasteur suprême, afin d'obtenir légalement l'autonomie désirée. Leur lettre synodale, rédigée par Jean Apocauque, métropolite de Naupacte, est le fruit de ce compromis. Elle se résume dans les onze points que voici:

1° Les évêques déplorent que le patriarche ne leur ait pas encore adressé de lettre pastorale (V.V., 3, 288, 21 - 30). 2° Ils vont, avec la permission de leur empereur (Théodore Ange) *recourir* à son autorité en matière ecclésiastique (289, 2 - 10). 3° Ils font savoir que l'empereur ne permettra *en aucun cas* que les titulaires nommés par Nicée aux évêchés vacants de ses états ne prennent possession de leurs sièges (289, 16 - 35). 4° Ils demandent au patriarche de déléguer une fois pour toutes à leur assemblée le pouvoir de nommer à ces évêchés, afin que soit rétablie la légitimité canonique (289, 35 - 290, 5). 5° S'il leur accorde cette faculté, la liberté de recourir à lui (*ἀναφορά*) leur est garantie (par l'empereur) pour l'avenir (290, 7 - 9), et 6° la mention de son nom (*μνημόσυνον*) sera maintenue dans la sainte liturgie (290, 10 - 11). 7° Ils demandent la légalisation de plusieures élections épiscopales faites par eux contrairement aux canons, entre autre celle de Georges Bardanès, métropolite de Corcyre (290, 15 - 30). 8° Ils justifient par les circonstances exceptionnelles leurs infractions au droit canon (290, 30 - 291, 12). 9° Ils avertissent le patriarche que, s'il n'accorde pas l'autonomie demandée, l'empereur s'adressera au pape de Rome (Honorius III) pour l'obtenir et lui soumettra la portion de l'église comprise dans ses états (290, 12 - 14). 10° Ils lui font savoir qu'il doit répondre dans les trois mois (291, 24 - 27). 11° Ils se plaignent longuement de ce que le patriarche conteste à leur prince, né d'un sang impérial, le titre d'empereur auquel ses mérites lui donnent droit (291, 27 - 293, 1).

Le moine Théodule, porteur de ce message officiel, emporta aussi

[1] Dans la réponse à la pastorale de Germain (chapitre 20 de notre édition) Georges Bardanès rappelle les visites nombreuses faites au palais afin de dissuader l'empereur, qui menaçait de rompre avec le patriarcat et d'entamer des négociations d'union avec le pape de Rome. Naturellement ces visites furent faites, non par l'assemblée tout entière, mais par un ou plusieurs Pères délégués à cette fin, presque sûrement Bardanès lui-même.

sans aucun doute les lettres personnelles que Démétrius Chomatianos et Jean Apocauque adressaient au patriarche à la même occasion (les numéros 2 et 3 de notre liste de documents).

4. *Réponse du patriarche et mission de Nicolas Caloèthès.*

Germain II laissa passer une année avant de répondre à l'ultimatum que Théodore Ange lui adressait par le truchement des évêques, montrant ainsi le peu de cas qu'il en faisait. Il ne répondit pas du tout à la lettre personnelle de Jean Apocauque, lequel comprit fort bien la signification de ce silence réprobateur. Il répondit à Chomatianos, mais sans l'appeler «frère et collègue dans le sacerdoce» comme il était d'usage entre évêques. Il lui annonçait la venue en Occident de Caloèthès, métropolite d'Amastris, porteur de la réponse aux évêques [1]. Dans cette dernière, nous dit Germain, il reprochait aux prélats leurs infractions au droit canon [2]. La réponse de Bardanès nous apprend à son sujet les détails suivants: 1° Elle commençait par un verset d'Isaïe [3]. 2° Le patriarche opposait un refus net aux demandes des évêques. 3° Il leur reprochait les illégalités commises et la conduite tenue par eux à l'endroit des métropolites de Thessalonique (Constantin Mésopotamite) et de Durazzo [4]. 4° Il reprochait à Théodore Ange ses

---

1 «... *ἐκλεξάμενοι κοινῇ ψήφῳ καὶ κρίσει συνοδικῇ τὸν πανιερώτατον μητροπολίτην Ἀμάστριδος... ἐξαπεστείλαμεν πρός τε τὴν σὴν μακαριότητα καὶ τοὺς αὐτόθι ἀδελφοὺς ἡμῶν καὶ συμποιμένας καὶ ἅπαν τὸ τῆς δυσμικῆς ἐκκλησίας ἐξάπλωμα ἐπισκεψόμενόν τε ἅμα καὶ πληροφορίαν ληψόμενον εἰ τὸ τῆς ἀγάπης καὶ τὸ τῆς ὁμονοίας καλὸν καὶ ἡμῖν* (leg. *ὑμῖν*) *ἐπιπόθητον·*»; Pitra in An. sacr, VII, 486.

2 Ci-dessus, p. 88 n. 1.

3 «*Ἄκουε οὐρανέ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ*» Is. I 2; v. ci-après, p. 115 lin. 365. Imitant le patriarche, Bardanès commence sa réponse par un verset du cantique de Moïse (Deut. XXXII 1) qui fait pendant à celui d'Isaïe.

4 Pour Constantin Mésopotamite v. L. Petit, Les évêques de Thessalonique dans Échos d'Orient, 5 (1901), 30-31. Le nom du métropolite de Durazzo semble inconnu. Théodore Ange le remplaça par Constantin Cabasilas, destinataire d'un opuscule canonique de Démétrius Chomatianos (1230-1234?); Acta et diplomata res Albaniæ mediæ ætatis illustrantia, edd. L. de Thallóczy etc., I, Vindobonæ 1913, 51, n° 164 et Pitra dans An. sacr., VII, 618-686. — Romain, métropolite de Durazzo, assiste à un synode célébré (à Nicée) sous le patriarche Manuel II en juillet 6758/1250, 8e indiction, que J. D. Mansi, Sacr. concil. coll., t. 22, Venise 1778, 1138-46, data par erreur de 1220, induisant en erreur à son tour A. Meliarakes, Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας, Athènes-Leipzig 1898, 108, et D. Nicol, The Despotate of Epiros, Oxford 1957, 87 et 101 n. 27.

bons rapports avec les Musulmans, son manquement au serment de fidélité à Théodore Lascaris et à ses successeurs, son ingratitude envers le même Lascaris. 5° Il faisait l'éloge de l'Église et de l'empire de Nicée, comparant la première au paradis terrestre, dont l'empereur (Jean Batatsès) gardait l'entrée, comme un chérubin tenant un glaive de feu [1].

Le porteur de ce message, choisi par le patriarche et son synode, était en plus chargé d'une double mission. Il devait d'abord s'enquérir de l'état des églises d'Occident et voir si les évêques étaient animés du désir d'unité qu'ils exprimaient dans leur synodale; il devait ensuite, par leur intermédiaire, entrer en contact avec leur souverain, Théodore Ange [2]. On ne précise pas l'objet des négociations éventuelles avec ce dernier. Mais les instructions de l'émissaire patriarcal s'accordaient nécessairement avec le message dont il était porteur.

5. *Le schisme et la lettre de Bardanès.*

Arrivé à Thessalonique le métropolite d'Amastris lut aux évêques assemblés le message patriarcal et exposa oralement son point de vue et celui de son mandataire sur les questions à l'ordre du jour, c'est-à-dire sur les propositions et les demandes exprimées dans la synodale d'Arta. Il écouta aussi les évêques, qui renouvelèrent leurs demandes et répétèrent leurs propositions, ou plutôt celles de leur souverain. Le métropolite ne se laissa pas convaincre. Comme l'empereur, dont l'attitude dictait la leure aux évêques, ne renonçait à aucun point de son programme, l'envoyé patriarcal rentra à Nicée sans avoir rien obtenu, et les menaces explicites ou implicites du synode d'Arta entrèrent en vigueur. Les relations canoniques avec Nicée furent rompues et le nom de Germain rayé des diptyques. Les Pères réunis à Thessalonique confièrent à Georges Bardanès la tâche ingrate de notifier au pasteur suprême le schisme accompli. Il le fit par la lettre que nous analysons et imprimons ci-après. Nous pourrions donc arrêter ici notre introduction. Mais les lecteurs seront sans doute contents de savoir comment et quand finit cette aventure ecclésiastique.

---

1 Germain emploie la même métaphore dans sa réponse à Démétrius Chomatianos; v. ci-après, p. 116 lin. 400 et n. Bardanès eut beau jeu pour en tourner la pointe contre Germain!

2 «... *ὃν δὴ* (leg. *δεῖ*) *μεσολαβούσης τῆς ἡμῶν ἀδελφότητος, ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ κρατοῦντος τῶν κατὰ Δύσιν πόλεων* [f. 216v] *καὶ χωρῶν... καὶ λαλῆσαι... ὅσα δὴ καὶ παρήγγελται...*» Pitra dans An. sacr., VII, 486.

6. *La réunion.*

Le schisme dura autant que le règne de Théodore Ange. Le 9 mars 1230 Jean II Asên, tsar des Bulgares, battit et fit prisonnier Théodore, qui l'avait attaqué en violation d'un serment solennel[1]. Un frère de Théodore, le despote Manuel, prit le pouvoir à Thessalonique[2]. Il ne prit pas, toutefois, le titre impérial, bien qu'il s'adjugeât certaines prérogatives qui pouvaient faire croire à des prétentions au pouvoir suprême[3]. Jean Batatsès, empereur à Nicée, désireux de restaurer au moins l'unité nominale de l'empire romain, envoya une ambassade à la cour de Thessalonique pour décider Manuel à renoncer aux privilèges proprement impériaux[4]. Le patriarche Germain, n'ignorant pas que la réconciliation des deux princes était la condition primordiale de la réunion des deux tronçons de l'Église grecque, seconda l'action de son empereur par des lettres pressantes[5]. Leurs efforts réunis furent

---

[1] Georg. Acrop., cap. 25 = 41, 11 - 43, Heisenberg (sans date); Riccardo de San Germano = Rerum Italicarum Scriptores, VII, 2, Bologna 1937, 166, 31 - 32 (avril 1230), Aubry de Trois-Fontaines = Mon. Germ. Hist., Script. XXIII, Hannover 1874, 927, 5 - 7 (avril 1230); dans une inscription votive de l'église des Quarante martyrs à Trnovo, Jean II Asên attribue sa victoire aux titulaires de l'église, dont la fête se célèbre le 9 mars; V. N. Zlatarski, Istorija na bŭlgarskata dŭržava prĕz srĕdnite vĕkove, III, Sofia 1940, 593; cf. 342.

[2] Acrop., cap. 26 = 43, 14 - 23 Heis. - Bartolomeo Scriba, continuateur des Annales génoises de Cafaro, rapporte que la commune de Gênes envoya en 1231 des ambassadeurs en Romanie pour négocier avec *Michel* Comnène (Ange) et Jean Batatsès; Mon. Germ. Hist., Script. XVIII (1863), 177, 29 - 23. On admet communément que *Michel* est Michel II, fils de Michel Ier Ange. Mais l'ambassade génoise avait clairement pour mission de traiter avec les deux chefs du monde grec non soumis aux Latins, qui étaient Jean III Batatsès, empereur à Nicée, et Manuel Comnène Doucas Ange, despote aux prétentions impériales, à Thessalonique; l'ascension de Michel II au premier rang est postérieure. Dans le texte cité, *Michel* est une erreur de l'annaliste ou d'un copiste pour *Manuel*.

[3] Bien qu'il ne prît pas le titre d'empereur, Manuel signait ses chartes à l'encre de pourpre, privilège réservé à l'*autocrator* et au *basileus*; Acrop., cap. 86 = 43, 24 - 44, 5 Heis.

[4] Acrop., loc. cit., ne précise pas la date. Mais Jean Batatsès avait intérêt à ne pas tarder. Toutes les chances sont pour l'année 1230 - 1231 ou le début 1232 au plus tard, v. n. suivante.

[5] «*φθάνει γὰρ ἡ σὴ ἁγιότης καὶ νουθεσίαις ἡμᾶς πατρικαῖς προκαταλαμβάνειν καὶ καθοδηγεῖν πρὸς τὸν τῆς ἑνώσεως δεσμὸν συνάγειν ταῖς παραινέσεσιν*» dit Manuel dans

couronnés de succès. Au printemps ou en été 1232 le despote Manuel fit savoir au patriarche qu'il se rendait à ses instances, qu'il renonçait à beaucoup de marques d'honneur auxquelles il avait droit[1] et qu'il offrait son amitié à l'empereur de Nicée[2]. Simultanément il convoqua un concile où les Pères proclamèrent solennellement la réunion des Églises et leur soumission au patriarche de Nicée. Georges Bardanès fut chargé de rédiger la synodale. Il le fit dans des termes qui rappellent souvent la lettre écrite six ou cinq ans plus tôt, mais qui, cette fois, venaient du cœur[3].

II.
Analyse.

L'éminente dignité du patriarche et son mérite personnel

1. Les évêques de l'Occident (grec) s'addressent au patriarche comme à un médiateur entre le Ciel et la Terre, car il unit dans sa personne auguste les deux univers, spirituel et terrestre, à l'instar du Verbe incarné, dont il suit l'exemple en se penchant sur leurs humbles personnes.

---

la lettre au patriarche Germain citée à la n. 2. Cette première lettre de Germain au despote Manuel est perdue. Elle fut lue aux évêques assemblés par ordre du despote, qui firent répondre en leur nom par Georges Bardanès; ci-dessous n. 3.

[1] «*πειθόμεθα τοίνυν, καὶ πολλὰ τῶν ἀνηκόντων ἡμῖν δικαίων καὶ ἃ παρὰ πολλοῖς εἰσὶν ἀπαραίτητα ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη κατανωτιζόμεθα*» continue Manuel dans la lettre citée à la n. précédente et à la suivante.

[2] Fr. Miklosich - J. Müller, Acta et diplomata græca medii ævi, III, Vindobonæ 1865, nº XIII, 59 - 62. La réponse de Germain suit, p. 62 - 65. Le porteur de cette réponse fut élu exarque du patriarche en Occident par le synode patriarcal, en août 1232 (Miklosich - Müller, Acta, III 65) non le 6 mars, comme écrit E. Kurtz, Christophoros von Ankyra als Exarch des Patriarchen Germanos II, dans Byz. Zeitschr. 16 (1907), 123, erreur répétée en 1957 dans D. Nicol, The Despotate of Epiros, 119.

[3] Cette synodale, conservée seulement en version latine, est imprimée dans C. Baronius, Ann. eccl., 1180 xxvi - xxviii, sous une date et avec une interprétation fausses. E. Kurtz la réimprima dans B.Z., 16, 134 - 136, *à la suite* d'une lettre du despote Manuel répondant à celle du patriarche Germain citée à la n. 2, parce qu'il la considérait comme répondant à la dite lettre patriarcale. En réalité elle répond à une lettre antérieure du patriarche, qui est perdue; v. p. 94, n. 5.

faisaient attendre avec impatience sa lettre pastorale;

2. On espérait que la lettre récemment venue de Nicée, serait une nouvelle échelle de Jacob, qu'un dialogue allait s'ouvrir entre le Ciel et la Terre, le pasteur suprême s'occuper des évêchés d'Occident, le médecin des âmes prendre soin de l'Église malade. La perdrix du prophète (Jérémie XVII 11) allait appeler sous ses ailes les poussins.

mais cette lettre s'est révélée une pastorale à rebours,

3. Hélas, à peine arrivée à Thessalonique la pastorale de Germain produisit un effet diamétralement opposé à celui qu'on attendait. Au lieu d'attirer, elle repoussa; au lieu de rassembler, elle dispersa. Au lieu des accords lydiens (pleins de douceur) on entendit les accents belliqueux du mode phrygien. Les paroles du patriarche rappelaient celles que Dieu irrité adressait aux Israélites par la bouche du prophète (Amos V 23). Peut-on reprocher aux brebis de n'avoir pas reconnu comme celle du berger, aux pasteurs comme celle d'un collègue, cette voix qui déversait sur eux des flots d'injures?

en opposition flagrante avec l'esprit de S. Paul.

4. Quoi de plus triste que de faire naufrage en vue du port, ou que d'aller se faire panser à l'hopital et d'y recevoir au contraire des blessures nouvelles au lieu de cataplasmes émollients, d'onguents lénitifs, d'astringents tempérés tel le vin? Un bon médecin ne s'empresse pas de recourir au fer brûlant, aux amputations, aux opérations chirurgicales. Il se penche avec amour sur ses patients, il supporte leurs exhalaisons désagréables. Il imite S. Paul, qui se faisait faible avec les faibles, qui souffrait pour les pécheurs, qui risquait sa vie pour sauver les âmes, consumé qu'il était par un zèle dévorant et désintéressé.

Le patriarche, pêcheur d'âmes maladroit,

5. La parole du patriarche, pareille à celle du Christ d'après le verset du psaume (XIX 5) cité par S. Paul (Rom. X 18), a retenti jusqu'au bout du monde; mais pareille au filet du pêcheur maladroit, elle a laissé perdre les poissons déjà pris. Abandonnés par leur pasteur, les évêques de l'Ouest et leurs ouailles sont devenus, selon la parole de Baruch (III 38) pareils aux poissons de la mer et aux reptiles de la terre, un peuple sans chef pour les guider.

malgré les succès apostoliques dont il se vante,

6. Le patriarche dresse dans sa lettre une liste imposante de peuples étrangers auprès desquels son activité pastorale s'est exercée avec fruit: Tauroscythes (habitants de la Crimée), montagnards de l'Ararat (Arméniens et Géorgiens) Hyperboréens (Russes), habitants de Jérusalem (Melkites) et de l'Illyrie (Albanais), Monembasiotes (sujets du prince français d'Achaïe). Dûment impressionnés, les Pères s'étonnent d'autant plus que leur pasteur ait tant tardé à s'occuper d'eux[1] et qu'il le fasse maintenant à la façon d'un conquérant, les traitant comme l'escabeau de ses pieds et la boue des places publiques.

met à nouvelle épreuve la patience déjà bien éprouvée des évêques.

7. Les espoirs des évêques sont déçus, leurs demandes, si faciles à satisfaire pour un père aimant, si opportunes aussi, sont rejetées[2]. Au lieu d'un poisson ou d'un œuf ils ont reçu un serpent et un scorpion. Ils subissent avec patience les rigueurs d'un père qui châtie, espérant qu'un jour il leur manifestera sa sollicitude et sa tendresse. Ils ont d'ailleurs appris à pratiquer la patience quand le «saint brouillon» de Thessalonique (le métropolite Constantin Mésopotamite), les insulta, appelant les uns «évêques faits par des laïques» saluant les autres du titre de protopapas[3]. De même qu'ils ont supporté ces injures sans rendre la pareille pour obéir au précepte évangélique, ils endurent maintenant les reproches amers de leur Père spirituel, sûrs qu'il n'use tout de même pas contre eux de toute la plénitude de son pouvoir, sûrs aussi que leurs frères (les Pères du synode patriarcal) parlent comme ils le font dans un excès d'amour.

Le patriarche attaque même l'empereur

8. Et pourquoi le patriarche s'en prend-il à l'empereur, ami des évêques et des moines? L'empereur est sans orgueil, affable, actif,

---

[1] Au début de la synodale d'Arta les Pères se plaignent de n'avoir eu encore aucune lettre du patriarche; V.V., 3, 288, 21 - 30 On nous dit ici que celle à laquelle répond Bardanès est la première adressée à eux. Entre le synode d'Arta et celui de Thessalonique il n'y a pas de place pour un autre, ni pour une autre pastorale de Germain. Comment a-t-on pu croire (Nicol, The Despotate, 97; cf. 92) que la lettre de Bardanès était antérieure au synode d'Arta? Sans doute Meliarakes (Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας, 222, n. 1) la datait de 1224, mais il croyait que le couronnement de Théodore Ange remontait à 1222 et il ne parle pas de la synodale d'Arta.

[2] Les demandes si faciles à satisfaire dont parle Bardanès sont naturellement celles exprimées dans la synodale d'Arta (V.V., 3, 289, 35 - 290, 10), qui se résument dans la revendication de l'autonomie ecclésiastique. Bardanès trouve que le patriarche n'est guère paternel. Le patriarche aurait pu rétorquer que la synodale d'Arta n'avait rien de filial.

[3] La meilleure occasion pour Mésopotamite de reprocher à ses collègues leurs illégalités a été sans nul doute l'assemblée où l'on délibéra sur le couronnement de Théodore Ange; V.V., 3, 285 - 286, nº 24. Le titre *πρωτοθύτης*, que Mésopotamite donnait par dérision aux évêques qu'il refusait de regarder comme tels, est l'équivalent littéraire de *πρωτοπαπᾶς*.

abordable à tous et à toute heure. La tristesse est bannie de ses états où règnent la joie et la justice. Il a vaincu tous les ennemis, sauvé tous les persécutés et opprimés. Pourquoi la lettre venue d'Asie cherche-t-elle à réveiller en le piquant ce lion royal?

et cela sans la moindre provocation!

9. La lettre envoyée à Nicée l'année précédente (la synodale d'Arta) portée par le moine Théodule, ne contenait rien qui justifiât les insultes dont déborde la réponse du patriarche. Si des âmes mercenaires ont calomnié les évêques pour faire plaisir à quelqu'un [1], que Dieu leur pardonne! Pense-t-on à Nicée que les gens d'Occident sont des simples ou des sots? Dans le palais impérial (de Thessalonique) le dernier valet sait lire et écrire (*λελόγωται*) et les gens de lettres y sont aussi nombreux que les gens d'armes. C'est normal. Ne fallait-il pas que sous un sceptre protégé par Dieu, la culture sacrée et la profane marchent de pair? Les dons merveilleux que Dieu a répandus sur l'empire occidental éclatent aux yeux de tous, point n'est besoin d'en parler davantage et d'avoir l'air de céder à l'amour-propre.

Revenant aux antécédents de la lettre patriarcale il faut examiner

10. Retournant en arrière pour exposer les antécédents de la lettre-homélie du patriarche, on va lui emprunter quelques idées, comme font les peintres imitateurs de bons modèles. On va examiner quelques-uns des chefs d'accusation contre les évêques. Et on le fera en respectant la vérité, car on sait que rien n'est caché au regard de Dieu.

le cas du métropolite de Thessalonique

11. Le métropolite de Thessalonique (Constantin Mésopotamite), considéré à Nicée comme un martyr, n'a été expulsé ni par l'empereur, ni par le clergé, ni par le peuple, ni par les grands, comme celà arrive parfois. Il s'est condamné lui-même à l'exil, abandonnant comme un vil hameau sa métropole glorieuse. Les instances de l'empereur n'ont servi à rien, ni celles de ses envoyés, prélats et sénateurs. Le vieillard têtu a refusé obstinément la garantie de fidélité à l'empereur, qu'on exigeait de lui en raison de son passé [2]. Les souffrances qu'il endure

[1] Le «quelqu'un» est sans nul doute l'empereur de Nicée et les «âmes mercenaires» sont les sujets de Théodore Ange qui sympathisaient secrètement avec la cour de Nicée.

[2] En disant que la conduite antérieure de Mésopotamite à l'endroit de sa ville épiscopale justifiait la méfiance de l'empereur, Bardanès fait sans doute allusion au fait que le métropolite, après sa première nomination, s'était hâté de quitter la ville pour rentrer à Byzance; L. Petit dans Échos d'Orient, 5 (1901), 30.

pour une cause mauvaise, loin de lui mériter la couronne de vainqueur dont parle le patriarche, attireront sur lui les châtiments célestes à cause du scandale qu'il donne.

et celui du métropolite de Durazzo,

12. Le métropolite d'Epidamnos (Durazzo), élu par les évêques d'Occident, profita de son élection pour donner libre cours à ses penchants secrets [1]. Ce ne sont sûrement pas les électeurs qui empêchent leur élu de prendre possession! Ils ont intercédé auprès de leur empereur pour qu'il pardonne au métropolite-élu la prévarication commise durant son ambassade [2]. L'empereur ne les a pas écoutés, et son refus est compréhensible. Son frère (Michel Ier) d'abord, puis lui-même, ont fait des efforts considérables et des sacrifices très lourds pour acquérir et conserver Durazzo. C'est là aussi que Théodore a remporté sa grande victoire sur les Italiens [3]. Il garde la ville comme la prunelle de son œil. Il faut qu'il puisse compter sur son métropolite pour déjouer les embûches des Siciliens et des Vénitiens et — pourquoi pas? — celles du maître de l'Asie (Jean Batatsès, empereur à Nicée).

et celui de tous les évêques nommés ou à nommer en Occident

13. Le problème de la fidélité au prince, qu'on vient de poser et de résoudre à propos des métropolites de Thessalonique et de Durazzo, comporte un corollaire: il ne faut pas qu'un sujet de l'empereur (Théodore Ange) s'en aille à Nicée se faire nommer ou consacrer évêque et vienne ensuite occuper un siège en Occident. Il faut que les titulaires de ceux-ci soient élus par les évêques d'Occident et consacrés avec leur autorisation [4]. Ceci est une nouveauté anti-canonique, on

[1] *Καρδίας θέλημα* lin. 250 désigne presque sûrement les sympathies secrètes du métropolite-élu — son nom est inconnu; v. ci-dessus p. 92, n. 4 — pour l'empereur de Nicée, sympathies que sa conduite ultérieure révéla.

[2] Le voyage du métropolite-élu et l'ambassade dans l'exercice de laquelle il prévariqua — sa *παραπρεσβεία* — le conduisit presque sûrement à Nicée, où probablement il demanda du patriarche et obtint de lui le consentement à sa consécration, mais en donnant des gages de loyauté à l'empereur de Nicée, trahissant ainsi les intérêts de celui de Thessalonique, dont il était l'ambassadeur.

[3] Bardanès fait allusion à la victoire de Théodore Ange sur Pierre de Courtenay, empereur latin de Constantinople, qui avait tenté de lui enlever Durazzo par un coup de main, en 1217; Acrop., cap. 14 = 25, 12 - 26, 9 Heisenberg; Ricc. de San Germ., = R.I.S., VII, 2, 77, 10 - 78, 11.

[4] L'autocéphalie de l'Église dans ses états était la revendication fondamentale de Théodore Ange en matière ecclésiastique, la *conditio sine qua non* du maintien des relations avec le patriarcat de Nicée; synodale d'Arta, V.V., 3, 388, 35 - 290, 10

ne l'ignore pas. Mais les circonstances la conseillent et la nécessité l'impose ; et après tout, l'essentiel est sauf : dogme, rites, vie de l'esprit, et surtout — symbole d'unité — la commémoraison quotidienne du patriarche dans la sainte liturgie [1].

Les évêques visent à sauvegarder l'unité de l'Église.

14. Les évêques d'Occident ont lutté et continuent à lutter pour sauvegarder l'unité de l'Église grecque, pour éviter le schisme et ses conséquences pernicieuses, qu'ils perçoivent clairement et qu'ils prévoyaient dès l'an passé quand ils se sont réunis en concile (à Arta) pour les prévenir et pour en référer au patriarche. Si ce dernier et son synode se prononcent pour l'uniformité absolue de la discipline ou sa rigueur inflexible, les évêques parlent franc : on n'aboutira pas ; les forces qu'il faudrait affronter sont irrésistibles [2].

La légalité rigoureuse est irréalisable avant la libération de Byzance.

15. On reproche aux évêques d'Occident leur promotion illégale. Mais la légalité règne-t-elle en ce qui concerne le trône patriarcal ? A Constantinople siègent des patriarches intrus (latins), comparables à l'homme qui succéda sans lien légal au cinquième mari de la Samaritaine. Et la liste des usurpateurs semble devoir s'allonger encore [3]. Quand un pasteur légitime à tout point de vue siégera effectivement sur le siège de Constantinople, on sera alors en droit de demander que les évêques d'Occident présentent les preuves de leur légitimité. Auparavant il est équitable de les faire bénéficier de l'indulgence qu'on accorde à d'autres et... à soi-même, et de prier Dieu pour qu'il mette fin à cette nouvelle captivité babylonienne.

---

[1] Le maintien du μνημόσυνον — symbole de communion, — que Bardanès présente comme contre-partie de l'autonomie demandée, était subordonné à la concession de celle-ci par le patriarche ; synodale d'Arta, V.V., 3, 290, 10.

[2] La puissance irrésistible que Bardanès décrit en langage figuré, et à laquelle les évêques conseillent au patriarche de ne pas s'opposer, est en dernière analyse la volonté de Théodore Ange. On fait savoir au patriarche qu'elle est immuable et que le monarque ne reculera pas même devant le schisme.

[3] Si on était sûr que la lettre de Bardanès est postérieure à novembre-décembre 1226 on pourrait voir dans ces mots une allusion à la vacance du siège patriarcal latin après le décès du patriarche Matthieu, vacance prolongée par le refus de Jean Halgrin, patriarche-élu, d'accepter la dignité ; L. Santifaller, Beiträge zur Geschichte des lateinischen Patriarchats von Konstantinopel, Weimar, 1938, 30-34. Quoi qu'il en soit, tout ce passage vise à jeter un doute sur la légitimité du patriarche de Nicée et à diminuer ainsi l'odieux du schisme qu'on s'apprête à notifier.

L'empereur ne s'est pas compromis avec les Musulmans

16. Pour éviter les longueurs et l'ennui qu'elles engendrent, on va changer de sujet et parler de l'empereur. Les calomnies contenues dans la lettre patriarcale à son endroit sont intolérables. C'est pourquoi le rédacteur de la réponse, maintenant qu'elle touche à sa fin, reprend l'exclamation pathétique du prophète Isaïe (I 2), que le patriarche avait mise en tête de la sienne [1]. A-t-on jamais vu Théodore Doucas (Ange) dresser sa tente à côté des fils d'Agar ? Le patriarche est-il sûr que feu l'empereur Lascaris (Théodore Ier) l'ait rappelé d'un tel séjour par un acte de clémence [2] ? A-t-on oublié les honneurs dont le chef du peuple (δημαγωγός) combla son lieutenant (Théodore Ange) ? Car en ce temps-là, celui qui devait régner plus tard sur l'Asie n'était pas encore couronné [3], n'avait pas même de résidence fixe, comptait des adversaires nombreux. On sait (à Thessalonique) que Théodore Comnénodoucas (Ange) se distingua alors au service de Théodore Lascaris [4].

il n'a pas été ingrat envers Théodore Lascaris

17. Les évêques assemblés savent tous que Théodore Comnénodoucas rendit des services signalés à Théodore Lascaris, précisément durant cette période critique, et ils n'ignorent pas que ce dernier le récompensa. Mais en cela il ne faisait que son devoir, et Théodore Ange lui a rendu ses bienfaits avec usure en comblant des membres de la famille Lascaris qui se trouvent près de lui.

et il n'a pas violé son serment de fidélité.

18. Exiger que l'empereur qui exerce le pouvoir absolu en Occi-

---

[1] Bardanès, donnant la réplique à Germain II, commence sa lettre par un verset du cantique de Moïse (Deut. XXII 1) qui fait pendant à celui d'Isaïe (I 2).

[2] Quoi qu'en dise Bardanès, Théodore Ange fut en relations amicales avec le sultan seldjoukide de Koniéh ; Acrop., cap. 38 = 61, 9-22 Heisenberg.

[3] Proclamé empereur au printemps 1205, Théodore Lascaris fut couronné à Nicée entre le 30 mars et le 5 avril 1208 ; j'ai cité les sources dans Orientalia Christiana Periodica, 29 (1963), 337 en commentant la Chronique brève de 1352.

[4] En disant que Théodore Lascaris n'avait pas au début de résidence fixe, Bardanès pense au refus des Nicéens de l'accueillir ; Acrop., cap. 6 = 10, 21-26 Heisenberg. Pour les adversaires qui disputaient le pouvoir à Lascaris, v. Acrop., cap. 7 = 12, 621 Heisenb. Les services que Théodore Ange rendit à Théodore Lascaris, les récompenses qu'il eut de lui et la présence de membres de la maison Lascaris dans son entourage sont des faits inconnus par ailleurs.

dent observe un serment de fidelité le liant aux successeurs de Théodore Lascaris en Orient est une absurdité[1]. Il ne peut exister aucun accord valide entre un lion et un caméléon : ils diffèrent trop ; comme la rose diffère de l'anémone, comme un bois de cyprès d'une broussaille épineuse. L'Occident est vraiment un bois de cyprès, un jardin de roses ouvert à tous, tandis que le nouveau paradis d'Orient est aussi funeste aux hommes d'aujourd'hui que celui d'antan fut fatal aux premiers parents[2]. L'Occident est préférable à ce prétendu paradis, dont l'accès est interdit et d'où sortent des voix qui font fuir le visiteur. Que chacun donc se contente du sort que la Providence lui fit, et s'adapte aux circonstances de temps et de lieu.

L'envoyé patriarcal, porteur de la lettre, a rendu inévitable le schisme,

19. Voilà tout ce que les évêques ont à dire de la lettre qu'on vient de leur lire et qu'apporta le métropolite (Nicolas Caloèthès) d'Amastris[3]. L'arrivée de ce dernier avait causé une joie qui n'a pas pu s'épanouir. Encore fatigués du voyage les évêques assemblés à Thessalonique ont vu l'envoyé patriarcal, ils l'ont entendu exposer son point de vue sur les problèmes à l'ordre du jour, ils lui ont soumis des propositions dont l'adoption aurait profité à tout le monde. Mais il a fait la sourde oreille, il a fait le mort. Il a mieux aimé rentrer à Nicée sans avoir rien conclu que de concourir à une œuvre dont les évêques sont sûrs qu'elle aurait recueilli l'approbation du patriarche. Elle aurait en effet assuré le maintien de sa commémoraison liturgique (*μνημόσυνον*, lin. 437) à laquelle succède maintenant un silence regrettable[4].

[1] Pour le serment de fidélité à Théodore Ier Lascaris et ses successeurs par Théodore Ange, v. Acrop., cap. 14 = 24, 23 - 25, 2 Heisenb. Quant à l'argumentation de Bardanès pour prouver que ce serment n'obligeait pas son empereur, c'est le cas de dire « comparaison n'est pas raison ». La faiblesse, voire l'inexistence, du raisonnement prouve que Georges Acropolite dit vrai.

[2] Germain II fait la même comparaison dans sa lettre à Démétrius Chomatianos ; ci-dessus, p. 93 n. 1 et note à la ligne 400 du texte.

[3] Sur Nicolas Caloèthès, v. la note à la ligne 426 du texte. Dans la lettre à Chomatianos, Germain fait un jeu de mot sur le nom de famille du métropolite.

[4] La phrase sur l'abolition du *μνημόσυνον* contient la notification formelle et officielle du schisme. Bardanès ne fait pas la moindre allusion à la nomination éventuelle d'un autre patriarche. Théodore Ange n'était pas dans une situation qui lui eût permis un tel geste avec quelques chances de succès.

que Bardanès s'est efforcé d'éviter, comme il a su empêcher les négociations avec Rome.

20. Les efforts constants de Bardanès, ses visites fréquentes au palais impérial, ont eu pour but la sauvegarde de l'unité ecclésiastique dont il vient de parler. Il veut empêcher aussi que l'empereur (pour obtenir l'autonomie) soumette les évêchés d'Occident au pape de Rome, qui se vante de siéger sur la chaire de Pierre et de Paul et revendique le monopole des clefs[1]. Que Dieu fasse à ses églises la grâce d'avoir toujours, dans la personne du patriarche, un père qui sache compatir à leurs misères.

RAYMOND - J. LŒNERTZ

[1] Théodore Ange avait menacé ses évêques de négocier avec Rome pour les plier à ses volontés. Contraints par lui, les évêques répétèrent la menace dans la synodale d'Arta ; ci-dessus, p. 91.

Τοῦ 'Αττικοῦ κυροῦ Γεωργίου τοῦ Βαρδάνη, τοῦ μητροπολίτου Κερκύ- **(f.328)**
ρας, ἀντίγραμμα πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως κυρὸν Γερμανόν.

1. *«Πρόσεχε οὐρανὲ καὶ λαλήσω καὶ ἀκουέτω γῆ ῥήματα ἐκ στόματός*
μου» ἐκ τῆς Μωσαϊκῆς ἰσχνοφωνίας σύμφθογγον ἔσται τοῦτο τοῖς ἡμετέροις
ἄκουσμα. ἐκείνῳ τε γὰρ ὁ Θεοῦ καὶ θεῖος ὁμιλητὴς τὴν τῶν στοιχείων ταύτην
ἀκρότητα προσκέκληται εἰς ἀκρόασιν — οὐδὲ γὰρ ἔχει ἴσως τῶν ἀκουτισθη-
5 *σομένων ἀκροατήριον ἀξιοπρεπέστερον — καὶ ἡμεῖς ὁ ὑπὸ σὲ Δυτικὸς ἱεραρ-*
χικὸς σύλλογος, | ὦ πατριαρχῶν ἀκρότης, αἴρομεν καὶ νῦν τοὺς ὀφθαλμούς, **f. 328v**
ὑψοῦμεν τὴν φωνὴν ἐν ἰσχύϊ πρὸς τὴν ὄντως ὑπερνέφελόν σου περιωπήν, εἰ[δὲ]
καὶ θάμβος, ὅ φασι, γίνεται ἀπὸ ὕψεος, εἰ καὶ ἀπρόσιτος ἡ ἐκεῖθεν ἀποπαλλο-
μένη λαμπρότης τῶν λόγων ἐφάνη πρὸς τοὺς χθονίους ἡμᾶς, ἀπὸ ἀνατολῶν
10 *ἡλίου ἕως τῶν καθ' ἡμᾶς Δυσμῶν οἷον ἀμερεῖ δραμοῦσα τῷ χρονικῷ διαστή-*
ματι. ἀλλὰ καὶ οὐρανὸν οἴδαμέν σε, θειότατε δέσποτα, δίκην ἀστέρων τὰ ποι-
κίλα κάλλη τῶν ἀρετῶν προβαλλόμενον τῷ ὕψει τῆς ἀμφοτέρας σοφίας, μετὰ
Παύλου τοῦ οἰκουμενικοῦ διδασκάλου ὑπεράνω τοῦ ὁρωμένου τούτου μεταρ-
σιούμενον στερεώματος, καὶ γῆν δὲ παρατολμῶμεν καλεῖν σε διά γε τὸ βα-
15 *θυνόμενον τοῦ ἐν σοὶ πράου καὶ μετρίου φρονήματος, ὃ παιδὸς ἐξ ἔτι καλῶς*
ῥυθμισθὲν καὶ τῇ ἐνθέῳ γνώσει ἄριστα συγκραθὲν οὐράνιόν σε ἅμα καθίστησι
καὶ ἐπίγειον καί, συγκεφαλαιῶσαι τὸν λόγον, ἀντίμιμον ἀτεχνῶς τοῦ τοὺς
οὐρανοὺς κλίναντος καὶ ἐπὶ γῆς ὀφθέντος καὶ συναναστραφέντος τῷ ἀνθρωπί-
νῳ πληρώματι. τοιοῦτον δὴ τὸ τῆς ὑπὲρ ἡμῶν πραγματευθείσης θεοπρεποῦς
20 *οἰκονομίας μυστήριον· τοιοῦτος δὲ καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ 'Ιησοῦ τὰ σπλάγχνα ὑπο-*
δυόμενος συγκαταβαίνεις ἀπὸ τῶν τῆς πρώτης ἀρχιεραρχίας σου ὑψωμάτων
ἐπὶ τὰ χθαμαλὰ δῆθεν καὶ χαμαίθρονα τὰ ἡμέτερα.

2. *Εἴδομεν γὰρ ἔναγχος οὐχ ὡς ἐν ὀνείροις οὐδὲ καθ' ὕπνους ἀλλ' ὕπαρ*
καὶ προφανῶς γράμμα δεσποτικὸν ὅσα καὶ κλίμακα βαθμιδουμένην ἐπὶ πολύ·

Fons: Oxford, Bodleian Library, cod. Baroccian. 131, f. 328 - 331v. Ed. A. Mustoxidi, Delle cose Corciresi, I, Corfù 1848, Appendice, L - LVI.

2 *σύμφογγον* cod. 3 *ἐκεῖνο τε* cod.

---

1 Deut. XXXII 1 2 Ex. IV 10 6 Is. XLIX 18; LX 4; XL 9 8 *θάμβος... ὕψεος*: Plut., Per. 6? 13 - 14 2 Cor. XII 2 18 - 19 Psalm. XVII 10; CXLIII 5; Bar. III 38 20 - 21 Phil. I 8 et Col. III 12 22 *χαμαίθρονα*: cf. ep. Georgii ad Christophorum exarchum in Byz. Zeitschr. 16 (1907), 139, 22. 24 *κλίμακα*: Gen. XXVIII 12 - 17

25 *ἧς ἡ κεφαλὴ — κεφαλὴν δ' ἂν νοήσαι τις εὐφυῶς τὸ ὑπερκείμενον τῆς ὅλης*
ἐκείνης ὑφῆς προκόσμιον — ἀφικνεῖτο εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ὡς ἐξ οὐρανοῦ ἡμῖν
προσελάλει· οἵ τε φλογωποὶ καὶ πυρόεντες λόγοι, οἱ τῶν κινημάτων τε καὶ
βουλευμάτων τῆς πατριαρχικῆς μεγαλειότητος ἄγγελοι, ἀνέβαινον καὶ κατέ-
βαινον ἐπ' αὐτὴν — δεδόσθω γὰρ καὶ τοῦτο τῇ θεωρίᾳ — ἥντινα ταύτην ὑπο-
30 *ληπτέον ἄνοδόν τε καὶ κάθοδον. ἐξ ὧν οὐδὲν συνορᾶν εἴχομεν τότε ἢ ὅτι πάντως*
ἕνωσίς τις ἔσται θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ συμπλακήσονται τὰ
ἀσύμπλοκα καὶ συναφθήσονται τὰ ἀσύναπτα. ἐξ ὕψους ἀνατολῆς πλουτεῖν
ἠκούομεν τὸν ἐπισκοποῦντα τὴν καθ' ἡμᾶς δυσμήν, τὸν ἰατρὸν ἐπιβαλλόμενον
τὸ τῆς ἐκκλησίας ὁλομελές, νοσαζόμενον ἤδη καὶ πονήρως ὡς εἰπεῖν διακεί-
35 *μενον. τοιαῦτα μὲν ἐν προοιμίοις τῶν ἐπισταλτέων προσφωνήσεων ἀνέβαινεν*
ἐπὶ καρδίας ἡμῶν· καὶ πρός γε, καθάπερ νεόττια ποθεινῆς μητρῴας φωνῆς
περιτρυζούσης ἀκουτιζόμενοι τοῦ ἐξ αὐτῆς βαλβῖδος ὑποκλαυθμυρίζοντος φθέ-
γματος, ἄλλος ἄλλον προφθάνειν διηγωνίζετο τὰς πτέρυγας ἐκείνης ὑποδρα-
μεῖν καὶ τὴν ἐντεῦθεν θάλψιν πρῶτος ἐξιδιώσασθαι. «πέρδιξ γὰρ ἐφώνησε»,
40 *φησί, «καὶ συνήγαγεν ἃ οὐκ ἔτεκεν». νόμος οὗτος προκύπτων ὡς ἐκ θηρατικῆς*
φυσικῆς καὶ τῶν πατέρων τοῖς γε φιλοτεκνοῦσιν οὐκ ἄζηλος προκείμενος τὰ
ἐς μίμησιν.

3. *'Εφ' ἡμῖν ⟨δ'⟩ ὢ πάθους, ὢ κοινοῦ δυστυχήματος, ὁ θεσμὸς ἀντέστρα-*
πται οὗτος. ἐπεὶ γὰρ τὸ πάντων μουσικῶν ὀρνίθων ᾠδικώτερον ἐκεῖνο καὶ λα-
45 *λίστερον γράμμα, πτέρυγας ὡσεὶ περιστερᾶς ἱερῶς ἑαυτῷ περιθέμενον, ἐκ τῆς*
Βιθυνῶν ἐς τὴν Μακεδόνων καταπαύειν προείλετο οὐκ ἔφθη πλείονας ἐκ τῶν
στηθῶν ἀναθλῖψαι φωνὰς καὶ τὸν γνήσιον τόκον εὐθὺς μεθ' ὅσων ὥς φασιν
οὐκ ἀπέτεκεν εἰς διασκορπισμὸν ἐνέβαλε καὶ συνετάραξεν ἐκ τοῦ προφανοῦς.
ἥρμοσε τὸ τῆς σοφῆς ἐκείνης διαλογῆς τὸ ψαλτήριον ὡς λίαν πολύχορδον ὑπὸ
50 *δακτύλων καὶ ἀραχνίων μηρυομένοις λεπτότερα. βαρὺς δὲ ἦν ὁ φθόγγος ὁ*
διὰ πασῶν· οὐ Λύδιος, ὅπερ γε ἔδει εἴπερ ἐκ Λυδίας ἐποιεῖτο τὴν κάθοδον,
ἀλλ' ἄντικρυς Φρύγιος, τραχύνων ἡμῶν τὴν ἀκουτιστικὴν οὐδὲ ἁπαλῶς αὐτῆς
καθαπτόμενος, ὡς ἐν καιρῷ μνησθῆναι τοῦ γεγραμμένου τὴν ἐπισυνηγμένην τὸ
τηνικαῦτα ἱεραρχικὴν καθ' ἡμᾶς ὁμήγυριν, «ἀπόστησον» λέγοντος «ἀπ' ἐμοῦ,
55 *ἦχον ᾠδῶν σου καὶ φωνὴν ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι». εἰ γὰρ αὐτοὶ μὲν ὡς*
ἀτημέλητα πρόβατα χρόνον ἤδη μακρὸν πρὸς τὴν φωνὴν τοῦ ἰδίου ποιμένος
δραμεῖν ἠθελήσαμεν, εἰ τοὺς συμποιμένας ἡμέρως καὶ τὸ ὅλον φάναι ἀδελφι-

---

25 *νοήσοι* cod.

---

26 *προκόσμιον*: Plut., Mor. 970 d 37 *βαλβῖδος*: Themist. Or. XIII 177 d = 218, 15 Dindorf *ὑποκλαυθμυρίζοντος*: Plut., Mor. 9 a 39 - 40 Ierem. XVII 11 40 *θηρατικῆς*: Xen. Mem., 2, 6, 33; Plut. Mor. 593 b 45 Psalm. LIV 7; CXXXVIII 9 46 *Βιθυνῶν*: Nicæa *Μακεδόνων*: Thessalonica 54 - 55 Am. V 23

κῶς προσειπεῖν ἐποθήσαμεν, ὑμεῖς δέ, ὅθεν καὶ ὅπως οὐκ ἴσμεν παρωρμημένοι, τοσοῖσδε ψόγοις ἐβάλετε, τοιοῖσδε σκωμμάτων συμφορήμασι κατηντλή-
60 σατε, καὶ πλυνὸν κωμῳδίας κατὰ τὴν κωμῳδίαν εἰπεῖν ἀπεφήνατε, πῶς ποιμενικῆς καὶ ἀνακλητηρίου φωνῆς προσονειδίσειέ τις ἡμᾶς ἐπιγνώμονας μὴ βούλεσθαι γίνεσθαι;

4. Δεινόν, φαμὲν δ' ὅτι καὶ περίδεινον, ἂν ὁ ἐν προσδοκίᾳ σωτηριώδης λιμὴν τοῖς περὶ τὸ ἐλλιμενίζειν διακειμένοις ἐρωτικῶς εἰς ναυαγίαν σαφῶς
65 ἀποτελευτᾷ· χαλεπόν, εἰρήσθω δὲ καὶ παγχάλεπον, ἂν τῷ πολυχρήστῳ καὶ κοινῷ ἰατρείῳ οἱ ὁθενοῦν προκεκακωμένοι ⟨...⟩ καὶ τυχεῖν μεγίστης θεραπείας δεδεημένοι ἐγκύρσωσιν ἐκείνῳ ἐπὶ τὸ ἄλγος τῶν τραυμάτων αὐτοῖς προστιθέντι ὠτειλὴν ἐπὶ ὠτειλῇ καὶ ἐπὶ μώλωπι προσάγοντι μώλωπα, δέον οὖν μάλαγμα ἐπιθῆναι, λεαντικήν δή τινα νουθεσίαν, τὰ πρῶτα, ἔλαιον ἔπειτα τὸ ἱλαρῦ-
70 νον τῆς γνώμης, οἶνον ἐπὶ τούτοις τὸ ὑποστῦφον τῆς διδακτικῆς μεταχειρίσεως, καταδέσμους εἰς ὕστερον, συντήρησιν φαίη ἄν τις τοῦ μέχρι καὶ συνουλωθῆναι τῶν πεπονθότων μελῶν τὴν διέχουσαν, κἀντεῦθεν ἰδοὺ πρὸς τὴν προτέραν ὑγείαν ἐπανορθῶσαι τοὺς ταύτην ἀπολωλεκότας, εἴθ' ἑκόντας, δι' ἀμελείας δηλαδή, εἴτε καὶ ἐξ ἐπηρείας ἀβουλήτου, ὁποῖα συμπίπτειν εἴωθε τοῖς
75 πολλοῖς. αὕτη προαίρεσις Ἀσκληπιαδῶν ἀρίστη καὶ φιλανθρωποτάτη, συγκύπτειν ἐπὶ τὰ πάθη τῶν ἀσθενῶν καὶ ῥίγιστον ὀδωδυίας ἀποφορᾶς ἀλύπως ἀνέχεσθαι· ὅπου δὲ καυτῆρες αὐτίκα, ὅπου ἀμυχαὶ βαθεῖαι, ὅπου χειρουργίαι κρεουργικαί, οὐκ ἐπαινετὰ τὰ τῆς ἰατρείας καὶ ἄλλως δὲ φθοροποιά, καί, εἰ τολμητέον εἰπεῖν, ὡς κακόζηλα. ἢ τί βούλεται τῷ μεγαλοκήρυκι τὸ «ἐγενόμην
80 τοῖς ἀσθενοῦσιν ὡς ἀσθενής, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσω»; εἶτα κατενοεῖτό τις ὑπὸ σκανδάλῳ πυρωθείς, καὶ Παῦλος ἦν ὁ κατατεφρούμενος, ἡ διάπυρος ὑπὲρ ἀδελφῶν ψυχὴ καὶ φιλοκίνδυνος καὶ φιλάγρυπνος, ἡ κατὰ κορυφῶν χωροῦσα, κυβιστῶσα κατὰ βυθῶν, ἵνα δή που κηρύξῃ τοῖς μὲν αἰχμαλώτοις ἄφεσιν τῶν πλημμεληθέντων, | οὓς δὲ κατέπιεν ὁ Ἅιδης ἰσχύσας, θεοσόφῳ f. 329
85 καὶ τούτους ἀγκιστρεύματι ἀνελκύσῃ, καὶ πάντως σώσῃ τινάς, εἰ μὴ πάντας εἰς ὅσους ὁ εὐαγγελικὸς ἐπέδραμε λόγος, ὡς ὕδωρ πολὺ κατακαλύψαι θαλάσσας καὶ ὡς χειμάρρους ἐπικλύζων δόξας ἐθνῶν. ἀλλ' οὕτω μὲν ὁ Ἀπόστολος· φιλάδελφος ζῆλος, οὐχὶ τὸ ἑαυτοῦ ζητῶν ἀλλ' ἐπὶ μᾶλλον τὸ τοῦ ἑτέρου καὶ

63 *περίδεινον* : *παρὰ δεινῶν* cod. 66 *προκεκακωμένοι* ⟨...⟩ : excidit *προσέλθωσι* vel quid imile 73 *ἀπολελωκότας* cod. 84 *τῶν πλημμεληθέντων* : in codice vestigia tantum supersunt, quae accuratissime delineavit mihique transmisit cl. f. Ruth Barbour, *τοῖς δὲ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν ...θαν* perperam Mustoxidi. 85 *ἀγγιστρεύματι* cod.

60 Aristoph., Plut. 1061 79 - 80 1 Cor. IX 22 81 2 Cor. XI 29 82 2 Cor. XI 25 83 Luc. IV 18 84 Prov. I 12; Is. XXV 8 87 1 Cor. X 33

τοῦ πλησίον ὑπεραποθνήσκειν ἐπαναγκάζων, οὐκ ἔστιν ὅτε οὐδὲ παρ' οἷς, πάν-
90 τοτε μὲν οὖν καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων δὲ καὶ βασιλέων, κατὰ Χριστοῦ φρυαττομένων καὶ διαμελετώντων τὰ μάταια.

5. Ὁ δέ γε τῆς σῆς ἰσαποστόλου μεγαλειότητος φθόγγος καὶ τῆς συνεκδημούσης ἁγιολέκτου συνόδου εἰς πᾶσαν μὲν τὴν καθ' ἡμᾶς ἐξελήλυθε γῆν καὶ τῶν ἐν ταύτῃ περάτων συνεπελάβετο τῶν ῥημάτων ἡ δύναμις· οὐ μὴν καὶ ὡς
95 ἐν σαγήνῃ συγκλείειν ἤθελε πλῆθος ἰχθύων πολύ, ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀμελεῖς τῶν ἀσπαλιέων καθίστησι μὲν τὸ δίκτυον λανθάνει δὲ τῷ ἀκαταρτίστῳ παραχωρήσας διαδιδράσκειν τὰ ταῖν χεροῖν κρατούμενα καὶ ἤδη τῆς ζωγρείας ἐντός. νῦν γοῦν τί ἐροῦμεν; πόθεν δὲ ἡμῖν ὁ σχετλιασμὸς τῷ καιρῷ καὶ τοῖς πράγμασι πορισθήσεται; οὐδαμόθεν ἄλλοθεν ἢ ὅθεν καὶ τῷ θαυμασίῳ τῶν προφητῶν
100 Ἀββακοὺμ ἀπὸ περιπαθοῦς καρδίας ἐκτετραγῴδηται «ποιήσεις ἡμᾶς, Κύριε» λέγοντι «ὡς τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης καὶ ὡς τὰ ἑρπετὰ τὰ μὴ ἔχοντα ἡγούμενον».

6. Καίτοι ἡ εὔστροφος τῆς μεγάλης ἁγιωσύνης σου γλῶττα καὶ ὁ τῶν νοουμένων καὶ λαλουμένων γεννήτωρ εὐστροφώτερος νοῦς πόσα τῶν ἀνηγε-
105 μονεύτων καὶ ἄλλως δὲ δυσπειθῶν ὑπερορίων ἐθνῶν ἐν τῷ πρὸς ἡμᾶς προσκυνητῷ κατηριθμήσατο γράμματι, ἃ χθὲς μέν που καὶ πρώην ἀνήκουα θείου λόγου εἰς παραδοχὴν εὐσεβείας, ἵνα οὕτω φαίημεν καθ' ἡμᾶς ὡς «δυσάγωγα καὶ δυσμεταχείριστα ἐχρημάτιζον· ἔστιν ἃ καὶ μετεστράφησαν εἰς τόξον στρεβλὸν καὶ ὡς ἂν ἐκ μακροῦ τῷ ὀρθῷ λόγῳ μὴ ἐνταθέντα, ἀνεθέντα δὲ μᾶλλον καὶ ὑπὲρ
110 καπνοῦ τῆς ἀδιδαξίας τιθέντα, καὶ ὅλως οὐκ εὐχρηστούμενα. ἀλλ' ὅσον τάχος καὶ διεξικνεῖται πρὸς αὐτοὺς ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν». ἐξῆλθες ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον τῆς ἀληθείας· ῥιπτεῖς τὸ καλὸν σπέρμα, ὃ μὲν ἐς μεγακήτεα πόντον, τὸν ὑγραῖς ἀγκάλαις τὴν Ταυροσκύθων πανσπερμίαν συσφίγγοντα, ὃ δὲ κατὰ πετρῶν ἠλιβάτων, ἡλίκας οἱ ἐν Ἀραρὰτ βουνοὶ οἱ
115 ὑπερλίαν ὑψικόρυμβοι περιστέφουσιν· ἑτέραν ἐπισπορίαν προσνέμεις τοῖς ζοφεροῖς Ὑπερβορέοις ἄβατα καὶ ἀνήροτα τὸ πρὸ τοῦ ἐπινεμομένοις καὶ σκληρὸν λιμὸν ὑφισταμένοις τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου, κατὰ τὴν θείαν φάναι Γραφήν. καὶ τί χρὴ καθ' ὑπόμνησιν ὥσπερ ἐκ τῶν σῶν τὰ σὰ προσενέγκαι ἢ

93 *ἁγιολέκτου* : *ἀξιολέκτου* Mustoxidi, fortasse recte 116 *ἄβατα* : *ἅπαντα* cod., sed cf. Lucian., Lexiph. 19

89 Matth. X 18 90 Psalm. II 1 93 - 94 Rom. X 18 et Psalm. XIX 5 95 *σαγήνῃ* : Matth. XIII 47 96 *ἀσπαλιέων* : Oppian., Hal. III 302 100 Hab. I 14 109 Psalm. LXXVII 57 110 *καπνοῦ* : Hes., Op. 45 629 112 2 Cor. XI 28 112 - 113 Matth. XIII 3 114 - 115 Theogn. 175 - 176 116 *ἄβατα* : Lucian., Lexiph. 19 117 Matth. V 6 et Ioan. VI 35 118 *ἐκ... σά* : «*τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρομεν κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα*» Ioann. Chrysost. in sacra liturgia, statim post consecrationem

ὡς εἰς ἀνάρρουν τὰ ἐπιστολιμαῖα ῥεῖθρα ἐπαναθλίβειν καί γε καὶ τὰς ἡμῶν
120 ἀκοὰς διὰ τὸ πλήσμιον ἀποθαλασσώσαντα; ἐκεῖνο δὲ μὴν οὐκ ἔξω τιθέαμεν
θαύματος, ὅπως ἰσοταχὴς σχεδόν τι τῷ τοῦ Παύλου εὐαγγελίῳ γεγενημένος ὁ
δρόμος τῶν πατριαρχικῶν θεοπνεύστων ἐπιστολῶν καὶ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ
κύκλῳ μέχρι τῆς κατὰ τὸ Αἰγαῖον Μονεμβασίας κύκλον περιγράψας καὶ
συμπεράνας τὸ θεοσυνέργητον κήρυγμα, ἡμῖν ὅμως τοῖς ἐγγυτέρω ὀψιαιτέ-
125 ρως καὶ βραδυτέρως τοὺς ἀποστολικοὺς εἰσενήνοχε πόδας, καὶ τούτους οὐχ
ὡραίους τὰ πρὸς ἡμᾶς οὐδ' ἄλλως ἀγαθὰ καὶ τὴν γλυκεῖαν εὐαγγελιζομένους
εἰρήνην, τὸ πολυτίμητον καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα, ἀλλ' — εἰ μή τι βλάσφημον
ἐροῦμεν αἰδοῖ τῆς φιλοστόργου πατρότητος — ὅσα καὶ ὑποπόδιον ὑποστρωννύν-
τας τὴν καθ' ἡμᾶς καὶ συμπατοῦντας ταῦτα καὶ ὡσεὶ πηλὸν τὸν ἐν πλατείαις
130 ἀπολεαίνοντας.

7. Οὕτω τῶν ἐν ἡμῖν χρηστοτέρων ἐλπίδων αἴφνης διαπεπτώκαμεν.
οὕτω, φεῦ, ἐν κακοῖς πεπλουτήκαμεν, οὕτω δυσδώρων δώρων κατηξιώθημεν,
αἰτήσεις αἰτησάμενοι πατρὶ ῥᾳδίας τεκνοτροφεῖν εἰδότι καλῶς καὶ τὸν καιρὸν
ἐχούσας δυσδυσωποῦντα καὶ συμπράττοντα πρὸς τὴν ἀποπλήρωσιν, πλὴν ὅτι
135 ἀντὶ ᾠοῦ σκορπίον δεδέγμεθα καὶ ὄφιν ἀντὶ ἰχθύος, ἀντὶ δὲ γλυκασμοῦ πικρα-
σμόν. συνάγειν ἔχεις ἐκ τούτων ὁ κατ' ἐπιείκειαν ἀκροώμενος ὁποῖοί τινες οἱ
ἀγαθὰ δόματα τοῖς σφῶν διδόναι τέκνοις ἐνειθισμένοι, οὓς δὴ καὶ ὁ Σωτὴρ
ἡμῶν τῷ ἐπουρανίῳ ἀντιπαρεξετάζει Πατρὶ διὰ τὸ φύσει φιλοικειότατον.
ἀλλὰ τί; ἔτι φορητὴν ὡς ἐπίπαν ἔγνωμεν τὴν ἐκ πατέρων εἰς τοὺς παῖδας τρα-
140 χυτέραν ἐπιφορὰν καὶ τὸ ἔμπαλιν· θατέρᾳ γὰρ ὁ τεκὼν καταπλήττει τὸν ἐξ
αὐτοῦ καὶ τῇ ἑτέρᾳ ἐναγκαλίζεται· μαστίζει ῥάβδῳ, τῇ βακτηρίᾳ παρακαλεῖ.
νῦν ἐπιτιμᾷ, περιποππύζει μετὰ βραχύ· νῦν ἐξωθεῖ τραπέζης, ἐπιζυγοῖ τὸν τῆς
οἰκίας σταθμόν· ἐς νέωτα πάλιν θύει τούτῳ τὰ σιτευτά, διαπετάννυσι πύλας
καὶ συνευφραίνεταί οἱ τὰ εἰσιτήρια. οὐκ ἐν τοῖς κατὰ σάρκα μόνοις τοῦτο συμ-
145 παθὲς ἀλλ' ἐν τοῖς κατὰ πνεῦμα καὶ μάλιστα. ὧν δήπουθεν οὐδὲ ἡμεῖς τυγχά-
νοντες ἀδαεῖς τὸ ἐμβριθὲς τῆς μακρηγόρου προσλαλιᾶς ὤμοις καρτεροῖς δια-
βαστάζειν ἡρούμεθα καὶ οἷον ἄγχειν τὴν καρδίαν σπαργῶσαν αὐτοὶ ἀπηναγκά-
ζομεν ἑαυτούς, ἐκεῖνα κατεπᾴδοντες τὰ τῆς ῥαψῳδίας ὡς ἐν καιρῷ «τέτλαθι
κραδίη, καὶ ἄλλο τέ ποτε κύντερον ἔτλας»· ἄλλοτέ ποτε ὁ τῆς Θεσσαλονικέων

121 *Παύλω* cod. 138 *φύσιν* cod. 140 *θάτερα* cod.

122 Rom. XV 19 125 - 126 Rom. X 15 et Is. LII 7 129 - 130 Psalm. CIX 1 et XVII 43 132 Oppian., Hal. III 303 133 *αἰτησάμενοι*: in epistola synodali, Vizantijskij Vremennik, 3 (1896), 388 - 389 135 - 137 Luc. XI 12 - 13 143 Luc. XV 23 148 - 149 Hom., Il. XX 18

150 ἱερὸς κυκεὼν ὁ ἀριδήλως τὰ Ναυάτου φυσιῶν, οὓς μὲν κοσμικοπροβλήτους
ἀπελοιδόρει οἷς δὲ τὸ πρωτοθυτικὸν ἐπετώθαζε ἐνίων δὲ καὶ ἐπίρρητά τινα
κατεκερτόμει καὶ πλεῖστον ὅσον κονιορτὸν ὕβρεων ἀνερρίπιζεν ἐκ στόματος
κασαλβάζοντος. οἱ γοῦν τότε καιροῦ τῶν ἀκαιρολογημάτων καὶ βλασφημιῶν
ἠνεσχόμεθα, ὡς οὐκ ἀντενεβριμησάμεθα τῷ σκωπτώλῃ, νόμῳ θείῳ πειθόμενοι
155 μὴ ἀντιλοιδορεῖν ἐν τῷ λοιδορεῖσθαι ἀπειλεῖν δὲ μηδόλως ἐν τῷ πάσχειν
κακῶς, οὕτω πάντως καὶ τὰς ἔναγχος κατὰ τῆς ἡμῶν ἀδελφικῆς ὁμηγύρεως
ἀποτοξευθείσας, βαβαί, πικρορρημοσύνας οἷοί τε φέρειν ἦμεν γενναίῳ τῆς
ψυχῆς παραστήματι, ἐνθυμούμενοι δήπου ὅτι πρὸς υἱοὺς ἡμᾶς πατὴρ σὺ κατ'
ἐξουσίαν διείλεξαι, ὅτι πρὸς ἀδελφοὺς ἀδελφοὶ | κατὰ παροξυσμὸν ἀγάπης γρά- f. 329v
160 φειν κεκίνηνται.

8. Εἰς τί δὲ καὶ τῷ θεσπεσίῳ ἐκείνῳ γράμματι παραμεῖξαι καταδρομὴν
ἀνάφορμον οὕτω τὸν ἐν ἡμῖν πανευσεβῆ θεοστεφῆ αὐτοκράτορα ὡς ἡ ποίησις
ἀταρτηροῖς ἐπέεσι βάλλουσαν; αὐτὸς γὰρ οὗτος ὁ τῆς Δαυιτικῆς πραότητος
ζηλωτὴς ἐν ἀκακίᾳ τῆς ἑαυτοῦ καρδίας ἐν μέσῳ τῶν ἰδίων βασιλείων ηὐλίζετο,
165 μισῶν παραβαίνοντας, τὸν καταλαλοῦντα λάθρα τοῦ πλησίον ὅλῃ χειρὶ μακρὰν
ἀπωθούμενος, τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχων ἐπὶ τοὺς πιστοὺς τῆς γῆς — πιστοὶ δ' ἂν
εἶεν ἐξόχως ἱεραρχῶν σύλλογος, συστήματα μονοτρόπων — τοῦ συγκαθῆσθαι
αὐτοὺς μετ' αὐτοῦ. οὐδὲ γὰρ ὑπερόφρυς ὁ ἡμέτερος βασιλεὺς οὔτε μὴν δυσέντευ-
κτος ἢ κλίνῃ χαίρων ἢ ὡς ἐκ παστοῦ νυμφίος προκύπτων καὶ ἡλίου δυομένου
170 αὐτὸς ἀμυδρὰς τὰς φαύσεις τοῖς ἔξω παραγυμνῶν ἀλλ' ἰσομοίρως πᾶσιν ἐπα-
νατέλλει, πρῴηθεν ἐς λυχνιαίας ἀφὰς ἐπίσου πᾶσι μεθ' ἡμερότητος ἐπιλάμπει,
λύων τὴν νύκτα τῶν λυπηρῶν, εἴ γε καὶ λύπην ὅλως τοῖς ἐνταυθοῖ ἐπιχωριά-
ζουσαν καθορῴη τις. Φωνὴ γὰρ ἀγαλλιάσεως καὶ σωτηρίας ἐν σκηνώμασι τοῦ
δικαίου βασιλέως ἡμῶν, ὃς ἀφεῖλε δάκρυον ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. τίνα τῶν
175 ὑπεναντίων οὐκ ἐξωλοθρευκώς, τίνα δὲ τῶν δεδιωγμένων οὐκ ἀνασεσωκώς;
τὸν δὴ τοιοῦτον καὶ κατὰ μόνας ἐπ' ἐλπίδι τῇ κρείττονι κατοικιζόμενον σὺν
τοῖς μετ' αὐτοῦ, τὸν ὁμοίως τῷ βασιλικωτάτῳ θηρῶν λέοντι ἐρυγὴν ἀφιέντα

153 *οἱ*: *ὁ* cod. 161 inter *καὶ* et *τῷ* vacat spatium sex fere litterarum capax 163 *ἐπέεσι* cod. 174 *τῆς γῆς*: in margine *παντὸς*

150 *κυκεὼν*: Constantinus Mesopotamita, metropolita Thessalonicensis; Georg. Acrop., cap. 21=33, 31-22 Heisenberg; cf. infra lin. 220 et 246 *ἀνακυκήσαντι* 150 *Ναυάτου*: Novatus, conditor sectæ *τῶν καθαρῶν* 150 *κοσμικοπροβλήτους*: a laicis et sæcularibus (ab imperatore scilicet) i.e. non canonice electi episcopi 151 *πρωτοθυτικόν*: *πρωτοθύτου* i.e. *πρωτοπαπάδος* nomine conviciose salutabat quos episcopos esse negabat 153 *κασαλβάζοντος*: Aristoph., Eq. 355 154 - 155 1 Petr. II 23 158 *κατ' ἐξουσίαν*: 2 Cor. XIII 10 159 - 160 Hebr. X 24 163 Hom., Il. I 223 163 - 168 Psalm. C 2 - 6 168 Psalm. XVIII 6 173 - 174 Psalm. XVIII 15 174 - 175 Is. XXV 8

καὶ κατεπτηχέναι πᾶν ὅσον ἐχθρωδέστατον ἀναγκάζοντα, ἱνατί ἐν ὑπερηφανίᾳ καὶ ἐξουδενώσει ἡ ἐξ ὕψους ἀνατολῆς τὰ κάτω ταῦτα ἐπισκεπτουμένη
180 ἐπιστολὴ ληρώδει γλώσσῃ διατεθρύληκεν, ὡς δὲ νυγμαῖς ἀπροοόπτοις ταῖς διὰ καλάμου καὶ μέλανος ξυσμαῖς ἀφυπνίσαι προσείλετο καὶ οὐκ ἐφείσαντο, ⟨ὥσπερ⟩ οἱ περὶ τὸ κακηγορεῖν ἑτοιμότατοι;

9. Εἰ μὲν οὖν ὑπ' αἰτίᾳ, προϋπηργμένου οὗτινος οὖν λοιδορήματος, πρὸ χειρῶν ὑμῖν ὃ ἀνεπέμφθη πέρυσι γράμμα, οὗ γραμματαγωγεὺς ὁ ἐν μοναχοῖς
185 σεβασμιώτατος κυρὸς Θεόδουλος· πρὸ χειρῶν ἐστιν ἐκεῖνο· ἀναπτυσσέσθω καὶ παραστησάτω κατὰ πρόσωπον ἡμῶν ἣν εἰς τὸ ὕψος ἀδικίαν διελαλήσαμεν. εἰ δ' εὐπροσωπεῖν τινες ἴσως βουλόμενοι, καὶ μισθωτοὶ Ἐφραίμ, ὡς ὁ προφητικὸς λόγος, τελοῦντες τὸν τοῖχον ἀλείφουσι, τὰς καθ' ἡμῶν παροινίας ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον τῷ ἐκμισθουμένῳ προσάγοντες, ἵλεων εἴη τούτοις τὸ
190 θεῖον, ὅτι ἀπείπαντο σύνεσιν, ὅτι παίζειν ἐν οὐ παικτοῖς τεθελήκασι καὶ ἀναμέσον εὐθείας τρίβου σκάνδαλα συνεστήσαντο. προσθεῖναι τοῖς εἰρημένοις καὶ ἀστειότερον ἕτερον· ἐὰν εὐήθειαν ἡμῶν καταγνόντες οἱ τὰ κομψὰ σοφιζόμενοι τοσοῦτον ἐς ἡμᾶς φορυτὸν ἐφύβριστον ἐξηρεύξαντο, ἴστωσαν ὡς ὁ μικρότερος ἐν τῇ παρ' ἡμῖν κραταιᾷ βασιλείᾳ λελόγωται καὶ ὡς ἐν ὅπλοις
195 παντοίοις κεκόσμηται τὰ ἀνάκτορα, οὕτω δὲ καὶ τοῖς περὶ τὸ λέγειν καὶ γράφειν δεινοῖς ἐγκαθώπλισται, καὶ ζητῶν τις οὔτε τὸν λόγον ἐνθάδε ἄοπλον εὕρῃ οὔτε τὸν ὡπλισμένον ἐκτὸς λογιότητος. σύγκρατος δέ πως ἡ ἀμφοτέρωθεν χάρις, καὶ τὰ ἑρμαϊκὰ τῇ εὐανδρίᾳ ξυμπνεῖ καὶ συμπεριχωροῦσιν εἰς ἄλληλα. πῶς δὲ οὐκ ἔδει ταῦθ' οὕτως ἔξειν; πῶς ἐν ἡμέραις ταύταις ἐπὶ σκή-
200 πτρων θεοφρουρήτων μὴ ἐστηρίχθαι καλὸν ἐπὶ καλῷ ὡς θεμελίῳ στερρῷ καλλίπυργον οἰκοδόμημα, ὡς δ' αὖ ἐν πέπλῳ θεοϋφάντῳ κροσσωτὰ παγχρύσεα παρηρτῆσθαι τοῖς ὑπὸ τῆς ἔξω παιδείας, τοὺς ὑπὸ τῆς ἔσω καὶ ἱερᾶς εὖ μάλα πλακέντας καὶ τεχνουργηθέντας σοφώτατα; ἀλλ' ὁ μὲν περὶ τούτων λόγος, καὶ ὅπως καὶ ὅσας τοῖς ἄνωθεν τελείοις δωρήμασι τοὺς ἐνταυθοῖ βασι-
205 λεῖς ⟨καὶ⟩ τὰ βασίλεια ἡ πανυπέρσοφος χάρις ἐπευδόκησε μεγαλύνεσθαι καθάπαξ ἔκδηλον, κἂν ἡμεῖς σιωπῶμεν, ἵνα μὴ φιλαυτίᾳ τὸ πᾶν διδόναι δοκοίημεν.

10. Μετιτέον δέ, ὦ θειοτάτη κεφαλή, ὦ ὑμεῖς ὁ σύμπνους τῶν ἀδελφῶν

---

181 post *ἐφείσαντο* vacat spatium quinque fere litterarum capax 196 *ἐγκαθώπτισται* cod. 202 *τοῖς : τοὺς* cod. 204 *λόγος : λόγων* cod.

---

178 - 179 Psalm. XXX 19 184 *γράμμα*: Viz. Vrem., 3, 388 - 293 n° 26 186 Psalm. LXXII 8 188 Ezech. XIII 11 - 16 189 Psalm. XVIII 11 191 Eccli. VII 6 201 Psalm. XLIV 14 204 - 205 Iac. I 17

χορὸς καὶ ὁμόστοιχος, ὑπὲρ τὰ προάγοντα τῆς σεπτῆς αὐτῆς ἐπιστολιογρα-
210 φηθείσης καταφορικῷ τῷ σχήματι ὁμιλίας, καὶ εἰ μὴ καθ' ἓν ἅπαντα, ἐνίων δὲ ὅμως τὴν ἔννοιαν ἀποσυλητέον, καθάπερ ἐκ τῶν ἀρχετύπων πινάκων οἱ τῶν ζωγράφων ἐπιμελεῖς ὅσα γε σφίσι φέρει τι συντελὲς ἀπανθίζονται. ἀναλεγόμεθα οὖν καὶ ἡμεῖς κεφάλαι' ἄττα ἐξ ὧν κοινῇ καὶ ἰδίᾳ τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμακόϊον διηρώτηται. πλὴν μακροθυμία μεσολαβείτω καὶ πιστὸν ἐν τοῖς ὅσον οὔπω ρη-
215 θησομένοις, ἐπεὶ καὶ τὸ παντέφορον ὄμμα Χριστοῦ ἐποπτικῶς ἔχει ὡς πρὸς τοὺς ὑμῶν λόγους, οὕτω καὶ δὴ πρὸς τοὺς ἐξ ἡμῶν, καὶ μέχρι σαρκῶν καὶ μυελῶν καὶ ὀστέων διεξικνεῖται· οὐδὲν γὰρ συγκεκαλυμμένον ἐνώπιον αὐτοῦ, ἀλλὰ γυμνὰ πάντα καὶ τηλαυγέστερα φωτὸς πρὶν ἢ γενέσθαι παρίστανται.

11. Τοιαύτη μὲν οὖν ἡ τῶν ὑποτεινομένων ἀποκρίσεων προκατάστασις·
220 καὶ γοργῶς ἀπάρξασθαι τούτων, ὁ παρ' ὑμῖν κριταῖς ἱερόαθλος ἀρχιποίμην Θεσσαλονίκης οὐχ ὡς ἄν τις οἰήσαιτο ἐξωθεῖται τῶν σφετέρων θρεμμάτων, οὐχ ὑπερόριος ἀποπέμπεται, οὐ παρὰ βασιλέων, οὐ παρὰ ἱερέων, οὐ παρὰ δήμου μανέντος, οὐ παρὰ μεγιστάνων ἐμπικρανάμενων ἐκείνῳ, — φιλεῖ γὰρ καὶ οὕτω συμπίπτειν ὡς τὰ πολλά — τὴν αὐτὸς ἑαυτοῦ συνείδησιν βαστάζων
225 ἀδιαστάτως καὶ παρ' ὃ δεῖ φρονηματιζόμενος πλάνητα βίον ἕλκειν αἱρεῖται καὶ ἣν ἔλαχε ποιμαίνειν μεγίστην οὖσαν καὶ πόλεων μυριανδρουμένων πολυανθρωποτέραν καὶ ἀναριθμήτοις χάρισι πνευματικαῖς ὁμοῦ καὶ ταῖς κατὰ δίαιταν ἀπολαυστικαῖς ὥραις ἀληθῶς | τελοῦσαν ἀμφιλαφῆ ὥς τι κωμύδριον αὐτὸς (f. 330) περιεῖδεν μὴ ἐπισκόπου χρῇζον, μὴ ἐκκλησιασμοῦ, μὴ συνάξεων ἱερῶν, μὴ
230 φωτισμοῦ, μὴ ἁγιασμοῦ. ἀπείρηκεν ὁ θεοστεφὴς ἡμῶν αὐτοκράτωρ μεθέλκων τὸν ἄνδρα, τὰ μὲν αὐτοπροσώπως τὰ δὲ καὶ ἐν μηνύμασι τοῖς προσήκουσιν, ἔκ τε τοῦ ἱεραρχικοῦ καταλόγου ἔκ τε τοῦ συγκλητικοῦ βουλευτηρίου τὴν κρείττω μοῖραν διαπεμπόμενος· ὁ δ' ὡς τῶν ἰοβόλων τὰ θυμικώτερα πᾶσιν ὁμοίως τὸ δυσπρόσιτον ἀνθιστᾷ, δικαιολογίαις ἐπιστομιζούσαις οὐ
235 καθυπείκει, ῥήμασι προσηνέσιν οὐκ ἐπικάμπεται· ἀτέραμνός ἐστιν, ἀτενής ἐστι καὶ τὸ ὅλον φάναι γέρων πιστὸς κατὰ τὸν εἰπόντα καὶ τοῖς ἐκ πρίνου στελέχεσιν ὁμοιούμενος. εἰ δὲ καὶ ὡς πολλὰ πολλάκις περὶ τὴν πόλιν ταύτην δυσνοίας τεκμήρια δεδωκὼς καὶ νῦν αὖθις τὸ ἀσφαλὲς παρασχεῖν τοῖς βασιλεύουσιν ἀπαιτεῖται μὲν οὐχ ὑπακούει δέ, συλλογιστέον τοῦ φεύγοντος τὸν σκοπὸν

---

224 *τὴν δ' αὐτὸς* fortasse leg. 228 *ὥραις*: omnia evanuerunt praeter ω 229 *χρήζων* cod.

---

216 - 217 Heb. IV 12 219 *προκατάστασις*: Dion. Hal., Rhet. 7, 4 220 *ἀρχιποίμην*: Constantinus Mesopotamita ; supra ad lin. 150 223 - 224 « *ἀντιστάντος αὐτῷ (τῷ Θεοδώρῳ) τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου τοῦ Μεσοποταμίτου, ὃν καὶ πολλαῖς κακουχίαις καὶ ἐξορίαις διὰ ταῦτα ὑπέβαλε τῶν κανονικῶν ἐθῶν ἀντεχόμενον* » Georg. Acrop., cap. 21 = 33, 21 - 23 Heisenberg 225 Rom. XII 13

240 ὁποῖός τίς ἐστι καὶ ὑπὲρ τίνος δολιχεύων τὸν ἐν κακοπαθείᾳ ⟨ὥς⟩ φατε δρό-
μον ὕστερον ὡς ἀθλητὴς στεφανωθήσεται νόμιμος. θαυμάζομεν εἰ μὴ καὶ
δίκην ὑφέξει τὴν βαρυτάτην ἐν ἡμέρᾳ ἀποκαλύψεως ἐκ δικαιοκρισίας Θεοῦ,
ὡς ἑαυτῷ μὲν ἐπισφαλῶς τῷ δ' ἐν ἡμῖν ἀστασιάστῳ καὶ ἀταράχῳ λίαν συγ-
χυτικῶς βουλευσάμενος. εἰ γὰρ ὁ τῶν μικρῶν ἕνα σκανδαλίσας τραχηλοκάκην
245 καταδικάζεται καὶ κατὰ βυθῶν ἀφίεται, ὡς τὸ ἱερολογούμενον, τῷ τοσούτους
ἄρα καὶ τηλικούτους ἀνακυκήσαντι καὶ βαθυτέραις ὑποθημοσύναις πρὸς ἀλ-
λήλους συγκρούσαντι πῶς τότε εἰς ἀνεύθυνον κείσεται παρὰ τῷ ἀδεκάστῳ
κριτῇ;

12. Τί δὲ ὁ τῇ 'Επιδαμνίων ἐπικηρυχθείς, καὶ ὁδοῦ πάρεργον ὥς φασι
250 τὸ τῆς καρδίας θέλημα εὑρηκώς; μὴ ὑφ' ἡμῶν ἐπιζυγοῦνται τούτῳ αἱ εἰς τὸ
κατὰ χώραν ἱερὸν εἰσελεύσεις; μὴ προμνηστεύσαντες τὴν νενυμφευμένην
αὐτῷ, εἶτα φθονοῦμεν τῆς ἀπητημένης συναφείας καὶ τῆς ἐντεῦθεν πνευματικῆς
τεκνώσεως; ὑπερπονοῦμεν τοῦ ἀδελφοῦ· «ἄφες αὐτῷ τὴν τῆς παραπρεσβεύ-
σεως ἁμαρτίαν» εἰς ὦτα λαλοῦμεν τῆς βασιλικῆς γαληνότητος· ἀλλ' ἀντακούο-
255 μεν ἀτεχνῶς ὃ πάλαι τῷ θειοτάτῳ Μωσεῖ διηκούτισται· «μὴ δέησιν προσά-
γετε ὑπὲρ τοῦ ἀνδρὸς τούτου. οὐ γὰρ εἰσακούσομαι ὑμῶν». ἀγαπᾷ γὰρ ὁ κρα-
ταιὸς βασιλεὺς ἡμῶν τὰς πύλας Δυρραχίου ὑπὲρ πάντα τὰ ὑπήκοα φρούρια.
οὐ γὰρ ἀπονητὶ κατεκτήσατο τὴν πόλιν ἐκείνην, οὔτε πρώην ὁ τοῦ βασιλέως
μακαριστὸς αὐτοῦ ὁμαίμων, ὁ τρισαριστεὺς Κομνηνός, οὔθ' ὕστερον αὐτὸς
260 οὗτος ὁ αὐτοκράτωρ, ἀλλ' ἐκεῖ προσβαλὼν 'Ιταλικαῖς μυριάσιν, ὡς νοσσιὰν
καταλήψεσθαι διαπειλομέναις οὐχ ὅπως 'Επίδαμνον ἀλλ' ἤδη καὶ τὰ προσω-
τέρω καὶ ὑπερκείμενα, συνέτριψε τὰ κράτη τῶν τόξων, ὅπλον καὶ ῥομφαίαν
καὶ πόλεμον. ἐκεῖ ἐθαυμαστώθη τοῦ 'Υψίστου ἡ δεξιά, καὶ ὁ βραχίων Κυρίου
τίνι ἀπεκαλύφθη ἢ αὐτῷ τούτῳ τῷ νικοποιῷ βασιλεῖ, ἀντικαταστήσαντι
265 τοῖς ἐπηρμένοις τῶν ἀντιπάλων φρονήμασι φρόνημα πλῆρες ὑψοποιοῦ ταπει-
νώσεως; ὥσπερ οὖν τῇ ὑπερόπλῳ ἐκείνων πανστρατιᾷ γυμνῆτας καὶ κορυ-
νήτας, οἳ τότε λεόντων γαυρότεροι κατεφάνησαν, καὶ ταχέως οὕτω σκυλεύσας
ὀξέως δὲ προνομεύσας ὁ θεοδυνάμωτος αὐτοκράτωρ τρόπαιον ἀνεστήσατο
καθ' ὅλης σχεδὸν τῆς οἰκουμένης ἐξάκουστον. τί γοῦν καινὸν ἂν διεγρηγορό-
270 τας ἔχῃ τοὺς ὀφθαλμούς, ἂν πάσῃ φυλακῇ τηρῇ πόλιν ἐφ' ᾗ πόλλ' ἐμόγησε,
καὶ ἔτι δὲ περὶ αὐτὴν ἀφειδεῖ χρημάτων, στρατευμάτων, ἀναλωμάτων παντο-

---

240 - 241 2 Tim. IV 7 - 8 et II 5 241 - 242 Rom. II 5 244 Matth. XVIII 6 249 *'Επιδαμνίων*: v. infra, p. 92 n. 4 255 - 256 Ierem. VII 16 258 *κατεκτήσατο*: Georg. Acrop., cap. 14 = 25, 11 - 17 259 *αὐτόαιμος*: Michaël Ioannis sebastocratoris f. Angelus; L. Stiernon, Les origines du despotat d'Épire in Revue des Études Byzantines, 17 (1959), 113. 260 *προσβαλών*: Georg. Acrop., cap. 14 = 25, 17 - 26, 9 Heisenberg; cf. infra p. 99 n. 3 262 Psalm. LXXV 4 263 - 264 Is. LIII 1

δαπῶν, ἵνα μή τι γένηται, ἵνα μὴ ἐπ'. αὐτὴν βάλωσι χάρακα οἱ Σικελίαθεν
ἐγχάσκοντες θῆρες καὶ ὅσοι τῷ 'Αδρίᾳ ἐμπερινήχονται; εἰ δὲ καὶ 'Ασιανὴν
ῥᾳδιουργίαν κατὰ τὸν ὅμοιον λόγον προσυφορώμεθα αὐτὸς ἂν εἰδείη ὁ μὴ
275 παραχωρούμενος ἐπὶ τῶν ἱερῶν οἰάκων καθίζειν τῆς Δυρραχιτικῆς ἐκκλησίας.

13. Δυοῖν τούτων ἀληθῶν προβλημάτων συμπερανθῆναι προαγομένων,
ἑνὸς μὲν τοῦ ἀδόλως ἱερατεύειν ἐν τῇ βασιλευούσῃ Θεσσαλονίκῃ, ἑτέρου δὲ κατὰ
τὴν διαληφθεῖσαν 'Επίδαμνον, καὶ τρίτον ὥσπερ ἀναφαίνεταιπόρισμα τὸ μηδὲ
ἄλλον οἷον δή τινα πρὸς Νίκαιαν ἀνατρέχειν ἐφ' ᾧ ἱερᾶσθαι καὶ καταπέμπεσθαι
280 τῇ λαχούσῃ, κἂν ὁποίας ἔλαχε θέσεως, εἴτε ἠπειρωτικῆς, εἴτε ἀλικλύστου
καὶ νησιώτιδος, ὥς τι νεόφυτον ἑτεροθαλές, τὴν μὲν ῥιζουχίαν φέρον ἐκ γῆς
μακράν, μόνην δὲ σκιὰν πιστοσύνης ἐφαπλοῦν πρὸς τὸν αὐτοκρατορικῶς
δεσπόζοντα τῶν καθ' ἡμᾶς χωρῶν τε καὶ πόλεων καὶ νήσων καὶ ἐσχατιῶν. ἀλλ'
ἐκεῖνοι πάντως πρὸς ἱεραρχίαν τῇ βασιλείᾳ ταύτῃ εὐαρεστούμενοι οἷς ἂν
285 ἐγγύθεν καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν ὡς εἰπεῖν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν ἡμῶν συνιερουργῶν
ἡ ψῆφος καὶ ἡ κλῆσις, καὶ ἑπομένως ἡ χειροθεσία, προβαίνῃ. πρᾶγμα τοῦτο
καινότομον μὲν — οὐδὲ γὰρ ἀγνοοῦμεν· μὴ εἰς τοσοῦτον ἀποπληξίας καὶ ἔλ-
θοιμεν — καιροῦ δὲ φορᾷ παλινβόλῳ καὶ παντάπασι περιστατικῇ συνυπαγό-
μενον καὶ τῆς ἀκριβείας διὰ τὴν οἰκονομίαν ἐκπῖπτον. παραξέσαι καὶ γὰρ τὴν
290 ἀποστολικὴν ῥῆσιν, οὐχ ὃ θέλομεν ἀγαθὸν ἐξ ὑποτυπώσεως κανονικῆς κρατυν-
θὲν τοῦτο ποιοῦμεν, ἀλλ' ὃ οὐ θέλομεν ἀντίξοον ἔθει ἀρχαίῳ τοῦτο πράσσομεν.
εὑρίσκεται γὰρ — ἵνα καὶ πάλιν φαίημεν ἀποστολικῶς — ἡ καιρικὴ περιπέτεια
ὥσπερ τις ἔμφυτος νόμος ἀντιστρατευομένη τῷ νόμῳ τῆς διανοίας ἡμῶν,
καὶ ὡς ἐν κημῷ τινι καὶ χαλινῷ κατάγχουσα καὶ τοῦ ὀρθοῦ μικρόν τι παρεκ-
295 νεύειν συμπείθουσα. ὃ δὴ μικρὸν Χριστοῦ χάριτι | οὐ παρατιτρώσκει δόγματα f. 330v
εὐσεβείας τῆς πατροπαραδότου, οὐ παραλλαγὴν βαπτίσματος κατεργάζεται,
οὐ σβέννυσι τὸ πνεῦμα, προφητείας οὐκ ἐξουθενεῖ· πρὸ πάντων τούτων ⟨οὐ⟩
καταβιβάζει τὸ ὕψος τῆς πατριαρχικῆς μνημοσύνης καὶ τοῦ τιμίου ὀνόματος,
μᾶλλον μὲν οὖν ἐκπυρσεύει καὶ ἐπ' ἄκρων τειχέων τὸ τοῦ λόγου κηρύσσει καὶ
300 παμπληθεὶ σύμπαν στόμα δι' ὅλης ἡμέρας δι' ὅλης νυκτὸς ἐμπεπλησμένον
δεικνύει τῆς σῆς αἰνέσεως.

14. Οὗτος ὁ καλὸς ἀγὼν ἡμῶν, ὃν πολλάκις διηγωνίσμεθα καὶ νῦν δὲ
ὡσαύτως συνεπαγωνιζόμεθα, τοῦ μὴ ὁλοτελῶς ἀπορραγῆναι τῆς ὑμῶν συμ-
φυΐας καὶ φυλὴ φυλῇ γενέσθαι καὶ ἀποσπασθῆναι τὰ μέλη τῆς κεφαλῆς καὶ
305 μὴ μέρη μόνον ἀλλά που καὶ μόρια χρηματίσαι. καὶ τίς ὁ τοῦ λοιποῦ συναρ-
μολογήσων τὴν ἐκκλησίαν καὶ ὀστέον πρὸς ὀστέον ἐπισυνάξων καὶ ἀναπλά-
σων τὰ τηλικαῦτα συντρίμματα; τοῦτο μὲν οὖν τὸ πάθος προεωρῶμεν ἡμεῖς

---

289 - 291 Rom. VII 19 292 - 293 Rom. VII 23 294 - 295 Psalm. XXXI 9 297 1 Thess. V 19 - 20 298 *μνημοσύνης*: V.V., 3,290, 10 et infra lin. 437 304 Psalm. CXXI 4 306 Eph. IV 16 306 - 307 Ezech. XXXVII 7

ὅπως ἐλεεινόν, καὶ προορῶντες κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος διεγνωρίσαμεν καὶ
ἀνηνέγκαμεν τὰ περὶ τοῦ πράγματος, κοινοβουλίῳ χρησάμενοι. ἂν δὲ τῇ μεγάλῃ
310 ἁγιωσύνῃ σου, δέσποτα, καὶ τῇ αὐτόθεν ἱερᾷ συνόδῳ τὸ μονοτόνον καὶ ἀνέν-
δοτον ὡς λυσιτελέστερον τοῖς παροῦσι καιροῖς ἐπικρίνεται, ἀλλ' ὁ τῆς ἀληθείας
μῦθος ἁπλοῦς ἔφυ· πολλὰ εἰπόντες εἴτε καὶ ἐπαχθέστερον γράψαντες οὐκ ἂν
ἐφίκοισθε, ὅτι καὶ τῇ παροιμίᾳ τὸ τὰ ἀκίχητα διῶκον ὅλως ἀπείρηται καὶ τὸ
μὴ βιάζου ῥοῦν ποταμοῦ ἑτέρωθί που πεπαροιμίασται καὶ αὐτό.

315 **15.** Τὰ μέντοι ὀθνεῖα τῶν γεννημάτων, τὰ ἀνεπίγνωστα τῇ μητρὶ τῶν
ἐκκλησιῶν, τὰ τὴν ἐκ τῆς παρακοῆς τέκνωσιν ἐγκαλούμενα, τάχ' ἂν ἀντεγκα-
λέσαιεν τῇ κυριωνυμουμένῃ πολυγόνῳ μητρὶ εἰ μή τι ἄλλο τοῦτο γοῦν ⟨ὃ⟩
πρὸς τὴν σοφὴν Σαμαρεῖτιν Χριστός, ἡ τῆς σοφίας πηγή, θεοπρεπῶς ἀπεφθέγ-
ξατο, ἐπὶ πέντε τοῖς προτέροις ἀνδράσιν οἷς συνέφθαρτο κτηνωδέστερον τὸν
320 ἕκτον λεληθότως διαγράφειν τοῦ ἀριθμοῦ ἐγχειροῦσαν καὶ παρὰ τοῦτο τὸν
ἀλάθητον εἰς τὸ παρ' αὐτῇ δοκοῦν κεκρυμμένον θᾶττον ἢ λόγος ἐκκαλύψαι
παραβιασαμένην· «νῦν γὰρ ὃν ἔχεις» ὁ τῶν κρυφίων εἶπεν ἐξεταστής, «οὐκ
ἔστι σου ἀνήρ». σύνετε οἱ εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ ὅτι καὶ ἡ τοῦ Βύζαντος ὑπὸ χερσὶ
βαρβάρων ἁλοῦσά τε περθομένη τε πολλοὺς τοὺς ἐπιβήτορας ἔσχεν, ὡς
325 δ' ἔξεστι συνορᾶν καὶ ἔτι πλείονας ἕξει, σπερματιζομένη τὰ μοιχικά. ὃν γοῦν
δοκεῖ ἔχειν σύνοικον ἄποικον ὁ ἀνθυποφέρων λόγος ἐκβάλλειν τῆς συζυγίας
πειρᾶται, ψυχρόν τε καὶ ἄγονον τῇ νυμφευθείσῃ πρὸς τὸν νυμφευσάμενον ἐπι-
φημίζειν τὸ παραγκάλισμα· ἐξ ὧν ποῖον πατρῷζον ἀποκυηθήσεται τέκνον
καὶ εἰς γνησίαν τετάξεται υἱοποίησιν, εἰ μὴ παρεισκυκλεῖ τις ἡμῖν καὶ τὸν
330 Ἰξίονος μῦθον ἐρῶντος μὲν Ἥρας καὶ ἀναφλεγομένου περὶ τὰ παιδικὰ τῆς
θεᾶς, πλὴν ὅτιπερ ἔλαθε κατασχὼν νεφελοειδῆ τινα μόρφωσιν ἀντὶ Ἥρας
καὶ τῇ ἐκεῖθεν μίξει τέρας τι κενταυρικὸν ἀποτετελεκὼς κἀκεῖνα τῆς συναφείας
τοῦ τοκετοῦ ἀπονάμενος, τοὺς ἐν τῷ τροχῷ δεσμοὺς καὶ τὸ ἀϊδίως περιφο-
ρεῖσθαι τῆς ἀλλοκότου ἐπιθυμίας ἐνδίκους δίκας ἀποτιννύς; τί τοίνυν προσφέ-
335 ρετε ἡμῖν Ἀμορραῖον μὲν εἶναι τὸν πατέρα, Χετταίαν δὲ τὴν μητέρα, ἔκφυλα
ταῦτα καὶ τῇ πρεσβυγενεῖ διαθήκῃ ὀνόματα φαυλεπίφαυλα; ἀλλ' ἢ δείξατε
ἡμῖν τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀπηκριβωμένου πατρός, τοῦ τὴν κοινὴν μητέρα
τὴν Κωνσταντίνου κατὰ νομίμους ἐγνωκότος θεσμούς, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν εἰς
σύστασιν τῆς παρανοθεύσεως, ἢ παρακεχάρακταί πως τὸ ὁλοσχερὲς τῆς ἐκ-
340 κλησίας πνευματικὸν συνοικέσιον καὶ συγγνωμονητέον ἀλλήλοις τοῦ πάθους,
ἅμα δὲ καὶ τὸ θεῖον ἱλεωτέον ὡς δύναμις τοῦ ἐπιστρέψαι τὴν αἰχμαλωσίαν ἡμῶν
καθάπερ ποτὲ τὴν ἐκ Βαβυλῶνος· ὑπὲρ ἧς καὶ οἱ τοῦ παναγάθου Θεοῦ ἀγαθοὶ

308 ἔτος : ἔπος cod. 321 ἐκκαλύψαι cod. 334 - 335 προσφέρεται cod.

311 - 312 Eurip., Phœn. 469 314 Eccli. IV 32 318 - 323 Io. IV 16 - 18

ἄγγελοι προασπισταὶ τοῦ ἔθνους προκεχαρισμένοι καὶ φύλακες πᾶσαν προσφέ-
ρον δέησιν «ἕως πότε, Κύριε» λέγοντες «οὐκ ἐλεήσεις τὴν Ἱερουσαλήμ;
345 ὁ Κύριος τὰς διασπορὰς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπισυνάξει». ἆρ' οὐχὶ ταῦτα καὶ ἐπὶ τὴν
νέαν τοίνυν Σιών; οὐ προσαρμόζει τῇ πρὶν εὐδαίμονι Βυζαντίδι, τῇ ἕως τῶν
οὐρανῶν ὑψωθείσῃ καὶ ἕως τοῦ Ἅιδου καταβιβασθείσῃ, ἐλπίσι δὲ βουκολου-
μένῃ ταῖς χρηστοτέραις τοῦ περιαγαγεῖν τὸ οἰκεῖον ὄμμα καὶ ἰδεῖν ἐπισυνη-
γμένα τὰ ἴδια τέκνα, ἃ μὲν ἐξ Ἀνατολῶν ἃ δὲ ἐκ Δυσμῶν, ἀπὸ θαλάσσης
350 ἀπὸ βορρᾶ; γένοιτο τοῦτο, ναὶ Χριστὲ παμβασιλεῦ, γένοιτο. καὶ τότε δή,
τότε ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι, οἱ ἐξ ὀθνείων ὀθνεῖοι, οἱ παρέγγρα-
πτοι καὶ ἐπείσακτοι, ἀπαιτηθείημεν κομίσαι τὰ γνωρίσματα ἐναργῆ καὶ τὰς
ἀποδείξεις σαφεῖς, πατρὸς ὄνομα καὶ μητρός, ὅθεν καὶ ὅπως τετυχήκαμεν
τῆς ἱερατείας, καὶ οἷα βλαπτικὰ τῇ ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ ἀνθ' οἵων τῶν ἐνερ-
355 γουμένων ἐπωφελῶν διὰ τρόπου πλεονεξίας ἐπὶ προκρίματι τῷ ἑαυτῶν
παρεισενηνόχαμεν.

16. Ἀλλ' ἵνα μὴ διατρίβωμεν λέγοντες, ἐπεὶ καὶ λόγου κόρος ἐκπεπο-
λέμωται πρὸς τὰς ἀκοάς, τῶν μὲν εἰρημένων ἅλις· φέρε δέ, τούτων ἀφέμενοι
μεταβῶμεν ὡς ἐφ' ἕτερα καὶ ἄλλον κόσμον ἀείσωμεν, τὸν περὶ τοῦ κρατίστου
360 καὶ ἁγίου βασιλέως ἡμῶν. ζηλοῦντες γὰρ ἐζηλώκαμεν καὶ τὸν θυμαλγέα χόλον
οὐχ οἷοί τέ ἐσμεν καταπέττειν οὐδὲ τὰς ὠγυγίους κατ' αὐτοῦ συκοφαντίας
τὰς ἐν τῷ γράμματι ἀστενακτὶ καρτερεῖν ἀνεχόμεθα. καὶ ὧδε τόπου γενόμε-
νοι | ⟨τὴν⟩ ὑπώρειαν ἤδη τῆς ὑφῆς ὑποκατιόντες ὅμως ἐπανατρέχομεν εἰς αὐτὴν f. 331
δὴ τὴν ἀκροτάτην πρότασιν τῆς θεσπεσίας γραφῆς καὶ καλὴν ἐπίκουρον
365 εὑρηκότες ἐκπληκτικώτερον οὕτω πως ἀνακραγεῖν προαγόμεθα· «ἄκουε οὐρανὲ
καὶ ἐνωτίζου ἡ γῆ», οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ «ἥλιε κρύψον σου τὰς ἀκτῖνας» ἀναβοῶ-
μεν πρὸς τὴν τοσαύτην ψευδηγορίαν· ἆρα γὰρ ἔχεις εἰπεῖν ὡς τεθέασαι
πώποτε τὸν ἐν βασιλεῦσιν εὐγενέστατόν τε καὶ ἀνδρικώτατον, τὸν Δούκα κυρὸν
Θεόδωρον, παρασκηνοῦντα μετὰ τῶν ἐκ τῆς Ἄγαρ, καὶ φιλίας νόμῳ τῆς
370 ἀλισγηματώδους αὐτῶν διαίτης ἐπ' ὀλίγον γοῦν συμμετέχοντα; ἔγνως ἀνα-
κληθέντα τοῦτον ἐκεῖθεν φιλοικτιρμόνως ὑπὸ τοῦ προβεβασιλευκότος ἐν τῇ
Ἀσίᾳ τοῦ Λάσκαρι; πότερον οὐ διέλαθέ σε τὰ τῆς εὐποιΐας, τὰ τῆς εὐεργεσίας,
τὰ τῆς εὐμενείας, δι' ὧν ὁ δημαγωγὸς τῷ ὑποστρατήγῳ, εἰ βούλεσθε δέ, ὁ
στρατηγὸς τῷ στρατιώτῃ, φιλοτιμότερον ἀπεχρήσατο; οὐδέπω γὰρ ἐστεφη-
375 φόρει τὸ τότε οὔτε μὴν πορφυρίδα ὁ τῆς Ἀσίας ἄρξας περιεβάλλετο, ἀλλ' ἦν

359 ὡς : πρὸς cod., sed correxit superscripto ὡς

344 Zach. I 12; Psalm. CXLVI 2 347 - 349 Matth. XI 23 360 - 361 Zach. VIII 2 365 - 366 Is. I 2 374 - 375 ἐστεφηφόρει : imperator coronatus est Theodorus Lascaris a. p. Ch. n. 1208, inter diem Martii 30 et Aprilis 5; infra p. 101 n. 3

τόπους τόπων ἀμείβων μηδὲ τοῖς ποσὶν εὑρίσκων ἀνάπαυσιν πρὸς δὲ καὶ
καταστασιαζόμενος ὑπὸ τῶν πολλῶν δυσηνίως διακειμένων καὶ ἀποπτυόντων
τὰ τῆς κυριότητος στόμια.

17. Μανθάνομεν δὴ καὶ οὐκ αἰδὼς ἐκφερομυθεῖν καὶ μᾶλλον κατ' ἐκεῖνο
380 καιροῦ τὰ μεγάλα συνήρατο τῷ Λάσκαρι ὁ Κομνηνοδούκας προκινδυνεύων
ἐκείνου καὶ πολεμίων φρούρια παρασπώμενος καὶ ἀνδραγαθιζόμενος ὑπὲρ
τοὺς πολλούς. εἶ δὲ προϊδρώσας τοσαῦτα καὶ ἤματα διατετελεκὼς αἱμα-
τόεντα, ἔπειτα χάριν κατείληφεν ἀμοιβῆς, τί τοῦτο ; ἄξιος, φησίν, ὁ ἐργάτης τοῦ
μισθοῦ αὐτοῦ, καὶ οὐδεὶς στρατεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις ποτέ. ἐπεὶ δὲ καὶ μητέρα
385 μὲν τὴν προϋπάρξασαν χάριν ἀκούει ἡμέτερος βασιλεύς, θυγατέρα δὲ τὴν ἀντί-
χαριν, οὐδ' ἐν τούτῳ τοῦ σοφοῦ γνωματεύματος ἐξελάθετο, ἀλλ' ἔχων παρ'
ἑαυτῷ τοὺς ὁμογνίους ἐκείνου τοῦ ὡς εἰρήκατε φιλοτιμότερον ἀγαθύναντος,
ὑπερβάλλει ταῖς ἀλλεπαλλήλοις τῶν μεγαλοδωρεῶν, ἐξ ὧν οὐδὲ ὡς θυγατέρα
δείκνυσι τὴν ἀντίχαριν ἀλλὰ πολυγονωτάτην μητέρα οἷς ἐπὶ γενεὰν καὶ
390 γενεὰν τὰ ἑαυτῆς ἀπομαιεύσει κυήματα.

18. Ὁρκίων δὲ πέρι καὶ ἐμπεδώσεων πρὸς τὴν ἐξ ἐκείνου κατάγουσαν σει-
ρὰν ὑπόχρεων εἶναι τὸν ἐν ἡμῖν αὐτοτελῶς ἀνάσσοντα ἐννοεῖν ὅλως, μὴ καὶ ἀνοη-
ταίνοντος εἴη ἂν τὸ ἐνθύμιον. τίς γὰρ συμφωνία λέοντί τε καὶ χαμαιλέοντι ;
ὁ μὲν γὰρ γενναῖον βλέπει κἀκ μόνου βρυχηθμοῦ κνωδάλων ἀγέλας ὅλας
395 ἀπονεκροῖ, ὁ δὲ τὰς χροὰς ἐξαλλάσσων καὶ τὸ πολύμορφον ῥᾳδίως ὑποκρινό-
μενος εἰς ἓν μόνον οὐχ οἷός τέ ἐστι μεταβάπτειν τὸ ἐν χρώμασι διακριτικόν.
ἀσύμφυλα δὲ ἄλλως καὶ ἀνεμῶναι πρὸς ῥόδα ὡς καὶ ῥάμνοι πρὸς κυπαρίττους.
κυπαρίττων μὲν γὰρ καὶ ῥόδων φυταλιὰ κατάκομος παρ' ἡμῖν ἡδέων μὲν ἰδεῖν
οὐ περιπατῆσαι δέ, δρέψασθαι τὰ πρὸς ὄσφραν καὶ σκιᾶς βαθείας μεταλαχεῖν
400 τῷ γε καλῶς βουλομένῳ ῥᾴστην ἐνδιδοῦσα τὴν εἴσοδον. παράδεισός γε μὴν
ὁ κατὰ 'Ανατολὰς θεωρεῖται μηδέν τι λυσιτελήσας τοῖς πρώτως καρπισαμένοις
τὰ ἐξ αὐτοῦ, θανάτῳ δὲ μᾶλλον ὑποδικάσας, εἶτα καὶ φλογίζουσαν πυλωρίαν

399 *οὐ*: vix sanum

377 *καταστασιαζόμενος*: Georg. Acrop., cap. 7 = 12, 4-21 Heisenberg 383 1 Cor. IX 7 384 Soph., Aj. 522; Niceph. Basil., Progymn. III 2 = Ch. Walz, Rhetores Graeci, I 447, 18-20 391 *ὁρκίων*: Georg. Acrop., cap. 14 = 24, 23-25, 2 Heisenberg 400 *παράδεισος*: « *ὁ γὰρ ἐμὸς ἄνωθεν παρακλήτωρ... κατευνάζει τὸν τάραχον τῆς καρδίας... οὐ σὲ ἐξουθενήκασι λέγων, ἀλλ' ἐμέ, τὸν φυτεύσαντα κατὰ 'Ανατολὰς τὸν νέον τῆς ἐκκλησίας παράδεισον, τὸν τάξαντα φλογίνην ῥομφαίαν φρουρὸν τοῦ παραδείσου φύλακα, τὸν χαριτώνυμον αὐτοκράτορα...* » Germanus patriarcha, in rescripto ad Demetrium Chomatianum, ed. J. B. Pitra Iuris ecclesiastici Græcorum selecta Paralipomena. Demetrii Chomatiani opera, cap. 113 in Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata, [VII], Romæ et Parisiis 1891, 485.

παρακαταστήσας, κωλυτικήν τινα δύναμιν τοῖς τε εἰσιέναι προθυμουμένοις
ὡς λίαν σκυθρωπὴν καὶ δυσάντητον. τίς τοίνυν εὖ ἔχων φρενῶν ἐπὶ
405 δυσπρόσοδον εἴτ' οὖν κεκλεισμένον δραμεῖται παράδεισον, οὔτε τῷ κρούοντι
ἀνοιγόμενον κατὰ τὸ ἐν Εὐαγγελίοις ἐπάγγελμα ; τίς ἀναπετάσει τὰ ὄμματα
πρὸς 'Ανατολάς, ὅθεν νεφελώδεις ἐκπορεύονται ἐμβριμήσεις καὶ ἀποπαταγοῦν-
ται ἡμῖν βροντοηχῆ ἀπηχήματα ; ἀνθαιρήσεται μᾶλλον ὅστις ποτ' ἂν ᾖ τὴν
Δυσμὴν ταύτην, ὅτι ἐπέγνω τὸν ἑαυτῆς ἥλιον βασιλέα, καὶ αὖ ὁ ἥλιος οὗτος
410 ἐπέγνω τὴν Δύσιν αὐτοῦ. παρέστω καὶ Σολομῶν ὁ τοσοῦτος, συνεπιμαρτυρείτω
τῷ λόγῳ, κρεῖσσον γνωματεύων οἰκεῖν ἐν ὑπαίθρῳ μηδ' ἐμφιλοχωρεῖν ὑπὸ
στέγην ἢ ἐν κεκονιαμένοις καὶ χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ περιλαμπομένοις ἐναυλί-
ζεσθαι μετὰ ἀηδίας. συμφωνήσειε δ' ἂν τούτοις, καὶ τὸ «Σπάρταν ἣν ἔλαχεν
ἕκαστος ἀγαπάτω» μηδ' ἀφρονέστερον ἐκπεμπέτω τὰς ὄψεις ἐπ' ἄκρα γῆς
415 ἀλλὰ τοῖς ἰδίοις ἀρκείσθω, τὸν Θεὸν φοβούμενος, τὸν ἁρμόδιον βασιλέα τιμῶν,
τὴν ἀδελφότητα ἀγαπῶν, προσέχων ἑαυτῷ καὶ βλέπων λεῖα, τό τε εἰσέχον
πρὸς τὸ ἐξέχον ἀντεμβιβάζων μηδὲ ταῖς δοκούσαις ἀνωμαλίαις τῶν ὑπὸ
σελήνην καὶ μεταφορητῶν περικραδαινόμενος τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἤδη
καὶ καιροὺς καὶ πράγματα διαστέλλων, καθάπερ ἀμέλει καὶ τὸ τοῦ στερεώ-
420 ματος πρόσωπον ὁτὲ μὲν περὶ ὀψίαν δείλην εὔδιεινὰ τεκμήρια προσχόμενον
ὁτὲ δὲ πρωΐας ἐπιλαβούσης ἐπιστυγνάζον καὶ χειμερίαν προσημαῖνον κατή-
φειαν.

19. Τοσαῦτα τὰ παρ' ἡμῶν ἐκ περιωδυνίας ἐπὶ τοῖς ἔναγχος ἐπανεγνω-
σμένοις· ὧν διακονητὴς οὐ τῶν συρφάκων τις πρεσβευτής, οὐκ ἀγγελιαφόρος
425 ὁποιοσοῦν, ἀλλ' ὁ ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς ἡμῶν ὁ πανηγιασμένος ἱεράρ-
χης 'Αμαστρίδος ὁ πολὺς τὴν σοφίαν. ὁ τὴν ἐν τοῖς πράγμασιν ἐμπειρίαν κατὰ
πολὺ περισσότερος, ὅνπερ ὡς ἄγγελον Θεοῦ, ὡς ὑπηρέτην Χριστοῦ, ὡς
τοῦ πατριαρχικοῦ μεγαλείου σαφὲς ἀποσφράγισμα ἐκ πρώτης ἐντεύξεως
εἴδομεν, ἰδόντες ὑπὸ περιχαρίας ἀνεπτερώθημεν· | οὐ μὴν καὶ ἡ χαρὰ ἡμῶν f. 331v
430 πεπληρωμένη γέγονεν ἐν ἡμῖν, ἡμιτελὴς δέ τις, ἢ τἀληθέστερον φράσαι, εἰς
ἀποφράδα τὴν ἡμέραν ἡμᾶς ἐκείνην θέσθαι συμπείθουσα. τί λέγομεν ἡμέραν ;
τὰς ἡμέρας, δι' ὅσων μετὰ τὴν ἐργωδίαν τῆς κατὰ ταὐτὸ συνελεύσεως ἡμῶν

413 *συμφωνήσει* cod. 426 *τὴν*[2] corr. ex *τοίνυν*

406 Matth. VII 7-8 410 Psalm. CIII 19 410-411 Prov. XXI 9 413-414 Plut., Mor. 472 e et 602 b; Diogenian. Prov. VIII 16 = Parœmiogr. gr. I 307; Mich. Acominatus (rectius Choniata), epp. 75, 4 et 129, 8 = II 122, 19 et 260, 1 Lampros. 415-416 1 Petr. II 17 416 Philostr., Vit. Ap. II 20 426 *'Αμαστρίδος*: Nicolaus Caloëthes; M. Lequien, Oriens Christianus, I, Parisiis 1740, 565. De cognomine cf. Germani patriarchæ rescriptum ad Demetrium Chomatianum, Pitra, An. sacr. VII, 486 « *καλὸς τῷ ἤθει κατὰ τὴν ἐπωνυμίαν* ». 427-428 Gal. IV 14; 1 Cor IV 1 429-430 Io. XVI 24 etc.

παρῆν ἐν τῇ Θεσσαλονικέων καὶ ὁρῶν καὶ ὁρώμενος, λαλῶν τὰ συντείνοντά οἱ, ἀκούων ἀφ' ἡμῶν τὰ συνοίσοντα, εἰ καὶ παρὰ κωφῷ ἐῴκειμεν ᾄδειν καὶ νεκρῷ
435 *πρὸς οὓς διαλέγεσθαι. ἐπείπερ εἵλετο μᾶλλον μετ' ἀπραξίας ἀνθυποστρέψαι ἢ πράξεως ἀνθέξεσθαι ἀποδεχθησομένης ὥς γε οἰόμεθα, καὶ παρὰ τῇ μεγάλῃ ἁγιωσύνῃ σου ἅτε δὴ τὸ καθ' ἡμέραν μνημόσυνόν σου καὶ τὴν παρὰ πάντων ἀνακήρυξίν σου διαιωνίζειν ἐπικυρούσης, μηδὲ ἀποσιωπηθῆναι καθάπαξ τὰ σιωπῆς ὄντως ἀνάξια.*

440 **20.** *Τοῦτο ἡμῖν ἡ σπουδή, ἡ διηνεκὴς ἐπιμέλεια, αἱ συχναὶ καὶ δυσχερεῖς μεταβάσεις, αἱ εἰς τὰ βασίλεια πάροδοι, ὥστε τοὺς ἐπαρχεωτέρους ὑποκειμένους σοι θρόνους μὴ ἀνατραπῆναι μήτε παρατεκτονηθῆναι καὶ ἄλλῳ τῳ ὑποτεθῆναι, τῷ μετὰ Πέτρου καὶ Παύλου συνεδριάζειν αὐχοῦντι καὶ τὰς ἐπουρανίους κλεῖς αὐτῷ μόνῳ μετὰ τὸν κορυφαῖον ἐγχειρισθῆναι περικομπά-*
445 *ζοντι. καὶ εἰ μὴ ἀπατηλὸν δοκοίη τὸ ῥῆμα «ὡς πρώην οὕτω καὶ νῦν» ἐνωτίζου παρ' ἡμῶν τῶν ὀρθοφρόνων εὐχετῶν τῆς μεγάλης ἁγιωσύνης σου. ἧς τὴν μετριοπαθῆ γνώμην ἐπὶ ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν ἀνελλιπῆ χαρίσαιτο Κύριος ταῖς ἐκκλησίαις αὐτοῦ.*

---

436 *παρὰ : περὶ* cod. 440 *σπουδὶν* cod.

---

437 *μνημόσυνον*: supra ad lin. 298 443 Matth. XVI 19 444 *κορυφαῖον* Petrus

ΝΕΟΣ ΚΩΔΙΞ ΤΗΣ ΧΡΟΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΤΟΥ ΓΛΥΚΑ

Παλαιότερον ἡ ἀνεύρεσις ἑνὸς χειρογράφου διασῴζοντος τὸ κείμενον ἑνὸς βυζαντινοῦ ἱστορικοῦ ἢ χρονογράφου ἦτο συχνοτέρα, αἱ δὲ ἐλπίδες ὅτι κάτι σπουδαῖον ἠδύνατο νὰ προκύψῃ ἐκ τῆς μελέτης αὐτοῦ πολλαί.

Σήμερον, ὁπότε αἱ πλεῖσται τῶν βιβλιοθηκῶν ἔχουν ἀρκούντως ἀνερευνηθῆ καὶ ἔχουν ἐπισημανθῆ οἱ σημαντικοὶ κώδικες, δὲν ἀναμένομεν πολλὰ νέα πράγματα νὰ ἔλθουν εἰς φῶς, καίτοι αἱ ἐκπλήξεις δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείωνται ἐντελῶς [1].

Ὁπωσδήποτε ἡ ἀνεύρεσις ἑνὸς νέου κώδικος ὑπῆρξε πάντοτε εὐπρόσδεκτος [2].

Τὰ χειρόγραφα τὰ διασῴζοντα τὸ κείμενον τῆς Χρονικῆς Βίβλου Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ εἶναι πολλά [3].

Ὁ κῶδιξ, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ λόγος κατωτέρω, περιέχει μέρος μόνον τῆς Χρονικῆς Βίβλου καὶ ἀνήκει εἰς τὴν συλλογὴν τῶν χειρογράφων τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης [4].

Παρέχομεν κατωτέρω σύντομον περιγραφὴν αὐτοῦ :

ΙΖ' - ΙΗ' αἰῶνος, Χαρτ., 0,166×0,147 (γεγραμμένη ἐπιφάνεια 0,145× 0,090), φύλλα 106, στίχοι 20.

---

[1] Σημειοῦμεν ἐνδεικτικῶς τὴν ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Λ. Πολίτου ἀνεύρεσιν νέου κώδικος τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Φωτίου (πρβλ. L. Politis, Die Handschriftensammlung des Klosters Zavorda und die neuaufgefundene Photios-Handschrift, Philologus 105 (1961), 136 - 144.

[2] Εἰδικῶς διὰ νέους κώδικας τῆς Χρονικῆς Βίβλου Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ πρβλ. Sp. Lambros, Ein neuer Codex der Chronik des Glykas, BZ 4 (1895), 514. Ἰ. Συκουτρῆ, Κυπριακὸς κῶδιξ τῶν Χρονικῶν Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ καὶ Γεωργίου Μοναχοῦ, Κυπριακὰ Χρονικὰ 3 (1925), 83 - 117.

[3] Πρβλ. Maria Elisabetta Colonna, Gli storici Bizantini dal IV al XV secolo, Napoli 1956, pp 56 - 57. Gyula Moravcsik, Byzantinoturcica[2] I, Berlin, 1958, pp. 430 - 432.

[4] Ὑπ' ἀριθ. 41 (ἐφεξῆς G). Τῶν χειρογράφων τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης ἑτοιμάζουν Κατάλογον οἱ Β. Παναγιωτόπουλος καὶ Ἀ. Κομίνης.

Ὁ κῶδιξ περιέχει μόνον τὸ πρῶτον τμῆμα τῆς Χρονικῆς Βίβλου ἀπό: *Ὅσα δὲ καὶ περὶ μεγέθους ἐφιλοσόφησαν τοῦ τε ἡλίου καὶ τῆς σελήνης...* (Πρβλ. ἔκδ. Βόννης, σελ. 40,12) μέχρι: ...*ἀρκούντως τῆς πίστεως.* (Πρβλ. Αὐτόθι, σελ. 223,4).

Ἀνήκει δηλαδὴ εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνων τῶν κωδίκων τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ, ἥτις, ἀποσπασθεῖσα τῆς λοιπῆς Χρονικῆς Βίβλου, ἀπετέλεσεν ἰδιαίτερον ἔργον φυσιολογικοῦ καὶ θεολογικοῦ ἐνδιαφέροντος. (Περὶ τῆς κατηγορίας ταύτης πρβλ. F. Sbordone, Φυσιολογία Parigina degli Annales di Michael Glycas, BZ 29 (1929 - 1930), 188 - 197).

Ὁ κῶδιξ ἀποτελεῖται ἐκ ιδ' τετραδίων ἠριθμημένων δι' ἑλληνικῶν ἀριθμῶν εἰς τὴν κάτω ᾤαν τοῦ πρώτου καὶ τελευταίου φύλλου. Ἐκ τῶν τετραδίων τὸ β' (φφ. 9 - 14) ἀπετελεῖτο ἐξ ἀρχῆς ἐξ ἓξ φύλλων τὸ δὲ ιδ' (φφ. 103 - 106) ἐκ τεσσάρων.

Τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῶν παραγράφων διὰ κεφαλαίων ἐλαφρῶς διακεκοσμημένων. Γραφὴ ἐπιμελὴς διὰ μαύρης μελάνης. Εἰς τὰς ᾤας τοῦ κώδικος καὶ ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς τοῦ ἀντιγραφέως, ἐκτὸς τῶν γνωστῶν συντομογραφιῶν *Ὡρ(αῖον) Σημ(είωσαι)* ἐγράφησαν οἱ τίτλοι τῶν εἰς τὰς ἔναντι σελίδας ἀντιστοιχούντων κεφαλαίων (π.χ. *Περὶ ἐκλείψεως σελήνης, περὶ ἐνιαυτοῦ, περὶ ὑετοῦ, περὶ τρυγόνος, περὶ τεττίγων* κλπ.). Ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει τοῦ κώδικος ἀφέθησαν ἀνὰ δύο λευκὰ παράφυλλα. Εἰς τὸ α' παράφυλλον φέρεται ἡ ἑξῆς ἔνδειξις: *Michaelis Glycae | Physico - Theologica | Saec. XVII.* Εἰς δὲ τὸ ἐσωτερικὸν μέρος τῆς Α' πινακίδος ἀναγράφονται: *Mr Thorper 1832* καὶ κατωτέρω: *J. Lee Doctors Commons | Bound June 1834.* Σημειοῦνται ἐπίσης ἀριθμοί τινες σχέσιν ἔχοντες, ὡς φαίνεται, μὲ τὴν κατάταξιν τῆς βιβλιοθήκης τῶν κατὰ καιροὺς κτητόρων τοῦ κώδικος. Ἡ ἀρίθμησις τῶν φύλλων ἐγένετο διὰ μολυβδίδος εἰς τὴν ἄνω δεξιὰν ᾤαν καὶ εἶναι σύγχρονος. Στάχωσις διὰ περγαμηνοῦ λευκοῦ φύλλου ἀδιακοσμήτου, τοῦ ἔτους 1834, ὡς ἐκ τῆς ἀνωτέρω σημειώσεως φαίνεται. Τέλος ἐπὶ τῆς ράχεως διὰ χρυσῶν ἐντύπων γραμμάτων ἐγράφη: ΜΙΧΑΗΛ ΤΟΥ ΓΛΥΚΑ ΦΥΣΙΚΟΘΕΟΛΟΓΙΚΑ.

Ὡς φαίνεται, τοῦτο μὲν ἐκ τῶν τίτλων τοὺς ὁποίους οἱ κτήτορες τοῦ κώδικος ἐπέγραψαν εἰς αὐτὸν (*Physico-Theologica*, ΦΥΣΙΚΟΘΕΟΛΟΓΙΚΑ), τοῦτο δὲ ἐκ τοῦ τίτλου τῆς ἀρχῆς τοῦ κώδικος (φ. 1) «*Τοῦ μακαριωτάτου κυροῦ Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ περὶ μεγέθους ἡλίου καὶ σελήνης*», δὲν ἐγένετο ἀντιληπτὸν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς Χρονικῆς Βίβλου, ἀλλ' ἐνομίσθη ὅτι πρόκειται περὶ ἄλλου ἀνεξαρτήτου ἔργου τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως.

Παραθέτομεν κατωτέρω χρησίμους τινὰς ἐνδείξεις καὶ δείγματα γραφῶν, ἵνα καταστῇ εὔκολος ἡ ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων κατάταξις τοῦ κώδικος εἰς ἣν οἰκογένειαν οὗτος ἀνήκει.

Ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ κώδικος εἶναι μὲν προσεκτικός, ἀλλὰ δὲν φαίνεται πεπαιδευμένος. Συχνάκις ὑποπίπτει εἰς ὀρθογραφικὰ σφάλματα καὶ εἰς σφάλματα τονισμοῦ καὶ στίξεως. Ὁσάκις δὲν ἐννοεῖ τὸ ἐξ οὗ ἀντιγράφει πρότυπον ἀποδίδει σχηματικῶς τὴν λέξιν. Φαίνεται δὲ ὅτι εἴς τινα σημεῖα πλὴν τοῦ προτύπου συνεβουλεύθη καὶ ἄλλα χειρόγραφα, διότι δηλοῖ ἐν ταῖς ᾤαις συχνάκις τὰς διαφόρους γραφάς. Δυνατὸν ἐπίσης εἶναι αἱ διάφοροι αὗται γραφαὶ νὰ ἦσαν σημειωμέναι ἐπὶ τοῦ προτύπου. Εἶναι τέλος ἄξιον

ἰδιαιτέρας σημειώσεως ὅτι ὁ ἡμέτερος κῶδιξ παρουσιάζεται ἐνίοτε πληρέστερος τῆς ἐκδόσεως τῆς Βόννης.

Ἰδοὺ δείγματά τινα χαρακτηριστικὰ σταχυολογημένα ἐκ τῶν πρώτων φύλλων τοῦ κώδικος καὶ κατ' ἐπιλογὴν ἐκ τῶν λοιπῶν.

Α' Διάφοροι γραφαί [1]:

τὸν τοιοῦτον 40,$_{16}$	*τὸν τοσοῦτον* G
ἄλλοι δὲ ἐλάσσονα 40,$_{18}$	*δὲ* om. G
εἶναι τὴν σελήνην 40,$_{19}$	*τὴν σελήνην εἶναι* G
τὸ βάθος ἀγνοοῦντες 40,$_{20}$	*ἀγνοοῦντες τὸ βάθος* G
καθεῖναι 40,$_{21}$ (*μεθεῖναι* cod P ἐν κριτ. ὑπομν.)	*καθεῖναι* G
ὁ δὲ τὰ θεῖα σοφὸς καὶ μέγας Βασίλειος 41,$_{5}$	*ὁ δὲ τὰ θεῖα εἰδὼς ὁ μέγας Βασίλειος* G
κατέπεμπε τὴν αὐγὴν 44,$_{16}$	*τὴν αὐγὴν κατέπεμπε* G
τὸ σῶμα τὸ τῆς σελήνης 41,$_{17}$	*τὸ σῶμα ταύτης* G
τούτων 41,$_{19}$	*τούτῳ* G (P)
χεομένων 42,$_{1}$	*ἀναχεομένων* G
τῇ γῇ πάσῃ 42,$_{2}$	*τὴν γῆν πάσῃ* G
τουτὶ φαινόμενον 42,$_{3}$	*τουτὶ τὸ φαινόμενον* G
μέγαν 42,$_{7}$	*μέγα* G
μέγα 42,$_{15}$	*μέγας* G
ἡμέτερα δὲ καὶ 42,$_{19}$	*δὲ* om. G
τῶν ἀνθρωπίνων 42,$_{20}$	*τῶν ἀν(θρώπ)ων (=ἄνων)* G
ἐπαγομένης 43,$_{4}$	*ἐπιγομένης* (sic) G
φθάνουσα 43,$_{5}$	*φθάνουσαν* G
καὶ τῆς ὑπὸ σελήνης 43,$_{7}$	*καὶ ὑπὸ σελήνην* G
ἔτι δὲ τὰ 43,$_{8}$	*ἔτι δὲ καὶ τὰ* G
τὰ κατὰ τὸν ἀέρα 43,$_{15}$	*τὰ* om. G
συνίστανται 43,$_{16}$	*συνίσταται* G
ἑπομένην 43,$_{20}$	*ἑπομένων* G
καὶ ὁ μέγας 44,$_{1}$	*καὶ* om. G
τοῦτο 44,$_{4}$	*καὶ τοῦτο* G
ἅτε τὰς 44,$_{22}$	*ἅτε δὴ τὰς* G
καθ' ἕκαστον διάμετρον 45,$_{13}$	*καθ' ἑκάστην διάμετρον* G
δύναται 45,$_{20}$ (*δύνανται* P)	*δύναται* G

[1] Οἱ ἀριθμοὶ ἀναφέρονται ὁ μὲν πρῶτος εἰς τὴν σελίδα ὁ δὲ δεύτερος εἰς τὸν στίχον τῆς ὑπὸ Im. Bekker ἐκδόσεως τῆς Χρονικῆς Βίβλου ἐν Βόννῃ.

ὡς ἄγονται $45,_{21}$ (*ἤγηνται*? Bekker)	*ὡς εἴρηται* G
ὅτι γὰρ φῶς $46,_{2}$	*ὁ γὰρ φῶς* G
τοῦ σώματος τοῦ σεληναίου $46,_{6}$	*τοῦ σεληναίου σώματος* G
περιγειοτέρου $46,_{6}$	*περιγεισειοτέρου* (sic) G
καλῶς οὖν ἔλεγε καὶ ὁ μ. $47,_{8}$	*καλῶς οὖν ὁ μ. ἔλεγε* G
ὅτι τρεπτὰ ταῦτα καὶ ἀλλοιωτὸν $47,_{18}$	*ὅτι τρεπτὰ πάντα καὶ ἀλλοιωτὰ* G
λόγου $47,_{21}$	*λόγους* G
καὶ ἡμέρας $47,_{23}$	*καὶ εἰς ἡμέρας* G
δι' αὐτῶν $48,_{2}$	*δι' αὐτῆς* G
τὸν ζωδιακὸν $48,_{4}$	*τὸ ζωδιακὸν* G
τῷ καρκίνῳ $48,_{5}$	*ἐν τῷ καρκίνῳ* G
τῷ ζυγῷ $48,_{5}$	*ἐν τῷ ζυγῷ* G
ἄλλο ἐστὶν $48,_{11}$	*ἄλλον ἐστὶν* G
τοῦ Θεοῦ σοφία κ. καὶ δ. $48,_{14}$	*τοῦ Θεοῦ κ. καὶ σοφία καὶ δ.* G
διὰ τῆς τῶν ὄντων αἰτίας $48,_{17}$	*διὰ τὴν τῶν ὄντων αἰτίαν* G
οὐ χειραγωγεῖν ἐθέλουσι καὶ ἑαυτοὺς $48,_{18}$	*χειραγαγεῖν* (sic) *ἑαυτοὺς οὐκ ἐθέλουσι* G
πῶς καὶ γὰρ εἰκὼν ἂν εἴη τῆς βασιλευούσης φύσεως, κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος ἀνισότητα φέρων πρὸς τὸ ἀρχέτυπον; $54,_{4\text{-}6}$	*πῶς καὶ γὰρ εἰκὼν ἀνισότητα φέρων πρὸς τὸ ἀρχέτυπον (ἂν εἴη... μέρος* om. G)

Β' Σχηματικῶς ἀποδοθεῖσαι δυσανάγνωστοι λέξεις ἐν τῷ προτύπῳ :

αἱ περὶ τοὺς εὐρίπους τε παλίρροιαι $43,_{18}$	*αἱ περὶ τοὺς εὐρίποις* (sic) *πάλιαγ́οιαι/* G
ἐπιπροσθοῦντος $46,_{7}$	*ἐπιπ ͤ λθούντος* (sic) G
αὐτῶν τοιῶνδε ἢ τοιῶνδε $47,_{23}$	*αὐτ ἐπὶῶνδε ἢ τοιώνδε* (sic) G
δι' αὐτῶν $48,_{7}$	*διᾶ τῶν* G
ἀνισότητα $54,_{5}$	*σότ ͭα/* in marg G

Γ' Παραλείψεις ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης :

καὶ νεῦον πρὸς ἥλιον ἐν τῷ τῆς συνόδου καιρῷ $44,_{19}$	*καὶ νεῦον πρὸς ἥλιον πλῆρες ὑπάρχει φωτός· ὑποτρέχουσα γὰρ ἡ σελήνη τὸν ἥλιον ἐν τῷ τῆς συνόδου καιρῷ* G
ἐν ταῖς συνοδοπανσελήνοις ἐξ ἀνάγκης $45,_{17}$	*ἐν ταῖς συνοδοπανσελήνοις ἐστὶν ὅτε* (sic) *παραμιγνύεσθαι λέγουσι καὶ οὕτω τὰς ἐκλείψεις τοῦ τε ἡλίου καὶ τῆς σελήνης ἐξ ἀνάγκης* G

Δ' Δήλωσις γραφῶν ἄλλων κωδίκων :

Ἐν τῷ κειμένῳ		Ἐν τῇ ᾤᾳ
φ. 52	*εὔδηλος*	*ἐν ἄλλοις ἄδηλος* [1]
φ. 58	*συνάπτεται*	*ἐν ἄλλοις ἐφάπτεται*
φ. 61	*δῆλον ὅτι*	*ἐν ἄλλοις ἐξ ἀνάγκης*
φ. 61v	*ταυτὸν*	*ἐν ἄλλοις ταυτὴν*
φ. 72v	*δεικνυούσης*	*ἐν ἄλλοις δεικνυσάσης*
φ. 75	*κατὰ τάξιν*	*ἐν ἄλλοις κατάλῖξιν* (ἴσως γρ. *κατὰ λέξιν*)
φ. 79	*ἀθάνατον*	*ἐν ἄλλοις ἀθάνατος*

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Δ. ΚΟΜΙΝΗΣ

---

[1] Συχνὴ παλαιογραφικὴ σύγχυσις τοῦ *ευ* πρὸς τὸ *α*. Ἀναφέρομεν ἐνδεικτικῶς παραδείγματά τινα : *...τούτων γὰρ οἱ μὲν οὐδὲν τῶν παλαιῶν ἑλλήνων διαφέρουσιν, οὔτε κατὰ τὴν εὐσέβειαν* (γρ. *ἀσέβειαν*) *οὔτε κατὰ τὴν ἀσέλγειαν.* (Πρβλ. J. Hergenröther, Monumenta graeca ad Photium eiusque historiam pertinentia, Ratisbonae 1869, pp. 62 - 63. Πρβλ. καὶ C. Giannelli, ἐν Studi Bizantini e Neoellenici VII (1953), 105, n. 3). Τὴν γραφὴν *εὐκραὴς Ζέφυρος* παρ' Ὁμήρῳ, ἀντὶ *ἀκραὴς Ζέφυρος* (*πρβλ. ἀκραῆ Ζέφυρον, κελάδοντ' ἐπὶ οἴνοπα πόντον* β 421) γνωρίζουν οἱ Καλλικλῆς, Πρόδρομος καὶ Νικήτας Εὐγενειανός.

Πρβλ. α) Καλλικλῆς:

ποιητικὸς Ζέφυρος ἡμῖν ἐμπνέει,
Ὅμηρος ὃν προεῖπεν εὐκραῆ πάλαι·

(L. Sternbach, Nicolai Calliclis Carmina, Cracoviae 1903, σ. 34 [346], XXVIII, 77 - 78).

β) Πρόδρομος:

ὁ δ' εὐκραὴς Ζέφυρος ἀπέπνευσέ με

(E. Miller, Poésies inédites de Theod. Prodr., Annuaire de l'Assoc. pour l'encouragement des études grecques, XVII (1883), 56, στίχ. 9).

γ) Νικήτας Εὐγενειανός:

εἰ δὲ [εἴθε ἄλλως] Ζέφυρος νῦν γενοίμην, παρθένε,
σὺ δ' εὐκραὲς βλέπουσα προσπνέοντά με
τὰ στέρνα γυμνώσασα προσλάβοις ἔσω.

(Τῶν κατὰ Δροσίλλαν καὶ Χαρικλέα (Hercher) VIII, 107 - 109).

Διὰ τῆς γραφῆς ταύτης μάλιστα εὐοδοῦται καὶ τὸ νόημα τοῦ Ὁμηρικοῦ στίχου. Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Παρεκβολαὶ εἰς Ὅμηρον 1452, 50 - 51) ἔχει ὑπ' ὄψιν του ἀμφοτέρας τὰς γραφὰς καὶ πειρᾶται νὰ δώσῃ ἱκανοποιητικὴν ἑρμηνείαν. Πάντως τὸ πρᾶγμα χρῄζει ἰδιαιτέρας ἐρεύνης, διότι φαίνεται ὅτι ἐκτὸς τοῦ παλαιογραφικοῦ σφάλματος ὑπάρχει καὶ σημασιολογικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο λέξεων.

ΑΝΑΓΡΑΦΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ (1859-1933)

Μετὰ τὸν δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ Κ. Δυοβουνιώτου περιγραφικὸν κατάλογον τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Β. Α. Μυστακίδου[1] καὶ κυρίως τῶν εἰς πεντακοσίους φακέλλους κατατεταγμένων καταλοίπων αὐτοῦ[2], κατέστη πλέον αἰσθητὴ ἡ ἔλλειψις μιᾶς συστηματικῆς ἀναγραφῆς τῶν δημοσιευμάτων τοῦ φιλοπόνου τούτου ἐρευνητοῦ καὶ συγγραφέως[3]. Ἡ κατωτέρω δημοσιευομένη Ἀναγραφὴ ἀποσκοπεῖ ἀκριβῶς εἰς τὴν θεραπείαν τῆς ἐλλείψεως ταύτης, συνάμα δὲ ἀποτελεῖ καὶ μικρὸν δεῖγμα τιμῆς πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Β. Α. Μυστακίδου, ἑταίρου τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, εἰς τὴν ὁποίαν, ὡς γνωστόν, ἔχουν περιέλθει τὰ κατάλοιπα καὶ ἡ πλουσία βιβλιοθήκη του ἐκ δωρεᾶς τοῦ υἱοῦ του κ. Ἀθανασίου Μυστακίδου.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πληρότητα τῆς παρούσης Ἀναγραφῆς, ἐπιτραπήτω μοι νὰ σημειώσω ὅτι παρὰ τὰς ἐρεύνας μου δὲν ἠδυνήθην νὰ εὕρω εἰς τὰς ἐν Ἀθήναις βιβλιοθήκας πάντας τοὺς τόμους τῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν, τὰ ὁποῖα περιέχουν (ἢ ἐνόμιζον ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ περιέχουν) ἐργασίας τοῦ Μυστακίδου. Οὕτω δὲν ἠδυνήθην νὰ περιγράψω πλήρως καὶ ἐξ αὐτοψίας τὰ ὑπ' ἀριθ. 20, 40 (τὴν γ' ἔκδοσιν), 41, 68, 78 καὶ 121 δημοσιεύματα. Τριῶν ἄλλων (ἀριθ. 179, 180, 181) ἐγνώριζον μὲν τοὺς τίτλους, δὲν ἠδυνήθην ὅμως ἐν τέλει νὰ ἐξακριβώσω πότε καὶ ποῦ ταῦτα ἐδημοσιεύθησαν.

Εἴς τινας περιπτώσεις, ὅπου ὁ τίτλος δὲν δηλώνει σαφῶς τὸ περιεχόμενον τοῦ δημοσιεύματος, προσέθεσα ἐντὸς ἀγκυλῶν βραχείας ἐπεξηγηματικὰς σημειώσεις.

Σημειωτέον, τέλος, ὅτι δὲν ἔκρινα σκόπιμον νὰ περιλάβω εἰς τὴν

---

[1] Κ. Δυοβουνιώτου, Χειρόγραφα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Β. Μυστακίδου, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 14 (1938), σ. 415-431.

[2] Κ. Δυοβουνιώτου, Τὰ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Β. Μυστακίδου κατάλοιπα αὐτοῦ, Αὐτόθι 15 (1939), σ. 352-404 καὶ 16 (1940), σ. 160-210.

[3] Εὐχαριστῶ τὸν καθηγητὴν κ. Μ. Ι. Μανούσακαν, ὁ ὁποῖος μὲ παρεκίνησεν εἰς σύνταξιν τοῦ παρόντος καὶ μοὶ παρεχώρησεν ὅσα σχετικὰ δελτία κατεῖχεν. Ἐπίσης εὐχαριστῶ τὸν κ. Κώσταν Συμ. Παπαδόπουλον, παλαιὸν μαθητὴν τοῦ Μυστακίδου, καὶ τὸν κ. Ἰορδάνην Παμπούκην διὰ τὴν πρόθυμον συνεισφοράν των.

παροῦσαν Ἀναγραφὴν τὰς δημοσιογραφικὰς ἀνταποκρίσεις, τὰς ὁποίας ὁ Μυστακίδης ἔστελλε πρὸς τὰς ἐφημερίδας εἰς τὰς ὁποίας κατὰ καιροὺς συνειργάζετο[1].

1. Ἐκ Θρᾴκης [σχολεῖα ἐν Αἴνῳ· σιγίλλιον Γερασίμου, 1796] «Νεολόγος» [Κωνσταντινουπόλεως], ἀριθ. φύλλ. 3772 (16 Ὀκτ. 1881) [πρβλ. ἀριθ. 4].
2. Ἐκ Θρᾴκης [περὶ τῶν ἐν Αἴνῳ μονῶν Σκαλωτῆς καὶ Ἁγ. Ἀθανασίου· σιγίλλια Διονυσίου, 1678, Γρηγορίου, 1797, Γαβριήλ, 1706], Αὐτόθι, ἀριθ. φύλλ. 3934 (12 Μαΐου 1882).
3. Περὶ Κουρούτσεσμε ἱστορικαὶ σελίδες, ἤτοι περὶ ἐκκλησιῶν καὶ τῶν παρ' αὐταῖς ἀρχιερατικῶν ἐκλογῶν, πατριαρχείων, Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς, αὐθεντικῶν οἴκων, κρηνῶν κλπ., «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», περίοδος Β', 1 (1885), σ. 352-368, 397-417, 449-462, 508-514 καὶ αὐτοτελῶς: Ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, Κωνσταντινούπολις 1885, σ. 66 [πρβλ. ἀριθ. 18].
4. Περὶ τῶν ἐν Αἴνῳ σχολείων, «Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας» 2 (1885), σ. 82-107 [πρβλ. ἀριθ. 1].
5. Αἴνου ἀνέκδοτον σιγίλλιον [Νεοφύτου, 1609], Αὐτόθι, σ. 622-625.
6. Θήρας νήσου σιγίλλιον ἀνέκδοτον [Καλλινίκου, 1805], Αὐτόθι, σ. 626-629.
7. Ἡ Αἶνος, «Ἑβδομὰς» 2 (1885), σ. 86-88.
8. Τὰ ἐν Ἀθήναις πρῶτα σχολεῖα. (Σχολεῖον Ντέκα. Σιγίλλιον αὐτοῦ.

---

[1] Περὶ τῆς δραστηριότητος τοῦ Β. Μυστακίδου ὡς δημοσιογράφου καὶ περὶ τοῦ βίου του γενικῶς βλ. Κ. Ἀμάντου, Λόγιοι Θρᾴκης, «Θρακικά», παράρτημα τοῦ τόμ. 3 (1931), σ. 183-184: Βασίλειος Μυστακίδης (ἐν τέλει τοῦ τόμου δημοσιεύεται καὶ φωτογραφία αὐτοῦ). Σοφοκλέους Ἀβρ. Χουδαβερδόγλου Θεοδότου τοῦ Τυανέως, Βασίλειος Ἀθ. Μυστακίδης, Ἄρχων Διδάσκαλος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, Ἐθνικὸς Σύμβουλος, καθηγητὴς τῆς Πατριαρχικῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς (1859-1933). Λόγος ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὸ μνημόσυνον, τὸ τελεσθὲν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἐν Ἀθήναις τῇ 20ῇ Φεβρουαρίου 1938, Ἀθήνησι 1938, σ. 16 (ἐν ἀρχῇ φωτογραφία τοῦ Μυστακίδου). Ἐγκωμιαστικὸν ἄρθρον διὰ τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Μυστακίδου ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν «Νέος Ποιμὴν» 4 (1922), σ. 736-746. Βλ. ἐπίσης τὰ σχετικὰ ἄρθρα εἰς τὴν «Μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν» 17, σ. 893 (ὑπὸ Ι. Φ. Δημαράτου) καὶ τὸ «Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη» καθὼς καὶ τὰς ἑξῆς ἐπὶ τῷ θανάτῳ του (17 Φεβρουαρίου 1933) δημοσιευθείσας νεκρολογίας: Θεσσαλονίκης Γενναδίου, Ἐπικήδειος εἰς Β. Μυστακίδην, «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 17 (1933), σ. 56-57. † Β. Μυστακίδης, Αὐτόθι, σ. 77-78. Μ. Α. Σ[ταμούλη], Βασίλειος Μυστακίδης, «Θρακικὰ» 4 (1933), σ. 355-366. Β. Α. Μυστακίδης, «Ὀρθοδοξία» 8 (1933), σ. 36.

Διορθώσεις ἐπὶ τοῦ σιγιλλίου. Συμπληρώσεις εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν τελευταίων μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν), Αὐτόθι, σ. 530-531.

9. Δύο ἀνέκδοτα σιγιλλιώδη γράμματα δύο ἐν Ἄνδρῳ μονῶν, «Παρνασσὸς» 9 (1885), σ. 292-300.

10. Ἡ νῆσος Σίκινος καὶ ἀνέκδοτον Σιγίλλιον Μονῆς ἐν αὐτῇ, Αὐτόθι, σ. 401-413 καὶ αὐτοτελῶς: Περὶ νήσου Σικίνου ἀνέκδοτον σιγίλλιον μονῆς ἐν αὐτῇ, Ἀθήνησι 1886, σ. 13.

11. Ἀνέκδοτα. Α' Νεωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας σελὶς [περὶ Μ. Ρεύματος], «Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς» τοῦ ἔτους 1886 [ἔκδ. Ἀθ. Παλαιολόγου] (ἔτος Ε', Κωνσταντινούπολις 1885), σ. 171-179.

12. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ἰωαννίνοις σχολείων. (Σχολὴ Γκιούμα-Ἀνέκδοτα ταύτης σιγίλλια), «Παρνασσὸς» 10 (1886), σ. 55-76, 132-140, 185-191.

13. Τὸ ζήτημα τοῦ θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τίνες οἱ ἀξιοθρήνητοι, «Ἐφημερὶς» [Κορομηλᾶ] ἀριθ. φύλλ. 352 (18-12-1886), 356 (22-12-1886), 357 (23-12-1886), 358 (24-12-1886), 360 (26-12-1886), 361 (27-12-1886).

14. Οἱ σῳζόμενοι ἀγῶνες τῶν ἀρχαίων ἐν Θράκῃ, «Ἑβδομὰς» 3 (1886), σ. 184-187, 194-195.

15. Ὁ μητροπολίτης Χίου Πλάτων. (Σελὶς τῆς ἐθνικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν ἱστορίας), Αὐτόθι, σ. 220-222.

16. Ὁ μητροπολίτης Χίου Πλάτων. Τελευταῖοι Χίου μητροπολῖται, Αὐτόθι, σ. 462-464.

17. Ποικίλη διάλεξις [περὶ μητροπόλεως Ἀμασείας], «Νεολόγος», ἀριθ. φύλλ. 3490 (1 Ὀκτ. 1887).

18. Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ Κουρούτσεσμε, ἤτοι περὶ τῶν ἐκκλησιῶν, Πατριαρχείων, σχολείων, ἀρχιερατικῶν ἐκλογῶν, αὐθεντικῶν οἴκων, κρηνῶν, τάφων κλπ., «Παρνασσὸς» 11 (1887), σ. 93-106, 187-201, 295-315, 472-490, 514-550 καὶ αὐτοτελῶς: Ἐν Ἀθήναις 1888, σ. 112 [πρβλ. ἀριθ. 3].

19. Ἡ ἐν Λὸρχ μονή. Ἡ βασιλὶς Εἰρήνη. Γμούνδ, «Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον» 1889, σ. 159-170.

20. [Ἔκδοσις σιγιλλίου ἀναφερομένου εἰς μητρόπολιν Δημητριάδος] «Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς» 1889.

21. Νεοελληνικὴ Γεωγραφικὴ Φιλολογία Ἀντ. Μηλιαράκη. Κρίσεις, Διορθώσεις, Προσθῆκαι, «Νεολόγος», ἀριθ. φύλλ. 6291 (5-7-1890), 6292 (6-7-1890), 6296 (11-7-1890), 6302 (18-7-1890), 6304 (20-7-1890), 6306 (23-7-1890), 6307 (24-7-1890), 6314 (2-8-1890), 6315 (3-8-1890) καὶ αὐτοτελῶς: Τύποις Νεολόγου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1890.

22. Βιβλιολογία [Ἰ. Σακκελίωνος, Μακαρίου Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκη ποιήματα ἱερὰ ἀνέκδοτα], Αὐτόθι, ἀριθ. φύλλ. 6316 (4-8-1890).

23. Ὁ ἀνδριὰς τοῦ Ζάππα ἐν τῷ Ζαππείῳ, Αὐτόθι, ἀριθ. φύλλ. 6322 (13-8-1890).

24. Βιβλιολογία [Δ. Μισιδζῆ, Πνευματικὴ τροφὴ τῶν παίδων], Αὐτόθι, ἀριθ. φύλλ. 6327 (20-8-1890).

25. Γεωγραφικά. Γεωγραφικοὶ πίνακες ὑπὸ Μ. Χρυσοχόου. 1. Ἡ Θεσσαλονίκη μετὰ τῶν περιχώρων, Αὐτόθι, ἀριθ. φύλλ. 6343 (7-9-1890).

26. Γεωγραφικά. II. Γεωγραφικοὶ πίνακες ὑπὸ Κ. Ζαχαριάδου, Αὐτόθι, ἀριθ. φύλλ. 6357 (25-9-1890).

27. Γεωγραφικά. III. Γεωγραφικοὶ πίνακες ὑπὸ Ἰ. Νεράνδζη, Αὐτόθι, ἀριθ. φύλλ. 6365 (4-10-1890).

28. Βιβλιολογία. Νέα βιβλία [πέντε βιβλιοκριτικὰ σημειώματα], Αὐτόθι, ἀριθ. φύλλ. 6344 (8-9-1890).

29. Ψευδολογιῶν ἔλεγχος [ἐπιστολή], Αὐτόθι, ἀριθ. φύλλ. 6367 (6-10-1890).

30. Βιβλιοκρισία. Ἱστορικὰ [Ἀλκιβιάδου Ἰωαννίδου, Βίοι ἐπιφανῶν ἀνδρῶν], Αὐτόθι, ἀριθ. φύλλ. 6371 (11-10-1890).

31. Περὶ τῶν πατριαρχῶν Διονυσίου Β' καὶ Μητροφάνους Γ' καὶ τῆς καθαιρέσεως αὐτῶν, κατὰ νέα ἀνέκδοτα ἔγγραφα, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 10 (1890), σ. 180-184, 187-191 καὶ αὐτοτελῶς: Σελὶς πατριαρχικῆς ἱστορίας ἐκ τῆς ΙϚ' ἑκατονταετηρίδος. (Διονύσιος Β', Μητροφάνης, Ἱερεμίας Β'), ἐν Κωνσταντινουπόλει 1890, σ. 38.

32. Byzantinisch-Deutsche Beziehungen zur Zeit der Ottonen, Stuttgart 1891, σ. ιη' + 100.

33. Διατριβαὶ [ἐπιστολὴ ἀπαντητικὴ εἰς ἐπίκρισιν], «Νεολόγος», ἀριθ. φύλλ. 6502 (22-3-1891).

34. Γεωγραφικά. Ὀλίγαι σκέψεις περὶ Γεωγραφίας. Εὔξεινος Πόντος, «Νεολόγου Ἑβδομαδιαία Ἐπιθεώρησις» 1 (1892), σ. 666-668, 681-683, 696-699, 714-715.

35. Πνευματικὴ κίνησις ἐν Καππαδοκίᾳ κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα. Ἀνέκδοτον δίπλωμα διδασκαλικόν, Αὐτόθι, 2 (1893), σ. 85-87, 106-107.

36. Ἔλεγχος τῶν περὶ Κερασοῦντος ὑπὸ τοῦ κ. Παυλίδου εἰρημένων. (Κερασοῦς διπλῆ-Στράβωνος περιηγήσεις-Κερασοῦς ἐν Μοσσυνοίκοις-Κολχὶς -ίδος καὶ -ίδες -ίδων ἄλλο-Ὁ παρασάγγης παρὰ Ξενοφῶντι), Αὐτόθι, σ. 266-269.

37. Μία Κερασοῦς ἢ δύο; Καί: τούτων ἡ πρὸς Α. ἢ ἡ πρὸς Δ. ἡ ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος μνημονευομένη; Αὐτόθι, σ. 290-292.

38. Τοπογραφικά. Τελευταία λέξις τῷ κ. Παυλίδι περὶ Κερασούντων, Αὐτόθι, σ. 466.

39. Καππαδοκία. Περιγραφή γεωγραφική, στατιστική, ἐμπορική, ἐκκλησιαστική τῆς μητροπόλεως Καισαρείας, «Παρνασσὸς» 15 (1893), σ. 368-379, 445-458, 600-615.
40. Γεωγραφικὸν ἐγχειρίδιον πρὸς χρῆσιν τῶν ἑλληνικῶν σχολείων καὶ παρθεναγωγείων, μετὰ σχημάτων καὶ εἰκόνων, κατὰ τὰ νεώτατα τῆς ἐπιστήμης πορίσματα, εἰς δύο τεύχη. Τεῦχος Α', περιλαμβάνον τὰς προκαταρκτικὰς γνώσεις ἐκ τῆς καθόλου Γεωγραφίας καὶ περιγραφὴν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, σ. ις' + 230 + ς'. Τεῦχος Β', περιλαμβάνον τὴν Ἑλλάδα, τὴν Εὐρώπην καὶ πάσας τὰς ἠπείρους πλὴν τῶν ἐν αὐταῖς κτήσεων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, σ. [β'] + 240, Κωνσταντινούπολις [1893]. [Τὸ 1894 ἐπανεξεδόθησαν ἀμφότερα τὰ τεύχη εἰς δευτέραν ἔκδοσιν βελτιωμένην (τεῦχ. Α', σ. κ' + 234, τεῦχ. Β', σ. 240) καὶ τὸ 1903 εἰς τρίτην ἔκδοσιν].
41. [Ἄρθρον περὶ Πόντου] «Σαββατιαία Ἐπιθεώρησις», 1893.
42. Ὁ ἱερὸς κλῆρος κατὰ τὸ ΙϚ' αἰῶνα. (Μάξιμος ὁ Μαργούνιος), «Εἰκοσιπενταετηρὶς καθηγεσίας Κ. Κόντου», Ἀθῆναι 1893, σ. 125-177 καὶ αὐτοτελῶς: Ἀθῆναι 1892, σ. 55.
43. Ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου Θεοφάνους τῆς Συγριανῆς ἐν Σαμοθρᾴκῃ, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 14 (1894) σ. 243-244.
44. Ὁ ἄγνωστος βίος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, Αὐτόθι, σ. 251-252.
45. Ἡ Παλαιστίνη καὶ ἡ ἀξία τῆς ἐπὶ τόπου μελέτης τῆς Ἁγίας Γραφῆς, Αὐτόθι, σ. 254-256.
46. Ἐκδρομὴ εἰς Μασάδαν ἐπὶ τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης, Αὐτόθι, σ. 261-263, 268-271.
47. Εἶναι ἔμφυτοι αἱ πρὸς κακουργίαν τάσεις; Αὐτόθι, σ. 277-278.
48. Ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Β' ὁ Τρανὸς καὶ προσωπογραφίαι αὐτοῦ, Αὐτόθι, 283-285.
49. Ἡ Ἱερουσαλὴμ καὶ αἱ χρονολογίαι τῶν ἁλώσεων αὐτῆς, Αὐτόθι, σ. 287-288, 294-296.
50. Ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Β' ὁ Τρανὸς καὶ αἱ πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους σχέσεις κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα, Αὐτόθι, σ. 300-301, 310-312, 317-320.
51. Ἀρχαιοτάτη ἐθνογραφία ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Συρίᾳ. Ἰουδαῖοι καὶ Χετταῖοι, Αὐτόθι, σ. 302-303.
52. Ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ πίνακες [βιβλιοκρισία: F. X. Kraus, Synchronistische Tabellen zur Kirchengeschichte, Trier 1894], Αὐτόθι, σ. 333-335.
53. Βυζαντιακαὶ μελέται [παρουσίασις τοῦ τετάρτου τόμου τῆς Byzantinische Zeitschrift], Αὐτόθι, σ. 366.
54. Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον, Αὐτόθι, σ. 367.

18-7-1964

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ

1859-1933

55. Ἄνθιμοι πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως, Αὐτόθι, σ. 374 - 375.
56. Ἐγκυκλοπαιδεία καὶ μεθοδολογία τῆς θεολογίας, Αὐτόθι, σ. 375 - 376.
57. Ἐκλογὴ καὶ πρόβλησις οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, Αὐτόθι, σ. 379 - 380, 395 - 398, 403 - 404.
58. Ἑορτὴ τῆς Ὀρθοδοξίας. 19 Φεβρουαρίου 842 - 19 Φεβρουαρίου 1895, Αὐτόθι, σ. 398 - 400.
59. Τὰ Χριστούγεννα, ἡ πρώτη τοῦ ἔτους καὶ τὰ Θεοφάνεια, Αὐτόθι, σ. 340 - 343, 350 - 351, 357 - 359, 364 - 366, 404 - 405 καὶ τόμ. 15 (1895) σ. 7 - 8.
60. Κυριακὴ τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, Αὐτόθι, 15 (1895) σ. 5.
61. Ἡ λέξις ἐπιούσιος ἐν τῇ Κυριακῇ προσευχῇ, Αὐτόθι, σ. 11 - 13.
62. Φυσικαὶ ἀρεταί, προσόντα καὶ σπουδαὶ ἐν τῷ κηρύγματι τοῦ θείου λόγου, Αὐτόθι, σ. 22 - 23, 27 - 29.
63. Ἡ ἑβδομὰς τῶν ἁγίων Παθῶν, Αὐτόθι, σ. 36 - 38.
64. Ὁ πατριάρχης καὶ ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὴν Πέμπτην τῆς Διακαινησίμου, Αὐτόθι, σ. 51.
65. Ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας λέξεις [δεσπότης, ἐκκλησία, ἐπικήδειον, ἐπιτίμιον κλπ.], Αὐτόθι, σ. 59 - 60.
66. Πάπαι ἐξ Ἀνατολῆς κατὰ τὸν Ζ′ καὶ Η′ αἰῶνα, Αὐτόθι, σ. 87, 96, 102 - 103.
67. Ἐκκλησιαστικὴ κεντητική, Αὐτόθι, σ. 94 95.
68. [Λόγος τοῦ Μυστακίδου ἐπὶ τῇ ἀναλήψει τῶν καθηκόντων του ὡς γυμνασιάρχου τοῦ Γυμνασίου Θεσσαλονίκης], «Φάρος τῆς Μακεδονίας», 30 - 9 - 1895.
69. Ἐγχειρίδιον Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας (753 π.Χ. - 476 μ.Χ.) μετὰ πρωτοτύπων εἰκόνων, πρὸς χρῆσιν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων ἀρρένων τε καὶ θηλέων, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1895, σ. ι′+164.
70. Ἀριστοτελικὰ χειρόγραφα [βιβλιοθήκης πανεπιστημίου Τυβίγγης], «Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλην. Φιλολογικὸς Σύλλογος», Ἀρχαιολογικὸν Παράρτημα τ. 24 - 26 (1896), σ. 130.
71. Γράμμα δωρεᾶς μονῶν καὶ χωρίων [μητροπολίτου Κρήτης Νεοφύτου, 1654], Αὐτόθι, σ. 131 - 132.
72. Σημείωσις ἐκ Σαμοθρᾴκης, Αὐτόθι, σ. 172.
73. Βραχεῖα σημείωσις περὶ τοῦ μοναστηρίου Βέλιανη. Αὐτόθι, σ. 173.
74. Λειτουργικά. «Εἰ χρεία τοῦ ζέοντος καὶ ἐν τῇ προηγιασμένῃ λειτουργίᾳ», «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», 17 (1897), σ. 78 - 80, 85 - 87.
75. Αἱ ἑτερόδοξοι κοινότητες ἐν Συρίᾳ καὶ τὰ ἐν αὐταῖς σχολεῖα, Αὐτόθι, σ. 119 - 120, 125 - 127, 133 - 134, 140 - 142, 164 - 166, 172 - 173, 212 - 214, 220 - 221, 227 - 229.
76. Νικηφόρος Βλεμμύδης. Βιογραφία, Αὐτόθι, σ. 149.

77. Νέαι ἐκδόσεις βυζαντινῶν συγγραφέων, Αὐτόθι, σ. 294.
78. Αἱ θρηνῳδοί, ἤτοι ἡ σαρκοφάγος τῶν θρηνῳδῶν ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ μουσείῳ, Κωνσταντινούπολις 1898.
79. Ποικίλη ἱστορία. Δεῖπνον. menu = γραμματείδιον, « Ταχυδρόμος » [Κωνσταντινουπόλεως] 17 - 10 - 1898.
80. Φιλολογικὰ πάρεργα. Γραμματείδιον = menu [ἀπαντητικὴ εἰς ἐπικρίσεις ἐπιστολή], Αὐτόθι, 27 - 10 - 1898.
81. Notes sur Martin Crusius, ses livres, ses ouvrages et ses manuscrits, « Revue des Études Grecques » 11 (1898), σ. 279 - 306 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 28.
82. Διάφορα περὶ Θεσσαλονίκης σημειώματα. Ἡ μονὴ τῶν Βλαταίων καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔγγραφα. Μητροπολῖται Θεσσαλονίκης, ἐπισκοπαὶ κλπ., « Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος » τόμ. 27 (1895 - 1899) Κωνσταντινούπολις 1900, σ. 369 - 388.
83. Ἡ ἀρχαιολογία τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν, ἐν Ἐπαμ. Κυριακίδου, «Ἡ δεκάτη ἐνάτη ἑκατονταετηρίς», Κωνσταντινούπολις 1902, σ. 172 - 199. Εἰς τὸ ἀνάτυπον ἀφιέρωσις: εἰς τὴν μακαρίαν ψυχὴν πρίγκιπος Γεωργ. Μαυροκορδάτου καὶ ἱερὰν μνήμην τῆς μακαρίτιδος Κυρίας Hilprecht.
84. Ἐπιτομὴ Γενικῆς Γεωγραφίας μετὰ σχημάτων, εἰκόνων καὶ χαρτῶν πρὸς χρῆσιν τῶν ἀστικῶν σχολῶν καὶ παρθεναγωγείων. [Κωνσταντινούπολις] 1904, σ. η' + 208 + 5 χάρται.
85. Διάφορα σημειώματα. (Μητρόπολις Παροναξίας κατὰ τὸ 1653. Σιγίλλιον Ἰωαννικίου τοῦ Β'. Ἐπιγραφικά), « Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος » τόμ. 28 (1899 - 1902) Κωνσταντινούπολις 1904, σ. 218 - 226.
86. Αἱ τύποις ἐκδόσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης, « Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια » 25 (1905) σ. 390 - 392.
87. Ἱστορία. Χρησιμότης αὐτῆς καὶ σχέσεις πρὸς τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας, Αὐτόθι, 26 (1906) σ. 69 - 72, 86 - 87, 103 - 104, 112 - 115, 134 - 136, 145 - 147, 170 - 173, 195 - 198, καὶ αὐτοτελῶς: Κωνσταντινούπολις 1906, σ. 71.
88. Οἱ ἐν Ἀθήναις καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει λόγιοι, Αὐτόθι, σ. 391 - 392, 419 - 420, 441 - 445, 471 - 472, 517 - 520, 658 - 660, τόμ. 27 (1907) σ. 92 - 95, 111, 127 - 128, 142 - 144, 169 - 171, 187 - 188, 203 - 204, 237 - 243, 273 - 275, 303 - 304 καὶ αὐτοτελῶς: Οἱ ἐν Ἀθήναις καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει λόγιοι. Ἐργασίαι αὐτῶν, ἐπιστημονικὸς βίος. Γεωγραφία, Ἱστορία, Παλαιογραφία, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία καὶ οἱ τῶν κλάδων τούτων ἀντιπρόσωποι ἐν Ἀθήναις, Κωνσταντινούπολις 1907, σ. η' + 173.
89. Ἰεμένη (Ἀραβίας). Μιναῖοι, Σαβαῖοι, Χιμυαρῖται ἢ Ὁμηρῖται, Χιμυαριτικὴ ἐπιγραφικὴ - νομισματική, « Εἰκονογραφημένον Ἡμερολόγιον « Ἀκτῖνες », 1907, σ. 125 - 143.

90. Ὁ ἀμίαντος, « Νεότης », 1907, σ. 121 - 128 [τὸ ἀνάτυπον φέρει καὶ ἰδίαν σελιδαρίθμησιν 1 - 8].
91. Σεισμὸς τῆς 11 Σεπτεμβρίου 1509, « Vizantiskij Vremennik » 14 (1907), σ. 191 - 192.
92. Ἐπιστημονικὴ ἐκδρομή: Κωνσταντινούπολις, Αἰγαῖον, Σμύρνη, Σάμος, Κύπρος, Ἀλεξανδρέττα, Ζινδζιρλί, « Εἰκονογραφημένον Ἡμερολόγιον « Ἀκτῖνες », ἔτος Β', 1908, σ. 229 - 246.
93. Χάρτης τῆς Ἀσιατικῆς Τουρκίας, ἐκδοθεὶς ὑπὸ τῶν Καταστημάτων Δεπάστα - Σφύρα - Γεράρδου ἐν τῷ Βασιλ. καὶ Πανεπ. Τυπολιθογραφείῳ τῶν Dr. C. Wolf & Sohn ἐν Μονάχῳ κατ' Αὔγουστον 1908. Κλῖμαξ 1: 2.000.000, διαστάσεις 1,77 × 1,13.
94. Ὀκτὼ κεφάλαια ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν σχολείων κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα, « Τεσσαρακονταετηρὶς τῆς καθηγεσίας Κ. Κόντου », Ἀθῆναι 1909, σ. 390 - 407 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 18.
95. Ἀνάμικτα σημειώματα [βοῦλλα πατριάρχου Ἀθανασίου Α', ἔγγραφον Ἰωακεὶμ Ἀλεξανδρείας, 1561, 1565, Γερμανοὶ περιηγηταὶ εἰς Αἴγυπτον, Σινᾶ κλπ.] « Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια » 29 (1909), σ. 414 - 415.
96. La première imprimerie turque et ses publications [ὁ αὐτὸς τίτλος τουρκιστί· τὸ κείμενον τουρκιστί] « Revue Historique publiée par l'Institut Ottoman » 1911, σ. 1 - 16.
97. Σεβαστοπούλειος ἀγὼν Κωνσταντινουπόλεως. Ἔκθεσις τῆς ἀγωνοδίκου ἐπιτροπείας ἀναγνωσθεῖσα τῇ 1 Σεπτεμβρίου 1912 ἐν τῇ Μ. τοῦ Γένους Σχολῇ ὑπὸ τοῦ εἰσηγητοῦ Β. Α. Μυστακίδου, δ.φ., καθηγητοῦ ἐν αὐτῇ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1912, σ. ϛ' + 34.
98. Ἐπισημείωσις [περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἑσχελίου ἐκδόσεως τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Φωτίου] « Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος », Πεντηκονταετηρὶς 1861 - 1911 (Παράρτημα τοῦ τόμ. 34) Κωνσταντινούπολις 1913 - 1921, σ. 319 - 320.
99. Οἱ Κοττούνιοι, Αὐτόθι, σ. 279 - 287, ἐπὶ τοῦ ἀνατύπου: Κωνσταντινούπολις 1914.
100. Excerpta Crusiana. Μαρτῖνος ὁ Κρούσιος καὶ Ἀνδρέας Δαρμάριος ὁ Ἐπιδαύριος ἐν Τυβίγγῃ, 1584, « Forschungen und Versuche für Geschichte des Mittelalters und der Neuzeit. Festschrift für Dietrich Schäfer », Ἰένα 1915, σ. 499 - 528 καὶ αὐτοτελῶς: σ. 30 + 1 πίναξ.
101. Μωάμεθ ὁ Πορθητὴς καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς ψάλται, « Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια » 35 (1915), σ. 212 - 213, τ. 36 (1916), σ. 6 - 7.
102. Στασίδια ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ, Αὐτόθι 39 (1919), σ. 179 - 181.
103. Ἀρμενία. Ἀρμενικὸν βασίλειον. Μία πρόρρησις τοῦ τελευταίου βασι-

λέως τῆς Ἀρμενίας Λέοντος τοῦ Ϛ' († 1393 μ.Χ.) [εἰς τὸ ἀνάτυπον προστίθεται:] Ἀρμενικὴ ἐκκλησία, «Νέος Ποιμὴν» 1 (1919) σ. 30-41 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 14.

104. Μωάμεθ ὁ Πορθητής. Ὡραῖαι τέχναι. Ἐπίσκεψις Πορθητοῦ εἰς τὰ πατριαρχεῖα. Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, Αὐτόθι, σ. 81-98 [πρβλ. ἀριθ. 112].

105. Χρονολογικά. Ἔτη θεογονίας-Ὀλυμπιάδων-ἰνδικτιώνων, Αὐτόθι, σ. 141-146.

106. Γρηγόριος ὁ Ϛ' καὶ ὁ σουλτάνος Ἀπδοὺλ Ἀζίζ, Αὐτόθι, σ. 146-148.

107. Αἱ λέξεις Ἕλλην, Γραικὸς (Γραικύλος), Βυζαντινός, Ρωμαῖος (Γραικορρωμαῖος), Ὀθωμανὸς (Ἑλληνοθωμανός), Μωαμεθανός, Τοῦρκος, Ὀσμανλής, Τυβίγγη (Tübingen) 1920, σ. 30 [ἀρχικῶς ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περ. «Νέος Ποιμὴν» 1 (1919) σ. 227-256 ὑπὸ τὸν τίτλον:] Αἱ λέξεις Ἕλλην, Γραικὸς (Γραικύλος), Ρωμαῖος (Γραικο Ρωμαῖος), ὀθωμανὸς [πρβλ. ἀριθ. 161].

108. Σκωριῶν ἀνακαμίνευσις. (Ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς. Α' Κῶδιξ Μ 13 τῆς Τυβίγγης. Β' Σύμμικτα περὶ ναῶν Κωνσταντινουπόλεως. Γ' Σύμμικτα περὶ ναῶν τοῦ Γαλατᾶ. Δ' Ἄγκυρα. Ε' Σύμμικτα. Ζ' Κῶδιξ Τυβίγγης Μβ 37. Η' Περὶ Ἀγκύρας συμπληρωματικά. Θ' Εὐεργέται ἐκκλησιῶν), «Νέος Ποιμὴν» 1 (1919), σ. 489-503, 563-572, τόμ. 2 (1920), σ. 26-33.

109. Προσθῆκαι-διορθώσεις-σημειώσεις εἰς τὰ περὶ μητροπολιτῶν Ἀγκύρας γνωστά. Α' -1453 μ.Χ., Β' Μετὰ τὸ 1453, Αὐτόθι, 2 (1920), σ. 130-149.

110. Χρυσοστομικὰ χειρόγραφα, Αὐτόθι, σ. 150-153.

111. Βυζαντιακαὶ μελέται. (Ἡ καθόλου παίδευσις. Κατωτέρα καὶ ἀνωτέρα. Σχολαί. Πανεπιστήμια. Μαθήματα. Διδάσκαλοι. Νόμοι κλπ.) Αὐτόθι, σ. 173-184, 423-444, 545-560, 601-608, 673-688.

112. Ἐπὶ τῇ Ἁλώσει. Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν. Μωάμεθ ὁ κατακτητής. Ἑλληνικὸν ἔθνος. Πατριαρχεῖα, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1920, σ. 124 [πρβλ. ἀριθ. 104].

113. Ἀλῆ Τεπελενλῆς καὶ πατριάρχης, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 40 (1920), σ. 172-173.

114. Κιβώτιον τῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου Συμεών, Αὐτόθι, σ. 228-229.

115. Ἐθνικοὶ θρίαμβοι ἐπὶ τῇ 15ῃ Αὐγούστου, Αὐτόθι, σ. 330-332, 343-344, 349-350.

116. Γεωγραφικὰ ἄτακτα, Αὐτόθι, σ. 238, 247-250, 272-275, 282-283, 293-294, 313-315, 321-322, 358-359, 384, 396-397, 411-414, 432-433, 440-442, 453-457, 477-479 καὶ τόμ. 41 (1921), σ. 3-6 καὶ αὐτοτελῶς: ἄ.ἔ., σ. 31.

117. Τρεῖς ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ ἱερατικαὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Τυβίγγης πρὸς

Θ. τὸν Ζυγομαλᾶν, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 41 (1921), σ. 228-230, 236-237.

118. Τούτῳ Νίκα, «Μελέται», φύλλ. Α' (1921), σ. 2.

119. Ἡ παιδεία ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα, Αὐτόθι, σ. 6-9.

120. Μελέτιος ὁ Δ', οἰκουμενικὸς πατριάρχης, Αὐτόθι, σ. 373-377.

121. Πατριαρχικὴ ἐκλογὴ καὶ ὑφισταμένη Σύνοδος Φαναρίου.

122. Γερμανοὶ περιηγηταὶ εἰς Αἴγυπτον καὶ Σινᾶ κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα, «Νέος Ποιμὴν» 3 (1921) σ. 150-164 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 16.

123. Ἡ Τσεχοσλοβακικὴ Δημοκρατία καὶ τὰ κατ' αὐτήν, Αὐτόθι, σ. 625-640, 727-750 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 40.

124. Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Σολομῶντος Σιωπικοῦ πρὸς Μαρτῖνον τὸν Κρούσιον περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει (1579 μ.Χ.), «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 41 (1921), σ. 382-385.

125. Ἀνώτατα παιδευτήρια κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἡ παρὰ τὰ Πατριαρχεῖα Μ. τοῦ Γένους Σχολὴ μετὰ τὴν Ἅλωσιν. Λόγος ἐκφωνηθεὶς τῇ 30ῇ Ἰανουαρίου ἑ.ἔ. ἑορτῇ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τῆς Σχολῆς, Τυβίγγη (Tübingen) 1921, σ. 32. Ἐδημοσιεύθη καὶ εἰς τὴν «Ἔκθεσιν τῶν πεπραγμένων ἐν τῇ Π. Μ. Γ. Σχολῇ, τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1920-1921», Ἐν Τυβίγγῃ (Tübingen) 1921, σ. 26-51, καὶ ἀνεδημοσιεύθη ἐν μέρει εἰς τὴν «Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν», 41 (1921), σ. 386-387, 395-397.

126. Ἀνέκδοτα ἐκ τῶν Ἡμερολογίων τῆς Τυβίγγης. «Ἑλληνικὸν ἐπιδήμημα», «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 41 (1921) σ. 410-411 καὶ τόμ. 42 (1922), σ. 11-13.

127. Ἐκκλησιαστικὴ ἀνασκόπησις κατὰ τὸ 1921, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 42 (1922), σ. 9-11, 17-19, 35-36, 53-54, 63-65, 96-100.

128. Σημειώματα διάφορα, Αὐτόθι, σ. 149-151, 155-157, 166-167.

129. Germano-Graeca. Γερμανία-Ἑλλὰς κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα. Κωνσταντινούπολις-Τυβίγγη, «Νέος Ποιμὴν» 4 (1922) σ. 403-481 καὶ αὐτοτελῶς: Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1922, σ. 81.

130. Γλωσσικὸν μνημεῖον τοῦ ΙϚ' αἰῶνος ἐκδεδομένον-ἀνέκδοτον [«Θρῆνος εἰς τὰ Πάθη» ὑπὸ Μαρίνου Φαλλιέρου], Αὐτόθι, σ. 569-593 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 25.

131. Εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν τῷ Βαυαρικῷ Μουσείῳ ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Ἱστορία αὐτοῦ καὶ περιγραφή. Ἀνέκδοτα στιχουργήματα, Αὐτόθι, σ. 697-714.

132. Ὁ μεμβράνινος κῶδιξ ὑπ' ἀριθ. 244 τοῦ ἐν ΚΠόλει ἱεροῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, «Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher» 3 (1922), σ. 351-359.

133. Σελίδες ἐκ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων: Ἀνέκδοτος ἐπιστολή —

Μιχαὴλ Σοφιανὸς καὶ Ἰωακεὶμ Καμεράριος — Ἐκδόσεις Ζωναρᾶ, «Νέος Ποιμὴν» 5 (1923), σ. 1-16.

134. Θετταλικὰ σημειώματα ἐκ χειρογράφων. (Μητρόπολις Λαρίσης - Ἐπισκοπαὶ Λητζᾶς καὶ Ἀγράφων - Γαρδικίου - Ζητουνίου. Ἔγγραφα περὶ αὐτῶν ἐπὶ Ραφαὴλ καὶ Κυρίλλου Λουκάρεως τῶν πατριαρχῶν. Κώδικες: Γρεβενῶν, Ξηροκρήνης, Μεγάλου Ρεύματος, Τυβίγγης Mb 31 καὶ Mb 37, Θεολογικῆς Σχολῆς ΟΖ'. Ἀλληλογραφία Δρυϊνουπόλεως Δοσιθέου καὶ Λαρίσης Μελετίου. Δαμιανὸς ὁ Νέος. Περὶ Λαρίσης ἐξ ἀνεκδότου συνταγματίου. Δημήτριος πρωτοπαπᾶς Λαρισηνός. Ἱερεμίας πατριάρχης. Γερμανοί, Μαρτῖνος ὁ Κρούσιος. Διαθήκη Ζώτου Θετταλοῦ, αψκγ', Ἔγγραφον τουρκικόν, Αὐτόθι, σ. 35-50, 65-82 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 32.

135. Ἡ χειροτονία Γαβριὴλ τοῦ Φιλαδελφείας κατὰ τὴν 18 Ἰουλίου τοῦ 1577 ἐν τῇ Παμμακαρίστῳ, Αὐτόθι, σ. 183-190.

136. Ἡ Ἐπιφάνεια - Τὰ Ἐπιφάνια - Τὰ Θεοφάνια - Γενέθλιος ἡμέρα, Αὐτόθι, σ. 214-216 καὶ αὐτοτελῶς μετὰ τοῦ ἑπομένου (ἀριθ. 135), ἐν Κωνσταντινουπόλει 1923, σ. 9.

137. Ἐπιστολὴ πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ τῷ ἱερ. μητροπολίτῃ Θεοδοσιουπόλεως κῦρ Ἀζαρίᾳ (ἐν ἔτει 1713), Αὐτόθι, σ. 217-222.

138. Peregrinatio Hierosolymitana — Περιήγησις Ἁγίας Γῆς Ἐβερχάρδου τοῦ Πωγωνάτου, κόμιτος - δουκὸς Βυρτεμβέργης, κατὰ τὸ 1468, Αὐτόθι, σ. 351-362 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 12.

139. Ἡμιερεύς, μιερεύς, ἱερεύς, Αὐτόθι, σ. 544-548.

140. Μεγάλη ἑβδομάς, ἑβδομὰς μετανοίας καὶ ἑτοιμασίας. Κασία, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 43 (1923), σ. 92-94.

141. Ὁ πατριάρχης Μᾶρκος ὁ Ξυλοκαράβης (1466 μ.Χ.). Χρυσόναυς - Ξυλόναυς, Αὐτόθι, σ. 119-120.

142. Γνωμολογικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Γ' αἰῶνος, Αὐτόθι, σ. 234-235.

143. Βιβλιογραφικὰ σπουδάσματα. Σημειώσεις, παρατηρήσεις, διορθώσεις - προσθῆκαι τοῖς M. Vogel καὶ Gardthausen, «Νέα Σιὼν» 19 (1924), σ. 444-454 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 15.

144. Λέξεις ἱστορικαί. Α' «ἐργαζώμεθα», «Ὀρθοδοξία» 1 (1926), σ. 55-58, 197-201.

145. Κασία - Κασσιανή. Ὄνομα αὐτῆς καὶ γνῶμαι. Νέοι κώδικες, Αὐτόθι, σ. 247-251, 314-319.

146. Μνημεῖον Σταυροῦ ἐνεπίγραφον, Αὐτόθι, 2 (1927-28), σ. 173-175.

147. Λασκάρεις. 1400-1869, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 5 (1928), σ. 130-168 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 40.

148. Οἱ Ράλλαι, Αὐτόθι, σ. 256-282.

149. Ἰωάννου Ζυγομαλᾶ, μεγάλου ἑρμηνευτοῦ τῶν θείων Γραφῶν, Λόγος ἐν τῇ Παμμακαρίστῳ Κωνσταντινουπόλεως, «Θεολογία» 6 (1928), σ. 174 [γρ. 274]-309 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 42.

150. Θεοφίλου Καμπανίας ἔργα καὶ ἡμέραι. Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαί, Αὐτόθι, 7 (1929), σ. 49-60, 110-123 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 32.

151. Βιβλιογραφικὰ μελετήματα ἐκ τῶν τοῦ Κρουσίου (Τυβίγγης) ἐκδόσεων. [ἐπὶ τοῦ ἀνατύπου προστίθεται:] Ἀνέκδοτος πρὸς Μητροφάνη τὸν Γ' πατριάρχην ΚΠόλεως ἐπιστολή, Αὐτόθι, σ. 199-213 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 20 [πρβλ. ἀριθ. 159].

152. Περιγραφὴ χειρογράφου [ἐπιστολῶν Κων. Μαυροκορδάτου], «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 6 (1929), σ. 143-144.

153. Βιβλιογραφικὰ σημειώματα ἐκ τῶν τοῦ Μ. Κρουσίου (Τυβίγγης). Ἐκδόσεις - Ἐκδόται, Αὐτόθι, σ. 216-232.

154. Βιβλιοκρισία: Μητροπολίτου Σάρδεων καὶ Πισιδίας Γερμανοῦ, Ἱστορικὴ μελέτη περὶ τῆς ἐκκλησίας τῶν Σάρδεων καὶ τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῆς, Κωνσταντινούπολις 1928, Αὐτόθι, σ. 409-413.

155. Νεκρολογία: Ξενοφῶν Ἀ. Σιδερίδης, Αὐτόθι, σ. 423-427.

156. Ἠπειρωτικὰ ἀνάλεκτα. (Μαχουμέτης Παπαδᾶτος καὶ Ἰωάννης Δόνδης. Οἱ ἐν Ἄνω Βείτσῃ τοῦ Ζαγορίου διδάσκαλοι, 1824-1886. Κίχυρος = Ἐφύρα), «Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ» 4 (1929), σ. 87-101.

157. [Θρᾳκικὰ Ι] Μητρόπολις Ἄπρω καὶ μητροπολίτης Ἄπρω. (ΙΙ Θρᾳκικά. Ἔνια - Αἴνια. Μηδείας καὶ Σωζοπόλεως Θεοδόσιος), «Θρᾳκικὰ» 2 (1929), σ. 39-65.

158. Θρᾳκικὰ ΙΙΙ. Α' Αἶνος. Β' Πατριάρχου Ἀνθίμου ἀλληλογραφία (1823-1824), Αὐτόθι, σ. 295-324.

159. Τραπεζουντιακά. Κώδικες Φροντιστηρίου. Γαβρᾶς Θεόδωρος, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 7 (1930), σ. 79-94.

160. Θηραϊκὰ μοναστηριακὰ - σχολικὰ [εἰς τὸ ἀνάτυπον προστίθεται:] ἀνέκδοτα σιγίλλια, Αὐτόθι, σ. 264-282.

161. Βιβλιογραφικὰ μελετήματα ἐκ τῶν τοῦ Μ. Κρουσίου (Τυβίγγης) ἐκδόσεων. [Ἐπὶ τοῦ ἀνατύπου προστίθεται:] Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Κρουσίου πρὸς τὸν Συμεὼν Καβάσιλαν κλ. κλ., «Θεολογία» 8 (1930), σ. 143-168 [πρβλ. ἀριθ. 149].

162. Ἰωνᾶς Ταρίτζιος ἐκ Κυζίκου καὶ Μαρτῖνος ὁ Κρούσιος ἐν Τυβίγγῃ (1592), Αὐτόθι, σ. 193-197 καὶ αὐτοτελῶς.

163. Οἱ ἐπιστημονικοὶ ὅροι ἐν τῇ ἑλληνικῇ. Αἱ λέξεις Ἕλλην, Γραικός, Βυζαντινός, «Ἐπιστημολόγος» 1 (1931), σ. 137-139 [πρβλ. ἀριθ. 107).

164. Ἀκέκδοτα ἐκ Τυβίγγης (Tübingen). Παχυμέρης Γεώργιος πρωτέκδικος καὶ δικαιοφύλαξ [εἰς τὸ ἀνάτυπον προστίθεται: Ζυγομαλᾶς Θεοδόσιος πρωτονοτάριος καὶ δικαιοφύλαξ] καὶ Κρούσιος, «Ἐναίσιμα» (Τιμητικὸς τόμος ἐπὶ τῇ ἐπιστημονικῇ 35ετηρίδι τοῦ Μακ. Ἀρχιεπι-

σκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου) Ἀθῆναι 1931, σ. 214-232 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 21 + 1.

165. Ὡρολόγια τοῖς πατριάρχαις Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίᾳ τῷ Β΄ τῷ Τρανῷ ἐκ Τυβίγγης (Βυρτεμβέργης), Φωτίῳ τῷ Β΄ ἐκ Βαρσοβίας (Πολωνίας), «Ὀρθοδοξία» 6 (1931), σ. 121-127 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 9.

166. Μ. Κρούσιος καὶ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς καὶ τὰ ὀφφίκια πρωτεκδίκου καὶ δικαιοφύλακος τοῦ ἱστορικοῦ Παχυμέρους, Αὐτόθι, σ. 318-322 καὶ αὐτοτελῶς, σ. 7.

167. Ἀνέκδοτον ὑπόμνημα ἐκλογῆς ἐπισκόπου Παραμυθίας, ΑΩΜΘ΄ μαΐου ΚΖ΄, «Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ» 6 (1931), σ. 29-31.

168. Συμβολὴ εἰς τὴν Ἠπειρωτικὴν Βιβλιογραφίαν, Αὐτόθι, σ. 277-284.

169. Θηραϊκῶν ἐκ πατριαρχικῶν κωδίκων κατάλοιπα, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 8 (1931), σ. 301-311.

170. Βιβλιοκρισία: Martini Crusii. Diarium, 1598-1599, ἐκδιδόμενον ὑπὸ W. Göz καὶ Ernst Conrad ἐν Τυβίγγῃ 1931, Αὐτόθι, σ. 384-391.

171. Δύο ἐπίσκοποι Ἀχριδῶν (πρώτης Ἰουστινιανῆς) ἐν Τυβίγγῃ (Tübingen) παρὰ Μαρτίνῳ τῷ Κρουσίῳ. Γαβριὴλ (1587) καὶ Ἀθανάσιος (1599) καὶ ὁ σὺν αὐτοῖς Πελαγονίας Ἱερεμίας. Τὰ κατ᾽ αὐτοὺς ἀνέκδοτα ἔγγραφα, «Θεολογία» 9 (1931), σ. 68-79, 153-170, 336-339 καὶ τόμ. 10 (1932), σ. 64-74, 143-155.

172. Τὰ ἐσνάφια, ἤτοι ρουφέτια τῆς Θεσσαλονίκης, «Ἡμερολόγιον Θεσσαλονίκης» 1932, σ. 266-282.

173. Θρᾳκικὰ IV καὶ V. Αἶνος: Ἀνάμικτοι εἰδήσεις καὶ σημειώσεις. Ἕβρος: Ἰχθυολογία - Ἁλικαί. Τέαρος: Στήλη Δαρείου τοῦ Α΄. Μητρόπολις Ἄπρω, «Θρᾳκικὰ» 3 (1932), σ. 44-71 καὶ αὐτοτελῶς: Ἀθῆναι 1931, σ. 30.

174. Ἀντώνιος Π. Κομιζόπουλος. (Μνημόσυνον), Αὐτόθι, σ. 399-400.

175. Σωματεῖα, Αὐτόθι, 4 (1933), σ. 366-367.

176. Λόγιοι Θρᾷκες, Αὐτόθι, σ. 368-370.

177. Δύο Ἕλληνες. Κωνσταντῖνος Ἀστέλλα καὶ (Ἐμ)μανουὴλ Μουζίκιος ἐν Τυβίγγῃ κατ᾽ Αὔγουστον 1586, «Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Πραγματεῖαι», τ. 1, Ἀθῆναι 1935, σ. 1-14, ἀριθ. 3 [ἀνεκοινώθη εἰς τὴν συνεδρίαν τῆς 20-12-1928].

178. Σχολεῖα μετὰ τὴν Ἅλωσιν κατὰ τοὺς κώδικας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, «Ἐπετ. Ἑτ. Βυζαντ. Σπουδῶν» 13 (1937), σ. 143-154.

Δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω πότε καὶ ποῦ ἐδημοσίευσεν ὁ Μυστακίδης τὰς κατωτέρω τρεῖς μελέτας, τὰς ὁποίας ἀναφέρει ὁ Σοφ. Χουδαβερδόγλου Θεόδοτος, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 11, 13.

179. Περὶ συντεχνιῶν, ἐσναφίων καὶ ρουφετίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. [Πιθανῶς πρόκειται περὶ τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 172].

180. Αἰθιοπικὰ Ἡλιοδώρου.

181. Ὑβριολογία καὶ κακολογία παρὰ τοῖς Ἕλλησι.

Ἐκ τῶν Καταλοίπων τοῦ Β. Α. Μυστακίδου:

α΄ Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι [ἐπιμελείᾳ Γερασίμου Κονιδάρη], «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 12 (1936), σ. 139-238.

β΄ Κ. Δυοβουνιώτου, Ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ Β. Μυστακίδου. Τὰ ὑπ᾽ ἀριθ. 16 καὶ 17, Αὐτόθι, 17 (1941), σ. 275-285.

γ΄ Ν. Β. Τωμαδάκη, Δεκαπέντε ἐπιγράμματα Μελετίου τοῦ Βλαστοῦ ἐκ τῶν καταλοίπων Β. Α. Μυστακίδου ἐκδιδόμενα, Αὐτόθι, 18 (1948), σ. 247-257.

δ΄ Ν. Β. Τωμαδάκη, Μάξιμος Μαργούνιος πρὸς Συμεῶνα Καβάσιλαν. (Ἐκ τῶν τοῦ Β. Α. Μυστακίδου), Αὐτόθι, 19 (1949), σ. 292-305, 393.

ε΄ Π. Γ. Νικολοπούλου, Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου ἐπιστολαὶ δύο ἀνέκδοτοι. (Ἐκ τῶν Β. Α. Μυστακίδου καταλοίπων), Αὐτόθι. 20 (1950), σ. 331-339.

ς΄ Π. Γ. Νικολοπούλου, Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου ὁμιλία ἐπὶ διαλλαγῇ. (Ἐκ τῶν καταλοίπων Β. Α. Μυστακίδου), Αὐτόθι, 21 (1951), σ. 283-295.

ζ΄ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀποθησαυρίσματα. 6. Κατάλοιπον Βασ. Ἀθ. Μυστακίδου [λέξεις λήγουσαι εἰς -άρχης, -άρχος, -αρχῶ], «Ἀθηνᾶ» 67 (1964), σ. 3-4.

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ

ΤΙΝΕΣ ΟΙ ΔΕΣΜΟΙ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΡΑΝΚΟΒΙΤΣ (BRANKOVIĆ) ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΟΙΚΟΝ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ;

Ὁ Βυζαντινὸς ἱστορικὸς Γεώργιος Σφραντζῆς[1] τὸ 1451 ἐκ Τραπεζοῦντος, ἔνθα τότε εὑρίσκετο, γράφει εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον ΙΑ'[2] τὸν Παλαιολόγον καὶ προτείνει εἰς αὐτὸν νὰ λάβῃ ὡς σύζυγον τὴν «ἀμήρισσαν» Μάραν, ἡ ὁποία μετὰ τὸν θάνατον (Φεβρουάριος 1451) τοῦ συζύγου της, σουλτάνου Μουρὰτ Β', ἐπέστρεψεν εἰς τὸν πατέρα της, Σέρβον δεσπότην Γεώργιον Βράνκοβιτς[3].

Ὁ Σφραντζῆς ὀνομάζει τὴν Μάραν «ἐξαδέλφην» τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος Ἰωάννου Δ' Μεγαλοκομνηνοῦ (1429 - 1460)[4]. Τὴν λέξιν ταύτην «ἐξαδέλφην» δὲν πρέπει νὰ νοήσωμεν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν αὕτη ἔχει παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ ὡς τέκνον ἐξ ἀδελφῆς, ἤτοι ἀνεψιάν, ὡς καὶ

---

[1] Δὲν χρησιμοποιοῦμεν τὸ Φραντζῆς ἀλλὰ τὸ Σφραντζῆς, ὅπερ φαίνεται καὶ ὀρθότερον (βλ. V. Laurent, Σφραντζῆς et non Φραντζῆς, «Byzantinische Zeitschrift» 44 (1951) 373 κ.ἑ. καὶ τοῦ ἰδίου, Sphrantzès à nouveau, «Revue des Études Byzantines» 9 (1951) 170 κ.ἑ.).

[2] Εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἤρχισε νὰ γίνεται μετὰ μεγάλης εὐκολίας πιστευτὸν ὅτι ὁ τελευταῖος Βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ δὲν εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ', ἀλλὰ ὁ Κωνσταντῖνος ΙΒ' καὶ τοῦτο διότι ὁ B. Sinogowitz (Über das byzantinische Kaisertum nach dem Vierten Kreuzzuge (1204 - 1205), «Byzantinische Zeitschrift» 45 (1952) 353 κ.ἑ.) ὑπεστήριξεν ὅτι μεταξὺ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τὸν Κωνσταντῖνον ΙΑ' Λάσκαριν (1204 - 1205). Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη τοῦ B. Sinogowitz στερεῖται βάσεως. Εἰς τὴν πραγματικότητα αἱ ἑλληνικαὶ πηγαὶ περὶ τοῦ δῆθεν τούτου αὐτοκράτορος, ὅστις κατὰ τὸν Ν. Χωνιάτην (σ. 756, 11) «τὰ τῆς βασιλείας οὐ προσίετο σύμβολα», οὐδὲν γνωρίζουν, ἐνῷ ὁ Λατῖνος ἱστορικὸς Βιλλεαρδουῖνος (ἔκδ. Faral, τ. 2, σ. 130), ὁ μοναδικὸς συγγραφεὺς ὅστις ἀναφέρει τοῦτον ἐξιστορῶν τοὺς ἀγῶνας τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας ἐν Μ. Ἀσίᾳ, ὀνομάζει τοῦτον μόνον πιστὸν βοηθὸν τοῦ ἀδελφοῦ του Θεοδώρου καὶ «ἕνα ἐκ τῶν ἀρίστων Ἑλλήνων ἐν τῇ Ρωμανίᾳ» (πρβλ. καὶ τ. I, σ. 168), οὐδόλως δὲ θεωρεῖ τοῦτον αὐτοκράτορα (πρβλ. καὶ G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates, München 1963³, σ. 353, σημ. 4).

[3] Σφραντζῆς, Chronicon Majus, ἔκδ. Bonn, σ. 213, 12 κ.ἑ. Chronicon Minus, ἔκδ. Migne, P.G., τ. 156, στ. 1504 A κ.ἑ.

[4] Σφραντζῆς, Chronicon Majus, σ. 214, 2. Minus, στ. 1504 A - B.

παρ' ἀρχαίοις[1]. Πρῶτος ὁ μεταφραστὴς τοῦ Σφραντζῆ εἰς τὴν ἔκδοσιν Βόννης παρετήρησε τοῦτο ἀποδίδων τὴν φράσιν ταύτην τοῦ Σφραντζῆ ὀρθῶς «hujus e sorore neptem»[2]. Ὁ Ἕλλην ἱστορικὸς Σπ. Λάμπρος[3] ἐξέφερεν ὡρισμένας παρατηρήσεις περὶ τῆς λέξεως ταύτης εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Σφραντζῆ, δὲν ἠθέλησεν ὅμως οὗτος νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω καὶ νὰ ἐξετάσῃ τὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα συνάγονται ἐκ τῆς συγγενείας ταύτης τῆς Μάρας μετὰ τοῦ οἴκου τῶν Μεγαλοκομνηνῶν τῆς Τραπεζοῦντος.

Ὁ Σφραντζῆς ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὀνομάζει τὴν Μάραν «ἐξαδέλφην» τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος Ἰωάννου Δ', ἀναφέρει ἀκόμη ὅτι αὕτη ἦτο καὶ συγγενὴς τοῦ τελευταίου Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου ΙΑ' τοῦ Παλαιολόγου[4]. Ἡ ὑπὸ τοῦ Σφραντζῆ ἀναφερομένη συγγενικὴ αὕτη σχέσις τῆς Μάρας μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ ὁποία ἐξηγεῖται μόνον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ἰωάννης Η' ὁ Παλαιολόγος εἶχεν ὡς τρίτην σύζυγον τὴν Μαρίαν Κομνηνὴν[5] τὴν ἀδελφὴν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος Ἰωάννου Δ', τοῦ θείου τῆς Μάρας, ἐνισχύει τὴν γνώμην μας ὅτι δηλαδὴ τὴν λέξιν «ἐξαδέλφην» μόνον ὡς τέκνον ἐξ ἀδελφῆς πρέπει νὰ νοήσωμεν.

Ἆρά γε τοῦτο ἔχει σχέσιν τινὰ μὲ τὴν Εἰρήνην, τὴν ὁποίαν ἐνυμφεύθη ὁ Γεώργιος Βράνκοβιτς τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1414;[6] Εἰς τὸ Μέγα Χρονικὸν τοῦ Σφραντζῆ ἀναφέρεται ὅτι ἡ Μάρα τὸ 1451 ἦτο ἡλικίας 50 ἐτῶν, γεννηθεῖσα ἐπομένως ἐξ ἑτέρου προηγουμένου γάμου τοῦ Γεωργίου Βράνκοβιτς καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ γάμου τούτου μετὰ τῆς Εἰρήνης Καντακουζηνῆς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὴν πληροφορίαν ταύτην τοῦ Μεγάλου Χρονικοῦ[7], ὅτι δηλαδὴ ἡ Μάρα τὸ 1451 εἶχεν ἀκριβῶς 50 ἔτη, πρέπει νὰ δεχθῶμεν μετ' ἐπι-

---

[1] Διὰ τὴν σημασίαν τῆς λέξεως «ἐξαδέλφη» παρ' ἀρχαίοις βλ. Liddell and Scott, Greek-English Lexicon, Oxford 1901⁸, σ. 491, διὰ τὴν βυζαντινὴν δὲ περίοδον βλ. E. A. Sophocles, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods, from B. C. 146 to A. D. 1100, Cambridge 1914, σ. 471.

[2] Σφραντζῆς, Chronicon Majus, σ. 214. Ἐντελῶς ἐσφαλμένως ἐννοεῖ τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Σφραντζῆ ὁ K. Jireček (Istorija Srba, Beograd 1952² τ. I, σ. 345, σημ. 88) λέγων «ἡ πληροφορία τοῦ Φραντζῆ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Τραπεζοῦντος Ἰωάννης Δ' Κομνηνὸς ἦτο υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Δ' καὶ τῆς Θεοδώρας Καντακουζηνῆς, ἥτις ὠνόμαζε τὴν Μάραν συγγενῆ (ἐξαδέλφην), ἴσως ὡς ἀνεψιὰν τῆς μητρός της...».

[3] Σπ. Λάμπρος, Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ὡς σύζυγος ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τοῖς θρύλοις, «Νέος Ἑλληνομνήμων» 4 (1907) 441, σημ. 1.

[4] Σφραντζῆς, Chronicon Majus, σ. 214, 12. Minus, στ. 1054 B.

[5] A. Papadopulos, Versuch einer Genealogie der Palaiologen, 1259 - 1453, Diss. München 1938, σ. 59.

[6] M. Laskaris, Vizantiske princeze u srednjevekovnoj Srbiji, Beograd 1926, σ. 99.

[7] Σφραντζῆς, Chronicon Majus, σ. 214, 14.

φυλάξεως [2], πλὴν ὅμως καὶ εἰς τὸ Βραχὺ Χρονικὸν [2] τοῦ Σφραντζῆ, αἱ εἰδήσεις τοῦ ὁποίου εἶναι ἀξιόπιστοι, εὑρίσκομεν ὅτι ἡ Μάρα εἶχε πολλὰ ἔτη τὸ 1451 καὶ ὅτι ἦτο μεγαλυτέρας ἡλικίας ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον, ἄγοντα τότε τὸ 47 ἔτος τῆς ἡλικίας του [3], πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πάλιν δεικνύει ὅτι ἡ Μάρα δὲν ἦτο θυγάτηρ τῆς Εἰρήνης.

'Εκ τῶν ἀνωτέρω πενιχρῶν ἀλλὰ σπουδαίων εἰδήσεων τοῦ Σφραντζῆ μανθάνομεν ὅτι ὁ Γεώργιος Βράνκοβιτς πρὸ τῆς Εἰρήνης εἶχε συνάψει καὶ ἕτερον γάμον μὲ τὴν ἀδελφὴν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος 'Ιωάννου Δ', τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα δὲν γνωρίζομεν, καὶ τοιουτοτρόπως ἠδυνήθη οὗτος νὰ ἔλθη κατ' ἔμμεσον τρόπον εἰς δεσμοὺς συγγενείας μετὰ τῶν Παλαιολόγων, οἱ ὁποῖοι ἐσυγγένευον μετὰ τοῦ οἴκου τῶν Μεγαλοκομνηνῶν τῆς Τραπεζοῦντος. 'Η γνῶσίς μας αὕτη καθίσταται τοσούτῳ μᾶλλον σπουδαία καθ' ὅσον ἡ καταγωγὴ τῆς Εἰρήνης Καντακουζηνῆς παραμένει μέχρι τοῦδε σκοτεινὴ [4] καὶ ἑπομένως δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν εἰς ποίας συγγενικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ οἴκου τῶν Παλαιολόγων ἦλθεν ὁ Γεώργιος Βράνκοβιτς διὰ τοῦ γάμου του μετὰ τῆς Εἰρήνης.

'Ο δεσμὸς οὗτος συγγενείας τοῦ Γεωργίου Βράνκοβιτς μετὰ τῶν Παλαιολόγων νομίζω ὅτι μᾶς βοηθεῖ νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ τὴν αἰτίαν δι' ἣν ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ 'Ιωάννης Η' ὁ Παλαιολόγος ἔστεψε τὸν Γεώργιον Βράνκοβιτς δεσπότην Σερβίας. 'Ο 'Ιωάννης Η' δηλαδὴ Παλαιολόγος νυμφεύεται τὴν Μαρίαν Κομνηνήν, τὴν ἀδελφὴν τῆς συζύγου τοῦ Γεωργίου Βράνκοβιτς, μόλις τὸ 1427 [5] καὶ μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου χρόνου τὸ 1429 [6] στέφει οὗτος τὸν Γεώργιον Βράνκοβιτς, ὡς συγγενῆ πλέον αὐτοῦ, δεσπότην.

ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΣ

[1] Σχετικῶς μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Μεγάλου Χρονικοῦ τοῦ Σφραντζῆ βλ. προχείρως G. Ostrogorsky, ἔνθ' ἀν., σ. 386, σημ. 5.

[2] Σφραντζῆς, Chronicon Minus, στ. 1054 B.

[3] Διὰ τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Κωνσταντίνου βλ. Σφραντζῆν, Chronicon Minus, στ. 1025 B. Πρβλ. Majus, σ. 291, 12 καὶ Σπ. Λάμπρου-Κ. 'Αμάντου, Βραχέα Χρονικά, 'Αθῆναι 1932, σ. 55, ἀρ. 29.

[4] K. Jireček, ἔνθ' ἀν., τ. 1, σ. 345, σημ. 88. Laskaris, ἔνθ' ἀν., σ. 98.

[5] Σφραντζῆς, ἔκδ. 'Ι. Παπαδοπούλου, σ. 126, 11 κ.ἑ. (Bonn, σ. 123, 10 κ.ἑ.). Ch. Hopf, Chroniques gréco-romanes, Berlin 1873, σ. 536.

[6] Δούκας, ἔκδ. V. Grecu, σ. 259, 23-25. Διὰ τὴν χρονολογίαν βλ. K. Jireček, ἔνθ' ἀν., τ. 2, σ. 342 καὶ B. Ferjančić, Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama, Beograd 1960, σ. 189.

ΤΑ ΚΥΡΙΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΥΓΓΡΙΚΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΛΟΓΙΑΣ *

'Επέρασαν ἀκριβῶς ἓξ δεκαετηρίδες, ἀφ' ὅτου ὁ νέος Οὖγγρος καθηγητὴς πανεπιστημίου, Γουλιέλμος Pecz, εἰς τὸν ὁποῖον ὕστερ' ἀπὸ εἴκοσι ἔτη τὸ Πανεπιστήμιον 'Αθηνῶν ἀπένειμε τὸν τίτλον ἐπιτίμου διδάκτορος, ἔφθασε εἰς τὴν 'Ελλάδα διὰ νὰ μελετήσῃ ἐκεῖ τὰ θαυμάσια μνημεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος. Αὐτὸ τὸ ταξείδιον τοῦ Οὔγγρου ἐπιστήμονος ἐξάσκησε ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν εἰς τὴν Οὐγγαρίαν. Ὅταν ὁ Γουλιέλμος Pecz ἐγνωρίσθη μὲ τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ἑλληνικῆς γῆς, ποὺ εἶναι γεμάτη ἀπὸ τὰς παραδόσεις καὶ ἀναμνήσεις τριῶν χιλιετηρίδων καὶ ὅταν ἀντελήφθη τὴν συνέχειαν τοῦ μακρινοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ ζωντανοῦ παρόντος, ἐστερεώθη εἰς τὴν ψυχήν του ἡ πεποίθησις, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα δὲν ἠμπορεῖ νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τὸν ἀρχαῖον, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐπεκταθῇ καὶ εἰς τὸν μεσαιωνικὸν καὶ νεώτερον ἑλληνισμόν. Ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐπιστροφήν του εἰς τὴν πατρίδα του ὁ Pecz ὄχι μόνον ἐξέθεσεν εἰς περισσοτέρας μελέτας τὴν πεποίθησίν του, ἡ ὁποία διεμορφώθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν γῆν, ὡς πρὸς τὴν ἑνότητα τῆς ἀρχαίας, μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἀλλὰ τὴν ἐπραγματοποίησε καὶ εἰς τὴν πανεπιστημιακὴν πρακτικήν του καὶ εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας του. 'Εδημιούργησεν ὁλόκληρον σχολήν, ἐμόρφωσε μέγα πλῆθος μαθητῶν διὰ τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν ἑλληνικὴν φιλολογίαν καὶ τοιουτοτρόπως ἔγινεν ὁ θεμελιωτὴς εἰς τὴν Οὐγγαρίαν ὄχι μόνον τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας [1], ἀλλὰ καὶ τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν, τὴν μεγάλην σπουδαιότητα τῶν ὁποίων ἐτόνισε καὶ ἀπὸ ἰδιαιτέρας οὐγγρικῆς ἐπόψεως.

Λοιπὸν φίλον καὶ εὐλαβὲς καθῆκον ἐκτελῶ τώρα, ὅταν ἐπιθυμῶ νὰ δώσω βραχεῖαν σύνοψιν περὶ τοῦ ζητήματος, πῶς ἀνεπτύχθησαν αἱ Βυζαντιναὶ σπουδαὶ εἰς τὴν Οὐγγαρίαν, τὰς ὁποίας ἐθεμελίωσε ὁ Pecz, ποῖα πορίσματα ἔφεραν ὡς τώρα καὶ ποῖαι εἶναι αἱ προοπτικαὶ τοῦ μέλλοντος. 'Εκτελῶ αὐτὴν τὴν ὑποχρέωσιν τόσον μᾶλλον, διότι εἶμαι ἐργάτης αὐτοῦ τοῦ

* 'Ανακοίνωσις ἐν 'Αθήναις τὴν 22αν Μαΐου 1963 εἰς τὸ φροντιστήριον τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας τοῦ καθηγητοῦ κ. Ν. Β. Τωμαδάκη.

[1] Βλ. 'Ανδρέα Horváth, Νεοελληνικὲς μελέτες στὴν Οὐγγαρία, Νέα 'Εστία, 1 Μαΐου 1937.

ἐπιστημονικοῦ κλάδου ἀπὸ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος καὶ εἰς τὴν διάλεξίν μου ἠμπορῶ νὰ στηριχθῶ καὶ εἰς τὰς προσωπικὰς ἀναμνήσεις μου. Ἦτο δηλαδὴ διδάσκαλός μου ὁ Γουλιέλμος Pecz (1854 - 1923) καὶ ἐκεῖνος ἐπέστησέ ποτε τὴν προσοχήν μου εἰς τὰς βυζαντινὰς καὶ νεοελληνικὰς σπουδάς· εἶχα προσωπικὰς σχέσεις καὶ μὲ τὰ ἔξοχα μέλη τῆς σχολῆς του, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ μνημονεύσω τὸν μακαρίτην Εὐγένιον Darkó (1880 - 1940) καὶ τὸν Ἰούλιον Czebe (1887 - 1930), συνειργάσθην καὶ μὲ ἄλλους Οὔγγρους μελετητὰς τῆς βυζαντινολογίας, π.χ. μὲ τὸν μακαρίτην Ροδόλφον Vári (1867 - 1940) καὶ ἦτο ἀγαπητὸς μαθητής μου ὁ πολὺ ἐνωρὶς τραγικῶς τελευτήσας βυζαντινολόγος, Ματθίας Gyóni (1913 - 1955).

Ἐννοεῖται, ὅτι εἰς αὐτὴν τὴν βραχεῖαν διάλεξιν δὲν ἠμπορῶ νὰ δώσω λεπτομερεῖς πληροφορίας περὶ τῶν πολυσχιδῶν οὐγγρικῶν ἐρευνῶν, μήτε ν' ἀναφέρω τὰ βιβλία καὶ ἄρθρα, ποὺ ἐδημοσιεύθησαν εἰς αὐτὸ τὸ ἔδαφος. Παραπέμπω μόνον εἰς τὸ ὅτι ἡ οὐγγρικὴ βυζαντινολογία ἐφρόντισε ἀρκετὰ νὰ γνωστοποιήσῃ τὰ ἀποτελέσματά της διὰ τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐπιστήμονας. Λοιπὸν ἐκεῖνος, ποὺ ἐνδιαφέρεται διὰ τὰ ἔργα τῶν Οὔγγρων βυζαντινολόγων, εὑρίσκει τὸ σχετικὸν ὑλικὸν εἰς τὰς βιβλιογραφικὰς στήλας τῆς Byzantinische Zeitschrift [1], τῶν Byzantinisch - neugriechische Jahrbücher [2] καὶ τῶν Bycantinoslavica [3] καὶ εἰς ἐκεῖνα τὰ περιληπτικὰ ἄρθρα, ποὺ ἐδημοσιεύθησαν εἰς διάφορα περιοδικά [4], ἐπίσης εἰς τὰ οὐγγρικὰ βιβλιογραφικὰ ἔργα [5]

---

[1] 11 (1902) - 25 (1925): R. Vári; 26 (1926) - 39 (1939): E. Darkó; 40 (1940): Gy. Moravcsik.

[2] 2 (1921) - 7 (1928 - 1929): Gy. Czebe; 8 (1929 - 1930) - 15 (1939): Gy. Moravcsik.

[3] 10 (1949) - 16 (1955): M. Gyóni; 17 (1956): Gy. Moravcsik.

[4] Gy. Moravcsik, Les récentes études byzantines en Hongrie, Revue des Études Hongroises et Finno - Ougriennes 1 (1923) 61 - 70; Gy. Moravcsik, Bulletin hongrois (1922 - 1931), Byzantion 6 (1931) 657 - 702; Gy. Moravcsik, Bulletin hongrois (1931 - 1938), Byzantion 14 (1939) 459 - 496; M. Gyóni, Ein Jahrzehnt ungarischer Byzantinologie, Donaueuropa 2 (1942) 226 - 232; M. Gyóni, Les études byzantines en Hongrie pendant la guerre (1939 - 1945), Revue des Études Byzantines 5 (1947) 240 - 256; Gy. Moravcsik, Byzantine studies in Hungary (1939 - 1945), Byzantinoslavica 9 (1948) 379 - 392; Z. Kádár, Dix années de recherches relatives aux monuments byzantins de Hongrie (1945 - 1955), Byzantinoslavica 18 (1957) 275 - 291; Gy. Moravcsik, Die Problematik der byzantinisch - ungarischen Beziehungen, Byzantinoslavica 19 (1958) 206 - 211.

[5] E. Moravek, A magyar klasszika - filológiai irodalom bibliogáfiája 1901 - 1925, Budapest 1930; I. Borzsák, Bibliographia philologiae classicae in Hungaria MCMXXVI - MCML, Budapest 1952; J. Banner, Bibliographie archéologique du Bassin Danubien depuis des temps les plus éloignés jusqu'au XIe siècle, Budapest 1954; J. Banner - I. Jakabffy, Bibliographie archéologique du Bassin Danubien 1954 - 1959, Budapest 1961.

25 - 7 - 1964

καὶ εἰς τὸ ἰδικόν μου ἐγχειρίδιον [1]. Ὁ σκοπός μου εἶναι μόνον μὲ αὐτὴν τὴν εὐκαιρίαν νὰ σᾶς γνωστοποιήσω τὰ κυριώτερα προβλήματα τῆς οὐγγρικῆς βυζαντινολογίας, δηλαδὴ ἐκεῖνα τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα σχετίζονται εἰδικῶς μὲ τὴν οὐγγρικὴν ἱστορίαν, μὲ τὰς οὐγγρο - βυζαντινὰς σχέσεις καὶ μὲ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ εἰς τοὺς Οὔγγρους ζητήματα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ διαφωτίσουν κατὰ μέρος αἱ ἔρευναι τοῦ μέλλοντος.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Οὔγγρων βυζαντινολόγων ἐστάθησαν ἀπ' ἀρχῆς αἱ κατ' ἐξοχὴν οὐγγρικαὶ ἀπόψεις. Δηλαδὴ οἱ Οὔγγροι βυζαντινολόγοι καταγίνονται ἰδιαιτέρως εἰς τὴν μελέτην ἐκείνων τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῆς Οὐγγαρίας καὶ ἀπὸ τὸ ἱστορικὸν παρελθόν της.

Διὰ νὰ διαφωτίσω τὴν σπουδαιότητα τῶν βυζαντινῶν μελετῶν διὰ τὴν οὐγγρικὴν ἱστορίαν, πρέπει πρῶτα - πρῶτα νὰ δώσω βραχεῖαν σύνοψιν περὶ τῶν Οὔγγρο - Βυζαντινῶν σχέσεων, δηλαδὴ πότε καὶ πῶς ἦλθεν ὁ οὐγγρικὸς λαὸς εἰς συνάφειαν μὲ τὸ Βυζάντιον καὶ πότε καὶ πῶς ὑπέστη τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βυζαντίου [2].

Τὴν ἀρχαίαν πατρίδα τοῦ οὐγγρικοῦ λαοῦ, ἡ γλῶσσα τοῦ ὁποίου εἶναι φιννο - οὐγγρικῆς καταγωγῆς, ζητοῦν οἱ ἐπιστήμονες εἰς τὸ ἔδαφος τῆς σημερινῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας, ὅπου κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν αἰῶνας ἐφώλευον διάφοροι τουρκικοὶ λαοί, μὲ τοὺς ὁποίους οἱ πρόγονοι τῶν Οὔγγρων εἶχαν στενὴν συναφὴν καὶ στοιχεῖα τῶν ὁποίων ἔπαιξαν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ οὐγγρικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη μὲ τὴν συγχώνευσιν διαφόρων στοιχείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ οἱ λεγόμενοι Ὀνόγουροι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνάγεται καὶ τὸ ὄνομα τῶν Οὔγγρων. Ἡ βορεινὴ ἀκτὴ τῆς Μαύρης Θαλάσσης, ὅπου οἱ Οὔγγροι πρῶτα ἐμφανίζονται εἰς τὰς ἱστορικὰς πηγάς, ἀνῆκεν ἕως τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ Βυζαντινοῦ ἐνδιαφέροντος. Δυνάμεθα λοιπὸν μὲ βεβαιότητα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οἱ Οὔγγροι εἶχαν σχέσεις πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν, ὅταν κατῴκησαν εἰς τὴν βορειο - ἀνατολικὴν ἀκτὴν τῆς Μαύρης Θαλάσσης, ἠμποροῦμεν καὶ νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἐπηρέασεν εἰς τὸν πρωτο - οὐγγρικὸν λαὸν καὶ δὲν δύναται ν' ἀμφισβητηθῇ, ὅτι οἱ Οὔγγροι ἐγνωρίσθησαν μὲ τὸν χριστιανισμὸν διὰ πρώτην φορὰν διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Βυζαντίου. Ἀπὸ ἕνα βυζαντινὸν χρονικὸν πληροφορούμεθα, ὅτι περίπου τὸ ἔτος 837 οἱ Οὔγγροι ἔλαβον μέρος εἰς τὰς μάχας τῶν Βουλγάρων

---

[1] Gy. Moravcsik, Byzantinoturcica I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker, Berlin 1958².

[2] Πβ. J. Darkó, Ἑλληνοουγγρικαὶ σχέσεις κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους, Νέα Ἑστία 5 (1931) 120 - 125, 195 - 198.

ἐναντίον τῶν αἰχμαλωτισθέντων Μακεδόνων πλησίον τοῦ στομίου τοῦ Δουνάβεως. Ἀξιοσημείωτον, ὅτι ἡ σχετικὴ πηγή, ἡ λεγομένη «Συνέχεια τοῦ Χρονικοῦ Γεωργίου τοῦ Μοναχοῦ», ἡ ὁποία μᾶς διέσωσε αὐτὴν τὴν πληροφορίαν, ὀνομάζει τοὺς Οὕγγρους ὄχι μόνον Οὕγγρους, ἀλλὰ ταυτοχρόνως εἰς τὸ ἴδιον χωρίον τοὺς ὀνομάζει καὶ Οὕνους καὶ Τούρκους. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἰδίου αἰῶνος οἱ Οὕγγροι ἐμφανίζονται ὡς σύμμαχοι τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ πολεμοῦν ἐναντίον τῶν Βουλγάρων καὶ εἰς τὸ ἔτος 896 ἡ ἔφοδος τῶν Πατζινακιτῶν τοὺς ἀναγκάζει νὰ περάσουν τὰ Καρπάθια καὶ νὰ κατακτήσουν τὸ ἔδαφος τῆς σημερινῆς πατρίδος των, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μεταναστεύσεως τῶν διαφόρων λαῶν (Οὕννων, Ἀβάρων κ.τ.λ.) ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ ἐθεώρησεν ὡς μέρος τοῦ παλαιοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

Εἰς τὴν νέαν πατρίδα των, ὅπου ἦσαν ζωνταναὶ αἱ βυζαντιναὶ πολιτιστικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ παραδόσεις, οἱ Οὕγγροι ἦλθον εἰς ἀκόμη στενωτέραν ἐπαφὴν μὲ τὸ Βυζάντιον. Αἱ οὐγγρικαὶ φυλαὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 10ου αἰῶνος συχνάκις ἔκαναν ἐπιδρομὰς εἰς τὰ βυζαντινὰ σύνορα, προσήγγισαν καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν κάποτε δ᾽ ἔφθασαν καὶ μέχρι τῆς Ἀττικῆς. Οἱ Οὕγγροι, κατὰ συνήθειαν, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πατρίδα των μὲ πλούσια λάφυρα. Ἂς ἀναφέρω τό, ὅτι εἰς τοὺς τάφους τῶν Οὕγγρων, οἱ ὁποῖοι χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 10ον καὶ 11ον αἰῶνα, συχνάκις ἀπαντῶνται διάφορα ἀντικείμενα, σταυροί, σκεύη, ὅπλα, νομίσματα κ.τ.λ. ἀναμφισβητήτως βυζαντινῆς προελεύσεως. Συνήπτοντο ὅμως μεταξὺ τῶν Οὕγγρων καὶ Βυζαντινῶν καὶ εἰρηνικαὶ σχέσεις. Βυζαντινοὶ πρεσβευταὶ συχνάκις ἐπεσκέπτοντο τοὺς Οὕγγρους ἡγεμόνας καὶ Οὕγγροι ἀρχηγοὶ ἐπίσης τὴν βυζαντινὴν αὐλήν, ὅπου μερικοὶ ἀπ᾽ αὐτοὺς ἐβαπτίσθησαν καὶ δὴ τοὺς ἀνεδέχθη ὁ βασιλεὺς ὁ ἴδιος. Εἶναι γνωστόν, ὅτι κατὰ τὸ μέσον τοῦ 10ου αἰῶνος ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐχειροτόνησε ἕνα μοναχὸν ὡς «ἐπίσκοπον τῆς Τουρκίας», δηλαδὴ τῆς Οὐγγαρίας. Τοιουτοτρόπως ἄρχισε ἡ βυζαντινὴ ἀποστολὴ εἰς τὴν Οὐγγαρίαν, περὶ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐπιδράσεως τῆς ὁποίας μαρτυροῦν τὰ βυζαντινὰ μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ἐλειτούργουν εἰς τὴν Οὐγγαρίαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰῶνος. Μεταξὺ τῆς δυναστείας τῶν Ἀρπάδων καὶ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατορικῶν οἰκογενειῶν ἔγιναν καὶ ἐπιγαμίαι. Τρεῖς βυζαντιναὶ πριγκίπισσαι ἔγιναν σύζυγοι Οὕγγρων ρηγῶν καὶ τρεῖς Οὑγγρισσαι βυζαντιναὶ βασίλισσαι. Μεταξὺ αὐτῶν εὑρίσκομεν Εἰρήνην, τὴν θυγατέρα Λαδισλάου τοῦ Ἁγίου, τὴν σύζυγον Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ, ἡ ὁποία θεωρεῖται ὡς ἡ πνευματικὴ κτητόρισσα τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος, καὶ Ἄνναν, τὴν θυγατέρα Στεφάνου τοῦ Ε', τὴν σύζυγον Ἀνδρονίκου Β' τοῦ Παλαιολόγου, ἀπὸ τῆς ὁποίας κατάγονται ὅλοι οἱ μεταγενέστεροι Παλαιολόγοι αὐτοκράτορες. Ὅπως εἶναι γνωστόν, ὁ βασιλεὺς Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς διηύθυνε περισσοτέρας τῆς μιᾶς

ἐκστρατείας ἐναντίον τῆς Οὐγγαρίας καὶ τοιουτοτρόπως ἤθελε νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ σχέδιόν του τὸ σχετιζόμενον μὲ τὴν ἐπανόρθωσιν τοῦ παλαιοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, δηλαδὴ τὴν ἕνωσιν τοῦ δυτικοῦ καὶ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Διὰ νὰ κατορθώσῃ τὸν σκοπόν του, ἤθελε νὰ κατακτήσῃ τὴ Οὐγγαρίαν. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἐπέτυχε μὲ ὅπλα, προσεπάθησε νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ σχέδιόν του διὰ ἐπιγαμιῶν. Ἐσκόπευε λοιπὸν νὰ εἶναι διάδοχός του ὁ ἀρραβωνιστικὸς τῆς θυγατρός του, ὁ Οὕγγρος πρίγκιψ Βελᾶς, ὁ ὁποῖος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μανουὴλ καὶ ὁ ἴδιος ἐδοκίμασε νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ὄνειρον τοῦ Μανουήλ.

Μετὰ τὴν τετάρτην σταυροφορίαν κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα αἱ οὐγγρο-βυζαντιναὶ σχέσεις ἐχαλαρώθησαν. Ὅταν ὅμως ὕστερον οἱ Τοῦρκοι ἠπείλησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, οἱ βυζαντινοὶ ἀπετάθησαν μεταξὺ ἄλλων καὶ εἰς τοὺς Οὕγγρους. Δύο Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, κατὰ τὸ ἔτος 1366 Ἰωάννης ὁ Ε' καὶ κατὰ τὸ 1424 Ἰωάννης ὁ Η' προσωπικῶς ἐπεσκέφθησαν τὴν οὐγγρικὴν αὐλὴν διὰ νὰ ζητήσουν τὴν ἔνοπλον βοήθειαν τῶν Οὕγγρων ρηγῶν. Ὀλίγον πρὸ τῆς πτώσεως τῆς πόλεως ὁ Οὕγγρος κυβερνήτης Ἰωάννης ὁ Οὐνιάδης συνεπείᾳ τῆς παρακλήσεως τοῦ τελευταίου βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος ἐπεξειργάσθη τὸ σχέδιον διὰ νὰ στείλῃ εἰς βοήθειαν οὐγγρικὸν στρατόν, ἀλλὰ ἡ ταχεῖα ἐξέλιξις τῶν γεγονότων ἐματαίωσε τὴν πρόθεσίν του.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἱστορίαν τῶν διαφόρων λαῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἔλθει εἰς συνάφειαν πρὸς τοὺς Οὕγγρους, ἢ οἱ ὁποῖοι ἔλαβαν μέρος εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ οὐγγρικοῦ λαοῦ, ἐπίσης ὅσον ἀφορᾷ τὴν οὐγγρικὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀρπάδων καὶ τῶν οὐγγρο-βυζαντινῶν σχέσεων, αἱ κύριαι πηγαί μας εἶναι τὰ βυζαντινὰ ἱστορικὰ ἔργα. Ἐννοεῖται λοιπόν, ὅτι αἱ οὐγγρικαὶ βυζαντινολογικαὶ ἔρευναι ἀπευθύνθησαν πρὸ πάντων εἰς τὴν ἀναζήτησιν καὶ δημοσίευσιν αὐτῶν τῶν γραπτῶν πηγῶν. Οἱ Οὕγγροι ἱστοριογράφοι ἤδη κατὰ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται ἐκείνους τοὺς βυζαντινοὺς ἱστορικούς, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισαν ἀπὸ τὰς συγχρόνους συλλογάς, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ Παρισιακὸν Σῶμα (Corpus Parisinu) καὶ ἀπὸ ἄλλας χωριστὰς ἐκδόσεις. Ἀλλὰ τὸ σχέδιον διὰ ν' ἀναζητηθοῦν συστηματικῶς ὅλα τὰ γραπτὰ βυζαντινὰ μνημεῖα, προέκυψε μόνον εἰς τὸ φιλολογικὸν σχολεῖον τοῦ Pecz. Ἤδη ὁ μακαρίτης Czebe ἐσκόπευε νὰ συγκεντρώσῃ πλήρη κατάλογον τῶν σχετικῶν πηγῶν, ἀλλὰ ὁ πρόωρος θάνατος τὸν ἠμπόδισε. Ἐγὼ ὁ ἴδιος ἀπὸ τῶν φοιτητικῶν χρόνων μου ἐθεώρησα ὡς κύριον ἐπιστημονικὸν ἔργον μου τὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ τοῦ σχεδίου. Ἐπωφεληθεὶς τῆς εὐκαιρίας τῶν ταξειδίων, τὰ ὁποῖα ἔκανα κυρίως εἰς τὴν τρίτην καὶ τετάρτην δεκαετηρίδα τοῦ αἰῶνος μας προσεπάθησα νὰ διερευνήσω τὰς περισσοτέρας εὐρωπαϊκὰς βιβλιοθήκας καὶ νὰ συλλέξω τὰς βυζαντινὰς γραπτὰς πηγάς, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τοὺς συγγενεῖς λαοὺς καὶ εἰς τοὺς

Οὔγγρους. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν μου ἐδημοσίευσα πρῶτον εἰς ἓν οὐγγρικὸν [1] καὶ ἔπειτα εἰς ἓν γερμανικὸν [2] ἐγχειρίδιόν μου. Νομίζω ὅμως ὅτι μ' αὐτὸ ἡ συλλογὴ τοῦ ὑλικοῦ δὲν ἐτελείωσε. Εἶναι γνωστόν, ὅτι πολλὰ προϊόντα τῆς βυζαντινῆς γραμματείας δὲν ἐδημοσιεύθησαν ἀκόμη καὶ ἠμποροῦμεν νὰ περιμένωμεν νέας ἐκπληκτικὰς ἀνακαλύψεις. Φθάνει νὰ παραπέμψω εἰς τὰ ἑξῆς· προσφάτως εὑρέθη εἰς τὴν βιβλιοθήκην ἑνὸς μοναστηρίου τὸ πλῆρες χειρόγραφον τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Φωτίου [3], ἐπίσης ἀνευρέθη ἄγνωστος παλίμψηστος κῶδιξ τοῦ συγγράμματος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τοῦ τιτλοφορουμένου « Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως » [4]. Ἀλλὰ διὰ νὰ μνημονεύσω μόνον ἐκεῖνα τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα περιέχουν ὑλικὸν ἀναφερόμενον εἰς τοὺς Οὔγγρους, νεωστὶ ἐξεδόθη ὁ λόγος τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ τοῦ ἀπὸ Ἀγχιάλου, ὁ ὁποῖος διετήρησε πολυτίμους πληροφορίας σχετιζομένας μὲ τὰς οὐγγρικὰς ἐκστρατείας τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ [5]. Ἐπίσης σπουδαία πηγὴ εἶναι διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Οὔγγρων καὶ Ὀθωμανῶν τὸ δημοτικὸν χρονικόν, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ καθηγητὴς Γ. Ζώρας, ἂν καὶ ἀπεδείχθη, ὅτι εἶναι κατὰ μέγα μέρος μετάφρασις ἰταλικοῦ πρωτοτύπου [6]. Νομίζω, ὅτι ἡ ἀνακάλυψις καὶ δημοσίευσις ἄλλων κυρίως ἁγιολογικῶν καὶ πανηγυρικῶν (ρητορικῶν) ἔργων θὰ πλουτίσῃ ἀκόμη τὰς σχετικὰς γνώσεις μας σημαντικῶς.

Ἀλλὰ πρόκειται ὄχι μόνον περὶ τῆς δημοσιεύσεως ὡς τώρα ἀγνώστων ἔργων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν γνωστῶν ἱστορικῶν κειμένων. Εἶναι λυπηρὸν γεγονός, ὅτι ἕνεκα τῆς σχετικῶς ἐπιβραδυνθείσης ἀναπτύξεως καὶ διαμορφώσεως τῆς ἐπιστημονικῆς βυζαντινολογίας ἡ φιλολογικὴ θεμελίωσίς της, ἡ ὁποία εἶναι ἡ βάσις τῶν ἱστορικῶν ἐρευνῶν, εἶναι ἀκόμη πολὺ ἐλλιπής. Σημαντικὸν μέρος τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν πηγῶν εἶναι προσιτὸν καὶ σήμερον μόνον εἰς πεπαλαιωμένας ἐκδόσεις, αἱ ὁποῖαι καθόλου δὲν ἱκανοποιοῦν τὰς σημερινὰς κριτικὰς ἀπαιτήσεις. Ἂς μνημονεύσω παραδείγματος χάριν τὰ ἔργα τοῦ Κιννάμου καὶ Νικήτα τοῦ Χωνιάτου, τὰ ὁποῖα

[1] Gy. Moravcsik, A magyar történet bizánci forrásai, Budapest 1934; Πβ. Gy. Moravcsik, Αἱ Βυζαντιναὶ πηγαὶ τῆς Οὐγγρικῆς ἱστορίας, Ἑλληνικὰ 8 (1935) 19 - 27 = Les sources byzantines de l'histoire hongroise, Byzantion 9 (1934) 663 - 673.

[2] Gy. Moravcsik, Byzantinoturcica I. Berlin 1958².

[3] Πβ. Byzantinische Zeitschrift 52 (1959) 503.

[4] Πβ. Dumbarton Oaks Papers 14 (1960) 247 - 249.

[5] R. Browning, A new source on Byzantine - Hungarian relations in the twelfth century, Balkan Studies 2 (1961) 173 - 214.

[6] Γεωργίου Θ. Ζώρα, Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων σουλτάνων (κατὰ τὸν Βαρβερινὸν ἑλληνικὸν κώδικα 111), Ἀθῆναι 1958; πβ. Ἐλισάβετ Α. Ζαχαριάδου, Τὸ χρονικὸ τῶν Τούρκων σουλτάνων (τοῦ Βαρβερινοῦ ἑλλην. κώδικα 111) καὶ τὸ ἰταλικό του πρότυπο, Θεσσαλονίκη 1960.

περιέχουν πολυτίμους πληροφορίας καὶ ὡς πρὸς τὰς οὐγγρο - βυζαντινὰς σχέσεις. Οἱ Οὔγγροι βυζαντινολόγοι προσεπάθησαν νὰ συμπληρώσουν αὐτὴν τὴν ἔλλειψιν. Ἐδημοσιεύθη δηλαδὴ ἡ κριτικὴ ἔκδοσις τῶν Τακτικῶν Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ἡ ὁποία δυστυχῶς ἔμεινε κολοβή, τοῦ ἔργου Λαονίκου τοῦ Χαλκοκονδύλη καὶ τοῦ συγγράμματος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τοῦ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν αὐτοῦ περὶ τῶν ἐθνῶν ἀπευθυνθέντος. Ἂς μνημονεύσω ἀκόμη τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ δημοτικοῦ ποιήματος περὶ τῆς μάχης τῆς Βάρνης καὶ τὴν τῶν ποιημάτων περὶ τῶν οὐγγρικῶν ἐκστρατειῶν τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ καὶ τὴν κατὰ μέρος σύγκρισιν τῶν παραλλαγῶν τοῦ Βατικανοῦ κώδικος τοῦ Κιννάμου, ἡ ὁποία ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς προκαταρκτικὴ ἐργασία διὰ τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν.

Ἐπειδὴ τὸ βυζαντινὸν ὑλικὸν τὸ ἀναφερόμενον εἰς τοὺς Οὔγγρους εἶναι ἐσκορπισμένον εἰς διάφορα δημοσιεύματα, πρὸ πολλοῦ ἤδη κατεστρώθη σχέδιον νὰ ἑνοποιηθῇ τοῦτο εἰς μίαν συλλογήν. Ἀκόμη εἰς τὸ ἔτος 1885 ἐσχεδίασε ὁ Παῦλος Hunfalvy νὰ παρασκευασθῇ μία « Chrestomathia Byzantina », ἡ ὁποία θὰ περιεῖχε ὅλας τὰς πληροφορίας τῶν βυζαντινῶν πηγῶν τὰς σχετιζομένας μὲ τοὺς Οὔγγρους καὶ μὲ τοὺς συγγενεῖς λαοὺς (Οὔννους, Ἀβάρους, Τούρκους, Χαζάρους κ.λ.π.). Ἐτόνισε τὴν σπουδαιότητα τοιαύτης συλλογῆς καὶ ὁ Εὐγένιος Darkó. Τὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ τοῦ σχεδίου θεωρῶ ὡς προσεχὲς ἐπιστημονικὸν ἔργον μου. Προετοιμάζω τὴν συλλογὴν τὴν τιτλοφορουμένην « Αἱ βυζαντιναὶ πηγαὶ τῆς οὐγγρικῆς ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀρπάδων », δηλαδὴ τὴν συλλογὴν ὅλων τῶν σχετικῶν βυζαντινῶν πληροφοριῶν μὲ οὐγγρικὴν μετάφρασιν, ὡς ἐγένετο καὶ εἰς τὴν συλλογήν, τὴν ὁποίαν δημοσιεύουν τώρα καὶ οἱ Βούλγαροι [1]. Τὰ ἑλληνικὰ κείμενα δίδω, κατὰ τὸ δυνατόν, διωρθωμένα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χειρογράφων καὶ προσθέτω καὶ κριτικὸν ὑπόμνημα καὶ ἑρμηνευτικὰς σημειώσεις.

Ἐκτὸς τῶν κριτικῶν ἐκδόσεων οἱ Οὔγγροι βυζαντινολόγοι ἀφιέρωσαν πολλὰς μελέτας εἰς διάφορα προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἱστορικὰς πηγὰς καὶ ἰδιαιτέρως ἐμελέτησαν τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα σχετίζονται μὲ τὴν κριτικὴν τῶν πηγῶν καὶ μὲ ἐκεῖνα τὰ κύρια ὀνόματα, τὰ ὁποῖα οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς διετήρησαν σχετικῶς πρὸς τοὺς Οὔγγρους καὶ τοὺς συγγενεῖς λαούς.

Ἀλλὰ τὰ γραπτὰ μνημεῖα ἀποτελοῦν μόνον ἓν μέρος τοῦ ὑλικοῦ τῶν πηγῶν, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἀπὸ οὐγγρικὴν ἔποψιν. Συμπληρώνουν τὸ ὑλικὸν καὶ τὰ διάφορα ἀρχαιολογικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ μνημεῖα, κτήρια, ζωγραφίαι καὶ ἄλλα ἀντικείμενα βυζαντινῆς προελεύσεως, ἢ δεικνύοντα βυζαντινὴν ἐπίδρασιν, καὶ βυζαντινὰ νομίσματα εὑρεθέντα εἰς

[1] Fontes Graeci Historiae Bulgaricae I - IV. Sofia 1954 - 1961.

τὴν οὐγγρικὴν γῆν. Ἂς μνημονεύσω μόνον τὰς ζωγραφίας τῆς ὑπογείου ἐκκλησίας εἰς τὸ Feldebrö, τὸν θησαυρὸν τοῦ Nagyszentmiklós, τὸ κέρατον τοῦ Lehel, τὸ στέμμα Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου, τὸ κατώτερον μέρος τοῦ οὐγγρικοῦ στέμματος, δῶρου τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Ζ' τοῦ Δούκα καὶ τοὺς βυζαντινοὺς σταυρούς, οἱ ὁποῖοι εὑρέθησαν εἰς τὴν οὐγγρικὴν γῆν. Αἱ ἀνασκαφαί, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν ὡς τώρα, ἀπεκάλυψαν πλούσιον ὑλικόν, ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς κρύπτονται ἀκόμη πολλὰ μνημεῖα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ φέρουν εἰς φῶς αἱ ἔρευναι τοῦ μέλλοντος. Διὰ νὰ παραλείψω τὰς λεπτομερείας, παραπέμπω μόνον εἰς τό, ὅτι κατὰ τὸ πρῶτον πενταετὲς πρόγραμμα τῆς οὐγγρικῆς ἀρχαιολογίας ἔπρεπε, νὰ ἀνασκαφοῦν τὰ ἐρείπια τῶν βυζαντινῶν μοναστηρίων τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀρπάδων, ἀλλὰ τὸ σχέδιον αὐτὸ μέχρι σήμερον δὲν ἐπραγματοποιήθη. Εἶναι λυπηρὸν καὶ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ὡς τώρα ἀνασκαφὲν ὑλικὸν καὶ γενικῶς τὰ νέα πορίσματα τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐδημοσιεύθησαν ἐσκορπισμένα εἰς διάφορα ἔργα καὶ περιοδικὰ καὶ δὲν ἔχομεν ἓν ἐγχειρίδιον, τὸ ὁποῖον νὰ περιέχῃ τὸ σχετικῶς πλῆρες ὑλικόν. Νεωστὶ μόνον ἐπεξειργάσθησαν οἱ ἀρχαιολόγοι μας τὸ σχέδιον μιᾶς συλλογῆς τιτλοφορουμένης « Βυζαντινὰ μνημεῖα εἰς τὴν Οὐγγαρίαν », ἡ ὁποία θὰ περιελάμβανε τὸν κατάλογον καὶ τὴν λεπτομερῆ περιγραφὴν ὅλων τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς ἐποχῆς τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν, τῶν ἀρχιτεκτονικῶν, ζωγραφικῶν καὶ ἄλλων βυζαντινῶν μνημείων τῆς περιόδου ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος μέχρι καὶ τοῦ 15ου αἰῶνος, καὶ τῶν βυζαντινῶν νομισμάτων ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος ἕως τὸν 15ον αἰῶνα. Ὑπάρχει λοιπὸν μεγάλη ἀνάγκη νὰ συλλεγοῦν καὶ νὰ ἐκδοθοῦν ὄχι μόνον αἱ γραπταί, ἀλλὰ καὶ αἱ ὑλικαὶ πηγαὶ τῶν οὐγγρο-βυζαντινῶν σχέσεων.

Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι ἡ οὐγγρικὴ βυζαντινολογία δὲν ἠμπορεῖ νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἰδιαιτέρως οὐγγρικῶν ζητημάτων. Ὑπάρχουν τοιαῦτα προβλήματα, ἡ ἐπιτυχὴς λύσις τῶν ὁποίων γίνεται μόνον ἐπὶ τῇ βάσει γενικωτέρων ἐρευνῶν καὶ μὲ τὴν χρησιμοποίησιν γενικωτέρων ἐπόψεων. Ὅλ' αὐτὰ προϋποθέτουν προκαταρκτικὰς ἐρεύνας καὶ τῶν μὴ Οὔγγρων ἐρευνητῶν. Ἂς διαφωτίσω αὐτὸ τὸ ζήτημα διὰ μερικῶν χαρακτηριστικῶν παραδειγμάτων.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι οἱ Οὖγγροι μνημονεύονται εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς μὲ διάφορα ἐθνικὰ ὀνόματα. Ἐκτὸς τῶν ἐπονομασιῶν « Οὖγγροι » καὶ « Οὔγγαροι » ἀπαντῶνται καὶ αἱ ἑξῆς· Οὖνοι, Σκύθαι, Παίονες, Παννόνιοι, Δᾶκες, Γήπαιδες κ.τ.λ. Οἱ Οὖγγροι ἐρευνηταὶ ἠσχολήθησαν ἐπανειλημμένως μὲ αὐτὰ τὰ ἐθνικὰ ὀνόματα, ἀλλὰ ἡ διαφώτισις τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν λεγομένων ἀρχαϊστικῶν ὀνομάτων καὶ γενικῶς τῆς ἀρχαϊστικῆς τάσεως, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν βυζαντινὴν ἱστοριογραφίαν, ἀπαιτεῖ εὐρυτέρας ἐξετάσεις. Τὸ ἰδιαίτερον ζήτημα δὲν ἠμπορεῖ νὰ λυθῇ

χωριστὰ ἀπὸ τὸ γενικώτερον ζήτημα, πότε καὶ ποίας ἀρχαϊστικὰς ἐπονομασίας ἐφήρμοζαν οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ὡς πρὸς τοὺς ξένους λαούς, καὶ ποίας ἀρχὰς ἠκολούθησαν εἰς τὴν μεταχείρισιν αὐτῶν τῶν ἐπονομασιῶν. Ἔπρεπε λοιπὸν πρὸ πάντων νὰ συνταχθῇ μία μονογραφία εἰς τὴν ὁποίαν νὰ γίνῃ ἐξέτασις ὅλων τῶν ἀρχαϊστικῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων, δηλαδὴ νὰ συλλεχθῇ ὁλόκληρον τὸ σχετικὸν ὑλικὸν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ νὰ διαφωτισθοῦν τὰ ἀνακινηθέντα ζητήματα. Εἰς τὸ κάτοπτρον αὐτῶν τῶν γενικῶν ἐξετάσεων ἔπρεπε νὰ ἐπιθεωρηθῇ τὸ εἰδικὸν ὑλικὸν τὸ σχετιζόμενον μὲ τοὺς Οὔγγρους καὶ ἄλλους λαούς.

Ὅμοιον πρόβλημα προκύπτει καὶ ὅσον ἀφορᾷ τοὺς λεγομένους ἐθνογραφικοὺς « τόπους » ἀρχαίας καταγωγῆς, οἱ ὁποῖοι συχνάκις ἀπαντῶνται εἰς τὰ ἔργα τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων. Πρὸ τριάκοντα περίπου ἐτῶν εἷς μαθητής μου, ὁ ὁποῖος ἐξηφανίσθη εἰς τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον, εἰς τὴν διδακτορικὴν διατριβήν του, ἡ ὁποία δυστυχῶς ἐδημοσιεύθη μόνον οὐγγρικά, ἤρχισε νὰ ἐξετάζῃ τὸ σχετικὸν ὑλικόν, ἀλλὰ ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὰς βυζαντινὰς πηγὰς μόνον μέχρι τοῦ 9ου αἰῶνος καὶ τοιουτοτρόπως τὸ ἔργον του ἔμεινε κολοβόν. Καὶ αἱ τοιαῦται ἐξετάσεις ἔπρεπε νὰ ἐπεκταθοῦν γενικῶς καὶ εἰς τὴν θεωρίαν καὶ εἰς τὴν πρακτικὴν τῶν Βυζαντινῶν. Τοιαύτη ἐργασία θὰ συνεισέφερε σημαντικῶς εἰς τὴν πλήρη διαφώτισιν τῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν, τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς Οὔγγρους καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Ἡ συστηματικὴ ἐπεξεργασία τῶν ἀρχαίων στοιχείων τῆς βυζαντινῆς ἱστοριογραφίας γενικῶς θὰ ἀπετέλει σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὰς βυζαντινὰς σπουδάς.

Ἂς μνημονεύσω ἀκόμη καὶ τὸ πρόβλημα τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας. Καθὼς ἐφανερώθη ἀπὸ τὰς συζητήσεις τὰς γενομένας εἰς τὸ 12ον διεθνὲς βυζαντινολογικὸν συνέδριον, πολλαὶ λεπτομέρειαί της εἶναι ἀκόμη σκοτειναί. Ἡ πλήρης διαφώτισις τῆς βυζαντινῆς διπλωματικῆς θεωρίας καὶ πρακτικῆς θὰ ἐπέχυνε φῶς εἰς τὴν μέθοδον, τὴν ὁποίαν ἐφήρμοσεν ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ ἔναντι τῶν διαφόρων ξένων λαῶν καὶ ἰδιαιτέρως τῶν Οὔγγρων.

Ὑπάρχουν οὐγγρικὰ προβλήματα, εἰς τὴν λύσιν τῶν ὁποίων πρέπει νὰ συνεισφέρουν ἐκτὸς τῶν βυζαντινολόγων καὶ ἄλλοι εἰδικοὶ ἐπιστήμονες, ἱστορικοί, γλωσσολόγοι κ.ἄ. Ἀναφέρω δύο παραδείγματα. Διὰ νὰ διασαφήσωμεν τὴν θετικὴν ἐπίδρασιν τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς Οὔγγρους, δὲν πρέπει νὰ ἀρκούμεθα εἰς τὰς εἰδήσεις τῶν βυζαντινῶν πηγῶν ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὰ οὐγγρικὰ ἔγγραφα καὶ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν κυρίως τὰ οὐγγρικὰ κύρια ὀνόματα καὶ τοπωνύμια, τὰ ὁποῖα κατάγονται ἀπὸ τὰ ὀνόματα προστατῶν ἁγίων, διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν ἦσαν διαδεδομένα ἄλλα ὀνόματα καὶ πάλιν ἄλλα εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν οὐγγρικὴν γλῶσσαν ὑπάρχουν λέξεις ὄχι μόνον

ἀρχαίας ἑλληνικῆς, ἀλλὰ καὶ βυζαντινῆς καταγωγῆς. Ἡ ἐξέτασις αὐτῶν τῶν λέξεων, ἡ ὁποία ἔργον εἶναι τῶν Οὔγγρων γλωσσολόγων, ἐπίσης μπορεῖ νὰ διαφωτίσῃ μερικὰς λεπτομερείας τῆς ἐκπολιτιστικῆς ἐπιρροῆς τοῦ Βυζαντίου.

Τὸν κύριον σκοπὸν τῶν οὐγγρικῶν βυζαντινῶν ἐρευνῶν ἀποτελεῖ ἡ πλήρης καὶ συστηματικὴ ἐπεξεργασία τῶν οὐγγροβυζαντινῶν σχέσεων καὶ τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἐξήσκησεν ἐπὶ τῶν Οὔγγρων ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμός. Ἐγὼ ὁ ἴδιος εἰς τὸ ἐκλαϊκευτικὸν βιβλίον μου, ποὺ ἐγράφη οὐγγρικά, καὶ εἰς δύο μελέτας μου, τῶν ὁποίων ἡ μία ἐγράφη γερμανικά, ἡ δὲ ἄλλη ἀγγλικά, συγκεφαλαιώνω τὰ ἀποτελέσματα τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν[1], ἀλλ' αὐταὶ παρέχουν μόνον προμελέτας καὶ ἀφετηρίαν διὰ τὰς συστηματικὰς ἐρεύνας τοῦ μέλλοντος. Καθὼς εἶπα εἰς τὸ μέρος τὸ σχετιζόμενον μὲ τὰς πηγάς, ἡ ἀνακάλυψις νέων πηγῶν θὰ πλουτίσῃ τὰς γνώσεις μας. Ἀλλ' ἀκόμη σπουδαιοτέραν θεωρῶ τὴν ἐφαρμογὴν νέων ἐπόψεων, πολιτικῶν, πολιτιστικῶν, κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν, αἱ ὁποῖαι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ δώσουν βάθος εἰς τὴν ἔρευναν καὶ θὰ διαφωτίσουν πολλὰς λεπτομερείας μὲ νέον τρόπον.

Παραδείγματος χάριν εἶναι ποθητὸν — καὶ ἔχομεν σαφεῖς ἐνδείξεις τοιαύτης τροπῆς εἰς τὰς νεωτέρας οὐγγρικὰς μελέτας — νὰ παρασταθοῦν αἱ οὐγγρο-βυζαντιναὶ σχέσεις εἰς τὸ πλαίσιον εὐρυτέρας προοπτικῆς καὶ νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ γενικὴ εὐρωπαϊκὴ ἀνάπτυξις περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι ὑπελογίζετο μέχρι σήμερον. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξερεύνησιν τῶν πολιτιστικῶν ἐπιδράσεων, δὲν πρέπει νὰ παροραθῇ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ποιότης καὶ ἡ ἔντασις τῆς ἐπιδράσεως ἐξαρτᾶται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν λαόν, ὁ ὁποῖος ἐξασκεῖ τὴν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν βαθμὸν τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως ἐκείνου τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος τὴν δέχεται. Ἡ παραλαβὴ τῶν πολιτιστικῶν στοιχείων ἔχει λοιπὸν καὶ τὰς καθωρισμένας ἐσωτερικὰς προϋποθέσεις της. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς δὲν πρέπει νὰ λησμονήσῃ ὁ ἐξετάζων τὰς συναφείας τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν ξένων λαῶν.

Νομίζω, ὅτι εἰς τὸ μνημονευθὲν μικρὸν βιβλίον μου ἐπέτυχα νὰ διαπιστώσω καὶ ν' ἀποδείξω, ὅτι ἡ βυζαντινὴ πολιτιστικὴ ἐπίδρασις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀρπάδων ἦτο ἰσχυροτέρα ἀπὸ ὅ,τι ἰσχυρίσθησαν οἱ παλαιότεροι μονομερεῖς καὶ μεροληπτικοὶ Οὔγγροι ἱστορικοί, οἱ ὁποῖοι εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἔβλεπον ἁπλῶς τὴν δυτικὴν ἐπιρροήν. Νομίζω, ὅτι περαιτέρω συνδυασμέναι ἔρευναι, προϋποθέτουσαι συνδυασμένην ἐργασίαν βυζαντινολόγων, ἱστορικῶν, γλωσσολόγων καὶ ἄλλων εἰδικῶν, θὰ στερεώσουν τὴν γνώμην μου.

[1] G y. M o r a v c s i k, Bizáncés a magyarság, Badapest 1953 ; Die byzantinische Kultur und das mittelalterliche Ungar [Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Philosophie, Geschichte, Staats-, Rechts- und Wirtschaftswissenschaften Jahrgang 1955. Nr. 4], Berlin 1956 ; Hungary and Byzantium in the middle ages, Cambridge Medieval History IV. Part I. Cambridge 1963. 566 - 592.

Ἀλλὰ σταθερὰ πεποίθησίς μου εἶναι καὶ αὐτό, ὅτι αἱ οὐγγρικαὶ ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι, αἱ ὁποῖαι ἔχουν πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς εἰδικοὺς οὐγγρικοὺς σκοποὺς τῆς βυζαντινολογίας, θὰ συντελέσουν καὶ εἰς τοὺς ἐσχάτους σκοποὺς τῆς γενικῆς βυζαντινολογίας, δηλαδὴ νὰ γνωρίσωμεν λεπτομερῶς τὴν ἱστορικὴν ζωὴν τοῦ Βυζαντίου καὶ τὸν παγκόσμιον ρόλον τῆς ἐπιδράσεώς του, τὸν ὁποῖον ὁ Ἕλλην ἐπιστήμων, Γεώργιος Λαμπάκης συνώψισε τόσον ἀποφασιστικῶς καὶ συντόμως· «Ὁ ἑλληνισμὸς διεπαιδαγώγησε δὶς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαούς· πρῶτον διὰ τοῦ Παρθενῶνος, συμβόλου τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ δεύτερον διὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας, συμβόλου τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ».

(Βουδαπέστη) GYULA MORAVCSIK

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΗΥΞΗΜΕΝΗΝ ΙΔΙΩΤΙΚΗΝ ΕΚΛΟΓΗΝ (ECLOGA PRIVATA AUCTA)

Καίτοι παρὰ πάντων ἀναγνωρίζονται ἥ τε παλαιογραφικὴ ἐμπειρία καὶ ἡ κριτικὴ δεινότης τοῦ Zachariae von Lingenthal, δὲν θέλει βεβαίως φανῇ ἄπορον ὅτι εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ σοφοῦ τούτου ἀνδρὸς πραγματοποιηθείσας μνημειώδεις ἐκδόσεις τῶν πηγῶν τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου παραμένουσί τινα δεόμενα διορθώσεως. Σήμερον ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς Ecloga privata aucta[1], ἐφ' ἧς προτείνομεν τὰς ἀκολούθους διορθώσεις.

Α', 2 *Λύεται ἀζημίως μνηστεία διὰ μονομεροῦς ῥεπουδίου ἐκπομπῆς, ὅτε ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἢ τόπῳ διάγων ὁ μνηστὴρ εἴσω διετίας μὴ ἕληται τὸν γάμον ποιῆσαι.* Συμπληρωτέον: *ἐν τῇ ⟨αὐτῇ⟩ ἐπαρχίᾳ*. Πρβλ. καὶ Βασ. 28, 1, 16: *Ὁ μνηστευσάμενος κόρην καὶ μὴ συμφωνήσας χρόνον ἐν μνηστείᾳ, ὀφείλει ταύτην, εἰ μὲν ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ διάγει, εἴσω διετίας γαμεῖν.*

Β', 10 *τὸν παρόντα ἡμῖν εὐσεβῆ νόμον κρατεῖν καὶ ἰσχύειν παρακελευόμεθα.* Τὸ αὐτὸ χωρίον ἔχει ἐκδοθῇ ὑπὸ τοῦ Zachariae καὶ ἐν Jus Graeco-romanum, τόμ. III, σελ. 62 ἑπ., ἔνθα ἀντὶ *ἡμῖν* φέρεται ὀρθῶς: *ἡμῶν*.

Β', 14 *Λύεται δὲ ἡ τοιαύτη αἰτία ἐκ βασιλικῆς ἀντιγραφῆς, τὸ ἥμισυ μέρος τῆς αὐτῆς περιουσίας τοῖς παισὶν αὐτῆς χαριζομένη.* Ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς πρὸ τῆς παρόδου τοῦ πενθίμου ἐνιαυτοῦ συναπτούσης γάμον γυναικός, ἥτις ἐπλήττετο δι' ἀτιμίας. Ἡ ἀτιμία αὕτη ἠδύνατο νὰ ἀρθῇ κατόπιν βασιλικῆς ἀδείας καὶ ἐφ' ὅσον ἡ γυνὴ ἐδώρει τοῖς ἐκ τοῦ προτέρου γάμου παισὶν αὐτῆς τὸ ἥμισυ τῆς περιουσίας της (πρβλ. καὶ Cod. 6, 56, 4, Νεαρὰν Ἰουστ. 22, κεφ. 22). Ὅθεν ἀντὶ *ἡ τοιαύτη αἰτία* γραπτέον: *ἡ τοιαύτη ἀτιμία*. Ἐπίσης ἀντὶ *χαριζομένη* γραπτέον: *χαριζομένης* (δηλ. τῆς γυναικός).

Β', 16 *Παίδων δὲ μὴ ὑπόντων, ἀλλὰ γονέων, αὐτὴν τὴν γ' μοῖραν, ὡς εἴρηται, κομίσονται.* Ἀντὶ *αὐτὴν* γραπτέον μᾶλλον: *αὐτοὶ* (δηλ. οἱ γονεῖς).

Β', 19 *Λύεται γάμος ἀγράφως βουλομένων τῶν συνοικούντων ἢ ἑνὸς αὐτῶν μονάσαι. Κοινῶς μὲν αὐτῶν αἱρουμένων, ἀζημίως τὸν γάμον λύεσθαι·*

[1] Zachariae, Jus Graeco-romanum, τόμ. IV (1865), σελ. 7-48.

ἑνὸς δὲ αὐτῶν, εἰ μὲν ὁ ἀνὴρ ἀποτάξηται παίδων ὑπόντων αὐτοῖς, εἰς ἕτερον τὴν γυναῖκα μὴ περιερχομένην συνοικέσιον ἐγκάτοχόν τε αὐτὴν γίνεσθαι ἐπὶ τῇ χρηστῇ τῶν παίδων ἀναγωγῇ τῆς τε οἰκείας προικὸς καὶ τῆς ἀνδρῴας ἁπάσης ὑπάρξεως, καθὼς προανατέτακται.

Πρὸς δικαιολογίαν τῆς ἐνταῦθα προτεινομένης διορθώσεως τοῦ χωρίου τούτου θέλομεν διαλάβει περὶ τῆς σημασίας τῶν ἐν τῇ Ecloga privata aucta ἀπαντωσῶν φράσεων *λύεται γάμος ἀγράφως* ἢ *λύεται γάμος ἐγγράφως*. Οὕτως ἐν Β', 15, 16, 17 λέγεται: *λύεται γάμος ἀγράφως*, ἐν Β', 20: *λύεται γάμος ἐγγράφως*, ἐν Β', 18, 21, 22: *λύεται γάμος ἐγγράφως καὶ ἀγράφως*. Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ λύσεως γάμου δι' ἐγγράφου διαζυγίου *(ἐγγράφως)* ἢ προφορικῶς *(ἀγράφως)*. Ἐπισταμένη ἐν τούτοις μελέτη τοῦ πράγματος πείθει ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τοιούτου τινός. Διότι ἐν Β', 18 λέγεται: *Λύεται γάμος ἐγγράφως καὶ ἀγράφως, ὅτε οἱ συνοικοῦντες ἐξ ἰδίας ἀρεσκείας ἐπὶ τούτῳ συμφωνήσουσιν. Καὶ γὰρ τῷ προσφόρῳ ταβουλαρίῳ ἀβιάστως τὴν ἰδίαν φανεροποιοῦντες γνώμην καὶ πρόφασιν, διὰ τῆς τοῦ ῥεπουδίου ποιήσεως ἀζημίως τὸν πρὸς ἑαυτοὺς διαλύουσι γάμον.* Ἐνταῦθα ὁ λόγος εἶναι περὶ *ταβουλαρίου* (συμβολαιογράφου), ἐνώπιον τοῦ ὁποίου δηλοῦται ἡ βούλησις τῶν συζύγων πρὸς λύσιν τοῦ γάμου, ἐξ οὗ συμπεραίνομεν ὅτι ἐπὶ τῷ διαζυγίῳ συνετάσσετο ἔγγραφον[1]. Προηγουμένως ὅμως ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ λέγεται: *Λύεται γάμος ἐγγράφως καὶ ἀγράφως*. Ἐκ τούτου ἐξάγεται ὅτι ἡ τελευταία αὕτη φράσις δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ἔγγραφον ἢ ἄγραφον λύσιν τοῦ γάμου.

Ὡς νομίζομεν, ἡ ἔννοια τοῦ *λύεται γάμος ἐγγράφως* εἶναι: λύεται ὁ ἔγγραφος γάμος, τοῦ δὲ *λύεται γάμος ἀγράφως* εἶναι: λύεται ὁ ἄγραφος γάμος. Ἔγγραφον δὲ γάμον ἐννοεῖ ἐνταῦθα ἡ Ecl. priv. aucta τὸν γάμον, ἐν ᾧ ὑπάρχει προίξ, ἄγραφον δὲ τὸν γάμον, ἐν ᾧ δὲν ὑπάρχει προίξ[2]. Ὅτι

[1] Πρβλ. καὶ τὸ λεγόμενον: *διὰ τῆς τοῦ ῥεπουδίου ποιήσεως.*

[2] Πρὸς τὰ ἐν τῷ κειμένῳ ὑποστηριζόμενα θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιταχθῇ ὅτι καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἀγράφου γάμου ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ προίξ, πρβλ. Ἀ. Χριστοφιλόπουλον, Σχέσεις γονέων καὶ τέκνων κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον (1946), σελ. 47. Μάλιστα ἡ γνώμη αὕτη εὑρίσκει ἔρεισμα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ecl. priv. aucta, τίτλ. γ': ***Περὶ τῆς καταγραφείσης προικὸς ἢ καὶ ἀγράφως ἐπαγγελθείσης καὶ μὴ ἐπιδοθείσης...*** Παρατηρητέον ἐν τούτοις ὅτι τὸ σύνηθες ἦτο ὅπως ἐπὶ τῇ προικὶ συντάσσηται ἔγγραφον, ὅθεν ἡ Ecl. priv. aucta ἐν Β', 15 ἑπ. διὰ μὲν τοῦ *ἐγγράφως* ὑποδηλοῖ τὸν μετὰ προικός, διὰ δὲ τοῦ *ἀγράφως* τὸν ἄνευ προικὸς γάμον. Τοῦτο σαφῶς προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ χωρίου Β', 22: *Λύεται γάμος ἐγγράφως καὶ ἀγράφως διά τινας αἰτίας τοῦ ἀνδρὸς τοιαύτας... Καὶ εἰ μὲν ὁ ἀνήρ ἐστι* (ἐνν. ὑπαίτιος) *καὶ παῖδας ἔχει, ἐτελέσθησαν δὲ μέσον αὐτοῦ τε καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ προικῷα συμβόλαια, λαμβάνειν αὐτὴν τὴν οἰκείαν αὐτῆς προῖκα... Εἰ δὲ παῖδες οὐχ ὕπεισιν αὐτῷ, ἔχει δὲ γονεῖς τὸ αἴτιον τῆς λύσεως πρόσωπον, μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ τετάρτου μέρους τοῦ κάσου τῆς προικός... Εἰ δὲ ἄγραφον τὸ συνοικέσιον τυγχά-*

δ' αὕτη εἶναι ἡ ἔννοια τῶν φράσεων τούτων, προκύπτει ἐκ τοῦ ὅτι ὅπου ἡ Ecl. priv. aucta ὁμιλεῖ περὶ λύσεως γάμου *ἀγράφως* οὐδεὶς γίνεται λόγος περὶ τῆς τύχης τῆς προικός, ἀλλὰ γενικῶς περὶ τῆς τύχης τῆς περιουσίας τῶν συζύγων (B', 15, 16)[1].

Κατόπιν τούτων, ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ χωρίον B', 19. Ἐν αὐτῷ διαλαμβάνεται ἡ περίπτωσις λύσεως γάμου *ἀγράφως* ἐν ἐπιλογῇ τοῦ μοναχικοῦ βίου ὑπ' ἀμφοτέρων ἢ ὑπὸ τοῦ ἑνὸς τῶν συζύγων, μεθὸ ἀκολουθοῦσιν ὁρισμοὶ περὶ τῆς τύχης τῆς προικός. Ἀλλ' ἐξ ὅσων εἴπομεν ἀνωτέρω, καθίσταται φανερὸν ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ (τῷ B', 19) ἀντί: *Λύεται γάμος ἀγράφως* γραπτέον: *Λύεται γάμος ἐγγράφως*. Ἡ διόρθωσις δ' αὕτη καθίσταται ἔμπεδος ἐξ ἁπλῆς παραβολῆς πρὸς τὸ χωρίον B', 16. Καὶ ἐν τούτῳ λέγεται: *Λύεται γάμος ἀγράφως βουλομένων τῶν συνοικούντων μονάσαι*, οἱ ἐπακολουθοῦντες ὅμως ὁρισμοὶ εἶναι διάφοροι τῶν ἐν B', 19. Ἐὰν ἡ γραφὴ *ἀγράφως* τοῦ τελευταίου τούτου χωρίου (τοῦ B', 19) ἦτο ὀρθή, παραμένει ἀνεξήγητος ἡ ἀντίφασις αὕτη· ἐνῷ τὸ ὅλον ζήτημα λύεται ἁπλούστατα, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἐν μὲν τῷ χωρίῳ B', 16 πρόκειται περὶ λύσεως γάμου, δι' ὃν δὲν συνεστήθη προὶξ (διὸ καὶ οὐδεὶς γίνεται λόγος περὶ τῆς τύχης τῆς προι-

---

νει, ὁ αἴτιος τῆς λύσεως τῷ ἀναιτίῳ προσώπῳ ἐκ πάσης τῆς ἰδίας αὐτοῦ π ε ρ ι ο υ σ ί α ς δ' μ έ ρ ο ς παρεχέτω. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ εἶναι ἔκδηλος ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ γάμου καθ' ὃν ἐτελέσθησαν προικῷα συμβόλαια καὶ ἀγράφου γάμου. Ἐπὶ τοῦ πρώτου γάμου (ἐγγράφου) γίνεται ῥητὴ πρόβλεψις καὶ περὶ τῆς τύχης τῆς προικός· ἐπὶ τοῦ δευτέρου (ἀγράφου) οὐδεμία τοιαύτη πρόβλεψις γίνεται, ἀλλ' αἱ περιουσιακαὶ ποιναί, αἱ πλήττουσαι τὸν ὑπαίτιον διαζυγίου, καθορίζονται εἰς τὸ τέταρτον μέρος τῆς περιουσίας του.

[1] Εἰδικώτερον, ἐν B', 15 ὁρίζεται ὅτι λυομένου γάμου *ἀγράφως* θανάτῳ τοῦ ἑνὸς τῶν συζύγων, ὁ ἐπιζῶν σύζυγος (ἀνὴρ ἢ γυνὴ) λαμβάνει τὸ $^1/_4$ τῆς περιουσίας τοῦ ἀποβιώσαντος. Ἀλλὰ περὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος τῆς ἀπόρου χήρας ἐν τῷ ἀγράφῳ γάμῳ γίνεται λόγος καὶ ἐν B', 9 (= Ἐκλογὴ B', 9) ἔνθα ὁρίζεται ὅτι ἡ ἄπορος χήρα δὲν δύναται νὰ λάβῃ πέραν τῶν 2 $^1/_2$ λιτρῶν χρυσοῦ. Οὕτω τὰ δύο ταῦτα χωρία φαίνονται ἐν ἀσυμφωνίᾳ εὑρισκόμενα, διότι ἐν B', 15 οὐδεὶς τίθεται περιορισμὸς ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ τετάρτου. Καὶ θὰ ἠδύνατο μὲν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὸ χωρίον B', 9 προβλέπει περὶ ἀπόρου χήρας ἐπὶ ἀγράφου γάμου, τὸ δὲ B', 15 περὶ εὐπόρου χήρας ἐπὶ ἀγράφου γάμου, ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει παραμένει ἡ ἀπορία διατί ἡ ἄπορος χήρα τίθεται εἰς χείρονα θέσιν τῆς εὐπόρου. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι συντάκτης τῆς Ecl. priv. aucta διετύπωσε μὲν τὸ χωρίον B', 9 ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ἐκλογῆς B', 9, προσέθεσε δὲ καὶ τὸ B', 15 χωρὶς νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι ταῦτα δὲν διατελοῦσιν ἐν ἀπολύτῳ ὁμοφωνίᾳ. Ὁπωσδήποτε, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δέον νὰ ἐξαρθῇ ἐνταῦθα εἶναι ὅτι ἡ διάταξις B', 9 δὲν δύναται νὰ ἀνατρέψῃ τὴν ἑρμηνείαν, ἣν ἐδώσαμεν εἰς τὸν ὅρον *ἀγράφως* τοῦ χωρίου B', 15. Τὸ χωρίον τοῦτο διαλαμβάνει ὁπωσδήποτε περὶ γάμου ἄνευ προικός, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἤθελε δημιουργηθῇ ῥιζικὴ ἀντίφασις πρὸς τὰ ἐν B', 4 - 6 ὁριζόμενα, ἅτινα προκειμένου περὶ λύσεως τοῦ μετὰ προικὸς γάμου θανάτῳ τοῦ ἑνὸς τῶν συζύγων καθιεροῦσι σύστημα ὅλως διάφορον τοῦ ἐν B', 15.

κός), ἐν δὲ τῷ χωρίῳ B', 19 περὶ ἐγγράφου γάμου, δηλ. γάμου, δι' ὃν συνεστήθη προὶξ (διὸ καὶ ἐν αὐτῷ γίνεται πρόβλεψις περὶ τῆς τύχης τῆς προικός).

B', 22 *Εἰ δὲ παῖδες οὐχ ὕπεισιν αὐτῷ, ἔχει δὲ γονεῖς τὸ αἴτιον τῆς λύσεως πρόσωπον, μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ τετάρτου μέρους τοῦ κάσου τῆς προικὸς ἐκ τῆς λοιπῆς ὑποστάσεως τὸ τρίτον λαμβανέτωσαν οἱ γονεῖς καὶ τὸ δίμοιρον τῷ μονάσαντι. Εἰ δὲ μήτε παῖδες μήτε γονεῖς τοῦ αἰτίου προσώπου εἴτε τοῦ ἀνδρὸς εἴτε τῆς γυναικός εἰσι, τὸ ἐξ ἀπαιδίας τέταρτον μέρος τῆς προικὸς ὀνόματι κάσου τὸ αἴτιον λαμβανέτω πρόσωπον καὶ τὴν ὑπόλοιπον ὑπόστασιν ἐν τῷ μοναστηρίῳ εἰσάγεσθαι.*

Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἐκτενὴς γίνεται λόγος περὶ τῶν ποινῶν τοῦ διαζυγίου. Ἡ Ecl. priv. aucta ὡς γενικὴν ἀρχὴν καθιεροῖ τὴν ἐν μοναστηρίῳ εἰσαγωγὴν τοῦ ὑπαιτίου συζύγου. Ὡς πρὸς τὰς περιουσιακὰς ποινάς, περὶ μὲν τῆς περιπτώσεως, καθ' ἣν ὑπάρχουσι τέκνα, διαλαμβάνει τὸ προηγούμενον τμῆμα τοῦ χωρίου· ἐν δὲ τῷ ὑπὸ ἐξέτασιν τμήματι ῥυθμίζεται ἡ περίπτωσις, καθ' ἣν δὲν ὑπάρχουσι τέκνα, ὁπότε ἡ περιουσία τοῦ ὑπαιτίου συζύγου διανέμεται ὡς ἀκολούθως: ὁ μὲν ἀναίτιος σύζυγος λαμβάνει τὸν ἐξ ἀπαιδίας κάσον, ἤτοι τὸ $^1/_4$ τῆς προικός[1], ἐκ δὲ τῆς λοιπῆς περιουσίας τὸ $^1/_3$ λαμβάνουσιν οἱ γονεῖς τοῦ ὑπαιτίου συζύγου *καὶ τὸ δίμοιρον τῷ μονάσαντι*. Ἀντὶ *τῷ μονάσαντι* νομίζομεν γραπτέον: *τὸ μοναστήριον*. Ἐὰν ἡ γραφὴ τοῦ Κώδικος ἦτο ὀρθή, θὰ ἔπρεπε νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ $^2/_3$ παραμένουσιν εἰς τὸν ὑπαίτιον σύζυγον (μονάσαντα), εἰσκομίζοντα ταῦτα τῷ μοναστηρίῳ. Σημειωτέον ὅμως ὅτι πανταχοῦ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἡ Ecl. priv. aucta ὁμιλεῖ περὶ ἀμέσου προσκυρώσεως εἰς τὸ μοναστήριον. Πλὴν τούτου εἰς τὴν λέξιν *τῷ μονάσαντι* θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπονοήσωμεν ῥῆμα διάφορον τοῦ *λαμβανέτωσαν* π.χ. τό: παρεχέσθω ἤ: παραμενέτω. Αἱ δυσχέρειαι αὗται αἴρονται ἄν, ὡς

---

[1] Αὕτη εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ: *μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ τετάρτου μέρους τοῦ κάσου τῆς προικός*. Τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῆς φράσεως ταύτης πορίζεταί τις διὰ τοῦ συνδυασμοῦ πρὸς τὸ χωρίον B', 4, διαλαμβάνον περὶ λύσεως τοῦ γάμου θανάτῳ τοῦ ἑνὸς τῶν συζύγων καὶ μὴ ὑπόντων τέκνων: *Καὶ εἰ δεήσει τὴν γυναῖκα παίδων ἄνευ πρὸ τοῦ ἀνδρὸς τελευτῆσαι, δ' μοῖραν καὶ μόνον ἐκ πάσης τῆς ὡς εἴρηται ὁμολογηθείσης παρ' αὐτοῦ προικὸς εἰς ἴδιον αὐτοῦ κέρδος ἐγκρατεῖν αὐτόν... Ἐὰν δὲ ὁ ἀνὴρ πρὸ τῆς ἰδίας γυναικὸς παίδων ἐκτὸς ἀποβιώσει, ὁμοίως πρὸς τῇ ἐντελεῖ ἀποκαταστάσει τῆς ὁμολογηθείσης αὐτῇ προικὸς καὶ τέταρτον μέρος πρὸς τὸ μέτρον τῆς τοιαύτης προικὸς ἐκ τῶν ἐγκαταλειφθέντων τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς παντοίων πραγμάτων ἐν ὀνόματι κάσου εἰς κέρδος οἰκεῖον λαμβάνειν αὐτήν*. Ὅμοιον σύστημα καθιεροῖ ἡ Ecl. priv. aucta καὶ ἐπὶ λύσεως τοῦ γάμου δι' ἐπιλογῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου ὑπό τινος τῶν συζύγων, B', 19: *Εἰ δὲ παῖδες οὐχ ὕπεισι τῷ μονάσαντι προσώπῳ, τὸν μὲν ἄνδρα ἐκ τῶν τῆς ἀποταξαμένης γυναικὸς αὐτοῦ προικιμαίων αὐτῆς πραγμάτων τὸ τέταρτον κομίζεσθαι... Ὁμοίως καὶ τὴν γυναῖκα τοῦ ἀποταξαμένου ἀνδρὸς τὸ τέταρτον μέρος πρὸς τὸ μέτρον τῆς προικὸς αὐτῆς ἐκ τῆς ἀνδρῴας ὑποστάσεως λαμβάνειν.*

εἴπομεν, διορθώσωμεν: *τὸ τρίτον λαμβανέτωσαν οἱ γονεῖς καὶ τὸ δίμοιρον τὸ μοναστήριον*[1].

Ἐὰν δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε τέκνα οὔτε γονεῖς, τότε *τὸ ἐξ ἀπαιδίας τέταρτον μέρος τῆς προικὸς ὀνόματι κάσου τὸ αἴτιον λαμβανέτω πρόσωπον καὶ τὴν ὑπόλοιπον ὑπόστασιν ἐν τῷ μοναστηρίῳ εἰσάγεσθαι*. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἀντὶ *τὸ αἴτιον λαμβανέτω πρόσωπον* γραπτέον: *τὸ ἀναίτιον λαμβανέτω πρόσωπον*. Δηλ. ὁ ἀναίτιος σύζυγος λαμβάνει τὸν ἐξ ἀπαιδίας κάσον (ὡς ἐπὶ τῆς περιπτώσεως καθ' ἣν ὑπάρχουσι γονεῖς)[2], ἡ δὲ λοιπὴ περιουσία τοῦ ὑπαιτίου συζύγου περιέρχεται ὁλόκληρος τῷ μοναστηρίῳ.

Γ', 1 *Ὁ ὁμολογῶν ἐγγράφως ἢ καὶ ἀγράφως ὑποδέξασθαι προῖκα καὶ μετὰ τῆς προικὸς ἐκπληρούμενος πρᾶγμα... ἀναργυρίαν προτίθεσθαι οὐ δύναται*. Ἀντὶ *καὶ μετὰ τῆς προικὸς ἐκπληρούμενος πρᾶγμα* γραπτέον βεβαίως: *καὶ μὴ τὸ τῆς προικὸς ἐκπληρούμενος πρᾶγμα*. Πρβλ. καὶ Ἐκλογὴν Γ', 1: *Ὁ ὁμολογῶν ἐγγράφως ἢ ἀγράφως ὑποδέξασθαι προῖκα κ α ὶ μ ὴ π λ η ρ ο ύ μ ε ν ο ς αὐτήν...*

Γ', 3 *Εἰ δὲ ὁ δημόσιος οὐ κεχρεώστηται, πάντες οἱ χρεωστούμενοι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀποβιώσαντος προσώπου μετὰ ἀποκαταστάσεως τῆς προικὸς ἀποπληρούσθωσαν*. Ἀντὶ *μετὰ ἀποκαταστάσεως* γραπτέον: *μετὰ ἀποκατάστασιν*.

Η', 1 *τοὺς αὐτοὺς εὐαγοῦς οἴκους... τὰς τοιαύτας ὑποστάσεις παραφυλάττειν*. Ἀντὶ *εὐαγοῦς* γραπτέον: *εὐαγεῖς*, ὡς ἔχει καὶ τὸ ἀντίστοιχον χωρίον τῆς Ἐκλογῆς Ζ', 1.

ΙΓ', 2 *Τὸν διηνεκῶς ἐμφυτευσάμενον... μὴ ἀποκινεῖσθαι ἐκ τῆς τοιαύτης ἐκδικήσεως*. Ἀντὶ *ἐκδικήσεως* γραπτέον: *ἐκδόσεως*, ὡς ἔχει καὶ τὸ ἀντίστοιχον χωρίον τῆς Ἐκλογῆς ΙΒ', 2.

ΙΕ', 21 *Ὁ τὴν οἰκείαν ἰδιόχειρον τοῦ χρέους συγγραφὴν ἀρνούμενος... ὡς ἔνθεν ἀναγκασθῆναι τὰς συστάσεις ποιεῖν τῶν ἐποφειλομένων, μετὰ ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας διπλῇ ποσότητι ὁ ἀρνούμενος τοῦ χρέους καταδικαζέσθω*. Τὸ αὐτὸ χωρίον ἔχει ἐκδώσει ὁ Zachariae καὶ ἐν Ἀνεκδότοις (1843), σελ. 212, ἔνθα τὸ *τῶν ἐποφειλομένων* μετέβαλεν ὀρθῶς εἰς: *τὸν ἐποφειλόμενον*. Ἡ ἔννοια εἶναι: ὁ ἀρνούμενος τὸ γνήσιον τῆς γραφῆς του, οὕτως ὥστε νὰ ἀναγκασθῇ ὁ δανειστὴς (*ἐποφειλόμενος*) νὰ ἀποδείξῃ τὸ χρέος, ὑποχρεοῦται, ἀποδεικνυομένου τοῦ χρέους, νὰ καταβάλῃ τὸ διπλοῦν.

ΙΖ', 37 *Ὁ ἱερόσυλος ἐν νυκτὶ τῷ θυσιαστηρίῳ ἐπιβαίνων καὶ τὰ ἀνατεθειμένα ἱερὰ μόνον ἀφαιρούμενος, ξίφει τιμωρείσθω*. Τὸ αὐτὸ χωρίον εὕρηται καὶ παρὰ τῷ Ματθαίῳ Βλάσταρῃ, Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον Ι, α' in f., ἐξ οὗ πορίζόμεθα τὸ ὀρθόν: *ἱερὰ μολύνων ἢ ἀφαιρούμενος*[1].

ΙΖ', 38 *Ὁ ἱερόσυλος ἐν ἡμέρᾳ ἢ ἐν νυκτί τι ἀφελόμενος ἀπὸ ἐκκλησίας, εἰ διὰ πτωχείαν τοῦτο ποιήσει, τυπτόμενος ἐξοριζέσθω*. Τὴν ἀκατανόητον γραφὴν τοῦ Κώδικος *τρίτηὄντι* ὁ Zachariae διώρθωσεν εἰς *ἢ ἐν νυκτί*. Ἤδη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη, Σύνταγμα Ι, α' in f.[2] τὸ χωρίον διορθωτέον ὧδε: *Ὁ ἱερόσυλος ἐν ἡμέρᾳ μέτριόν τι ἀφελόμενος...*[3].

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Π. ΜΑΤΣΗΣ

[1] Τὴν κατὰ τὰ αὐτὰ ποσοστὰ διανομὴν τῆς περιουσίας μεταξὺ γονέων καὶ μοναστηρίου καθιεροῦσιν ἡ Νεαρὰ Ἰουστ. 117, κεφ. 13 (ἐπὶ γυναικὸς στελλούσης αὐθαιρέτως διαζύγιον, πρβλ. καὶ Νεαρὰν Ἰουστ. 127 κεφ. 4, ἐπεκτείνουσαν τὴν Νεαρὰν 117 κεφ. 13 καὶ ἐπὶ ἀνδρὸς) καὶ ἡ Νεαρὰ Ἰουστ. 134 κεφ. 10 (λύσις γάμου λόγῳ μοιχείας τῆς γυναικός).

[2] Πρβλ. ἀνωτ., σελ. 157.

[1] Ῥ ά λ λ η - Π ο τ λ ῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων, τόμ. ϛ' (1859), σελ. 308. Τὸ αὐτὸ χωρίον ὡς ἔχει παρὰ τῷ Μ. Βλάσταρῃ ἀναφέρεται καὶ ἐν Πατριαρχικῷ ἐγγράφῳ δημοσιευθέντι ὑπὸ M i k l o s i c h - M ü l l e r, Acta et Diplomata, τόμ. Ι, σελ. 458.

[2] Ῥ ά λ λ η - Π ο τ λ ῆ, ἔνθ' ἀνωτ.

[3] Πρβλ. καὶ Dig. 48, 13, 7 (6): *si qui i n t e r d i u m o d i c u m a l i q u i d de templo tulit...*

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΝ ΠΕΡΙ ΧΡΗΜΑΤΙΩΝ (TRACTATUS DE PECULIIS)

I

Ὡς διέλαβον ἀλλαχοῦ[1], ὁ Δημήτριος Χωματιανὸς οὐ μόνον ἐγνώριζε τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον Tractatus de peculiis (= Πραγματεία περὶ χρηματίων) γνωστὴν βυζαντινὴν νομικὴν μονογραφίαν, ἀλλὰ καὶ ἀποσπάσματα ἐξ αὐτῆς μετέφερεν αὐτολεξεὶ[2] εἰς τὰ ἔργα του. Διὰ τῆς παραβολῆς τῶν παρὰ τῷ Χωματιανῷ ἀπαντώντων ἀποσπασμάτων τῆς Πραγματείας πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ G. Heimbach ἐκδεδομένον κείμενον[3] δυνάμεθα εἴς τινα σημεῖα νὰ διορθώσωμεν ἐπιτυχῶς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Heimbach.

Βεβαίως τὰ ἔργα τοῦ Χωματιανοῦ ἔχουσι κάκιστα ἐκδοθῆ[4], τοῦτο δ' ἰσχύει καὶ διὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Χωματιανοῦ παρατιθέμενα εἰς τὰ ἔργα του κείμενα νόμων, χωρία ἄλλων συγγραφέων κ.τ.λ. Ἕνεκα τούτου, διαφοραί τινες παρουσιαζόμεναι μεταξὺ τοῦ Χωματιανοῦ καὶ τῆς Πραγματείας ὀφείλονται — ὁσάκις δὲν εὑρισκόμεθα πρὸ λεκτικῶν μεταβολῶν τοῦ Χωματιανοῦ — εἴτε εἰς παραναγνώσεις τοῦ Pitra εἴτε εἰς σφάλματα τοῦ περιέχοντος τὰ ἔργα τοῦ Χωματιανοῦ κώδ. Monac. gr. 62[5]. Εἰς τὰ ἀκόλουθα ὅμως σημεῖα τὸ ὑπὸ τοῦ Heimbach ἐκδεδομένον κείμενον διορθοῦται, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Χωματιανοῦ, ἐπιτυχῶς:

[1] Βλ. Ν. Π. Μάτση, Νομικὰ ζητήματα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ (1961), σελ. 56 ἐπ., πρβλ. καὶ αὐτόθι, σελ. 28 ἐπ.

[2] Εἴτε μετά τινων λεκτικῶν τροποποιήσεων.

[3] G. E. Heimbach, Ἀνέκδοτα, τόμ. II (1840), σελ. 247 ἐπ. Ἁπλᾶς ἀνατυπώσεις τοῦ κειμένου τοῦ Heimbach ἀποτελοῦσιν αἱ ἐκδόσεις Λ. Σγούτα, ἐν Θέμιδι, τόμ. 4 (1848), σελ. 442 ἐπ., καὶ Ἰ.-Π. Ζέπων, Jus Graeco-romanum, τόμ. 3 (1931), σελ. 345 ἐπ.

[4] J. B. Pitra, Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata, τόμ. VI (1891). Τὰ ἀναρίθμητα τυπογραφικὰ σφάλματα τῆς ἐκδόσεως ταύτης, αἱ παραναγνώσεις, ἡ μὴ ἄσκησις σοβαρᾶς ἐπὶ τοῦ κειμένου κριτικῆς καθιστῶσιν ἐπιτακτικὴν τὴν ἀνάγκην νέας ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Χωματιανοῦ.

[5] Π.χ. ὁ Pitra, στ. 591, ἔχει ἐκδώσει: *Καὶ ὁ Θαλελαῖος ἐν ταῖς περιγραφαῖς τούτου τοῦ κεφαλαίου φησὶν οὕτως*, ἐνῷ παρὰ Heimbach, σελ. 248, ἀντὶ τοῦ *περιγραφαῖς* φέρεται ὀρθῶς: *παραγραφαῖς*.

6 - 8 - 1964

1) Πραγματεία, κεφ. δ' (Heimbach, σελ. 251): *Ἐν γὰρ τῷ με' βι. τῶν βασιλικῶν τί. γ' κεῖται νεαρὰ ῥητή, διαιροῦσα τὰς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομίας τῶν συγγενῶν.* Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Χωματιανοῦ, στ. 599, ἀντὶ *νεαρὰ ῥητὴ* διορθωτέον: *νεαρὰ ριη'*[1].

2) Πραγματεία, κεφ. ε' (Heimbach, σελ. 255): *ὅμως ὁ πατήρ, ἕως συζῇ, τὴν χρῆσιν ἔχει.* Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Χωματιανοῦ, στ. 118, ἀντὶ *ἕως συζῇ* γραπτέον: *ἕως οὗ ζῇ*[2].

II

Ὡς πληροφορούμεθα ἐκ τῆς Πραγματείας, εἰς τὸ κείμενον τῶν Βασιλικῶν 28, 14, (= Νεαρὰ Ἰουστ. 22, κεφ. 34) ὑπῆρχε σχόλιον (*παραγραφὴ*) ἀπαριθμοῦν περιουσιακά τινα στοιχεῖα τῶν ὑπεξουσίων μὴ ὑποκείμενα εἰς τὴν κάρπωσιν τοῦ ἐξουσιαστοῦ. Τὸ σχόλιον τοῦτο δὲν διεσώθη εἰς τὰ Βασιλικά, τὴν δ' ὕπαρξιν αὐτοῦ γνωρίζομεν ἐκ τοῦ σχετικοῦ χωρίου τῆς Πραγματείας, κεφ. δ' (Heimbach, σελ. 253): *Καὶ ἡ παραγραφή, ἀπαριθμοῦσα ταῦτα, τὰ ἐκ βασιλικῶν δωρεῶν καὶ τὰ ἀπὸ διαδοχῆς ἀδελφῶν καὶ τὰ ἕνεκα παρὰ βασιλέως τοῦ πενθίμου παρὰ τῆς μητρὸς δοθέντα ὑπὲρ ἀτιμίας φησὶν εἶναι*[3]. Οὕτως ἐξέδωκε τὸ χωρίον ὁ Heimbach ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κώδ. Paris. gr. 1351, ἐνῷ ὁ κῶδ. Bonon. 80 ἀντὶ τῶν λέξεων *ἕνεκα παρὰ βασιλέως τοῦ* ἔχει: *ἐκ τοῦ πρὸ τοῦ*. Ἐνταῦθα δηλ. αἱ γραφαὶ τῶν χειρογράφων ἀφίστανται οὐσιωδῶς ἀλλήλων[4], φανερὸν ὅμως εἶναι ὅτι ἀμφότεραι εἶναι ἐσφαλμέναι, οὐδὲν παρέχουσαι νόημα.

Ὡς πρὸς τὸν κώδ. Paris. 1351, νομίζομεν ὅτι τὸ κείμενον αὐτοῦ ἀποκαθίσταται πλήρως, ἂν ἀντὶ τοῦ ἀσυντάκτου *ἕνεκα παρὰ βασιλέως* γράψωμεν: *ἕνεκα παραβάσεως*. Ἡ ἔννοια εἶναι: ἡ παραγραφὴ ἀπαριθμοῦσα ταῦτα, λέγει ὅτι εἶναι τὰ ἐκ βασιλικῶν δωρεῶν, τὰ ἀπὸ κληρονομικῆς διαδοχῆς ἀδελφῶν καὶ τὰ ἕνεκα παραβάσεως τοῦ πενθίμου ἐνιαυτοῦ δοθέντα ὑπὸ τῆς μητρὸς πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς ἀτιμίας[5].

[1] Διὰ τὴν διατύπωσιν, πρβλ. Πραγματείαν, κεφ. ι' (Heimbach, σελ. 259): *Ἐν γὰρ τῷ πρώτῳ τί. τοῦ γ' βι. τῶν βασιλικῶν κεῖται νεαρὰ ρη'. Καὶ φησὶν οὕτως.*

[2] Τὸ αὐτὸ χωρίον παρατίθεται ὑπὸ τοῦ Χωματιανοῦ καὶ ἐν στ. 159, 170, 208 ἐπ., 603, ἔνθα ὅμως παραλείπεται τὸ οὗ.

[3] Παρὰ Heimbach δὲν ὑπάρχει κόμμα μετὰ τὰς λ. *ἀπαριθμοῦσα ταῦτα*, ὑπάρχει δὲ κόμμα μετὰ τὴν λ. *δωρεῶν*. Ἡ στίξις αὕτη διαταράσσει τὴν ἔννοιαν τοῦ χωρίου. Ὅθεν ἐστίξαμεν ὡς ἐν τῷ κειμένῳ.

[4] Καὶ ἀλλαχοῦ μεταξὺ τῶν κωδ. Bonon. 80 καὶ Paris. 1351 ἐμφανίζονται οὐσιώδεις διαφοραὶ γραφῶν, πρβλ. Heimbach, σελ. 250, σημ. 38.

[5] Διὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίπτωσιν βλ. τὰς διατάξεις Cod. 6, 56, 4 καὶ Νεαρᾶς Ἰουστ. 22, κεφ. 22, καθ' ἃς ἡ ἀτιμία τῆς πρὸ τοῦ πενθίμου ἐνιαυτοῦ δευτερογαμούσης μητρὸς ἠδύνατο νὰ ἀρθῇ κατόπιν βασιλικῆς ἀδείας καὶ ἐφ' ὅσον ἡ

Ὡς πρὸς τὸ κείμενον τοῦ κώδ. Bonon. 80 παρατηρητέον τὰ ἑξῆς. Τὸ χωρίον τοῦτο τῆς Πραγματείας δὶς παραθέτει ὁ Χωματιανός· καὶ ἐν μὲν στ. 129 τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν φράσιν παραδίδει ὧδε: *καὶ τὰ ἐκ τοῦ γάμου τοῦ πρὸ τοῦ πενθίμου παρὰ τῆς μητρὸς δοθέντα ὑπὲρ ἀτιμίας*, ἐν δὲ στ. 167 ὧδε: *καὶ τὰ ἐκ τοῦ πρὸ τοῦ πενθίμου δευτερογαμῆσαι παρὰ τῆς μητρὸς δοθέντα ὑπὲρ ἀτιμίας*. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Χωματιανός, καίπερ μὴ ὁμοιομόρφως παραθέτων τὸ χωρίον, εὑρίσκεται πλησιέστερον πρὸς τὴν γραφὴν οὐχὶ τοῦ κώδ. Paris. 1351, ἀλλὰ τοῦ κώδ. Bonon. 80. Νομίζομεν δὲ ὅτι ἡ πλέον πρόσφορος συμπλήρωσις τῆς γραφῆς τοῦ κώδ. Bonon. 80 εἶναι ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χωρίου, ὅπερ παραθέτει ὁ Χωματιανὸς ἐν στ. 129, ἤτοι: *καὶ τὰ ἐκ*[1] *τοῦ ⟨γάμου τοῦ⟩ πρὸ τοῦ πενθίμου παρὰ τῆς μητρὸς δοθέντα* κ.τ.λ., τῆς παραλείψεως ἐν τῷ κώδ. Bonon. 80 τῶν λέξεων *γάμου τοῦ* ἐξηγουμένης ὁμαλῶς ἐκ τοῦ ὁμοιοτελεύτου[2].

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Π. ΜΑΤΣΗΣ

μήτηρ ἐδώρει τοῖς ἐκ τοῦ πρώτου γάμου παισὶν τὸ ἥμισυ τῆς περιουσίας της. Τὸ περιουσιακὸν τοῦτο στοιχεῖον τῶν παίδων ὁ συντάκτης τοῦ ὡς ἄνω σχολίου ἐθεώρει χρημάτιον ἀπηλλαγμένον τῆς καρπώσεως τοῦ ἐξουσιαστοῦ.

[1] Ἐνταῦθα ἡ πρόθεσις ἐκ δηλοῖ τὴν αἰτίαν = ἕνεκα.

[2] Φαίνεται ὅτι ὁ Χωματιανὸς ἐν στ. 167 τροποποιεῖ λεκτικῶς τὸ σχόλιον, ἐκτὸς πλέον ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἐχρησιμοποίει καὶ ἕτερον χειρόγραφον, παραλάσσον κατὰ τὴν γραφήν.

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΒΕΝΕΤΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΕΝ ΚΡΗΤῌ

Ἡ θέσις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ στοιχείου εἰς τὴν ζωὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καὶ ὁ ρόλος του ἐν τῇ οἰκονομικῇ κυρίως ἱστορίᾳ ἐγένοντο ἀντικείμενον μελέτης πρὸ πολλοῦ.

Τοὺς ἱστορικούς, οἱ ὁποῖοι ἐνέκυψαν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ὡς ἄνω θέματος, προκειμένου κυρίως διὰ τὸν Μεσαίωνα, ἀπησχόλησεν ἡ διαφώτισις στοιχείων ἐμφαινόντων τὰς ἐπαγγελματικὰς ἀσχολίας καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἐν γένει δραστηριότητα τῆς ἰδιομόρφου ταύτης θρησκευτικῆς μειονότητος ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ στάσις τῶν ἐπὶ μέρους εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἔναντι τοῦ ἐν διασπορᾷ Ἑβραϊκοῦ στοιχείου. Ἡ διαβίωσις τῶν Ἰσραηλιτῶν εἰς τοὺς κόλπους τῶν εὐρωπαίων ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν φιλοσημιτικὴν ἢ μὴ παράδοσιν τῶν χριστιανικῶν λαῶν.

Προκειμένου περὶ τῆς θέσεως τῶν ἐν Βυζαντίῳ Ἰουδαίων[1], ἔχει καταδειχθῆ ὅτι οὐδαμοῦ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου ἐκείνων τῶν χρόνων ἐτύγχανον οἱ Ἑβραῖοι ἠπιωτέρας μεταχειρίσεως[2].

Εἰς τὰς οὕτω διαμορφωθείσας συνθήκας διαβιώσεως τῶν Ἑβραίων ἐν

[1] Γενικῶς ἴδε: S. Krauss, Studien zur byzantinisch - judischen Geschichte, Λειψία, 1914. Ἀ. Ἀνδρεάδου, Οἱ Ἑβραῖοι ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει, Ἔργα, Α', σσ. 609 - 627, Ἀθῆναι 1938. Τοῦ Αὐτοῦ, Les Juifs et le fisc dans l'empire Byzantin, Ἔργα, Α', σσ. 629 - 659. J. Starr, The Jews in the Byz. Empire, Texte und Forschungen Nr 30, 1939.

Διὰ τὰς ἐπὶ μέρους Ἰουδαϊκὰς κοινότητας ἴδε: Ν. Βέη, Περὶ Ἑβραίων ἐν Μυστρᾷ, Νουμᾶς 3 (1905), σ. 166 κ.ἑξ. Τοῦ Αὐτοῦ, Übersicht über die Geschichte des Judentums von Janina, Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher, II, 1921, σσ. 159 - 177. Σ. Μενάρδου, Γολγοὶ καὶ Ἑβραῖοι, Ἀθηνᾶ ΚΒ' (1910), σσ. 417 - 427 καὶ Ν. Γιαννοπούλου, Αἱ Ἰουδαϊκαὶ παροικίαι τῆς Ἀνατολικῆς Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ΕΕΒΣ Ζ' (1930), σ. 253 κ.ἑξ. καὶ Ι' (1933), σ. 187 κ.ἑξ.

[2] « Ἐν Βυζαντίῳ οὔτε ὀχλαγωγίαι, προάγγελοι τῶν ρωσικῶν πρόγρομς, οὔτε ὁμαδικαὶ ἀπελάσεις, οὔτε δημεύσεις, οὔτε κἂν ἀνάθεσις θανατικῶν ἐκτελέσεων ἀπαντῶσι » καὶ κατωτέρω: « πᾶσαι αὗται αἱ ἐκδηλώσεις μισαλλοδοξίας καὶ δὴ ἡ σπουδαιοτάτη πασῶν, δηλαδὴ ἡ ἀνικανότης περὶ τὸ πολιτεύεσθαι καὶ τὸ στρατεύεσθαι, εἶχον γενικὸν χαρακτῆρα, ἐπεκτεινόμεναι ἐπὶ πάντων τῶν μὴ ὀρθοδόξων, ἐπὶ πλέον δὲ ἐὰν ἐτίτρωσκον τὴν φιλοτιμίαν, ἐσέβοντο τοὐλάχιστον τὴν ζωήν, τὴν περιουσίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς λατρείας ». Ἀ. Ἀνδρεάδου, Οἱ Ἑβραῖοι ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 616 καὶ σ. 617.

Βυζαντίῳ ἡ Τετάρτη Σταυροφορία ἔθεσε τέρμα, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, ἐπέφερε τὴν ἀπόσπασιν ὁλοκλήρων τμημάτων τοῦ Βυζαντινοῦ κορμοῦ καὶ τὴν ὑποδούλωσίν των εἰς Δυτικοὺς δυνάστας. Ἔκτοτε τὸ ὑπὸ μορφὴν κοινοτήτων ἐγκατεστημένων εἰς τὰς Φραγκοκρατουμένας περιοχὰς Ἰουδαϊκὸν στοιχεῖον, διάφορον ἐγνώρισε μοῖραν καὶ ἄλλην ἠκολούθησεν ἐξέλιξιν.

Εἰς τὴν Κρήτην οἱ Ἑνετοὶ εὑρίσκουν τοὺς Ἰουδαίους ἤδη ἐγκατεστημένους καὶ διαβιοῦντας ἐκεῖ [1] ὁμαλῶς μετὰ τοῦ γηγενοῦς πληθυσμοῦ [2]. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ των δὲν κατέχομεν ἀκριβῆ στοιχεῖα κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας τῆς Ἑνετοκρατίας [3]. Ὅπως ἐπιγραμματικῶς ἀναφέρει ὁ Στέφ. Ξανθουδίδης « ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Κρήτῃ Ἑβραίων δὲν ἦτο μέγας· ὅμως ἡ δύναμις αὐτῶν καὶ ἡ σημασία ὠφείλετο εἰς τὰ μεγάλα χρηματικὰ κεφάλαια τὰ ὁποῖα ἐκέκτηντο » [1]. Ἡ ἐπισώρευσις μεγάλου πλούτου εἰς τὰς Ἑβραϊκὰς κοινότητας τῆς Κρήτης, κυρίως κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, δὲν παρουσιάζει προβλήματα. Τὸ ἔδαφος τῆς Κρήτης ἀπεδείχθη ἐξαιρετικῶς πρόσφορον διὰ τὴν ἄνθησιν τῶν χρηματιστικῶν ἐργασιῶν τῶν Ἑβραίων, ἰδιαιτέρως δὲ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τοκογλυφίας [2]. Πλὴν τῶν εὐγενῶν φεουδαρχῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Στ. Ξανθουδίδης ἔχει κυρίως ὑπ' ὄψιν ὡς πελάτας τῶν τοκογλύφων, ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι τάξεις, τὴν ζωὴν τῶν ὁποίων φωτίζουν αἱ παρεχόμεναι, ὑπὸ τῶν ὁλονὲν δημοσιευομένων Ἑνετῶν νοταρίων τῆς Κρήτης, πληροφορίαι [3]. Αἱ τάξεις αὗται, ἡ τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν βιοτεχνῶν εἰς τὰς πόλεις καὶ ἡ τῶν μικροκαλλιεργητῶν τῆς ὑπαίθρου, δοκιμαζόμεναι ἰσχυρῶς ὑπὸ τῆς ἐλλείψεως τοῦ χρήματος ἠναγκάζοντο νὰ δανείζωνται, παρὰ τῶν κατεχόντων τὸ χρῆμα Ἑβραίων, ἐπ' ἀνταλλαγῇ μὲ γεωργικὰ προϊόντα [4].

---

[1] Εἰς τὸ χρονικὸν τοῦ Ἱσπανοεβραίου Ἀβραὰμ Ibn Daud (ΙΒ' αἰὼν) ἀναφέρεται ὅτι εὑρίσκονται Ἰουδαῖοι εἰς ὅλας τὰς νήσους τῶν Ἑλληνικῶν θαλασσῶν ἀπὸ Λευκάδος καὶ Ζακύνθου μέχρι Κωνσταντινουπόλεως, ἴδε Ἀ. Ἀ ν δ ρ ε ά δ ο υ, Οἱ Ἑβραῖοι ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 611. Καὶ ὁ J. S t a r r, Jewish life in Crete under the rule of Venice, Proceedings of the American Academy for Jewish research, XII, 1942, θεωρεῖ βεβαίαν τὴν προϋπαρξιν ἐν τῇ νήσῳ τῶν Ἑβραίων, στηριζόμενος, μεταξὺ ἄλλων τεκμηρίων, καὶ εἰς τὴν ἀναφορὰν τῶν Κρητῶν πρὸς τὸν Δόγην Ἑνετίας Πέτρον Ζιάνην, ὅπου διεκτραγῳδεῖται ἡ κατάστασις τῆς νήσου ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Δούκα Κρήτης Παύλου Quirino (1223), ἴδε Σ τ ε φ. Ξ α ν θ ο υ δ ί δ ο υ, Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἑνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν, Ἀθῆναι 1939, σελ. 22. Εἰδικὴν μελέτην ἐπὶ τοῦ θέματος ἔγραψεν ὁ Ἀ. Ἀ ν δ ρ ε ά δ η ς, Περὶ τοῦ ἂν ὑπῆρχον Ἑβραῖοι ἐν Κρήτῃ ὅτε οἱ Βενετοὶ κατέλαβον τὴν Μεγαλόνησον, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 4 (1929), σ 39 κ.ἑξ., ἡ μελέτη αὕτη συμπεριελήφθη καὶ ἐν τοῖς Ἔργοις, ἔνθ' ἀν., Α', σσ. 663 - 667.

[2] Ἀναφερόμενος ὁ Ἀνδρεάδης εἰς τὰς μαρτυρίας Ἰουδαίου ἐκ Νοτίου Ἰταλίας ἐπισκεφθέντος τὴν Κρήτην πρὸ τοῦ 1250, ἅμα σχεδὸν τῇ καταλήψει αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, ἐπιλέγει : « ταῦτα πάντα ἐμφαίνουσιν ἄτομα χαίροντα πλήρους ἐλευθερίας κινήσεως καὶ ἀπὸ μακροῦ ἐξῳκειωμένα πρὸς τὴν χώραν, πρὸς δὲ καὶ ἐγχώριον πληθυσμὸν οὐδεμίαν ἐχθρότητα πρὸς αὐτοὺς τρέφοντα ». Περὶ τοῦ ἂν ὑπῆρχον Ἑβραῖοι, ἐν Κρήτῃ..., ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 664.

[3] Δὲν ἔχομεν ἀπογραφὰς ἀπὸ τὸν ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνα. Τῷ 1481 ὁ περιηγητὴς Mesulam ben Menahem Volterra, εὑρίσκει ἐγκατεστημένας 600 οἰκογενείας Ἑβραίων εἰς τὸν Χάνδακα, δηλ. τρεῖς χιλιάδας ἄτομα περίπου, ἴδ. Ἀ. Ἀ ν δ ρ ε ά δ ο υ, Les Juifs et le fisc dans l'empire Byzantin, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 655. Ἡ πληροφορία τοῦ Volterra φαίνεται ὑπερβολικὴ εἰς τὸν J. S t a r r, Jewish life in Crete, ἔνθ' ἀν. Ἀκριβεστέρας δημογραφικὰς πληροφορίας παρέχουν διὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας ΙϚ' καὶ ΙΖ' α') ἡ ἔκθεσις τοῦ Lorenzo Da Mula (1571), δημοσιευθεῖσα ἐν G. G e r o l a, Monumenti Veneti nell'isola di Creta, II (1908), σ. 381, β') ἡ ἔκθεσις τοῦ Γενικοῦ προβλεπτοῦ Κρήτης J. Foscarini (1574 - 1577), δημοσιευθεῖσα παρὰ J. W. Z i n k e i s e n, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Gotha 1856, IV, σ. 708 καὶ 711 καὶ γ') ἡ ἐπὶ Δούκα τῆς Κρήτης Μάρκου Γραδενίγου (1627) γενομένη ἀπογραφή, ἴδ. F l a m. C o r n e l i u s, Creta Sacra, Venetiis 1755, vol. II, σελ. 443. Ὑπὸ τῶν ὡς ἄνω ἐκθέσεων παρουσιάζεται μείωσις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ στοιχείου : ὁ Da Mula ἀναφέρει 800 ἄτομα διὰ τὸν Χάνδακα, « ἐγκατεστημένα εἰς τὸ ὡραιότερον σημεῖον τῆς πόλεως, ὑπερκείμενον τῆς θαλάσσης », καὶ 300 διὰ τὰ Χανιά, ὁ δὲ Foscarini 700 ἄτομα διὰ τὸν Χάνδακα, ἐπὶ πληθυσμοῦ 17 χιλιάδων κατοίκων, πρβλ. καὶ Α. Ἀ ν δ ρ ε ά δ ο υ, Περὶ τοῦ ἂν ὑπῆρχον Ἑβραῖοι ἐν Κρήτῃ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 667, σημ. 6.

[1] Σ τ ε φ ά ν ο υ Ξ α ν θ ο υ δ ί δ ο υ, Οἱ Ἑβραῖοι ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, Κρητικὴ Στοά, Β' (1909), σελ. 222.

[2] « Ἀφ' ἑνὸς ἡ πλήρης ἐλευθερία περὶ τὸ τοκίζειν ἐπὶ οἱῳδήποτε τόκῳ καὶ ἀφ' ἑτέρου διαρκὴς σχεδὸν στενοχωρία οἰκονομικὴ εἰς τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν ἀποίκων οἱ ὁποῖοι, δαπανῶντες εἰς ἐπιδείξεις καὶ πολυτελείας, κατέφευγον εἰς δάνεια, ὑποθηκεύοντες τὰ ἑαυτῶν φέουδα καὶ ἐνεχυριάζοντες ὅ,τι πολύτιμον εἶχον εἰς τοὺς δανειστὰς Ἑβραίους ». Ἴδ. Σ τ. Ξ α ν θ ο υ δ ί δ ο υ, Οἱ Ἑβραῖοι ἐν Κρήτῃ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 216 - 217.

[3] Αἱ παλαιότεραι ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου μελέται μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ J. S t a r r, Jewish life in Crete under the rule of Venice, ἔνθ' ἀνωτ., ἀρχειακῶς ἐβασίσθησαν ἐπὶ τῶν δημοσιευθεισῶν σειρῶν ἐγγράφων ἐκ τῆς κεντρικῆς Καγκελαρίας τοῦ Ἑνετικοῦ Κράτους, τῶν τοπικῶν ἀρχείων, δηλαδὴ τοῦ Νοταριακοῦ καὶ τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης, ὄντων εἰς τοὺς συγγραφεῖς των καθ' ὁλοκληρίαν ἀπροσίτων. Πλὴν τῆς ὡς ἄνω μελέτης τοῦ Σ. Ξ α ν θ ο υ δ ί δ ο υ καὶ τῶν τοῦ Ἀ. Ἀ ν δ ρ ε ά δ ο υ, ἴδε : S t e i n s c h n e i d e r, Candia, Cenni di storia litteraria, Mosé, 2, 1879 καὶ I s. L e v i, Les Juifs de Candia de 1380 à 1485, Révue des Études Juives, 26 (1893), σσ. 195 - 208. Ἐκ τοῦ Νοταριακοῦ Ἀρχείου τῆς Κρήτης, φυλασσομένου παρὰ τῷ Κρατικῷ Ἀρχείῳ Βενετίας, ἐξεδόθησαν μέχρι στιγμῆς τὰ ἀκόλουθα τρία ἔργα. A. L o m b a r d o, Documenti della Colonia Veneziana di Creta : Imbreviature di Pietro Scardon, notaio in Candia (1271), Torino 1942. R. M o r o z z o d e l l a R o c c a, Benvenuto de Brixano, notaio in Candia (1301 - 1302), ἔκδοσις τῶν Fonti per la Storia di Venezia, Venezia 1950. Εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν ἐδημοσιεύθη καὶ M. C h i a u d a n o - A. L o m b a r d o, Leonardo Marcello, notaio in Candia (1278 - 1281), Venezia 1960.

[4] Ὁ Σ τ. Σ π α ν ά κ η ς, ἐν τῇ μελέτῃ του, Ἡ οἰκογένεια τῶν Σολομῶν τῆς Κρήτης, Κρητικὰ Χρονικά, ΙΒ' (1958), σσ. 445 - 451, δημοσιεύων νοταριακὰ ἔγγραφα

Ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰς Ἰουδαϊκὰς κοινότητας ἐβάρυνον ὑπέρογκοι φόροι καὶ ἔπληττον συνεχῆ ἀναγκαστικὰ δάνεια[1]. Πλὴν τῆς ἐνιαυσίου φορολογίας καὶ τὸ $^1/_4$ ἢ καὶ τὸ $^1/_2$ πάσης μεγάλης ἐκτάκτου δαπάνης (λιμενικὰ ἔργα, ἐπισκευαὶ τειχῶν κ.τ.λ.) ἐβάρυνεν αὐτούς.

καὶ τὰς μεταφράσεις των ἐκ τῶν Imbreviature di P. Scardon (ἴδε ἀνωτέρω), παραθέτει χαρακτηριστικὰς περιπτώσεις δανείων τὰ ὁποῖα συνῆψαν κρεοπῶλαι τοῦ Χάνδακος παρὰ τῶν Ἑβραίων, μὲ τὴν ὑποχρέωσιν ἐπιστροφῆς τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ εἰς δέρματα. Συχνοτέρα εἶναι ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ ποσοῦ εἰς προϊόντα τῆς γῆς: σῖτον, οἶνον, ἔλαιον καὶ τυρόν, ἴδε ἐκ τῶν Imbreviature τὰ ὑπὸ τοὺς ἑξῆς αὔξοντας ἀριθμοὺς ἔγγραφα: 45, 112, 125, 130, 131, 147, 148, 167, 168, 171, 193, 218, 230, 235, 244, 248, 251, 254, 263, 268, 289, 299, 319, 352, 355, 379, 393, 394, 396, 403, 404, 414, 417, 421, 429, 430, 431, 436, 437, 438 καὶ 439.

Ἐπίσης ἀπὸ τὰς 92 συμβολαιογραφικὰς πράξεις τοῦ L. Marcello, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, αἱ 76 ἀφοροῦν εἰς δανεισμοὺς χρηματικῶν ποσῶν μὲ τὴν ὑποχρέωσιν ἐπιστροφῆς εἰς γεωργικὰ προϊόντα. Εἰς τὸν B. de Brixano ἡ ἀναλογία εἶναι πολὺ μικροτέρα. Μετὰ τὴν ἔκδοσιν καὶ ἄλλων νοταρίων τοῦ ΙΔ' αἰῶνος μία μελέτη τοῦ φαινομένου τούτου μετὰ συγκρίσεως τῶν μελλόντων νὰ προκύψουν στοιχείων θὰ ἦτο πολὺ ἐνδιαφέρουσα. Λίαν ἀξιόλογον ἄρθρον, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, ἀσχολούμενον μὲ τὴν συσχέτισιν τῶν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς πληροφοριῶν τῶν πηγῶν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ M. A b r a t e, Creta - Colonia Veneziana nei secoli XIII - XV, Economia e Storia, 1957, fasc. 3, σσ. 251 - 277.

Πολὺ ἀργότερον, διὰ τὴν οἰκονομικὴν προάσπισιν τῶν ὑπηκόων της τῆς Κρήτης, ἡ Δημοκρατία ἠναγκάσθη νὰ λάβῃ σειρὰν μέτρων περιεχομένων εἰς τὸ διάταγμα τῆς 29ης Αὐγούστου 1716 μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ δανεισμοῦ ἐπὶ τῇ βάσει ἐμπορευμάτων, H. N o i r e t, Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination Vénitienne en Crète de 1380 à 1485, Παρίσιοι 1892, σ. 246 - 247.

[1] Κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ὁ ἐτήσιος φόρος εἰς τὸν ὁποῖον ὑπεχρεοῦντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀνήρχετο εἰς 900 ὑπέρπυρα κατ' ἔτος. (Σ π. Θ ε ο τ ό κ η, Ἀποφάσεις Μείζονος Συμβουλίου Βενετίας 1255 - 1269, Ἀθῆναι 1933, σελ. 29). Περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος (8 Μαΐου 1356) ὁ φόρος οὗτος ἔχει ἀνέλθει εἰς 1.000 ὑπέρπυρα (Σ π. Θ ε ο τ ό κ η, Θεσπίσματα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας 1281 - 1385, τόμος Β², Ἀθῆναι 1937, σελ. 29 κ ἑξ.). Μέχρι τοῦ 1387 φθάνει τὰ 2.500 ὑπέρπυρα ἐτησίως (F r. T h i r i e t, Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie, Παρίσιοι 1958, Α', σελ. 175, ἀριθ. ἐγγράφου 724). Περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνος (10 Σεπτεμβρίου 1395) ἡ Ἑνετικὴ Σύγκλητος ἀναβιβάζει τὸ ποσὸν εἰς 4.000 ὑπέρπυρα «...λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν τὸν πλοῦτον τῆς ἐν Κρήτῃ Ἑβραϊκῆς κοινότητος, ἐνισχυθείσης διὰ νέου πληθυσμοῦ ὃν προσείλκυσαν τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἐκεῖ διαβιώσεως τῶν Ἑβραίων, ἰδιαιτέρως δὲ ἡ ἀπαλλαγὴ τούτων τῆς νυκτερινῆς ὑποχρεωτικῆς φυλάξεως τῶν τειχῶν, εἰς τὸν Χάνδακα καὶ τὰς ἄλλας πόλεις» (F r. T h i r i e t, Régestes, ἔνθ' ἀν., Α', σελ. 209, ἀριθμ. ἐγγρ. 887). Παραλλήλως: «Ὅτε στρατιωτικαὶ ἀνάγκαι ἐν τῇ νήσῳ ἐπέβαλλον τὴν ἐξεύρεσιν χρηματικοῦ ποσοῦ καὶ ὁ πορισμὸς τούτου δὲν ἦτο δυνατὸς ἐκ τῶν δημοσίων προσόδων, οἱ Ἑνετοὶ ἀξιωματοῦχοι ἦσαν ἐντεταλμένοι νὰ δανείζωνται παρὰ τῶν Ἑβραίων». J. S t a r r, Jewish life in Crete, ἔνθ' ἀν. σ. 82. Μόνον κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ἀναφέρονται περὶ τὰ 10 τοιαῦτα δάνεια, ἐπιβληθέντα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1410 - 1464. Χαρακτηριστικὴ ἡ

Εἰς τοὺς Ἰουδαίους, παρὰ ταῦτα, δὲν ἐπετρέπετο νὰ κατοικοῦν ὁπουδήποτε τῆς πόλεως, εἰ μὴ μόνον εἰς περιοχὰς καθωρισμένας ὑπὸ τοῦ κράτους[1]. Ἀπηγορεύετο εἰς αὐτοὺς ἡ ἀπόκτησις ἀκινήτων καὶ ἡ κατοχὴ τούτων ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑβραϊκῆς των (Judaicca)[2]. Δὲν ἠδύναντο νὰ γίνουν πολῖται Ἑνετοί[3], οὔτε νὰ ἐπιδίδωνται εἰς τὸ ὑπερπόντιον ἐμπόριον[4].

Ἡ μειονεκτικὴ κοινωνικὴ θέσις τῶν Ἰουδαίων καὶ ἡ πρὸς αὐτοὺς αὔξουσα δυσπιστία ἀποτελοῦσιν ἀσφαλεῖς ἐνδείξεις τῆς εἰς τὴν Βυζαντινὴν μεγαλόνησον μεταφορᾶς τῶν ἐν τῇ Δύσει κρατούντων[5]. Ἐν τούτοις πλὴν τῆς ἐκ τῆς προδιαθέσεως ταύτης πηγαζούσης ἐχθρότητος ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι λόγοι. Ἡ πρὸς τοὺς Ἑβραίους δυσπιστία ἐνετάθη ἔτι μᾶλλον ἐκ τῶν οἰκονομικῶν συνεπειῶν τῆς μεγάλης ἐξεγέρσεως τοῦ 1363[6], ἕνεκα τῶν ὁποίων

περίπτωσις Ἑβραϊκῆς διαθήκης τοῦ 1496, ἔνθα, ὑπὸ μορφὴν κληροδοτήματος, μεταβιβάζεται εἰς τὸν κληρονόμον τοῦ διαθέτου, τὸ ὑπὸ τοῦ Δημοσίου Ταμείου χρεωστούμενον εἰς αὐτὸν ποσόν. Κ. Σ ά θ α, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Ἑνετίῃσιν 1897, VI, σ. 663.

[1] «Item cum ducha studiosus eris, in civitate Candida morantes extra Iudeccam nostram, redeant ad ipsam Iudeccam ibidem moraturi, ipsos exinde compellendo», ἐν Commissio Consiliarii Cretae τοῦ 1350, ἴδε G. M. T h o m a s, Commission des Dogen Andreas Dandolo für die Insel Creta vom Jahre 1350, Abhandlungen der Philosophische - Philologischen Classe der K. Bayerischen Akademie der Wissenschaften, XIV (1878), 185. Διὰ τὰ Χανιὰ πρβλ. διάταγμα τῆς Συγκλήτου τοῦ 1325 - 1326, ἐν Σ π. Θ ε ο τ ό κ η, Θεσπίσματα, ἔνθ' ἀν., τόμ. Β¹, σ. 81, διὰ δὲ τὸ Ρέθυμνον διάταγμα τῆς Συγκλήτου τῆς 16ης Μαρτίου 1333, Σ π. Θ ε ο τ ό κ η, ἔνθ' ἀν., σ. 115.

[2] H. N o i r e t, Documents, ἔνθ' ἀν., σελ. 213 - 214. Πρβλ. καὶ F r. T h i r i e t, La Romanie Vénitienne au Moyen âge, Παρίσιοι 1959, σ. 407.

[3] F r. T h i r i e t, Régestes, ἔνθ' ἀν. Ι, σσ. 116 - 117, ἀριθ. ἐγγρ. 455.

[4] Σ τ. Ξ α ν θ ο υ δ ί δ ο υ, Οἱ Ἑβραῖοι ἐν Κρήτῃ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 215 - 216 καὶ F r. T h i r i e t, Romanie, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 299 - 300.

[5] Ἀντιθέτως τὸ πνεῦμα τῶν ἐντοπίων καταδείκνυται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι «μετὰ τὸ πέρας τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως τῶν ἐτῶν 1282 - 1299 εἰς τῶν ὅρων οὓς ἔθηκεν ὁ Καλλέργης ὅπως καταθέσῃ τὰ ὅπλα ὑπῆρξεν (ἄρθρον 22): «Οἱ Ἰουδαῖοι νὰ ὑποροῦν κατοικεῖν ὅπου ἂν θελήσωσιν». Α. Ἀ ν δ ρ ε ά δ η, Οἱ Ἑβραῖοι ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει, ἔνθ' ἀν., σ. 624. Πρβλ. Κ. Μ έ ρ τ ζ ι ο υ, Ἡ Συνθήκη Ἑνετῶν - Καλλέργη καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτὴν κατάλογοι, Κρητ. Χρονικά, Γ' (1949), σσ. 262 - 292. «Ὁ Καλλέργης ἐθεώρει χρησίμους τοὺς Ἑβραίους χάριν οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως». Σ τ. Ξ α ν θ ο υ δ ί δ ο υ, Οἱ Ἑβραῖοι ἐν Κρήτῃ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 210.

[6] Εἰς τὰς 8 Αὐγούστου 1363 ἐξερράγη ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις κατὰ τῆς Ἑνετίας διαφέρουσα ἀπὸ προηγηθείσας ἢ ἀκολουθησάσας ἐξεγέρσεις τῶν Κρητῶν ἐναντίον τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ. Ἡ ἐπανάστασις αὕτη, εἰς ἣν ἐκ τῶν ὑστέρων ἀνεμείχθη καὶ τὸ γηγενὲς στοιχεῖον, ὑπεκινήθη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν ἀποίκων ἐναντίον αὐτῆς ταύτης τῆς Μητροπόλεώς των, διότι ἐξεδηλώθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς αὐτονομιστικαὶ τάσεις. Εἰδικὸν ἔργον δὲν ἐγράφη ἀκόμη. Βιβλιογραφία: L a u r e n t i u s d e M o n a c i s, Chronicon de rebus Venetis, ab urbe condita, usque ad annum MCCCCIV

οἱ πλεῖστοι τῶν εὐγενῶν φεουδαρχῶν τῆς Κρήτης, εὑρεθέντες ὑπὸ δεινὰς οἰκονομικὰς συνθήκας[1] ἠναγκάσθησαν νὰ ἐνεχυριάσουν καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ φέουδά των εἰς τοὺς Ἑβραίους δανειστάς[2]. Ἡ θέσις τῶν εὐγενῶν ἦτο τόσον δεινή, ὥστε «ἢ ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλείψουν οἰκίας καὶ φέουδα εἰς τοὺς Ἑβραίους, ἢ νὰ φύγουν ἐκ τῆς νήσου, ἢ νὰ ριφθοῦν εἰς τὰς φυλακάς»[3]. Χαρακτηριστικὸν τῆς σοβαρότητος τῆς οἰκονομικῆς των καταστάσεως ἦτο καὶ ἡ προκύψασα διὰ τὴν Δημοκρατίαν ἀνάγκη τῆς ἐπιβολῆς μέτρων, χαρι-

---

(Venetiis 1758), τὰ Κρητικὰ εἰς τὸ IX καὶ X βιβλίον. Περὶ τῶν λοιπῶν χρονικῶν ἴδε: Sophia Antoniadis, La chronique de Zancaruolo: Venise et les Crétois. Extrait des Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines, II, σσ. 27 - 36, Beograd 1964. Fr. Thiriet, Les Chroniques Vénitiennes de la Marcienne, Mélanges de l'École Française de Rome, 1954. Ἴδε ὡσαύτως καὶ Flaminius Cornelius, Creta Sacra, ἔνθ' ἀν., τόμ. II, σ. 315. Γενικὰ ἔργα: Β. Ψιλάκη, Ἱστορία τῆς Κρήτης, Χανιὰ 1909, Β', σσ. 135 καὶ ἑξῆς. Στ. Ξανθουδίδου, Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ, ἔνθ' ἀν., σσ. 81 καὶ ἑξῆς. Ἐπὶ μέρους προβλήματα ἐξήτασαν οἱ: J. Jegerlehner, Der Aufstand der Kandiotischen Ritterschaft gegen das Mutterland Venedig (1363 - 1365), Byz. Zeitschrift, XII (1903), σσ. 78 - 125 καὶ Beiträge zur Verwaltungs Geschichte Kandias, αὐτόθι XIII (1904), σσ. 435 - 479. Σπ. Θεοτόκη, Ἡ Κρητικὴ ἀποστασία τοῦ 1363, Ἡμερολ. Μεγάλης Ἑλλάδος 1928, σσ. 249 - 268. Τοῦ Αὐτοῦ, Ἡ δῆθεν ἀφορμὴ ἡ προκαλέσασα τὴν ἀποστασίαν τῆς Κρήτης κατὰ τὸ 1363, ΕΕΒΣ Η' (1931), σσ. 206 - 213, καὶ ὁ Fr. Thiriet, Sui dissidi sorti tra il Commune di Venezia ed i suoi feudatari di Creta nel trecento. Archivio Storico Italiano, CXIV (1956), σσ. 699 - 712.

[1] «Κατὰ τοὺς δυσχερεῖς χρόνους οἵτινες προηγήθησαν τῆς κρίσεως τοῦ 1363 οἱ φεουδάρχαι ἠναγκάζοντο εἰς ἐξόφλησιν δανείων πρὸς 20 καὶ 30 %». J. Starr, Jewish life in Crete, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. ἀνατύπου 26. Μόλις τὸ 1398 ἐγένετο δυνατὴ ἡ λῆψις μέτρου καταδικάζοντος τὴν ὑπέρμετρον ταύτην τοκογλυφίαν, H. Noiret, Documents, ἔνθ' ἀν., σελ. 94. Fr. Thiriet, Régestes I, σ. 220, ἀριθ. ἐγγρ. 943. Ἀκολούθως τὰ κατὰ τῶν τοκογλύφων μέτρα γίνονται αὐστηρότερα. Ὁ ΙΕ' αἰὼν εὑρίσκει τοὺς Ἑβραίους δανείζοντας πρὸς 16 - 20 %. Διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 29ης Αὐγούστου 1416 ὡς ἀνώτατον ἐπιτόκιον ὡρίσθη τὸ 10 % et si Judeus accipiet maiorem uxuram vel aliam manzariam, perdat totum capitale, cuius tertium sit accusatoris, tertium rectorum et aliud tertium comunis. H. Noiret, Documents, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 247.

[2] «Feudati non possint obligare feuda sua Iudeis in catasticis vel aliis actis curiae» Ἀρχεῖον τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης, Quaterni Litterarum Receptarum, tempore dominii Petri Civrano duche (1416). Ἐδημοσιεύθη ἐν E. Gerland, Das Archiv des Herzogs von Kandia, Strassburg 1899, σ. 62 καὶ H. Noiret, Documents, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 247. Ἐν τούτοις καὶ πρὸ τῆς λήψεως τῆς ὡς ἄνω ἀποφάσεως φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἐπιτρεπτὴ ἡ ἐκχώρησις τῶν φεούδων, παράβαλε καὶ τὰ κατωτέρω δημοσιευόμενα ἔγγραφα.

[3] Στ. Ξανθουδίδου, Οἱ Ἑβραῖοι ἐν Κρήτῃ, ἔνθ' ἀν., σ. 217. Ἴδε καὶ τὸ διάταγμα τῆς 8ης Ἰουλίου 1376 δι' οὗ ἀποφασίζεται ἡ ἐξασφάλισις παρατάσεως εἰς τοὺς χρεώστας διὰ τὰς ἐξοφλήσεις τῶν δανείων των. Fr. Thiriet, Régestes,

στικῶν διὰ τοὺς ὀφειλέτας καὶ περιοριστικῶν διὰ τοὺς δανειστάς, καθ' ὅλον τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ ἑπομένου ΙΕ' αἰῶνος[1].

Εἰς οἰκονομικὰς σχέσεις Ἑνετῶν τιμαριούχων πρὸς Ἑβραίους, ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ τέλους τοῦ ΙΔ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἀφοροῦν καὶ τὰ κατωτέρω δημοσιευόμενα ἓξ ἔγγραφα ἐκ τοῦ σωζομένου ἐν τῷ Κρατικῷ Ἀρχείῳ Βενετίας (Archivio di Stato) πολυτίμου τοπικοῦ ἀρχείου, γνωστοῦ ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Ἀρχεῖον τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης[2].

τόμ. Α', σελ. 145, ἀριθ. ἐγγράφου 580. Τὸ μέτρον τοῦτο δὲν ἀρκεῖ διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως. «Τὰ πλεῖστα τῶν ἐγγράφων ἀντικατοπτρίζουν τὴν οἰκονομικὴν κρίσιν τῶν δύο πρώτων δεκαετιῶν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν οἱ ὀφειλέται αὐτοεξορίζονται μέχρις ὅτου τὰ λαμβανόμενα εἰς τὸ διάταγμα τοῦ 1411 μέτρα ἐπιτρέψουν εἰς αὐτοὺς τὴν ἐπιστροφήν, διευκολύνοντα τὴν ἐκκαθάρισιν τῶν χρεῶν των ἐντὸς δύο ἐτῶν». J. Starr, Jewish life in Crete, ἔνθ' ἀν., σ. ἀνατ. 26.

[1] Τῷ 1416 «Ἡ Ἑνετικὴ Κυβέρνησις δίδει διαταγὴν νὰ καταρτισθῇ τριμελὴς ἐπιτροπεία ἐκ τῶν ἐν Κρήτῃ εὐγενῶν ἀλλὰ μὴ ὀφειλόντων εἰς τοὺς Ἑβραίους ἥτις ἤθελε συνεργασθῇ μετὰ τῶν ἐν Κρήτῃ ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τῆς Δημοκρατίας. Ἡ διαταγὴ ὅμως ἀνακαλεῖται διότι ἐξηκριβώθη ὅτι οὐχὶ τρεῖς, ἀλλ' οὐδὲ εἷς Ἑνετὸς εὐγενὴς εὑρίσκεται ἐν Κρήτῃ μὴ ὀφείλων εἰς τοὺς Ἑβραίους». Στ. Ξανθουδίδου, Οἱ Ἑβραῖοι ἐν Κρήτῃ, ἔνθ' ἀν., σ. 218. Documents, ἔνθ' ἀν., σ. 245. Καὶ κατὰ τὸ 1428 ἡ Δημοκρατία ἠσχολεῖτο ἀκόμη μὲ τὰ χρέη τῶν ἐν Κρήτῃ ὑπηκόων της πρὸς τοὺς Ἑβραίους. H. Noiret, Documents, ἔνθ' ἀν., σ. 322.

[2] Μοὶ ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ ἴδω τὸ Ἀρχεῖον τοῦτο κατὰ τὸ διάστημα τὸ ὁποῖον παρέμεινα ἐν Βενετίᾳ ὡς ἐρευνήτρια τοῦ ἐκεῖ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μετσβυζαντινῶν Σπουδῶν. Ἀφ' ὅτου διὰ τῆς στοιχειώδους ταξινομήσεως τοῦ R. Predelli (τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος) τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης ἐγένετο προσιτὸν εἰς τὴν ἔρευναν, πλεῖσται μελέται, βασιζόμεναι ἐπὶ τῶν ἐγγράφων αὐτοῦ εἶδον τὸ φῶς ὡς ἀποτέλεσμα ἐρεύνης μελετητῶν ξένων καὶ Ἑλλήνων. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας συστηματικοὶ μελετηταὶ τοῦ ὡς ἄνω Ἀρχείου ἀνεδείχθησαν οἱ καθηγηταὶ Fr. Thiriet καὶ Μ. Μανούσακας (ἴδε: Ἡ ἐν Κρήτῃ συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ 1453 - 1454 καὶ ἡ νέα συνωμοτικὴ κίνησις τοῦ 1460 - 1462, ὡς καὶ τὰς ἐργασίας τοῦ Ἕλληνος καθηγητοῦ ἐν τῇ ΕΕΒΣ καὶ ἐν τοῖς Κρητικοῖς Χρονικοῖς, κυρίως ἀπὸ τοῦ 1958 καὶ ἑξῆς).

Ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης, μέχρι στιγμῆς, δὲν ἐξεδόθη πλήρης σειρὰ ἐγγράφων· πρώτη σχετικὴ προσπάθεια θὰ εἶναι τὸ ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἔργον τῆς κυρίας Paola Ratti, δημοσιευούσης ἐκ τῶν Quaterni Bannorum τὰς Προκηρύξεις τῶν ἐτῶν 1313 - 1329. Τὸ ἔργον θὰ κυκλοφορηθῇ παρὰ τοῦ Comitato per la Publicazione delle Fonti relative alla storia di Venezia. Εἰδικῶς διὰ τὴν σειρὰν αὐτὴν εἶχε κάμει λόγον ὁ ἀείμν. καθ. Φαίδων Κουκουλές, τονίσας τὴν σημασίαν τῶν Banna διὰ τὴν παροχὴν εἰδήσεων καὶ δὴ λαογραφικῶν περὶ τῶν χρόνων τῆς Ἑνετοκρατίας. Ἴδε Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν Λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας, Ἐπετ. Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, Γ' (1940), σσ. 1 - 101.

Βιβλιογραφία περὶ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Δούκα ἴδε: E. Gerland, Das Archiv des Herzogs von Candia, ἔνθ' ἀν. Zdekauer, L'Archivio del duca di Candia (Rivista Italiana per le scienze giuridiche, XXIX, 1 - 2). Σ. Θεοτόκη, Τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης, Ἡμερ. Μεγάλης Ἑλλάδος, ἔτος 1922, σ. 395

Τὰ πέντε ἐκ τῶν κατωτέρω ἐγγράφων ἀνήκουν εἰς τὰ Quaterni Sententiarum ⟨Sentenze⟩ (= Duca di Candia φάκ. 26). Τὰ τετράδια τῶν Sentenze ἄρχονται ἀπὸ τοῦ 1364 καὶ καλύπτουν ὁλόκληρον τὴν περίοδον τῆς Ἑνετοκρατίας. Τὰ ἀρχαιότερα τούτων, μέχρι τοῦ ΙϚ' αἰῶνος, εἶναι ἐκ περγαμηνῆς μεγάλου σχήματος καὶ περιέχουν ἀποφάσεις ἰδιωτικοῦ δικαίου ληφθείσας ὑπὸ τοῦ Δούκα καὶ τῶν συμβούλων του. Αἱ ἀποφάσεις αὗται ἀναφέρονται εἰς τὸν διακανονισμὸν ὑποθέσεων μεταξὺ Λατίνων, μεταξὺ Λατίνων καὶ Ἑλλήνων, ὡς καὶ μεταξὺ Λατίνων καὶ Ἑβραίων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον ἡ σειρὰ τῶν Sentenze ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῶν Memoriali Antichi [1]. Ἐξ ὅσων γνωρίζω τὸ μόνον δημοσιευθὲν ἐκ τῆς σειρᾶς ταύτης ἔγγραφον εἶναι τὸ χάριν ὑποδείγματος παρατεθὲν ὑπὸ τοῦ E. Gerland [2].

Τὸ ἕκτον ἔγγραφον ἔχει ληφθῆ ἀπὸ τὸ Catasticum Sanctorum Apostolorum (= Duca di Candia φάκ. 18). Τὸ Κατάστιχον τοῦτο περιέχει τὰ φέουδα τοῦ πρώτου Σεξτερίου, τοῦ περιλαμβάνοντος τὴν Σητείαν, τὴν Ἱεράπετραν, τὸ Μιραμπέλλον καὶ τὸ Λασήθι, κατὰ τὴν γενομένην τὸ 1237 διανομὴν τῶν τιμαρίων. « Ἐν αὐτῇ κατεγράφησαν τὰ ὀνόματα τῶν δικαιούχων τιμαρίων πεζικῶν, serventarie, καὶ ἱππαρχιῶν, cavalarie, ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων ἑκάστου φεούδου, ὁ ἀριθμὸς τῶν ζευγῶν βοῶν, ἡ ἔκτασις τῶν κήπων καὶ τέλος ἡ καταγραφὴ τῶν δουλοπαροίκων καὶ ἀγράφων » [3]. Προσθετέα εἰς τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Θεοτόκη καὶ τὰ ἑξῆς: εἰς τὴν καταχώρισιν ἑκάστου φεούδου διὰ μεταγενεστέρων ἐπισημειώσεων προστίθενται πᾶσαι αἱ μεταβολαὶ κατόχων καὶ συχνὰ μεταγράφονται ὁλόκληροι νοταριακαὶ πράξεις (ἢ ἀποσπάσματα πράξεων) διαφωτίζουσαι τὴν ἱστορίαν ἑκάστου τιμαρίου, φθάνουσαι μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Ἐκ τοῦ ὡς ἄνω Κατάστιχου ἐξέδωσαν ὁ E. Gerland [4] καὶ ὁ Silvano Borsari τελευταίως [5].

Τὰ ἔγγραφα ὑπὸ τοὺς ἀριθμοὺς 1 ἕως 4 ἀφοροῦν εἰς δημεύσεις περιουσιῶν Ἑνετῶν διὰ τὰ πρὸς Ἑβραίους χρέη των, συναφθέντα τὰς παραμονὰς

κ.ἑξ. καὶ Τοῦ Αὐτοῦ, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μνημείων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς Κρήτης ἐν τῷ Κρατικῷ Ἀρχείῳ Βενετίας, Κέρκυρα 1926, σσ. 86 - 96.

[1] Ἴδε, Σπ. Θεοτόκη, Εἰσαγωγή, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 93 καὶ Μ. Μανούσακα, Νέα ἀνέκδοτα Βενετικά ἔγγραφα (1386 - 1420) περὶ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ Λεονάρδου Ντελλαπόρτα, Κρητ. Χρονικά, 1958, σσ. 387 - 434 καὶ ἰδίως σ. 388.

[2] Das Archiv des Herzogs, ἔνθ' ἀν., σ. 74.

[3] Σπ. Θεοτόκη, Εἰσαγωγή, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 92.

[4] E. Gerland, Das Archiv, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 79 κ.ἑξ.

[5] S. Borsari, Il dominio Veneziano a Creta nel XIII secolo, Napoli 1963, ἐν παραρτήματι, σ. 145 κ.ἑξ.

τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ 1363. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ πρώτου τετραδίου (Quaternum) τῶν Sentenze (Αὔγουστος 1364 - Μάρτιος 1365). Τὸ ἔγγραφον ὑπ' ἀριθμὸν 5, ἐκ τοῦ τρίτου τετραδίου τῆς σειρᾶς (Ἰούλιος - Αὔγουστος 1372), ἀναφέρεται ὡσαύτως εἰς χρέη Ἑνετῶν πρὸς Ἑβραίους γενόμενα κατὰ τὴν αὐτὴν κρίσιμον πρὸ τῆς ἐξεγέρσεως ἐποχὴν καὶ ἀποτελεῖ οὕτω ἑνότητα μετὰ τῶν προηγουμένων. Σημειωτέον ὅτι ἔγγραφα ἰδιωτικοῦ δικαίου τῶν χρόνων τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1363 δὲν ἔχουν ἀκόμη δημοσιευθῆ.

Τὸ ἕκτον δημοσιευόμενον ἔγγραφον ἀποτελεῖ ἀντίγραφον πράξεως καταχωρισθείσης ἐν τῷ Καταστίχῳ S.S. Apostolorum καὶ ἀνήκει εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν (1414). Ἀφορᾷ ὡσαύτως καὶ τοῦτο εἰς ὑπόθεσιν δημεύσεως τιμαρίου καὶ διὰ τὸν πλοῦτον τῶν λεπτομερειῶν τὰς ὁποίας δίδει ἀποβαίνει ἐνδιαφέρον διὰ τὴν μελέτην τῶν οἰκονομικῶν πραγμάτων καὶ τῶν θεσμῶν τῆς πρωΐμου Ἑνετοκρατίας.

Κατὰ τὴν κατωτέρω ἔκδοσιν τῶν ἐγγράφων ἐτηρήθη πιστῶς ἡ ὀρθογραφία τῶν κειμένων, ἀνελύθησαν δὲ μόνον αἱ βραχυγραφίαι. Χρήσιμος ἐθεωρήθη ἡ παράθεσις βραχείας περιλήψεως [1].

1.

Ἀπόφασις τοῦ Δούκα Κρήτης καὶ τῶν Συμβούλων διὰ τῆς ὁποίας δημεύεται ἡ περιουσία τοῦ Ἰωάννου Gradenigo ἕνεκα χρέους πρὸς τὸν Ἰουδαῖον Jecudas de Medico. 16 Δεκεμβρίου 1364

(Archivio di Stato di Venezia — Duca di Candia 26 : Sentenze, τετράδιον 1 ⟨1364/65⟩, φ. 20r).

ΠΕΡΙΛΗΨΙΣ. — Ἡ περιουσία τοῦ Ἰωάννου Gradenigo, τοῦ ποτὲ Μιχαήλ, δημεύεται ἐξ αἰτίας χρέους 50 ὑπερπύρων, τὰ ὁποῖα οὗτος ἔλαβε μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐπιστροφῆς ἐντὸς τακτοῦ χρόνου, ἐκπνεύσαντος ἤδη, παρὰ τοῦ Ἰουδαίου Jecudas, υἱοῦ τοῦ Ἡλία de Medico, διὰ νοταριακῆς πράξεως τῆς 29ης Μαρτίου 1362. Ἡ δήμευσις γίνεται παρουσίᾳ τῶν Καμεραρίων, ἐπιφορτισμένων μὲ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν συμφερόντων τοῦ Δημοσίου. Ὁ Ἰουδαῖος Jecudas δύναται νὰ ἐπεμβῇ εἰς πάντα τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα τοῦ χρεώστου, πλὴν τῶν φεούδων τὰ ὁποῖα παραμένουν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Αὐθεντίας.

[1] Θεωρῶ ὑποχρέωσίν μου νὰ εὐχαριστήσω θερμῶς καὶ ἐντεῦθεν τὸν καθηγητήν μου τῆς Λατινικῆς Παλαιογραφίας καὶ Διπλωματικῆς ἐν τῇ Ἀρχειακῇ Σχολῇ Βενετίας, διακεκριμένον ἱστοριοδίφην, dott. Luigi Lanfranchi, ὅστις ὡς ὑπεύθυνος τῶν ἐργασιῶν τοῦ Comitato per la publicazione delle Fonti relative alla storia di Venezia μοὶ ὑπέδειξε τὸ ὑλικὸν τῶν Sentenze πρὸς ἔρευναν καὶ δημοσίευσιν καὶ μοὶ παρέσχεν εὐγενῶς τὰς φωτογραφίας τῶν ἐγγράφων.

Per magnificum dominum Petrum Mauroceno, honorabilem ducham Crete et eius consilium, bona Johannis Gradonici quondam Michaelis, posita sunt in debito Jecude Judeo, filio Helie de Medico Judeo, habitatore Candide, de iperperis quinquaginta pro toto capitale unius
5 *carte scripte et roborate manu presbyteri Antonii Brixani notai, sub anno MCCCLXII mense marcii die XXVIIII indictione XV Candide insula Crete, quam soprascriptus Johannes Gradonicus fieri fecit soprascripto Jecude Judeo de iperperis L sibi solvendis usque ad unum terminum elapsum et circa, pro ut in dicta carta continetur. Presentibus*
10 *camerariis comunis, qui aderant pro defendendo juribus comunis, quoniam bona soprascripti Johannis Gradonici confiscata sunt comuni. Juravit dictus Jecudas Judeus secundum legem suam et data est sibi virtus intromittendi bona soprascripti Johannis, per satisfactionem predictorum, exceptis tamen feudis que remanentur in dispositione du-*
15 *calis dominii.*

Actum Candide anno domini MCCCLXIIII, mensis decembris, die XVI, indictione tercia, manu mei Johannis Murgano, scribe palacii Candide.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Petrum Mauroceno, honorabilem ducham Crete.* Ὁ Pietro Morosini ἐχρημάτισε Δούκας Κρήτης ἀπὸ τοῦ ἔτους 1364 μέχρι τοῦ 1366 (ἴδ. τὰς ἀναγραφὰς τῶν Δουκῶν τῆς Κρήτης παρὰ H. Noiret, Documents, ἔνθ' ἀν., σ. 556). Δούκας (duca) ἐλέγετο ὁ ἀνώτατος ἄρχων τῆς νήσου, περιβεβλημένος μὲ πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν καὶ ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν Δοῦκα (dux, doge) Ἑνετίας. Ἐξελέγετο ὑπὸ τῆς Ἑνετικῆς Συγκλήτου καὶ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἦτο διετοῦς διαρκείας (ἴδ. Στ. Ξανθουδίδου, Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ, ἔνθ' ἀν., σ. 11).

1-2. *et eius consilium.* Τὸ Συμβούλιον τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης ἀπετέλουν δύο Σύμβουλοι (consiliarii) ἐκλεγόμενοι ὑπὸ τῶν εὐγενῶν προυχόντων τῆς Ἑνετίας διὰ δύο ἔτη. Ὁ Δούκας μετὰ τῶν Συμβούλων ἀπετέλουν τὴν Αὐθεντίαν (Signoria). Κατὰ τὸ ἔτος 1364 consiliarii ἦσαν ὁ Nicolò Civrano καὶ ὁ Lodovico Demolino (ὡς δείκνυται ἐξ ἄλλων ἐγγράφων τῶν Sentenze ἀναφερομένων εἰς τὸν αὐτὸν μῆνα καὶ ἔτος).

2. *bona Johannis Gradonici.* Ἑνετικὸν ἐπώνυμον Gradenigo. Παλαιὰ εὐγενὴς οἰκογένεια (πρῶται μνεῖαι εἰς τὰ Ἑνετικὰ μοναστηριακὰ ἔγγραφα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος) μέλη τῆς ὁποίας ἀπαντοῦν καὶ ὡς ἁπλοῖ ἀστοί. Κλάδος τῆς οἰκογενείας αὐτῆς, ἐκ τῶν παλαιοτέρων Ἑνετῶν ἀποίκων τῆς Κρήτης, διεδρά-

μάτισεν ἐξέχοντα ῥόλον κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1363 πρωτοστατήσας εἰς τὴν ἐναντίον τῆς Μητροπόλεως ἐξέγερσιν. Εἰς τὸν παρὰ τοῦ Β. Ψιλάκη παρατιθέμενον κατάλογον τῶν συνωμοτῶν τῆς ἐπαναστάσεως ἀπαντᾷ καὶ τὸ ὄνομα Ἰωάννης Γραδενῖγος (Ἱστορία τῆς Κρήτης, Β', σ. 146). Ἴδε προσέτι καὶ Μ. Μανούσακα, Ἀλοΐσιος-Ἀμβρόσιος Γραδενῖγος (1616 ci-1680). Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου, ἔτος Ε' (1958), σ. 102-148, σημ. 3.

3. *Jecude Judeo, filio Helie de Medico.* Ἑβραϊκὸν ὄνομα Jecudo-Jecudas ἀπαντᾷ καὶ ὑπὸ τὸν τύπον Secundo βλ. ἐπιγραφὴν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων ἐξ Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος δημοσιευομένην ὑπὸ Ν. Γιαννοπούλου, Αἱ Ἰουδαϊκαὶ παροικίαι, ἔνθ' ἀν., Ζ', σ. 255.

de Medico. Ἡ ἐξάσκησις τοῦ ἰατρικοῦ ἐπαγγέλματος ἦτο συνήθης παρ' Ἰουδαίοις κατὰ τὸν Μεσαίωνα.

habitatore Candide. Candida ἢ Candia εἶναι ὁ λατινικὸς τύπος τοῦ ὀνόματος Χάνδαξ. Πρόκειται περὶ τῆς τότε πρωτευούσης τῆς νήσου, τοῦ σημερινοῦ Ἡρακλείου. Ἴδε, Ν. Β. Τωμαδάκη, Κρήτη = Χάνδαξ = Ἡράκλειον, ΕΕΒΣ ΚΑ' (1951), σ. 235-237.

4. *de iperperis.* Περὶ τοῦ Βυζαντινοῦ ὑπερπύρου καὶ τῆς ὑποτιμήσεώς του κατὰ τὸν ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνα, ὁπότε ἔφθασε νὰ περιέχῃ μόνον 11 καράτια καθαροῦ χρυσοῦ, ἴδε D. A. Zakythinos, Crise monétaire et crise économique à Byzance (Athènes 1948), σσ. 30-48. Εἰς τὰς Ἑνετικὰς κτήσεις τῆς Ρωμανίας παραμένει ἡ ὀνομασία ὑπέρπυρον διὰ τὰ τοπικὰ νομίσματα. Οὕτω τὰ ἔγγραφα τῆς Κρήτης ἀναφέρουν σχεδὸν κατ' ἀποκλειστικότητα τὸ ὡς ἄνω νόμισμα ἡ ἀξία τοῦ ὁποίου ἐποίκιλλε μεταξὺ τοῦ $^{1}/_{3}$ καὶ τοῦ $^{1}/_{4}$ τοῦ Ἑνετικοῦ δουκάτου. Ἐν ἐγγράφῳ τῶν μέσων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἀναφέρεται: ducatus valet ab iperperis 4 et solidis 26. (Duca di Candia 2 - Ducali e lettere ricevute, quaderno 19 <1441-1443>, f. 23v) ἴδε Fr. Thiriet, Régestes, I, Appendice, σ. 227.

5. *manu presbyteri Antonii Brixani notai.* Μὲ τὸ ἐπώνυμον Brixano ἀναφέρονται τέσσαρες Λατῖνοι νοτάριοι τοῦ Χάνδακος κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. Τοῦ Ἀντωνίου Brixano αἱ σωζόμεναι νοταριακαὶ πράξεις ἀνήκουν εἰς τὰ ἔτη 1350-1398, ἴδε Σπ. Θεοτόκη, Εἰσαγωγή, ἔνθ' ἀν., σ. 77 καὶ ἑξῆς. Ὁ Θεοτόκης ἀντέγραψε τὸν πίνακα τῶν σωζομένων νοταρίων τῆς Κρήτης ἐν τῷ Κρατικῷ Ἀρχείῳ Βενετίας ἀπὸ τὴν Statistica degli atti custoditi nella sezione notarile, Venezia 1886.

Τὸ λειτούργημα τοῦ νοταρίου, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς Ἑνετοκρατίας, ἐξασκεῖται συχνὰ ὑπὸ προσώπων ἀνηκόντων εἰς τὸν κλῆρον. Μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τῶν Sentenze ἀνευρέθη δουκικὴ ἀπόφασις τῶν ἀρχῶν τοῦ 1365 (Φεβρουάριος 1364 more veneto) δυνάμει τῆς ὁποίας Ἕλλην ἱερεὺς διορίζεται νοτάριος in scriptura greca (τὸ ἔγγραφον θὰ ἐκδώσωμεν προσεχῶς).

9. *Presentibus camerariis comunis*. Οἱ camerarii (camerlenghi) προΐσταντο τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Ἐνετικοῦ Δημοσίου. Κατ' ἀρχὰς ἦσαν δύο γενόμενοι ἀργότερον τέσσαρες. Ἦσαν ἀνώτατοι ὑπάλληλοι δυνάμενοι νὰ ἀναπληρώσουν καὶ αὐτοὺς τοὺς συμβούλους, ἴδε Σ τ. Ξ α ν θ ο υ δ ί δ ο υ, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ, σ. 12. E. G e r l a n d, Das Archiv, σ. 91-92 καὶ J. J e g e r l e h n e r, Beiträge, ἔνθ' ἀν., σ. 442. Τὸ Δημόσιον Ταμεῖον τῆς Κρήτης ὠνομάζετο Camera Cretae, ὑπῆρχον δὲ καὶ ἐπὶ μέρους τοπικὰ ταμεῖα ὡς ἡ Camera Χανίων, ἴδε F r. T h i r i e t, Régestes, I, σ. 96, ἀριθ. ἐγγρ. 366 καὶ Σπ. Θεοτόκη, θεσπίσματα, B 1, σ. 46-47. Ἐν τῇ προαναφερθείσῃ διαθήκῃ τοῦ Ἰουδαίου ὅστις κληροδοτεῖ τὸ πρὸς αὐτὸν χρέος τοῦ Δημοσίου γράφεται: «...ἔτι ἀφίημι πᾶν ἐκεῖνο ὃ μοὶ ὀφείλεται ἀπὸ τὴν κάμεραν τοῦ κουμουνίου». Κ. Σ ά θ α, Μεσαιων. Βιβλιοθ. ἔνθ' ἀν. VI, σ. 663.

12. *Juravit... secundum legem suam*. Ἐπειδὴ ἦτο Ἰουδαῖος ἦτο φυσικὸν νὰ ὁρκισθῇ κατὰ τὸν ἴδιον αὐτοῦ νόμον. Εἰς τὰ Καπιτουλάρια τῆς Κρήτης παρουσιάζονται οἱ Ἑβραῖοι χαίροντες τῆς αὐτῆς δικαστικῆς ἰσότητος μετὰ τῶν ἐντοπίων Χριστιανῶν. «Iuro ad evangelia sancta dei, quod omnibus petentibus rationem tam de Grecis quam de Iudeis rationem faciam bona fide et sine fraude», Capitularium Prosoporum, ἴδε E. G e r l a n d, Das Archiv, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 98.

14. *exceptis tamen feudis*. Καὶ πρὸ τῆς λήψεως τῶν μέτρων τοῦ 1416 ἡ Δημοκρατία δὲν ἐπιτρέπει τὴν μεταβίβασιν, λόγῳ χρεῶν, Ἐνετικῶν τιμαρίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους. Τὰ τιμάρια ἄλλωστε ἐθεωροῦντο περιουσία κρατική.

17. *manu... Johannis Murgano scribe*. Ὁ γραφεὺς ἦτο κρατικὸς ὑπάλληλος παρὰ τῇ Αὐθεντίᾳ. Διὰ τὸν διορισμόν, τὴν μισθοδοσίαν του καὶ τὰ λοιπὰ ζητήματά του λαμβάνονται ἀποφάσεις κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὴν Σύγκλητον. Γραφεὺς ὑπῆρχε καὶ παρ' ἑκάστῃ Καστελλανίᾳ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς νήσου. Οἱ ἐν Κρήτῃ ὑπηρετοῦντες γραφεῖς δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι τιμαριοῦχοι. Περὶ τούτων ἴδε κυρίως E. G e r l a n d, Das Archiv, ἔνθ' ἀν. καὶ Σ π. Θ ε ο τ ό κ η, Ἀποφάσεις, ἔνθ' ἀν., Εὑρετήριον, σ. 260.

2.

Ἀπόφασις τοῦ Δούκα Κρήτης καὶ τῶν Συμβούλων διὰ τῆς ὁποίας δημεύεται ἡ περιουσία τοῦ Λεονάρδου Gradenigo ἕνεκα χρέους πρὸς τὸν Ἰουδαῖον Jecudas de Medico. 16 Δεκεμβρίου 1364

(Archivio di Stato di Venezia — Duca di Candia 26: Sentenze, τετράδιον 1 ⟨1364/65⟩, φ. 20r).

ΠΕΡΙΛΗΨΙΣ. — Ἡ περιουσία τοῦ Λεονάρδου Gradenigo, ποτὲ Μιχαήλ, δημεύεται ἐξ αἰτίας χρέους 100 ὑπερπύρων τὰ ὁποῖα οὗτος ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἰουδαίου Jecudas, υἱοῦ τοῦ Ἠλία de Medico, μὲ ὑποχρέωσιν ἐξοφλήσεως ἐντὸς τακτοῦ χρόνου διαρρεύσαντος ἤδη, διὰ νοταριακῆς πράξεως τῆς 29ης Ἀπριλίου 1362. Ἡ πρᾶξις ἐγένετο ἐν Χάνδακι ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ νοταρίου Ἀντωνίου Brixano. Ἡ δήμευσις γίνεται παρουσίᾳ τῶν Καμεραρίων παρισταμένων διὰ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν συμφερόντων τοῦ Δημοσίου. Εἰς τὸν Ἰουδαῖον δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἐπέμβασις εἰς τὰ φέουδα τοῦ ποτὲ Λεονάρδου Gradenigo, τῶν τιμαρίων ἀνηκόντων εἰς τὴν Αὐθεντίαν.

Per magnificum dominum Petrum Mauroceno, honorabilem ducham Crete et eius consilium, bona Leonardi Gradonici quondam Michaelis, posita sunt in debito Jecude Judeo, filio Helie de Medico habitatore Candide, de iperperis centum pro toto capitale unius carte
5 *scripte et roborate manu presbyteri Antonii Brixani notai sub anno MCCCLXII, mense aprilis die XXVIIII, indictione XV, Candide insula Crete, quam soprascriptus Leonardus Gradonicus fieri fecit soprascripto Jecude Judeo de iperperis centum sibi dandis ad unum terminum elapsum pro ut in dicta carta continetur. Presentibus camerariis qui*
10 *aderant pro defendendo juribus comunis quoniam bona soprascripti Leonardi Gradonici confiscata sunt comuni. Juravit dictus Jecuda Judeus secundum legem suam at data est sibi virtus intromittendi bona soprascripti quondam Leonardi, per predictorum iperperorum. Exceptis tamen feudis qui remanentur in dispositione ducalis dominii.*
15 *Actum Candide anno domini MCCCLXIIII, mensis decembris, die XVI indictione IIIa manu mei Johannis Murgano scribe palacii Candide.*

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

2. *bona Leonardi Gradonici*. Τὸ ὄνομα Λεονάρδος Γραδενῖγος ἀπαντᾷ μεταξὺ τῶν συνωμοτῶν τοῦ 1363 προσέτι δὲ ἀναφέρεται ὅτι ὁ Λεονάρδος οὗτος, μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Φραγκίσκου, ἔφερον τὴν ἐπωνυμίαν Καλλέργη

(ἴδε Β. Ψιλάκη, Ἱστ. τῆς Κρήτης, Β', σ. 146), Ἐδῶ ἀποκλείεται μᾶλλον νὰ πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου. Αἱ ἐπωνυμίαι, ἂν ὑπάρχουν, ἀκολουθοῦν πάντοτε τὸ ὄνομα εἰς τὰ κείμενα τῶν Sentenze, πρὸς ἀκριβέστερον καθορισμὸν τοῦ προσώπου διὰ τὸ ὁποῖον πρόκειται.

13. *quondam Leonardi*. Τοῦ ποτὲ Λεονάρδου. Τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπολύεται τὸ δημευτικὸν ἔγγραφον ὁ χρεώστης ἔχει ἤδη ἀποθάνει.

3.

Ἀπόφασις τοῦ Δούκα Κρήτης καὶ τῶν Συμβούλων διὰ τῆς ὁποίας δημεύεται ἡ περιουσία τοῦ Ἀντωνίου Gradenigo ἕνεκα χρέους πρὸς τὸν Ἰουδαῖον Jecudas de Medico. 16 Δεκεμβρίου 1364

(Archivio di Stato di Venezia — Duca di Candia 26: Sentenze, τετράδιον 1 (1364/65), φ. 20v).

ΠΕΡΙΛΗΨΙΣ. — Ἡ περιουσία τοῦ Ἀντωνίου Gradenigo, τοῦ ποτὲ Ἰωάννου, δημεύεται διὰ χρέος 100 ὑπερπύρων τὰ ὁποῖα οὗτος ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἰουδαίου Jecude, υἱοῦ τοῦ Ἠλία de Medico, μὲ τὴν ὑποχρέωσιν ἐπιστροφῆς τοῦ ποσοῦ ἐντὸς τακτῆς προθεσμίας, διὰ νοταριακῆς πράξεως τῆς 19ης Σεπτεμβρίου 1362. Ἡ πρᾶξις ἐγένετο ἐν Χάνδακι ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ νοταρίου Ἀντωνίου Brixano. Ἡ δήμευσις γίνεται παρουσίᾳ τῶν Καμεραρίων, παρισταμένων διὰ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν συμφερόντων τοῦ Δημοσίου. Εἰς τὸν Ἰουδαῖον Jecudas δὲν ἐπιτρέπεται ἡ εἴσοδος εἰς τὰ φέουδα τοῦ χρεώστου διότι ἀνήκουν εἰς τὴν Αὐθεντίαν.

Per magnificum dominum Petrum Mauroceno, honorabilem ducham Crete et eius consilium, bona Antonii Gradonici quondam Johannis posita sunt in debito Jecude Judeo filio Helie Judei de Medico habitatore Candide de iperperis centum pro toto capitale unius carte
5 *scripte et roborate manu presbyteri Antonii Brixani notai sub anno MCCCLXII, mense septembris die XVIIII indictione prima Candide insula Crete, quam soprascriptus Antonius Gradonicus fieri fecit soprascripto Jecude Judeo de iperperis centum sibi solvendis ad unum terminum elapsum, pro ut in dicta carta continetur. Presentibus ca-*
10 *merariis comunis, qui aderant pro defendendis juribus comunis, quoniam bona soprascripti Antonii confiscata sunt comuni. Juravit soprascriptus Jecudas Judeus vera esse qui in dicta carta continentur et se nichil inde recepisse. Unde data est sibi virtus intromittendi bona soprascripti Antonii Gradonici per satisfactionem predictorum, exceptis*
15 *tamen feudis, que remanentur in dispositione ducalis dominii.*
Actum Candide anno domini MCCCLXIIII, mensis decembris, die XVI indictione III manu mei Johannis Murgano scribe palacii Candide.

3 - 12 - 1964

4.

Ἀπόφασις τοῦ Δούκα Κρήτης καὶ τῶν Συμβούλων διὰ τῆς ὁποίας δημεύεται ἡ περιουσία τοῦ Γαβριὴλ de Abbatis ἕνεκα χρέους πρὸς τὸν Ἰουδαῖον Jecudas del Medego de Nigropontis. 16 Δεκεμβρίου 1364

(Archivio di Stato di Venezia — Duca di Candia 26: Sentenze, τετράδιον 1 (1364-65), φ. 20v).

ΠΕΡΙΛΗΨΙΣ. — Ἡ περιουσία τοῦ Γαβριὴλ de Abbatis, δημεύεται ἐξ αἰτίας χρέους 100 ὑπερπύρων, τὰ ὁποῖα οὗτος ἔλαβε, μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐπιστροφῆς ἐντὸς τακτῆς προθεσμίας ἥτις διέρρευσεν ἤδη, παρὰ τοῦ Ἰουδαίου Jecudas del Medego ἐξ Ἐγρίπου, κατοίκου Χάνδακος, διὰ πράξεως τῆς 27ης Μαρτίου 1360, γραφείσης παρὰ τοῦ νοταρίου Ζαχαρίου de Fredo. Εἰς τὴν δήμευσιν παρίστανται οἱ Καμεράριοι διὰ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν συμφερόντων τοῦ Δημοσίου. Ὁ Ἰουδαῖος Jecudas δύναται νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ χρεώστου ὄχι ὅμως καὶ εἰς τὰ φέουδα, τὰ ὁποῖα παραμένουν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Αὐθεντίας.

Per magnificum dominum Petrum Mauroceno, honorabilem ducham Crete et eius consilium, bona Gabrielis de Abbatis posita sunt in debito Jecude Judeo del Medego, de Nigropontis, habitatore Candide, de yperperis centum pro toto capitale unius carte scripte et roborate manu Çacharie de Fredo notai, sub anno MCCCLX, mense marcii, die
5 *XXVII, indictione XII, Candide insula Crete, quam soprascriptus Gabrieles fieri fecit soprascripto Jecude Judeo de yperperis C sibi solvendis usque ad unum terminum elapsum, pro ut in dicta carta continetur. Presentibus camerariis comunis qui aderant pro defendendis juribus comunis, quoniam bona soprascriptis Gabrielis confiscata sunt*
10 *comuni. Juravit Soprascriptus Jecudas Judeus et data est sibi potestas intromittendi bona soprascripti quondam Gabrielis per satisfactionem predictorum. Exceptis tamen feudis que remanentur in dispositione ducalis dominii.*
Actum Candide anno domini MCCCLXIIII, mensis decembris die
15 *XVI, Indictione IIIa, manu mei Johannis Murgano scribe palacii Candide.*

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

2. *de Abbatis*. Λατινικὸν ἐπώνυμον σπάνιον ἐν Κρήτῃ, δὲν ἀπαντᾷ οὔτε παρὰ νοταρίοις, οὔτε παρὰ Trivan. Ὁ Noiret καὶ ὁ Θεοτόκης δὲν τὸ ἀναφέρουν. Κατὰ τὸν καθ. κ. Τωμαδάκην πρόκειται περὶ κληρικοῦ.

3. *del Medego*. Σύνηθες ἑβραϊκὸν ἐπώνυμον τῶν Ἑνετικῶν χρόνων. Ἴδε Μ. Μανούσακα, Νέα βενετικὰ ἔγγραφα περὶ Λ. Ντελλαπόρτα, ἔνθ᾽ ἀν., σ. 428.

de Nigropontis. Εἰς τὴν Ἔγριπον (Χαλκίδα) ὑπῆρχε παλαιοτάτη Ἰουδαϊκὴ ἀποικία, ἥτις ἤκμαζεν ἐπὶ Ἑνετοκρατίας. Τῆς Χαλκίδος οὔσης ἀξιολογωτάτου ἐμπορικοῦ κέντρου, οἱ ἐκεῖ ἐγκατεστημένοι Ἰουδαῖοι ἦσαν οἱ περισσότερον εὐνοημένοι ἐξ ὅλων ὅσοι κατῴκουν τὴν Ρωμανίαν. Ἴδε Ν. Γιαννοπούλου, Αἱ Ἰουδαϊκαὶ παροικίαι ἀνατ. Ἑλλάδος, ΕΕΒΣ Ι΄, σ. 187 καὶ Fr. Thiriet, Romanie Vénitienne, ἔνθ᾽ ἀν., σ. 211, σημ. 2 καὶ σ. 299.

4. *Çacharia de Fredo*. Νοτάριος Χάνδακος, σώζονται πράξεις αὐτοῦ τῶν ἐτῶν 1342 - 1366. Ἴδε Σπ. Θεοτόκη, Εἰσαγωγή, ἔνθ᾽ ἀν., σ. 84.

5.

Ἀπόφασις τοῦ Δούκα Κρήτης καὶ τῶν Συμβούλων διὰ τῆς ὁποίας δημεύεται ἡ περιουσία τοῦ Μάρκου Fradello ἕνεκα χρέους πρὸς τὸν Ἰουδαῖον Chagi. (29 Ἰουλίου 1372)

(Archivio di Stato di Venezia — Duca di Candia 26: Sentenze, τετράδιον 3 ⟨Ἰούλιος - Αὔγουστος 1372⟩, φ. 212r).

ΠΕΡΙΛΗΨΙΣ. — Δημεύεται ἡ περιουσία τοῦ ποτὲ Μάρκου Fradello ἐξ αἰτίας χρέους 535 ὑπερπύρων πρὸς τὸν ποτὲ Ἰουδαῖον Chagi, τὰ ὁποῖα οὗτος ἐδανείσθη μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐπιστροφῆς ἐντὸς ἑνὸς ἔτους. Ἡ νοταριακὴ πρᾶξις τῆς χρεώσεως ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ νοταρίου Χάνδακος Μάρκου Don Zorzi κατὰ τὸ ἔτος 1363, τὴν 4ην Ἰουνίου, καὶ ὑπεγράφη παρὰ τοῦ Μάρκου Fradello, ἐκ τοῦ κυρίως οἴκου τῶν Fradello, παρὰ τοῦ υἱοῦ του Ἰωάννου Fradello καὶ παρὰ τοῦ ἀνεψιοῦ του Ματθαίου Fradello, ὡς ἐγγυητοῦ τοῦ ὡς ἄνω ποσοῦ. Ὁ διακανονισμὸς γίνεται μεταξὺ τῆς Ἰουδαίας Calli, χήρας καὶ πληρεξουσίου τοῦ Chagi καὶ τῶν πληρεξουσίων τοῦ ποτὲ Μάρκου Fradello καὶ τοῦ ποτὲ Ματθαίου Fradello. Δίδεται ἡ ἄδεια εἰς τὴν Ἰουδαίαν Calli ὅπως εἰσέλθῃ εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ Μάρκου Fradello, ἐξαιρέσει τῶν τιμαρίων καὶ τῶν περιουσιακῶν στοιχείων, ἅτινα ἀφοροῦν εἰς τὰ τιμάρια, τὰ ὁποῖα εἶναι περιουσία τοῦ Δημοσίου. Οἱ πληρεξούσιοι τοῦ ποτὲ Ματθαίου Fradello, ἐγγυητοῦ, εἶναι ἀπηλλαγμένοι πάσης ὑποχρεώσεως εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ περιουσία τοῦ Μάρκου Fradello δὲν ἐξαρκεῖ διὰ τὴν ἐξόφλησιν τοῦ πρὸς τοὺς δανειστὰς ποσοῦ.

Dominii Petri Cornario
die soprascripta

Per soprascriptum dominum ducham et eius consilium, bona Marci Fradelli quondam posita sunt in debilo Calli judee relicte et

5 *commissarie Chagi iudei quondam, habitatore Candide, de iperperis quingentis trigintaquinque per solutionem totius debiti unius carte, scripte et roborate manu presbyteri Marci Donçorçi, notai, sub anno MCCCLXIII, mense junii, die IIII, indictione prima, Candide insula Crete, quam soprascriptus Marcus Fradello principalis et Johannes*
10 *Fradello eius filius, de suo velle, et Matheus Fradello nepos eius et pleçius, fieri fecerunt commissariis soprascripti Chagi iudei de iperperis quingentis trigintaquinque sibi dandis usque ad anno unum tunc proximo. Presentibus camerarios comunis, qui vocati fuerunt pro defendendis iuribus comunis, quoniam bona dicti quondam Marci confiscata*
15 *sunt comuni. Iuravit soprascripta commissaria et data sint ei plena virtus intromittendi bona dicti quondam Marci Fradello, pro satisfactione dicti debiti, exceptis tamen feudis et habenciis que spectant ad feuda, que exclusa sunt predictis, secundum mandatum ducalis dominii. Salvo tamen iure commissarium quondam soprascriptum Ma-*
20 *theum Fradello fideiussorem de capitali dicti debiti, in casu que ipsi non possint habere solutionem suam integram de bonis soprascripti Marci Fradelli principalis debitoris, secundum ordines statutorum.*

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Dominii Petri Cornario*. Ὁ Pietro Corner διετέλεσε Δούκας τῆς Κρήτης ἀπὸ τοῦ 1370 μέχρι τοῦ 1372. Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1372 ὑπηρετεῖ ἀκόμη ἐν Κρήτῃ.

3. *et eius consilium*. Σύμβουλοι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐχρημάτιζον οἱ Nicolò Delphyno καὶ Baldo Quirino (ἀναφέρονται ἐν ἐγγράφῳ τῆς αὐτῆς σειρᾶς ὑπὸ ἡμερομηνίαν 28 Ἰουλίου 1872).

4. *Marci Fradelli*. Ἡ οἰκογένεια τῶν Fradello ἀπαντᾷ εἰς τὰ Κρητικὰ ἔγγραφα ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος. Τῷ 1279 ἀναφέρονται τιμαριοῦχοι ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτὸ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πεδιάδος (ἴδε M. Chiaudano e A. Lombardo: Leonardo Marcello, ἔνθ᾽ ἀν., σσ. 27 - 28). Ὡς τιμαριοῦχοι τῆς περιοχῆς Χάνδακος ἀναφέρονται ἐπίσης κατὰ τὸ 1307 καὶ 1340 (Σπ. Θεοτόκη, Θεσπίσματα Β 1, σσ. 44 καὶ 196). Ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Trivan οἱ Fradello ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν Nobili Veneti τοῦ Χάνδακος (ἴδε Μ. Μανούσακα, Ἡ παρὰ Trivan ἀπογραφὴ τῆς Κρήτης ⟨1644⟩, Κρητ. Χρονικά, ἔτος Γ΄ (1949), σ. 45).

4 - 5. *Calli judee relicte et commissarie*. Αἱ Ἑβραῖαι εἶχον περισσοτέραν ἐλευθερίαν νὰ χειρίζωνται περιουσιακὰς ὑποθέσεις καὶ νὰ ἐμφανίζωνται πρὸ τῶν δικαστηρίων ὡς ἐπίτροποι ἢ πληρεξούσιοι ἀνδρῶν. Πρβλ. τὴν ἀντι-

δικίαν τοῦ τιμαριούχου Μάρκου Βενιέρη (1371) πρὸς Ἰουδαίαν, ὀνόματι Lea, ἐπὶ κτηματικῆς ὑποθέσεως, ἥτις ἔφθασε μέχρι τῆς Ἑνετικῆς Συγκλήτου (ἴδε Σ π. Θ ε ο τ ό κ η, Θεσπίσματα, Β 2, σ. 155). Περὶ ἐπιτροπεύσεως ἐκ μέρους γυναικὸς ἴδε τοῦ Αὐτοῦ: Τὰ Καπιτουλάρια τῆς βενετοκρατουμένης Κρήτης 1298-1500, Ἐπετ. Ἑταιρ. Κρητικῶν Σπουδῶν, τόμ. 4 (1941), σ. 128.

Ἡ λατινικὴ λέξις commissarius ἔχει μεταφερθῆ καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικήν: «ποιῶ δὲ τοὺς ἐμοὺς ἐπιτρόπους καὶ κομεσαρίους μου κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἐκλαμπροτάτης μου αὐθεντίας». (Ἀπὸ Κρητικὴν διαθήκην τοῦ 1486, ἴδε Κ. Σ ά θ α, Μεσαιων. Βιβλιοθήκη, VI, σ. 654).

7. *manu presbyteri Marci Donçorçi notai.* Τοῦ Μάρκου Don Zorzi ἀναφέρεται ὅτι σώζονται πράξεις τῶν ἐτῶν 1366 μέχρι 1375 (ἴδε Σ π. Θ ε ο τ ό κ η, Εἰσαγωγή, σ. 79). Διὰ τοῦ ἐκδιδομένου ἐγγράφου μαρτυρεῖται ὅτι ὁ ἐν λόγῳ νοτάριος ἔχει γράψει καὶ πράξεις παλαιοτέρας μὴ διασωθείσας.

9. *principalis* = ὁ κυριώτερος, ὁ πρωτεύων. Ἡ ἐπωνυμία αὔτη δηλοῖ ὅτι ὁ Μᾶρκος Fradello ἀνῆκεν εἰς τὸν παλαιότερον καὶ σπουδαιότερον τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο οἴκων. Ἡ προσθήκη τῆς ἐπωνυμίας μετὰ τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς τὰ κείμενα τῶν Sentenze.

17. *habenciis que spectant ad feuda.* Εἰς τὸ ἀγροτικὸν τιμάριον περιελαμβάνετο καὶ ἀστικὴ ἰδιοκτησία, συνήθως οἰκίαι εἰς τὸν Χάνδακα ἢ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις.

6.

Καταχώρισις εἰς τὸν Μαρῖνον Ruçini ἑνὸς μέρους πεζικοῦ φεούδου (Serventariae) ἀνήκοντος εἰς τὸν Πέτρον Soldino καὶ ἐκπλειστηριασθέντος ἕνεκα χρέους πρὸς τὸν Ἰουδαῖον Moysi de Medico. 22 Ἰουνίου 1414

(Archivio di Stato di Venezia — Duca di Candia 18: Catasticum S. S. Apostolorum, φ. 78v).

ΠΕΡΙΛΗΨΙΣ. — Τῇ συγκαταθέσει τοῦ Δουκὸς Φραγκίσκου Bembo καὶ τοῦ Συμβουλίου του, οἱ πληρεξούσιοι τοῦ Ἰουδαίου Moysi de Medico, δηλαδὴ ἡ χήρα του Anastassu καὶ ὁ υἱός του Jecudas, μεταβιβάζουν διὰ πωλήσεως εἰς τὸν εὐγενῆ Μᾶρκον Ruçini οἰκίας καὶ γῆν ἀστικήν, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ νοταριακῆς πράξεως τῆς 9ης Δεκεμβρίου 1412, γραφείσης παρὰ τοῦ νοταρίου Χάνδακος Ἀνδρέου Σεβαστοῦ. Ἡ ἰδιοκτησία αὕτη ἀνήκουσα προηγουμένως εἰς τὸν Πέτρον Σολδίνο ἀποτελεῖ τὸ $1/4$ μιᾶς σερβενταρίας κειμένης εἰς τὴν περιοχὴν (Δούλη) τοῦ Χάρακος καὶ ἐξεπλειστηριάσθη αἰτήσει τοῦ προειρημένου Ἰουδαίου Moysi de Medico διὰ τὸ πρὸς αὐτὸν χρέος τοῦ Soldino. Τὴν ἰδιοκτησίαν ἀνέλαβεν ὁ Jecudas de Medico ἐξ ὀνόματος τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ, ἀνερχομένου εἰς 2.300 ὑπέρπυρα, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι ἐὰν ὁ

Πέτρος Soldino κατέθετε τὸ ὡς ἄνω ποσὸν ἐντὸς τριῶν μηνῶν ὁ πλειστηριασμὸς ἤθελεν ἀκυρωθῆ. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἡ ἰδιοκτησία θὰ παρέμενεν εἰς τὸν Ἰουδαῖον. Ἡ ἰδιοκτησία πράγματι παρέμεινεν εἰς τὸν Jecudas de Medico ὁ ὁποῖος κατέθεσε τὸ δικαίωμα εἰς τὸ Δημόσιον ταμεῖον, ὡς ὁρίζεται.

Οὕτω οἱ πληρεξούσιοι τοῦ Moysi de Medico, ἐπώλησαν τὰς εἰρημένας οἰκίας καὶ τὴν γῆν εἰς τὸν Μαρῖνον Ruçini. ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε τὴν ἔναντι τοῦ $1/4$ σερβενταρίας τιμαριωτικὴν ὑποχρέωσιν, εἰς ἣν δὲ περίπτωσιν οὗτος δὲν δύναται νὰ φέρῃ τὴν ὑποχρέωσιν (varnitio), τὸ ἀνῆκον εἰς αὐτὸν μέρος τιμαρίου θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ Δημόσιον. Γενόμενος κάτοχος τιμαρίου ὁ Μαρῖνος Ruçini ἔδωκεν ὅλους τοὺς νομίμους ὅρκους πρὸς τὴν Ἑνετικὴν ἐξουσίαν.

De consensu et voluntate magnifici domini Francisci Bembo, militis honorabilis ducha Crete suique consilii, Anastassu, judea, relicta et Jecudas filius et ambo commissarii Moysi de Medico, judei, ut patet, omni sui testi conditi manu Andreae Sevasto, notai, sub anno 1412,
5 *mense decembre, die VIIII, indictione VI, videlicet, post clamorem inde factum, secundum usum, dederunt, vendiderunt et transactaverunt nobili viro ser Marino Ruçini, quondam ser Marci, et heredibus suis, domos et terram positas in civitate scriptas superius Petro... dino pro caratibus sex unius serventariae de jure serventariae unius et*
10 *quarti de Characa Tulo, quas domos tenebat et possidebat dictus Petrus et fuerunt vendite per incantum publicum ad petitionem dicti Moysi, cui erant obligate pro certa quantitate pecuniae et fuerunt date et deliberate soprascripti Jecudi de Medico, nomine dictis partibus suis, pro yperperis duobus milibus octuagentis, cum condictione quod si Petrus*
15 *Soldino puntaret denarios, usque ad tres menses, non valeret incantus et si non puntaret denarios, predictas domos remanerent dicto Judeo habendo terminum mensis unius puntandi dictum precium. Unde dictus Petrus non puntavit pecunia et domus remansint dicto Judeo, qui puntavit partium soprascriptum in camera Communis ut constitit.*
20 *Unde soprascripti commissarii ipsius Moysi judei fuerunt contenti et dederunt et vendiderunt dictas domos soprascripto ser Marino Ruçino, cum onere caratorum sex serventariae, cum condictione etiam inserta in catasticatus soprascripti Petri ·S· si defectu varnitionis devenirent in Commune dicte domus vel terra de extra civitatem dicti feudi.*
25 *Tenetur autem soprascriptus ser Marino Ruçini dictos Karatos sex serventariae defendere et varnire ad beneplacitum dominationis et juravit esse fidelis illustro domino et Commune Venetiarum et tenetur obedire omnibus et singulis mandatis duche et consiliariorum Crete et capitulariis ducalis dominii et omnium aliorum qui pro commune*
30 *venendis in his partibus deputati suos, vixit secundum quod tanget quemlibus predictorum per formam suarum commissionum.*

Actum anno domini MCCCCXIIII, mense junii, die XXII, indictione VIII, manu mei Bonacursii Grimani, vice Cancellarii Crete.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *domini Francisci Bembo.* Ὁ Φραγκῖσκος Bembo ἐχρημάτισε Δούκας Κρήτης ἀπὸ τοῦ 1413 μέχρι τοῦ 1415 (ἴδε H. Noiret, Documents, σ. 556).

2. *suique consilii.* Εἷς ἐκ τῶν δύο Συμβούλων Κρήτης κατὰ τὸ ἔτος 1414 ἦτο ὁ Paolo Trevisan. Ἡ παρὰ τῆς Ἐνετ. Συγκλήτου ἐκλογή του εἶναι καταγεγραμμένη ἐν: Segretario alle voce, Nota di Elezioni (sec. XIV-XV), Archivio di Stato di Venezia, Indici, 313.

3. *commissarii Moysi de Medico.* Ἐὰν ἐδῶ τὸ de Medico δὲν ἀποτελῇ ἁπλῆν μνείαν ἐπαγγέλματος ἀλλ' Ἑβραϊκὸν οἰκογενειακὸν ὄνομα, εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ὑπῆρχεν ἰσχυρὰ οἰκονομικῶς Ἑβραϊκὴ οἰκογένεια μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ ἐν Χάνδακι, ἀπὸ τὴν ὁποίαν νὰ ἐσυνήθιζον νὰ δανείζωνται οἱ Ἐνετοὶ τιμαριοῦχοι τῆς περιοχῆς ἐπὶ μίαν ὅλην πεντηκονταετίαν (1364-1414).

4. *manu Andreae Sevasto notai.* Ἀνδρέας Σεβαστός, νοτάριος Χάνδακος. Σώζονται νοταριακαὶ πράξεις αὐτοῦ, Λατινιστὶ συντεταγμέναι, ἀνήκουσαι εἰς τὰ ἔτη 1412-1417 (ἴδε Σπ. Θεοτόκη, Εἰσαγωγή, ἔνθ' ἀν., σ. 79). Δὲν ἀναφέρεται ἂν ἐσώθησαν παρ' αὐτοῦ γεγραμμέναι εἰς Ἑλληνικὴν γλῶσσαν πράξεις ἢ διαθῆκαι. Περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἀπαντᾷ ἐν Χάνδακι καὶ ἄλλος νοτάριος ὑπὸ τὸ αὐτὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα: Ἰωάννης Σεβαστὸς (1436-1473).

7. *nobili viro ser Marino Ruçini.* Οἱ Ruçino ἢ Ruçini ἦσαν εὐγενὴς Ἐνετικὴ οἰκογένεια τῆς μητροπόλεως ἔχουσα κτηματικὴν περιουσίαν καὶ ἐν Κρήτῃ. Εἰς ἔγγραφον, μὲ ἡμερομηνίαν 30 Ἰανουαρίου 1310 m.v. (=1311), συνταχθὲν ἐν Clugia (σήμ. Chioggia, ἐπὶ τῆς νοτίου ὄχθης τοῦ βενετικοῦ Τενάγους), ἀναφέρεται ὅτι ὁ Marcus Ruçini ἐδήλωσεν «habere ad affictum a monasterio Sancti Georgii unum locum quod est in Candida insula Cretensis...» (ἀνέκδοτον μοναστηριακὸν ἔγγραφον ἀποκείμενον εἰς Archivio di Stato di Venezia, S. Giorgio Maggiore, Processi 19. Ἴδε σχετικῶς καὶ τὸ ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἔργον τοῦ L. Lanfranchi, S. Giorgio Maggiore, Diocesi Castellana ⟨982-1199⟩, εἰς τὴν σειρὰν τοῦ Comitato per la Publicazione delle Fonti relative alla Storia di Venezia).

9. *pro caratibus sex unius serventariae.* Ἤτοι διὰ τὸ ἓν τέταρτον ($^6/_{24}$) μιᾶς Σερβενταρίας. Serventarie ἦσαν τὰ κατώτερα πεζικὰ τιμάρια,

ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔφθανε τὸ $^1/_6$ τοῦ ἱπποτικοῦ τιμαρίου (cavalleria). Ἴδε Στ. Ξανθουδίδου, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ, ἔνθ' ἀν., σ. 8 καὶ 126. Αἱ Σερβενταρίαι ἀναφέρονται πολὺ συχνὰ εἰς τὰ Ἐνετικὰ ἔγγραφα.

10. *de Characa.* Τὸ τοπωνύμιον Χάρακας ἀπαντᾷ ἐν Κρήτῃ α') εἰς τὴν Σούδαν Χανίων, β') εἰς τὴν Ἀργυρούπολιν, τοῦ σημερινοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης (ἴδε Ν. Ἐ. Χατζηδάκι, Τοπωνυμικὰ Ἀργυρουπόλεως, Ἐπετ. Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τόμ. 1 ⟨1938⟩, σ. 451) καὶ γ') εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μονοφατσίου, τοῦ σημερινοῦ Νομοῦ Ἡρακλείου. (Δῆμος Χάρακος, ἴδε Λεξικὸν τῶν Δήμων, Κοινοτήτων καὶ Συνοικισμῶν τῆς Ἑλλάδος 1961, σ. 154). Ἐδῶ πρόκειται περὶ τοῦ Χάρακος Μονοφατσίου. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀρχικῆς διανομῆς τῶν φεούδων (1237) τὰ τιμάρια τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας Μονοφατσίου κατεγράφησαν ἐν τῷ Καταστίχῳ S.S. Apostolorum. Τὸ ἐν λόγῳ τοπωνύμιον ὡς S. Iohannes Caracha ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὰς νοταριακὰς πράξεις τοῦ Leonardo Marcello, ἔνθ' ἀν., σ. 67 καὶ 138. Ὡς χωρίον, ὑπὸ τὸ ὄνομα Χάρακας (Casale Characa), ἀνῆκον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ φρουρίου Castel Bonifacio, ἀπαντᾷ εἰς τὴν Ἔκθεσιν Basilicata (Bibl. Marciana, MSS Ital, Cl. VI, ἀριθ. 1683/8376 f. 37v).

Tulo ἢ *Tuli.* Ἡ φθορὰ τῆς περγαμηνῆς εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἀκριβῆ ἀνάγνωσιν τῆς λέξεως. Πιθανὸν ἐδῶ νὰ ὑποδηλοῦται τὸ εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἀνῆκον τοπωνύμιον Δούλη (ἴδε Basilicata ἔνθ' ἀν., f. 37v καὶ Κατάλογον Κρητικῶν τοπωνυμίων ἐκ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς Τουρκικῆς Κατοχῆς ⟨1671⟩ ἐν Ν. Σταυριανίδου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας ἐν Κρήτῃ, Κρητ. Χρονικά, τόμ. Α', σσ. 84-102).

11. *vendite per incantum publicum.* Ὁ πλειστηριασμὸς ἦτο ὑποχρεωτικὸν νὰ γίνεται δημοσίᾳ εἰς κεντρικὸν σημεῖον τοῦ Χάνδακος (ἴδε Σπ. Θεοτόκη, Ἀποφάσεις Α', σ. 31).

21. *dederunt et vendiderunt.* Οἱ πληρεξούσιοι τοῦ δανειστοῦ Moysi de Medico ὡς Ἰουδαῖοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχουν ὑπὸ τὴν κυριότητά των ἀκίνητον περιουσίαν, ἐφ' ὅσον μάλιστα αὕτη ἀπετέλει τμῆμα τιμαρίου, ἦσαν ὁπωσδήποτε ἠναγκασμένοι νὰ τὴν πωλήσουν.

23. *si defectu varnitionis devenirent.* Ἡ varnitio ἦτο ἡ ὑποχρέωσις τοῦ φεουδάρχου πρὸς φρούρησιν τῆς νήσου καὶ ἦτο συνδεδεμένη μὲ τὴν τιμαριωτικὴν ἰδιοκτησίαν. Πρόσωπον ἀνίκανον νὰ φέρῃ τὴν ὑποχρέωσιν αὐτὴν δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τιμάριον. Ἴδε Μ. Μανούσακα, Νέα ἔγγραφα περὶ τοῦ Λ. Ντελλαπόρτα, σ. 422 ὅπου καὶ βιβλιογραφικά.

32. *Bonacursii Grimani, vice Cancellarii Crete.* Ὁ Cancellarius (ἑλλην. Καντζηλλάριος, Καντζηλλιέρης, Καντζελάριος) ἦτο ἀνώτατος ὑπάλληλος παρὰ τῇ Αὐθεντίᾳ. Ἡ θέσις τοῦ Καγκελλαρίου Κρήτης ἐθεωρεῖτο σπουδαία καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ ἐκλογὴ ἐγίνετο μόνον μεταξὺ τῶν νοταρίων τῆς μείζονος Καγκελλαρίας Βενετίας (ἴδε Σπ. Θεοτόκη, Ἀποφάσεις, σ.

164 - 165). Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Bonacursii Grimani (vice), Καγκελλάριος Κρήτης ἦτο ὁ Laurentius de Monacis, ἐκλεγεὶς ὑπὸ τῆς Συγκλήτου τῷ 1385 καὶ ὑπηρετήσας ἐν τῇ νήσῳ μέχρι τοῦ θανάτου του (1429). Ὁ L. de Monacis εἶναι περισσότερον γνωστὸς ὡς συγγραφεὺς τοῦ Chronicon de rebus Venetis, ἔνθ᾽ ἀν. καὶ θεωρεῖται ὡς ὁ πρῶτος ἱστορικὸς ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησεν ὡς πηγὰς τὰ ἔγγραφα τοῦ Ἑνετικοῦ Ἀρχείου τῆς Κρήτης.

ΜΑΡΙΑ Κ. ΧΑΙΡΕΤΗ

Ο «ΝΕΟΣ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ» * ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΧΡΥΣΟΚΕΦΑΛΟΥ (1831)

Ἐκ μελέτης τοῦ Gh. Cronț, περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἑξαβίβλου ἐπὶ τῶν νομοθετημάτων Μολδαβίας καὶ Βλαχίας ἀπὸ τοῦ ιζ' μέχρι τοῦ ιθ' αἰῶνος [1], ἔλαβον τὸ πρῶτον γνῶσιν τῆς ὑπάρξεως ἀνεκδότου ἑλληνικοῦ χειρογράφου, ὑπ᾽ ἀριθ. 1638, τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων Ἰασίου, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Νέος Ἀρμενόπουλος*» (ἑφεξῆς: Ν.Α.), τῶν ἀρχῶν τοῦ ιθ' αἰῶνος.

Ἡ Ἑταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τῇ παρακλήσει μου, εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μ᾽ ἐφοδιάσῃ διὰ μικροταινίας τοῦ χφ. τούτου, διὰ τὸ ὁποῖον ἐκφράζω καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης πρὸς αὐτὴν τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μου. Ἀτυχῶς πρόκειται περὶ κολοβοῦ χφ. (ἐκ σελ. α' - λδ' + 1 - 14), περιέχοντος μικρὸν μόνον τμῆμα τοῦ ἔργου, δηλ. τὰ Προοίμια, τὴν Κριτῶν Προκατάστασιν, τὴν Κατάκρισιν, τὴν Προθεωρίαν, τὰ κεφάλαια περὶ Κανόνων διαφόρων καὶ περὶ Σημασίας ὀνομάτων καὶ τοὺς τίτλους Α' ἕως Ε' τοῦ πρώτου Βιβλίου. Ἡ σύνταξις τοῦ ἔργου εἶχεν ἄρα γε διακοπῇ τόσον ἀποτόμως εἰς τὸν Ε' τίτλον τοῦ Α' Βιβλίου, ὡς ἐμφανίζεται εἰς τὸ χφ. 1638, ἢ

* Περὶ τῆς Ἑξαβίβλου ὑπάρχουν αἱ ἑξῆς μονογραφίαι, κατὰ χρονολογικὴν σειράν: Κ. Κλονάρη, Πρόχειρον Νόμων τὸ λεγόμενον Ἡ Ἑξάβιβλος... καὶ μεταφρασθεῖσα παρὰ — (Ναύπλιον 1833), Αἰμιλίου Χέρτσογ, Πραγματεία περὶ τοῦ Προχείρου ἢ τῆς Ἑξαβίβλου... (Μόναχον 1837), D. E. Mavrocordato, Harmenopule et son manuel de droit (Extrait de la Revue de législation et de jurisprudence, Février 1846), Σπηλίου Χ. Σακελλαριάδου, Περὶ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ νομοφύλακος καὶ κριτοῦ Κ. Ἀρμενοπούλου (βίος καὶ ἔργα), Ἀθ. 1916, Γ. Μαριδάκη, Ὁ Ἀρμενόπουλος καὶ ἡ τεχνικὴ τοῦ δικαίου, ἐν Τόμῳ Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου (Θεσσαλονίκη 1952), σ. 89 - 109, Ν. Πανταζοπούλου, Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος, νομοφύλαξ καὶ κριτὴς Θεσσαλονίκης (αὐτόθι, σ. 477 - 528), Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Ἡ Ἑξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ ἡ νομικὴ σκέψις ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα (Θεσσαλονίκη 1960). Ἐπίσης διὰ μακρῶν ἀσχολοῦνται περὶ τῆς Ἑξαβίβλου οἱ: J. A. B. Mortreuil, Histoire du Droit byzantin, τ. III (Paris 1846), σ. 349 - 376 καὶ 495 - 502, καὶ C. W. E. Heimbach, Griechisch - römisches Recht im Mittelalter und in der Neuzeit. ἐν Griechenland geographisch, geschichtlich und culturhistorisch... dargestellt, 7 (1870), σ. 444 - 452 = Allg. Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, von Ersch und Gruber, τ. 86 (1870).

[1] Exabiblul lui Armenopol, ἐν περ. Studii, revistă de istorie, τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, 4, ἔτος 16 (1963), σ. 817 - 841.

εἶχε συμπληρωθῇ ἡ ὅλη ἐργασία, ἀπεκόπη δ' ἐκ τῶν ὑστέρων τὸ μέγιστον μέρος τοῦ χφ., ἀπολεσθὲν ἢ λανθάνον που, ὡς ἀκέφαλος 'Εξάβιβλος; Εἶναι δυσχερὴς ἡ θετικὴ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα· κλίνω μᾶλλον ὑπὲρ τῆς δευτέρας ἐκδοχῆς: α') διότι ἐν σελ. δ' παραθέτει ὁ συντάκτης τὴν μετάφρασίν του τοῦ ἐδ. 1, 2, 29 τῆς 'Εξαβίβλου, μὴ ὑπάρχουσαν εἰς τὸ σωθὲν ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖον θὰ περιείχετο εἰς τὸν ΙΒ' τίτλον τοῦ Α' βιβλίου τοῦ Ν.Α., συμφώνως πρὸς τὸν πίνακα περιεχομένων· β') δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τονίζῃ ἐπανειλημμένως ὁ συντάκτης τοῦ Ν.Α. τοὺς καταβληθέντας μεγάλους κόπους[1] πρὸς ἐκπόνησιν τῆς μεταφράσεώς του, εἰς τὰ προφανῶς ἐκ τῶν ὑστέρων συνταχθέντα προοίμιά του, ἐὰν εὑρίσκετο ἀκόμη μόλις εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐργασίας του. Ἴσως μία εἰδικὴ ἔρευνα εἰς τὰς Βιβλιοθήκας καὶ τὰ 'Αρχεῖα τῆς Ρουμανίας[2] ἔλυε τὸ ζήτημα, διὰ τῆς τυχὸν ἀνευρέσεως τῆς συνεχείας, ἐὰν ὑπῆρξε τοιαύτη.

'Ο συντάκτης τοῦ Ν.Α. ὑπογράφει (χφ. σ. α') διὰ τῶν ἀρχικῶν Κ.Κ.Χ., εἶναι δὲ οὗτος, κατὰ τὸν Gh. Cronț[3], πιθανώτατα ὁ ἐν Μολδαβίᾳ δικηγόρος παρὰ τῷ ποινικῷ δικαστηρίῳ Κωνσταντῖνος Κ. Hrisochefal, ἐν τοῖς ἐγγράφοις τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη τὸ χειρόγραφον. Προφανῶς ὑπὸ τὸ ἐκρουμανισθὲν τοῦτο ὄνομα πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν Ἕλληνα νομομαθῆ, ὀνόματι Χρυσοκέφαλον, ἄγνωστον, εἰς ἐμὲ τοὐλάχιστον, ἄλλοθεν[4]. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι πρόκειται περὶ Ἕλληνος νομικοῦ[5], χειριζομένου ἀπταίστως τὴν ἑλληνικήν, ἐγκρατοῦς τοῦ βυζαντινοῦ Δικαίου, ἀναλαβόντος τὴν σύνταξιν τοῦ Ν.Α. *«χάριν τῶν δικαστῶν καὶ δικαζομένων, τῶν ἐν Μολδαβίᾳ»*[6] καὶ εἰς ἐκδήλωσιν *«εὐγνωμοσύνης»*[7] πρὸς τὴν χώραν· μόνον ἕνας ξένος θὰ ᾐσθάνετο τὴν ἀνάγκην ν' ἀνταποδόσῃ *«πάσῃ τῇ Μολδαβίᾳ τὴν παροῦσάν»* του *«ταύτην εὐγνωμοσύνην, διὰ τοῦ μεγάλου μόχθου»* του[8].

'Εφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τοῦ σωθέντος μικροῦ μέρους τοῦ

[1] Χφ. σ. γ': *«ἀνέλαβον μέγιστον ἀγῶνα διὰ νὰ μεταφράσω Νέον 'Αρμενόπουλον»*.

[2] Τοὐλάχιστον εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ἑλληνικῶν χφφ. τῆς Ρουμανικῆς 'Ακαδημίας τοῦ Κ. Λίτσικα (1909) καὶ τοῦ Ν. Καμαριανοῦ (1940), δὲν ἀνεῦρον σχετικόν τι χφ.

[3] Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 835.

[4] Νομίζω, ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ Ν. Α. εἶναι ὅλως ἄσχετος πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Χρυσοκέφαλον, διδάσκαλον καὶ συγγραφέα τῆς τριτόμου «Τερψινόου ἢ Νέας Γραμματικῆς ἁπλοελληνικῆς» (Λειψία 1811)· πρβλ. καὶ ἐπιστολὴν ἀπὸ 19 'Ιουνίου 1811 τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν 'Αλ. Βασιλείου, ἐν τῇ ἐκδόσει Δαμαλᾶ, Β', σ. 212.

[5] Πρβλ. χφ. σ. γ': *«ὁ ὑποφαινόμενος, πρᾶξίν τε καὶ θεωρίαν ἔχων ἐν νόμοις, ὡς πολλοὺς χρόνους ἐν τούτοις ἀναλώσας»*.

[6] Πρβλ. χφ. σ. κβ'.

[7] Πρβλ. χφ. σ. κβ'.

[8] Πρβλ. χφ. σ. κγ'.

Ν.Α., δὲν πρόκειται κυρίως περὶ «μεταφράσεως» τῆς 'Εξαβίβλου, ὡς ὁ Χρυσοκέφαλος ἐπιμένει νὰ χαρακτηρίζῃ τὸ ἔργον του[1], ἀλλὰ περὶ νέου ἰδιωτικοῦ νομικοῦ ἐγχειριδίου, ἐπὶ τῇ βάσει πρὸ πάντων τῆς 'Εξαβίβλου· ἡ ἐργασία αὕτη ἦτο βεβαίως σπουδαιοτέρα μιᾶς ἁπλῆς μεταφράσεως· δὲν νομίζω, ὅτι ἡ μετριοφροσύνη εἶναι ἡ ὠθήσασα τὸν Χρυσοκέφαλον εἰς τὸ νὰ μειώσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου του, τὸ ὁποῖον, ἀντιθέτως, φαίνεται νὰ ὑπερεκτιμᾷ[2]. Οἱ λόγοι τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς ἐργασίας του ὡς μεταφράσεως, εἶναι πρακτικοί: ἐμφανιζόμενος ὡς συντάκτης νέου ἰδιωτικοῦ νομικοῦ ἐγχειριδίου, ἐλαχίστας ἐλπίδας ἐπιτυχίας εἶχεν, ἐν ᾧ ἡ ἐμφάνισις μιᾶς νέας μεταφράσεως τῆς 'Εξαβίβλου, ἐπιτυχεστέρας τῆς τοῦ Σπανοῦ[3], ἡ ὁποία εἶχεν ἐν τούτοις εἰς τὸ ἐνεργητικόν της, παρὰ τὰς πολλὰς ἀτελείας της, πέντε ἐκδόσεις ἐντὸς ἑξήκοντα μόλις ἐτῶν (1744-1805), θὰ ἐξησφάλιζεν εἰς τὸν νέον «μεταφραστὴν» μεγάλην ἐκδοτικὴν ἐπιτυχίαν. 'Εκτὸς τούτου ὁ Χρυσοκέφαλος μεταχειρίζεται τὴν καθαρεύουσαν, ἐνίοτε μάλιστα ἀρχαΐζουσαν, περιοριζόμενος συνήθως εἰς τὴν μετάθεσιν τῶν λέξεων καὶ εἰς ποιάν τινα ἀραίωσιν τοῦ πυκνοῦ ὕφους τοῦ πρωτοτύπου, οὕτως ὥστε καὶ ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως, εἶναι ζήτημα ἐὰν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ μεταφράσεως.

Πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῆς μεθόδου τῆς «μεταφράσεως» τοῦ Χρυσοκεφάλου, παραθέτω, κατὰ τύχην, ἐδάφια τινὰ τῆς 'Εξαβίβλου, ὡς ἔχουν: α) ἐν πρωτοτύπῳ, β) κατὰ τὴν μετάφρασιν Σπανοῦ, γ) ἐν τῷ Ν.Α. καὶ δ) κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Κ. Κλονάρη.

Παράρτημα Β', 1, 2.

('Εξάβιβλος). 1. Κανών ἐστι σύντομος τοῦ πράγματος ἀφήγησις καὶ σύνδεσμος, ὅστις ἅμα τῷ περί τι πταῖσαι, οὐ σημαίνει τὸ ὑποκείμενον· ὁ δὲ κανὼν ἐκ τῶν νόμων, οὐ μὴν ὁ νόμος ἐκ τῶν κανόνων λαμβάνεται.

2. Εἰ ἐκεῖνος ἐμποδίσει μοι πληρωθῆναι τὴν αἵρεσιν, ᾧτινι διαφέρει πληρωθῆναι αὐτήν, ἀντὶ πεπληρωμένης ἐστίν· ὅπερ ἐπὶ ἐλευθεριῶν καὶ ληγάτων καὶ ἐνστάσεων καὶ ἐπερωτήσεων.

(Σπανός). 1. Κανὼν εἶναι σύντομος ἀφήγησις πράγματος καὶ σύνδεσμος ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ὥρας ὁποῦ νὰ πταίσῃ κανεὶς εἴς τίποτες, δὲν σημαίνει τὸ ὑποκείμενον. 'Ο κανὼν εἶναι ἀπὸ τὸν νόμον καὶ ὄχι ὁ νόμος ἀπὸ τοὺς κανόνας.

[1] Πρβλ. χφ. σ. α': *«μεταφρασθεῖσα ἤδη ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ 'Αρμενοπούλου»*, σ. γ': *«ἀνέλαβον μέγιστον ἀγῶνα διὰ νὰ μεταφράσω Νέον 'Αρμενόπουλον»*, σ. δ': *«ἡ παρ' ἐμοῦ γενομένη νέα μετάφρασις»*, σ. η': *«ὁ μεταφραστής»*, σ. ε': *«φιλοτιμούμενος διὰ τὴν καλήν του μετάφρασιν»*, σ. κβ': *«τῆς παρούσης νεοφανοῦς μεταφράσεως»*.

[2] Πρβλ. χφ. σ. η': *«κατὰ τὸ ἐμὸν πρόθυμον καὶ δοθέν μοι τάλαντον παρὰ Θεοῦ»*.

[3] Παρὰ τοῦ Χρυσοκεφάλου πληροφορούμεθα (χφ. σ. κβ'), ὅτι κατὰ τὴν ἐποχήν του, ἡ μετάφρασις τοῦ Σπανοῦ εἶχεν ἰσχὺν νόμου ἐν Μολδαβίᾳ καὶ Βλαχίᾳ.

2. Ἐὰν ἐμποδίσῃ ἐκεῖνος νὰ πληρωθῇ εἰς ἐμένα ἡ θέλησις, ἡ ἐκλογή, εἰς τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ πληρωθῇ, εἶναι ὡσὰν νὰ ἐπληρώθη· τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τὰς ἐλευθερίας, εἰς λεγάτα, εἰς κληρονομίας καὶ συμφωνίας.

(Ν. Α.). 1. Κανὼν εἶναι σύντομος ἀφήγησις τοῦ πράγματος καὶ σύνδεσμος, ὅστις ἅμα τῷ περί τι πταῖσαι, οὐ σημαίνει τὸ ὑποκείμενον. Ὁ κανὼν ἐκ τῶν νόμων λαμβάνεται, καὶ οὐχὶ ὁ νόμος ἀπὸ τοὺς κανόνας.

2. Εἰ ἐκεῖνος ἐμποδίσει πληρωθῆναι μοι τὴν αἵρεσιν, ᾧ τινι διαφέρει, πληρωθῆναι αὐτήν, εἶναι ὥσπερ νὰ ἐπληρώθη· τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τὰς ἐλευθερίας, εἰς λεγάτα, εἰς κληρονομίας καὶ συμφωνίας.

(Κλονάρης). 1. Κανὼν εἶναι σύντομος τοῦ πράγματος διήγησις καὶ συναφή, ὅστις καθὼς σφάλῃ εἴς τι, δὲν σημαίνει τὸ ὑποκείμενον. Ὁ κανὼν λαμβάνεται ἀπὸ τοὺς νόμους, ὄχι ὅμως ὁ νόμος ἀπὸ τοὺς κανόνας.

2. Ἐὰν ἐκεῖνος εἰς τὸν ὁποῖον συμφέρει νὰ μὴ ἐκπληρωθῇ ὁ ὅρος ἐμποδίσῃ τὴν πρός με ἐκπλήρωσίν του, ὁ ὅρος λογίζεται ἐκπληρωμένος. Τοῦτο δὲ κρατεῖ εἰς ἐλευθερίας καὶ κληροδοσίας καὶ ἐγκαταστάσεις καὶ συνομολογήσεις.

Παράρτημα Γ' § 45.

(Ἑξάβιβλος). Ἐπὶ τῆς ποινῆς οὐκ ἔστιν ἔκκλητος, ἀλλ' εἴπερ τις καταδικασθῇ, ὑπόκειται τῇ ἀπὸ τῶν νόμων ποινῇ· ὥρισται δὲ ἡ ποινὴ ἀπὸ τοῦ νόμου ἐφ' ἑκάστῳ ἁμαρτήματι. Ἐπὶ δὲ τοῦ προστίμου καὶ ἐκκαλεῖσθαι δυνατὸν καὶ οὐκ ἔρρωται, εἰ μὴ ὁ πρόσφορος ψηφίσηται καὶ ἐφησυχάσῃ τις, ἢ ἐκκαλεσάμενος ἡττηθῇ· κατ' οἰκείαν δὲ γνῶσιν ὁ δικαστὴς ἐπιφέρει τὸ πρόστιμον, εἰ μὴ ἰδικῶς ὑπὸ τοῦ νόμου ὥρισται.

(Σπανός). Εἰς τὴν ποινὴν ἔκκλητος δὲν εἶναι, ἀλλ' ἀνίσως καὶ τινὰς καταδικασθῇ, ὑπόκειται εἰς τὴν ποινὴν τῶν νόμων. Ἐδιωρίσθη δὲ ἡ ποινὴ ἀπὸ τοῦ νόμου εἰς κάθε ἁμάρτημα. Εἰς δὲ τὸ πρόστιμον, καὶ νὰ γυρεύῃ ἄλλο κριτήριον εἶναι, καὶ δὲν ἔχει καὶ τὸ βέβαιον, ἀνίσως καὶ δὲν ἀποφασισθῇ ἐκεῖνο τὸ ἁρμόδιον, καὶ νὰ ἡσυχάσῃ τινάς, ἢ ἂν γυρεύσῃ καὶ ἄλλο κριτήριον νὰ νικηθῇ. Ὁ δὲ κριτὴς μὲ τὴν γνῶσιν δίδει τὸ πρόστιμον, ἀνίσως καὶ ξεχωριστὰ ἀπὸ τὸν νόμον δὲν ἐδιωρίσθη.

(Ν. Α.). Εἰς τὴν ποινὴν ἔκκλητος δὲν εἶναι, ἤτοι ἀππελλάτζια, ἀλλ' ἀνίσως τὶς καταδικασθῇ, ὑπόκειται εἰς τὴν ποινὴν τῶν νόμων. Ἐδιωρίσθη δὲ ἡ ποινὴ ἀπὸ τοῦ νόμου διὰ πᾶν ἁμάρτημα. Διὰ δὲ τὸ πρόστιμον καὶ νὰ ἀππελλάρῃ τις δύναται καὶ δὲν ἔχει τὸ κῦρος, ἂν δὲν ἀποφασισθῇ καὶ ἀπὸ τοῦ διωρισμένου κριτοῦ εἰς τοῦτο, ἢ δὲν ἡσυχάσῃ εἰς τοῦτο ὁ ἐνάγων, ἢ ἂν ἀππελλάρῃ εἰς ἄλλο κριτήριον καὶ νικηθῇ. Ὁ δὲ κριτὴς κατ' οἰκείαν γνῶσιν δίδει τὸ πρόστιμον, ἀνίσως καὶ ἰδικῶς παρὰ τοῦ νόμου δὲν ἐδιωρίσθη.

(Κλονάρης). Εἰς τὴν ποινὴν ἔκκλησις δὲν δίδεται, ἀλλ' ἐάν τις καταδικασθῇ, ὑπόκειται εἰς τὴν παρὰ τῶν νόμων ποινήν, ἡ δὲ ποινὴ διετάχθη ἀπὸ τὸν νόμον δι' ἕκαστον πταῖσμα. Εἰς δὲ τὸ πρόστιμον δύνανται καὶ νὰ ἐκκαλῶσι· καὶ τοῦτο δὲν ἰσχύει, ἐὰν δὲν ἀποφασίσῃ ὁ ἁρμόδιος δικαστὴς καὶ ἐφησυχάσῃ ὁ καταδικασθείς, ἢ νικηθῇ ἐκκαλέσας. Ἐπιφέρει δὲ τὸ πρόστιμον ὁ δικαστὴς κατ' ἰδίαν αὐτοῦ γνώμην, ἐκτὸς ἂν διετάχθη ἀπὸ τὸν νόμον εἰδικῶς.

Ὁ συντάκτης τοῦ Ν.Α. κινεῖται ἀνέτως μεταξὺ τῶν βυζαντινῶν νομικῶν κειμένων, ὄχι ὅμως χωρὶς νὰ ὑποπίπτῃ εἰς λάθη τινά, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι συγγνωστὰ διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συντάξεως τοῦ ἐγχειριδίου του. Π.χ. ἐξακολουθεῖ νὰ πιστεύῃ [1], ὅτι ἡ Ἑξάβιβλος συνετάχθη τὸ 1143, ὅπως ἐπίστευεν ὁ Leunclavius, τὸ 1596 [2], καὶ πολλοὶ ἄλλοι μεταγενεστέρως [3], ἐν ᾧ ἤδη ὁ Lambeccius [4] εἶχε πρὸ πολλοῦ δημοσιεύσει τὸ Σημείωμα τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου, ἐξ οὗ ἀπεδεικνύετο ἡ σύνταξις τῆς Ἑξαβίβλου τὸ 1345 [5]. Σημειωτέον, ὅτι ὁ Χρυσοκέφαλος εἶχεν ὑπ' ὄψει τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἑξαβίβλου τοῦ 1587, τοῦ Gothofredus (χφ. σ. κβ'), ὅστις παρέλαβε τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἐκ τῆς ἀρχικῆς ἐκδόσεως (1540) τοῦ Suallemberg, εἶναι δὲ λυπηρόν, ὅτι ἠγνόει τὴν κατὰ πολὺ πληρεστέραν ἔκδοσιν τοῦ Reitz (1780). Ἑτέρα παρανόησις τοῦ συντάκτου τοῦ Ν.Α., δικαιολογημένη διὰ τὴν ἐποχήν του, εἶναι ἡ σύγχυσις περὶ τοῦ κειμένου ἑκάστης τῶν τριῶν νομοθετικῶν συλλογῶν: Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων, Προχείρου Νόμου καὶ Ἐπαναγωγῆς, διὰ τὰς ὁποίας μεγάλη σύγχυσις ὑπῆρχε πρὸ τῆς ὀξυδερκοῦς διευκρινήσεως τοῦ F. Biener (1833) [6]. Οὕτω ὁ Χρυσοκέφαλος παραθέτει (χφ. σ. κδ') τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸν πίνακα περιεχομένων ἐξ 28 τίτλων, ἐξ ἀγνώστου ἰδιωτικοῦ ἐγχειριδίου, νομίζων, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Προχείρου Νόμου. Τοῦ ἐγχειριδίου τούτου αἱ ἐπικεφαλίδες τῶν τίτλων α' - ι' συμπίπτουν πρὸς τὰς τῶν τίτλων α' - θ' καὶ ια' τῆς Ἐπαναγωγῆς, αἱ δὲ τῶν τίτλων ια' - κη' πρὸς τὰς τῶν τίτλων α' - ιη' τῆς Ecloga ad Prochiron mu-

[1] Πρβλ. χφ. σ. β' καὶ κζ'.

[2] J.G.R., I, σ. 552.

[3] Πρβλ. Mortreuil, Hist. du droit byzantin, III, σ. 360 ἑπ.

[4] Bibl. Vindob. 1665 - 1679, τ. V, σ. 160 καὶ τ. VI, σ. 35 - 37.

[5] Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὁ Κατάλογος οὗτος τοῦ Lambeccius τῷ ἦτο ἄγνωστος, ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ ὁ Χρυσοκέφαλος τὴν Bibliotheca Graeca τοῦ Fabricius (ἔκδ. δ', τοῦ 1808), ὅπου (τ. XI, σ. 284), ἀναφέρεται τὸ Σημείωμα τοῦ Φιλοθέου. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ κειμένου τῆς Ἑξαβίβλου ἀποδεικνύεται ἡ χρονία 1143 ἐσφαλμένη, ἐφ' ὅσον περιέχεται ἐν αὐτῇ ἡ Νεαρὰ τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου, τοῦ 1306. Πρβλ. Ἀρμ. V, 8, 9, V, 8, 95, VI, 3, 8 καὶ VI, 6, 6. Πρβλ. Zachariae, J.G.R. III, σ. 628 ἑπ.

[6] Πρβλ. Beiträge zur Revision des justinianischen Codex (Berlin, 1833), σ. 224 ἑπ.

tata[1]. Ἐπίσης ὁ Χρυσοκέφαλος οὐδὲ πρὸς στιγμὴν ἀμφιβάλλει, ὅτι ἡ Ἑξάβιβλος εἶναι σύνοψις τῶν Βασιλικῶν[2]. Ὁ Χρυσοκέφαλος δίδει (χφ. σ. κη' - κθ') τοὺς τίτλους τοῦ πρώτου τόμου τοῦ Ν.Α., ἀποτελουμένου, τοῦ α' τόμου, ἐκ τριῶν «βιβλίων»: τὸ Α' βιβλίον ἀποτελεῖται ἐξ 29 τίτλων, τὸ Β' ἐκ 10 τίτλων καὶ τὸ Γ' ἐξ 7 τίτλων. Ἐκ τῶν 29 τίτλων τοῦ Α' βιβλίου, οἱ τίτλοι α', ιγ' - κς' ἐλήφθησαν ἐκ τῆς Ἑξαβίβλου, οἱ τίτλοι β', γ', κζ' - κθ' ἐκ τῶν Βασιλικῶν καὶ οἱ τίτλοι δ' - ιβ' ἐκ τῆς Ἐπαναγωγῆς, ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Χρυσοκεφάλου, νομίζοντος, ὅτι ἀντλεῖ ἐκ τοῦ Προχείρου Νόμου. Οἱ δέκα τίτλοι τοῦ Β' βιβλίου καὶ οἱ ἑπτὰ τοῦ Γ' βιβλίου ἐλήφθησαν ἐκ τῆς Ἑξαβίβλου. Ὁ δεύτερος (καὶ τελευταῖος) τόμος τοῦ Ν.Α. περιέχει (ἢ ἐπρόκειτο νὰ περιέχῃ, κατὰ τὰ ἐν τῷ προοιμίῳ βεβαιούμενα), α) τὰ βιβλία δ' - ς' τοῦ Ἀρμενοπούλου, β) μίαν σύντομον χρονολογίαν καὶ τὰς ἐποχὰς τῶν κατὰ καιροὺς διαφόρων κριτῶν τῶν Ἑβραίων καὶ βασιλέων αὐτῶν, καθὼς τῶν τε ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει χρηματισάντων βασιλέων, ἀπὸ Ἀδὰμ δηλαδὴ καὶ μέχρι τῆς σήμερον, γ) κατάλογον πατριαρχῶν ἀπ' ἀρχῆς καὶ μέχρι τῆς σήμερον, δ) κατάλογον τῶν χρηματισάντων ἡγεμόνων ἐν Μολδαβίᾳ, ε) κατάλογον τῶν βασιλικῶν ὀφφικίων ὡς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τοιούτων καὶ ς) ἱστορίαν τῶν διαφόρων αἱρέσεων κατὰ καιρούς.

Ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ Α' τόμου περιελήφθησαν (χφ. σ. λ' - λβ') τὸ κεφάλαιον *«περὶ κανόνων διαφόρων»*, ἐκ τοῦ β' τίτλου Παραρτήματος τῆς

[1] Ὁ Χρυσοκέφαλος βεβαιώνει (σ. κς'), ὅτι ἐν ἄλλῳ ἀντιγράφῳ *«ἕπονται πλεῖστα ὅσα ἔκ τινος ἄλλου συνταγματικοῦ νομίμου»*, ἤτοι 57 τίτλοι, τῶν ὁποίων ἀναγράφει τὰς ἐπικεφαλίδας.

[2] Πρβλ. χφ. σ. γ' καὶ κζ': *«ἀγκαλὰ καὶ τὶ ἄλλο εἶναι ἡ Ἑξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου, εἰ μὴ μία σύνοψις τῶν Βασιλικῶν;»*. Οἱ παλαιότεροι ἠρνοῦντο τὴν χρησιμοποίησιν τῶν Βασιλικῶν ὑπὸ τοῦ Ἀρμενοπούλου· βλ. τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ Mortreuil, ἔνθ' ἀνωτ. III, σ. 353 ἑπ. καὶ C. W. E. Heimbach, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 444. Ἀντιθέτως ὁ Χερτσόγ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 45, ὁ Δ. Μαυροκορδάτος, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 10, καὶ οἱ νεώτεροι φρονοῦν, ὅτι οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει ὅπως τεθῇ ἐν ἀμφιβόλῳ ἡ σχετικὴ βεβαίωσις τοῦ Ἀρμενοπούλου· πρβλ. Σπ. Σακελλαριάδην, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 22 - 23, Γ. Μαριδάκην, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 103, σημ. 45 καὶ Ν. Πανταζόπουλον, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 515. Ἡ αὐτὴ ἀμφιβολία θὰ ἠδύνατο νὰ διατυπωθῇ καὶ διὰ τὸν Χρυσοκέφαλον: εἶχεν ἄρα γε οὗτος πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἑπτάτομον ἔκδοσιν τῶν Βασιλικῶν τοῦ Fabrot (1647), τὴν μόνην ὑπάρχουσαν τότε, ἢ μήπως ἐδανείσθη ἄλλοθεν τὰς παραπομπάς του εἰς τὰ Βασιλικά; Ἡ ἀμφιβολία εἶναι θεμιτή, ἐκ τοῦ ὅτι παραπομπαί του τινὲς εἶναι ἐσφαλμέναι. Π.χ. ἐν σ. 8 § 18. παραπέμπει: «βιβλ. 2 τίτλ. 2 (ἀντί: 4), κεφ. 12 καὶ ὅρα τὸ 19 (ἀντί: 2) σχόλιον». Ἐν σ. 9 § 24, παραπέμπει: «βιβλ. 2, τίτλ. 5 (ἀντί: 4)». Ἐν σ. 10 § 7, παραπέμπει: «βιβλ. 2 Βασ. φύλλ 105 (ἀντί: 106), κεφ. δ' (ἀντί: ς')». Αὐτόθι, § 8, παραπέμπει: «βιβλ. 2 Βασ. τίτλ. 5 (ἀντί: 6), κεφ. 5 (ἀντί: 7)». αὐτόθι, § 9, παραπέμπει: «βιβλ. 2, τίτλ. 5, κεφ. 5 (ἀντί: 4)». Ἐν σ. 11 § 15, παραπέμπει: «Βιβλ. 2, φύλλ. 105 (ἀντί: 108)».

Ἑξαβίβλου καὶ (χφ. σ. λβ' - λδ') τὸ κεφάλαιον *«περὶ σημασίας ὀνομάτων»*, ἐκ τοῦ γ' τίτλου τοῦ ἰδίου Παραρτήματος.

Διὰ νὰ δικαιολογήσῃ ὁ Χρυσοκέφαλος τὴν νέαν «μετάφρασίν» του τῆς Ἑξαβίβλου, μετὰ προσθηκῶν, δὲν περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ ἐπισημάνῃ τὰς ἀτελείας τῆς μεταφράσεως τοῦ Σπανοῦ, ἀλλ' ὑπέδειξε καὶ ἀτελείας τινὰς τοῦ πρωτοτύπου. Ὡς πρὸς τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τῆς Ἑξαβίβλου, αἱ μομφαὶ τοῦ Χρυσοκεφάλου δὲν εἶναι δίκαιαι. Δὲν πρόκειται βεβαίως νὰ ἐπαναφέρω τὸ ἀπὸ ἑκατονταετηρίδων ἤδη στασιαζόμενον ἄλυτον ζήτημα τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου. Ἡ περὶ τῆς ἀξίας τῆς Ἑξαβίβλου διχογνωμία προέρχεται κυρίως ἐκ τοῦ τί ἀνεμένομεν ἕκαστος ἡμῶν ἐκ τῆς Ἑξαβίβλου. Ὁ Χρυσοκέφαλος προσάπτει εἰς τὴν Ἑξάβιβλον παραλείψεις διατάξεων[1]· ἀσχέτως τοῦ κατὰ πόσον πᾶσαι αἱ παραλείψεις ὀφείλονται εἰς τὸν Ἀρμενόπουλον καὶ ὄχι εἰς τοὺς ἀντιγραφεῖς τῶν χφφ.[2], θὰ ἦτο τοὐλάχιστον περίεργον, νὰ ἔχωμεν τὴν ἀξίωσιν ἀπὸ μίαν «ἐπιτομὴν» τῶν Βασιλικῶν, νὰ περιλαμβάνῃ πάσας τὰς διατάξεις τούτων. Ἄλλη μομφὴ εἶναι τὸ ὕφος: λακωνικόν, δυσκατάληπτον καὶ ἀσαφές[3]· ἀλλὰ τὸ πυκνὸν ὕφος θὰ θεωρήσῃ, ἀντιθέτως, ἄλλος, σύγχρονος τοῦ Χρυσοκεφάλου, μεταφραστὴς τῆς Ἑξαβίβλου, ὁ Κ. Κλονάρης, ὡς μέγα προσὸν τοῦ Ἀρμενοπούλου[4]. Ὡς πρὸς τὸ δυσνόητον καὶ ἀσαφές, ἀσφαλῶς ὁ Χρυσοκέφαλος θεωρεῖ τὴν γλῶσσαν τῆς Ἑξαβίβλου ὡς ἀρχαΐζουσαν καὶ διὰ τοῦτο ἀποφασίζει τὴν μετάφρασίν της, ἐν ᾧ, ἀντιθέτως, οἱ εἰθισμένοι εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Βασιλικῶν, θεωροῦν

[1] Χφ. σ. γ': *«ἀτελοῦς εἰς πολλὰ εὑρισκομένου»*.

[2] Ὡς πρὸς τὰ παραλειπόμενα σημεῖα *«κρονικοῦ»* καὶ *«ἡλιακοῦ»*, τὰ ὁποῖα δηλώνει ὁ Ἀρμενόπουλος, ἐν τῇ Προθεωρίᾳ του, ὅτι ἔθεσε πρὸς διάκρισιν τῶν παλαιῶν διατάξεων (τοῦ Προχείρου Νόμου) ἀπὸ τῶν νέων, ἣν παράλειψιν τονίζει ὁ Ν. Α. (σ. κβ'), διεπιστώθη ἤδη πρὸ πολλοῦ, ὅτι ἡ παράλειψις αὕτη ὀφείλεται εἰς ὡρισμένα χφφ. (πρβλ. Mortrenil, ἔνθ' ἀνωτ. III, σ. 351 ἑπ.). Ἐπίσης ἡ παράλειψις τοῦ κειμένου τῆς διατάξεως περὶ χειροτονίας ἐπισκόπων (χφ. σ. κβ'), ὀφείλεται εἰς παράλειψιν τῶν χφφ. τῶν ἐκδόσεων 1540 καὶ 1587, ἐν ᾧ εἰς τὰς ἐκδόσεις τοῦ Reitz (1780) καὶ τοῦ Heimbach (1851) ὑπάρχει τὸ κείμενον (Ἀρμ. Παράρτημα, τίτλ. Δ').

[3] Χφ. σ. κβ'.

[4] Μετάφρασις τῆς Ἑξαβίβλου (Ναύπλιον 1833), σ. α': *«Ἡ Ἑξάβιβλος εἶναι γραμμένη εἰς γλῶσσαν νομικήν· ἔχει ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην βραχυλογίαν καὶ σαφήνειαν... Μόνος ὁ Ἀρμενόπουλος ἐγνώριζε τὴν γλῶσσαν τῶν νόμων...»*. Πρβλ. Δ. Μαυροκορδάτον, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 10. Ὁ δὲ Γ. Μαριδάκης, εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ὡραίαν μελέτην του, ἀφ' οὗ ἐξάρῃ τὴν τεχνικήν, συστηματικὴν καὶ μορφὴν τῆς Ἑξαβίβλου, τονίζει (σ. 101), ὅτι *«ἡ διατύπωσις τῶν κανόνων γίνεται εἰς ὕφος πυκνόν, ἀκριβές, ἀφῃρημένον, ὁ δὲ τόνος εἶναι ἐπιτακτικός»*, περαιτέρω δὲ (σ. 102), ὅτι *«κανόνες δικαίου μὲ τὴν ἀνωτέρω διατύπωσιν, πυκνήν, ἀκριβολόγον καὶ εἰς πάντας εὐπρόσιτον, ἀγνοεῖ ἡ Δύσις κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα»*. Πρβλ. Κ. Τριανταφυλλόπουλον, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 19, ὑποσ. 19.

τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἀρμενοπούλου, ὡς γλῶσσαν τῆς παρακμῆς [1]. Τὸ μόνον πραγματικὸν μειονέκτημα τῆς Ἑξαβίβλου, ἐξ ὅσων ἀναφέρει ὁ Χ ρ υ σ ο κ έ φ α λ ο ς, εἶναι τὸ δυσεύρετον αὐτῆς. Ἀσφαλῶς τῶν ἐκδόσεων τοῦ 1540 καὶ τοῦ 1587 ἀντίτυπα θὰ ἦσαν πλέον κατὰ τὸ πρῶτον τρίτον τοῦ ιθ' αἰῶνος, καὶ δὴ ἐν Ρουμανίᾳ, σπανιώτατα, τῆς δ' ἐκδόσεως τοῦ 1780, τοῦ R e i t z, ἠγνόει κἂν τὴν ὕπαρξιν ὁ Χ ρ υ σ ο κ έ φ α λ ο ς. Πρὸ παρομοίου προβλήματος εὑρεθὲν καὶ τὸ νεοσύστατον ἑλληνικὸν Κράτος, ἅμα τῇ καθιερώσει τῆς Ἑξαβίβλου ὡς τοῦ ἐπισήμου ἀστικοῦ Νόμου, τὸ ἔλυσε διὰ τῆς ἀνατυπώσεως τοῦ κειμένου τῆς Ἑξαβίβλου, ἐπισήμως, τὸ 1835 [2].

Ὡς πρὸς τὴν μετάφρασιν τοῦ Σ π α ν ο ῦ (1744) [3], αἱ κατηγορίαι τοῦ Χ ρ υ σ ο κ ε φ ά λ ο υ εἶναι, δικαίως, βιαιότεραι: δὲν ἔχει οὗτος οὔτε φράσιν, οὔτε σύνθεσιν, εἶναι πολλὰ ἄτακτος, ἀναμιγνύει τὰ σχόλια μὲ τὸ κείμενον, λέγει ἄλλα ἀντ' ἄλλων καὶ πολλὰ συγχέει, τὸ δὲ ὕφος του εἶναι χυδαῖον [4]. Τὰ μειονεκτήματα ταῦτα εἶναι περίπου κατ' ἀρχὴν ὀρθά· τὸ ὕφος βεβαίως δὲν εἶναι χυδαῖον, διὰ τοὺς δεχομένους τὴν δημώδη γλῶσσαν τοῦ ιη' αἰῶνος. Τὸ σοβαρότερον ἴσως ἐλάττωμα τῆς μεταφράσεως Σ π α ν ο ῦ εἶναι, ὅτι οὗτος, μὴ ὢν νομικός, ἀλλὰ διδάσκαλος, δὲν κατενόησε ποίαν σημασίαν ἔχει διὰ τὰ νομικὰ κείμενα ἡ ἀκριβολογία τῶν ὅρων, ὅτι δηλ. ἕκαστος ὅρος πρέπει πάντοτε νὰ ἐκφράζεται διὰ τῆς ἰδίας λέξεως· τὸ μειονέκτημα τοῦτο, ὅπερ ἐπεσήμανεν ὀρθότατα ὁ Κ. Κ λ ο ν ά ρ η ς [5], παρῆλθεν ἀπαρατήρητον ὑπὸ τοῦ Χ ρ υ σ ο κ ε φ ά λ ο υ, ἀσχολουμένου διὰ μακρῶν (χφ. σ. δ' - ε') ν' ἀποδείξῃ τὸ μειονέκτημα τῆς μὴ διακρίσεως ὑπὸ τοῦ Σπανοῦ τοῦ κειμένου ἀπὸ τῶν σχολίων, μειονέκτημα ὄχι σπουδαῖον, δεδομένου ἄλλως τε, ὅτι τὰ σχόλια τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1587 ὀφείλονται, κατὰ τὸ πλεῖστον, εἰς τὸν ἴδιον τὸν Ἀρμενόπουλον [6].

Εἰς τὰ προοίμιά του συχνὰ ὁ Χ ρ υ σ ο κ έ φ α λ ο ς παλιλλογεῖ, ἐπανερχόμενος ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος. Π.χ. ἡ ἐν σ. γ' ἐρώτησις: *«ἀγκαλὰ καὶ τί ἄλλο εἶναι»* κλπ., ἐπαναλαμβάνεται αὐτολεξεὶ ἐν σ. κγ'. Τὴν χρονολογίαν τῆς

[1] Πρβλ. M o r t r e u i l, ἔνθ' ἀνωτ., III, σ. 352 - 353: « *...par consequent le manuel de ce jurisconsulte est loin de reproduire le texte officiel publié au IXe siècle* ».

[2] Περὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης, πρβλ. Ἰ α κ. Β ι σ β ί ζ η, Ἡ Ἑξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ ἡ τῶν Ἀθηνῶν ἔκδοσίς της τοῦ 1835, ἐν τόμῳ Ἀρμενοπούλου (1952), σ. 163 - 172.

[3] Περὶ ταύτης, πρβλ. Δ. Γ κ ί ν η, Περὶ τὴν μετάφρασιν τῆς Ἑξαβίβλου ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ, ἐν Τόμῳ Ἀρμενοπούλου, σ. 173 - 178.

[4] Πρβλ. χφ. σ. γ' καὶ κβ'. Ὁ Πολιτικὸς Κῶδιξ τῆς Μολδαβίας τοῦ 1817 δέχεται, ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Σ π α ν ο ῦ ἦτο « *ἡμαρτημένη πολλαχοῦ* ».

[5] Ἔνθ' ἀνωτ., σ. γ'. Φέρει οὗτος ὡς παράδειγμα, ὅτι ἡ λέξις *νέμομαι* μεταφράζεται ἐναλλάξ: *βόσκομαι, δουλεύω, τρώγω, νέμομαι*. Ἐπίσης ἥ τε *ἀγωγὴ* καὶ ἡ *ἀπόφασις* μεταφράζονται διὰ μιᾶς λέξεως: *κρίσις*.

[6] Πρβλ. C. W. E. H e i m b a c h, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 450.

17 - 12 - 1964

μεταφράσεώς του (,αωλα') παραθέτει δίς: σ. η' καὶ κβ'. Ὅτι ὁ Ἀρμενόπουλος συνέταξε τὴν Ἑξάβιβλόν του, τὸ 1143, ἀναφέρει ἐν σ. β' καὶ κζ'. Τὴν ῥῆσιν τοῦ Σολομῶντος: *«Εἶδον ἀνομίαν...»*, παραθέτει ἐν σ. η' καὶ κδ'.

Ἐλαχίστας λέξεις δανείζεται ὁ Χ ρ υ σ ο κ έ φ α λ ο ς ἐκ τῆς ρουμανικῆς ὁρολογίας, διὰ νὰ γίνῃ καταληπτότερος: 1) σ. ϛ', *ἀβουκάτος* = δικηγόρος, 2) σ. λδ', *ἀππελλάρω* καὶ *ἀππελλάτζια* = ἐφεσιβάλλω καὶ ἔφεσις, 3) σ. ϛ', *νουβέλλα* = νεαρά, 4) σ. ϛ', *ρεζέδικα* = ἐπίκοινα, 5) σ. ϛ', *τζαράνοι* = χωρικοί.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἐργασίας τοῦ Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ Χ ρ υ σ ο κ ε φ ά λ ο υ, ἐξ ὅσων τὸ σωθὲν μικρὸν ἀπόσπασμα, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσωμεν γνώμην περὶ τοῦ ἔργου του. Ἀλλὰ πέραν τούτου, τὸ γενικὸν συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ συναγάγωμεν ἐκ τοῦ ἔργου τούτου, εἶναι ὅτι ἐν ἔτει 1831 [1], ἤτοι δεκαετίαν ὅλην ἀπὸ τῆς καταργήσεως τοῦ θεσμοῦ τῶν φαναριωτῶν ἡγεμόνων καὶ τῆς ἐγκαθιδρύσεως ἐντοπίων ἡγεμόνων, ἐμφανίζεται ἐν Μολδαβίᾳ Ἕ λ λ η ν νομικός, ἀσκῶν ἀπὸ μακροῦ τὴν δικηγορίαν ἐν Ἰασίῳ, ὅστις, χάριν τῶν μολδαβῶν δικαστῶν καὶ τῶν δικαζομένων τῆς Μολδαβίας, συντάσσει ἑ λ λ η ν ι σ τ ὶ μετάφρασιν μετὰ προσθηκῶν καὶ συμπληρώσεων τῆς Ἑξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου, προσθηκῶν καὶ συμπληρώσεων εἰλημμένων ὄχι ἐκ τοῦ ἐγχωρίου ἐθιμικοῦ Δικαίου, ὡς θ' ἀνέμενέ τις, ἀλλ' ἐκ τῶν βυζαντινῶν νομικῶν κειμένων τοῦ θ' καὶ ἐπέκεινα αἰώνων, διαλαθόντων τὴν προσοχὴν τοῦ συντάκτου τῆς Ἑξαβίβλου.

Κατωτέρω δίδομεν ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἀνεκδότου κειμένου τοῦ Ν.Α., κυρίως τὰ προοίμια τοῦ μεταφραστοῦ.

[1] Ἡ χρονία 1831 (,αωλα') δίδεται δὶς (χφ. σ. η' καὶ κβ'). Ἐν σ. κβ' ἀναφέρει ὁ Χ ρ υ σ ο κ έ φ α λ ο ς, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἑξαβίβλου (1587), μέχρι τῆς συντάξεως τοῦ ἔργου του, παρῆλθον 240 ἔτη, ὁπότε ἔχομεν χρονίαν 1827· τοῦτο ἁπλῶς σημαίνει, ὅτι τὸ προοίμιον τῶν σ. κβ' - κϛ', ὑπὸ τὸν τίτλον: « *Πρὸς τοὺς ἐντυγχάνοντας* », συνετάχθη τὸ 1827, ἐλησμόνησε δὲ βραδύτερον νὰ διορθώσῃ τὴν χρονίαν ταύτην ὁ συντάκτης· διότι, ἀσφαλῶς, ἡ σύνταξις τοῦ ἔργου πρέπει νὰ διήρκεσε μερικὰ ἔτη. Τώρα, διατί ὁ G h. C r o n ţ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 835, ἰσχυρίζεται, ὅτι τὸ ἔργον συνετάχθη τὸ 1820, δὲν κατώρθωσα νὰ ἐννοήσω· μήπως διὰ νὰ δικαιολογηθῇ ἡ σύνταξίς του ἑλληνιστί, ὡς γενομένη δῆθεν ἐπὶ τοῦ τελευταίου φαναριώτου ἡγεμόνος;

⟨σ. α′⟩ *ΝΕΟΣ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ*
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ
ΠΡΟΧΕΙΡΟΝ

Τὸ λεγόμενον ἡ Ἑξάβιβλος, μεταφρασθεῖσα ἤδη ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ πλουτισθεῖσα διαφόροις τίτλοις νομικῶν κεφαλαίων, μετὰ σχολίων καὶ διαφόρων ἀναγκαίων σημειώσεων ἀπὸ τῶν βασιλικῶν τόμων καὶ ἄλλων νομικῶν βιβλίων, σαφηνείας χάριν τῶν ἐν αὐτῇ διατάξεων, ᾗ καὶ προσετέθη μετὰ αὐξήσεως τό τε περὶ τῶν συνοικεσίων Ἐγχειρίδιον, οἵ τε ἐν χρήσει ἀποστολικοὶ καὶ συνοδικοὶ Κανόνες καὶ ὁ κατὰ ἀλφάβητον πίναξ, πρὸς ῥαδιοτέραν εὕρεσιν παντὸς ζητουμένου νομοθετήματος.

Διῄρηται δὲ εἰς τόμους δύο, ὧν ὁ μὲν πρῶτος περιέχει τὰ τρία βιβλία τοῦ Ἀρμενοπούλου, ὁ δὲ δεύτερος τὰ λοιπά, μετὰ τοῦ περὶ συνοικεσίων Ἐγχειριδίου καί τινων ἐκκλησιαστικῶν Κανόνων.

Φιλοπονηθεῖσα ὡς οἷόν τε παρὰ τοῦ Κ.Κ.Χ.

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

⟨σ. β′⟩ *Κωνσταντῖνος ὁ Ἀρμενόπουλος νομοφύλαξ καὶ κριτὴς Θεσσαλονίκης ἐξέδωκε Πρόχειρον Νόμου καὶ Ἐπιτομὴν τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων, περὶ αἱρέσεων καὶ Ἔκθεσιν τῆς ὀρθοδόξου Πίστεως. Ὑπῆρχε δὲ ἐν τῷ 12ῳ αἰῶνι, ἐν ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ 1143, ἐπὶ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ.*

⟨σ. γ′⟩ *Τοῖς Ἐντευξομένοις*

Ἀναντίρρητον εἶναι, ὅτι ἡ τοῦ Ἀρμενοπούλου Ἑξάβιβλος δὲν εἶναι ἐν χρήσει μόνον ἐν Μολδαβίᾳ καὶ Βλαχίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν ὅλῳ τῷ Αἰγαίῳ Πελάγει καὶ ὅλῃ τῇ Ἠπείρῳ καὶ Ἀνατολῇ, Θρακίᾳ καὶ Βουλγαρίᾳ. Ἀποσιωπῶ ἤδη τὰ Βασιλικά, ὅτι αὐτὰ εἶναι ἐν χρήσει μόνον ἐν ταῖς ῥηθείσαις ἐπαρχίαις, Βλαχίᾳ δηλαδὴ καὶ Μολδαβίᾳ, διὰ τὸ αὐτῶν δυσεύρετον. Ἀγκαλὰ καὶ τί ἄλλο εἶναι ἡ Ἑξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου, εἰ μὴ μία σύνοψις τῶν Βασιλικῶν καὶ ἐπιτομὴ τῶν μετὰ τὸν Βασίλειον τὸν Μακεδόνα μεταγενεστέρων βασιλικῶν Νεαρῶν;

Αὕτη δέ, ἀναγκαιοτάτη οὖσα κριταῖς τε καὶ κρινομένοις, ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ πολυπληθής, ἀλλὰ καὶ αὕτη σπανίως εὑρισκομένη ἐστί· τύχῃ δὲ ἴσως ἀγαθῇ καὶ τοῦτο, διότι οὐδεὶς ταύτην διώρθωσε· καὶ ὁ μεταφράσας αὐτὴν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀρμενοπούλου, ὕστερον δὲ κατ' ἐπιταγὴν τοῦ τότε μητροπολίτου Ἡρακλείας Γερασίμου, διορθωθεῖσαν παρά τινος Ἀλεξίου Σπανοῦ, εἴτε ἀνίδεος ὢν τῶν νόμων, εἴτε τοῦ παλαιοῦ ἐκείνου χρόνου μεταφραστής, ἀντὶ σαφηνείας, προυξένησεν οὐκ ὀλίγην τὴν ἀσάφειαν ἐν τοῖς νόμοις, διὰ τὸ χυδαῖον του ὕφος καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ πολλὰ κεφάλαια νόμων ἥνωσε μὲ σχόλια, καθὼς καὶ σχόλια εἰς πολλὰ μέρη τεθέντα εἰς σαφήνειαν τοῦ νόμου, ἥνωσε μὲ τὰ κεφάλαια τοῦ νόμου. Εἶναι δὲ καὶ εἰς τὰ περισσότερα μέρη τόσον μακρὰν τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀρμενοπούλου, ὥστε ἄλλ' ἀντ' ἄλλων μετέφρασεν, ὡς ἐν τοῖς ἑξῆς τοῦτο δηλωθήσεται.

Ὅθεν, ἂς συμπεράνῃ ἕκαστος ἐκ τούτων καὶ τὸ ὄφελος αὐτοῦ, ἀναγινώσκων αὐτόν, ἢ παραβάλλων μὲ τὸν ἑλληνικὸν ⟨Ἀρμενόπουλον⟩, μὴ πιστεύων τοῖς ἐμοῖς λόγοις.

Ὁ ὑποφαινόμενος, πρᾶξιν τε καὶ θεωρίαν ἔχων ἐν νόμοις, ὡς πολλοὺς χρόνους ἐν τούτοις ἀναλώσας, τὰ μεμιγμένα ταῦτα τῆς Ἑξαβίβλου ταύτης περιεργαζόμενος, ἐνάντια ὄντα τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ, ἥτις ἐτυπώθη ἐν ἔτει 1587, ἀνέλαβον μέγιστον ἀγῶνα, διὰ νὰ μεταφράσω νέον Ἀρμενόπουλον ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ, βοηθούμενος τόσον ἐκ τῶν Βασιλικῶν, ὅσον καὶ ἐξ ἄλλων νομικῶν βιβλίων, τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀρμενοπούλου ἀτελοῦς εἰς πολλὰ εὑρισκομένου, ἐν δὲ ⟨σ. δ′⟩ *σχολίοις καὶ ἑρμηνείαις νομικῶν λέξεων, ὧν ἄνευ εἰς οὐδὲν ἤθελε γένει καὶ ἡ παρ' ἐμοῦ γενομένη νέα μετάφρασις.*

Διὰ νὰ μὴ φανῶ δέ, ὅτι ἀναιτίως μέμφομαι, παρρησιάζω ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἐν ἀσαφείᾳ κακομεταφρασθέντων νομικῶν κεφαλαίων καὶ τὸ κείμενον αὐτῶν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀρμενοπούλου, καθὼς καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐμῆς γενομένης μεταφράσεως, διὰ νὰ γένῃ τοῖς πᾶσι γνωστόν, εἰ ἀληθῶς ἐλάλησα. . . . .

⟨σ. ε′⟩ *Εὐλόγως δὲ ἄρα εἰσῆλθον εἰς τὸ πέλαγος τούτων, φιλοτιμούμενος οὐ μόνον διὰ τὴν καλήν του μετάφρασιν, ἀλλὰ καὶ νὰ πλουτισθῇ μὲ διαφόρους νόμους καὶ σχόλια καὶ ἐξ ἄλλων νομικῶν βιβλίων καὶ μὲ διαφόρους σημειώσεις τῶν διαφόρων νομικῶν λατινικῶν λέξεων, ὧν ἄνευ οὐδεὶς δύναται ἐννοῆσαι τὰ τοῦ νόμου.*

Ἐπλουτίσθη δὲ ἡ παροῦσα Νέα Ἑξάβιβλος καὶ μὲ διαφόρους τίτλους ἐκ τῶν Βασιλικῶν τοὺς ὁποίους δὲν εἶχε πρότερον, οἷον μὲ τὸν τίτλον τῶν συνηγόρων, τῶν προκουρατόρων καὶ τῶν ἐκκλήτων καὶ λοιπῶν, διότι πολλοὶ συνήγοροι ἔβλαψαν τοὺς πρόσφυγάς των.

Ὁ β′ τίτλος τούτου τοῦ Νέου Ἀρμενοπούλου, ἀφ' οὗ ηὐξύνθη μὲ τὰ ἐλλείποντα ἀναγκαῖα νομικὰ κεφάλαια, ἐπλουτίσθη καὶ μὲ διάφορα σχόλια, μὲ διαφόρους παραγραφὰς — prescriptio — ἑκάστης ὑποθέσεως, δηλαδὴ ἕως πόσον καιρὸν δύναται μία κρίσις νὰ κινηθῇ καὶ ποία δὲν δύναται νὰ κινηθῇ ἄνευ ἀδείας τῆς διοικήσεως, ἤτοι ἡ κατὰ πατρὸς ἀγωγὴ ἐκ μέρους τοῦ υἱοῦ καὶ ἡ τοῦ ἀπελευθέρου — libertus — κατὰ πάτρωνος — patronis — καὶ μὲ ποίαν παραγραφὴν παύει κάθε κρίσις, ὅτι αἱ κρίσεις δὲν εἶναι ἀθάνατοι. Ταῦτα δὲ οὕτως ἐγένοντο πρὸς πληροφορίαν τοῦ κριτοῦ, διὰ νὰ ἐξεύρῃ ἐκ τούτων ποία κρίσις δύναται νὰ κινηθῇ καὶ ποία οὐχί, καὶ εἰς πόσον καιρόν, ὥστε ἐκ τῆς ἀγωγῆς

τοῦ ἐνάγοντος πληροφορούμενος τὴν ὑπόθεσιν, νὰ ἀποφασίζῃ ταύτην ἐν συντόμῳ καὶ ἄνευ ἀργοπορίας.

Καὶ οὐ μόνον τούτοις ἐπλουτίσθη, ἀλλὰ καὶ μὲ μίαν σύντομον χρονολογίαν καὶ μὲ τὰς ἐποχὰς τῶν κατὰ καιροὺς διαφόρων κριτῶν τῶν Ἑβραίων καὶ βασιλέων αὐτῶν, καθὼς τῶν τε ἐν Ρώμῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει χρηματισάντων βασιλέων, ἀπὸ Ἀδὰμ δηλαδὴ καὶ μέχρι τῆς σήμερον· μὲ ἕνα κατάλογον τῶν διαφόρων πατριαρχῶν ἀπ' ἀρχῆς καὶ μέχρι τῆς σήμερον· τῶν διαφόρων ἡγεμόνων ἐν Μολδαβίᾳ χρηματισάντων· τῶν διαφόρων βασιλικῶν ὀφφικίων, καθὼς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν διαφόρων αἱρέσεων κατὰ καιρούς, πρὸς εἴδησιν τοῦ ἀναγιγνώσκοντος τὴν παροῦσαν Ἑξάβιβλον, διὰ τὰς διαφόρους νομοθεσίας περὶ αὐτῶν.

⟨σ. ϛ'⟩ Προσετέθη πρὸς τούτοις εἰς τὸν ῥηθέντα β' τίτλον καὶ ἡ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου Νεαρά, ὡς πολλὰ ἀναγκαία, ἥτις δὲν ὑπάρχει οὔτε εἰς τὸν ἑλληνικὸν Ἀρμενόπουλον, οὔτε εἰς τὸν ἁπλοῦν· ἤτοι ἡ περὶ τοῦ ἐνάγοντος καὶ ἐναγομένου· ὅτι ὁ ἐναγόμενος κατ' ἄλλον τρόπον εἰς τὸ κριτήριον νὰ μὴ σύρεται, ἂν δὲν ὁμολογήσῃ, ἢ δι' ἐγγυήσεως, ἢ δι' ὅρκου ὁ ἐνάγων, ὅτι προσεδρεύει εἰς τὸ κριτήριον, ἢ μόνος, ἢ δι' ἐντολέως (ἀβουκάτου)· καὶ ἂν φανῇ, ὅτι ἀδίκως ἐκίνησεν ἀγωγὴν κατὰ τοῦ ἐναγομένου, τότε ὀνόματι ἀναλωμάτων ἢ δαπανημάτων, νὰ δίδῃ εἰς τὸν ἐναγόμενον τὸ δέκατον, δι' ὅσην ποσότητα ἐνήγαγε.

Κάθε νομικὸν κεφάλαιον, τὸ παρ' ἐμοῦ προστεθέν, ἀφ' οὗ ἐσαφηνίσθη μὲ τὸ ἀναγκαῖον σχόλιον, ἐσημειώθη καὶ μὲ τὸ σημεῖον τοῦτο +, διὰ νὰ φαίνεται ποῖον εἶναι τὸ προστεθὲν καὶ ποῖον τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ μάλιστα μὲ τὴν παραπομπήν του, ἤτοι ἀπὸ ποῖον βιβλίον Βασιλικῶν ἐλήφθη καὶ ἀπὸ ποῖον τίτλον καὶ κεφάλαιον καὶ ἀπὸ ποῖον τόμον, πρὸς μαρτυρίαν τῶν ἀναγινωσκομένων καὶ τοῦ ἀναγινώσκοντος πληροφορίαν.

Πρὸς τούτοις, εἰς τὸ α' βιβλίον, τίτλον θ', φύλλον 24 τοῦ ἁπλουελληνικοῦ Ἀρμενοπούλου, εἰς τὸ περὶ ἀνατροπῆς τῆς τεσσαρακονταετίας, ἐβιάσθην νὰ προσθέσω ὅλην τὴν Νεαρὰν τὴν διαλαμβάνουσαν περὶ ταύτης τῆς τεσσαρακονταετίας, ἥτις εἶναι Νεαρὰ α' τοῦ βασιλέως Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου, γενομένη ἐν ἔτει ἀπὸ κτίσεως κόσμου 6504, μὲ τὸ νὰ ἐπροξένησε πολλάκις εἰς τὰ κριτήρια σύγχυσιν μεγάλην εἰς τοὺς μὴ εἰδότας τὴν ἔννοιαν αὐτῆς καὶ πρὸς τὸ τέλος ἔγινε παρὰ τοῦ διαληφθέντος βασιλέως· καὶ τῷ ὄντι εἶχον δίκαιον οἱ διαφερόμενοι· πρῶτον μέν, ὅτι ὁ Ἀρμενόπουλος δὲν λέγει τί περὶ αὐτῆς, ἤτοι πρὸς τὶ τέλος ἔγινε, εἰ μὴ μόνον τὴν ἐπιγραφὴν αὐτῆς ἐσημείωσε· δεύτερον, οἱ διαφερόμενοι περὶ ταύτης, δὲν εἶχον ἀνὰ χεῖρας τὴν ὁλόκληρον Νεαράν, ὡς δυσεύρετον, νὰ ἀναγνώσουν, πρὸς πληροφορίαν των· διὰ τοῦτο καὶ φιλονικία ἐστάθη μεταξὺ αὐτῶν, θέλοντες νὰ ἀναιρέσουν δι' αὐτῆς ὅλον σχεδὸν τὸ σύστημα τῆς παραγραφῆς τοῦ νόμου ὁ ὁποῖος θεσπίζει, καμμία κρίσις νὰ μὴ θεωρῆται μετὰ 30 ἢ 40 χρόνους, εἰ μὴ μόνον ἐὰν ἔγινεν ἐν τῷ μεταξὺ

ῥῆξις χρόνου. Ὅθεν, μὲ τὸ νὰ ἔγινεν αὕτη διὰ τὴν δυναστείαν καὶ ἁρπαγὴν τῶν τότε ἀξιωματικῶν, οἵτινες ἐν τοῖς βασιλικοῖς ὄντες παλατίοις ἐν δυνάμει, κατεπάτουν τὰ κτήματα τῶν πτωχῶν χωρικῶν, ἢ ἀγοράζοντες παρ' αὐτῶν τὰ ἴδια κτήματα, ἢ ἐπίκοινα (ῥεζέσικα) μὲ τὴν ἀφορμὴν ταύτην ἐξουσίαζον καὶ τὰ μερίδια τῶν ἐπιλοίπων χωρικῶν (τζαράνων), καθὼς ὁ ἴδιος ὁ βασιλεὺς Βασίλειος περὶ τούτου λέγει ἐν ταύτῃ τῇ Νεαρᾷ του (νουβέλλα), διηγούμενος περί τινος πατρικίου Κωνσταντίνου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῶν Μαλεΐνων καὶ περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Εὐσταθίου πατρικίου, ὅτι εἶχον τὴν εὐημερίαν ἐν τοῖς βασιλικοῖς παλατίοις ὑπὲρ τοὺς 100 χρόνους· καὶ οἱ Φωκάδες, πολὺ τούτων, οἵτινες κατεπάτουν χωρία πτωχῶν χωριατῶν καὶ ἐξουσίαζον αὐτὰ κατὰ διαδοχὴν μέχρι τῶν 100 χρόνων, προβάλλοντες μετέπειτα τὴν παραγραφὴν τῶν 30 ἢ 40 χρόνων, μὴν ἔχοντες δύναμιν οἱ πτωχοὶ χωρικοὶ ἵνα ἐνάγωσιν αὐτούς, ὅτι οὐκ εἰσηκούοντο. Διὰ τὴν τοιαύτην λοιπὸν φανερὰν ἁρπαγὴν καὶ δυναστείαν ἐνομοθετήθη ἡ ῥηθεῖσα Νεαρά, ἐλεοῦσα τοὺς πτωχούς, ἵνα ἀναλάβωσι τὰ κτήματά των.

Ἐπλουτίσθη, ὡς εἶπον, ἐκ τῶν Βασιλικῶν καὶ οὐχὶ ἀπὸ τὰ Δίγεστα ἢ Κώδικας ⟨σ. ζ'⟩ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅτι, κατὰ τὸν Κεδρηνόν, Κωνσταντῖνον τὸν Ἀρμενόπουλον, Ματθαῖον Βλάσταριν, Ματθαῖον Ψελλὸν καὶ Ἰωάννην Τζέτζην, πολλοὶ παλαιοὶ νόμοι ἀνῃρέθησαν καὶ παρεδοκιμάσθησαν ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους βασιλεῖς. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Λέων ὁ Σοφός, ὁ ἐν τοῖς βασιλεῦσιν ἀοίδιμος, τὰ Δίγεστα, τοὺς Κώδικας καὶ τῶν Ἰνστιτούτων πολλὰ καὶ τὰς Νεαρὰς αὐτάς, εἰς ἓν τὰ πάντα συναθροίσας καὶ τὴν τοιαύτην πραγματείαν ἐν βιβλίοις συμπληρώσας ἑξήκοντα, τὴν λεγομένην Ἑξηκοντάβιβλον, τελείαν ἀπήρτισεν, ἣν καὶ εἰς τεύχη 60 διῃμέρισε, πᾶν δὲ ἐναντίον καὶ ἄχρηστον εἰς τὰς ὑποθέσεις ἀπέβαλεν, ὅσα δὲ ἦτον διεσπαρμένα ἔνθεν κἀκεῖθεν εἰς μίαν κατέστησε τίτλου περιοχήν.

Τοῦτο αὐτὸ λέγει ὁ ῥηθεὶς Λέων ὁ βασιλεὺς καὶ εἰς τὴν γενομένην παρ' αὐτοῦ Νεαράν, ἐπικυρώνων τοὺς εἰρημένους τόμους τῶν 60 βιβλίων. Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς ἐφρόντισε νὰ συνάξῃ τὰ τῶν παλαιῶν αὐτοκρατόρων θεσπίσματα διὰ νὰ ἀσηκώσῃ τὸ βάρος τῆς αὐτῶν ἀσχολίας· δὲν ἔτυχεν ὅμως τὸ ἔργον τελείας καὶ ἀνιδεοῦς καταστάσεως, διὰ νὰ δεχθῇ καὶ καλλιοτέραν διόρθωσιν· δι' ὅσα ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ, βασιλέως τοῦ παλαιοῦ τῶν Ρωμαίων, νὰ συνάξῃ εἰς 50 βιβλία διέταξεν, ξεχωριστὴν πραγματείαν ἐτελείωσεν, ὀνομάσας αὐτὰ Δίγεστα ἢ Πανδέκτην· καὶ ὅσα ἐν τοῖς Κώδιξιν ηὗρε καὶ αὐτὰ εἰς ξεχωριστὸν μέρος διώρισε, ὁμοῦ μὲ τὰ Ἰνστιτοῦτα, τὰ ὁποῖα καὶ ἤδη ῥυθμίζονται. Ὅσας δὲ Νεαρὰς οὗτος ἐφιλοπόνησε καὶ αὐτὰς εἰς ξεχωριστὸν βιβλίον διώρισε. Οὕτω λοιπὸν διῃρημένης οὔσης τῆς καταστάσεως τῶν νόμων, ἐλλειπὲς ἐφαίνετο τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, ὡς λέγει ὁ ἴδιος, ἂν δὲν ἤθελε τύχῃ καὶ τάξεως ἀκριβοῦς, εἰς τὸ νὰ ἀκολουθῇ ἡ περὶ τῶν νόμων φιλομάθεια. Λοιπὸν ὅλας τὰς πραγματείας τῶν νόμων εἰς σώματα διαιρέσας, ἑκα-

μεν 60 τόμους. Ὅ,τι εἶδεν ἄχρηστον καὶ ἐναντίον εἰς τὰς ὑποθέσεις ἀποβαλών, διότι πολλὰ νομοθετήματα τῶν παλαιῶν ἀπεδοκιμάσθησαν ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους βασιλεῖς. Ὅ,τι δὲ πάλιν ἀναγκαῖον δὲν ἦτον καὶ ἐφαίνετο περιττόν, ἀπέκοψεν. Ἔπειτα τὰ κατὰ μέρος καὶ τὰ διεσκορπισμένως λέγοντα περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, κατέστησεν εἰς ἕνα τίτλον· δηλαδὴ ὅσα εἶναι περὶ γάμων, ὅσα περὶ ληγάτων, ὅσα περὶ ἐπιτρόπων καὶ ὅσα συνέτεινον εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν, ὅλα αὐτὰ ἐβάλθησαν εἰς τὰ ἑξήκοντα βιβλία. Καὶ δίδει διὰ τῆς ρηθείσης Νεαρᾶς, εἰς τοὺς φιλοπονοῦντας τοὺς νόμους εὔκολον τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τελείαν τὴν διάκρισιν παντὸς ζητουμένου νομοθετήματος. Ἐπειδὴ κανένας ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς καὶ θεσπισμένους νόμους ἐκ τῆς ἄνω φορᾶς τοῦ χρόνου καὶ ἕως εἰς τὰς ἡμέρας τῆς αὐτοῦ βασιλείας, ὅστις εἶχεν ὀρθὴν τὴν ψῆφον δὲν παρελείφθη παρ' αὐτοῦ.

Ἀνεδέχθην οὖν μέγιστον ἀγῶνα, οὐ μόνον διὰ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα, ἀλλὰ ⟨σ. η'⟩ καὶ διὰ νὰ δείξω σημεῖον μικρὸν φιλογενείας καὶ ἴσως διὰ ταύτης γένω χρήσιμος τοῖς δικαζομένοις. Καὶ γάρ, κατὰ τὸν Σολομῶντα, εἶδον ἀνομίαν ὑπὸ τὸν ἥλιον, ἄνθρωπον θνητὸν ἀθανάτῳ δίκῃ περιπεσόντα καὶ ταύτην ὥσπερ τινὰ κλῆρον πατρῷον εἰς τρίτην πολλάκις γενεὰν καὶ τετάρτην τοῖς ἐκγόνοις αὐτοῦ κατὰ διαδοχὴν παραπέμψαντα.

Διήρηται δὲ ἡ παροῦσα Νέα Ἑξάβιβλος Ἀρμενοπούλου εἰς τόμους δύο. Ὁ μὲν πρῶτος περιέχει τὰς τρεῖς βίβλους αὐτοῦ, μετὰ διαφόρων σημειώσεων καὶ αὐξήσεων, ὡς εἴρηται, ὁ δέ, τὰς λοιπὰς τρεῖς, μετὰ διαφόρων πάλιν σημειώσεων καὶ αὐξήσεων, προστεθέντος ἐν τῷ τέλει τοῦ β' τόμου καὶ τοῦ περὶ συνοικεσίων Ἐγχειριδίου· καὶ τούτου μετὰ αὐξήσεων, ἐκ τῆς Ἐπιτομῆς τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων τοῦ διαληφθέντος Ἀρμενοπούλου, καθὼς καὶ διαφόρων ἀναγκαίων ἐκκλησιαστικῶν Κανόνων. Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τὸ ἐμὸν πρόθυμον καὶ δοθέν μοι τάλαντον παρὰ Θεοῦ. Οἱ ἐντυγχάνοντες οὖν ταύτης τῆς βίβλου, ἐχέτωσαν μνήμην ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς Θεόν, παρορῶντες πάντα τὰ ἐν αὐτῇ ἀνθρώπινα παροράματα.

Ἐν ἔτει ,αωλα' ἐν μηνὶ Ἰανουαρίου. Ὁ μεταφραστής.

⟨σ. θ'⟩ *ΠΡΟΧΕΙΡΟΝ ΝΟΜΩΝ*

τὸ λεγόμενον ἡ Ἑξάβιβλος, συναθροισθὲν κατ' ἐπιτομὴν καὶ κατ' ἐκλογήν, οὕτω συντεθὲν παρὰ τοῦ πανσεβάστου νομοφύλακος καὶ κριτοῦ Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου τοῦ Ἀρμενοπούλου, κριτῶν προκατάρχοντος.

Ὧ καὶ προσετέθησαν ἤδη ἐκ τῶν Βασιλικῶν τόμων διάφοροι ἀναγκαῖοι τίτλοι, μὴ ὄντες τὸ πρότερον, περιέχοντες τὰ ἐλλείποντα ἀναγκαῖα νομικά, κατ' εἶδος, κεφάλαια ἐκ τῶν ρηθέντων Βασιλικῶν, ὡς καὶ ἐκ τοῦ Προχείρου τοῦ βασιλέως Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (ἐξ οὗ καὶ ὁ διαληφθεὶς Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος ἠρανίσθη τὴν ἑαυτοῦ Ἑξάβιβλον, καθάπερ λέγει ὁ ἴδιος ἐν τῇ Προθεωρίᾳ τῶν νόμων), μετὰ σχολίων νομικῶν καὶ ἄλλων, ὡς οἷόν τε διαφόρων ἀναγκαίων σημειώσεων πρὸς τὴν παροῦσαν Νέαν Ἑξάβιβλον.

ΚΡΙΤΩΝ ΠΡΟΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ

ἤτοι Προθεωρία καὶ ἐξήγησις τῶν κριτῶν. Ἐκ τῶν τοῦ Ἀρμενοπούλου.

. . . .

⟨σ. ιδ'⟩ *ΚΑΤΑΚΡΙΣΙΣ ΕΚΤΕΘΕΙΣΑ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΡΙΤΑΣ ΠΑΡΑ ΤΩΝ ΕΥΣΕΒΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΛΕΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (ἐκ τῶν τοῦ Ἀρμενοπούλου).*

. . . .

⟨σ. ιε'⟩ *ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ (ἐκ τῶν τοῦ Ἀρμενοπούλου).*

. . . .

⟨σ. κβ'⟩ *Πρὸς τοὺς ἐντυγχάνοντας*

Προσθήκη τοῦ νέου μεταφραστοῦ τῆς παρούσης Ἑξαβίβλου τῆς ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀρμενοπούλου ἤδη μεταφρασθείσης, κατὰ τὸ ,αωλα' ἔτος τὸ Σωτήριον.

Ἄχρι τῶν εἰρημένων λαμβάνει πέρας ἡ Προθεωρία τῶν νόμων Ἀρμενοπούλου, ἑλληνικοῦ τε καὶ ἁπλοελληνικοῦ. Τὰ σημεῖα ὅμως, ἅτινα ὑπεσχέθησαν ἀμφότεροι, κρονικοῦ τε καὶ ἡλιακοῦ, πρὸς εὕρεσιν τῶν τε παλαιῶν καὶ νέων τοῦ Ἀρμενοπούλου τίτλων, δὲν φαίνονται εἰς κανέναν ἀπὸ αὐτούς, καθὼς καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Περὶ χειροτονίας ἐπισκόπων, ἥτις εἶναι σημειωμένη μόνον παρὰ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀρμενοπούλου, ἄνευ τινὸς νόμου περὶ ἐπισκόπων, ὅστις ἐξεδόθη ἐν ἔτει 1587, εἰ μὴ μόνον ἂν εἶναι ἀφαίρεσις αὐτῶν τῶν σημείων παρὰ τῶν κατὰ καιροὺς τυπογράφων. Ἀγκαλὰ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀρμενοπούλου ὅλα τὰ κεφάλαια τῶν νόμων εἶναι σημειωμένα μὲ τὸ κρονικὸν σημεῖον, ἄνευ ὅμως τινὸς διαφορᾶς νέων καὶ παλαιῶν καὶ καθὼς ἕκαστος τοῦτο δύναται νὰ περιεργασθῇ, ἀναγινώσκων τὰ διαληφθέντα βιβλία τῆς Ἑξαβίβλου Ἀρμενοπούλου, ἑλληνικοῦ τε καὶ ἁπλοῦ, ἐν οἷς δὲν θέλει εὕρει τὰ τοιαῦτα σημεῖα, εἰ μόνον μερικὰ ἡλιακὰ ἐν τῷ ἑλληνικῷ, καὶ αὐτὰ ἐν τοῖς περιθωρίοις, ἐν οἷς σημειώνονται διάφορα νομικὰ σημειώματα.

Μὲ τὸ νὰ ἔχῃ δὲ ἔλλειψιν τόσον ὁ ἑλληνικός, ὅσον καὶ ὁ ἁπλοῦς, εἰς πολλά, καθὼς τοῦτο θέλει δηλωθῇ ἐκ τῶν διαφόρων σημειώσεων τῆς παρούσης νεοφανοῦς μεταφράσεως τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἥτις ἐγένετο ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ, χάριν τῶν δικαστῶν καὶ δικαζομένων τῶν ἐν Μολδαβίᾳ, ὡς τοῦ σωζομένου καὶ πολιτευομένου ἁπλοελληνικοῦ Ἀρμενοπούλου, μὴ ἔχοντος οὔτε φράσιν, οὔτε σύνθεσιν, πολλὰ ἀτάκτου ὄντος, τὰ δὲ σχόλια εἰς πολλὰ μέρη ὡς νόμου ἔχοντος, καὶ αὐτὰ πάντῃ ἐλλειπῆ εἰς πολλὰ καὶ ἄλλ' ἀντ' ἄλλων λέγον-

τος καὶ συγχέοντος τὰ πολλά. Τοῦ δὲ ἑλληνικοῦ πάλιν διὰ τὸ λακωνικόν του ὕφος καὶ ἑλληνικοῦ, δυσκαταλήπτου ὄντος τοῖς πλείστοις, ἔχοντος δὲ καὶ τούτου εἰς πολλὰ ἀσάφειαν τῶν διαφόρων νομικῶν λέξεων, ἄνευ τῶν ὁποίων ὁ ἀναγινώσκων οὐ δύναται ἐννοῆσαι τὰ τοῦ νόμου καὶ πρὸ πάντων ὄντος δυσευρέτου διὰ τὸ σπάνιον τῆς βίβλου καὶ παλαιότητα τοῦ τύπου, τυπωθέντος πρὸ 240 χρόνων, ὡς εἴρηται, ἀνέλαβον χάριν σαφηνείας καὶ εὐγνωμοσύνης τοῦτον τὸν μέγιστον ἀγῶνα, κατὰ τὴν ἐμὴν δύναμιν, ἐρανιζόμενος τὰ ἐλλείποντα ἐκ τῶν βασιλικῶν νόμων, τὰ ὁποῖα τὴν σήμερον εἶναι ἐν χρήσει παρὰ τῶν κριτηρίων καὶ ἐξ ἄλλων νομικῶν βιβλίων, διὰ νὰ αὐξήσω τὴν τοῦ Ἀρμενοπούλου ⟨σ. κγ′⟩ Ἑξάβιβλον μὲ διαφόρους ἀναγκαίους νόμους καὶ τίτλους, ἅτινα καὶ ἐσημειώθησαν μὲ τὸ παρὸν σημεῖον +, πρὸς δήλωσιν ὧν εἶχε πρότερον καὶ ὅσων προσεκτήσατο ἡ παροῦσα Νέα τοῦ Ἀρμενοπούλου Ἑξάβιβλος, εἰς τὰ πλεῖστα μὲ παραπομπὴν ἐξ ὧν ἐλήφθησαν καὶ μὲ διάφορα σχόλια καὶ σημειώματα, μὲ ἕνα κατάλογον τῶν κατὰ καιροὺς ἐν Μολδαβίᾳ χρηματισάντων ἡγεμόνων, β) μέ τινα γεωγραφικὰ σημειώμα⟨τα⟩, μὲ μίαν γενικὴν χρονολογίαν, ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι τοῦ παρόντος αἰῶνος, γ) μὲ ἕνα κατάλογον τόσον τῶν ἐν Ρώμῃ βασιλέων, ὅσον καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἄχρι τῆς σήμερον, δ) καθὼς καὶ τῶν πατριαρχῶν, ε) τῶν κατὰ βαθμὸν ὀφφικίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, περιεργείας χάριν τοῦ ἀναγινώσκοντος, διασαφῶν ὡς οἷόν τε τὰς νομικὰς διαφόρους λέξεις, ἃς εἶχε πρότερον καὶ αἵ παρ᾽ ἐμοῦ ἐτέθησαν ὡς ἀκαταλήπτους τῷ ἀναγινώσκοντι, διὰ νὰ εἶναι ἡ βίβλος τοῖς πᾶσιν εὔχρηστος καὶ εὐκατάληπτος καὶ πρὸ παντὸς πᾶσι τοῖς ἐν Μολδαβίᾳ κριταῖς τε καὶ κρινομένοις, ὧν οἱ νόμοι εἶναι πρὸ πολλῶν χρόνων, ὡς ἐστὶ τοῖς πᾶσι γνωστόν*, τὰ Βασιλικά, ἀγκαλὰ καὶ τί ἄλλο εἶναι ὁ Ἀρμενόπουλος, εἰ μὴ μία σύνοψις τῶν Βασιλικῶν καὶ τῶν μετὰ τὸν Βασίλειον τὸν Μακεδόνα βασιλικῶν Νεαρῶν, τῶν ἐν χρήσει τότε ὄντων;

Καὶ ἐπειδή, κατὰ τὸν Σολομῶντα, φρονήσεως καὶ τὸ εἰδέναι τινὸς ἡ χάρις, κατὰ δὲ τὸν Δημόκριτον, μικραὶ χάριτες ἐν καιρῷ, μέγισται εἰσὶ τοῖς λαμβάνουσι ταύτας ἐν περιστάσει, διὰ νὰ μὴ φανῶ, λέγω, ἀγνώμων τῇ εἰρημένῃ Μολδαβίᾳ, ἕνεκα ὧν ἀπήλαυσα ἀγαθῶν, ὅτι, κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον, δεινόν μοι ἡ ἀχαριστία καταφαίνεται, δεινὸν δὲ καὶ πάνδεινον· παθόντα

* Κατὰ τὸν Δημήτριον Καντεμίρην, πρῶτος ὁ ἐν ἡγεμόσιν ἀοίδιμος Ἀλέξανδρος ὁ πρῶτος, ὁ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ Ἀγαθοῦ ἐσχηκώς, ἐν ἔτει 1401, ἔλαβεν, ἐξαιτησάμενος, τὰ Βασιλικὰ παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων τῶν Παλαιολόγων, οἵτινες ἠξίωσαν αὐτὸν καὶ τοῦ βασιλείου στέμματος, συνάμα καὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ δεσπότου. Εἰς τὰ 1646 ὁ ἀείμνηστος Βασίλειος ὁ Ἀλβανὸς ἐκ τῶν αὐτῶν Βασιλικῶν τὸ ἑαυτοῦ νομικὸν βιβλίον ἐξέδωκε. Τοῦ χρόνου προϊόντος, οἱ κατὰ καιροὺς ἀοίδιμοι ἡγεμόνες εἶχον εἰς χρῆσιν αὐτὰ τὰ Βασιλικὰ καὶ Νεαρὰς Ἰουστινιανοῦ καὶ Λέοντος καὶ τῶν μετὰ ταῦτα βασιλευσάντων, τὴν Σύνοψιν τῶν Βασιλικῶν, τὴν Εἰσαγωγὴν τῶν Νόμων καὶ τὸν ῥηθέντα Ἀρμενόπουλον.

γάρ τι καλόν, μὴ ἀμείβεσθαι πειρᾶσθαι, εἰ καὶ μὴ ἄλλως δυνατόν, εὐχαριστίαις γοῦν ταῖς διὰ λόγων καὶ εἰ ἀνοήτου παντελῶς καὶ ἀναισθήτου τῶν εὐεργεσιῶν, ἢ ἀγνώμονος. Ἀνεδέχθην τὸν μέγιστον ἀγῶνα, ὡς εἶπον, μὲ πόνους ἀτρύτους καὶ μόχθους, εἰ καὶ ἐστερημένος πολλῶν ἀναγκαίων βιβλίων νομικῶν. Ὅθεν, καθὼς ἡ ἐν Εὐαγγελίοις ἐκείνη χήρα ἐδήλωσε τὰ σπλάγχνα τῆς καρδίας της πρὸς τὸν Κύριον, μὲ τὰ δύο λεπτά, ὧν εἶχε, οὕτω κἀγώ, διὰ τοὺς εἰρημένους λόγους, ἀνταποδίδωμι πάσῃ τῇ Μολδαβίᾳ τὴν παροῦσαν μου ταύτην εὐγνωμοσύνην διὰ τῶν μεγάλων μόχθων μου, κατὰ τὸ δοθέν μοι παρὰ Θεοῦ τάλαντον. Θεῷ γὰρ φίλον τὸ κατὰ δύναμιν, διὰ τὸ ἀνταποδιδοὺς χάριτας μεμνῆσθαι εἰς τὸ μετὰ ταῦτα καὶ ἐν καιρῷ πτώσεως αὐτοῦ εὑρήσει στήριγμα.

Καὶ οὕτω μὲν τὰ τῆς ἐμῆς διαθέσεως καὶ εὐγνωμοσύνης, ἥτις εἰς ἄλλο δὲν ἀφορᾷ, εἰ μὴ πρὸς ἀπόλαυσιν πολλῶν διὰ τυπογραφίας καὶ ἀποδίωξιν ⟨σ. κδ′⟩ πάσης κακίας καὶ ἀδικίας· αὖθις καὶ γὰρ ἐρῶ τὸ τοῦ Σολομῶντος: εἶδον ἀνομίαν ὑπὸ τὸν ἥλιον, ἄνθρωπον θνητὸν ἀθανάτῳ δίκῃ περιπεσόντα καὶ ταύτην, τινὰ κλῆρον πατρῷον εἰς τρίτην πολλάκις γενεὰν καὶ τετάρτην τοῖς ἐκγόνοις αὐτοῦ, κατὰ διαδοχήν, παραπέμψαντα. Διότι καὶ Φίλων ὁ φιλόσοφος, ἐρωτηθείς, ποία πόλις ἄριστα οἰκεῖται, ἔφη: ἡ μετὰ νόμου ζῶσα καὶ τοῖς ἀδικοῦσιν ἐπεξιοῦσα.

Δὲν λείπω δὲ καὶ τοῦτο κοινοποιῆσαι τοῖς ἀναγινώσκουσι τὴν παροῦσαν Ἑξάβιβλον: ὅτι αὕτη, μὲ ὅλον ὁποῦ ὀνομάζεται Ἑξάβιβλος Ἀρμενοπούλου, πλήν, καθὼς ὁ ἴδιος Ἀρμενόπουλος λέγει ἐν τῇ Προθεωρίᾳ τῶν νόμων, δὲν εἶναι βίβλος τοῦ ἰδίου, ἀλλὰ τοῦ βασιλέως Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ τοῦ αὐταδέλφου αὐτοῦ Κωνσταντίνου, υἱῶν τοῦ αὐτοῦ βασιλέως Βασιλείου. Ὁ δὲ Ἀρμενόπουλος, ὡς λέγει ὁ ἴδιος, τὴν ηὔξησε μὲ τεσσαράκοντα τίτλους καὶ διὰ περιέργειαν καὶ φιλομάθειαν τοῦ ἀναγνώστου, ἐσημειώθησαν οἱ κάτωθεν τοῦ εἰρημένου Προχείρου τῶν ἀοιδίμων τούτων βασιλέων τίτλοι, διὰ νὰ εἰξεύρῃ ὁ ἐντυγχάνων τούτῳ, πόσους τίτλους εἶχε τοῦτο τὸ Πρόχειρον, πόσους παρέβλεψεν ὁ Ἀρμενόπουλος καὶ μὲ πόσους τὸ ηὔξησεν, ὡς καὶ ἐν τοῖς σχολίοις τῆς παρούσης νέας μεταφράσεως ἐν τῷ βίῳ τούτων τῶν βασιλέων ἐρρέθη τοῦτο εἰς πλάτος.

Βασιλείου οὖν τοῦ Μακεδόνος, βασιλεύσαντος ἐν ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ 867, καὶ ἀποθανόντος ἐν ἔτει 886, ζῶντος δὲ αὐτοῦ ἐγένετο Ἐκλογὴ τῶν Νόμων ἐν συντόμῳ, ἐν ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ 879, παρὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου τῶν σοφῶν βασιλέων, ἀπὸ τῶν Ἰνστιτούτων καὶ τῶν Διγέστων καὶ τοῦ Κώδικος καὶ τῶν Νεαρῶν τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ διατάξεων καὶ ἐπιδιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρωπότερον, ἐκτεθεῖσα μηνὶ Μαρτίῳ, ἰνδικτιῶνος 9 ἀπὸ κτίσεως κόσμου 6387, ἤτοι 879 ἀπὸ Χριστοῦ.

Οἱ ἐν ταύτῃ τῇ Ἐκλογῇ τῶν Νόμων τῶν διαληφθέντων βασιλέων εὑρισκόμενοι τίτλοι: Τίτλ. α′, Περὶ νόμων καὶ δικαιοσύνης, β′, Περὶ βασιλέως,

γ', Περὶ πατριάρχου, δ', Περὶ τάξεως ἐπάρχου, ε', Περὶ τοῦ κοιαίστορος, ς', Περὶ ἁπλῶς ἀρχόντων, ζ', Περὶ τοῦ χωρὶς δόσεως γίνεσθαι τοὺς ἄρχοντας καὶ μηδένα ἐν μηδενὶ διὰ χρήματα κρίνειν, ἢ τοὺς ὑποπίπτοντας τοῖς ἐγκλήμασι συγχωρεῖν, ⟨σ. κε'⟩ η', Περὶ ἐπισκόπων καὶ χειροτονιῶν καὶ προβόλων ἐκκλησιαστικῶν παντοίων, θ', Περὶ τῶν ἁρμοζόντων ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις καὶ ἁπλῶς πᾶσιν ἐκκλησιαστικοῖς καὶ μοναχοῖς, ι', Περὶ τάξεως καὶ κριτηρίου, ια', Περὶ συστάσεως μνηστείας καὶ λύσεως αὐτῆς καὶ περὶ ὀρφανῶν μνηστευομένων καὶ μεταμελουμένων, ιβ', Περὶ γάμων ἐπιτετραμμένων καὶ κεκωλυμένων, πρώτου καὶ δευτέρου, ἐγγράφου καὶ ἀγράφου, ιγ', Περὶ λύσεως τοῦ γάμου, ιδ', Περὶ τῆς καταγραφείσης προικὸς καὶ μὴ ἐπιδοθείσης καὶ περὶ δικαίου προικός, ιε', Περὶ δωρεῶν ἁπλῶν, ἤγουν ἀπεντεῦθεν, ἢ διὰ χρήσεως καὶ δεσποτείας πραγμάτων, ἢ δεσποτείας αὐτῶν μόνον, ἢ μετὰ θάνατον τινὶ καταλιμπανομένων καὶ περὶ αἰτιῶν, ἐξ ὧν αἱ τοιαῦται δωρεαὶ ἀνατρέπονται, ις', Περὶ τῶν κεκωλυμένων διατίθεσθαι προσώπων καὶ περὶ διαθηκῶν ἐγγράφων καὶ ἀγράφων, ιζ', Περὶ ἰδιοκτήτων πραγμάτων, εἰς ἃ διατίθεσθαι δύναταί τις, ἢ καὶ κωλύεται, ιη', Περὶ τῶν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομιῶν καὶ ληγάτων καὶ περὶ τῶν ἐξ ἀχαριστίας ἐκπιπτόντων, ιθ', Περὶ κουρατόρων, κ', Περὶ ἐλευθεριῶν, κα', Περὶ πράσεως καὶ ἀγορασίας, κβ', Περὶ δανείου καὶ κοινωνίας, κγ', Περὶ παρακαταθήκης, κδ', Περὶ ἐμφυτεύσεως, κε', Περὶ μισθώσεως, κς', Περὶ μαρτύρων, κζ', Περὶ διαλύσεως, κη', Ποινάλιος τῶν ἐγκληματικῶν.

⟨σ. κς'⟩ *Τῷ ἀναγνώστῃ χαίρειν.*

Ἐνταῦθα τέλος ἔσχε τὸ ἐν τῶν ἀντιγράφων τῆς Ἐπανορθώσεως τῶν Νόμων Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου. Ἐν δὲ τῷ ἑτέρῳ ἕπονται πλεῖστα ὅσα ἔκ τινος ἄλλου συντάγματος νομικοῦ, ἅπερ ἄρα μὴ εἶναι τῆς εἰρημένης Ἐπανορθώσεως δῆλον ἐστίν, ἐξ αὐτοῦ τοῦ τεύχους τίτλων, οὓς ἐνθάδε ὑπεστρώσαμεν: Τίτλ. κθ', Περὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ περὶ ἐπισκόπων καὶ μοναχῶν καὶ κληρικῶν, λ', Περὶ μνηστείας καὶ ἀρραβώνων, λα', Περὶ δωρεῶν μνηστείας, λβ', Περὶ κεκωλυμένων γάμων, λγ', Περὶ ὅρου καὶ διαθέσεως γάμου, λδ', Περὶ τῶν διαλυομένων συνοικεσίων, ἡ προῖξ κατὰ ποῖον τρόπον ἀπαιτεῖται καὶ περὶ διατιμήσεως αὐτῆς, λε', Περὶ δωρεῶν μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, λς', Περὶ ἐκδικήσεως προικὸς καὶ περὶ πάκτου καὶ δικαίου προικὸς καὶ τῶν βαρῶν αὐτῆς, λζ', Περὶ λύσεως γάμου καὶ τῶν αἰτιῶν αὐτῆς καὶ περὶ παίδων νόθων καὶ ἀθεμιτογαμίας, λη', Περὶ δωρεῶν καὶ ἀνατροπῆς δωρεῶν, λθ', Περὶ φαλκιδίου νόμου καὶ μέτρου δωρεῶν, μ', Περὶ κληρονομιῶν καὶ φαλκιδίου, μα', Περὶ κληρονόμων καὶ ἀποκλήρων, μβ', Περὶ συνεισφορᾶς, μγ', Περὶ ἀποκαταστάσεως, μδ', Περὶ τοῦ δύνασθαι τοὺς παῖδας κατὰ τῶν ἐπιτροπευόντων γονέων ἀποκαθίστασθαι, με', Περὶ κωδικέλλου, μς', Περὶ τοῦ τὰς ἀποκαταστάσεις μέχρις ἑνὸς βαθμοῦ κρατεῖν, μζ',

Περὶ ἐλευθερώσεων, μη', Περὶ ἀρχόντων καὶ δικαστῶν καὶ τῆς ψήφου αὐτῶν καὶ περὶ συνηγόρων καὶ περὶ προστίμων, μθ', Περὶ δημοσίων πραγμάτων καὶ ὑποτελῶν καὶ ἐξισωτῶν, ν', Περὶ νόμου φυσικοῦ, ἐθνικοῦ καὶ πολιτικοῦ, να', Περὶ τῆς νόμου καὶ φάκτου ἀγνοίας καὶ περὶ ἀμφιβαλλομένων, νβ', Περὶ παίδων κυοφορουμένων καὶ περὶ μαινομένων, νγ', Περὶ νομῆς καὶ χρήσεως νομῆς καὶ χρήσεως καρπῶν, νδ', Περὶ διαθήκης αὐτεξουσίων καὶ ὑπεξουσίων, νε', Περὶ διαθήκης ἀπελευθέρων, ⟨σ. κζ'⟩ νς', Περὶ ἀνατροπῆς διαθήκης, νζ', Περὶ ἐλευθεριῶν, νη', Περὶ ληγαταρίου, νθ', Περὶ ἐπιτρόπων, ξ', Περὶ τοῦ πότε δεῖ ἐνάγειν τοὺς δανειστὰς κατὰ τῶν κληρονόμων τῶν τελευτώντων, ξα', Περὶ τοῦ μὴ ἐνυβρίζεσθαι τὰ τῶν χριστιανῶν λείψανα παρὰ τῶν δανειστῶν, ξβ', Περὶ καινοτομιῶν, ξγ', Περὶ ποινῶν, ξδ', Περὶ διαμερισμοῦ σκύλων, ξε', Περὶ βίας καὶ ἁρπαγῆς πραγμάτων καὶ ἀγρῶν, περὶ ἐμπρησμῶν καὶ τάφων, ξς', Περὶ τῶν δημευομένων ἐν τῷ φίσκῳ καὶ περὶ ἀναζητουμένων καὶ δεπορταρευομένων ξζ', Περὶ ὕβρεων, ξη', Περὶ ἁμαρτημάτων τῶν ἐλευθέρων τε καὶ δούλων, ξθ', Περὶ συκοφάντων καὶ κατηγόρων καὶ δελατόρων καὶ περὶ πλαστοῦ καὶ περὶ θησαυροῦ, ο', Περὶ κλεπτῶν καὶ ὑποδέκτων καὶ ἱεροσύλων καὶ ἐξανδραποδιστῶν, οα', Περὶ στρατιωτικῶν ἐπιτιμίων, ἐκ τοῦ Ῥούφου καὶ τῶν Τακτικῶν, οβ', Περὶ συστάσεως κοινωνίας καὶ λύσεως αὐτῆς, ογ', Περὶ πάκτου καὶ συμφώνου καὶ διαλύσεως καὶ περὶ τῶν ἐπὶ προστασίᾳ διδομένων, —, Περὶ μερισμοῦ σκύλων, —, Περὶ γαμβρῶν στρατιωτῶν, εἰσερχομένων εἰς οἴκους καὶ εἰσφερόντων τὰς ῥόγας αὐτῶν καὶ καμάτους αὐτῶν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων οὖν τούτων ἁπάντων, ὁ ἀναγνώστης τῆς παρούσης Νέας ταύτης Ἑξαβίβλου ἀκριβῶς μανθάνει τόσον τοὺς τίλους τοῦ Προχείρου τῶν εἰρημένων βασιλέων Βασιλείου, Κωνσταντίνου καὶ Λέοντος καὶ τοὺς προστεθέντας ἐν τούτῳ τίτλους παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, ὅστις μετὰ 240 χρόνους, φιλοπονῶν περὶ τοὺς νόμους καὶ ἐρανισθεὶς τοὺς ῥηθέντας τίτλους ἔκαμε τὸ Πρόχειρόν του, χρηματίσας νομοφύλαξ καὶ κριτὴς Θεσσαλονίκης ἐν τῷ 12 αἰῶνι, ἐπὶ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, ἐν ἔτει 1143 ἀπὸ Χριστοῦ. Ὅσον καὶ ὅσα παρ' ἐμοῦ προσετέθησαν· καὶ ταῦτα μὲν περὶ τούτων ἅλις. Μένει δὲ ἤδη καταγράψαι καὶ τοὺς περιεχομένους ἐν ἑκάστῃ βίβλῳ τίτλους ἐν τῇ παρούσῃ νέᾳ μεταφράσει, ὡς κάτωθεν φαίνονται πρὸς ῥᾳδιοτέραν εὕρεσιν παντὸς ζητουμένου νομικοῦ κεφαλαίου παρὰ τοῦ ἐντυγχάνοντος.

⟨σ. κη'⟩ *ΠΙΝΑΞ ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ*
ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ἀρχόντων, η') Περὶ τοῦ χωρὶς δόσεως γίνεσθαι τοὺς ἄρχοντας καὶ μηδένα ἐν μηδενὶ διὰ χρημάτων κρίνειν, ἢ τοὺς ὑποπίπτοντας τοῖς ἐγκλήμασι συγχωρεῖν, θ') Περὶ ἐπισκόπων καὶ χειροτονιῶν καὶ προβόλων ἐκκλησιαστικῶν παντοίων, ι') Περὶ τῶν ἁρμοζόντων ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις καὶ ἁπλῶς πᾶσιν ἐκκλησιαστικοῖς καὶ μοναχοῖς, ια') Περὶ τάξεως καὶ κριτηρίου, ιβ') Περὶ ἐνάγοντος καὶ ἐναγομένου, ιγ') Περὶ ἀγωγῶν καὶ χρόνων, ιδ') Περὶ δικαστικῆς ψήφου καὶ ἀποφάσεως, ιε') Περὶ μηνυτῶν, ις') Περὶ μαρτύρων, ιζ') Περὶ ὅρκου, ιη') Περὶ συμβολαίων, ἤτοι διαφόρων ἐγγράφων, ἢ δοκουμέντων, ιθ') Περὶ συμφωνιῶν, κ') Περὶ συμβιβασμοῦ, κα') Περὶ ἀνάγκης καὶ βίας, κβ') Περὶ ἀνήβων, ἀφηλίκων καὶ ἀποκαταστάσεως, κγ') Περὶ ἐλευθεριῶν, κδ') Περὶ σκλάβων, κε') Περὶ ἀσαφοῦς καὶ ἀμφιβολίας, κς') Περὶ στρατιωτῶν, κζ') Περὶ συνηγόρων, κη') Περὶ προκουρατόρων καὶ διεκδικητῶν, ἤτοι δεφενσιόνων, κθ') Περὶ ἐκκλήτου, ἤτοι ἀππελλάτζιας.

⟨σ. κθ'⟩ *ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ*

Τίτλ. α') Περὶ νομῆς καὶ δεσποτείας, β') Περὶ ἀπαιτήσεως καὶ ἀπωλείας, γ') Περὶ καινοτομιῶν, ἤτοι καινούριων κτισμάτων, δ') Περὶ ἀγγαριῶν, δοσιμάτων δημοσίων καὶ κουμερκίου, ε') Περὶ μερίδων, ἤτοι μεριδίων θαλασσίων, ἤτοι τῶν ἐκ βυθοῦ θαλάσσης ἐπαιρομένων, ς') Περὶ δικαίου ὑποστροφῆς, ζ') Περὶ υἱοθεσίας, η') Περὶ τῶν προσφευγόντων εἰς ἐκκλησίας καὶ δυνατὰ πρόσωπα, θ') Περὶ κομμοδάτου, ἤτοι χρήσεως ξένου πράγματος, ι') Περὶ ναυτικῶν.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Τίτλ. α') Περὶ δωρεῶν, β') Περὶ πωλήσεως καὶ ἀγορασίας, γ') Περὶ ἐμφυτεύσεως, δ') Περὶ μισθώσεων, ε') Περὶ συντροφίας καὶ λύσεως αὐτῆς, ς') Περὶ ἐντολῆς, ζ') Περὶ παραθήκης, ἤτοι δεπόζιτου.

Τέλος τοῦ Πίνακος τοῦ Α' Τόμου.

⟨σ. λ'⟩ *Περὶ κανόνων διαφόρων, ἐκ τοῦ β' βιβλίου 'Αρμενοπούλου.*

. . . .

⟨σ. λβ'⟩ *Περὶ σημασίας ὀνομάτων, ἐκ τοῦ αὐτοῦ.*

. . . .

⟨σ. 1⟩ *ΠΡΟΧΕΙΡΟΝ ΝΟΜΟΥ Ἢ ΕΞΑΒΙΒΛΟΣ*

ΒΙΒΛΙΟΝ Α'.

Τίτλος Α'. Περὶ νόμων.

. . . .

⟨σ. 2⟩ *Οἱ δὲ μεταγενέστεροι τούτου τοῦ Λέοντος βασιλεῖς ἐξέδωκαν*

καὶ αὐτοὶ διαφόρους Νεαρὰς καὶ νόμους καθολικούς, κατὰ τὰς τότε συμπιπτούσας κρισολογικὰς ὑποθέσεις, καὶ χρυσόβουλλα, παρὰ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἡμέτερος Κωνσταντῖνος ὁ 'Αρμενόπουλος ἔλαβε διαφόρους Νεαράς, προσαρμόσας αὐτὰς ἐν τῇ 'Εξαβίβλῳ αὐτοῦ, τὰς ὁποίας θέλομεν σημειώσει ἐν τοῖς ἔμπροσθεν κατεστρωμένοις τίτλοις, εὑρίσκοντες αὐτάς.

Αὐτὸς οὗτος δὲ ὁ 'Αρμενόπουλος συνέγραψεν 'Επιτομὴν τῶν θείων καὶ ⟨σ. 3⟩ *ἱερῶν κανόνων, β) τὰς Νεαρὰς τῶν βασιλέων, διαλαμβανούσας περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν προνομίων, ὁμοίως καὶ τὰς Νεαρὰς 'Ιουστινιανοῦ, 'Ηρακλείου, Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, Λέοντος καὶ 'Αλεξάνδρου, Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου, 'Ισαακίου τοῦ Κομνηνοῦ, Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου, 'Αλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, 'Ιωάννου καὶ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, 'Ισαακίου 'Αγγέλου, 'Ιωάννου Δούκα Βατάτζη καὶ λοιπῶν, γ) τοὺς κανόνας τῶν Συνόδων εἰς τόμους 2, τὰς ἀρχιεπισκοπάς, πατριαρχείας Κωνσταντινουπόλεως, τὰς Συνοδικὰς ἀποφάσεις, ἤτοι τοῦ Χρυσοστόμου, Γενναδίου, Ταρασίου, Νικηφόρου, Σισινίου, Σεργίου, 'Αλεξίου, Μιχαήλ, Κωνσταντίνου Χλιαρινίου, Νικολάου, Θεοδοσίου, Γερμανοῦ καὶ Μανουήλ, δ) ἐρωταποκρίσεις ἐν ἐπιστολαῖς καὶ κρισολογίαις ἐπισκόπων, ε') ἐρωταποκρίσεις Θεοδώρου τοῦ Βαλσαμῶνος, ς') Ματθαίου μοναχοῦ, περὶ συνοικεσίων, ζ') 'Ιουστινιανοῦ βασιλέως, Δόγμα περὶ 'Ορθοδοξίας, η') Περὶ διαφόρων αἱρέσεων.*

⟨σ. 4⟩. *Τίτλος δεύτερος. Περὶ δικαιοσύνης καὶ νόμων καὶ μακρᾶς συνηθείας. 'Εκ τοῦ β' βιβλ. Βασιλικῶν.* . . . .

Ὅρος νόμου. 'Εκ τοῦ αὐτοῦ β' βιβλ. . . . .

⟨σ. 5⟩ *Περὶ συνηθείας. ἐκ τοῦ β' βιβλ. Βασιλικῶν.* . . . .

⟨σ. 7⟩ *Περὶ ἀγνοίας νόμου καὶ φάκτου. ἐκ τοῦ β' βιβλίου Βασιλικῶν.*

⟨σ. 10⟩ *Τίτλος τρίτος. Περὶ βασιλέως. 'Εκ τοῦ βασιλικοῦ Προχείρου.*

⟨σ. 12⟩ *Τίτλος τέταρτος. Περὶ πατριάρχου. 'Εκ τοῦ βασιλικοῦ Προχείρου.*

⟨σ. 14⟩ *Τίτλος πέμπτος. Περὶ τάξεως ἐπάρχου πόλεως. 'Εκ τοῦ βασιλικοῦ Προχείρου.* . . . .

9 + Ὁ τῆς πόλεως ἔπαρχος δύναται νὰ ἐμποδίζῃ διὰ νὰ μὴ ἐξέλθῃ τις τῆς πόλεως, ἢ |

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ

ΚΩΔΙΚΕΣ ΕΚ ΝΑΞΟΥ

Διὰ τῆς παρούσης ἐργασίας ἐπιχειρεῖται τὸ πρῶτον ἡ συστηματικὴ περιγραφὴ ἑλληνικῶν χειρογράφων κωδίκων ἀποκειμένων εἰς χεῖρας ἰδιωτῶν τῶν Κυκλάδων ἢ εἰς σκευοφυλάκια μικρῶν καὶ διαλελυμένων μονῶν ἢ ναῶν τῶν νήσων [1].

Ἡ ἀνίχνευσις ἢ ἀνεύρεσις τῶν κωδίκων τούτων ἐγένετο κατὰ διαστήματα ἀπὸ τοῦ 1956 μέχρι τοῦ 1962, ἄλλοτε κατόπιν ἐπιμόνων προσπαθειῶν καὶ ἄλλοτε ὅλως τυχαίως. Κατὰ τὰς ἐρεύνας μου, ἰδίᾳ τὸ θέρος τοῦ 1960, ὅτε μετέβην εἰς τὰς Κυκλάδας κατόπιν ἐντολῆς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν [2], ἐπεσήμανα τὴν ὕπαρξιν ὑπερεκατὸν ἀγνώστων κωδίκων σῳζομένων ἐν Νάξῳ, Πάρῳ καὶ Σύρῳ, μόνον ὅμως μέρος τούτων ἠδυνήθην νὰ περιγράψω, κυρίως λόγῳ τῆς ἀρνήσεως τῶν κατόχων αὐτῶν, ἁπλοϊκῶν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνθρώπων, νὰ μοῦ ἐπιτρέψουν ἀκόμη καὶ τὴν λῆψιν ἁπλῶν σημειώσεων.

Δὲν θεωρῶ παρὰ ταῦτα ἄσκοπον νὰ προβῶ εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ παρόντος καταλόγου, τὸν ὁποῖον ἐλπίζω ὅτι βαθμηδὸν θὰ συμπληρώσω μέχρις ἐξαντλήσεως τοῦ γνωστοῦ μοι παλαιογραφικοῦ ὑλικοῦ. Προτάσσω δὲ τοὺς ἐν Νάξῳ σῳζομένους κώδικας, ἀφ᾽ ἑνὸς διότι αἱ συνθῆκαι ἐργασίας ὑπῆρξαν ἐκεῖ δι᾽ ἐμὲ εὐνοϊκώτεραι καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου διότι ὁ εἰς κώδικας πλοῦτος τῆς νήσου ταύτης εἶναι σχεδὸν ἄγνωστος εἰς τὴν ἔρευναν.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ὀφείλω νὰ σημειώσω ὅτι τὸ 1940 ὁ καθηγητὴς Διον. Ζακυθηνός, διευθυντὴς τότε τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, ἐπεσκέφθη μεταξὺ ἄλλων νήσων καὶ τὴν Νάξον πρὸς ἐπιθεώρησιν καὶ καταγραφὴν τῶν ἐν ταῖς Ἱ. Μοναῖς, Ἱ. Ναοῖς, δημοσίαις ὑπηρεσίαις κλπ. ἀποκειμένων ἐγγράφων καὶ χειρογράφων, ὑπέβαλε δὲ σχετικὴν ἔκθεσιν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Θρησκευμάτων καὶ Ἐθνικῆς Παιδείας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρει τοὺς ὑπ᾽ αὐτοῦ ἀνευρεθέντας ἢ ἐξετασθέντας κώδικας. Τοὺς εἰς τὴν ἀνωτέρω ἔκθεσιν ἀναφερομένους κώδικας δὲν περιλαμβάνω εἰς τὸν παρόντα κατάλογον, πλὴν ἑνὸς νομοκάνονος ἀποκειμένου εἰς τὴν διαλελυμένην μονὴν τοῦ Ἁγίου

---

[1] Περὶ τῶν παλαιογραφικῶν ἐρευνῶν εἰς τὰς Κυκλάδας δημοσιεύω λίαν προσεχῶς ἰδίαν μελέτην.

[2] Βασ. Βλ. Σφυρόερα, Ἔκθεσις ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς εἰς τὰς Κυκλάδας, «Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 10 (1960), σ. 228 - 234.

Ἐλευθερίου. Πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ προσθέσω ὅτι ὅταν κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος ἐπεσκέφθην τὴν μονὴν ταύτην δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω δύο κώδικας, ἐκ τῶν σημαντικωτέρων τῆς Νάξου (καραμανλίδικον εὐαγγέλιον ἐπὶ μεμβράνης παλαιότερον τοῦ ιζ´ αἰῶνος καὶ σπάραγμα περγαμηνῆς τοῦ ιβ´ αἰῶνος) ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος φαίνεται ὁριστικῶς ἀπολεσθείς, ὁ δὲ δεύτερος (τὸ σπάραγμα περγαμηνῆς) ἔχει μεταφερθῆ ἀλλοῦ χάριν ἀσφαλείας [1].

Τοὺς κατωτέρω εἴκοσι τέσσαρας περιγραφομένους κώδικας ἀριθμῶ κατὰ συλλογάς, πιστεύων ὅτι ἡ συνεχὴς ἀρίθμησις εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν οὐδένα σκοπὸν ἐξυπηρετεῖ.

Α´ – Ναὸς Κοιμήσεως Θεοτόκου Φιλωτίου.

1

Χάρτης στιλπνός. Διαστάσεις 0,297×0,200. Αἰὼν ΙΖ´. Φύλλα 175.

Ψαλτήριον.
Ἐν φ. 3^{v} εἰκὼν τοῦ προφητάνακτος Δαβίδ.
Ἐν φ. 172^{v}:

Στίχοι εἰς τὸν θεῖον Δαβὶδ

Δαβὶδ μελῳδὲ μουσικῆς ἀποκρύφου,
Σὺ μὲν δι᾽ αὐτῶν καὶ θανὼν ζῇς τῶν λόγων,
Ἡμῖν δὲ τὴν σὴν ἐμμελῆ δίδως λύραν,
Ἧς ἐστὶν εὑρεῖν ἐμμελῆ τὰ πρακτέα·
Καὶ γὰρ δι᾽ αὐτῆς μυστικῶς κινουμένης
Διώκεται μὲν ἐμπαθὴς πᾶσα φθίσις
Ἐλαύνεται δὲ δυσχερὴς ἅπας πόνος
Συστέλλεται δὲ συμφορῶν ἀπληστία
Κοιμίζεται δὲ γνωστικῆς ἅλμης κλύδων
Στηρίζεται δὲ τῶν παθῶν ἡ στερρότης
Καὶ τέρπεται μὲν τῆς ψυχῆς ἡ σεμνότης
Ἐλέγχεται δὲ τοῦ σατὰν ἡ φαυλότης
Ἐκ τῆς νοητῆς τῶν μελῶν εὐρυθμίας.
Ὦ, τίς τοσαύτην εὗρεν ἀνθρώπων χάριν
Εἰ μὴ σὺ τὴν πρέπουσαν ἀνθρώποις χάριν;
Τῷ Θεῷ δόξα.

---

[1] Τὴν πληροφορίαν ταύτην μοὶ παρέσχεν ἡ ἐκ κληρονομίας ἰδιοκτήτρια τῆς μονῆς σεβαστὴ δέσποινα κ. Ἔλλη Σωκρ. Παπαβασιλείου, εἰς τὴν ὁποίαν, κατὰ μέγα μέρος, ὀφείλεται ἡ διάσωσις τῶν βιβλίων καὶ τῶν κειμηλίων τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου.

Ἐν φ. 173r: «*Τῷ παρὸν ψαλτήριον ἐγράφη διὰ εὐτελοῦς ἀνθίμου ἱερομονάχου μαθητοῦ κυροῦ λουκᾶ τοῦ οὐγκροβλαχίας καὶ οἱ ἀναγινώσκοντες δέομαι τὴν ἡμετέραν ἀγάπην εὔχεσθαι καὶ μὴ κατηράσθε τὰ σφαλέντα μοι ἔν τε εἰς ὀρθογραφίαν καὶ εἰς τὰ λοιπά*».

Ἐν φ. 174v διὰ γραφῆς ιη' αἰ.: «*καὐτὸ σὺν ἄλλοις βασιλειου πέλει τοῦ βυζαντίου*»

Τὰ φ. 173v, 174r, 175rv λευκά.

Ὁ κῶδιξ προερχόμενος, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ βιβλιογραφικοῦ σημειώματος, ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ περὶ τὸ 1600 ἀκμάσαντος γνωστοῦ καλλιγράφου Ψαλτηρίων Λουκᾶ Οὐγγροβλαχίας, εἶναι πολυτελέστατα γεγραμμένος, ἔχει δὲ τὰ πρῶτα γράμματα τῶν περιόδων καὶ τὰ σημεῖα στίξεως ἐρυθρὰ καὶ κοσμεῖται ὑπὸ καλλιτεχνικωτάτων ἐγχρώμων ἐπιτίτλων καὶ περικόμψων ἀρχικῶν γραμμάτων.

Τοῦ αὐτοῦ βιβλιογράφου Ἀνθίμου ἱερομονάχου Εὐαγγέλια περιγράφονται ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τ. III, Πετρούπολις 1897, σ. 223 καὶ ὑπὸ D. Ionesco, Quelques miniatures trouvées dans un évangile du XVIIe siècle, « Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga », Paris 1933, σ. 877-894.

Οἱ «*Στίχοι εἰς τὸν θεῖον Δαβίδ*» (φ. 172v) ἔχουν γραφῇ ἐναλλὰξ διὰ χρώματος χρυσοῦ, μέλανος καὶ ἐρυθροῦ, τὸ δὲ βιβλιογραφικὸν σημείωμα δι' ἐρυθροῦ χρώματος, πλὴν τοῦ ὀνόματος «*κυρου λουκᾶ*», τὸ ὁποῖον ἔχει γραφῇ διὰ χρυσοῦ χρώματος.

Στάχωσις ἐλλείπει, ὁ κῶδιξ ὅμως διατηρεῖται, κατὰ τὰ ἄλλα, εἰς ἀρίστην κατάστασιν.

2

Χάρτης. Διαστάσεις 0,204×0,150. Αἰὼν ΙΕ'-ΙϚ'. Φύλλα 147.

Γεροντικόν.

1 (φ. 1r). «*Τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Θεοδώρου τοῦ ὁμολογητοῦ, τοῦ ἡγουμένου τῶν Στουδίου Κατήχησις· Περὶ τοῦ φυλάττειν τὰς θείας ἐντολὰς καὶ τῆς δικαίας ἀπειλῆς τῶν ἀμελῶς διακειμένων*».

2 (φ. 5r). «*Περὶ ἐγκρατείας καὶ τῆς προκειμένης ἡμῖν ὁμολογίας*».

3 (φ. 8r). «*Περὶ τῆς μεγάλης καὶ ἐπιφανοῦς ἡμέρας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*».

4 (φ. 10v). «*Περὶ τοῦ μεμνῆσθαι ἡμᾶς τῶν τοῦ Θεοῦ δωρεῶν καὶ σπεύδειν πρὸς τὸ εὐαρεστεῖν αὐτῷ*».

5 (φ. 13v). «*Περὶ ἐγκρατείας καὶ προσευχῆς*».

6 (φ. 17r). «*Περὶ νηστείας καὶ ὅτι τοῦ ἀληθινοῦ ὑπηκόου καὶ ὑποτακτικοῦ ἀληθὴς νηστεία ἐστὶν ἡ ἐκκοπὴ τοῦ θελήματος*».

7 (φ. 20r). «*Περὶ νηστείας καὶ ἀπαθείας*».

8 (φ. 24r). «*Περὶ τοῦ κατακοσμεῖν τὴν ἄφθαρτον ἡμῖν οἰκίαν διὰ τῆς τῶν ἀρετῶν ἀναλήψεως*».

9 (φ. 27v). «*Περὶ τοῦ μὴ ὑπὲρ δύναμιν ἐκτείνεσθαι ἐν τοῖς κατὰ Θεὸν σπουδάσμασι ἐν τοῖς πνευματικοῖς θεωρήμασιν*».

10 (φ. 30v). «*Περὶ τοῦ φυλάττειν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν φθοροποιῶν παθῶν*».

11 (φ. 33v). «*Περὶ ὁμονοίας καὶ ἀγάπης καὶ τοῦ ὑποφέρειν ἀνδρείως τοὺς κόπους τῆς ἀρετῆς ὑπὲρ τοῦ τυχεῖν βασιλείας οὐρανῶν*».

12 (φ. 36r). «*Περὶ τοῦ ἠπίως καὶ εὐμαρῶς διανύειν ἡμᾶς τὰς ἡμέρας τῶν νηστειῶν ἐπ' ἐλπίδι τῆς αἰωνίου ζωῆς*».

13 (φ. 38r). «*Περὶ τῆς ἐνθένδε ἀθρόας μεταχωρήσεως*».

14 (φ 41v) «*Περὶ νηστείας καὶ περὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἀγαθῶν σπουδασμάτων προτροπῆς*».

15 (φ. 43r). «*Περὶ τῶν ἀναιρεθέντων ἐν Βουλγαρίᾳ χριστιανῶν ἕνεκα τοῦ κρεωφαγῆσαι τῇ ἁγίᾳ τεσσαρακοστῇ*».

16 (φ. 46v). «*Περὶ τοῦ μιμεῖσθαι ἡμᾶς τὰ τοῦ Κυρίου παθήματα*».

17 (φ. 49r). «*Περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ ὅτι δεῖ πνευματικῶς ἑορτάζειν*».

18 (φ. 52r). «*Ὅτι τὸ Πάσχα τοῦτο τόπος ἐστὶ πρὸς τὸ μέλλον καὶ αἰώνιον Πάσχα καὶ περὶ ὑπομονῆς*».

19 (φ. 55v). «*Ὅτι ἐν τῇ νεκρώσει τῶν παθῶν καὶ τῇ ἀναστάσει τῶν ἀρετῶν, τοῦτο ἐστὶν ἑορτάζειν καὶ πασχάζειν τῷ Κυρίῳ καὶ Θεῷ ἡμῶν*».

20 (φ. 58v). «*Ὅτι δεῖ ἡμᾶς ἀνακαινίζεσθαι ἐπὶ τὰ πρόσω δι' ὑπομονῆς τῶν προσπιπτόντων ἡμῖν ὁρωμένων καὶ ἀοράτων πειρασμῶν*».

21 (φ. 61v). «*Περὶ τοῦ μὴ ἀμελῶς διακεῖσθαι ἐν τῇ μεταλήψει τῶν ἁγιασμάτων*».

22 (φ. 65v). «*Περὶ τοῦ ἀκοιμήτους εἶναι πρὸς τὰ τῆς ἀρετῆς σκάμματα*».

23 (φ. 68v). «*Ὅτι οἱ ἐν θλίψεσι καὶ στενοχωρίαις τὸν βίον διαμείψαντες ἀλύπου τινὸς ἀρρήτου ἡδονῆς ἀπολαύουσι — καὶ εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου Πλάτωνος*».

24 (φ. 71v). «*Περὶ τῆς καταπαύσεως τῶν νηστειῶν καὶ διδασκαλίαι πρὸ τῆς ἀνοίξεως τοῦ μοναστηρίου*».

25 (φ. 74v). «*Ὅτι δεῖ φυλάττειν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῆς τοῦ διαβόλου πανουργίας*».

26 (φ. 79r). «*Ὅτι οὐ χρὴ ἀθυμεῖν, ἀλλ' ἀνδρίζεσθαι εἰς τὸ ἔργον, ᾧ κέκληκεν ἡμᾶς ὁ Θεός*».

27 (φ. 82r). «*Περὶ τοῦ σωτηρίου πάθους καὶ περὶ ταπεινοφροσύνης καὶ ὑπομονῆς*».

28 (φ. 76r). «*Περὶ τῶν παθημάτων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*».

29 (89v). *«Τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου Προοίμιον εἰς τὸν κατηχητικὸν λόγον τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ λαμπρᾷ Κυριακῇ τῆς ἁγίας καὶ ἐνδόξου Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν Ἀναστάσεως»*.

30 (φ. 96r). *«Προοίμιον τοῦ βίου τῶν ἁγίων πατέρων τοῦ λεγομένου Λαυσαϊκοῦ»*.

31 (φ. 98v). *«Ἀντίγραφον ἐπιστολῆς Λαύσῳ πραιποσίτῳ παρὰ Ἡρακλείδου ἐπισκόπου Καππαδοκίας»*.

32 (φ. 107v). *«Βίος Ἰσιδώρου πρεσβυτέρου τοῦ ξενοδόχου»*.

33 (φ. 111v). *«Πρᾶξις καὶ σωφροσύνη Ποταμιαίνης»*.

34 (φ. 113v). *«Βίος Ἀλεξάνδρας»*.

35 (φ. 115r). *«Περὶ τῆς φιλοπλούτου παρθένου»*.

36 (φ. 118r). *«Περὶ τοῦ ἀββᾶ Ἀρσασίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ»*.

37 (φ. 123v). *«Περὶ τοῦ ἀββᾶ Ὤρ»*.

38 (φ. 125r). *«Βίος τοῦ ἀββᾶ Παμβώ»*.

39 (φ. 127r). *«Βίος τοῦ ἀββᾶ Ἀμμωνίου καὶ τῶν ἀδελφῶν σὺν ταῖς ἀδελφαῖς»*.

40 (φ. 129r). *«Βίος τοῦ ἀββᾶ Βενιαμίν»*.

41 (φ. 130v). *«Ἐκ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ ἀββᾶ Ἀμμωνᾶ»*.

42 (φ. 133r). *«Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου»*.

Ἀρχ. *Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς τὸν κανόνα τῆς προσευχῆς*. (Διακόπτεται μετὰ τρεῖς στίχους).

43 (φ. 134r). *«Ἐν τῷ γεροντικῷ»*.

44 (φ. 135v). *«Τοῦ ἁγίου Ἐφραίμ»*.

45 (φ. 136r). *«Διήγησις περὶ ὑπομονῆς τινὸς ἀδελφοῦ»*.

46 (φ. 141r). *«Τίνα δεῖ τηρεῖν τοὺς ἀδελφοὺς συνεργαζομένους ἀλλήλοις· τοῦ ἀββᾶ Ἠσαΐου»*.

47 (φ. 142r). *«Τοῦ ἀββᾶ Κασσιανοῦ»*.

48 (φ. 142r). *«Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου»*.

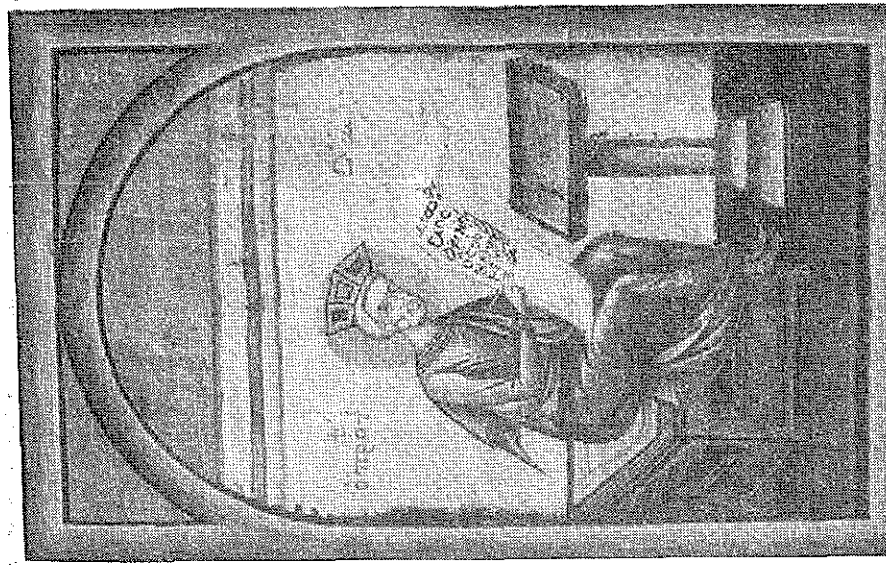
49 (φ. 144r - 146v). *«Ὅτι ἐν τῷ κοινοβίῳ οὐ δὴ τιμᾷ ἴδιόν τι κεκτῆσθαι, τῷ δὲ κτησαμένῳ βαρυτάτη ἐπήρτηται κόλασις, Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου»*.

Ἐν φ. 147v διὰ γραφῆς 18ου αἰ.: *«αυτο το βιβλίον υπαρχι εμου μιχαὴλ ιεροδιακονου και οπιος το παρι χορὶς την ἀδια μου ναχι τιν καταρα μου»*.

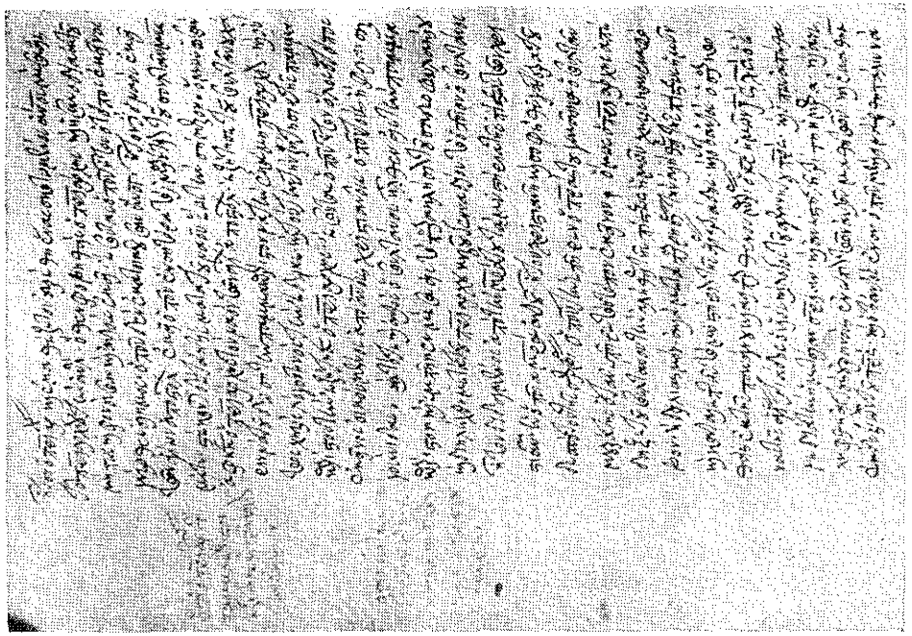
Κῶδιξ καλλιγραφημένος καὶ κοσμούμενος δι' ἐρυθρῶν ἀρχικῶν καὶ ἄλλων διακοσμητικῶν ποικιλμάτων.

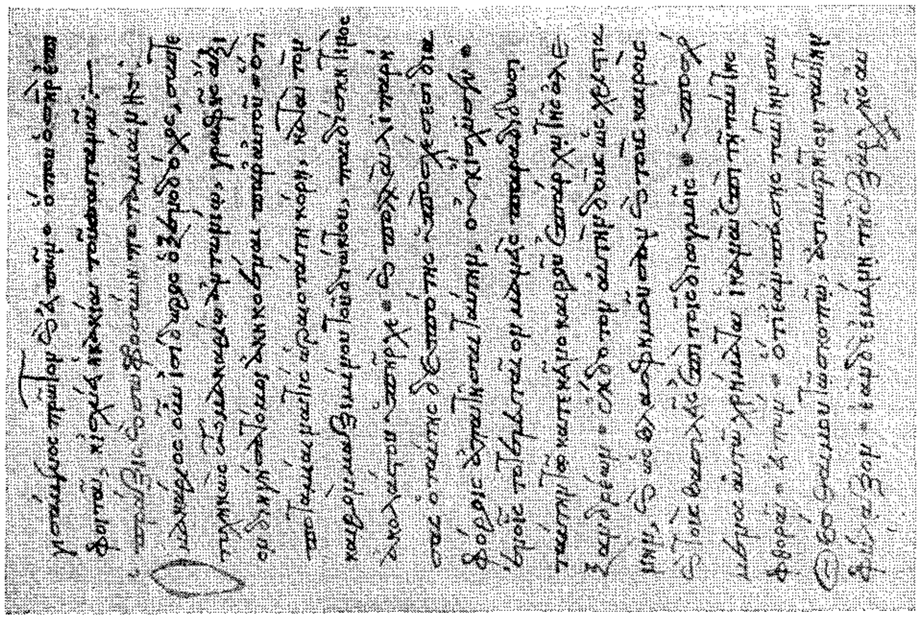
Κῶδιξ Ναοῦ Κοιμήσεως Θεοτόκου Φιλωτίου, ἀρ. 1, φ. 116r.

Κῶδιξ Ναοῦ Κοιμήσεως Θεοτόκου Φιλωτίου, ἀρ. 1, φ. 3r.

Κῶδιξ Συλλογῆς 'Εμμ. Δρύλλη, ἀρ. 2, φ. 334^v.

Κῶδιξ Ναοῦ Κοιμήσεως Θεοτόκου Φιλωτίου, ἀρ. 2, φ. 111^r.

Β' – Μονὴ 'Αγίου 'Ιωάννου Χρυσοστόμου.

1

Χάρτης. Διαστάσεις 0,285×0,205. Αἰὼν ΙΖ'. Φύλλα 321.

Νομικὸς καὶ Νομοκανονικὸς κῶδιξ [1].

1 (φ. 1^r) Ἀρχ.: *«καὶ τὰ μὲν τῶν συνόδων οὕτως ἔχει· οἱ δὲ τῶν ἁγίων κανόνες εἰσὶν ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἁγίου Διονυσίου 'Αλεξανδρείας»*.

2 (φ. 1^v). *«Πίναξ σὺν Θεῷ τῆς βίβλου τῶν κατ' ἐπιτομὴν ἱερῶν καὶ θείων νόμων»*.

3 (φ. 10^r). *«Οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι κανόνες κατ' ἐπιτομήν»*.

4 (φ. 57^r). *«Τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου 'Αντιοχείας κυρίου Θεοδώρου τοῦ Βαλσαμὼν ἀπόκρισις χάριν τῶν πατριαρχικῶν προνομίων»*.

5 (φ. 63^v). *«'Εντάλματα διδόμενα τοῖς χειροτονουμένοις μητροπολίταις, ἀρχιεπισκόποις καὶ ἐπισκόποις»*.

6 (φ. 71^r). *«Θεοδώρου τοῦ Βαλσαμών, Πατριάρχου 'Αντιοχείας, περὶ τῶν διδομένων θυμιαμάτων παρὰ τοῦ πατριάρχου κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κατηχήσεως»*.

7 (φ. 75^r). *«Τοῦ αὐτοῦ Μελέτη χάριν τῆς εἰς τοὺς θείους ναοὺς τῶν μοναστηρίων γινομένης μετακλήσεως διὰ σημαντηρίων τριῶν»*.

8 (φ. 76^r). *«Τοῦ αὐτοῦ Μελέτη χάριν τῶν δύο ὀφφικίων τοῦ τε χαρτοφύλακος καὶ πρωτεκδίκου»*.

9 (φ. 82^v). *«'Αρμενοπούλου περὶ αἱρέσεων»*.

10 (φ. 86^v). *«Τοῦ αὐτοῦ 'Αρμενοπούλου, ἔκθεσις περὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως»*.

11 (φ. 88^r). *«Περὶ τοῦ ἐν ἁγίοις 'Ιωάννου τοῦ Χρυσοστόμου»*.

12 (φ. 89^r). *«'Ονωρίου τοῦ βασιλέως ἐπιστολὴ πρὸς 'Αρκάδιον τὸν ἀδελφόν»*.

Ἀρχ. *«Οὐκ οἶδα ποία ἀνταρτικὴ καὶ δαιμονιώδης ἐνέργεια»*.

13 (φ. 89^v). *«'Αρκαδίου»*.

Ἀρχ.: *«Ὅλως οὐδέν, ἀρχιερεῦ τοῦ Θεοῦ»*.

14 (φ. 91^r). *«Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως συναγωγὴ καὶ ἀποδείξεις ἐκ τῶν συνοδικῶν καὶ ἱστορικῶν γραφῶν. Περὶ ἐπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν καὶ λοιπῶν ἑτέρων ἀναγκαιοτάτων ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων»*.

---

[1] Περὶ τοῦ κώδικος τούτου λίαν συντόμως διέλαβεν ὁ Ἐμμ. Καρπάθιος, Κῶδιξ τῆς ἐν Νάξῳ μονῆς τοῦ «Μεγάλου Χρυσοστόμου», περ. «Ἐκκλησία», τ. 13 (1935), σ. 362-363.

15 (φ. 97^{v}). *«Μάρκου βασιλέως ἐπιστολὴ πρὸς τὴν σύγκλητον, ἐν ᾗ μαρτυρεῖ Χριστιανοὺς αἰτίους γεγενῆσθαι τῆς νίκης αὐτοῦ»*.

16 (φ. 98^{r}). *«'Αβγάρου ἐπιστολὴ πρὸς τὸν σωτῆρα Κύριον 'Ιησοῦν Χριστὸν ἐκ τῆς Σύρων φωνῆς μεταληφθεῖσα κατὰ τὸν Παμφίλου Εὐσέβιον»*.

17 (φ. 99^{r}). *«'Εκ τῆς 'Εκλογῆς τῶν Νόμων, ἐν συντόμῳ γενομένης παρὰ Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου τῶν σοφῶν βασιλέων, τίτλοι δέκα»*.

18 (φ. 109^{r}). *«Τοῦ ἀνατολικοῦ νομίμου, βασιλικοῦ τε καὶ ἀρχιερατικοῦ βιβλία τρία»*.

19 (φ. 244^{r}). *«Δημητρίου τοῦ Χωματιανοῦ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας, περὶ βαθμῶν συγγενείας»*.

20 (φ. 248^{r}). *«Μιχαὴλ ἀνθυπάτου καὶ κριτοῦ τοῦ 'Ατταλειάτου Πόνημα νομικὸν ἤτοι* [σύνοψις] *πραγματική, πονηθεῖσα κατὰ κέλευσιν τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ τοῦ Δούκα»*.

21 (φ. 281^{r}). *«Νόμος ναυτικός, ἤτοι ὁ τῶν Ροδίων»*.

22 (φ. 287^{v}). *«Τύπος τοῦ διατίθεσθαι παλαιός, ᾧ περιέχεται τὸ ἴσον τῆς διαθήκης Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου»*.

23 (φ. 289^{r}). *«Τύπος διαθήκης νεώτερος ἐπιτόμως»*.

24 (φ. 290^{r}). *«'Εκ τῶν ϟε' τίτλων τοῦ Νομικοῦ βιβλίου Μιχαὴλ τινὲς μὲν προεγράφησαν ὄπισθεν ἀπό τινος διεφθαρμένου πρωτοτύπου, ὕστερον δὲ τὴν βίβλον τετυπωμένην εὑρόντες ἰδοὺ καὶ τοὺς ἑτέρους ἐκτίθεμεν»*.

Τὰ φ. 9^{rv}, 247^{v} λευκά. 'Εν φ. 320^{v}: *«Τέλος τῶν τοῦ ἀτταλειάτου, Τέλος διὰ χειρὸς* [ἐμοῦ] *μιχαήλ, ἀναγνώστου, λασπομίτη, τῷ ,αχϞη' σ(ωτη)ρίῳ ἔτει μηνὶ νοεμβρίῳ εἰς το βλάγκα, δεκάτου τρίτου ἔτους ὑπάρχοντος τῇ ἡλικία. διὰ χειρὸς μιχαὴλ ἀναγνώστου. Τῷ ,αχϞη' Σωτηρίῳ ἔτει μηνὶ νοεμβρίῳ 12. Εἰς τὸ βλάγκα. ἔτει 1696. 13 ἡλικία»*. Τὸ ἐπώνυμον *«λασπομίτη»* τοῦ σημειώματος τούτου ἔχει διαγραφῆ διὰ μελάνης.

'Εν φ. 321^{v}: *«Τιμιωτάτω και λογιοτατο κυρίω κυρ σαιραφὴμ ἀπο βλαχηα ζωγραφο ὀπίος νὰ τὸ διαβασι νὰ με σειχορεσει και οπειος θελει να μὴ καμη ἀμαρτίες ἀς κυτάξη να ειδη εδο πος γραφει· ει αμαρτίες δὲν εινε καλες και οχι ἄλο ἔτει 1796»*.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὀπισθίου σταχώματος: *«1814 αφυερώθη το παρὼν εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου ἰωάννου Χρυσοστομου τῶν μοναζουσῶν παρὰ πρωτοσυγκέλου νεοφύτου τοπικλην μαχαιριότη και οπιος ἀποξενοση τὴν βιβλον ταύτην ἀπὸ τὴν αὐτῆν μονῆν νὰ ἔχει ἐχθρῶν τὸν μέγα χρυσοστομων καὶ ἀντίμαχων»*.

Στάχωσις δερματίνη.

2

Χάρτης. Διαστάσεις 0,270×0,165. Αἰὼν ΙΘ'. Φύλλα 22.

«'Εγκώμια, ἤτοι ἀκολουθία ἱερὰ εἰς τὴν παναγίαν μετάστασιν τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας ψαλλομένη τῇ ιε' τοῦ Αὐγούστου ἢ τῇ πρὸ αὐτῆς τοῦ αὐτοῦ».

'Ο κῶδιξ ἠριθμημένος κατὰ σελίδας. 'Εν φ. 22^{r} (σελ. 43): *«Εὔξασθε οἱ ἐντυγχάνοντες καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτολοῦ καὶ ἐλαχίστου ἀντιγραφέως στελλιανοῦ ἱερέως βλησίδη, ὅπως παριδη Κύριος τὰ πλημελήματά μου τῇ πρεσβεια τῆς πανενδόξου αὐτοῦ μητρός. 'Αντεγράφη τῷ 1831 'Ιουλιου 31 Κατὰ τὴν χώραν τῆς Νάξου ἐν τῷ οἰκίσκῳ τοῦ Ταξιάρχου καὶ αφιερώθη εις τον ναὸν τῆς Κυρίας 'Ελεούσης πλησίον τῆς μητροπόλεως»*.

῎Ανευ σταχώσεως.

3

Χάρτης. Διαστάσεις 0,315×0,204. Αἰὼν ΙΘ'. Φύλλα 38.

Κτητορικὸς κῶδιξ τῆς μονῆς 'Αγίου 'Ιωάνου Χρυσοστόμου Νάξου.

Περιλαμβάνει ἔγγραφα ἀπὸ 24 'Ιουνίου 1814 μέχρι 29 Δεκεμβρίου 1846 καὶ σημειώσεις περὶ παλαιοτέρων ἀφιερώσεων. 'Εκ τούτων παρατίθενται ἐνταῦθα ἐνδιαφέροντά τινα σημειώματα:

Φ. 1^{r}: *«'Επειδὴ καὶ ὁ κῶνδιξ τοῦ ἱεροῦ μονυδρίου τοῦ Μέγα Χρυσοστόμου νὰ εὑρίσκεται εἰς τὸ συνοδικὸν τοῦ πανιερωτάτου ἁγίου Παροναξίας κυρίου 'Ιεροθέου, διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἐπίτροποι τοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ μονυδρίου, ὅ τε ἐντιμότατος χωρεπίσκοπος 'Αμπράμος καὶ ὁ κὺρ Τζουάννες Σαραντινὸς ἠγόρασαν τὸν παρόντα κώνδικα διὰ νὰ καταγραφθοῦν τὰ ὅσα ἀφιερώματα ἔχει καὶ ἐξουσιάζει τὸ αὐτὸ ἱερὸν μονύδριον τοῦ Μέγα Χρυσοστόμου ἀπὸ πράγματα ἄσπρα καὶ ζῶα, ὃν τρόπον εἶναι καὶ εἰς τὸν ἕτερον κώνδικα. 1814 'Ιουνίου 24»*.

Φ. 2^{r}: *«'Αφιερώνω διὰ ψυχικήν μου σωτηρίαν εἰς τὸ αὐτὸ ἱερὸν μονύδριον μετὰ θάνατόν μου τὸ μέρος τοῦ ἁγίου λειψάνου τοῦ Μέγα Χρυσοστόμου, ὁποὺ εὑρίσκεται εἰς χεῖρας μου. 'Ο Πρωτονοτάριος Κωνσταντῖνος Κόκκος βεβαιῶ.*

Τὸ ὁποῖον ἀφιερώθη καὶ ἐδόθη εἰς τὸ ἱερὸν μοναστήριον εἰς τοὺς 1827. Αὐτὰ ὅλα εἶναι καταστρωμένα εἰς τὸν ἕτερον κώνδικα τοῦ μοναστηρίου. 'Ο δημόσιος νοτάριος Κ. Κόκκος 'Ιακώβου».

Φ. 3^{r}: *«Εὑρίσκονται εἰς χεῖρας τοῦ κὺρ Πέρου Καλλιβούρτζη γρόσια χίλια, γρόσια 1000. Τὰ μὲν πεντακόσια πενήντα γρόσια τὰ ἀφιέρωσεν ὁ ἀοίδιμος διδάσκαλος κύριος Νικόδημος, αὐτάδελφός του, τὰ δὲ ἑκατὸν πενήντα γρόσια τὰ ἄφησεν ἡ μητέρα του ἡγουμένη καὶ ηὐξήθησαν μέχρι τὴν σήμερον μὲ τὰ διάφορά των γρόσια χίλια. 1820 Σεπτεμβρίου 12»*.

Φ. 12^v: «*1806 Σεπτεμβρίου 9, ἔκαμεν ἔγγραφον ὑπόσχεσιν ὁ Πέρος Καλλιβούρτζης εἰς τὸ ἄλλο βιβλίον τοῦ μοναστηρίου, ὅτι ἔχῃ νὰ δίνῃ εἰς τὸ Μοναστήριον γρόσια ὀκτακόσια πεντήκοντα, τὰ μὲν ἑπτακόσια τοῦ τὰ ἔστειλεν ὁ μακαρίτης αὐτάδελφός του κὺρ Νικόδημος, τὰ δὲ ἑκατὸν πεντήκοντα ἡ μακαρήτισσα μήτηρ του ἡγουμένη, τῶν ὁποίων τὸ διάφορον τὸ διανέμει τὸ κατ' ἔτος εἰς ὅλας τὰς καλογραίας*».

Φ. 13^r: «*1807, Ὀκτωβρίου 6. Ἔλαβεν ὁ πρωτοσύγκελος τοῦ μακαρίτου Νεοφύτου Παροναξίας, νῦν δὲ Ἀντιοχείας, γρόσια ὀγδοήκοντα πέντε, ἀριθ. 85, ἀπὸ τὰ εἴκοσι ζῶα ὁποῦ πρὸς τὸν Μανόλην Γεροντῆν ἐπώλησεν καὶ διὰ τὸ διάφορον νὰ δίδῃ τὸ κατ' ἔτος τόσης ποσότητος τυρὶ τῶν καλογραίων, ὡς φαίνεται εἰς τὸ ἕτερον βιβλίον τοῦ μοναστηρίου, ὑπ' ἀριθ. 236 γεγραμμένα. Ὁ Δημόσιος Μνήμων Κ. Κόκκος Ἰακώβου*».

Φ. 14^r: «*Ἡ ἀδελφότης ὅλων τῶν μοναζουσῶν καλογραίων ἀπεφάσισε διὰ νὰ ἐπιτελῆται μία θεία ἱερουργία μὲ συλλειτουργὸν ὑπὲρ τῆς ὑγείας τῆς Μακαριότητός του τὴν ἑορτὴν τοῦ Μεγάλου Χρυσοστόμου καὶ νὰ μνημονεύωνται αἰωνίως τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ Βιβλίῳ τῆς Προθέσεως καταγεγραμμένα ὀνόματα τῶν κεκοιμημένων συγγενῶν του. Τὴν 29 Δεκεμβρίου 1846. Ἡ ἡγουμένη. Διὰ τὴν ἀγράμματον ἡγουμένην Ζηνοβίαν Νικόλαος Μ. Μπαρότζης*».

Τὰ φ. 15^r - 38^v λευκά.

Στάχωσις δερματίνη.

Γ' – Μονὴ Ἁγίου Ἐλευθερίου.

1

Χάρτης. Διαστάσεις 0,204×0,151. Αἰὼν ΙϚ' - ΙΖ'. Φύλλα 129.

Νομοκάνων.

1 (φ. 3^r - 9^r): *Πίναξ ἀκριβὴς τοῦ παρόντος νομίμου*».

Ὁ πίναξ οὗτος περιλαμβάνει κεφάλαια α' - σλ'.

2 (φ. 10^r - 122^v): «*Νομοκάνονον σὺν Θεῷ ἁγίῳ*».

Ἀρχ. «*Ὁ δεχόμενος τοὺς λογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων*».

3 (123^r): «*Εἰς ἐξομολόγησιν γράμμα*».

4 (φ. 124^r - 127^r): «*Εὐχὴ λεγομένη ὑπὸ ἀρχιερέως ἢ πνευματικοῦ πατρὸς ἐπὶ τοὺς μέλλοντος μεταλαμβάνειν τῶν ζωοποιῶν τοῦ Χριστοῦ μυστηρίων*».

5 (φ. 128^v): «*Περὶ ἱερωσύνης καὶ τοῦ σχήματος τοῦ ἀγγελικοῦ*».

Τὰ φ. 9^v, 123^v, 127^v λευκά.

Ἐν φ. 1^r σημειώματα καὶ ἐνθυμήσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων: «*ετουτο τω νόμο κανονο ηνε του παπα ζαχαρία και ωποιος το αποξενωσι να ηναι αφωρισμενος και ασινχωρετος και αλιτος μετα θάνατον καὶ νά'χι το επιτιμιον του αγιου αθανασιου*».

«*,αχξα' μαρτίου κ', όποῦ ἐχάθη ο ειλημος ημερα δ', ἐκεῖνο το χρονο ἐγείνηκα εἰεραίας*».

«*,αχ϶' Ἰουνίου λ' ἡμέρα δευτέρα βασιλεύοντας ὁ ἥλιος ἔγινεν εἰς τὴν κωνσταντινούπολιν σεισμὸς μεγάλος και εις ὀλίγον ἔλειψε να καταποτισθὴ εἰ πόλις*».

Ἐν φ. 1^v, 2^{rv}, σημειώματα διάφορα, δύο τῶν ὁποίων φέρουν τὴν χρονολογίαν *,αχογ'* καὶ *,αχοη'*.

Ἐν φ. 128^v: «*,αχξγ' μινος ιουνιου κϛ υμέρα παρασκεβοὶ εποκιμιθι ω μακαριτης ο κιρης μου κε ω θεος να αναπαυσι τὴν ψυχήν του*». Καὶ κατωτέρω: «*Το παρο νομοκανονω ιπαρχη εμου γρηγοριου ηερομονάχου το επικλην τελοντης*»· «*1666 μινος απριλιου ϛ' εγενιθικε υ φιλιωστα μου ῑ πίλια ιμερα κιριακή*».

Ἐν φ. 129^r διάφορα σημειώματα. Ἐν φ. 129^v ἡ ὑπογραφή: «*Ὁ μητροπολίτης Εὐρίπου Καλλίνικος*».

Ἀρχικὰ ἐρυθρά, τινὰ τῶν ὁποίων διάκοσμα. Στάχωσις δερματίνη.

Δ' – Συλλογὴ Ἐμμ. Δρύλλη.

1

Χάρτης. Διαστάσεις 0,132×0,10. Αἰὼν ΙΖ'. Φύλλα 109.

1 (φ. 1^r - 41^v). «*Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου ἀρχιεπισκόπου*».

2 (φ. 42^r - 62^r). «*Ἡ θεία λειτουργία τῶν προηγιασμένων*».

3 (φ. 62^v - 75^v). «*Ἀπόστολοι καὶ εὐαγγέλια τῆς ἑβδομάδος*».

4 (φ. 76^r - 106^v). «*Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*».

5 (φ. 107^r). «*Εὐχὴ τῶν κολύβων*».

Ἀρχ. «*Ὁ πάντα τελεσφορήσας τῷ λόγῳ σου, Κύριε*».

Μεταξὺ τῶν φ. 106^v καὶ 107^r ἐξέπεσαν φύλλα τινά.

Ἐν φ. 108^r τὰ σημειώματα: «*Χοριο κουρελι. Κοστατὶς σαλονηκις κ(αὶ) ἡ μαρία καὶ τὸν γωναιων ἄυτον μίαν καλαμοτὶ του αγιου ἀντρεα*».

«*Παχουλακι και η σιβία μαρίαν και τον γονεον αυτὸν μίαν καλαμοτὶ τοῦ αγίου*».

«*Κοστατις Σαλονίκις καὶ η Μαρία*»·

Ἐν φ. 109^r: «*διμιτρη λουβαρη και η σακελειαινα και τον γονέον αὐτον μίαν καλαμοτι τοῦ ἁγιου † διμιτρη λουβαρι*».

«1749 'Ιουνίου 8. ετουτο τω χαρτι ηνε ἐμένα του σακελαρίου δριμαλίας καὶ ωπιος το αποξενόσι άπο τας χιρας μου ναχι τι καταρα του χριστοῦ κ(αὶ) τῆς Παναγιας κ(αὶ) τὶν εδηκη μου».

Ἐν φ. 109ᵛ: *«εγο νικοδημος εξομοναχος Βαβουλας εγραψα τα ανοθε γραματα κανοτας τελος»* καὶ δι' ἄλλης γραφῆς: *«εγο νηκοδημος εξομόναχος βαβουλας ἔγραψα μὲ το ἤδιο μου χερη το κουζουλῶ».*

Ἀρχικὰ ἐρυθρὰ καὶ πράσινα, τινὰ τῶν ὁποίων διάκοσμα. Στάχωσις κατεστραμμένη σχεδόν.

2

Χάρτης. Διαστάσεις 0,825×0,200. Αἰὼν ΙΖ'. Φύλλα 336.

Χρονογραφία Δωροθέου.

Ἀρχ. (φ. 1ʳ): *«μετὰ δὲ τὴν παράβασιν ὁπού τὸν ἐκαταράσθη ὁ Θεὸς ἔγινε συρνόμενος μὲ τὴν κοιλίαν».*

Τελ. (φ. 336ᵛ): *«καὶ τὴν ἐφιλοδώρησε καὶ τὴν ἔστειλεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς διότι ὅταν τον ἐπρο».*

Ἐν φ. 325ʳ διὰ νεωτέρας χειρὸς ἡ ἀριθμητικὴ πρᾶξις *«1645 — 1300 = 345»* καὶ ἐν φ. 332ᵛ ἡ ἀριθμητικὴ πρᾶξις *«1645 — 1453 = 192»*. Ἐκ τῶν πράξεων τούτων, αἱ ὁποῖαι ἐγράφησαν ὑπό τινος ἀναγνώστου τοῦ κώδικος διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῶν ἐτῶν ἀπὸ τῶν ἱστορουμένων γεγονότων μέχρι τῆς ἐποχῆς του, προκύπτει ὅτι ὁ κῶδιξ ἐγράφη πρὸ τοῦ 1645.

Ἐν φ. 229ʳ μικρὰ σφραγίς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναγινώσκεται τὸ ὄνομα: « ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ ».

Στάχωσις τελείως κατεστραμμένη. Τὰ πρῶτα καὶ τελευταῖα φύλλα ἀποκεκομμένα μὲ κενὰ μεταξὺ αὐτῶν.

3

Χάρτης. Διαστάσεις 0,157×0,109. Αἰὼν ΙΖ'. Φύλλα 42.

Μηναῖον Σεπτεμβρίου.

Κῶδιξ ἀκέφαλος καὶ κολοβός.

Ἀρχ.: *«μηνὶ Σεπτεμβρίῳ η'. Τὸ Γενέσιον τῆς Ὑπ(εραγίας) Θ(εο τόκου· ἐν τῷ μεγάλῳ ἑσπερινῷ».*

Τελ.: *«ἑνὸς δὲ ἔστι χρεία. Μαρία δὲ τὴν αγαθ».*

Ἀρχικὰ ἐρυθρά. Στάχωσις ἐκ δέρματος καὶ ξύλου.

4

Χάρτης. Διαστάσεις 0,15×0,11. Αἰὼν ΙϚ'-ΙΖ'. Φύλλα 94.

Νομοκάνων.

1 (φ. 1ʳ). *«Πίναξ ἀκριβὴς τοῦ παρόντος νομίμου».*

2 (φ. 10ᵛ). *«Νομοκάνονον πάνυ πλουσιώτατον· νουθεσίαι εἰς πνευματικὸν πατέρα καὶ ἀσφάλεια».*

Ἀρχ. *«Ὁ δεχόμενος τοὺς λογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων».*

3 (φ. 21ʳ). *«Περὶ τοῦ πῶς δεῖ τοὺς πνευματικοὺς οἰκονομεῖν τοὺς εἰς αὐτὸν* [sic] *ἐξομολογουμένους. Ἐκ τοῦ Ματθαίου».*

4 (φ. 26ʳ). *«Κανόνες συνοδικοὶ καὶ ἀποστολικοὶ καὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ ἑτέρων ἁγίων νεωστὶ διορθωθέντες καὶ συντεθέντες κατὰ τάξιν διὰ τὸ ἀσύλληπτον».*

Ὁ κῶδιξ κολοβός. Τὸ κείμενον διακόπτεται εἰς τὸ κεφάλαιον ρνθ' *(Παύλου τοῦ Ἀποστόλου· εἴ τις ἔχει ἔχθραν...).*

Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τῆς ἐμπροσθίας σταχώσεως τὸ σημείωμα: *«1644. Ἰω... παπα... καὶ ὁ απωξαινον αυτο ἐκ τὼν χηρὸν ἐμοῦ ἀφοριςμενος εις εων[α] ἐκ θεοῦ. παπα Ἀντωνιος σπανός».*

Στάχωσις δερματίνη μετὰ πλακιδίων ξυλίνων. Ἀρχικὰ διάκοσμα.

5

Χάρτης. Διαστάσεις 0,208×0,150. Αἰὼν ΙΗ'. Φύλλα 54.

Κῶδιξ ἀκέφαλος καὶ κολοβός.

1 (φ. 1ʳ-8ᵛ). *«Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἁγίου Ἀλεξίου τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ».*

2 (φ. 9ʳ-16ᵛ). *«Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Καλυβίτου».*

3 (φ. 17ʳ-28ᵛ). *«Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Φιλαρέτου τοῦ ἐλεήμονος».*

4 (φ. 29ʳ-34ᵛ). *«Βίος καὶ πολιτεία καὶ θαυμάτων διήγησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Σπυρίδωνος».*

5 (φ. 35ʳ-41ᵛ). *«Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ξενοφῶντος τοῦ συγκλητικοῦ καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Μαρίας καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ Ἰωάννου καὶ Ἀρκαδίου».*

6 (φ. 42ʳ-45ʳ). *«Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Μαρίας τῆς μετονομασθείσης Μαρῖνος».*

7 (φ. 45ᵛ-46ʳ). *«Λόγος περὶ τῆς ἁγίας ὁσιομάρτυρος Εὐγενίας».*

8 (φ. 46ᵛ). *«Περὶ τῆς ἁγίας Θεοδώρας τῆς ἀπὸ Καισαρίδος».*

9 (φ. 47ʳ). *«Περὶ τῆς ἁγίας Ἀπολλιναρίας ὁπού ὠνομάσθη Δωρόθεος».*

10 (φ. 47ᵛ). *«Περὶ τῆς ἁγίας Ξένης».*

11 (φ. 48r - 49r). *«Περὶ τῆς ἁγίας Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ»*.
12 (φ. 49v). *«Περὶ τῆς ἁγίας Θεοκτίστης τῆς Λεσβίας»*.
13 (φ. 50r). *«Περὶ τῆς ἁγίας Ταϊσίας τῆς πόρνης»*.
14 (φ. 50v). *«Περὶ μιᾶς καλογραίας ὁποὺ ἦτον καταφρονεμένη»*.
15 (φ. 51r - 51v). *«Περὶ τῆς πλουσίας καλογραίας, τῆς ὁποίας τὸν βίον τὸν ἔδωσεν εἰς πτωχοὺς ὁ ἅγιος Μακάριος»*.
16 (φ. 52r - 52v). *«Ἕτερες διδαχαὶ ὠφέλιμαι εἰς πᾶσα Χριστιανὸν περὶ πίστεως»*.
17 (φ. 53r - 54v). *«Περὶ τῆς τραπέζης τῶν κοινοβιακῶν καὶ περὶ πῶς ὀφείλουσι τὸν χρόνον ὅλον νὰ περνοῦσιν εἰς φαγιά»*.
Ἐρυθρά τινα ἀρχικά. Στάχωσις δερματίνη.

6

Χάρτης. Διαστάσεις 0,156×0,108. Αἰὼν ΙΖ'. Φύλλα 83.

Γεροντικόν.
Κῶδιξ ἀκέφαλος.
1 (φ. 1r - 8v) Ἀρχ.: *«ἀπὸ τὴν κόλασιν καὶ πάλιν κατὰ τὴν προσκύνησιν φέρνουσιν οἱ ἄγγελοι αὐτὴν εἰς τὸν κόσμον»*.
2 (φ. 10r - 28v). *«Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Μάρκου τοῦ Ἀθηναίου, τοῦ ἀσκήσαντος ἐν τῷ ὄρει τῆς Θράκης, τῆς οὔσης ἐκεῖθεν τῶν ἐνδοτάτων μερῶν τῆς εἰσόδου Αἰθιοπίας ἐκεῖθεν τοῦ ἔθνους τῶν Χετταίων»*.
3 (φ. 29r - 56r). *«Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ξενοφῶντος τοῦ συγκλητικοῦ καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Μαρίας καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ Ἰωάννου καὶ Ἀρκαδίου»*.
4 (φ. 56v - 57v). *«Ἱστορία Διονυσίου μοναχοῦ τοῦ ῥήτορος ἀσκήσαντος εἰς τὴν Ἁγίαν Ἄνναν εἰς τὴν ποδίαν τοῦ Ἄθω τῆς μονῆς Λαύρας»*.
5 (φ. 60r - 61r). *«Διήγησις καὶ ἐκδίκησις ὁποὺ ἔκαμεν ὁ Θεὸς εἰς ἕνα ληστήν»*.
6 (φ. 61v - 63r). *«Ἑτέρα διήγησις»*.
7 (φ. 63v - 66r). *«Θαῦμα ποὺ ἔκαμεν ὁ πανάγαθος Θεὸς εἰς ἕνα φιλάργυρον ἱερέα»*.
8 (φ. 66v - 83v). *«Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Καλυβίτου, Ἰανουαρίῳ ιε'»*.
Στάχωσις ἐκ φύλλων μεμβράνης.

Ε' – Ναὸς «Παναγίας τοῦ Χριστοῦ» Χώρας Νάξου.

1

Χάρτης. Διαστάσεις 0,209×0,148. Αἰὼν ΙΗ'. Φύλλα 16.

Εὐαγγελιστάριον καραμανλίδικον ἀκέφαλον καὶ κολοβόν, ἠριθμημένον κατὰ σελίδας (γ' - λδ'). Αἱ περιεχόμεναι εὐαγγελικαὶ περικοπαί, τῶν ὁποίων οἱ τίτλοι ἀναγράφονται ἑλληνιστί, εἶναι αἱ ἑξῆς: σ. γ': *Εὐαγγέλιον τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης Κυριακῆς τοῦ Πάσχα καὶ εἰς τὸν Ἑσπερινόν*· σ. δ': *Οὔσης ὀψίας*· σ. ε': *Τῆς Πεντηκοστῆς*· σ. ϛ': *Κυριακὴ ε' τοῦ Λουκᾶ*· σ. η': *Κυριακὴ θ' τοῦ Λουκᾶ*· σ. η': *Τοῦ Μιχαὴλ ἀρχαγγέλου*· σ. θ': *Τοῦ ἁγίου Γεωργίου*· σ. ι': *Τοῦ ἁγίου Νικολάου*· σ. ια': *Τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ Παύλου*· σ. ιβ': *Τῶν Χριστοῦ γεννῶν*· σ. ιγ': *Τοῦ ἁγίου Βασιλείου*· σ. ιε': *Τῶν Θεοφανείων*· σ. ιε': *Τοῦ Τελώνου καὶ τοῦ Φαρισαίου*· σ. ιϛ': *Κυριακὴ τῆς Τυροφάγου*· σ. ιζ': *Κυριακὴ α' τῶν νηστειῶν*· σ. ιζ': *Κυριακὴ β' τῶν νηστειῶν*· σ. ιη': *Κυριακὴ γ' τῶν νηστειῶν*· σ. ιθ': *Κυριακὴ δ' τῶν νηστειῶν*· σ. κ': *Κυριακὴ ε' τῶν νηστειῶν*· σ. κα': *Τῶν Βαΐων*· σ. κγ': *Τῷ ἁγίῳ καὶ μεγάλῳ Σαββάτῳ*· σ. κε': *Τῇ ε' τῆς Ἀναλήψεως*· σ. κϛ': *Κυριακὴ τῶν Μυροφόρων*· σ. κζ': *Κυριακὴ τῶν ἁγίων Πατέρων*.
σ. κθ' - λ': *Λογύδριον εἰς νέους* (τίτλος καὶ κείμενον ἑλληνιστί).
Ἀρχ.: *Θρήνων καὶ ὀδυρμῶν γεμάτην καὶ στεναγμῶν πολλῶν*.
Τελ.: *ἧς γένοιτο ἀξιωθῆναι πάντας ἡμᾶς*.
σ. λα': *Ἀφοριστικὸν* καὶ *Συγχωρητικόν*.
σ. λβ': *Πνευματικὴ Διαγωγή, βούλλα, ἐνταλτήριον*.
σ. λγ': *Ὁμολογία, Διαζύγιον*.
σ. λδ': *Συγχωρητικὸν* (τίτλος καὶ κείμενον ἑλληνιστί).
Ἀστάχωτος. Γραφὴ ἐπιμεμελημένη.

2

Χάρτης. Διαστάσεις 0,300×0,200. Αἰὼν ΙΘ'. Φύλλα 20.

Βιβλίον βαπτίσεων καὶ θανάτων ἐνοριτῶν ναοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Νάξου τῶν ἐτῶν 1843 - 1845.

Ἐκ τῶν 20 φύλλων γεγραμμένα εἶναι μόνον τὰ 1rv (βαπτίσεις ἀπὸ 26 Μαΐου 1843 μέχρι 4 Μαρτίου 1845) καὶ 8r (θάνατοι ἀπὸ 10 Ἰουλίου 1843 μέχρι 9 Ἰανουαρίου 1845). Τὸ βιβλίον συνέταξεν ὁ ἱερομόναχος Γρηγόριος Ναυπλιώτης.

3

Χάρτης. Διαστάσεις 0,285×0,295. Αἰὼν ΙΘ'. Φύλλα 24.

«Βιβλίον τῆς ἐφημερίας τῆς Παναγίας τοῦ Χριστοῦ τῆς εἰς Χώραν Νάξου, τὸ ὁποῖον εἶναι φύλλα εἰκοσιτέσσαρα, σελίδαι [sic] *τεσσαράκοντα ὀκτώ· καὶ εἰς μὲν τὰ ὀκτὼ τούτων θέλει καταγράφωνται αἱ γεννήσεις, εἰς τ' ἄλλα ὀκτὼ οἱ γάμοι καὶ εἰς τ' ἄλλα ὀκτὼ αἱ θαναὶ τῆς αὐτῆς ἐφημερίας. 1828 Σεπτεμβρίου 1η».*

Γεγραμμένα φύλλα: 1r-3r (γεννήσεις μέχρις 26 Φεβρουαρίου 1839), 9r-9v (γάμοι μέχρις 7 Ἰουνίου 1843), 17r-17v (θάνατοι μέχρις 11 Ἰανουαρίου 1831). Εἰς τὴν βάσιν τῆς προσθίας πλευρᾶς ἑκάστου φύλλου ἡ σφραγὶς τῆς «Ἀστυνομίας Νάξου».

4

Χάρτης. Διαστάσεις 0,221×0,102. Αἰὼν ΙΗ'. Φύλλα 10.

Βιβλίον γεννήσεων ἀδήλου ἐνορίας Νάξου ἀπὸ Δεκεμβρίου 1747 μέχρι Σεπτεμβρίου 1778.

5

Χάρτης. Διαστάσεις 0,202×0,145. Αἰὼν ΙΗ'. Φύλλα 18.

Βιβλίον θανάτων ἀπὸ Ἀπριλίου 1822 μέχρις Ἰανουαρίου 1827, ἀδήλου ἐνορίας Νάξου.

Ὑπάρχει παλαιὰ ἀρίθμησις σελίδων α'-λς'. Ἐν σ. ιζ'-κ': *«1788 Μαρτίου 14. Τὰ ἐν τῇ ἁγίᾳ προθέσει γεγραμμένα ὀνόματα».*

ϛ' – Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς Ἀπειράνθου.

1

Χάρτης. Διαστάσεις 0,150×0,105. Αἰὼν ΙΗ'-ΙΘ'. Φύλλα 174.

Κτητορικὸς κῶδιξ τοῦ ναοῦ Ἁγίας Παρασκευῆς Ἀπειράνθου Νάξου [1]. Περιλαμβάνει ἔγγραφα καὶ σημειώσεις τῶν ἐτῶν 1721-1813. Μεταξὺ αὐτῶν ἐνδιαφέρουσα διαθήκη τοῦ ἱερέως Γεωργίου Γρατζία τῆς 13 Ἀπριλίου 1722.

[1] Ὁ κῶδιξ οὗτος φυλάσσεται παρὰ τῷ κ. Ἰωάννῃ Γρατσίᾳ - Τσιγκογιάννῃ.

Τὰ πλεῖστα τῶν φύλλων λευκά. Ἐν φ. 2v, 4v, 5r οἰκογενειακαὶ σημειώσεις τῶν ἐτῶν 1721-1759.

Στάχωσις ἐκ δέρματος μετὰ ξυλίνων πινακίδων.

Ζ' – Συλλογὴ Ἰωάννου Οἰκονόμου [1].

1

Χάρτης. Διαστάσεις 0,196×0,142. Αἰὼν ΙΗ'. Φύλλα 78.

1 (φ. 1r-25v). *«Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου».*

2 (φ. 26r-62r). *«Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου».*

3 (φ. 62v-77r). *«Ἡ θεία λειτουργία τῶν προηγιασμένων».*

Ἐν φ. 78r: *«Ετούτι η θια λειτουργία ὑπαρχη εμενα του παπα Μιχάλι κε οπιος τηνε παρι αφορεσμενος εστο».*

Ἐρυθρὰ ἀρχικά. Στάχωσις δερματίνη.

2

Χάρτης. Διαστάσεις 0,160×0,110. Αἰὼν ΙΘ'. Φύλλα 28.

Ἰατροσόφιον.

Φ. 3r: *Εἰς πονόματον – Εἰς πόνον λαιμοῦ – Εἰς πόνον ὠτίων.* φ. 3v: *Εἰς βῆχα – Ἕτερον – Διὰ μαντζούνι.* φ. 4r: *Εἰς πονόματον – Διὰ τὴν κίνησιν – Εἰς τιναχτόν.* φ. 4v: *Διὰ τὸ δόντι – Διὰ τὸ ὠτίον – Ὅταν ἔχῃ τινὰς βῆχα, ὁποὺ ἔχει ὡσὰν στένωσιν καὶ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐβγάλῃ φλέγμα.* φ. 5r: *Διὰ τὸ στομάχι – Διὰ τὸν στόμαχον.* φ. 5v: *Διὰ τὸν μπάλτζαμον – Διὰ τοὺς ζοχάδες – Διὰ τὲς ἀλειχῆνες* φ. 6r: *Διὰ τὸ ἀριστολόγιον – Διὰ νὰ κάμῃς καθάρσιον – Διὰ τὸ μάτι ὁποὺ κοκκινίζει.* φ. 6v: *Εἰς ὀδόντια ὅταν πονοῦν – Εἰς πόντα – Διὰ τὴν φίστουλαν.* φ. 7r: *Διὰ τὸ ξύσιμον.* φ. 7v: *Διὰ τὸν φιάγκο.* φ. 8r: *Διὰ γυναῖκα – Διὰ τὸ βυζὶ – Διὰ γυναῖκα.* φ. 8v: *Διὰ τὰ νεῦρα – Διὰ τὸν ἄνδρα ὁποὺ δὲν ἠμπορεῖ.* φ. 9r: *Διὰ τὴν κασσίδα – Διὰ τὰ νεῦρα.* φ. 9v: *Διὰ τὴν ψώραν – Διὰ τὸν βῆχα.* φ. 10r: *Διὰ τὸ σκολαμέντο – Διὰ τὲς φράντζες.* φ. 10v: *Διὰ τὸν γουλοφᾶ – Διὰ πέσιμον τῶν μαλλίων τῆς κεφαλῆς.* φ. 11r:

[1] Εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ κατὰ τὸ 1961 ἀποθανόντος Ἰωάννου Οἰκονόμου - Χαρχαλιᾶ ἀπόκεινται καὶ δεκάδες λυτῶν ἐγγράφων, τινὰ τῶν ὁποίων ἀντέγραψα κατὰ τὸ 1957.

Διὰ καθάρσιον – Διὰ κιτρινάδα ὀμματίων. φ. 11^{v}: *Διὰ τὴν μαλαφράντζα – "Ετερον.* φ. 12^{r}: *Ἐμπλάστρι – "Ετερον εἰς πληγὴν ἀπὸ φωτιά.*

Τὰ φ. 1-2 καὶ 13-27 λευκά. Ἐν φ. 28^{rv} σημειώσεις καὶ δοκίμια κονδυλίου.

3

Χάρτης. Διαστάσεις 0,204×0,155. Αἰὼν ΙΗ'. Φύλλα 62.

1 (φ. 3^{r}-59^{r}). «*Θεοδοσίου τοῦ Κορυδαλλέως, "Εκθεσις περὶ ἐπιστολικῶν τύπων*».

2 (φ. 59^{v}-61^{r}). «*Λεξιλόγιον ἑλληνοτουρκικόν*».

Ἐν φ. 2^{v}: «*Μελέτιος ηερομοναχος*». Ἐν φ. 62^{v} μεταξὺ διαφόρων σημειωμάτων: «*1759 Ιουνηου 23. εμεταφταστη ο μιλος της Παναγίας*».

Η' – Μονὴ Φανερωμένης.

1

Χάρτης. Διαστάσεις 0,180×0,140. Αἰὼν ΙΖ'. Φύλλα 37.

1 (φ. 2^{r}-31^{r}). «*Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου τοῦ Μεγάλου, ἑορταζομένου τῇ ιζ' Ἰανουαρίου μηνός*».

2 (φ. 32^{r}-37^{r}). «*Ἀγρυπνία τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ*».

Ἐν φ. 1^{v}: «*"Εχει τι μεῖζον οὐρανὸς καὶ τῶν νόων*
"Εξαρχον Ἀντώνιον ἀσκητῶν ἔχων·
ἑβδομάτη δεκάτη Ἀντώνιον
ἔνθεν ἄειραν».

Ἐν τῇ ἄνω ὤᾳ τῶν φ. 2^{r} καὶ 3^{v}: «*Ἀντώνιος ἱερομόναχος ῥίτωρ*».

Ἐν φ. 31^{r}: «*Ἀντώνιος ἱερομόναχος ἄγουρος*» καὶ ἀμέσως κατωτέρω δι' ἄλλης χειρός: «*Ἐγράφη τὸ παρὸν ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν ἀντωνίου τοῦ μεγάλου τοῦ ἐν τῷ καιφαλω τῆς Πάρου χειρὶ δὲ Ιωσηφ ἱερομονάχου (;) χρουσούλη· τοῦ ἐκ τῆς πάρου· καὶ ἀφιερόθη δε παρ' ἐμοῦ ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ· και οἱ ἀναγινοσκοντες εὔχεσθαι ὕπερ ἐμοῦ πρὸς την δια συγγνώμην ἁμαρτιῶν. ἀμήν. Ἐν ἔτι σωτηρίω α^{ῳ} χ^{ῳ} ο^{ῳ} ε^{ῳ}, εν μηνὶ μαΐω. Ἐὰν δὲ τῆς τολμηση και αποξενοσει την παροῦσαν ἀκολουθίαν ἐκ της ἡμετέρας ταύτης μονῆς του οσιου ἀντωνιου ἔστω ασυγχωρητος καὶ ἀφορισμενος. Θεοῦ το δόρον καὶ Ἰωσήφ τε πόνος*».

Ἐν. φ. 31^{v}: «*1709 νοευριου 21 της παναγίας τιν ιμερα εσαστικαι ο*

αθανασιος ὁ κοκκινος εἰς το μοναστηρι διὰ ρεαλια εὖτα νουμερο 7 καὶ διω φορεσες ρουχα καί...».

Ἐρυθρὰ ἀρχικὰ κεφαλαῖα. Στάχωσις ἐκ φύλλων μεμβράνης.

2

Χάρτης. Διαστάσεις 0,210×0,158. Αἰὼν ΙϚ'. Φύλλα 65.

«*Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*».

Ἀκέφαλος. Τὰ φ. 35^{rv} καὶ 65^{v} λευκά. Ἀπὸ τοῦ φ. 36^{r} ὁ κῶδιξ εἶναι γεγραμμένος δι' ἄλλης ἢ τὰ προηγούμενα φ. χειρός.

Ἐρυθρὰ ἀρχικὰ κεφαλαῖα. Στάχωσις κατεστραμμένη.

3

Χάρτης. Διαστάσεις 0,310×0,218. Αἰὼν ΙΘ'. Φύλλα 161.

Κτητορικὸς κῶδιξ τῆς Μονῆς Φανερωμένης καθιερωθεὶς τὸ 1817.

Περιλαμβάνει ἀντίγραφα ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὴν Μονὴν καὶ εἰς τὰ μετόχια αὐτῆς. Ὑπάρχει παλαιὰ ἀρίθμησις κατὰ σελίδα. Γεγραμμέναι εἶναι μόνον αἱ σελ. 1, 3, 5-9, 11-13, 21-24, 30-31, 33-34, 36, 37, 38, 40-41, 43-44, 50, 52-56, 58-59, 61, 63, 135-138, 143-144, 150-153, 155-156, 320-322.

Μεταξὺ τῶν σελ. 146-147 ἔχει ἐπικολληθῆ ἔγγραφον τῆς 1 Ἰουνίου 1815.

Στάχωσις δερματίνη.

ΒΑΣ. ΒΛ. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ

ΠΑΡΡΗΣΙΑ - ΠΑΡΡΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ

Ἐν τῇ Κ.Δ. *ἡ παρρησία* σημαίνει ἐλευθεροστομίαν, εἰλικρίνειαν: *ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παρρησίας πρὸς ὑμᾶς* (Πράξεις β', 29), *τὴν τοῦ Πέτρου παρρησίαν* (αὐτόθι δ', 13) *παρρησίᾳ* (ἐπιρρ. Ἰωάνν. ζ', 13). Ἡ λ. ἀπεδόθη εἰς τὴν Vulgata διὰ τῆς λατ. *fiducia* (confidentia versus Deum)[1]. Μεταγενεστέρως (ζ' αἰ. ;) εἰς τὸν Ἀκάθιστον Ὕμνον, Ε: *χαῖρε, θνητῶν πρὸς Θεὸν παρρησία,* ὅπου προσδιορίζεται ἡ Θεοτόκος, δι' ἧς *ἔχομεν παρρησίαν* ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ[2]. Ἡ λ. *παρρησία* εἰς πολλὰ μεταγενέστερα δημώδη κείμενα, ὡς εἰς Θρῆνον Κωνσταντινουπόλεως (Ζώρας, Παρνασσὸς Α', 1959, 339, στ. 140)· *ἡ ἡδονή σου ἐδιάβηκεν οἱ παρρησιὲς παρῆλθαν*. Εἶτα *παρρησία* τὸ λειτουργικῆς χρήσεως βιβλίον εἰς ὃ κατεγράφοντο τὰ ἐκφωνούμενα εἰς μνημόσυνον ζώντων καὶ τεθνεώτων ὀνόματα: « *Παρρησία ἢ Πρόθεσις* τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Παροναξίας (1780) »[3]. Καὶ ἐκεῖθεν *παρρησία* = τὸ χρηματικὸν ποσὸν καὶ ἡ πρᾶξις δι' ἧς ἐγγράφει τις εἰς τὴν παρρησίαν πρὸς μνημόνευσιν ζῶντας καὶ τεθνεῶτας. Ἐκ πολυαρίθμων παραδειγμάτων φέρω: « Τὰ δὲ ἐναπολειφθέντα εἴκοσι (γρόσσια) ἐγράφη μία *παρρησία* εἰς τὸ ἱερὸν μοναστήριον τῆς Λαύρας καὶ νὰ μνημονεύεται αἰωνίως. 1779... »[4]. « 1702 Δεκεμβρίου 22 ἐν τῷ μοναστηρίῳ Φιλοσόφου ἀφιέρωσαν τὸ ὀσπίτιόν τους μὲ τὸ προαύλιον αὐτοῦ... διὰ μνημόσυνον αὐτῶν, διὰ νὰ μνημονεύωνται τὰ ὀνόματα ταῦτα *π α ρ ρ η σ ί ᾳ*· Ἀνδροῦτζο, Κόμνως καὶ Ἰγνατίου ἱερομονάχου... »[5]. Οὕτω μετέπεσεν εἰς ἐπίρρημα.

Περὶ τοῦ *παρρησιαστικός, παρρησιαστικώτερος* διδακτικὰ εἶναι τὰ ἑξῆς τρία χωρία: « Ἡ χειροτονία εἶναι θεϊκὴ καὶ ὄχι ἀνθρωπίνη δωρεὰ καὶ... εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἀρχιερέως ἠμπορεῖ νὰ κρίνῃ καὶ νὰ εἰπῇ π α ρ ρ η σ ι α σ τ ι κ ὰ » (Γάζης Παΐσιος, Θεολογία 15, σ. 292) καί: « Εἰ γὰρ καὶ (οἱ φράροι) ἔλαβον ἔν τισι (προσκυνήμασι) κυριότητα πρωτείων, ἀλλ' οὐ καὶ καθόλου δεσποτείαν, ἐπειδὴ ἐνεργοῦμεν καὶ ἡμεῖς ἐν αὐτοῖς πάσας τὰς ἐκκλ. ἀκολουθίας λομπρῶς καὶ ἐνδόξως καὶ ἀσυγκρίτως π α ρ ρ η σ ι α σ τ ι κ ώ τ ε ρ ο ν » (Δ ο σ ί θ ε ο ς, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολ. πατριαρχευσάντων 2, 1240). « Ὅθεν ἐγράφη καὶ ἐν τῷδε εἰς ἔνδειξιν καὶ εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ αἰώνιον, μυστικὸν λέγω καὶ *παρρησιαστικὸν* » (ἐκ κώδ. Μ. Γωνιᾶς, « Χριστ. Κρήτη » Β', 1913, σ. 33). Τέλος σημειώνω ἓν ἀπὸ τὰ πολλὰ χωρία ὅπου π α ρ ρ η σ ί α = τελετή:

Ποῦ εἶν' τὰ πανηγύρια σου· ποῦ εἶν' οἱ παρρησίες
ἐκεῖνες, ποὺ ἐγίνονταν μέσα στὶς ἐκκλησίες;

(Ἀ ν θ. Δ ι α κ ρ ο ύ σ η ς, Κρητ. Πόλ. (Ξηρουχ.), σ. 98, στ. 29).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

---

[1] L. E n g e l s, Fiducia dans la Vulgate, Nijmegen 1964, OCP XXX (1964), σ. 504.

[2] « *Ὅτι οὐκ ἔχομεν παρρησίαν, διὰ τὰ πολλὰ ἡμῶν ἁμαρτήματα* » (εὐχή).

[3] Ἐ μ μ α ν ο υ ὴ λ Κ α ρ π α θ ί ο υ, Ἡ « Παρρησία » τῆς μητροπόλεως Παροναξίας, « Ἐκκλησία » ΙΒ', 1934, σσ. 308 - 309.

[4] Β α σ ι λ ε ί ο υ Γ. Ἀ τ έ σ η, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σκύρου, Ἀθῆναι 1961, σ. 195 σημ.

[5] Τ ά σ ο υ Ἀ θ. Γ ρ ι τ σ ο π ο ύ λ ο υ, Μονὴ Φιλοσόφου, ἐν Ἀθήναις 1960, σ. 144. Αὐτόθι, σ. 153, 1732 Μαΐου 14 « ἐπέρασαν εἰς τὴν ἁ γ ί α ν Ξ ε φ ώ ν η σ ι ν » ! !

ΝΕΑ ΕΓΓΡΑΦΑ (1454) ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΚΡΗΤῌ ΣΥΝΩΜΟΣΙΑΣ ΤΟΥ ΣΗΦΗ ΒΛΑΣΤΟΥ

Εἰς προηγούμενον τόμον τῆς ἀνὰ χεῖρας Ἐπετηρίδος ἐδημοσίευσα πρὸ πενταετίας συλλογὴν ἐκ 51 ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐν Κρήτῃ συνωμοσίαν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (1453 - 1454)[1], εἰς ἣν ἀφιέρωσα ἐν συνεχείᾳ καὶ ἰδίαν μονογραφίαν[2], συμπεριλαβοῦσαν ἐν παραρτήματι καὶ τὰ ἐν λόγῳ ἔγγραφα[3]. Νέαι ἔρευναι, γενόμεναι προσφάτως πρὸς χάριν μου εἰς τὰ κρατικὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ μου συνεργάτου νεαροῦ φιλολόγου κ. Ζαχαρία Τσιρπανλῆ[4], ἀπεκάλυψαν τρία εἰσέτι ἄγνωστα ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὸ θέμα τοῦτο, τὰ ὁποῖα εἶχον διαφύγει τὰς παλαιοτέρας ἐρεύνας μου. Εἶναι δὲ τὰ ἔγγραφα ταῦτα τόσον διαφωτιστικά, ὥστε κρίνω σκόπιμον νὰ προβῶ κατωτέρω εἰς τὴν ἔκδοσίν των, ἀφοῦ ὑπογραμμίσω προεισαγωγικῶς τὰ ἐξ αὐτῶν προκύπτοντα νέα καὶ ἄκρως ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα.

---

[1] Μ. Ι. Μ α ν ο ύ σ α κ α, Συλλογὴ βενετικῶν ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐν Κρήτῃ συνωμοσίαν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (1453 - 1454) καὶ τὰ μετ' αὐτήν, ΕΕΒΣ, τόμ. 29 (1959), σ. 203 - 272 (ἀριθ. Α' - ΝΑ').

[2] Μ. Ι. Μ α ν ο ύ σ α κ α, Ἡ ἐν Κρήτῃ συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (1453 - 1454) καὶ ἡ νέα συνωμοτικὴ κίνησις τοῦ 1460 - 1462, Ἀθῆναι 1960. Ἐκ τῶν εἰς περιοδικὰ δημοσιευθεισῶν βιβλιοκρισιῶν τῆς ἐργασίας ταύτης ἂς μνημονευθοῦν ἐνταῦθα αἱ ἑξῆς: Ν. Β. Τ ω μ α δ ά κ η, « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 13 (1959), Ἡράκλειον 1960, σ. 353 - 355. — Μ. Γ. Π α ρ λ α μ ᾶ, « Πατρὶς » Ἡρακλείου 9/4/1960 (ἀριθ. 4036), σ. 1 = « Κρητικὴ Ἑστία », τόμ. 12 (1960), σ. 419 - 420. — P. L e m e r l e, « Revue des Études Grecques », τόμ LXXIII (1960), nº 344 - 346, σ. 327 - 328. — J. d e R o m i l l y, αὐτόθι, nº 347 - 348, σ. XLVII - XLVIII (= κρίσις διὰ τὴν ἀπονομὴν τοῦ βραβείου Ζάππα ὑπὸ τῆς Association pour l'Encouragement des Études Grecques en France). — J. D a r r o u z è s, « Revue des Études Byzantines », τόμ XVIII (1960), σ. 364 - 365. — R. G u i l l a n d, « Byzantinoslavica », τόμ. XXI/2 (1960), σ. 366. — F. D ö l g e r, « Byzantinische Zeitschrift » τόμ. 53 (1960), σ. 219. — F. S e n e c a, « Archivio Veneto », τόμ. LXVI (1960), σ. 200. — G. G. A r n a k i s, « Speculum », τόμ. XXXVI (1961), σ. 496 - 497.

[3] Μ. Ι. Μ α ν ο ύ σ α κ α, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 89 - 155.

[4] Τὸν κ. Τσιρπανλῆν, ὅστις μὲ βοηθεῖ εἰς τὴν παρασκευὴν τῆς ἐκδόσεως τῆς σειρᾶς « *Missive e responsive* » ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης, ἑτοιμάζει δὲ ὑπὸ τὴν ἐπιστημονικήν μου καθοδήγησιν καὶ διδακτορικὴν διατριβὴν περὶ τῶν ἐν

Τὰ τρία ἐκδιδόμενα ἔγγραφα, προερχόμενα ἐκ τοῦ πολυτίμου Ἀρχείου τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης (Archivio del Duca di Candia 2: *Ducali e lettere ricevute*, τετράδ. 26 (1453 - 1454), φ. 37r - 37v), φέρουν χρονολογίας 18 καὶ 20 Σεπτεμβρίου 1454, εἶναι δηλαδὴ τὰ παλαιότερα εἰς ἡμᾶς γνωστὰ ἔγγραφα ἐκ τῶν εὐθὺς μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς συνωμοσίας τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (κατ' Αὔγουστον τοῦ 1454)[1] ἀπολυθέντων. Ἔχουν δὲ ὡς ἀντικείμενον τὴν ἀνταμοιβὴν τοῦ Βενετοῦ φεουδάρχου Ρεθύμνης Ζαχαρίου Trivisan διὰ τὴν σύλληψιν καὶ παράδοσιν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐκ τῶν ἡγετῶν τῆς συνωμοσίας Νικολάου Φιλήμου, ὅστις καὶ ἐξετελέσθη ἀμέσως δι' ἀπαγχονισμοῦ. Ἡ ἀνταμοιβὴ παρέχεται ὑπὸ τῶν βενετικῶν ἀρχῶν τῆς Κρήτης διὰ τῆς χορηγήσεως ἀμνηστείας, κατὰ τὴν αἴτησιν τοῦ Trivisan, εἰς τὸν εὐγενῆ Γεώργιον Bono, ὅστις εἶχεν ἐξορισθῆ τῆς Κρήτης ὡς δράστης ἀνθρωποκτονίας εἰς βάρος τοῦ Φραγκίσκου Barbarigo. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τῶν ἐγγράφων τούτων (ἀπὸ 18 Σεπτεμβρίου 1454) εἶναι ἡ ἀμνηστευτικὴ ἀπόφασις τοῦ Ρέκτωρος Ρεθύμνης, τὸ δεύτερον (ὑπὸ τὴν αὐτὴν χρονολογίαν) εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ρέκτωρος ἀνακοίνωσις τῆς ἀποφάσεως ταύτης εἰς τὴν προϊσταμένην του ἀρχήν, ἤτοι τὴν Αὐθεντίαν τῆς Κρήτης, μὲ τὴν παράκλησιν ὅπως καὶ αὕτη καταργήσῃ τὴν κατὰ τοῦ Bono ποινικὴν δίωξιν, καὶ τὸ τρίτον (ἀπὸ 20 Σεπτεμβρίου) εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς Αὐθεντίας τῆς Κρήτης κατάργησις τῆς διώξεως ταύτης τοῦ ἀμνηστευθέντος.

Ὁ διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀνταμειφθεὶς Ζαχαρίας Trivisan ἦτο ἤδη γνωστὸς καὶ ἐξ ἐγγράφου μεναγενεστέρου, τοῦ ἔτους 1461[2], ὅπερ, χορηγοῦν εἰς τὸν ἐκ Χανίων Ἰωάννην de Molino, διὰ τὴν παράδοσιν τοῦ συνωμότου Γεωργίου Καλλέργη, τὸ δικαίωμα ν' ἀπαλλάξῃ τῆς ἐξορίας τρία ἄτομα, ἀνέφερε παρεπιπτόντως ὅτι τὸ προνόμιον τοῦτο ἦτο παρόμοιον πρὸς τὸ ὑπὸ τῆς Αὐθεντίας τῆς Κρήτης χορηγηθὲν προγενεστέρως εἰς τὸν ἐκ Ρεθύμνης Ζαχαρίαν Trivisan[3]. Ἡ ἀναφορὰ αὕτη ὑπηνίσσετο προφανῶς τὰ ἐνταῦθα δημοσιευόμενα ἔγγραφα, ἴσως δὲ καὶ ἄλλα λανθάνοντα. Στηριχθεὶς εἰς αὐτήν, εἶχον συγκαταλέξει τὸν Ζαχαρίαν Trivisan — ὀρθῶς, ὡς ἀποδεικνύεται σήμερον — μεταξὺ τῶν εὐγενῶν ἐκείνων Βενετῶν τοῦ Ρεθύμνου, οἵτινες παρέσχον τὴν ἀποτελεσματικὴν συνδρομήν των πρὸς καταστολὴν τῆς συνωμοσίας τοῦ Σήφη Βλαστοῦ[1]. Πᾶσαι ὅμως αἱ περὶ τῆς δράσεώς του ταύτης καὶ τῆς ἀνταμοιβῆς του λεπτομέρειαι παρέμενον ἄγνωστοι καὶ ἔρχονται νῦν τὸ πρῶτον εἰς φῶς διὰ τῶν ἐκδιδομένων ἐγγράφων.

Κρήτῃ κτημάτων τοῦ Λατινικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν θερμῶς.

[1] Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 54.

[2] Δημοσιευθέντος αὐτόθι, σ. 121 (ἀριθ. ΚΒ').

[3] Βλ. αὐτόθι, σ. 121, ἔγγρ. ΚΒ', στίχ. 14 - 15: « *concedatur tres voces eximendi tres de banno tantum, similes vocibus et condictionibus vocum ser Zachariae Trivisano de Rethimo per regimen nostrum Cretae concessis...* ». Ὁ πληθυντικὸς *vocibus... concessis* δὲν ἀποκλείει τὴν εἰς τὸν Trivisan παροχὴν καὶ ἄλλης ἢ ἄλλων ἀμοιβῶν, δι' ἐγγράφων τὰ ὁποῖα παραμένουν εἰσέτι ἄγνωστα.

Ἔγγραφα, ἐξ ἄλλου, παρομοίου πρὸς τὰ ἐκδιδόμενα περιεχομένου ἐγνωρίζομεν μέχρι τοῦδε μόνον τὰ δύο ὑπ' ἐμοῦ δημοσιευθέντα ὑπὸ χρονολογίας 1 καὶ 2 Ὀκτωβρίου 1454 ἔγγραφα τοῦ Ρέκτωρος Χανίων[2], δι' ὧν ἠμνηστεύοντο καὶ ἀπεφυλακίζοντο κατάδικοι — καὶ ἐγνωστοποιεῖτο τοῦτο εἰς τὴν Αὐθεντίαν τῆς Κρήτης — πρὸς ἀνταμοιβὴν δύο ἀτόμων παραδωσάντων τὸν συνωμότην ἱερέα Παῦλον Καλύβαν. Τὰ ἔγγραφα ὅμως ταῦτα ὄχι μόνον εἶναι μεταγενέστερα, ἀλλὰ καὶ ἀφοροῦν εἰς τὴν σύλληψιν συνωμότου ἄλλης περιφερείας, ἐκ τῶν ἀρχικῶς διαφυγόντων καὶ εἶτα περιληφθέντων εἰς τὴν ἀπὸ 15 Σεπτεμβρίου 1454 ἐπικήρυξιν τῆς Αὐθεντίας τῆς Κρήτης[3]. Ἀντιθέτως, τὰ ἐνταῦθα δημοσιευόμενα προηγοῦνται χρονολογικῶς καὶ ἀφοροῦν εἰς τὰς πρώτας — πρὸ τῆς ἐπικηρύξεως ταύτης — αἰφνιδιαστικὰς συλλήψεις τῶν καταδοθέντων συνωμοτῶν[4] καὶ μάλιστα τὰς γενομένας εἰς αὐτὴν τὴν ἑστίαν τῆς ἐκκολάψεως τῆς συνωμοσίας, τὸ διαμέρισμα τῆς Ρεθύμνης. Διὰ τοὺς λόγους τούτους καὶ αἱ ὑπ' αὐτῶν παρεχόμεναι νέαι εἰδήσεις εἶναι ἀκόμη σημαντικώτεραι. Εἶναι δὲ αὗται αἱ ἀκόλουθοι.

Ἐν πρώτοις μανθάνομεν ἐκ τῶν νέων ἐγγράφων τὰ ὀνόματα τῶν κατὰ τὸν χρόνον τῆς καταστολῆς τῆς συνωμοσίας ἀνωτάτων Βενετῶν ἀξιωματούχων τοῦ διαμερίσματος Ρεθύμνης: τοῦ Ρέκτωρος Πέτρου Giorgio καὶ τῶν δύο Συμβούλων αὐτοῦ Ματθαίου Baffo καὶ Ἰωάνου Donato, ἐξ ὧν ὁ δεύτερος ἀντικατεστάθη μετὰ τὴν 31 Αὐγούστου 1454 διὰ τοῦ Λουκᾶ Mudazo[5]. Δεύτερον μανθάνομεν τὰ ὀνόματα καὶ τὴν γενέτειραν δύο εἰσέτι ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς συνωμοσίας, τῶν ὁποίων ἡ σύλληψις ἀνετέθη εἰς τὸν Βενετὸν φεουδάρχην Ζαχαρίαν Trivisan: τοῦ Ν ι κ ο λ ά ο υ Φ ι λ ή μ ο υ Χ α ρ κ ι ᾶ καὶ τοῦ Γ ε ω ρ γ ί ο υ Φ ι λ ή μ ο υ Κ ο τ ρ ώ ν η[6], ἐξ ὧν ὁ πρῶτος, συλλη-

[1] Αὐτόθι, σ. 53 καὶ σημ. 4.

[2] Αὐτόθι, σ. 92 - 96 (ἔγγρ. Ε' - Ϛ').

[3] Βλ. αὐτόθι, σ. 56 - 57.

[4] Βλ. αὐτόθι, σ. 51 - 54.

[5] Βλ. ἔγγρ. 1, στίχ. 1 - 4 καὶ ἔγγρ. 2, στίχ. 2 - 5.

[6] Δὲν εἶναι ἀπολύτως σαφὲς ἂν τὰ ὀνόματα *Χαρκιᾶς* καὶ *Κοτρώνης* εἶναι δεύτερα ἐπώνυμα, παρωνύμια ἢ δηλωτικὰ ἐπαγγέλματος. Τὸ πρῶτον ὄνομα εἶναι σύνηθες ἐν Κρήτῃ καὶ ὡς ἐπώνυμον (*Χαρκιᾶς - Χαλκιᾶς, Χαλκιαδάκης, Χαλκιόπουλος*) καὶ ὡς προσηγορικὸν (*χαρκιᾶς* = σιδηρουργός), τὸ δεύτερον ὅμως εἶναι γνωστὸν μόνον ὡς ἐπώνυμον (*Κοτρωνάκης* σήμερον εἰς Χανιά), ὄχι ὡς ἐπαγγελματικόν. Ὡς πρὸς τὸ κύριον ἐπώνυμον ἀμφοτέρων *Φιλῆμος* (ὅπερ φέρεται καὶ μόνον του ἐν ἐγγρ. 1, στ. 11, ἐν ἐγγρ. 2, στ. 11 καὶ ἐν ἐγγρ. 3, στ. 9), τούτου εὑρίσκω παλαιοτέραν μνείαν εἰς κατάλογον ἀπελευθερουμένων Κρητῶν χωρικῶν τοῦ 1299, δημοσιευθέντα ὑπὸ

φθεὶς καὶ παραδοθεὶς ὑπὸ τοῦ Trivisan, ἀπηγχονίσθη, δὲν ἀποκλείεται δὲ καὶ ὁ δεύτερος νὰ ἔσχε τὴν αὐτὴν τύχην, μολονότι δὲν διεσώθη ἡ μαρτυρία. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος κατήγετο ἐκ τοῦ χωρίου Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Καημένος — γνωστοῦ καὶ σήμερον χωρίου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἁγίου Βασιλείου Ρεθύμνης — ὁ δὲ δεύτερος ἐκ τοῦ χωρίου Xarnus (= Ξάρνους;), τὸ ὁποῖον ἀδυνατοῦμεν δυστυχῶς νὰ προσδιορίσωμεν, διότι ἢ ἐξηφανίσθη ἔκτοτε ἢ τὸ ὄνομα δὲν παρεδόθη καλῶς[1]. Τρίτον — καὶ σπουδαιότερον — μανθάνομεν ἐπὶ τέλους τὴν γενέτειραν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς συνωμοσίας, τοῦ Σήφη Βλαστοῦ: ἦτο δὲ αὕτη τὸ καὶ νῦν σωζόμενον χωρίον Ἀτσιπάδες τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου Ρεθύμνης[2]. Δυστυχῶς, εἶναι ἀδύνατον ν' ἀναζητήσωμεν σήμερον τυχὸν ἀπογόνους τοῦ Βλαστοῦ ἐν αὐτῷ, διότι τὸ χωρίον τοῦτο εἶχεν ἤδη, κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα τοὐλάχιστον, καθ' ὁλοκληρίαν κατοικηθῆ ὑπὸ Μωαμεθανῶν[3]. Ἐὰν πάντως λάβωμεν ὑψ' ὄψιν ὅτι, πλὴν τοῦ Βλαστοῦ, καὶ ὁ ἐκ τῶν ἡγετῶν τῆς συνωμοσίας Νικόλαος Φιλῆμος κατῴκει, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, χωρίον τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου, τὸν Ἅγ. Ἰωάννην τὸν Καημένον, ἀλλὰ καὶ τρίτος ἐκ τῶν συλληφθέντων ἡγετῶν, ὁ Λεοντάκιος Τρουλλινός, διέμενεν, ὡς πιστεύω ὅτι ἀπέδειξα παλαιότερον, εἰς ἕτερον χωρίον τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, τὸ σήμερον ἐγκαταλελειμμένον Ντιμπλοχώρι[4], ἀμφότερα δηλαδὴ χωρία κείμενα εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸ χωρίον Ἀτσιπάδες (τὸ μὲν βορειοδυτικώτερον, τὸ δὲ νοτιοανατολικώτερον), τότε ἀγόμεθα εἰς τὸ λίαν ἐνδιαφέρον συμπέρασμα ὅτι τὸ ἐπίκεντρον τῆς συνωμοσίας ὑπῆρξεν ἡ ἐπαρχία αὕτη τῆς Ρεθύμνης ἡ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ τὴν πρώιμον Βενετοκρατίαν ὀνομαζομένη Κάτω Σύβριτος[1].

Κ. Δ. Μέρτζιου εἰς « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 3 (1949), σ. 276, ἀριθ. 57 (« *Georgius Filimo, filius quondam Theodori Filimo* »).

[1] Ἂν ἐντοπίσωμεν τὴν ἀναζήτησιν τοῦ χωρίου τούτου εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἁγ. Βασιλείου, ἔνθα καὶ ἄλλα χωρία συνωμοτῶν (βλ. κατωτέρω), τότε θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ σκεφθῶμεν τὸ χωρίον *Κοξαρὲ* (ἡ).

[2] Πλὴν τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ χωρίου τούτου, ὑπάρχει καὶ δεύτερον χωρίον *Ἀτσιπάδες* (ἢ *Ἀτσουπάδες*) ἐν τῷ νομῷ Ἡρακλείου, παλαιότερον δὲ ὑπῆρχεν ἐκεῖ καὶ τρίτον, ταῦτα ὅμως ἀποκλείονται, διότι πᾶσαι αἱ μαρτυρίαι φέρουν τὴν συνωμοσίαν ὡς ὀργανωθεῖσαν ἐν τῷ διαμερίσματι τῆς Ρεθύμνης. Περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ χωρίων τούτων καὶ τῆς μνείας των εἰς παλαιοτέρας πηγὰς βλ. Μ. Ι. Μανούσακαν εἰς « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 12 (1958), σ. 421 - 422, περὶ δὲ τοῦ ἐτύμου τοῦ ὀνόματος *Ἀτσιπάδες* βλ. Στεφ. Ξανθουδίδου, Γλωσσικαὶ ἐκλογαί. Δωδεκὰς δευτέρα. 2. Ἀτζιπᾶς - Ἀτζιπᾶδες - Ἀτζιπόπουλλο, « Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον », τόμ. 5 (1918), σ. 94 - 97. Περὶ τῶν Ἀτζιπάδων Αἰθιόπων μισθοφόρων τῶν ἐν Κρήτῃ Ἀράβων, βλ. καὶ Ἰωάννου Β. Παπαδοπούλου, Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς (824 - 961), Athen 1948, σ. 85 κ.ἑξ. καὶ ἰδίᾳ σ. 100 - 105.

[3] Βλ. Νικολάου Σταυράκη, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, Ἀθήνησι 1890, μέρος Β', σ. 103.

[4] Μ. Ι. Μανούσακα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 30 - 32 καὶ πίν. Β'. Ἂς προστεθῇ περὶ τοῦ Λεοντακίου Τρουλλινοῦ τούτου ὅτι, κατὰ προσφάτως γνωσθείσας εἰδήσεις (Silvano Borsari, Il dominio veneziano a Creta nel XIII secolo, Napoli 1963, σ. 53 καὶ σημ. 81) καὶ ἕτερος ὁμώνυμος (Lendaki Turlino) καὶ ἴσως πρόγονος αὐτοῦ μαρτυρεῖται ὅτι ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν δύο ἀδελφῶν Χορτάτση καὶ ἐστερήθη διὰ τοῦτο τοῦ φεούδου του τὸ 1275.

Τέλος δέ, περὶ τῶν πρὸς καταστολὴν τῆς συνωμοσίας ἀποφασιστικῶν ἐνεργειῶν τῶν βενετικῶν ἀρχῶν τοῦ Χάνδακος καὶ τῆς Ρεθύμνης καὶ ἰδίᾳ τοῦ χρονικοῦ καθορισμοῦ αὐτῶν, ἀρυόμεθα ἐκ τῶν νέων ἐγγράφων τὰς κάτωθι πληροφορίας: Τὴν 24 Αὐγούστου 1454 (πρὸ τῆς ὁποίας ἄρα ἐγένετο ἡ κατάδοσις τῆς συνωμοσίας) ἡ Αὐθεντία τῆς Κρήτης ἐξουσιοδότησε δι' ἐγγράφου της τὸν Ρέκτωρα Ρεθύμνης ὅπως ὑποσχεθῇ, ἐγγράφως ἐπίσης, διαφόρους ἀμοιβὰς (ἀπαλλαγὰς ἀπὸ οἰκονομικὰ βάρη ἢ ἀπὸ ποινάς, ἰδίως ἀμνηστεύσεις ἐξορίστων) εἰς ὅσους θὰ παρέδιδον συνωμότας[2]. Στηριζόμενος εἰς τὴν ἐξουδιοδότησιν ταύτην ὁ Ρέκτωρ Ρεθύμνης ἀπέλυσεν ὑποσχετικὰ ἔγγραφα πρὸς ὡρισμένους φίλους τῆς βενετικῆς κυριαρχίας (ἰδίως Βενετοὺς φεουδάρχας, ἔνιοι τῶν ὁποίων, ὡς οἱ ἀδελφοὶ Καλλέργαι, καὶ πρὸ πάσης τοιαύτης ὑποσχέσεως εἶχον κινηθῆ)[3], οἵτινες ἦσαν ἱκανοὶ καὶ πρόθυμοι νὰ συλλάβουν συνωμότας. Τοιοῦτο ἔγγραφον ἦτο καὶ τὸ ἀπὸ 31 Αὐγούστου 1454 χορηγηθὲν εἰς τὸν Ζαχαρίαν Trivisan[4]. Συγχρόνως ἡ Αὐθεντία ἀπέστελλεν ἐκ τῆς κρητικῆς πρωτευούσης, τοῦ Χάνδακος, εἰς τὸν τόπον τῆς ὀργανώσεως τῆς συνωμοσίας, τὸ Ρέθυμνον, ἵνα ἐπικουρήσουν καὶ κατευθύνουν τὰς τοπικὰς ἀρχὰς πρὸς καταστολὴν ταύτης, ὄχι μόνον τὸν Στρατηγὸν Κρήτης Φραγκῖσκον Bono, μεθ' ἱκανῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως — ὡς ἦτο ἤδη γνωστὸν[5] — ἀλλὰ καὶ τὸν ἕτερον τῶν Συμβούλων αὐτῆς, τὸν Βενέδικτον Erizo[6]. Τὸ ἔκτακτον τοῦτο μέτρον μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην σημασίαν τὴν ἀποδοθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἀνωτάτης βενετικῆς διοικήσεως εἰς τὸ ἐθνικὸν τοῦτο ἐπαναστατικὸν κίνημα τῶν Ἑλλήνων τῆς μεγαλονήσου. Οἱ αἰφνιδιαστικῶς συλληφθέντες καὶ προσαχθέντες εἰς τὰς ἀρχὰς συνωμόται εἰσήχθη-

[1] Βλ. Στεφ. Ξανθουδίδου, Ἐπαρχίαι καὶ πόλεις τῆς Κρήτης, ΕΕΒΣ, τόμ. 3 (1926), σ. 51 - 53.

[2] Βλ. ἔγγρ. 1, στ. 16 - 18. Αἱ βραδύτερον, διὰ τῆς ἐπικηρύξεως τῆς 15 Σεπτεμβρίου 1454 ὁρισθεῖσαι ἀμοιβαὶ διὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἐκ τῶν πρώτων αἰφνιδιαστικῶν συλλήψεων διαφυγόντων συνωμοτῶν (βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 56) ἦσαν διάφοροι, διότι ἀπηυθύνοντο εἰς τοὺς πάντας καὶ ἔλαβον εὐρεῖαν δημοσιότητα, ἐνῷ τὰ πρῶτα ταῦτα ὑποσχετικὰ ἔγγραφα τοῦ Ρέκτωρος Ρεθύμνης ἦσαν προσωπικὰ καὶ ἀσφαλῶς μυστικά.

[3] Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 51 - 53.

[4] Βλ. ἔγγρ. 1, στ. 3 - 11 καὶ 18 - 19, ἔγγρ. 2, στ. 3 - 10 καὶ 17 - 18 καὶ ἔγγρ. 3, στ. 6 - 7.

[5] Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 51.

[6] Βλ. ἔγγρ. 1, στ. 19 - 21 καὶ ἔγγρ. 2, στ. 16 - 17.

σαν ἄνευ χρονοτριβῆς εἰς δίκην, κατεδικάσθησαν καὶ ἐξετελέσθησαν δι' ἀπαγχονισμοῦ (suspensi per gullam) ἐν Ρεθύμνῳ, οἱ δὲ συλλαβόντες καὶ παραδώσαντες αὐτοὺς ἔλαβον τὰς προκηρυχθείσας ἀμοιβὰς ἢ ἠμείφθησαν κατ' ἐξαίρεσιν βραδύτερον.

Παραθέτομεν κατωτέρω τὰ ἔγγραφα[1] προτάσσοντες ἑκάστου ἀνάλυσιν ἢ περίληψιν καὶ ἐπιτάσσοντες ὀλίγας σημειώσεις.

---

[1] Πλὴν τῶν ἐκδιδομένων τούτων ἐγγράφων, ἀναφέρω ἐνταῦθα καὶ ἄλλα τρία εὑρεθέντα μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου μου, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἔκρινα ἄξια δημοσιεύσεως, διότι περιέχουν γνωστὰς ἤδη εἰδήσεις:

α) Ἐπιστολὴν ἀπὸ 15 Νοεμβρίου 1454 τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας Φραγκίσκου Foscari πρὸς τὴν Αὐθεντίαν τῆς Κρήτης (Duca di Candia 2: *Ducali e lettere ricevute*, τετράδ. 26, φ. 43r), κοινοποιοῦσαν τὴν περὶ τῆς ἐπὶ πενταετίαν ἀπαγορεύσεως τῆς χειροτονίας Κρητῶν ἱερέων παράγραφον γ' (στ. 71 - 105) τῆς ἀπὸ 13 Νοεμβρίου 1454 ἀποφάσεως τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, τῆς ἐκδεδομένης ὑπὸ Μ. Ι. Μανούσακα, ἔνθ' ἀνωτ., ἔγγρ. Η', σ. 97 - 104 (βλ. σ. 100 - 101).

β) Ἐπιστολὴν ἀπὸ 26 Μαΐου 1472 τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας Νικολάου Tron πρὸς τὴν Αὐθεντίαν τῆς Κρήτης (Duca di Candia: *Missive e responsive*, τετράδ. 3, ἀσελίδ.), κοινοποιοῦσαν τὴν περὶ ἀμοιβῆς τοῦ Ἰωάννου Καλλέργη, ὡς συλλαβόντος τοὺς συνωμότας Μανασσῆν Ἀρκολέον καὶ Λεοντάκιον Τρουλλινὸν ἀπὸ 23 Μαΐου 1472 ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα τὴν ἐκδεδομένην ὑπὸ Μ. Ι. Μανούσακα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 145 - 146, ἔγγρ. ΜΔ'.

γ) Ἐπιστολὴν ἀπὸ 22 Μαΐου 1490 τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας Αὐγουστίνου Barbarigo πρὸς τὴν Αὐθεντίαν τῆς Κρήτης (Duca di Candia 2: *Ducali e lettere ricevute*, τετράδ. 36, φ. 43r), κοινοποιοῦσαν ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα ὅπως διακοπῇ ἡ εἰς τὸν καταδότην τῆς συνωμοσίας τοῦ Βλαστοῦ πρωτοπαπᾶν Ἰωάννην Λίμαν χορηγία (βλ. τὸ ὑπὸ Μ. Ι. Μανούσακα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 152 - 154 ἐκδεδομένον ἔγγραφον Ν') ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ θανάτου του, διότι δὲν εἶναι μεταβιβάσιμος. (Ἡ ἀπόφασις ἐλήφθη μετὰ τὴν ἀπὸ 13 Μαρτίου 1490 ὁμοίαν ἀπόφασιν τῆς Αὐθεντίας τῆς Κρήτης, τὴν ἐκδεδομένην ὑπὸ Μ. Ι. Μανούσακα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 154 - 155, ἔγγρ. ΝΑ').

ΕΓΓΡΑΦΑ

Ἀμνηστευτικὰ τοῦ ἐξορίστου εὐγενοῦς Γεωργίου Bono πρὸς ἀνταμοιβὴν τοῦ Βενετοῦ φεουδάρχου Ρεθύμνης Ζαχαρίου Trivisan διὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Νικολάου Φιλήμου, ἐκ τῶν ἡγετῶν τῆς συνωμοσίας τοῦ Σήφη Βλαστοῦ.

18 - 20 Σεπτεμβρίου 1454

(Archivio di Stato di Venezia. — *Duca di Candia 2: Ducali e lettere ricevute*, τετράδ. 26 (1453 - 1454), φ. 37^r - 37^v).

1

Ἡ ἀμνηστευτικὴ ἀπόφασις τοῦ Ρέκτωρος Ρεθύμνης.

18 Σεπτεμβρίου 1454 - Ρέθυμνον
(Αὐτόθι, φ. 37^{r-v})

Ἀνάλυσις. — Ὁ Ρέκτωρ Ρεθύμνης Πέτρος Georgio καὶ οἱ Σύμβουλοί του Λουκᾶς Mudacio καὶ Ματθαῖος Baffo ἱκανοποιοῦν τὴν αἴτησιν τοῦ φεουδάρχου (Ρεθύμνης) Ζαχαρίου Trivisan, ἀφοῦ ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τὰ ἀκόλουθα ἐν τῇ δικογραφίᾳ τῆς συνωμοσίας τοῦ Σήφη Βλαστοῦ περιλαμβανόμενα ἔγγραφα, ἤτοι:

α) τὴν ἀπὸ 24 Αὐγούστου 1454 ἐξουσιοδοτικὴν πρὸς αὐτοὺς ἐπιστολὴν τῆς Αὐθεντίας τῆς Κρήτης περὶ προκηρύξεως ἀμοιβῶν κλπ. εἰς ὅσους θὰ παρέδιδον συνωμότας·

β) τὴν ἀπὸ 31 Αὐγούστου 1454 ἔγγραφον ἐντολὴν τοῦ ἰδίου Ρέκτωρος Ρεθύμνης Πέτρου Georgio, τοῦ Συμβούλου του Ματθ. Baffo καὶ τοῦ ἑτέρου τότε Συμβούλου του Ἰωάννου Donato πρὸς τὸν ἀνωτέρω Ζαχαρίαν Trivisan διὰ τὴν σύλληψιν τοῦ Νικολάου Φιλήμου Χαρκιᾶ, ἐκ τοῦ χωρίου Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Καημένος, καὶ τοῦ Γεωργίου Φιλήμου Κοτρώνη, ἐκ τοῦ χωρίου Ξάρνους (= ;), ἐκ τῶν ἡγετῶν τῆς συνωμοσίας τοῦ ἐκ τοῦ χωρίου Ἀτσουπάδες Σήφη Βλαστοῦ, ἐντολὴν συνοδευομένην μὲ τὴν ὑπόσχεσιν ἀμνηστεύσεως ἑνὸς ἐξορίστου δι' ἑκάτερον τῶν συνωμοτῶν τούτων, τὸν ὁποῖον θὰ παρέδιδε· καὶ

γ) τὴν ὑπὸ τοῦ Στρατηγοῦ Κρήτης Φραγκίσκου Bono καὶ τοῦ Συμβούλου Κρήτης (Χάνδακος) Βενεδίκτου Erizo ἐπικύρωσιν τῆς ὡς ἄνω ἐντολῆς.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Trivisan παρέδωκεν εἰς τὰς βενετικὰς ἀρχὰς τὸν ἐκ τῶν ἄνω συνωμοτῶν Νικόλαον Φιλῆμον Χαρκιᾶν, ὅστις καὶ ἀπηγχονίσθη,

ἀποφασίζεται πρὸς χάριν του ἡ ἀμνήστευσις τοῦ εὐγενοῦς Γεωργίου Bono, τοῦ ποτὲ Σταματίου, ἐξορισθέντος τῆς Κρήτης διὰ τὸν φόνον τοῦ Φραγκίσκου Barbadico. Ὁ Bono εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κρήτην καὶ νὰ κυκλοφορῇ κατ' ἀρέσκεαν δυνάμει τῆς παρούσης.

Nos Petrus Georgio, pro serenissimo d(omino) d(uci) Venetiarum rector, Lucas Mudacio et Mapheus Baffo, |2 consiliarij Rethimi.

Intellecta supplicatione et humili requisitione egregij viri ser Zacarie |3 Triuisano, fidelis et pheudati nostri, petentis et requirentis, quod, cum per nos, Petrum Georgio, |4 rectorem, Mapheum Baffo, ac etiam per sp(ectabilem) d(ominum) Johannem Donato, tunc honorabilem consiliarium Rethimi, |5 sibi promissum fuerit, quod, si presentaret in forcium dominationis Nicolaum Filimum Gharchia, de casali |6 Sancti Johanni Caimeno, et Georgium Filimum Cotroni, de casali Xarnus, qui fuerunt capita |7 coniure et diabolice conspirationis perpetrate per nefandum hominem Sifium Ulasto, de casalj |8 Açupades, et consocios contra honorem Serenissime d(ucalis) d(ominationis) nostre et contra statum istius insule, |9 posset extrahere duos homines existentes in banno istius insule cuiuscunque conditionis, videlicet |10 vnum pro quolibet eorum malefactore presentato, vt patet literis seu commissione per nos dicto ser Zacarie |11 facte, die ultimo mensis augusti 1454, et in forcium nostrum presentauerit Nicolaum Filimum suprascriptum, |12 qui fuit suspensus.

Ideo petebat et de gratia requirebat, vt absoluere dignaremur |13 n(obilem) V(irum) ser Georgium Bono, condam ser Stamatij, per magnificum regimen Crete bannitum de hac insula, |14 propter mortem Francisci Barbadico, de qua fuit inculpatus prefactus ser Georgius, iuxta |15 prouisionem sibi factam, vigore suprascripte sue commissionis.

Qua quidem supplicatione intellecta, |16 visis literis emanatis a magnifico regimine Crete, ibi datis die 24 mensis |17 augusti, per quas plenissimam habemus libertatem promettendi presentantibus de ipsis |18 malefactoribus super liberatione villanatici et aliorum bannorum et cetera, visa suprascripta |19 commissione per nos facta prefacto ser Zacarie, ac promissione nec non confirmatione talis |20 nostre promissionis, facta per magnificum et generosum dominum Franciscum Bono, honorabilem |21 capitaneum generalem, ac spectabilem d(ominum) Benedictum Eriço, honorabilem consiliarium Crete, omnibus |22 in processu rebelionis prefacte registratis, dicimus, terminamus ac sententialiter |23 pronunciamus, vigore libertatis nobis ut supra concesse, quod dictus nobilis vir |24 ser Georgius Bono, condam ser Stamatij, libere sit absolutus a dicto banno homicidij |25 per ipsum, ut asseritur, perpetrati in personam suprascripti ser Francisci, ita et taliter quod in hanc |26 insulam venire valeat et possit stare et redire ad omne sui beneplacitum, |27 sicut ante casum mortis prefati Francisci facere poterat, ad confirmationem eius |28 liberationis prefacti ser Georgii hanc terminationem nostram in hijs patentibus |29 fieri jussimus ad cautellam et securitatem ipsius ser Georgij et sigilo nostro Sancti |30 Marci inpressione munirj.

|31 Datum Rethimi die XVIIj mensis septembris 1454 —
|32 Indictione IIj.

---

28 πρὸ τοῦ *liberationis* εἶχε γραφῆ *libertatis*, ὅπερ ἀκολούθως διεγράφη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

5. *sibi promissum fuerit...* Ἡ εἰς τὸν Ζαχαρίαν Trivisan δοθεῖσα ὑπόσχεσις ἐγένετο διὰ τοῦ περαιτέρω (στίχ. 10-11 τοῦ ἐγγράφου) μνημονευομένου ἀπὸ 31 Αὐγούστου 1454 ἐγγράφου. Ἐκ τῶν ἀναφερομένων ὡς ἀπολυσάντων τὸ ἔγγραφον τοῦτο μόνος ὁ Ἰωάννης Donato, τότε Σύμβουλος Ρεθύμνης, ἀντικατεστάθη μετὰ τὴν ἡμερομηνίαν ταύτην δι' ἄλλου, τοῦ Λουκᾶ Mudacio.

13. *nobilem virum ser Georgium Bono, condam ser Stamatii.* Ἡ γενέτειρα τοῦ ἀμνηστευομένου τούτου Βενετοῦ εὐγενοῦς τῆς Κρήτης, ὅστις εἶχεν ἐξορισθῆ δι' ἀνθρωποκτονίαν, δὲν μαρτυρεῖται οὔτε ἐνταῦθα οὔτε εἰς τὰ ἑπόμενα ἔγγραφα. Πιθανῶς ὅμως ἦτο ὁ Χάνδαξ, διότι μόνον ἐν Χάνδακι μαρτυρεῖται εὐγενὴς βενετικὴ οἰκογένεια Bon, τοὐλάχιστον ἀπὸ τοὺς παρὰ Trivan καταλόγους τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1644 τοὺς ἐκδοθέντας ὑπὸ Μ. Ι. Μανούσακα, Ἡ παρὰ Trivan ἀπογραφὴ τῆς Κρήτης (1644) καὶ ὁ δῆθεν κατάλογος τῶν κρητικῶν οἴκων Κερκύρας, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 3 (1949), σ. 35-59 (βλ. σ. 45, ἀριθ. 2 καὶ σ. 48, ἀριθ. 5). Διὰ νὰ προτείνῃ δὲ τοῦτον ὁ ἐπίσης εὐγενὴς Βενετός, τοῦ Ρεθύμνου ὅμως, Ζαχαρίας Trivisan πρὸς ἀμνήστευσιν, σημαίνει ὅτι εἶχε δι' αὐτὸν συγγενικὸν ἢ φιλικὸν ἐνδιαφέρον ἢ ἁπλῶς συμφέρον.

16. *visis literis emanatis a magnifico regimine Crete, ibi datis die 24 mensis augusti...* Πρόκειται περὶ τῶν πρώτων γνωστῶν εἰς ἡμᾶς ἐγγράφων διαταγῶν τῆς Αὐθεντίας τῆς Κρήτης πρὸς τὸν Ρέκτωρα τοῦ Ρεθύμνου διὰ τὴν καταστολὴν τῆς συνωμοσίας τοῦ Σήφη Βλαστοῦ.

19-21. *confirmatione... facta per magnificum et generosum dominum Franciscum Bono, honorabilem Capitaneum generalem, ac spectabilem dominum Benedictum Eriço, honorabilem Consiliarium Cretae.* Ἡ ἐπικύρωσις αὕτη ἐγένετο βεβαίως ἐν Ρεθύμνῃ, ὅπου, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω (σ. 231), εἶχε σταλῆ ὑπὸ τῆς Αὐθεντίας τῆς Κρήτης ὁ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸς Στρατηγὸς Κρήτης Φραγκῖσκος Bono καὶ ὁ ἕτερος τῶν Συμβούλων τοῦ Χάνδακος Βενέδικτος Erizo. Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἡ μόνη μαρτυρία, τὴν ὁποίαν εἴχομεν μέχρι σήμερον ἦτο ὅτι, κατ' ἀπόφασιν τῆς Βενετικῆς Γερουσίας ἀπὸ 16 Φεβρουαρίου 1458 (ἧς περίληψις παρὰ Hippol. Noiret, Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en

Crète de 1380 à 1485, Paris 1892, σ. 456), ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Βενετίαν πρὸ τοῦ διορισμοῦ τοῦ διαδόχου του. Ἡ θητεία του λοιπὸν φαίνεται ὅτι παρετάθη μέχρι τοῦ ἔτους τούτου 1458.

2

Ἐπιστολὴ τοῦ Ρέκτωρος Ρεθύμνης πρὸς τὴν Αὐθεντίαν τῆς Κρήτης ἀνακοινοῦσα τὴν ἀνωτέρω ἀπόφασιν (ἀριθ. 1) καὶ ζητοῦσα τὴν ἀκύρωσιν τῆς καταδίκης καὶ ἐπικηρύξεως τοῦ ἀμνηστευθέντος.

18 Σεπτεμβρίου 1454 — (Ρέθυμνον)
(Αὐτόθι, φ. 37^{r})

Περίληψις. — Ὁ Ρέκτωρ Ρεθύμνης Πέτρος Georgio καὶ οἱ Σύμβουλοί του γνωστοποιοῦν εἰς τὴν Αὐθεντίαν τῆς Κρήτης (τὸν Δούκαν Βενέδικτον Vituri καὶ τοὺς Συμβούλους του) καὶ τὸν Στρατηγὸν Φραγκῖσκον Bono τὴν ὡς ἄνω ἀμνηστευτικὴν ἀπόφασίν των (ἀριθ. 1) ὑπὲρ τοῦ ἐξορίστου Γεωργ. Bono καὶ πρὸς χάριν τοῦ Ζαχαρ. Trivisan, ἐπαναλαμβάνοντες τὰ κύρια αὐτῆς σημεῖα. Παρακαλοῦν δὲ ὅπως, κατὰ τὴν αἴτησιν τοῦ Trivisan, καταργηθῇ ἡ κατὰ τοῦ Bono ποινικὴ δικογραφία καὶ ἀκυρωθῇ ἡ εἰς ἐξορίαν καταδίκη του. (Ἐλήφθη εἰς Χάνδακα τῇ 20 Σεπτεμβρίου).

Spectabilibus et generosis dominis Bencdicto Viturj, honorabili duche Crete, et eius consilio ac domino Francisco |[2] *Bono, honorabili capitaneo generali ibidem, Petrus Georgio, rector, et consiliarij Rethimi salutem et sincere* |[3] *dillectionis affectum.*

Comparens coram nobis egregius vir ser Zacarias Triuisano exposuit |[4] *quod, cum per nos, rectorem, Mapheum Baffo, consiliarium, ac spectabilem dominum Johannem Donato, honorabilem* |[5] *olim consiliarium Rethimi, sibi promissum fuerit quod, si presentaret in forcium dominationis Nicolaum Filimum* |[6] *Charchia de casali Sancti Johannis Caimeno et Georgium Filimum Cotroni, de casali Xarnus,* |[7] *qui fuerunt capita coniure et diabolice conspirationis perpetrate per nefandum hominem Sifium* |[8] *Vlasto, de casali Açupades, et consocios contra honorem Serenissime ducalis d(ominationis) nostre* |[9] *et contra statum istius insule, posset extrahere duos homines existentes in banno istius* |[10] *insule cuiuscunque conditionis, videlicet vnum pro quolibet malefactore presentato, et in forcium* |[11] *nostrum presentauerit Nicolaum Filimum suprascriptum, qui fuit suspensus.*

Ideo petebat et de gracia |[12] *requirebat, vt absoluere dignaremur v(irum) n(obilem) ser Georgium Bono, condam ser Stamatij, per precessores* |[13] *spectabilitatum vestrarum bannitum de hac insula, propter*

mortem Francisci Barbadico, de qua fuit |[14] *inculpatus prefatus ser Georgius, et ad spectabilitates vestras. scribere, vt ex libris criminalibus* |[15] *curie vestre processus contra dictum ser Georgium formatus cancelaretur.*

Nos vero petitionem |[16] *ypsius ser Zacarie justam esse cernentes, visis promissione et confirmatione magnificorum* |[17] *vestrorum dominorum, capitanei et consiliarii de Cha Eriço, dicte nostre promissionis facte prefato* |[18] *ser Zacharie, vt de omnibus in libro prefate rebelionis euidenter aparet, vestras rogamus* |[19] *spectabilitates, quatenus sibi placeat cassare et anullarj facere condemnationem factam prefacto* |[20] *ser Georgio et bannum predicti homicidij vigore gracie concesse prefacto ser Zacarie Triuisano,* |[21] *sicut requirit. Parati et cetera.*

|[22] *Datum die XVIIj mensis septembris 1454.*

|[23] *Recepta die XX dicti mensis.*

---

16 πρὸ τοῦ *ypsius* εἶχε γραφῇ *ipsam*, ὅπερ ἀκολούθως διεγράφη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Τὰ ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ, στίχ. 2 - 14 διαλαμβανόμενα εἶναι κατὰ λέξιν σχεδὸν ἐπανάληψις τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ ὑπ' ἀριθ. 1 ἐγγράφῳ (στίχ. 2 - 14) ἀναγραφομένων. Ἀμφότερα τὰ ἔγγραφα (1 καὶ 2) ἐξεδόθησαν τὴν αὐτὴν ἡμέραν. Πιστεύομεν ὅμως ὅτι τὸ 2 ἐγένετο μετὰ τὸ 1, ἀφοῦ τὸ 1 μνημονεύεται εἰς τὴν ἐν τέλει φράσιν (στ. 20 - 21) τοῦ παρόντος ἐγγράφου 2: «*vigore gr a c i a e c o n c e s s a e praefato ser Zachariae Trivisano, s i c u t r e q u i r i t*» (ὅτι ἡ παρασχεθεῖσα χάρις αὕτη εἶναι ἡ ἀμνήστευσις τοῦ Γεωργ. Bono, ἤτοι τὸ ἔγγραφον 1, προκύπτει καὶ ἐκ τῶν στίχων 11 - 12 τοῦ παρόντος ἐγγράφου: «*ideo petebat et d e g r a t i a r e q u i r e b a t ut absolvere dignaremur...*» κλπ.). Διὰ τοῦτο καὶ παρεθέσαμεν τὸ παρὸν ἔγγραφον μετὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 1, ἐνῷ ἐν τῷ τετραδίῳ, ἐξ οὗ ἐκδίδομεν, φέρεται πρὸ αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη δὲ διάταξις ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι αὕτη θὰ ἦτο καὶ ἡ σειρὰ τῶν ἐκ Ρεθύμνου σταλέντων πρωτοτύπων: τὸ 2, ὡς τὸ πλέον πρόσφατον καὶ τὸ ἀπευθυνόμενον πρὸς τὴν Αὐθεντίαν τῆς Κρήτης, θὰ εἶχε προταχθῇ, ὡς ἦτο φυσικόν, τοῦ προγενεστέρου του 1, ὅπερ θὰ ἠκολούθει συνημμένον· διὰ τοῦτο δὲ καὶ κατεχωρίσθησαν τὰ δύο ἔγγραφα εἰς τὸ διασωθὲν τετράδιον τῶν ἐπισήμων ἀντιγράφων κατὰ τὴν ἀνεστραμμένην ταύτην σειράν. Τὸ αὐτὸ ἐγένετο καὶ διὰ τὰ ἀντίστοιχα ἔγγραφα Ε' (ἀπὸ 2 Ὀκτωβρίου 1454) καὶ Ϛ' (ἀπὸ 1 Ὀκτωβρίου) τὰ ἐκδοθέντα ὑπὸ Μ. Ι. Μανούσακα, Ἡ ἐν Κρήτῃ συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ, σ. 92 - 96.

3

Ἡ ὑπὸ τῆς Αὐθεντίας τῆς Κρήτης κατάργησις τῆς ποινικῆς διώξεως τοῦ ἀμνηστευθέντος.

20 Σεπτεμβρίου 1454 — Χάνδαξ
(Αὐτόθι, φ. 37ᵛ)

Περίληψις. — Κατ' ἐντολὴν τῆς Αὐθεντίας τῆς Κρήτης (τοῦ Δούκα Βενεδ. Vituri καὶ τῶν Συμβούλων του) καὶ τοῦ Στρατηγοῦ Φραγκ. Bono, κατηργήθη ἡ ποινικὴ δίωξις ἐναντίον τοῦ εὐγενοῦς Γεωργ. Bono, τοῦ ποτὲ Σταματίου, διὰ τὴν ἀνθρωποκτονίαν τοῦ Φραγκ. Barbadico (= Barbarigo), τοῦ ποτὲ Λαυρεντίου. Τοῦτο ἐγένετο κατόπιν αἰτήσεως τοῦ Ζαχαρ. Trivisan, κατοίκου Ρεθύμνης, στηριζομένης εἰς ὑποσχετικὸν ἔγγραφον τοῦ Ρέκτωρος Ρεθύμνης, ἐπειδὴ ὁ Trivisan παρέδωκεν εἰς τὰς βενετικὰς ἀρχὰς τὸν συνωμότην Νικόλαον Φιλῆμον (ὅστις καὶ ἀπηγχονίσθη ἐν Ρεθύμνῳ), καθὼς προκύπτει ἐκ τῆς σήμερον ληφθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Ρέκτωρος Ρεθύμνης ἀπὸ 18 Σεπτεμβρίου (= ἔγγρ. 2) καὶ δυνάμει τῆς ὑπὸ ἰδίαν ἡμερομηνίαν ἀποφάσεως τοῦ αὐτοῦ Ρέκτωρος (= ἔγγρ. 1). Ἡ παροῦσα πρᾶξις ἐγένετο διὰ χειρὸς τοῦ καγκελλαρίου Χάνδακος Bonacursii Grimani.

1454, mensis septembris die XX, indictione IIjª, Candide.

|2 De mandato magnifici domini Benedicti Victuri, honorabilis duche Crete, suique consilij ac |3 magnifici domini Francisci Bono, honorabilis capitanei Crete, cancellate sunt proclamationes |4 facte contra ser Georgium Bono, filium condam nobilis viri ser Stamatij Bono, pheudati, pro |5 homicidio perpetrato in personam Francisci Barbadico, condam Laurentij. Et hoc factum est ad supplica|6tionem et petitionem ser Zacharie Triuisano, habitatoris Rethimi, vigore promissionis |7 sibi facte per regimen Rethimi et confirmate per magnificum Regimen Crete predictum, et |8 per magnificum dominum capitaneum prefatum, quoniam ipse ser Zacharias presentauit in forcium dominationis |9 Nicolaum Filimum, proditorem, qui fuit vnus de capitibus pestifere coniurationis rebellium |10 suborte nuper in districtu Rethimi, qui Nicolaus fuit suspensus per gullam in |11 Rethimo, sicut constat per literas regiminis Rethimi predicti hodie receptas hic Candide |12 et registratas superius, datas || ibi || die XVIIj instantis mensis septembris et hoc virtute |13 priuilegij facti dicto ser Zacharie per ipsum regimen Rethimi, sigillati et bullati et |14 confirmati, ut supra, die decimo octauo septembris predicti.

Actum anno domini 1454 |15 mense septembri predicto, indictione tercia, die XX, manu mei Bonacursij Grimani, |16 cancellarij Crete.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

15-16. *manu mei Bonacursii Grimani, cancellarii Cretae.* Ὁ Bonacursius Grimani, ὅστις ὑπογράφει ὡς vice Cancellarius Cretae ἤδη εἰς ἔγγραφον τοῦ 1414, ὅτε Cancellarius Cretae ἦτο ὁ γνωστὸς Βενετὸς χρονογράφος Laurentius de Monacis († 1429), φαίνεται ὅτι, μετὰ τὸν θάνατον τούτου, διεδέχθη αὐτόν, προαχθεὶς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο τοῦ ἀρχιγραμματέως τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης· βλ. Μαρίας Σ. Χαιρέτη, Ἀνέκδοτα βενετικὰ ἔγγραφα περὶ τῶν Ἑβραίων ἐν Κρήτῃ, ΕΕΒΣ, τόμ. 33 (1964), σ. 182 (ἔγγρ. 6, στ. 33) καὶ 183-184 (σημ.). Εἶχε λοιπὸν οὗτος, ὅτε συνέτασσε τὴν παροῦσαν πρᾶξιν, τεσσαρακονταετῆ τοὐλάχιστον προϋπηρεσίαν.

Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

ΤΟ ΜΕΓΑΛΕΙΟΝ

Ὁ Ducange, Gloss. Mediae et Inf. Graecitatis στ. 895 ἐσημείωσε τὰ γνωστά του χωρία, ὅπου ἀπαντᾷ ἡ λέξις *μεγαλεῖον* μὲ τὴν ἔννοιαν ἱερὸν βιβλίον κεκοσμημένον, εἶναι δὲ ταῦτα τὸ Λειμωνάριον τοῦ Ἰω. Μόσχου Εὐκρατᾶ (ζ' αἰ.) α') *«περὶ τὰ ἑβδομήκοντα ἔτη ἐποίησεν εἰς ἓν σπήλαιον μικρόν, μὴ κτησάμενος τίποτε τοῦ αἰῶνος τούτου, πλὴν στιχαρίου τριχίνου καὶ σαγίου καὶ μεγαλείου καὶ καυκίου ξυλίνου»* β') *«καὶ εἰσελθόντες εὑρίσκομεν τὸν ἀναχωρητὴν νεκρόν· ἐφόρει δὲ στιχάριον τρίχινον, καὶ ἀπὸ σειρᾶς μαντίον· ἐκράτει δὲ καὶ μεγαλεῖον ἔχον ἀργυροῦν σταυρόν»*, συνεσχέτισε δὲ πρὸς τὸ χωρίον τοῦ Juris Graecoromanum lib. 2, p. 120 *«ἐν πρώτοις ἵνα ζήσηται τὴν βάτον καὶ κρατήσῃ αὐτοῦ τὸ μεγαλεῖον...»*, ὡς « librum ecclesiasticum... jurametum Judaeorum » ἐννοῶν τὸν ὅρον.

Εἰς τὰς ὡς ἄνω δύο μαρτυρίας ἐκ τοῦ Μόσχου προσθέτω τὰς ἑξῆς ἐκ τοῦ Τυπικοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (Κῶδιξ 40 τοῦ ι' αἰ. τοῦ Σταυροῦ), ἐκδοθέντος ἐσχάτως:

α') *«Μέγα Σάββατον: Καὶ μετὰ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ τρισάγιον τοῦ Δόξα ἐν Ὑψίστοις Θεῷ, γίνεται εἴσοδος τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν ἱερέων μετὰ τοῦ μεγαλείου, καὶ εὐθὺς ἀνέρχονται οἱ ψάλται ἐν τῷ ἄμβωνι καὶ λέγουσι τροπάριον...»* (Mateos II, σ. 82).

β') *«Ἑσπέρας δὲ... Καὶ εἰσοδεύει ὁ πατριάρχης μετὰ τοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ θυματοῦ τοῦ μεγάλου καὶ μανουαλίων γ' καὶ ἀνέρχεται ἐν συνθρόνῳ...»* (αὐτόθι, σ. 84).

γ') *Μεγάλη Παρασκευῇ «Ἑσπέρας δὲ μετὰ τὴν ἄνοιξιν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ προανάγνωσις καὶ τὰ τρία ἀντίφωνα, καὶ εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα γίνεται εἴσοδος τοῦ πατριάρχου μετὰ τοῦ μεγαλείου, χωρὶς θυμιάματος καὶ μανουαλίων καὶ ἀνέρχεται ἐν τῷ θρόνῳ...»* (αὐτόθι, σ. 80).

Ἑρμηνεύει δ' ὁ τοῦ κειμένου ἐκδότης: «μεγαλεῖον (de l'hébreu megilla = livre) = Évangéliaire, sans doute spécialement orné, employé le VSaint et le SSaint» (J. Mateos, S. I., Le Typicon de la Grande Église II, 1962, Roma, Orientalia Christ. Analecta N° 166).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

6 - 3 - 1965

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΝΙΚ. ΣΕΚΟΥΝΔΙΝΟΥ ΕΚ ΤΩΝ ΚΑΤΑΛΟΙΠΩΝ ΑΝΔΡ. ΜΟΥΣΤΟΞΥΔΟΥ

Α' - ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ἡ ἔκδοσις ὑπὸ Μιχ. Ἀ. Μουστοξύδου ἐπιστολῆς τοῦ Νικολάου Σεκουνδινοῦ πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Κάλλιστον[1] μοῦ ἐνέβαλε τὴν ἰδέαν ὅτι ἴσως εἰς τὸ ἀνέκδοτον « Ἀρχεῖον Ἀνδρ. Μουστοξύδου » τῆς Μητροπόλεως Κερκύρας νὰ ὑπῆρχέ τι σχετικὸν μὲ τὸν ἐξ Εὐβοίας λόγιον τοῦ ιε' αἰῶνος, τὸν Ἕλληνα διερμηνέα τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας, τὸν κατόπιν δουκικὸν γραμματέα (segretario ducale) καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του γραμματέα τοῦ Πάπα Πίου Β' Νικόλαον Σεκουνδινόν, μὲ τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου ἀπὸ μακροῦ ἀσχολοῦμαι. Ἐζήτησα πληροφορίας ἀπὸ τὴν κ. Ἀγάθην Νικοκάβουρα[2], ἡ ὁποία ἐρευνᾷ καὶ ἔχει ἀναλάβει τὴν ἔκδοσιν τοῦ ὡς ἄνω ἀρχείου, καὶ ἡ ἔρευνα διεπίστωσεν τὴν ὕπαρξιν εἰς τὰ κατάλοιπα τοῦ Κερκυραίου ἱστοριοδίφου (Δεσμὶς 12, Φάκελλος 1, τοῦ « Ἀρχείου ») βιογραφίας (*«Βιογραφία Σεκουνδίνου ἀτελής»*) τοῦ ἀνδρός, ἐκ πέντε φύλλων (7 σελίδες), χωρὶς ἀρίθμησιν, ὄχι τῆς χειρὸς τοῦ Μουστοξύδου ἀλλὰ ἀντιγράφων, καὶ ὑπὸ τὸν γενικώτερον τίτλον *«Λόγιοι τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος»*.

Φαίνεται ὅτι ὁ Μουστοξύδης ἐκτὸς τῶν Κερκυραίων ἀπησχολήθη καὶ μὲ ἄλλους, ἐκτὸς τῆς Κερκύρας, λογίους — καὶ τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τοῦ « Ἑλληνομνήμονος » (1843 καὶ ἑξῆς) — εἰς τὰς σημειώσεις του δὲ περὶ τῶν τελευταίων εὑρέθησαν καὶ τὰ περὶ Σεκουνδινοῦ φύλλα.

Ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον (*«Λόγιοι τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος»*) καὶ τὴν ἐπι-

---

[1] Μιχ. Ἀ. Μουστοξύδου, Ἱστορικὰ καὶ Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα Ἀ. Μουστοξύδου, Ἐν Κερκύρᾳ 1872, σσ. 187 - 191. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη (τοῦ 1462) καὶ εἰς J. Fr. Boissonade, Anecdota Graeca, Parisiis 1883, Vol. V, σσ. 377 - 387 καὶ εἰς Migne, PG, τόμ. 161, στῆλαι 691 - 696. Περὶ αὐτῆς ὅρα καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, Βυζαντινὴ Ἐπιστολογραφία, Ἐν Ἀθήναις 1955, σ. 50 (« Ἔλεγχος τῶν Βυζαντινῶν Ἐπιστολογράφων »). Διὰ τὸν Ἀνδρόνικον Κάλλιστον βλέπε τὸ βιβλίον τοῦ Giuseppe Cammelli, Andronico Callisto, Firenze 1942 (« I dotti byzantini e le origini dell'umanesimo »). Ἐπίσης ὅρα Pierre De Nolhac, La Bibliothèque de Fulvio Orsini, Paris 1887, σ. 146, σημ. 1).

[2] Τὴν ὁποίαν καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς εὐχαριστῶ θερμῶς.

γραφὴν «*Niccolò Secundino*» εὑρέθησαν καὶ ἕτερα σημειώματα (5 φύλλα-σελίδες), μὲ ἀρίθμησιν μόλις διακρινομένην (;), εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν, τοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἰδίου τοῦ Μουστοξύδου (Δεσμὶς 7, φάκελλος 3 τοῦ «'Αρχείου»), τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται ὡς ἔχοντα ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰ πρῶτα καὶ συμβάλλοντα εἰς τὴν γνῶσιν τῶν βιογραφικῶν τοῦ Σεκουνδινοῦ. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις πρόκειται περὶ φύλλων ἀρκετὰ ἐφθαρμένων, τῶν ὁποίων ἡ ἀνάγνωσις παρέχει εἰς τὸν μελετητὴν δυσκολίας.

'Η προσωπικότης τοῦ Σεκουνδινοῦ παρεκίνησε τὸν Μουστοξύδην, ἀπέχοντα τέσσαρας ὁλοκλήρους αἰῶνας ἀπὸ ἐκεῖνον, νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὸ πρόσωπόν του καὶ νὰ ἀφήσῃ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους του τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα, ἀτελῆ μέν, πλήν, ὅμως, προάγοντα τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς ζωῆς του καὶ τῶν συγγενῶν του, τῆς δράσεώς του καὶ τοῦ ἔργου του.

Τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον ὑλικὸν — τακτοποιημένον κατά τινα λογικὴν σειρὰν καὶ χρονολογικὴν τάξιν — συνέλεξεν ὁ Μουστοξύδης ἐκ διαφόρων πηγῶν, αἱ περισσότεραι τῶν ὁποίων ἐπισημαίνονται ἐδῶ, γνωσταὶ εἰς τὸν γράφοντα ἐκ τῆς ὅλης ἐρεύνης τῶν βιογραφικῶν καὶ ἐργογραφικῶν στοιχείων τοῦ Νικολάου Σεκουνδινοῦ.

Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ ἐκδιδόμενα φύλλα ἔχουν τὴν ἀξίαν ὑλικοῦ χρησίμου διὰ τὸν μέλλοντα νὰ συνθέσῃ τὴν βιογραφίαν καὶ τὴν ἐργογραφίαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ ὄχι τὴν μορφὴν «ντοκουμέντων» παρεχομένων ὑπὸ τοῦ Μουστοξύδου.

'Ο Μουστοξύδης ἠθέλησε, φαίνεται, νὰ προβῇ εἰς τὴν σύνθεσιν βιογραφίας τοῦ ἀνδρός, διὰ νὰ τὴν ἐκδώσῃ, πολὺ πιθανῶς εἰς τὸν «'Ελληνομνήμονά» του[1]. Εἰς τὸ «'Αρχεῖον» του, ἄλλωστε, ὅπως προανεφέραμεν, εὑρίσκεται καὶ ἄλλο ὑλικόν, ἀναφερόμενον εἰς Κερκυραίους λογίους καὶ λογίους τῆς ἄλλης 'Ελλάδος.

'Αναφορικῶς μὲ τὸ κείμενον τῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν φύλλων ἐπηνέχθησαν ὡρισμέναι ἀπαραίτητοι διορθώσεις, εἰς τὴν ὀρθογραφίαν ἢ τὴν στίξιν, ἔγιναν προσθῆκαι ἢ τροποποιήσεις καὶ ἐσχολιάσθη τοῦτο καταλλήλως, διὰ τὴν ἄνετον παρακολούθησιν τῶν μνημονευομένων εἰς αὐτό.

'Εκρίναμεν, τέλος, σκόπιμον νὰ προταχθοῦν τὰ εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν φύλλα, ἀναφερόμενα περισσότερον εἰς τὴν ζωήν του, καὶ νὰ ἀκολουθήσουν τὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν (μὲ ἰδικήν μου ἀρίθμησιν καὶ αὐτά), τὰ σχέσιν ἔχοντα περισσότερον μὲ τὸ συγγραφικόν του ἔργον. ῎Αλλωστε τὰ πρῶτα εἶναι ἰδιόγραφα — αὐτόγραφα τοῦ Μουστοξύδου — καὶ ἑπομένως εἶναι φυσικόν, αὐτὰ καθ' ἑαυτά, νὰ ἔχουν μεγαλυτέραν ἀξίαν. Καὶ μόνον αὐτὸς ὁ λόγος θὰ ἤρκει διὰ τὴν πρόταξίν των.

---

[1] «'Ελληνομνήμων ἢ Σύμμικτα 'Ελληνικά» — 'Ιανουάριος 1843 καὶ ἑξῆς — τόμος I, σσ. 632. Εἰς τὴν περιοδικὴν αὐτὴν ἔκδοσιν ὁ Κερκυραῖος ἱστορικὸς καὶ φιλόλογος «κατεχώρισεν ποικίλην ὕλην ἰδίᾳ μεταβυζαντινήν, μετοξὺ ἄλλων δὲ συνέθηκε καὶ μικρὰς βιογραφίας» (πρβλ. σχετικῶς Ν. Β. Τ ω μ α δ ά κ η, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν[2], τόμ. Α', 'Αθῆναι 1956, σ. 71).

Β' – ΤΑ ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ ΙΤΑΛΙΚΑ ΦΥΛΛΑ

1.

(«'Αρχεῖον 'Α. Μουστοξύδου», Δεσμὶς 7, Φάκελλος 3, φ. 1α, στῆλαι α' + β')

«*...Probabilmente il Secundino nella patria Eubea si ritirò, poichè* |[2] *leggiano che Fantino Coppo*[1], *Patrizio Veneto e rettore di quell'isola,* |[3] *gli richiedesse un trattato, ch'ei poscia in Venezia compì, «de origine ac* |[4] *sectis Philosophorum*[A]»[2]. *A questo trattato tuttavia inclito aggiunse egli poscia* |[5] *una Apologia*[3] *per rispondere ad alcune osservazioni di Pietro Molino*[4], |[6] *patrizio anch'esso e non indotto filosofo.* |[7] *Così già venuto in fama e della perizia della nativa*[5] |[8] *lingua quella aggiungendo della latina l'opera sua non solo giovevole* |[9] *reputossi ma necessaria siccome interprete, quando i greci prelati al'im*|[10]*peratore Giovanni*[6] *si ridussero al concilio che prima in Ferrara si celebrò,* |[11] *poscia in Firenze traslatato per la mal tentata unione delle due chiese. Or come* |[12] *in si dificile ufficio desse di sè il Niccolo mirabile prova basta* |[13] *udirlo da quei latini stessi che al Concilio intervennero e che atto*|[14]*niti e concordi di lui favellano.* |[15] *E qui tiportereno italianate le testimonianze...*».

A. *Se nol commenda lo Sguropulo, forse per gelosia letteraria, poichè appena di lui dice μετεγλώττιζε τοῦτο λατινικῶς ὁ Σεκουνδῖνος* (α).

(α) Sez. VI, c. 17 ⟨σ. 166⟩.

---

[1] Περὶ αὐτοῦ βλέπε κατωτέρω (φύλλον 1 τῶν εἰς ἑλληνικὴν ἀντιγράφων).

[2] Πρβλ. σχετικῶς A p Z e n o, Dissertazioni Vossiane, Venezia MDCCLII, τόμ. I, σ. 343 («*Comincia: Alieno ævo, et eo grandi me liberatum putabo, etc.*»).

[3] A p. Z e n o, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 344.

[4] Περὶ τοῦ P. Molino καὶ εἰς Z e n o, ἔνθ' ἀνωτ. καὶ F r. B a b i n g e r, Johannes Darius (1414 - 1494) Sachwalter Venedigs im Morgenland, und sein griechischer Umkreis, München 1961, σ. 25.

[5] Εἰς τὸ ἄνω μέρος, δεξιά, τοῦ φύλλου (καὶ εἰς τὴν β' στήλην) ὑπάρχει δυσανάγνωστος καὶ ἄσχετος, νομίζω, πρὸς τὸ ἰταλικὸν κείμενον ἑλληνικὴ φράσις, μερικαὶ λέξεις τῆς ὁποίας ἔχουν ὡς ἑξῆς «-*τες... ταύτας ὅσαι σφίσι παροῦσαι ἐτύγχανον... ἐπανελθόντες (;)*».

[6] 'Ιωάννης Η' ὁ Παλαιολόγος (1425 - 1448).

2.

(Αὐτόθι, Δεσμὶς 7, Φάκελλος 3, φ. 2α)

«Antonino[1] *che fu poi arcivescovo di Firenze e che gli occidentali venerano* |[2] *come santo nella sua cronaca...*[2] *nel mezzo de'disputanti collocato di ambe le lingue* |[3] *peritissimo un Greco il quale prontamente fedelmente eloquentemente riferiva* |[4] *le parole latine in greco a quegli che doveva rispondere e le costui* |[5] *parole greche interpretava in latino. E Matteo Palmieri* |[6] *insigne scrittore nella sua istoria*[3]. *Niccolò Euboico fu reputato* |[7] *della latina e della greca lingua ed eleganza principe lodatissimo* |[8] *il quale assistendo nel mezzo del pien concilio uditori essendo molti ed eruditi uomini* |[9] *e me testimonio veggente ed udente le parole e le sentenze dei* |[10] *disputanti, tanto grecamente che latinamente proferte con mirabile* |[11] *celerità quinci e quindi in ambo le lingue fedelmente e con sommo* |[12] *ornamento rendeva. Ed Andrea di Santa Croce, avvocato de* |[13] *concistoro Apostolico*[4]. *Odi cosa mirabile ad udirsi. A Niccolò di* |[14] *nazione greco fu imposto l'incarico che cotanto magne cose* |[15] *dà greci padri in greco sermone esposte in latino* |[16] *rendesse e gravi quantungue e di facondia piene* |[17] *egli immantimente le profferiva dal senso e dalla sentenza* |[18] *per nulla deviando, il che dificilissimo da tutti nelle traduzioni* |[19] *si giudica e similemente quanto da nostri era in latina lingua esposto* |[20] *ei nella greca convenevolmente riferiva. Vi assistero molti de'latini* |[21] *nelle greche lettere eruditi i quali della fedele traslazione davan giudizio* |[22] *ma di tutti il giudizio si fu essere impossibile il credere si facile* |[23] *modo di traduzione massimamente in cose tanto profonde ma di animo* |[24] *tanta prestanza e tanta vigoria in comprendere le cose esposte* |[25] *superava di gran lunga quella di quanti ne resta memoria fra quelli che dall'una* |[26] *in altra lingua traducessero. E mi trovai di presente in cui due...».*

---

[1] Ὁ Antoninus (ἀρχιεπίσκοπος Φλωρεντίας ἀπὸ 1446 - 1459 καὶ κατόπιν ἅγιος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας) συμμετέσχε εἰς τὴν Φλωρεντινὴν Σύνοδον (1439).

[2] Summa Historialis ἢ Chronicae. Ὅρα καὶ Ap. Zeno, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 334. Ἡ φράσις «*nella sua cronaca...*» εἶναι ἐλλιπής· ὑπάρχουν εἰς τὸ κείμενον ἀποσιωπητικὰ καὶ ὅπως γίνεται φανερὸν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν, ἐλλείπει τὸ ῥῆμα.

[3] Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ὁ Matteo Palmieri (Matthaeus Palmerius) γράφει τὰ ἴδια (εἰς τὸ βιβλίον του «De Temboribus», τοῦ MCCCCXXXIX). Περὶ αὐτῶν βλ. Ap. Zeno, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 335 καὶ H. Hodius, De Graecis illustribus linguae Graecae, Lib. I (Londini MDCCXLII), cap. VI, σ. 182.

[4] Βλ. σχετικῶς H. Hodius, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 183 - 184. Περὶ τοῦ Andrea di Santa Croce (Andreas de Sancta Cruce) ὅρα καὶ κατωτέρω (φύλλον 2, τῆς «*Βιογραφίας*» τοῦ Σεκουνδινοῦ, τῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀντιγράφων).

3.

(Αὐτόθι, Δεσμὶς 7, Φάκελλος 3, φ. 3α)

«...reverendissimi cardinali, queli di Sant Angelo e di san Marco[1] *sommamente collaudan*|[2]*dolo, egli rispose di tanto facile traduzione rendere grazia allo spirito santo* |[3] *intorno al quale si disputava. Da qual risposta veramente fu* |[4] *per giudizio di tutti alta consentanea alla verità. Sedeva egli su* |[5] *uno sgabello posto fra contendenti e subito il tutto ed il greco in latino* |[6] *ed il latino in greco esponeva. Nè altrimenti Enea Silvio Piccolomini*[2] |[7] *che fu poi Papa Pio II nelle molte e diverse disputazioni fa interprete* |[8] *Niccolò Secundino, dottissimo in ambo le lingue e per prontezza dell'ingenio e per* |[9] *la facondia nome illustre conseguì. E d'infine Pietro Parleo letterato* |[10] *Riminese in una epislola che dirige allo stesso Niccolò. Molti da tutto l'orbe* |[11] *della terra in quel Concilio essendo concorsi ed eletti e grandi uomini a* |[12] *discorrervi preparati essendovi convenuti con somma aspettazione cercavasi a tanta* |[13] *cosa idoneo e degno interprete e fu solo dal numero de'cristiani tutti* |[14] *apparisti dottissimo in ambo li idiomi e le disputazioni ed eccellentissimo,* |[15] *si nel trovare che nel vestire tanta proprietà di voci e di sen*|[16]*tenza, si nel monstrare tanta cognizione e perizia alle divine ed umane* |[17] *cose intorno alle quali due somme nazioni fra lor contendevano volgevi di* |[18] *memoria ed agevolmente in una ed altra lingua tutto che* |[19] *da una parte e dall'altra acutamente dicevasi per modo che* |[20] *quanti intervennero, non Greci solo Latini, Galli, Ispani, Britanni, ed i ri*|[21]*manti della Romana Chiesa aderenti ed Armeni eziandio, ed Iberi,* |[22] *ed Iudi, perocchè questi eziandio convennero per disputare delle eresie,* |[23] *delle quali sono seguaci meravigliati, e quasi stupefatti, non uomo terrestre, ma* |[24] *qualcuno de'celesti te giudicarono. ...*[3] *Eugenio IV Pontefici* |[25] *per la sua virtù e per ricordanza di grandi onori e premi si fu donatore»*[4].

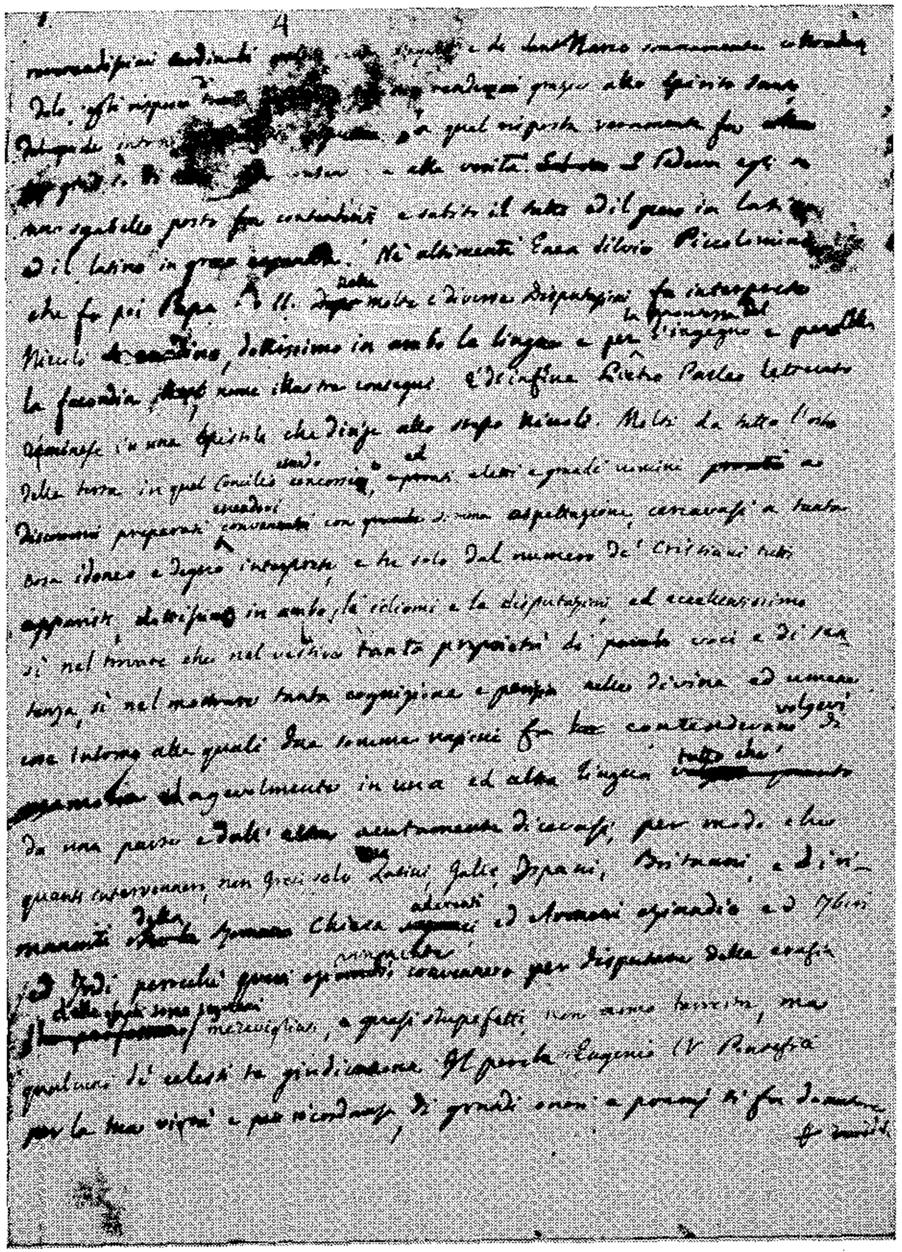
---

[1] Πρόκειται περὶ τοῦ Καρδιναλίου Ἰουλιανοῦ, διὰ τὸν ὁποῖον βλ. κατωτέρω (ὑπ' ἀρ. 2 ἑλληνικὸν φύλλον τῶν ἀντιγράφων).

[2] Περὶ τοῦ Enea Silvio Piccolomini - Πάπα Πίου Β' ὅρα τὸ ὑπ' ἀριθ. 4 φύλλον τῶν ἀντιγράφων, τὸ δημοσιευόμενον εἰς τὸ Γ' μέρος τῆς ἐργασίας αὐτῆς.

[3] Δυσανάγνωστος φράσις ἐκ δύο ὀλιγοσυλλάβων λέξεων· πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀπόδοσις τῶν λατινικῶν λέξεων «*atque propterea ab*», συμφώνως πρὸς τὴν ἑπομένην παρατήρησιν.

[4] Ὁλόκληρον τὸ τμῆμα ἀπὸ τὸ «*Molti da tutto l'orbe*» μέχρι τὸ «*donatore*» εἶναι παράφρασις εἰς τὴν ἰταλικὴν τοῦ λατινικοῦ κειμένου τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Pietro Parleo - Pierleone (διὰ τὸν ὁποῖον περισσότερα εἰς τὸ 3 φύλλον τῶν ἑλληνικῶν

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 φύλλον τῶν «Αὐτογράφων» τοῦ Ἀ. Μουστοξύδου
(«Ἀρχεῖον Μουστοξύδου», Δεσμὶς 7, Φάκελλος 3).

4.

(Αὐτόθι, Δεσμὶς 7, Φάκελλος 3, φ. 4α, στήλη β')

«...*Perdette la moglie, due garzoncelli, una fanciulla di 14 anni* |[2] *d'ingegno, di forma, pudore, di costume ornata egregiamente per suo seno e per* |[3] *l'età sua di greche e di latine lettere ornata. Così dalla sciagura appres*|[4]*so e dai flutti Dio adesta e i celesti ciò che in mente allora gli* |[5] *venisse, ciò che facesse, ove si volgesse, come evadesse, del tutto ignora.* |[6] *Rinvenuto alquanto in se stesso, videsi col solo figlio maschio che gli* |[7] *rimaneva e cinque fanciulle steso sul fianco della rovesciata nave ed* |[8] *in tal positura tutto il dì e la insequente notte continua quando* [9]| *nel nuovo giorno uomini caritatevoli si appicarono con una barchetta* |[10] *alla nave, su cui spogli giacevano e gli ridussero laceri, ignudi,* |[11] *in Venezia*». |[12]

Εἰς τὰ διάκενα τῶν γραμμῶν τῆς πρώτης περιόδου τοῦ ἀνωτέρω κειμένου («...*Perdette la moglie... del tutto ignora*») διακρίνονται, μόλις, ἄλλαι γραμμαί, εἰς λατινικὴν γλῶσσαν, τὰς ὁποίας συμβαίνει νὰ ἔχω ὑπ' ὄψιν ἐξ ἄλλης πηγῆς[1]· αἱ ἑξῆς: «*ingenio, forma, pudore, moribus egregie praedita, litteris cum graece, tum latine pro aetate et sexu ingenne erudita. Equidem tempestate jam obsessus, et fluctibus... Deum superosque omnes testor, quid mihi in mentem venerit, quid posthac egerim, quo me verterim, qua evaserim, penitus nescio*».

Τὸ λατινικὸν κείμενον ἀνήκει εἰς τὸν ἴδιον τὸν Νικ. Σεκουνδινόν. Εἶναι μιᾶς ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν καρδινάλιον Βησσαρίωνα[2], τὴν ὁποίαν ὁ Σεκουνδινὸς τοῦ ἀπέστειλε τὴν 12ην Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1460 ἀπὸ τὴν Βενετίαν εἰς τὴν ὁποίαν τοῦ διεκτραγῳδεῖ τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ναυάγιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπώλεσε τὴν σύζυγόν του καὶ τὰ περισσότερα μέλη τῆς οἰκογενείας του.

Φαίνεται ὅτι ὁ Μουστοξύδης διὰ νὰ συνθέσῃ τὴν βιογραφίαν τοῦ Νικολάου Σεκουνδινοῦ ἐβασίζετο, ὅπως ἦτο φυσικόν, ἄλλωστε, εἰς ἄλλας πηγάς, ὅπως ἡ μνημονευθεῖσα λατινική. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου φυσικώτερον ἦτο νὰ εἶχε ὑπ' ὄψιν του τὸν Zeno, ὁ Μουστοξύδης, καὶ ὄχι τὴν ἰδίαν ἐπιστολὴν τοῦ Σεκουνδινοῦ. Τὸ κείμενον τῶν πηγῶν αὐτῶν, λατινικῶν κατὰ τὸ πλεῖ-

ἀντιγράφων), τὸ ὁποῖον εὑρίσκει κανεὶς εἰς Ap. Zeno, Dissertazioni Vossiane, τόμ. I, σσ. 334 - 335 («*Cum enim ex toto terrarum orbe... magnis es honoribus, praemiisque donatus*»). Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν Πάπαν Εὐγένιον Δ' (1431 - 1447) βλ. καὶ Fr. Babinger, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 12, 14, 16, 33.

1 Πρβλ. Ap. Zeno, Dissertazioni Vossiane, τόμ. I, σ. 337 κ.ἑξῆς.

2 «*De naufragio suo Epistola ad Bessarionem*» (πρβλ. σχετικῶς εἰς Ap. Zeno, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 343 καὶ Fr. Babinger, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 16 - 17).

στον μετέτρεπε, παρέφραζε, εἰς τὴν ἰταλικήν, ὅπως τὸ προαναφερθέν, ἢ τὴν ἑλληνικήν, ἂν τελικῶς καὶ τὰ κατωτέρω εἰς ἑλληνικὴν ἀντίγραφα φύλλα εἶναι ἰδικά του, καὶ παρεῖχε, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, προσωπικόν, πλέον, κείμενον.

5.

(Αὐτόθι, Δεσμὶς 7, Φάκελλος 3, φ. 5α, στήλη β')

«Così ad un tratto il Sagundino perduti i suoi cari trovassi[1] *des|*[2]*tituto di ogni bene non più delle sostanze e delle suppelletili, |*[3] *tanto in casa che fuori nessuna rimasegli, si che chiunque volesse con|*[4]*siderare attentamente il suo stato nessun più povero, più spoglio, |*[5] *più afflitto di lui confesserebe di aver rinvenuto. |*[6] *Divulgatosi per la città il suo caso, così ad essa grave e mole|*[7]*sto riusci* (α) *che dimentica quasi degli altri mali, che in quel |*[8] *tempo li erano occorsi e commiserandolo e Doge e Senatori e |*[9] *consiglieri e tutti in somma gli animi mesti con unanimità di suf|*[10]*fragi seicento aurei numini gli decretarono e restituitolo nel|*[11]*la pristina dignità di segretario della Republica, altri due cento |*[12] *di annuo stipendio gli concedettero*[2] *|*[13]*. E al figliuol suo Luigi fu domandatolo stesso impiego dal |*[14] *genitore comecchè adolescente ancora, non gli fosse lecito adire a |*[15] *quello...»*.

Μὲ τὴν πρώτην παράγραφον τοῦ φύλλου αὐτοῦ (*«...destituto di ogni bene... rinvenuto»*) συμβαίνει ὅ,τι καὶ εἰς τὸ προηγούμενον φύλλον. Μεταξὺ τῶν γραμμῶν καὶ τῆς παραγράφου αὐτῆς ἀναγινώσκομεν ἕτερον ἀπόσπασμα τῆς μνημονευθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Σεκουνδινοῦ πρὸς τὸν Βησσαρίωνα· τὸ ἀκόλουθον: *«bonis omnibus destituto: fortunarum enim, et suppellectilis, tum domi, tum foris relictus est nihil: ut si rem nostram paulo diligentius quis piam prospicere, et considerare animo velit, nihil prorsus egentius, nihil spoliatius, nihil unquam affictius conspexisse fateatur»*[3]. Καὶ τὸ κείμενον τοῦτο ὁ Μουστοξύδης παραλλάσσει, ὅπως διαπιστοῦται ἀπὸ τὸ καταχωρισθὲν ἰταλικὸν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5 φύλλου.

Τὸ δεύτερον τμῆμα (ἡ δευτέρα παράγραφος) τοῦ ἀνωτέρω κειμένου

(α) Pietro Parleo, epistola al Sagundino.

---

[1] Τὸ χειρόγραφον παρέχει *trovossi destituto*.

[2] Ἡ Δημοκρατία, δηλαδή, τῆς Βενετίας, διὰ νὰ τὸν ἀποζημιώση διὰ τὰς ἀπωλείας του, τοῦ ἐμέτρησε 600 δουκᾶτα καὶ τοῦ ἀνέθεσε ἐκ νέου τὰ καθήκοντα τοῦ γραμματέως, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχε πρὶν παραιτηθῆ· ἐπίσης τοῦ παρεχωρήθη ἐπὶ πλέον μισθὸς ἑτέρων διακοσίων δουκάτων κατ' ἔτος.

[3] Τὸ ἀπόσπασμα βλ. εἰς Ap. Zeno, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 337.

καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸ τρίτον (*«Divulgatosi per la cità il suo caso... non gli fosse lecito adire a quello...»*) εἶναι παραλλαγὴ τῶν ὅσων γράφει ὁ Pietro Parleo εἰς τὴν ἀναφερθεῖσαν προηγουμένως ἐπιστολήν[1], ὅπως ἄλλωστε συνέβη καὶ μὲ τμῆμα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3 ἰταλικοῦ φύλλου. Τὸ σχετικὸν τμῆμα καὶ τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ἀνευρίσκομεν πάλιν εἰς τὸν Ap. Zeno: *«...ita Civitas excepit, ita casum tuum graviter ac moleste tulit, ut quasi caeterorum malorum, quae e tempore acciderunt, oblita, et tuam calamitatem miserata lugens, et moesta in te unum converteretur; et quanti te faceret, benigno illo Senatus Decreto, quoquidem et Duce, et principibus Senatus, et Consiliariis, et omni Collegio ad Senatum ferente, cunctis suffragiis decretibunt...»*[2].

Γ' - ΤΑ ΑΝΤΙΓΡΑΦΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΦΥΛΛΑ

1.

(«'Αρχεῖον Μουστοξύδου», Δεσμὶς 12, Φάκελλος 1, φ. 1α)

«Συγγραμμάτων τινῶν τοῦ Σεκουδίνου ἐποιήσαμεν ἤδη μνείαν. Τὰ λοιπὰ |[2] *εἰσὶν τὰ ἑξῆς: Ad clarissimum virum Patricium Venetum Jacobum |*[3] *Antonium Marcellum, de obitu Valerii filii consolatio*[3]*. Giorgio |*[4] *Trapezunzio, Francesco Filelfo, Batista Guerini καὶ λοιποὶ διάσημοι |*[5] *λόγιοι ἔγραψαν διὰ τὸν θάνατον τοῦ νέου ἐκείνου πρὸς παραμυθίαν |*[6] *τοῦ πατρός, ὅστις ἕνεκα τοῦ νοός, ⟨τῆς⟩ ἀνδρείας καὶ παιδείας, ὑπῆρξε ἐκ |*[7] *τῶν ἐπιφανεστέρων Ἑνετῶν. Πάντα ταῦτα τὰ συγγράμματα διατηροῦνται |*[8] *εἰς ἕνα κομψότατον κώδικα περγαμηνὸν παρὰ τῶν |*[9] *ἀπογόνων τοῦ 'Ιακώβου, καὶ ἄνευ κινδύνου δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι |*[10] *μεταξὺ*

---

6 προσέθηκα τὸ ἄρθρον *τῆς*: 8 τὸ κείμενον ἔχει *ἓν* καὶ *κώδηκα*.

---

[1] *«Petrus Parleo salutem dicit praeclarissimo viro Nicolao Sagundino Ducali Secretario»*.

[2] Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 338, ὅπου καὶ περισσότερα περὶ αὐτῆς. Διὰ τὸν Parleo βλ. καὶ κατωτέρω, εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 ἑλληνικὸν ἀντίγραφον.

[3] Πρβλ. περὶ αὐτοῦ Apostolo Zeno, Dissertazioni Vossiane, Venezia MDCCLII, τόμ. I, σ. 341, Γ. 'Ι. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλὰς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον, ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ. Π. Κρέμου, 'Αθήνησι 1872, σ. 479 καὶ Fr. Babinger, Notes on Cyriac of Ancona and some of his friends, «Journal of the Warburg and Courtauld Institutes», Vol. XXV, 3-4, 1962, σσ. 321-322. Τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς (consolatio = παρηγορητικὸς λόγος) ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὸ «Hunterian Museum» τῆς Γλασκώβης («Codex Marcellanus») κατέχω φωτοαντίγραφα (*«Non inepti, nec incivilis... afirmo»*).

τῶν ἄλλων ὤφειλε νὰ διαλάμψῃ, ἕνεκα τοῦ αἰσθήματος, |[11] τὸ τοῦ Σεκουνδίνου, καθ' ὅσον οὗτος ἐστερημένος τῶν ἑαυτοῦ τέκνων[1] *ἐκ |[12] τῆς αὐτοῦ λύπης ὤφειλε νὰ ἐκφράσῃ αἰσθήματα ἀνάλογα ἐπὶ τοῦ |[13] προκειμένου. |[14] A d F a n t i n u m C u p p u m P a t r i c i u m V e n e t u m de o r i g i n e ac |[15] s e c t i s p h i l o s o p h o r u m*[2]. *Παρὰ τοῦ Κόππου παρεκλήθη ἐν ᾧ οὗτος |[16] ἦτο πρύτανις (κυβερνήτης) ἐν Νεγρεπόντε, ἀλλ' ὁ Νικόλαος δὲν ἤρχισε |[17] τὸ ἔργον εἰμὴ μετὰ τὴν ἄφιξίν του εἰς 'Ενετίαν»* [3].

2.

(Αὐτόθι, Δεσμὶς 12, Φάκελλος 1, φ. 2α - 2β)

«'Εκ τῆς (perizia) τοῦ Νικολάου διασῴζονται δύο ἔγγραφα. Τὸ μέν, μικροῦ λόγου, ἐστὶ ἡ |[2] κατὰ γράμμα λατινικὴ ἑρμηνεία τ ῆ ς ὁ μ ο λ ο γ ί α ς τ ῶ ν 'Ε λ λ ή ν ω ν π ε ρ ὶ τ ῶ ν λ έ ξ ε ω ν τ ῆ ς |[3] ἱ ε ρ ο υ ρ γ ί α ς (μ ε τ ο υ σ ι ώ σ ε ω ς)..... ἑλληνιστὶ γεγραμμένη ἐν τῇ συνόδῳ παρὰ τοῦ Νικαίας |[4] Βησσαρίωνος καὶ ⟨*ἐκδοθεῖσα*⟩ *παρὰ τοῦ Μαβιλλιὸν* (α)[4]. *Τὸ δεύτερον, σπουδαιότερον, καταδεικνύεται |[5] nelle «c o l l a t i o n e s d i A n d r e a d i S a n t a C r o c e»*[5]. *Καθ' ὅσον οὗτος παρευρεθεὶς ἐν |[6] τῇ συνόδῳ, ἔγραψε ὡς μαρτυροῦσι πιστῶς αἱ λέξεις τῶν λατίνων πατέρων, ἃς |[7] αὐτὸς ἤκουσε παρ' αὐ-*

15 *Κόππου*, διὰ τοῦ διπλοῦ ππ, ἐκ τοῦ *Cuppus*, ἀντὶ τοῦ *Κόπου* τοῦ κειμένου.
(α) Mus. Ital. T. I, p. 243 - 244. ⟨J e a n M a b i l l o n, Museum Italicum, Paris 1687⟩.

[1] Πρβλ. τὰ ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 5 ἀνωτέρω δημοσιευόμενα ἰταλικὰ αὐτόγραφα τοῦ Μουστοξύδου φύλλα.

[2] Πρβλ. A p. Z e n o, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 343. 'Ο Fantinus Cuppus (Fantino Coppo) τὸ 1485 συμμετεῖχε εἰς τὴν ὀνομαστὴν « Quarantia » (πρβλ. D o m. M a l i p i e r o, Annali Veneti, II, σ. 679· ὅρα καὶ F r. B a b i n g e r, Johannes Darius (1414 - 1494) Sachwalter Venedigs im Morgenland, und sein griechischer Umkreis, München 1961, σ. 25).

[3] Ὅρα τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 ἰταλικὸν φύλλον (ἐν ἀρχῇ).

[4] Πρβλ. καὶ A p. Z e n o, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 343 (*« Confessio Graecorum de verbis Consecrationis et Transubstantiatione a Beesarione in Concilio Florentino exposita, et a Nic. Sagundino e Graeco in Latinum translata... »*) καὶ H u m p h e d u s H o d i u s, De Graecis illustribus linguae Graecae ⟨Libri duo Londini MDCCXLII - 1742⟩, Lib. I, cap. VI, σ. 181.

[5] *« Andrea di Santa Croce »*· ρωμαῖος πατρίκιος, ἐπαινέσας τὴν γλωσσικὴν εὐχέρειαν τοῦ Νικολάου Σεκουνδινοῦ, τὴν ἐπιδειχθεῖσαν εἰς τὴν Φλωρεντινὴν σύνοδον, ὅπου παρευρέθη καὶ ὁ ἴδιος. Τὸν σύνδεσμόν του μὲ τὸν 'Ανδρέα διετήρησεν ὁ Σεκουνδινὸς καὶ μετὰ τὴν σύνοδον (βλ. σχετικῶς F r. B a b i n g e r, Johannes Darius, σ. 13[1].

τῶν τούτων καὶ αἱ τῶν ἑλλήνων ἃς ricevette[1] *dall'organo dell'interprete* (α). |[8] *Ὅθεν ἡ λατινικὴ μετάφρασις τῶν λόγων καὶ συζητήσεων τοῦ Βησσαρίωνος καὶ |[9] ἐκεῖναι τοῦ ἀηττήτου Μάρκου ἐκ τῆς 'Εφέσου καὶ τῶν ἄλλων 'Ελλήνων πατέρων, |[10] οἵτινες ἀναγινώσκονται ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ 'Ανδρέου χρεωστοῦνται ἀναγκαίως εἰς |[11] τὸν Σεκουνδῖνον καὶ προσέτι εἰς αὐτὸν χρεωστοῦνται αἱ μεταφράσεις τῶν o r a z i o n i e |[12] d e l l e d i s p u t a z i o n i τῶν λατίνων πατέρων καὶ αἵτινες ἀναγινώσκονται εἰς τὰς ἑλληνικὰς |[13] πράξεις, τυπωθεῖσαι ἐν Ρώμῃ. Τρίτη μαρτυρία τέλος τῆς (perizia) τούτου ἐστὶ ἡ |[14] ἑ λ λ η ν ι κ ὴ μ ε τ ά φ ρ α σ ι ς ἑ ν ὸ ς λ ό γ ο υ ἀ ν α γ ν ω σ θ έ ν τ ο ς ἐ ν τ ῇ σ υ ν ό δ ῳ π α ρ ὰ 'Ι ο υ λ ι α ν ο ῦ |[15] Κ α ι σ α ρ ί ν ο υ, Κ α ρ δ ι ν α λ ί ο υ*[2], *αὐτοῦ (;) ἐκείνου τοῦ διὰ τῆς εὐγλωττίας του μετέπειτα |[16] μεταπείσαντος τὸν Λοδίσλαον, βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας καὶ Πολωνίας, ὅπως |[17] παραβιάσῃ τὴν εἰρήνην τὴν συνομολογηθεῖσαν μετὰ τοῦ 'Αμουρὰτ καὶ ἀπεβίωσε* (sic) |[18] *μετὰ τοῦ βασιλέως, μαχόμενος ἐν Βάρνῃ. 'Εκ τοῦ ἀναφερομένου λόγου ἀναφέρεται |[19] ἐν ἀντίτυπον ὅπερ διατηρεῖται ἐν τῇ Αὐτοκρατορικῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βιέννης* (β), |[20] *ἀλλ' ἓν προσέτι διατηρεῖται ἐν τῇ Λαυρεντιανῇ* (γ) *ὑπὸ τὸν τίτλον 'Ιουλιανοῦ Καρδιναλίου |[21] τοῦ 'Αγίου 'Αγγέλου*[3] *εἰς τὸ ζήτημα «τ ὸ π ό τ ε ρ ο ν ἐ ξ ῆ ν ἢ ἔ ξ ε σ τ ι π ρ ο σ τ ι θ έ ν α ι |[22] ἐ ν τ ῷ Σ υ μ β ό λ ῳ τ ὰ ἀ λ η θ ῆ ἢ μ ή», ἑρμηνευθὲν ὑπὸ Νικολάου 'Ερμηνέως |[23] τῶν Γραικιῶν*[4]. *'Ο λόγος ἐτυπώθη ἐν Φλωρεντίᾳ ἐν ἔτει 1462 εἰς τέταρτον |[24] παρά τινος πρεσβυτέρου τοῦ τάγματος τοῦ 'Αγίου Βενεδίκτου Ροδεσίνδου 'Ανδο|[25]σίλλα μετά τινος λατινικῆς μεταφράσεως, καθ' ὅτι τὸ πρωτότυπον δὲν |[26] εὑρίσκετο. Εὔκολον ἐστὶ νὰ ἐννοήσῃ τις ἐξ αὐτοῦ τοῦ θέματος ὅτι πρόκειται |[27] περὶ τῆς aggiunta*[5] *«F i l i o q u e». 'Αφίνοντας κατὰ μέρος πᾶσαν σκέψιν ἐπὶ |[28] τοῦ ζητήματος τούτου ὡς ἄκαιρον, θέλομεν μεταφέρει ἐκ τοῦ λόγου τούτου μέρος τι, |[29] ὅπως οἱ ἡμέτεροι ἀναγνῶσται*[6] *δυνηθῶσι νὰ μορφώσωσι μίαν ἰδέαν* |[30]

(α) Collat. I. Coll. 2. Coll. 22.
(β) Lamber. Comment. LV, p. 145 - 153.
(γ) Plut. IV, n. 12.

[1] = παρέλαβε.

[2] Πρβλ. Γ. Ζ α β ί ρ α, Νέα 'Ελλάς, σ. 479 (*: « Μετέφρασεν ἑλληνιστὶ τὴν διάλεξιν 'Ιουλιανοῦ τοῦ Καρδηνάλεως περὶ τοῦ εἰ ἔξεστί* (sic) *ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως* (sic) *τι προστιθέναι εἰ καὶ ἀληθές ; »*).

[3] « Cardinale di s. Angelo - s. Marco ».

[4] Περὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Ζαβίρα ἀναφερομένων (βλ. ἀνωτέρω) ὅρα καὶ A p. Z e n o, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 343 (« Juliani Cardinalis Sancti Angeli Dissertatio de Quaestione illa, an liceat Symbole Fidei aliquid addere, etiam si versum ; Graece versa a Nicolao interprete Graecorum... »).

[5] προσθήκης.

[6] Τοῦ « 'Ελληνομνήμονος » ;

adeguata[1] *περὶ τῶν αὐτοσχεδίων μεταφράσεων τοῦ Σεκουνδίνου. Καὶ οὕτως θελήσουσι |31 ἐπαρκῶς ὅπως ἐκτιμήσωσι ὅτι οὐ μόνον τὸ στενὸν τοῦ χρόνου καὶ ἡ |32 αὐστηρότης τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλὰ ἡ ἀμοιβαία δυσπιστία τῶν διαγωνιζομένων |33 τὸν ἐμπόδιζον ὅπως κοσμήσῃ αὐτὰ διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλαφυρότητος*[2]. *|34 Ἀναχωρήσας μὲ τοσαύτην φήμην ἐκ Φλωρεντίας ὁ Σεκουνδῖνος ἐπέστρεψε |35 εἰς Ἑνετίαν. Ἀφοῦ δὲ ὑπεδέχθη (;) λίαν τιμητικῶς ἕνεκα τῶν προτερημάτων |36 αὐτοῦ καὶ καθ' ὅσον ἦτο ἤδη ὑπήκοος τῆς δημοκρατίας κυριαρχούσης καὶ εἰς τὴν Εὔβοιαν, |37 ἐγκατεστάθη ἐν τῇ τάξει (τόγγα) τῶν πολιτῶν καὶ τῶν |38 Δουκικῶν γραμματέων* (α), *τάξις μεσάζουσα μεταξὺ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν |39 εὐπατρίδων* (sic), *ὥστε προβλέπων οὗτος ὅτι ἐπέκειτο διὰ τὴν πατρίδα του |40 ἡ ἡμέρα τῆς δουλείας καὶ κυριευθεὶς ἐκ τῆς προσδοκίας ἀναπαυτικωτέρου βίου |41 ἐν Ἑνετίᾳ ἢ ἐν Εὐβοίᾳ, μετέφερεν τὴν οἰκογένειαν, συνκειμένην* (sic) *|42 ἐκ τῆς συζύγου, καὶ ἓξ θυγατέρων καὶ τεσσάρων ἀρρένων».*

3.

(Αὐτόθι, Δεσμὶς 12, Φάκελλος 1, φ. 3α)

«Ἐκ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ὁ μεγαλύτερος Ἰωάννης[3] *ἐξεπαιδεύθη. Ἐχαρακτηρίσθη παρὰ | 2 τοῦ Παρλέου*[4] *ὡς ἀνὴρ πεπαιδευμένος* (β) *καὶ πρὸς αὐτὸν ὁ πατὴρ |3 ἀπηύθυνε τὸ σύγγραμμα «De epistolari dicendi ge-*

---

1 Διορθώνω τὰ *ἐξεπεδεύθη* (παρὰ τὸ *πεπαιδευμένος* τοῦ ἄλλου στίχου) καὶ *χαρεκτηρίσθη* τοῦ ἀντιγράφου εἰς: *ἐξεπαιδεύθη* καὶ *ἐχαρακτηρίσθη*: 4 Ἀρνάλδος ὁ Βρυξέλλας = Arnaldus de Bruxella.

(α) Sabell. Ennead. X. L. IV.

(β) Nella Epist. cit.

---

[1] ἀνάλογον.

[2] Φαίνεται, ἴσως, ὅτι ὁ Μουστοξύδης εἶχε κατὰ νοῦν, ἐφ' ὅσον θὰ ἐδημοσίευε τὰ περὶ Σεκουνδινοῦ, νὰ δώσῃ τὸ ἀπόσπασμα ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν πηγήν του, χάριν τῶν ἀναγνωστῶν του, ἐκτὸς ἐάν, τελικῶς, δὲν παρεχώρησε τὸ ἀπόσπασμα ἐπειδὴ εἰς τὰ βιβλία του δὲν ὑπῆρχεν ἡ πηγή, ἢ ἐπειδὴ δὲν ἠδυνήθη νὰ τὴν ἀνεύρῃ ὅπου ἐσκόπευε. Πιθανωτέρα, ὅμως, φαίνεται ἡ πρώτη ὑπόθεσις, ἅπαξ καὶ ἀναφέρει λεπτομερεῖς εἰδήσεις περὶ αὐτῆς.

[3] Τοῦτον ὁ Νικόλαος ἠγάπα ὑπερβολικῶς καὶ πρὸς αὐτὸν ἀπέστειλε τὸ «*De epistolari dicendi genere*», εἰς τὸ ὁποῖον διδάσκει αὐτὸν τὴν τέχνην τοῦ γράφειν, ἣ ὁποία εἰς τὴν παλαιοτέραν ἐποχὴν τοῦ οὑμανισμοῦ ἐξουσίαζε τὴν νέαν μορφὴν ζωῆς καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν σκέψιν· (ὅρα καὶ F r. B a b i n g e r, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 28, 34).

[4] Ὁ Pietro Parleo ἢ Perleone († 4 3.1463) ἀπὸ τὸ Rimini ἦτο ἀγαπητὸς μαθητὴς τοῦ Fr. Filelfo, ἐπεξειργάσθη δὲ μετάφρασιν τῆς «Πρὸς Δημόνικον» ἐπιστολῆς τοῦ Ἰσοκράτους.

nere»[1], *ἐκδοθὲν |4 ἐν Νεαπόλει εἰς τέταρτον τὴν 17 Σεπτεμβρίου 1473 παρὰ Ἀρνάλδου τοῦ Βρυξέλλα, ἔκδοσις μοναδικὴ καὶ σπανία, |5 εἰς ἣν κατεχωρίσθησαν αἱ ὑποτιθέμεναι ἐπιστολαὶ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β', |6 μεταφρασθεῖσαι λατινιστὶ παρὰ Λανδιβίου* (α). *|7 Ἀλλ' ὁ ἀτυχὴς πατὴρ εἶδε ἀπολλυμένην ἐν |8 τῷ ἄνθει τῆς νεότητος ταύτην τὴν προσφιλῆ ἐλπίδα. Ἀλλ' ὅμως τὴν συμφορὰν |9 ἠνέχθη διὰ φιλοσοφικῆς καὶ χριστιανικῆς ἐγκαρτερίας. Τόσον, ὥστε |10 μεταβὰς ὁ Παρλέος μετὰ τοῦ Φοίβου Καπέλλα*[2] *καὶ Μάρκου Αὐρηλίου, |11 γραμματέων τοῦ δουκός, ὅπως παραμυθήσουσιν αὐτόν, ἐπέστρεψαν μᾶλλον |12 .....θαυμασταὶ τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ |13 διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ υἱοῦ* (β)*»*[3].

4.

(Αὐτόθι, Δεσμὶς 12, Φάκελλος 1, φ. 4α - 4β)

«Οὕτω ἐν μέρει μετριασθείσης τῆς συμφορᾶς ὁ Σεκουνδῖνος ἐν ἔτει 1461 ἐστάλη |2 παρὰ τῆς Δημοκρατίας καὶ μετέβη εἰς Ἀσίαν· ἦλθεν δὲ διὰ τῶν |3 δύο Φρυγιῶν, τῆς Παμφυλίας, τῆς Γαλλατίας, τῆς Καππαδοκίας, τοῦ Πόντου καὶ τῆς |4 ἀνωμάλου Βιθυνίας, καὶ ἀδιακόπως δι' ὁλόκληρον ἔτος περιεπλανᾶτο[4]*· τὸ δὲ |5 ἑπόμενον ἔτος μεταβὰς εἰς Ρώμην ὡς γραμματεὺς τοῦ Ποντίφικος Πίου τοῦ Β'*[5], *|6 μετὰ τοῦ ὁποίου πρὸ ὀλίγου χρόνου συνέδεσε* (sic)

(α) Maittaire, Annali Typogr. τ. I, p. 329 (βλ. καὶ κατωτέρω, σημ. 3).

(β) Epist. cit.

1 *ἐστάλη*· τὸ κείμενον δὲν παρέχει τὴν δυνατότητα ἀναγνώσεως τῆς λέξεως: 3 εἰς τὸ φύλλον *Καππαδοχίας*: 4 *Βιθυνίας* τὸ *Βιτινίας* τοῦ κειμένου.

---

[1] Πρβλ. περὶ αὐτοῦ εἰς A p. Z e n o, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. I, σ. 342 «Edizione unica e rara alla la quale vanno unite le supposte Epistole del Sultano Mehemet II»), M i c h. M a i t t a i r e, Annales typographici, I, Λονδῖνον 1733, σ. 329 (ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἀνωτέρω ἔργον τοῦ Σεκουνδινοῦ ἐβγῆκε ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖον τοῦ «*Arnaldus de Brüxela*» εἰς τὰς 17.IX.1473. Τὸ ἴδιον ὑποστηρίζει καὶ ὁ Z e n o, ἔνθ' ἀνωτ. καὶ ὁ G. W. P a n z e r, Annales typographici, II, Nürnberg 1793, σ 155. Ὁ F r. B a b i n g e r, ὅμως, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 119[1], δὲν δέχεται τὴν ἄποψιν αὐτήν, ὑποστηρίζων ὅτι αὕτη ὀφείλεται εἰς παρανόησιν τοῦ Maittaire, ἀναγνώσαντος εἰς τὴν Πανεπιστημιακὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Cambridge τὰ χειρόγραφα τοῦ Νικολάου Σεκουνδινοῦ, εὑρισκόμενα μαζὶ μὲ ἐκεῖνα τοῦ Laudivius (Zacchia)), É. L e g r a n d, Bibliographie Hellenique, τόμ. III, ⟨XV et XVI siecles⟩, Paris 1903, ἀρ. 9, σ. 25 καὶ Γ. Ἰ. Φ ο υ σ ά ρ α, Εὐβοϊκὴ Βιβλιογραφία, ⟨τεῦχος Α', σ. 15, ἀρ. 2⟩, Ἀθήνα 1955.

[2] Febo Capella· τὸ 1480 ἀρχικαγκελάριος τῆς Δημοκρατίας.

[3] Δι' ὅλα αὐτὰ καὶ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ βλ. A p. Z e n o, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 338.

[4] Πρβλ σχετικῶς καὶ A p. Z e n o, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 346.

[5] Ὁ Πάπας Πίος Β' εἶναι ὁ Αἰνείας Σύλβιος Πικκολόμινι (Enea Silvio Piccolomini), ὁ ὁποῖος τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1456 ἔγινεν ἐπίσκοπος Σιέννης, τὴν 17 Δεκ.

στενὴν φιλίαν, ἠκολούθησεν |[7] αὐτὸν ἐν τῇ περιηγήσει του εἰς Βιτέρβον καὶ τὴν Τοσκάνην, ἐπέστρεψε |[8] δὲ μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν Ρώμην κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ ἔτους 1462. Ἐν Βιτέρβῳ |[9] ὁ Νικόλαος ἔγραψε ἐν ἔτει 1462 ἐ π ι σ τ ο λ ὴ ν ἑ λ λ η ν ι σ τ ὶ π ρ ὸ ς Ἀ ν δ ρ ό ν ι κ ο ν τ ὸ ν Κ α λ λ ί σ τ ο υ |[10] περιπατητικόν, φαίνεται δὲ ὅτι αὕτη ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον ἔργον του[1]. *Ἡ |[11] ἐπιστολὴ αὕτη διαλαμβάνει περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος, ἰδίως δὲ περὶ |[12] τῆς ἀπολογίας τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστολίου κατὰ Θεοδώρου Γάζου*[2]*, τοῦ γράψαντος |[13] κατὰ τοῦ Πλατωνικοῦ Γεμιστίου Πλήθωνος. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εὑρίσκεται ἀνέκδοτος |[14] ἐν τῇ Καισαριανῇ (;)*[3] *βιβλιοθήκῃ, ἐν τῇ Blodejana*[4] *καὶ ἐν ἄλλαις εἰσέτι. |[15] Ὁ δὲ Ἀνδρόνικος ἀπηύθυνε ἐπιστολὴν τῷ Νικολάῳ εἰς ἀπάντησιν |[16] τῆς ἐπιστολῆς του, ἥτις ἐγκαταριθμεῖται μεταξὺ τῶν χειρογράφων |[17] τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Αὐγούστης*[5]. *Ὁ Σεκουνδῖνος ἀφ' οὗ ἐσυνώδευσε τὸν Πίον |[18] ἐν τῷ ταξειδίῳ του ἐπέστρεψε μετ' αὐτοῦ εἰς Ρώμην, κατὰ τὸν Δεκέμβριον |[19] τοῦ 1462, ἔνθα διαμείνας ἐπὶ πολύ, νοσῶν ἐκ νοσήματος τοῦ πλευροῦ, |[20] φθαρεὶς ὡς ἐκ τοῦ ἄλγους, τῇ 23 Μαρτίου τοῦ ἔτους 1463 ἀπεβίωσεν. |[21] Ἀφῆκε ὁ Σεκουνδῖνος 5 θήλεα καὶ ἓν ἄῤῥεν, τὸν Ἀλοΐσιον ἢ Λουΐζζιον* (sic), *|[22] ἐκεῖνον ὃν ἐμνημονεύσαμεν*[6] *καὶ τὸν ὁποῖον εἶχε ὡς σύντροφον εἰς τὸ τελευταῖον |[23] ταξείδιόν του*[7]*..... |[24] Ἐκράτησε (;) ὁ Ἀλοΐσιος*[8]

1456 Καρδινάλιος καὶ τὴν 19 Αὐγ. 1458 πάπας (Pius II). Περὶ αὐτοῦ βλέπε: *Enea Silvio de' Piccolomini,* Opera Omnia, Basel 1573, A p Z e n o, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 334, 346 (ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ἐδῶ κείμενον), G r. V o i g t, Enea Silvio de' Piccolomini als Papst Pius II und sein Zeitalter, II, ⟨Berlin 1862⟩, L u d w i g P a s t o r, Geschichte der Päpste, tom. II, Freiburg 1886, σ. 217 καὶ F r. B a b i n g e r, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 12[3], 23, 33, 41, 50 - 51. Ἔμεινε πάπας ἀπὸ τοῦ 1458 - 1464 (μετὰ δηλαδὴ τὸν Κάλλιστον Γ').

[1] Ὅρα τὰ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς μελέτης αὐτῆς (περὶ τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς καὶ τοῦ Ἀνδρ. Καλλίστου). Ὁ Ἀνδρόνικος Κάλλιστος ἦτο πάπας κατὰ τὰ ἔτη 1455 - 1458 († 6.8.1458)· πρβλ. καὶ B a b i n g e r, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 21, 28, 32 - 33.

[2] Μιχαὴλ Ἀποστόλης κατὰ Θεοδώρου Γαζῆ.

[3] Εἶναι ἡ *biblioteca Cesarea;*

[4] *Bodlejana.*

[5] *Biblioteca d'Augusta* ἢ *Augustana.*

[6] Ἴσως ἀναφέρεται εἰς ἀπολεσθεῖσαν σελίδα· δυνατόν, ὅμως, νὰ ἐννοῇ, ἂν καὶ τὸ ἑλληνιστὶ κείμενον εἶναι ἰδικόν του, ἔστω καὶ μεταγεγραμμένον ἀπὸ ἄλλην χεῖρα, τὰ περὶ Ἀλοϊσίου καὶ εἰς τὸ ἰταλικὸν κείμενον (περὶ τὸ τέλος) ἀναφερόμενα.

[7] « Αὐτὸς παρουσιασθεὶς εἰς τὸν Ποντίφηκα τοῦ ἀνήγγειλε τὴν τύχην τοῦ πατρός, ὑπομιμνήσκων εἰς αὐτὸν τὴν φιλίαν, τὴν ὁποίαν ἔτρεφε δι' αὐτόν, ὅταν ἦτο ἰδιώτης, τὸν σεβασμόν, τὸν ὁποῖον τοῦ εἶχε, ὅταν ἀνέβη εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς ἱερωσύνης καὶ ὑπενθυμίζων τὰς εὐεργεσίας καὶ τὰς ἀτυχίας συνίστα ἑαυτόν, ὡς υἱὸν ἀνδρὸς μὲ πᾶσαν ἀρετὴν καὶ παιδείαν, ἀκεραιότητα καὶ προσόντα ἐξαιρέτως καὶ σπουδαίως κεκοσμημένον ».

[8] Σεκουνδινὸς Ἀλοΐσιος (Alvise - Ludovico): ἐγεννήθη ἐν Εὐβοίᾳ ἢ Ρώμῃ κατὰ τὸ 1442 ἢ 1443 (βλ. F r. B a b i n g e r, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 106). Οὗτος « *χαρο-*

τῆς θέσεως τοῦ πατρός του καὶ εὑρίσκετο ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ Νεγρεπόντε |[25] ὅταν τὸ σπουδαῖον τοῦτο φρούριον κατέλαβον οἱ Τοῦρκοι (1470). Ἐπειδὴ δὲ ὡς |[26] συμβαίνει πάντοτε εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἐναντίας τύχης, ἡ ἀπώλεια αὕτη ἐπεδόθη |[27] εἰς τὰς ὀλίγας μερίμνας (εἰς τὴν ἀβουλίαν) τοῦ Νικολάου Κανάλη[1]*, γενικοῦ λοχαγοῦ, |[28] ἀδίκως ἐφυλακίσθη ἐν Ἑνετίᾳ καὶ μετ' αὐτοῦ καὶ ὁ γραμματεὺς Ἀλοΐσιος. |[29] Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀνέλαμψε ἡ ἀθῳότης αὐτοῦ καὶ ἀποκατασταθεὶς εἰς τὴν προτέραν |[30] θέσιν του ὁρῶμεν αὐτὸν ὀψιαίτερον ἀκολουθοῦντα τὸν Ἰάκωβον Μάρκελλον*[2]*, |[31] ὅστις ἤρχετο* (sic) *τῆς ναυτικῆς δυνάμεως. Καὶ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ ἀναφέ|[32]ρεται παρὰ τῶν ἱστορικῶν πρᾶξίς τις τοῦ Ἀλοϊσίου, μαρτύριον τῆς ἔμφρονος |[33] ὀξυδερκείας του, καθ' ὅσον ὄντες οἱ Ἑνετοὶ εἰς πόλεμον καὶ μετὰ Φερδινάνδου τῆς |[34] Νεαπόλεως, ὁ Μάρκελλος τῆς Κερκύρας ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Καλλιπόλεως |[35] ἐν τῇ Χερσονήσῳ, ἥτις ἐπεκτείνεται ὡς ὅριον μεταξὺ τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης |[36] καὶ τοῦ Ἰονίου. Ἤδη μετὰ ἐπιπόνους μάχας καὶ μεγάλης σφαγῆς* (sic) *οἱ Ἑνετοὶ εἶχον πλησιάσει τὰς |[37] κλίμακάς των εἰς τὸ τεῖχος. Τινὲς μὲν ἀνέβαινον αὐτό, τινὲς δὲ συνέτριβον |[38] (κατέστρεφον) αὐτό, ὅτε ὁ Μάρκελλος μένων ἐν τῇ πρύμνῃ τῆς λιβυρνίδος, |[39] ἐνθαῤῥύνων τοὺς ἀνδρειοτέρους του καὶ παραμυθῶν αὐτὸ διὰ σημείων (;) καὶ κραυγῶν |[40] ὅπως καταλάβωσι τὸ τεῖχος καὶ ἐπιπλήττων τοὺς ἧττον ἀνδρείους καὶ βοηθῶν |[41] διὰ τῶν κραυγῶν του τοὺς ἀνεβαίνοντας καὶ τέλος κάθε τι ποιῶν ὡς γενναῖος |[42] ἀρχηγός, πληχθεὶς ἐκ βομβάρδας εἰς τὸ στῆθος ἐν τῷ ἅμα ἀπεβίωσεν. Ἀλλ' ὁ |[43] Σεκουνδινός, ὅστις εὑρίσκετο πλησίον του, ἰδὼν αὐτὸν πίπτοντα ἀμέσως ἐκάλυψεν |[44] αὐτὸν διὰ μανδύου (περικαλύμματος) τινὸς καὶ μεταφέρων ἀλλοῦ τὸ πτῶμα |[45]*

5.

(Αὐτόθι, Δεσμὶς 12, Φάκελλος 1, φ. 5α)

ἐπέστρεψε εἰς τὴν θέσιν τῆς μάχης, ἐνθαῤῥύνων τοὺς ἑαυτοῦ νὰ ἀκολουθήσωσι |[46] τὴν νίκην, λέγων ὅτι ὁ Μάρκελλος ἐλαφρῶς ἐτραυματίσθη καὶ ὅτι

26 τὸ κείμενον *ἐπεδώθη*: 35 *Χερσονήσῳ* ἀντὶ *Χερσοννήσῳ* τοῦ φύλλου: 37 ἀντὶ κόμματος στίζω διὰ τελείας στιγμῆς.

παλαίων ⟨diem totum et noctem inseguentem⟩ κατώρθωσε νὰ σωσθῇ » (B a b i n g e r, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 34), κατὰ τὸ εἰς τὸ ἰταλικὸν κείμενον περιγραφόμενον ναυάγιον.

[1] Ὁ N. Canale ἦτο Βενετὸς ναύαρχος, διοικῶν τὸν βενετικὸν στόλον κατὰ τὸ 1470, ὅταν οἱ Τοῦρκοι προσέβαλον τοὺς κατέχοντας τὸ ὀχυρὸν φρούριον τοῦ Εὐρίπου καὶ τὴν Εὔβοιαν Βενετούς. Ὁ Canale, ἐπειδὴ τότε ἐπέδειξεν ἀδράνειαν καὶ ἀνικανότητα, κατεδικάσθη εἰς ἰσόβιον εἱρκτήν.

[2] Περὶ τοῦ Jacopo Marcello (« Generale dell'armata Veneziana ») ὅρα A p. Z e n o, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 345.

|47 ἤθελεν ἰαθῇ καὶ ὅτι ὀφείλουν ἐν τούτοις νὰ δείξωσι οὗτοι ὅτι |48 δύνανται νὰ πολεμήσωσι ἄνευ ἀρχηγοῦ καὶ ἤθελον (.....)[1]. *|49 Καὶ τῷ ὄντι μετὰ πεισματώδη μάχην κατέλαβον οἱ Ἐνετοὶ τὴν Καλλίπολιν πρὶν |50 ἢ καὶ οὗτοι ἐννοήσωσι ὅτι ἐμάχοντο ἄνευ ἀρχηγοῦ. Οὐδὲν ἕτερον γινώσκομεν |51 περὶ τοῦ Ἀλοϊσίου εἰ μὴ ὅτι ἐν ἔτει 1501 ἡ Γερουσία ἀπέστειλεν αὐτὸν |52 παρὰ τῷ Σουλεϊμάνῃ πρὸς διαπραγμάτευσιν σπουδαίων ὑποθέσεων. |53 Παρὰ τοῦ Ἀλοϊσίου ἐγεννήθη ἓν τέκνον, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ |54 πάππου, ἐπωνομάσθη Νικόλαος, ὅπερ ἀκολούθως καὶ αὐτὸ ἐγένετο Γραμματεὺς |55 τοῦ Συμβουλίου τῶν Δουκῶν. Ἀγνοοῦμεν δὲ τὸν λόγον διὰ τὸν ὁποῖον |56 ἐπωνομάσθη Ἐξαυδῖνος»*[2].

---

[1] Δυσανάγνωστος ἰταλικὴ φράσις μὲ δευτέραν καὶ τρίτην λέξιν τὸ ἰταλικὸν *ci sono*.

[2] Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἔγγονὸν τοῦ Νικολάου Σεκουνδινοῦ — υἱὸν τοῦ Ἀλοϊσίου, ἐπίσης καὶ αὐτὸν Νικόλαον — τὸν ἐπονομασθέντα Ἐξαυδῖνον, ἐκ τοῦ « Exaudi nos », ἐπιθυμῶ ἐδῶ νὰ παράσχω τὰς ἑξῆς πληροφορίας. Ὁ Fr. Babinger εἰς τὸ πολλάκις μνημονευθὲν ἔργον του « Iohannes Darius » (σ. 117, καὶ σημ. 3), σημειώνει ὅτι ὠνομάσθη « *exaudi nos* » διότι ἐγεννήθη εἴς τινα « Aschenmittwoch » = Τετάρτην τῶν Τεφρῶν. Ἡ Τετάρτη τῶν Τεφρῶν εἶναι ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς τῶν Καθολικῶν. Ὀνομάζεται « Feria Quarta Cinerum ». Αἱ δύο πρῶται ἡμέραι τῆς ἑβδομάδος εἶναι Ἀπόκρεω καὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ἰδικήν μας Καθαρὰν Δευτέραν καὶ τὴν Καθαρὰν Τρίτην. Εἶναι αἱ γνωσταὶ ὡς « Λιπαραὶ » — λόγῳ καταλύσεως λιπαρῶν — « Lundi gras », « Mardi gras », κατὰ τὰς ὁποίας γίνονται εἰς τὴν Δύσιν οἱ Καρνάβαλοι. Τὴν Τετάρτην προηγεῖται τῆς λειτουργίας ἡ εὐλογία τέφρας εἰς ἓν μικρὸν δοχεῖον, καὶ κατὰ τὴν λειτουργίαν ὁ ἱερεὺς θέτει ἐπάνω εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν πιστῶν ὀλίγην τέφραν, λέγων: « *Memento, homo, quia pulvis es et in pulverem reverteris* » (= « *μέμνησο, ἄνθρωπε, ὅτι χοῦς εἶ καὶ εἰς χοῦν ἀπελεύσει* »). Αὐτὸ σημαίνει τὴν ἀρχὴν τῆς πενθίμου περιόδου καὶ τῆς περισυλλογῆς, μὲ ἀνάμνησιν τῆς ματαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων. « *Καιρὸς τοῦ σιγᾶν* » καὶ « *καιρὸς τοῦ λαλεῖν* », ὅπως λέγει ὁ Ἐκκλησιαστής. Καὶ ἀπὸ τοὺς πολὺ ἀρχαίους χρόνους, ἄλλωστε, καὶ εἰς ὅλας τὰς εἰδωλολατρικὰς θρησκείας, ἡ σποδὸς ἦτο πένθιμος. Ὑπενθυμίζω ἐδῶ τὸ ὡραῖον ποίημα, τοῦ T. S. Eliot, Τετάρτη τῶν Τεφρῶν (« Ash Wednesday »), τοῦ 1930. Τὸ « *Exaudi nos* » (= « *ἐπάκουσον ἡμῶν* » εἶναι φράσις ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται συχνότατα εἰς τὰς λιτανείας ὡς ἐπῳδός. Αἱ λιτανεῖαι, μάλιστα, τῶν Λατίνων ἀρχίζουν μὲ τὴν ἑλληνικὴν φράσιν « *Kyrie eleison, Christe eleison, Christe exaudi nos* ». Οἱ ἄνθρωποι, κατὰ τὴν Μεγάλην Τεσσαρακοστήν, συλλογίζονται τὰς ἁμαρτίας των περισσότερον καὶ ἐπικαλοῦνται συχνότερον τὸ « *exaudi nos* ». Τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς ὥρας κινδύνου ἢ στιγμὰς θερμῆς προσευχῆς. Ὅπως εἶναι γνωστόν, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως, εἰς τὴν Δύσιν, κατὰ τοὺς ὁποίους ἤκμαζον τὰ ἀνθρωπιστικὰ γράμματα, λατινικὰ καὶ ἑλληνικά, οἱ ἄνθρωποι ἐλάμβανον ἐπώνυμα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἢ λατινικὰ (ἓν εἶδος « παρατσούκλια », θὰ ἐλέγομεν). Αὐτὸ πρέπει νὰ συνέβη καὶ μὲ τὸν *Ἐξαυδῖνον*, ἐκ τοῦ *Exaudi nos* (μνείαν τοῦ ἀνδρὸς κάμνει καὶ ὁ Ap. Zeno, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 339).

Εὐχαριστῶ θερμῶς, καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς, τὸν ποιητὴν κ. Τ. Κ. Παπατσώνην, οἱ « *Τέφρες* » τοῦ ὁποίου — εἰς τὸ ποίημα « Κυριακὴ » (« Ἐκλογὴ Α' », Β'

18 - 3 - 1965

Εἰς αὐτὸ τὸ φύλλον ἀναγράφεται, εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν, καὶ πλαγίως, ὡς πρὸς τὴν σελίδα (καθέτως), σημείωσις, ἡ ὁποία δύναται νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὰ γραφόμενα τοῦ πρώτου φύλλου (« *Συγγραμμάτων τινῶν τοῦ Σεκουνδίνου ἐποιήσαμεν ἤδη μνείαν...* »). Καθὼς παρετηρήσαμεν ἤδη καὶ διὰ τὰ ἰταλικὰ αὐτόγραφα φύλλα, φαίνεται ὅτι ὁ Μουστοξύδης ἐλάμβανε ἀπὸ τὰς πηγάς του αὐτούσια τὰ κείμενα (ἢ πάντως ἐκράτει σημειώσεις ἀπὸ τὰ ἀναγινωσκόμενα βιβλία, κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς τότε ἐποχῆς) καὶ κατόπιν μετέγραφε ἢ μᾶλλον διεσκεύαζε αὐτά, διὰ νὰ σχηματίσῃ τὴν βιογραφίαν τοῦ Σεκουνδινοῦ, ἡ ὁποία, ὁπωσδήποτε, θὰ ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὴν σφραγῖδα τῆς προσωπικῆς του δημιουργίας.

Ἡ σημείωσις εἶναι ἡ ἑξῆς:

> *«Di alcune opere di Sagundino c'è fatto di*
> *già menzione. Le rimanenti son le seguenti:*
> *Ad clarissimum virum Patricium Venetum*
> *Jacobum Antonium Marcellum, de obitu*
> *Valerii filii Consolatio. Giorgio Trapezunzio,*
> *Francesco Filelfo, Batista Guerini, ed altri*
> *distenti letterati, sopra la morte di*
> *quel giovinetto scrissero a consolazione*
> *del padre che per consiglio valere e dottrina*
> *fù uno etc.»*[1].

Π. Δ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ

ἔκδ., Ἴκαρος, 1962, σ. 22) — ἄσχετοι, πάντως, πρὸς τὴν « Τετάρτην τῶν Τεφρῶν », ἔγιναν αἰτία νὰ προέλθουν πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω σχόλια.

[1] Βλ. ἀνωτέρω, εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 φύλλον ἐκ τῶν εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

ΑΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑΙ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΝΑΞΟΥ «ΠΑΝΑΓΙΑ ΣΤΗΣ ΓΙΑΛΛΟΥΣ» (1288/9)

Ὁ διασχίζων τὴν σχεδὸν ἀκατοίκητον θαμνώδη περιοχὴν τῆς ἀν. Νάξου, τὴν ὑπαγομένην εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς κοινότητος Φιλώτι, συναντᾷ εἰς ἀπόστασιν τριῶν τετάρτων τῆς ὥρας ἀπὸ τῆς παραθαλασσίας θέσεως Ἁγιάσος τὸν ὁλόλευκον μονόκλιτον ναΐσκον [1] τῆς Παναγίας στῆς Γιαλλοῦς [2].

Τὸ κτήριον (εἰκ. 1), ᾠκοδομημένον δι' ἀργῶν λίθων, ἔχει ἐσωτερικῶς σύνολον μῆκος 7,32 μ. καὶ πλάτος κυμαινόμενον ἀπὸ 2,79 μ. (παρὰ τὴν ἀψῖδα) μέχρι 2,90 μ. (ἐγγὺς τοῦ δ. τοίχου). Τὸ νῦν ἱερὸν τοῦ ναοῦ στεγάζει χαμηλὸς τροῦλλος μὲ κυλινδρικὴν σφενδόνην, διατρυπωμένην ἀρχικῶς ὑπὸ τεσσάρων, στενῶν, μικρῶν φωτιστικῶν θυρίδων. Ὁ τροῦλλος στηρίζεται ἀπὸ ἀ. εἰς τὸ τόξον τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψῖδος, ἀπὸ δ. εἰς τόξον ἔχον μορφὴν σφενδονίου, ἀπὸ β. δὲ καὶ ν. εἰς δύο τυφλὰ τόξα, ὧν τὸ πρῶτον ἔχει βάθος 0,24 μ. καὶ τὸ ἄλλο 0,42 μ. Δυτικῶς τοῦ «σφενδονίου» τὸν κυρίως ναὸν στεγάζει καμάρα. Παρὰ τὰς μακρὰς πλευράς του, χαμηλά, διαμορφοῦνται θρανία. Τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς ἐκκλησίας ἔχει ἐπιχρισθῆ δι' ἀσβέστου. Μόνον ἡ ἀψὶς καὶ τὰ τύμπανα τῶν τυφλῶν τόξων διέφυγον κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ «γαλάχτισμα». Αἱ τοιχογραφίαι [3] αἵτινες ἔμειναν ἀκάλυπτοι θ' ἀποτελέσουν τὸ θέμα τοῦ παρόντος μελετήματος.

---

[1] Τὸν ναὸν μνημονεύει ὁ Ν. Καλογερόπουλος (Τριάκοντα πέντε ἄγνωστοι βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Νάξου, Νέα Ἑστία, ἔτος Ζ', τόμ. ΙΔ', 1933, σ. 876) ὡς Παναγίαν εἰς Γιαλοῦν. Ἐπίσης ὁ Γ. Μελισσηνὸς (Ἡ Νάξος, Ἀθῆναι 1958, σσ. 51 καὶ 148) ὡς Παναγίαν τοῦ Γιαλοῦ. Ὁ ναὸς ὅμως οὔτε λέγεται οὕτως, οὔτε ἔχει κτισθῆ εἰς τὸν αἰγιαλόν. Τέλος ὁ Γ. Δημητροκάλλης (Χρονολογημένες βυζαντινὲς ἐπιγραφὲς τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰώνα ἀπὸ τὴ Νάξο, Ἐπιθεώρηση Τέχνης, Ἰούνιος 1962, σσ. 708 - 709) ἀναφέρει τὸ μνημεῖον ὡς Παναγίαν τῆς Γυαλοῦς.

[2] Γιαλλοῦδες ὀνομάζονται ἐνιαχοῦ οἱ Νεράϊδες ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας δαίμονος Γελλοῦς (Στίλπων Κυριακίδης, Ἑλληνικὴ Λαογραφία, μέρος Α', ἐν Ἀθήναις 1923, σ. 185).

[3] Ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Νάξου ἐλάχισται ἔχουν μέχρι σήμερον δημοσιευθῆ. Βλ. Ν. Μ. Κοντολέοντος, Εἰδήσεις περὶ τῶν Χριστιανικῶν μνημείων τῆς Νάξου, τόμος Εἰς μνήμην Κ. Ἀμάντου, Ἀθῆναι 1960, σσ. 468 - 474, εἰκ. 12 - 15, Man. Chatzidakis, Mediaeval painting in southern Greece, ἐν The Connoisseur, Μάϊος 1962, n° 603, σσ. 29 - 33, εἰκόνες 3, 4, 5, 9. Κ. Καλοκύρη, Ἔρευναι Χριστιανικῶν μνημείων εἰς τὰς νήσους Νάξον, Ἀμοργὸν καὶ Λέσβον, ἐν Ἀθήναις 1960 (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετ. τῆς Θεολογ. Σχολῆς Ἀθηνῶν 1958 - 1959 καὶ 1959 - 1960. Φωτογραφίαι παρέχονται μόνον εἰς τὸ ἀνάτυπον), πίν. Ε' - Ζ', Ἀγάπης Βασιλάκη, Εἰκονομαχικὲς ἐκκλησίες στὴ Νάξο, ΔΧΑΕ, περίοδος Δ', τόμ. Γ' (1962), πίν. 16 - 21, Γ. Δημητροκάλλη, Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Διασορίτου τῆς Τραγαίας Νάξου, Τεχνικὰ Χρονικά, Γενικὴ ἔκδοσις, τεῦχος 217, Αὔγουστος 1962, σσ. 21, 22, εἰκ. 10 - 13, Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος Βουρβουριᾶς Νάξου, ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τόμ. Γ', 1963, εἰκόνες σσ. 14, 15, 17, 18 - 21.

***

Τὴν ἀψῖδα κοσμοῦν μορφαὶ ἁγίων ἐν προτομῇ. Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον ἡ *Πλατυτέρα* μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «ἡ Γωργοπίκωος», βαστάζουσα δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν βαθυκύανον κυκλικὸν δίσκον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται εὐλογῶν ὁ Ἐμμανουὴλ (εἰκ. 2). Ὁ ἀὴρ ἄνω ἔχει χρῶμα κεραμόχρουν καὶ κάτω βαθυκύανον. Τὸ μαφόριον τῆς Παναγίας εἶναι καστανὸν μὲ πτυχὰς — γραμμὰς πλατείας — χρώματος κυανοῦ ὑποκιτρίνου. Τὸ Παιδίον φέρει μελίχρουν ἱμάτιον καὶ κίτρινον — ἐλαιόχρουν χιτῶνα μὲ σκιὰς κερασόχρους. Αἱ ὀφρύες τῆς Θεοτόκου εἶναι παχεῖαι, αἱ παρειαὶ ὑπέρυθροι, ἡ κεραμόχρους σκιὰ δεξιὰ τῆς ῥινὸς πλατεῖα. Τὸν φωτοστέφανον περιβάλλει ταινία διάλιθος [1].

Ἑκατέρωθεν τῆς Πλατυτέρας προσκλίνουν δεόμενοι ὁ *Ἄρχων Μιχαὴλ* καὶ ὁ *Πρόδρομος*. Ὁ ἀρχάγγελος φορῶν χιτῶνα κυανοῦν καὶ μανδύαν κεραμόχρουν κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς σκῆπτρον (εἰκ. 3). Αἱ παρειαί του εἶναι ἐρυθραὶ καὶ ἐρυθρωπὴ ἡ σκιὰ τοῦ μετώπου ὑπὸ τὴν κόμην, ἧς τὰ φῶτα ἔχουν ἄτονον τεφρὸν χρῶμα. Τὸ τρίχωμα τοῦ Προδρόμου εἶναι καστανόν, ὁ χιτὼν μελίχρους, τὸ ἱμάτιον καφεκάστανον.

Ἐπὶ τοῦ κατακορύφου τοίχου τῆς ἀψῖδος ἐξ ἀριστερῶν κατενώπιον *οἱ Ἅγιοι Μάμας, Μιχαὴλ ὁ Μιλήτου* καὶ *Λεόντιος ὁ Νέος*, χωριζόμενοι διὰ ταινίας ἀπὸ τοὺς ἱεράρχας *Πολύκαρπον* καὶ *Ἐλευθέριον*. Ὁ Ἅγιος Μάμας, νέος ἀγένειος μὲ βραχεῖαν ἀκτένιστον κόμην (εἰκ. 4), ἔχει καὶ αὐτὸς ἐρυθρὰ τὰ μῆλα τῶν παρειῶν, τὴν σκιὰν τοῦ προσώπου πρασίνην καὶ καφέρυθρον, φορεῖ χιτῶνα χρώματος τρυγὸς μὲ λευκὰ φῶτα, μανδύαν κεραμόχρουν, κρατεῖ δὲ διὰ τῆς ἀριστερᾶς πρὸ τοῦ στήθους πρόβατον ὁμοιάζον πρὸς κύνα καὶ διὰ τῆς ἄλλης καλαύροπα. Ὁ Μιλήτου Μιχαὴλ εἶναι νέος ἀγένειος ἱεράρ-

---

[1] Ὁμοία διάλιθος ταινία περιβάλλει φωτοστεφάνους εἰς τοιχογραφίας ἁγίων ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου εἰς Ἀπεράθου Νάξου (Κ. Καλοκύρης, ἔ.ἀ., πίν. Ϛ'2 καὶ Ζ'2. Αἱ τοιχογραφίαι χρονολογοῦνται κατὰ τὸν καθηγ. Καλοκύρην ἀπὸ τοῦ 1281, ἔ.ἀ., σ. 18) καὶ τὸν φωτοστέφανον τῆς Πλατυτέρας (1310) τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου Βουρβουριᾶς Νάξου. Βλ. Γ. Δημητροκάλλην, ἔ.ἀ., εἰκών, σ. 17.

χης (εἰκ. 5) μὲ βραχεῖαν καστανὴν κόμην, μὲ κατεστραμμένον περὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρόσωπον καὶ μὲ ἀνθερεῶνα αὐλακούμενον κατὰ τὸ μέσον του. Φορεῖ φαιλόνιον μονόχρωμον, ὅμοιον κατὰ τὴν χροιὰν πρὸς τὸν χιτῶνα τοῦ Ἁγίου Μάμαντος, εὐλογεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ διὰ τῆς ἄλλης, κεκαλυμμένης μὲ τὸ ἄμφιον, κρατεῖ Εὐαγγέλιον. Νέος ἀγένειος ἀσκητὴς εἶναι καὶ ὁ Λεόντιος[1] (εἰκ. 6) ἀνήκων εἰς τὸν αὐτὸν ἀνθρώπινον τύπον μὲ τὸν προηγούμενον Ἅγιον, ἔχων ὅμως πλατύτερον πρόσωπον. Τὸ κουκούλλιόν του εἶναι βαθυκύανον καὶ ὁ μανδύας καφὲ μὲ κίτρινα φῶτα. Ὁ Ἅγιος Πολύκαρπος (εἰκ. 7) μὲ τὸν βυσσινόχρουν φαιλόνην ἔχει τρίχωμα τεφρὸν καὶ αἰχμηρὸν γένειον. Τὸ περίγραμμα τῆς μορφῆς του παρέχει καθαρά, λεπτή, βυσσινόχρους γραμμή. Ὁ Ἅγιος Ἐλευθέριος (εἰκ. 8) μὲ τὴν βραχεῖαν καστανὴν κόμην καὶ τὸ βραχύτατον γένειον ἔχει μεγάλους μελανοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ φορεῖ φαιλόνην χρώματος ῥοδίνου πρὸς τὸ ἰῶδες μὲ βυσσινόχρους σκιάς.

Εἰς τὸ β· τύμπανον ζωγραφοῦνται κατενώπιον ὁλόσωμοι *ὁ Ἅγιος Δημήτριος* — ὁ πρῶτος ἐξ ἀριστερῶν Ἅγιος ἔχει κατὰ τὸ πλεῖστον καταστραφῆ — *Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα «ἡ Πανσωλίπει»*, καὶ αἱ Ἅγιαι *Κυριακὴ* καὶ *Παρασκευὴ* (εἰκ. 9). Ὁ Ἅγιος Δημήτριος (εἰκ. 10), νέος στρατιωτικὸς ἅγιος, φέρει ἁλυσιδωτὴν πανοπλίαν, ἀποδιδομένην διὰ γωνιωδῶν διακεκομμένων κυανῶν καὶ λευκῶν γραμμῶν ἐπὶ τεφροῦ βάθους καὶ κρατεῖ ἀσπίδα τριγωνικήν, κεραμόχρουν, κοσμουμένην ὑπὸ μεγάλου λευκοῦ σταυροῦ. Εἰς τὸ μέσον τοῦ τυμπάνου ὀρθία ἐπὶ βάθρου ἐκ δύο βαθμίδων ἡ Θεοτόκος ἔχουσα κυανοῦν τὸν χιτῶνα καὶ καστανὸν τὸ μαφόριον, βαστάζουσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸν καθήμενον ἐπὶ τοῦ βραχίονος αὐτῆς Ἰησοῦν μὲ τὸν ῥωμαλέον λαιμόν, τὸ μέγα ἐπίμηκες, ἁδρὸν πρόσωπον, τὸν κυανοῦν χιτῶνα καὶ τὸ κίτρινον ἱμάτιον. Δεξιὰ τῆς Θεομήτορος ἡ Ἁγία Κυριακὴ (εἰκ. 11) μὲ μαφόριον κεραμόχρουν καὶ χιτῶνα χρώματος τρυγός, ῥίπτουσα τὸ βάρος τοῦ σώματος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδός. Παραπλεύρως ἡ Ἁγία Παρασκευὴ ἔχει πλατύ, εὔρωστον πρόσωπον χωρικῆς μὲ κηλῖδας ἐρυθρὰς ἐπὶ τῶν παρειῶν, διαλελυμένας εἰς λεπτοτάτας γραμμάς. Τὸ μαφόριόν της εἶναι καφεκάστατον καὶ ὁ χιτὼν κυανοῦς.

Τὸ νότιον τύμπανον κοσμοῦν *ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος* εἰς στάσιν $^3/_4$ ἐπ' ἀριστερὰ καὶ παρ' αὐτὸν *ὁ Σωτὴρ* κατενώπιον. Ὁ Εὐαγγελιστής, δεόμενος διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς (εἰκ. 12), φορεῖ χιτῶνα μελίχρουν καὶ ἱμάτιον χρώματος τρυγός, φαλακρὸς μὲ οὖλον, τεφρόλευκον τρίχωμα καὶ γένειον

[1] Ἐκ τῶν γραμμάτων, δι' ὧν ἔχει γραφῆ τὸ ὄνομά του, τὰ ἀριστερὰ τῆς κεφαλῆς (Ὁ ἅγιος) εἶναι ὁμοιότατα πρὸς τὰ λοιπὰ τῆς ἁψῖδος. Ἐκ τῶν γεγραμμένων δεξιὰ (Λεώντιος ὁ νέος) τὸ ῶ μέγα κατὰ τὸν τύπον διαφέρει τῶν ἄλλων, ἅτινα ἀπαντοῦν ἐν τῷ ναῷ. Ἐν τούτοις καὶ τὸ βῆτα τῆς λέξεως « Παρασκεβὴ » διαφέρει τοῦ ἰδίου γράμματος, ὡς ἔχει τοῦτο γραφῆ καὶ εἰς τὴν λ. συμβίου τῆς παρὰ τὸν Ἅγιον Δημήτριον ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βορείου τυμπάνου ἐπιγραφῆς καὶ ἀλλαχοῦ ἐν τῷ ναῷ.

τεφρόν, ἔχον σκιὰς καφερύθρους. Ὁ Σωτὴρ (εἰκ. 13) ἵσταται ἐπὶ κεραμόχρου προσκεφαλαίου ἀποτεθειμένου εἰς ὑποπόδιον διάλιθον. Ὁ φωτοστέφανός Του εἶναι ἔνσταυρος μὲ τὰς κεραίας κοσμουμένας διὰ λίθων, ὁ χιτὼν μελίχρους, τὸ ἱμάτιον καστανόν. Ὁ μύσταξ βραχύς, τὸ τρίχωμα καστανόν, αἱ ὀφρύες παχεῖαι, ἡ γραμμὴ ἡ περιγράφουσα τὴν ῥῖνα λεπτή, ἡ σκιὰ δεξιά της καστανόχρους καὶ ἀριστερὰ πρασινωπή.

Τὰ γραπτὰ κοσμήματα τοῦ ναοῦ εἶναι ὀλίγα. Εἰς τὰ ἐσωράχια τῶν τυφλῶν τόξων ἐπὶ λευκοῦ βάθους ἐναλλὰξ ἐρυθρὰ καὶ κυανᾶ σχηματικὰ ἀνθέμια (εἰκ. 9) καὶ κατωτέρω δικτυωτὸν μὲ ῥόμβους (εἰκ. 14) ἢ μικροὺς κύκλους, ἔχοντας βραχείας κεραίας σταυροειδῶς διατεταγμένας (εἰκ. 15).

*
* *

Ἀξιόλογοι εἶναι αἱ συνοδεύουσαι τὰς παραστάσεις ἀφιερωτικαὶ ἐπιγραφαί, ἀναφέρουσαι τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς των καὶ ἐπώνυμα κατοίκων τῆς Νάξου κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν. Ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ ἐπιμέλεια μεθ' ἧς αὗται ἔχουν γραφῆ.

Οὕτως ἀριστερὰ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἀναγινώσκεται :

Δέ(ησις)
μῖχ(α)
ὴλ (εἰκ. 3)

καὶ δεξιά, ὑψηλότερον, ἡ χρονολογία (εἰκ. 16)

Ἔτους
͵ϛψϟζ
Ἰνδ(ικτιῶνος) Β'

Τὰ δύο τελευταῖα ψηφία τῆς χρονολογίας εἶναι ἐν μέρει ἐφθαρμένα. Τὰ σωζόμενα ὅμως τμήματά των ἐπιτρέπουν μετ' ἀσφαλείας ν' ἀναγνώσωμεν τὸν ἀριθμὸν 97. Οὕτω τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος 6797 ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ ἀπὸ Χριστοῦ 1289 (1288/9), ὅτε πράγματι ἡ ἰνδικτιὼν ἦτο δευτέρα[1].

[1] Τὴν χρονολογίαν ἐδημοσίευσεν ὁ Γ. Δημητροκάλλης (Χρονολογημένες βυζαντινὲς ἐπιγραφὲς τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰώνα ἀπὸ τὴ Νάξο, Ἐπιθεώρηση Τέχνης, 1962, σ. 709 κατὰ σχεδίασμα εἰκ. 3) παραλείψας τὴν ἰνδικτιῶνα. Ὡς τελευταῖον γράμμα ἐκλαμβάνων πιθανῶς τὸ Ε, ἀναγιγνώσκει 6795, δηλ. 1287.

Τὸν ναὸν ὁ κ. Δημητροκάλλης χαρακτηρίζει ὡς « μονόκλιτη βασιλικὴ μὲ τὸ ἱερὸ προσκολλημένο κάτω ἀπ' τὸ χῶρο τοῦ τρούλλου », προσθέτων ὅτι « στὸ δεύτερο στρῶμα τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἱεροῦ ὑπάρχει ἡ χρονολογία ϚΨϞ(Ε) ». Κατὰ τὴν σύντομον ἐπίσκεψίν μου εἰς τὸν ναόν, δὲν ἀντελήφθην δεύτερον στρῶμα τοιχογραφιῶν.

ʿΕκατέρωθεν τῆς Πλατυτέρας εἶναι γραμμένη ἡ ἀφιέρωσις:

† Δέ(ησις) του δού(λου) του Θ(εο)ῦ — Γεώργιου του Πεδιἀσημ(ου)[1]
και της συμβ(ί)ου — αὐτου Μᾶρίας κ(αὶ) των τέ
κνων αὐτων (εἰκ. 17)

ʿΥπὸ τὴν Πλατυτέραν ἐπὶ τῆς κεραμόχρου ταινίας:

Δέ(ησις) Καλὴς τῆς Χηώνοῦ[2] (εἰκ. 18).

ʿΕκατέρωθεν τοῦ ʿΑγίου Μάμαντος καὶ τοῦ ʿΑγίου Μιχαήλ:

Δέ(ησις) μ(ι)χα(ὴλ)
του Ρ(;)ιἀκητα κ(αὶ) τῆς συμβίου λεὄντοὺς[3] (εἰκ. 19)

καὶ κάτω, δεξιὰ τοῦ ʿΑγίου Δημητρίου:

Δέ(ησις)
Γέὼρ
γίου του Κα
λαπόδι[4] *κ(αὶ) τῆς σ(υμ)*
5 *βιου αὐτού Μᾶριας* (εἰκ. 20).

[1] Τὸ βυζαντινὸν ἐπώνυμον Πεδιάσιμος εἶναι ἀρκούντως γνωστόν. Μνημονευτέοι: 1) ὁ διάκονος Ἰωάννης ὁ Πεδιάσιμος, ὁ ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β′ (1282 - 1328) καὶ Ἀνδρονίκου Γ′ (1328 - 1341) σοφώτατος χαρτοφύλαξ τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας (Κ. Κρουμβάχερ, Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, τόμ. δεύτερος, ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 297 - 299, § 228) καὶ 2) Θεόδωρος ὁ Πεδιάσιμος, ῥήτωρ ζήσας ἐν Σέρραις τὸν 14ον αἰ., ἴσως συγγενὴς τοῦ Ἰωάννου (Κ. Κρουμβάχερ, ἔ.ἀ., σ. 156, § 206 καὶ Ἀ. Ὀρλάνδου, ʿΗ Μητρόπολις τῶν Σερρῶν κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Πεδιάσιμου, ΕΕΒΣ, τόμ. ΙΒ′, 1949, σ. 259).

[2] Δὲν φαντάζομαι τὸ ἐπώνυμον νὰ ἔχῃ σχέσιν τινὰ πρὸς τοὺς Τούρκους Χιόνας, μνημονευομένους ἐν διαλέξει τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ὁ Ἀλκιβ. Ι. Σακκελίων ἐν περιοδ. Σωτήρ, τόμ. ΙΕ′, 1892, σ. 240 κἑξ. Τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα *Καλὴ* ἦτο συνηθέστατον εἰς τὸ Βυζάντιον. Καλὴ ἐλέγετο ἡ ἀδελφὴ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου († Κ. Ἀμάντου, Γλωσσικὰ μελετήματα, ἐν Ἀθήναις 1964, σ. 306). Τὸ ὄνομα ἦτο σύνηθες ἐν Νάξῳ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν. Βλ. Ἀ. Φ. Κατσουροῦ, Ναξιακὰ ἔγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας, Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιων. Ἀρχείου, 8 - 9 (1958 - 1959), ἔγγραφον 3⁴, 6⁴ κ.λ.π.

[3] Καὶ τὸ ὄνομα Λεοντὼ ἦτο ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς. Λεοντὼ ἐλέγετο ἡ σύζυγος τοῦ τυράννου Φωκᾶ, Κ. Ἄμαντος, ἔ.ἀ., σ. 305. Καθὼς εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μὲ πληροφορήσῃ ὁ κ. Βασ. Σφυρόερας, τὸ ὄνομα ἀπαντᾷ ὡς βαπτιστικὸν ὑπὸ τὸν τύπον Λεντοὺ εἰς ἔγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας ἐκ Νάξου.

[4] Τὸ ἐπώνυμον ἐκ τῆς βυζαντινῆς λέξεως καλαπόδιν (Πτωχοπρόδρομος) περὶ ἧς παρὰ Ducange, Glossarium mediae et infimae Graecitatis, στήλ. 548. Καλοπόδιος ὠνομάζετο καὶ ὁ γνωστὸς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ σπαθάριος. Βλ. καὶ Κ. Παπαρρηγόπουλον, Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τόμ. 3ος, ἔκδ. τρίτη, ἐν Ἀθήναις, 1896, σ. 111.

Τέλος δεξιὰ τῆς Βρεφοκρατούσης τοῦ β. τυμπάνου:

Δέ(ησις)
Ἄννας
τῆς Κουτη
νοῦ κ(αὶ) τέ
5 *κνου αὐτῆς*
Ἐπίφανιου (εἰκ. 21).

Κατὰ τὴν ἀναγεγραμμένην ἐπὶ τοῦ τεταρτοσφαιρίου χρονολογίαν ὁ γραπτὸς διάκοσμός του ἐγένετο τῷ 1288/9. Καὶ αἱ ἄλλαι ὅμως τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ πρέπει νὰ ἔγιναν συγχρόνως καὶ μᾶλλον ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρός. Περὶ τούτου πείθει καὶ ὁ κοινὸς τρόπος ἀποδόσεως λεπτομερειῶν τῶν χαρακτήρων τῶν ʿΑγίων. Οὕτω: 1) Τὸ περίγραμμα τοῦ ὀφθαλμοῦ, αἱ γραμμαὶ τῆς ὀφρύος καὶ τοῦ ἄνω βλεφάρου δὲν παραλλάσσουν εἰς τὸν Ἄρχοντα Μιχαήλ, τὴν Πλατυτέραν, τοὺς ʿΑγίους Μάμαντα καὶ Λεόντιον — ἂν ἔχῃ τις δικαίωμα νὰ ὁμιλῇ περὶ τῶν δύο τελευταίων, τῶν ὁποίων τὸ πρόσωπον εἶναι τόσον ἐφθαρμένον — εἰς τὸν Σωτῆρα, τὸν Ἅγιον Δημήτριον, τὴν Παυσολύπην. Εἰς ὅλας τὰς ἀνωτέρω μορφὰς πλὴν τῆς παραστάσεως τοῦ ʿΑγίου Λεοντίου, ἥτις εἶναι κατεστραμμένη, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Ἐλευθέριον καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν Θεολόγον τὸ κάτω βλέφαρον δηλοῦται δι' ἁπλῆς σκιᾶς[1] καὶ οὐχὶ διὰ γραμμῆς ὁμοιοχρώμου καὶ συνεχομένης πρὸς τὸ περίγραμμα τοῦ ὀφθαλμοῦ, ὡς εἶναι σύνηθες εἰς λαϊκώτερα ἔργα τοῦ 13ου αἰῶνος[2]. 2) ʿΗ ρίς, ἔχουσα χονδρὰ τὸ ἄκρον καὶ τὴν ράχιν, ζωγραφεῖται ὁμοία εἰς τὴν Πλατυτέραν — παρὰ τῇ ὁποίᾳ ὅμως εἶναι (εἰκ. 22) καθ' ὑπερβολὴν μακρὰ — εἰς τὸν Ἅγιον Μάμαντα, τὸν Σωτῆρα, τὸν Ἅγιον Δημήτριον. 3) Τὸ στόμα ἀποδίδεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον παρὰ τῇ Πλατυτέρᾳ, τῷ Ἀρχαγγέλῳ, τῷ ἱεράρχῃ τῆς Μιλήτου, τῇ Παυσολύπῃ. 4) ʿΟ ἀνθερεὼν τῶν ʿΑγίου Λεοντίου, Μιχαὴλ τοῦ Μιλήτου καὶ Δημητρίου εἰκονίζεται ὁμοίως. 5) ʿΩσαύτως ὁμοιάζουν τὰ ὦτα τῶν ʿΑγίου Δημητρίου — Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου — Μιχαὴλ Μιλήτου καὶ πάλιν τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ — ʿΑγίου Μάμαντος — Σωτῆρος.

[1] ʿΩς π.χ. εἰς τὴν Σοπότσανι. Βλ φωτογραφίας παρὰ G. Millet - A. Frolow, La peinture en Yougoslavie, II, Paris 1957, πίν. 18³, 21¹, 35, 36, 37.

[2] Εἰς τοιχογραφίας τοῦ Παλῃομονάστηρου Βρονταμᾶ (Ν. Β. Δρανδάκης, ʿΗ ἱστορικὴ Μονὴ τῆς Κλεισούρας ἢ Παλῃομονάστηρο Βρονταμᾶ Λακωνίας, Ἀθῆναι 1958, εἰκ. 8, 10), τοῦ Μουτουλλᾶ τῆς Κύπρου (Γ. Σωτηρίου, Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Κύπρου, Λεύκωμα, ἐν Ἀθήναις 1935, εἰκ. 85, 86β, 87α καὶ Andreas and Judith Stylianou, The painted churches of Cyprus (England 1964), εἰκ. 53), τοῦ ʿΑγίου Γεωργίου τοῦ Βάρδα (1289 - 1290) τῆς ʿΡόδου (Ἀ. Ὀρλάνδος, ΑΒΜΕ, τόμ. Ϛ′, 1948, εἰκόνες 111, 112, 117, 118) κ.λ.π.

Πρὸς τούτοις αἱ δεξιαὶ χεῖρες Παναγίας τῆς Παυσολύπης καὶ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου δὲν διαφέρουν κατὰ τὸ σχέδιον. Εἰς ἀμφοτέρας δὲν παραλλάσσει ὁ μέγας δάκτυλος καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ δείκτης ἀπέχει ἀπὸ τοῦ μέσου. Καὶ οἱ μικροὶ θύσανοι τριχῶν οἱ πίπτοντες ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ μετώπου ζωγραφοῦνται παρὰ τῷ Προδρόμῳ (εἰκ. 23) ὡς παρὰ τῷ Χριστῷ τῆς Παυσολύπης (εἰκ. 24), ἐνῷ οἱ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ (εἰκ. 25) παραβλητέοι πρὸς ἐκείνους τοῦ Ἁγίου Μάμαντος (εἰκ. 26) καὶ τοῦ Σωτῆρος (εἰκ. 27). Τέλος ἂς σημειωθῇ ὅτι τὸ κόσμημα τοῦ μαφορίου ἐπὶ τοῦ μετώπου τῆς Πλατυτέρας εἶναι ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ καὶ παρὰ τῇ Παυσολύπῃ.

***

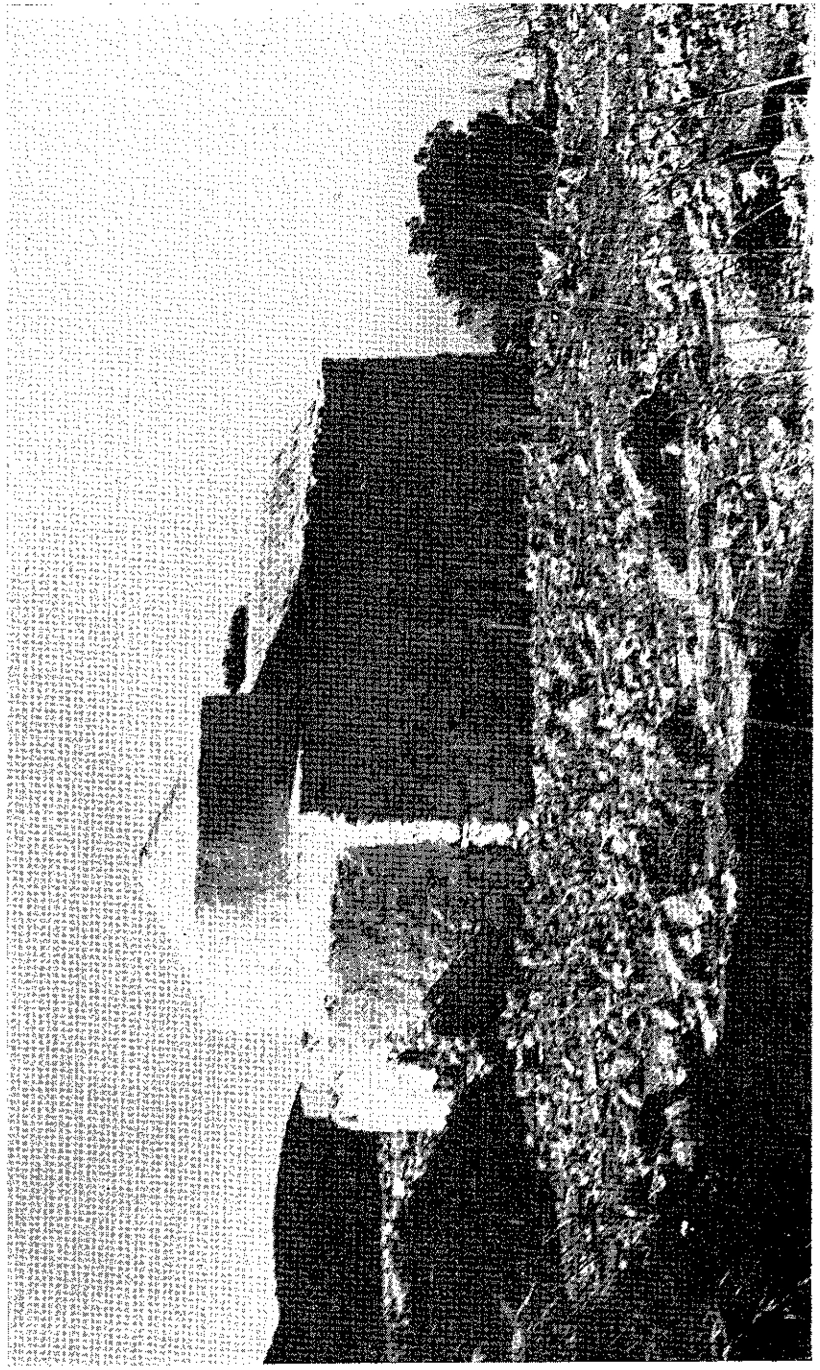
Ὅσον ἀφορᾷ τὴν *εἰκονογραφίαν*, ἐπισύρει τὴν προσοχὴν τοῦ θεατοῦ ἡ λεπτομέρεια καθ᾽ ἣν ἡ *Πλατυτέρα* κρατεῖ δι᾽ ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τὸν δίσκον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζωγραφεῖται ὁ Χριστός. Τὴν λεπτομέρειαν συναντᾷ τις ἤδη εἰς σφραγῖδας αὐτοκρατόρων τοῦ 6ου καὶ 7ου αἰῶνος καὶ εἰς παλαιὰς τοιχογραφίας, ὡς εἶναι ἡ κοσμοῦσα παρεκκλήσιον τοῦ Baouît καὶ βραδύτερον τὴν ἀψῖδα τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἀχρίδος[1]. Ἐπὶ τῶν σφραγίδων ἐχαράχθη ἡ Θεοτόκος εἰς ἀντικατάστασιν Νίκης καὶ τὸ Παιδίον εἰκονίζεται κατὰ μέτωπον ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἄξονος μετὰ τῆς Μητρός του, κατ᾽ ἀρχὰς ἐντὸς ἐλλειπτικοῦ δίσκου καὶ κατόπιν κυκλικοῦ. Τὸν δίσκον ὁ A. Grabar ἑρμηνεύει ὡς ἀσπίδα καὶ τὴν παράστασιν τοῦ Ἰησοῦ ὡς imaginem clipeatam ἔχουσαν προορισμὸν νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴν νίκην εἰς τοὺς αὐτοκράτορας κατὰ διαταγὴν τῶν ὁποίων κατεσκευάσθησαν αἱ σφραγῖδες[2]. Ἡ ἀπεικόνισις τῆς Θεοτόκου κατὰ τὸν ὡς ἄνω τρόπον ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὸν εἰκονογραφικὸν τύπον Παναγίας τῆς Νικοποιοῦ. Ἡ ὑπὸ τῆς Θεομήτορος προβολὴ τῆς ἀσπίδος τονίζει τὴν ἄφιξιν τοῦ σαρκωθέντος Λόγου, τοῦ ὁποίου ἡ βασιλεία εἶναι ἐπὶ θύραις[3], διερμηνεύει τὴν ἔννοιαν ἣν ἔχει καὶ τὸ ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Παιδίου ἀναγεγραμμένον ἐπὶ τοῦ δίσκου ὄνομα Ἐμμανουήλ, τὸ σημαῖνον «μεθ᾽ ἡμῶν ὁ Θεός»[4]. Ἐὰν λοιπὸν ὁ τόπος ἐφ᾽ οὗ ἱδρύθη ὁ ναΐσκος τῆς Παναγίας εἶχεν ὄντως σχέσιν τινὰ πρὸς τὸν ἀρχαῖον δαίμονα τῆς Γελλοῦς, δικαιούμεθα ἆρά γε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς τῆς Πλατυτέ-

[1] A. Grabar, L'iconoclasme byzantin, Dossier archéologique, Paris 1957, σσ. 35, 250. Τὴν Πλατυτέραν τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἀχρίδος βλ. καὶ παρὰ R. Hamann-Mac Lean und H. Hallensleben, Die Monumentalmalerei in Serbien und Makedonien, 1963, Giessen, εἰκ. 11.

[2] A. Grabar, ἔ.ἀ., σ. 35.

[3] Βλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Iconographie de la Sagesse divine et de la Vierge, ἐν Cahiers archéologiques, VIII, 1956, σ. 260.

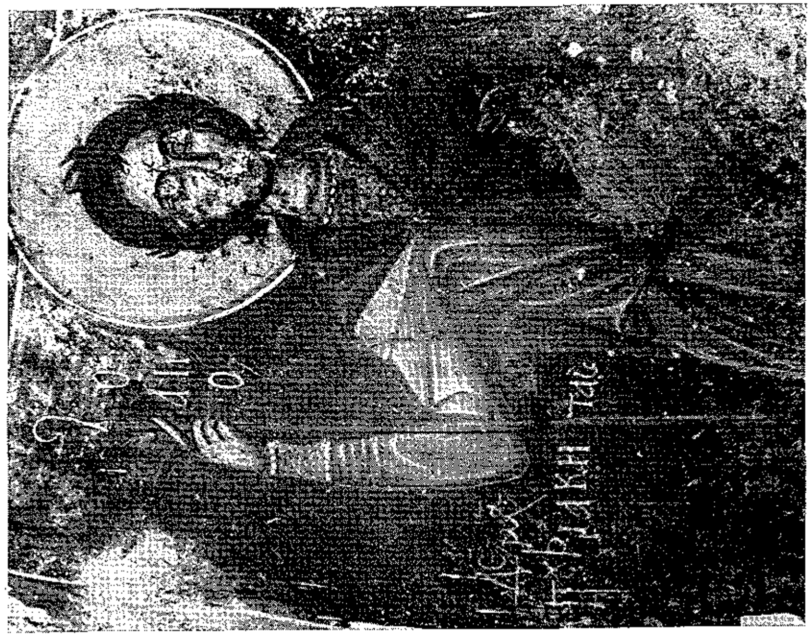
[4] Ὁ αὐτός, L'iconoclasme byzantin, σ. 35.

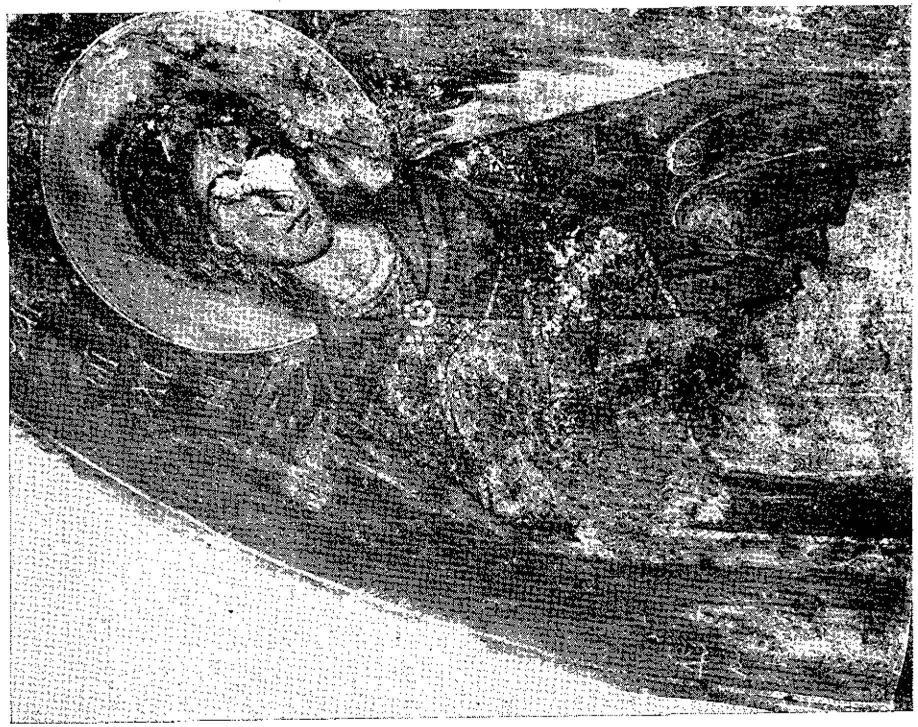
Εἰκ. 1. Ὁ εἰς Νάξον ναὸς Παναγίας στῆς Γιαλλοῦς.

Εἰκ. 2. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Ἡ Πλατυτέρα, τοιχογραφία.

Εἰκ. 4. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Ἅγιος Μάμας, τοιχογραφία.

Εἰκ. 3. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Ἄρχων Μιχαήλ, τοιχογραφία.

Εἰκ. 5. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Μιχαὴλ ὁ Μιλήτου, τοιχογραφία.

Εἰκ. 6. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Ἅγιος Λεόντιος ὁ Νέος, τοιχογραφία.

Εἰκ. 7. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Ἅγιος Πολύκαρπος, τοιχογραφία.

Εἰκ. 8. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Ἅγιος Ἐλευθέριος, τοιχογραφία.

Εἰκ. 9. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Τοιχογραφίαι ἐπὶ τοῦ τυμπάνου τοῦ β. τυφλοῦ τόξου.

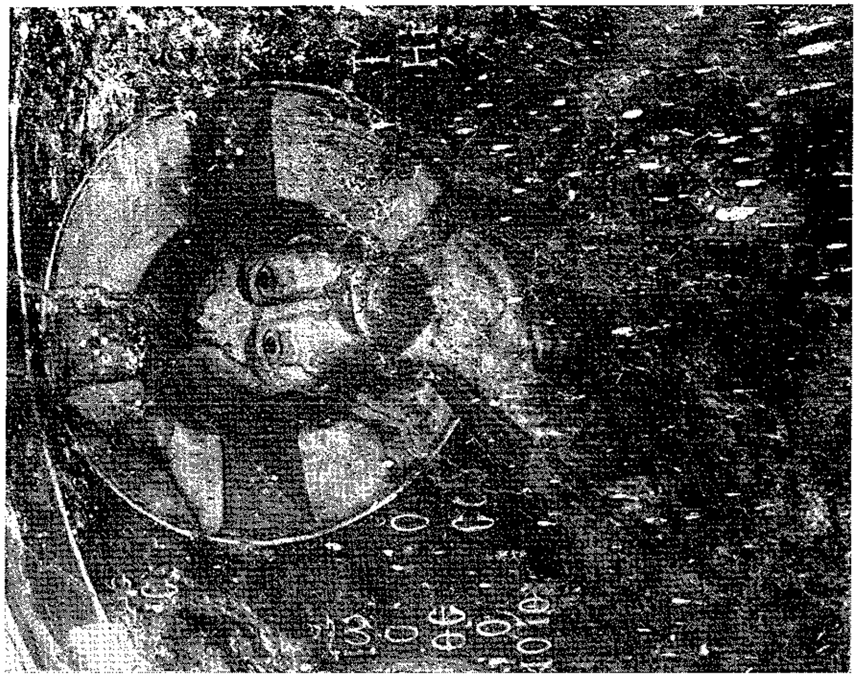
Εἰκ. 10. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
῞Αγιος Δημήτριος καὶ Παναγία ἡ Παυσολύπη, τοιχογραφίαι.

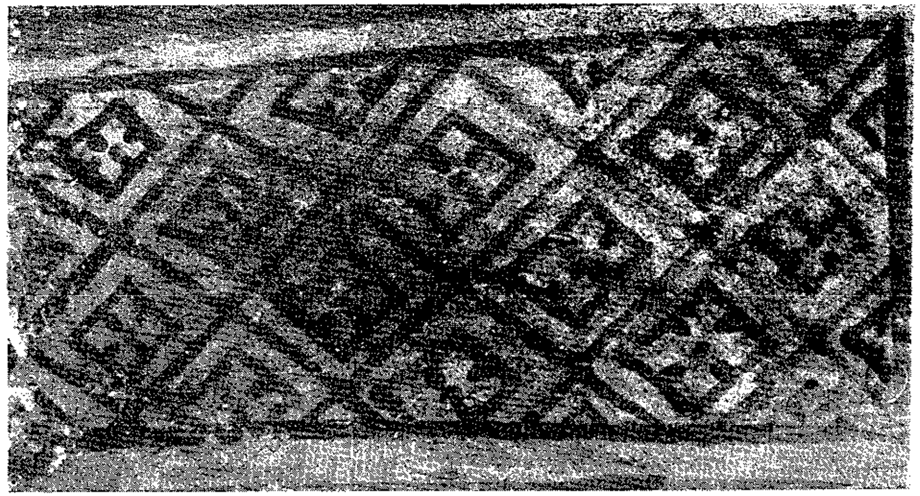
Εἰκ. 11. Πσναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Αἱ ῞Αγιαι Κυριακὴ καὶ Παρασκευή, τοιχογραφίαι.

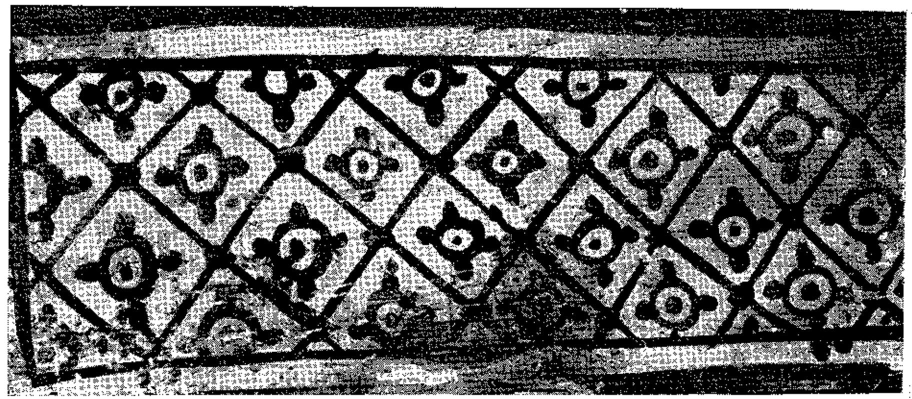
Εἰκ. 12. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, τοιχογραφία.

Εἰκ. 13. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Σωτήρ, τοιχογραφία.

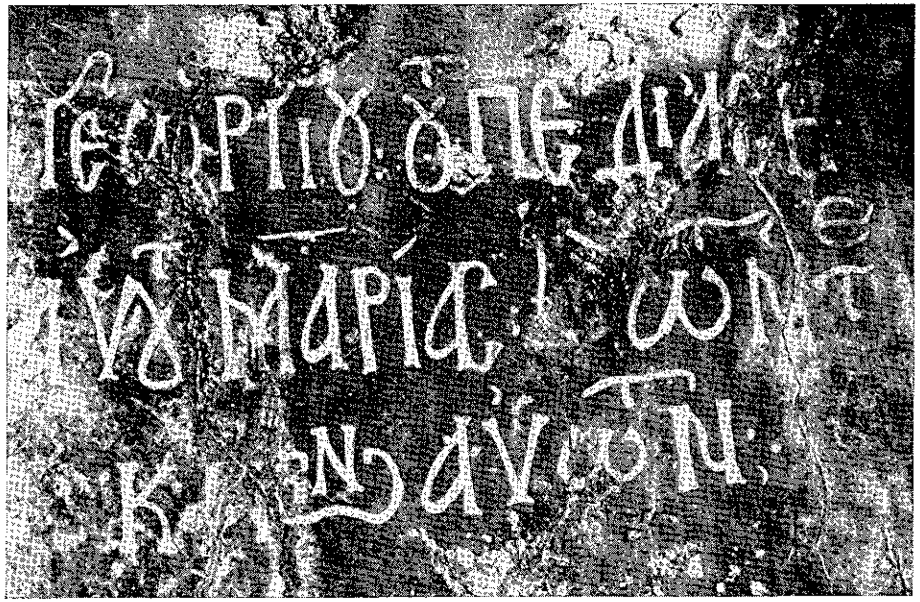
Εἰκ. 14. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Γραπτὸν κόσμημα.

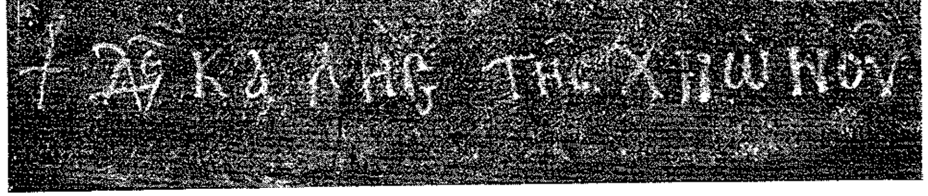
Εἰκ. 15. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Γραπτὸν κόσμημα.

Εἰκ. 16. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Γραπτὴ χρονολογία.

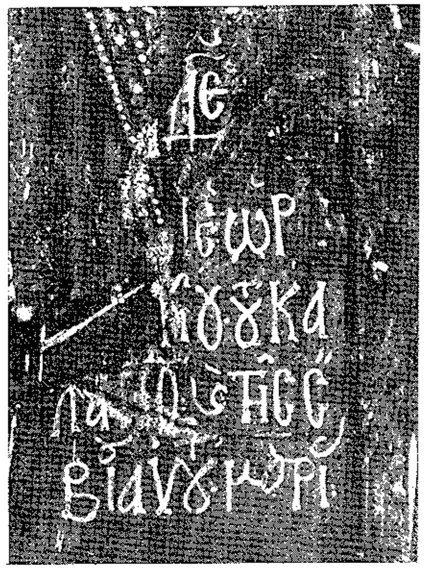
Εἰκ. 17. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Λεπτομέρεια γραπτῆς ἐπιγραφῆς.

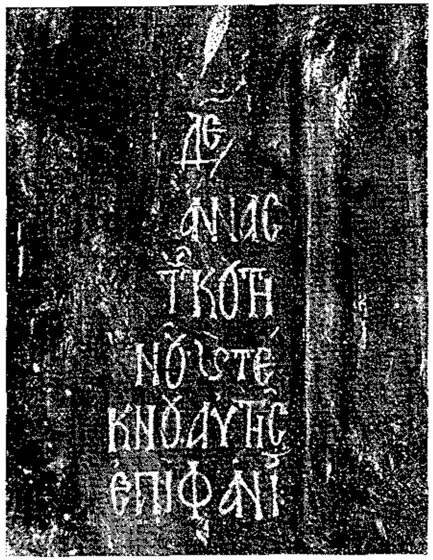
Εἰκ. 18. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς. Γραπτὴ ἐπιγραφή.

Εἰκ. 19. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς. Λεπτομέρεια γραπτῆς ἐπιγραφῆς.

Εἰκ. 20. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Γραπτὴ ἐπιγραφή.

Εἰκ. 21. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Γραπτὴ ἐπιγραφή.

Εἰκ. 22. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Ἡ κεφαλὴ τῆς Πλατυτέρας, λεπτομέρεια τῆς εἰκόνος 2.

Εἰκ. 23. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Ἡ κεφαλὴ τοῦ Προδρόμου, λεπτομέρεια τοιχογραφίας.

Εἰκ. 24. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Μήτηρ Θεοῦ ἡ Παυσολύπη, λεπτομέρεια τῆς εἰκόνος 10.

Εἰκ. 25. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, λεπτομέρεια τῆς εἰκόνος 3.

Εἰκ. 26. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἁγίου Μάμαντος, λεπτομέρεια τῆς εἰκόνος 4.

Εἰκ. 27. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Ἡ κεφαλὴ τοῦ Σωτῆρος, λεπτομέρεια τῆς εἰκόνος 13.

Εἰκ. 28. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς.
Ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, λεπτομέρεια τῆς εἰκόνος 9.

ρας προεκρίθη διὰ νὰ κηρύσσῃ ἐξ ἐμφανοῦς θέσεως τὴν νίκην κατὰ τοῦ δαίμονος; Πάντως πρὸς τὴν ὑπόθεσιν δὲν ἀντίκειται τὸ παρὰ τὴν Πλατυτέραν ἀναγεγραμμένον ἐπίθετον Γοργοεπήκοος, μὲ τὸ ὁποῖον εἰκονίζεται κατὰ τὸν καθηγητὴν Ξυγγόπουλον ἡ Θεοτόκος ὡς βρεφοκρατοῦσα [1]. Πλὴν τῆς Παναγίας, ἥτις «ὡς ἀγαθὴ προφθάνει εἰς τὴν βοήθειαν» τῶν ἀνθρώπων προβάλλουσα τὴν imaginem clipeatam, εἰκονίζονται παρ' αὐτὴν ἐκφράζοντες τὴν ὑποταγήν των εἰς τὸν προβαλλόμενον βασιλέα καὶ δεόμενοι διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς βασιλείας του ἢ καὶ τὴν νικηφόρον ἐπέμβασίν του ὁ ἀρχιστράτηγος τῶν οὐρανίων δυνάμεων Μιχαὴλ καὶ ὁ Πρόδρομος, ὁ «ἐν γεννητοῖς γυναικῶν μείζων», ὡς κορυφαῖοι ἐκπρόσωποι τοῦ ἀοράτου καὶ τοῦ ὁρατοῦ κόσμου [2].

Ὁ ἅγιος Μάμας ζωγραφεῖται κατὰ τὸν βίον νέος [3], ἀγένειος, κρατῶν ὡς προστάτης τῶν βοσκῶν [4] ποιμενικὴν ῥάβδον καὶ ἀρνίον, ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον τοῦ Μυστρᾶ, σύγχρονον περίπου πρὸς τὸν ναὸν τῆς Νάξου. Εἰς τὸν Μυστρᾶν [5] ὅμως τὸ πρόσωπον τοῦ ἁγίου εἶναι πλατύτερον ἀποδεδομένον μὲ ρεαλιστικὴν διάθεσιν. Ἀντιθέτως εἰς τὴν Νάξον ὁ Ἅγιος εἶναι λεπτότερος μὲ μακρὸν καὶ στενόν, ᾠοειδές, σχηματικὸν πρόσωπον, περισσότερον δισδιάστατος καὶ ἄσαρκος. Ἡ ἀπεικόνισίς του ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας δὲν εἶναι, νομίζω, ἄσχετος πρὸς τὸν ποιμενικὸν χαρακτῆρα τῆς περιοχῆς [6]. Ἴσως μάλιστα πρέπει νὰ συσχετισθῇ πρὸς μνημονευ-

---

[1] Ἀ. Ξυγγόπουλος, Ἡ Παναγία τοῦ Καΐρου, Δελτ. Χριστ. Ἀρχ. Ἑταιρείας, περίοδος Β', τόμ. Α', τεύχη γ' καὶ δ' ἔτος 1924, σ. 66.

[2] Διάφορος φαίνεται ἡ ἔννοια τῆς ἐπὶ φορητῆς εἰκόνος παραστάσεως τῆς Θεοτόκου Ὁδηγητρίας μεταξὺ τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ καὶ τοῦ Προδρόμου. Τὴν παράστασιν ὁ καθ. Ξυγγόπουλος ἑρμηνεύει ὡς ἀλληγορίαν τῆς Προσκομιδῆς (A. Xyngopoulos, Une icone byzantine à Thessalonique, Cahiers archéologiques, III, 1948, σ. 126).

[3] Ὅταν ἐμαρτύρησε θὰ εἶχεν ἡλικίαν 18 ἐτῶν (Ἄννα Μαραβᾶ-Χατζηνικολάου, Ὁ Ἅγιος Μάμας, Ἀθήνα 1953, σ. 22). Ἐν f. 575 τοῦ κώδ. 49-50 τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης τοῦ περιέχοντος ὁμιλίας Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ὁ ἅγιος Μάμας εἰκονίζεται κατὰ σημειώσεις μου ὡς γέρων ἱεράρχης μὲ λευκὸν μονοκόρυφον, σφηνοειδὲς γένειον. Ἴσως πρόκειται περὶ συγχύσεως.

[4] Κατὰ νεωτέραν παράδοσιν ἐξ Ἀπεράθου τῆς Νάξου «ὁ ἅης-Μάμας ἤτονε βοσκὸς κ' ἡ μάdρα dού 'τονε κάτω στὸ Dρίτη (τοποθεσίαν ἀπέχουσαν ἡμίσειαν περίπου ὥραν ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀπεράθου)... Ὕστερις ἐπέθανεν... κ' ἐπειδὴς ἤτονε καλὸς ἄρθωπος τὸν ἐκάμασιν ἅγιο κ' ἐχτίσα gαὶ τὴν ἐκκλησὰ στὸ μαζωμὸ (= στάνη) dου καὶ τὴν ἐβγάλασιν Ἅης Μάμας» (Λαογραφία, τόμ. ΙΕ', 1953, σ. 151).

[5] G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris 1910, πίν. 85^2.

[6] Βλ. καὶ Γ. Δ. Ζευγώλην, Ποιμενικὰ τῆς ὀρεινῆς Νάξου, Λαογραφία, τόμ. ΙΕ', 1953, σ. 61. Τὸ Φιλώτι καταλέγεται εἰς τὰς περιοχὰς τῆς νήσου εἰς τὰς ὁποίας εὑρίσκονται αἱ περισσότεραι καὶ μεγαλύτεραι στάναι.

μένην προστασίαν τῶν ποιμνίων ὑπὸ τοῦ ἁγίου ἐκ τῆς Γιλλοῦς[1]. Ἀλλὰ καὶ καθόλου εἰς τὴν Νάξον ὁ ἅγιος ἀπολαύει πολλῆς ἐκτιμήσεως, ἀφοῦ ἀναφέρονται ἓξ ναοὶ ἀφιερωμένοι εἰς τὴν μνήμην του[2].

Ὁ ἅγιος Λεόντιος ὁ νέος, ὅπως συνάγεται ἐκ τῆς ἐνδυμασίας του, ἦτο ἀσκητής. Ἐν τούτοις ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο οὐδένα ὅσιον μετὰ βεβαιότητος ἀνεῦρον καθιερωμένον νεωστὶ ἐγγὺς τοῦ 1289. « Νεοθαλὴς τῆς ἀμπέλου τοῦ Κυρίου βλαστὸς »[3] ἦτο ὁ ἐκ Μονεμβασίας ὅσιος Λεόντιος, ὁ ὑπὸ τοῦ Fr. Halkin θεωρούμενος ὡς ἀκμάσας κατὰ τὸν 14ον - 15ον αἰῶνα[4]. Περὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ὁ ὅσιος ἔζησεν ὑπάρχει ἀμφισβήτησις. Παλαιότερον ὁ Louis Petit ἀνῆγεν αὐτὸν εἰς τὸν 12ον αἰῶνα[5]. Δυσπαράδεκτος ὅμως ἡ τοιαύτη ἐκδοχή. Πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἡ τοιχογραφία τῆς Νάξου παριστᾷ ἄλλον ὁμώνυμον ἅγιον, νεωστὶ διὰ τὸ 1289 καθιερωθέντα, ὅλως ἄγνωστον μέχρι τοῦδε.

Ἄλλωστε καὶ *ὁ ἅγιος Μιχαὴλ ὁ Μιλήτου* εἶναι ἄγνωστος εἰς ἐμὲ τοὐλάχιστον ἅγιος. Ὁ Le Quien[6] ἀναφέρει ἐπίσκοπον Μιλητουπόλεως Μιχαήλ, ὑπογράψαντα τὰ Πρακτικὰ τῆς Ζ' Συνόδου. Ἐὰν τοὐλάχιστον ἐγνώριζέ τις ὅτι ὁ ἱεράρχης εἶχεν ἀνακηρυχθῆ ἅγιος, θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὁ ἁγιογράφος ἀγνοῶν τὴν Μιλητούπολιν ἔγραψεν ἀντ' αὐτῆς « Μιλήτου ».

Εἶναι ἀξιοπρόσεκτον ὅτι εἰς τὴν ἀψῖδα τῆς Παναγίας στῆς Γιαλλοῦς ὑπὸ τὸ τεταρτοσφαίριον ζωγραφοῦνται ὄχι μόνον κατενώπιον ἱεράρχαι ἐν προτομῇ — ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἅγιοι, ὡς μάρτυς καὶ ἀσκητής. Καὶ οἱ ἱεράρχαι εἶναι ἄλλοι ἢ οἱ συνήθως ἐπὶ τῆς θέσεως αὐτῆς εἰκονιζόμενοι μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ συγγραφεῖς θείων Λειτουργιῶν. Προφανῶς τἀνωτέρω εἶναι ἀρχαϊσμοὶ συνήθεις εἰς τέχνην λαϊκωτέραν.

Ὁ ἅγιος Δημήτριος (εἰκ. 11) φέρει πλεκτὸν (ἁλυσιδωτὸν) ἔνδυμα. Ὅμοιον συναντᾷ τις καὶ εἰς ἄλλα μνημεῖα τοῦ 13ου αἰῶνος ὅπως π.χ. εἰς

---

[1] Παρὰ Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Ε', ἐν Βενετίᾳ 1876, σ. 577 δημοσιεύεται « ἐξορκισμὸς τῆς Γιλλοῦς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Μάμαντος ».

[2] Γ. Δημητροκάλλης, Ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Μάμαντος στὴν Ποταμιὰ Νάξου, ἀνάτυπον ἐκ τῶν Τεχνικῶν Χρονικῶν, Γενικὴ ἔκδοσις, τεῦχος 220, Νοέμβριος 1962, σ. 39.

[3] Παρὰ L. Petit, Bibliographie des Acolouthies Grecques, Bruxelles 1926, σ. 129.

[4] Fr. Halkin, Bibliotheca hagiographica Graeca, 3e édition, Suppl. ἐν τόμῳ III, Bruxelles 1957, σ. 44. Ἐκ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας, ἣν βλ. αὐτόθι, μνημονευτέα: D. A. Zakythinos, Le Despotat Grec de Morée, I, Paris 1932, σσ. 76, 77, καὶ Α. Πολίτου, Ἡ Μονὴ Ταξιαρχῶν Αὐγίου, Ἑλληνικά, 11ος, 1939, σ. 67 κἑξ.

[5] L. Petit, ἔ.ἀ.

[6] Oriens christianus, Tomus primus, Parisiis 1740, σ. 781.

τὴν Μπογιάνα[1] (1259) καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον (1270) Σαγκρίου τῆς Νάξου[2]. Διάφορος εἶναι ἡ ἀπόδοσίς του εἰς τὸν Μουτουλλᾶν τῆς Κύπρου[3] καὶ εἰς τὸ κεντρικὸν κλῖτος τοῦ ναοῦ τῆς Κριτσᾶς Παναγία ἡ Κερά[4]. Σημειωτέον ὅτι τριγωνικαὶ σταυροφόροι ἀσπίδες ἀπαντοῦν καὶ εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων[5].

* * *

Ὁ Σωτὴρ δύναται νὰ ὑποληφθῇ ὡς περαιτέρω διαμόρφωσις τύπου τοῦ Χριστοῦ, τὸν ὁποῖον συναντῶμεν εἰς Δέησιν ἐπιστυλίου τῆς Μονῆς Σινᾶ, θεωρουμένου ὡς ἐπαρχιακοῦ ἔργου τοῦ τέλους τοῦ 11ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰῶνος[6]. Εἰς τὴν Νάξον τὸ πρόσωπον ἔχει ὀλιγωτέραν πλαστικότητα, εἶναι μᾶλλον ἐπίμηκες, φωτίζεται περισσότερον καὶ μάλιστα ὁμοιομόρφως.

Ὁ Ἅγιος Δημήτριος (εἰκ. 28) ὑπενθυμίζει τὴν φωτεινὴν[7] μορφὴν τοῦ Ἁγίου Διακόνου τοῦ Ὠρωποῦ[8]. Ἐκεῖ ὅμως ὁ χρωστὴρ τοῦ ζωγράφου κινεῖται μὲ ἐλευθερίαν καὶ αἱ γραμμαί του εἶναι πλατεῖαι, ἀποδίδουσαι πολὺ

---

[1] P. Muratoff, La pittura bizantina, Roma, πίν. CLXIX, ἅγιος Νέστωρ.

[2] Τοιχογραφία τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ « Διασορίτη » ἐπὶ τοῦ ἀνατολ. τοίχου, δεξιὰ (πρὸς νότον) τῆς ἀψῖδος.

[3] Γ. Σωτηρίου, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Κύπρου, πίν. 85β.

[4] Μ. Χατζηδάκη, Τοιχογραφίες στὴν Κρήτη, Κρητ. Χρονικά, ἔτος Ϛ', 1952, σ. 60. Ὁ κ. Χατζηδάκης ἀποδίδει εἰς δυτικὴν ἐπίδρασιν « τὴν ἁλυσιδωτὴ πανοπλία ».

[5] Βλ. Ἅγιον Προκόπιον, τοιχογραφίαν ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Καστορίας (Στ. Πελεκανίδης, Καστορία, Θεσσαλονίκη 1953, πίν. 23β).

[6] Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Εἰκόνες τῆς Μονῆς Σινᾶ, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1956, πίν. 111 καὶ τόμ. Β', Ἀθῆναι 1958, σ. 110.

[7] Φωτεινὰ εἶναι τὰ πρόσωπα εἰς ἀρκετὰς τοιχογραφίας τοῦ 13ου αἰῶνος, ὅπως π.χ. εἰς τὸ Παληομονάστηρο τοῦ Βρονταμᾶ (Ν. Β. Δρανδάκη, Ἡ ἱστορικὴ Μονὴ τῆς Κλεισούρας ἢ Παληομονάστηρο Βρονταμᾶ Λακωνίας, Ἀθῆναι 1958, εἰκ. 8, 10), εἰς τὴν Ἀχειροποίητον τῆς Θεσσαλονίκης (Α. Ξυγγόπουλος, Αἱ τοιχογραφίαι τῶν Ἁγ. Τεσσαράκοντα εἰς τὴν Ἀχειροποίητον τῆς Θεσσαλονίκης, ΑΕ 1957, πίν. 2, 3, 4), ἐν μέρει εἰς τὴν Σοπότσανι (G. Millet - A. Frolow, ἔ.ἀ., II, Paris 1957, πίν. 36²⁻⁴, 40³), εἰς τὴν Μπογιάνα (Kr. Milatev, Die Wandmalereien in Bojana, 1961, Sofia, πίν. 2, 4, 6, 10, 17, 20, 34, 36, 40, 45), εἰς τὸν Μουτουλλᾶν τῆς Κύπρου (Γ. Σωτηρίου, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Κύπρου, πίν. 85β, 86, 87), εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον τὸν Βάρδαν τῆς Ρόδου (Α. Ὀρλάνδος, ΑΒΜΕ Ϛ', 1948, εἰκ. 108 - 112, 116 - 118), εἰς τὸ Ἀρίλγιε (G. Millet - A. Frolow, ἔ.ἀ., II, πίν. 90¹⁻²).

[8] Μ. Χατζηδάκη, Βυζαντινὲς τοιχογραφίες στὸν Ὠρωπό, ΔΧΑΕ, περίοδος Δ', τόμ. Α', πίν. 39. Ὁ κ. Χατζηδάκης τοποθετεῖ τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ὠρωποῦ « στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 13ου αἰώνα » (αὐτόθι, σ. 107).

φυσικωτέρους τοὺς χαρακτῆρας[1]. Εἰς τὴν Νάξον αἱ γραμμαὶ εἶναι λεπταί, ἔντονοι, σκληραί, γεωμετρικαί, διακρινόμεναι διὰ καλλιγραφικὴν μικρολογίαν. Καὶ τὸ ψυχρὸν πρόσωπον τοῦ Ἁγίου τὸ φωτιζόμενον κατ' ἐπανάληψιν ἀπὸ δέσμας λευκῶν, λεπτῶν, ἀτόνων γραμμῶν φαίνεται ἄνευ ἐκφράσεως. Ἡ αὐτὴ κενότης διακρίνει καὶ τὸ μακρόν, ἐπίπεδον πρόσωπον τοῦ Σωτῆρος, τὸ ὁποῖον παρὰ ταῦτα δὲν εἶναι ἄμοιρον εὐγενείας.

Ὁ Ἅγιος Μάμας ἂν καὶ κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ προσώπου μὲ τὴν μεγάλην ἔκτασιν τῆς φωτεινῆς ἐπιφανείας του ὑπενθυμίζει νέον ἀγένειον Ἅγιον τῆς Σοπότσανι[2], ἐν τούτοις εἶναι πολὺ σχηματικώτερος αὐτοῦ διαφέρων κατὰ τὸ ὕφος ἐντόνως. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται, ἂν παρατηρήσῃ τις καὶ μόνον τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀποδίδεται ὁ δείκτης τῆς δεξιᾶς χειρός. Εἰς τὴν Νάξον ὁ δάκτυλος εἶναι ἄκαμπτος καὶ ὑπὲρ τὸ δέον μακρός. Εἰς τὸν Σερβικὸν ναὸν τὸ μῆκος καὶ ἡ κάμψις τοῦ δακτύλου εἶναι πολὺ φυσικώτερα. Ἡ σύγκρισις τῶν δύο τοιχογραφιῶν καθιστᾷ πολὺ ἐμφανῆ τὴν στεγνότητα τῆς στενῆς, ἄνευ ὄγκου μορφῆς τοῦ Ἁγίου τῆς Νάξου.

Καὶ τὰς λεπτάς, πολλάς, παραλλήλλους γραμμάς, εἰς τὰς ὁποίας εἶναι διαλελυμέναι αἱ ἐρυθραὶ κηλῖδες ἐπὶ τῶν παρειῶν τῆς Πλατυτέρας καὶ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς συναντᾷ τις ἐπὶ τῆς παρειᾶς Ἀποστόλων τῆς Σοπότσανι (περὶ τὸ 1265).

Καὶ ἄλλοι λεπτομερειακοὶ χαρακτῆρες τῶν μορφῶν τῆς Νάξου, ὡς εἶναι ἡ χονδρὴ ῥάχις τῆς ῥινὸς καὶ τὸ σχῆμα τῶν ὀφθαλμῶν, ὑπενθυμίζουν νέους ἀγενείους Ἁγίους τοῦ αὐτοῦ ἐν Σερβίᾳ ναοῦ[4]. Ἐν τούτοις εἰς τὴν Νάξον οἱ ὀφθαλμοί, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, εἶναι γραμμικώτερα καί, ἀποδιδόμενα διὰ γραμμῶν ἐντόνων, ἀποκτοῦν σκληρότητα. Ἔπειτα οἱ Ἅγιοι τῆς Σοπότσανι ἔχουν ὄγκον καὶ πλαστικότητα πολὺ μεγαλυτέραν. Εὐρέα πρόσωπα, γεμᾶτα δύναμιν καὶ ζωντανὴν ἔκφρασιν στηρίζονται μὲ ἀσφάλειαν ἐπὶ στιβαρῶν λαιμῶν, οἱ ὁποῖοι πλατύτεροι κάτω δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἔχουν ἰσχυρῶς ριζώσει ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου κορμοῦ. Εἰς τὴν Νάξον ὄχι μόνον οἱ λαιμοὶ τῶν Ἁγίων εἶναι λεπτότεροι, ἀλλὰ καὶ καθόλου αἱ δισδιάστατοι μετρίου μεγέθους μορφαὶ διαφέρουν ἀπὸ τὰς κλασσικῆς ἐμπνεύσεως μνημειώδεις παραστάσεις τῆς Σοπότσανι. Παρὰ ταῦτα ἡ μετριότης τοῦ ἁγιογράφου τῆς Νάξου δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτυχῆ σχεδίασιν ἢ ἀντιγραφὴν λεπτομερειῶν — χεῖρες τοῦ Ἁγίου Λεοντίου — ἢ

---

[1] Τὸ πρᾶγμα διαπιστοῦται καὶ ἐκ τῆς παραβολῆς τοῦ τρόπου ἀποδόσεως τῶν ὤτων. Τὰ ὦτα τοῦ Ἁγίου τῆς Νάξου διακρίνει ἁπλούστευσις καὶ σχηματοποίησις.

[2] G. Millet-A. Frolow, ἔ.ἀ., πίν. 36².

[3] Vojislav Durić, Sopoćani, Beograd (σερβ.) 1963, πίν. XXXV, XLVIII.

[4] G. Millet-A. Frolow, ἔ.ἀ., πίν. 36.

τὴν μετὰ χάριτος ἀπόδοσιν τῆς κλίσεως τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἄρχοντος Μιχαὴλ μὲ τὸ μακρόν, λεπτόν, ἐπίπεδον πρόσωπον.

Αἱ τοιχογραφίαι τῆς Νάξου δὲν εἶναι ἀμιγῶς λαϊκαί. Ἔχουν φιλοτεχνηθῆ ἀπὸ λαϊκώτερον ζωγράφον ὁ ὁποῖος, δεχθεὶς ἐπίδρασιν τῆς μεγάλης τέχνης, δὲν κατώρθωσε νὰ ὑψωθῇ μέχρι τῆς ἰδικῆς της σφαίρας.

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Ο «ΑΛΑΝΙΚΟΣ» ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΑΝΙΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΚΑΙ Η ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ ΘΡΟΝΟΝ ΑΝΑΡΡΗΣΙΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΤΟΥ Β′

(χρονολογικὴ διακρίβωσις)

Διεσώθη μέχρις ἡμῶν ἐπιστολὴ μακροτάτη φέρουσα τὸν τίτλον *«Θεοδώρου ἐπισκόπου Ἀλανίας λόγος ἐπιστολιμαῖος πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τοὺς ἐνδημοῦντας τῶν ἐπισκόπων, εἰ καὶ διὰ τὰ συμβάντα παρεκτέτακται, καίτοι τὰ πλείω συντέμνων. Ἐπιγέγραπται δὲ Μετὰ τὴν χειροτονίαν ἢ Ἀλανικός»*[1].

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτή, παρὰ τὸ ἀόριστον καὶ πλῆρες ῥητορικῶν σχημάτων καὶ ἀλληγοριῶν ὕφος της τὸ ὁποῖον καθιστᾷ πολλάκις ἀκατανόητον τὸ περιεχόμενον, ἀποτελεῖ σημαντικὴν ἱστορικὴν πηγήν. Ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτων εἰς αὐτὴν τὰ κατὰ τὴν μετάβασιν εἰς τὴν ἕδραν του, εἰς τὴν Ἀλανίαν τοῦ Καυκάσου[2], περιγράφει τὰς περιπετείας τὰς ὁποίας ὑπέστη κατὰ τὸ ταξίδιόν του διὰ τῆς Ταυρικῆς χερσονήσου (Κριμαίας), παρέχει δὲ σημαντικὰς εἰδήσεις περὶ τῶν Ἀλανῶν τῆς Ταυρικῆς καὶ τῶν ἐν Χερσῶνι πραγμάτων (παράγρ. δ′-η′), ὡς καὶ περὶ τῆς καταστάσεως τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας τῆς

[1] Ὁ λόγος ἐξεδόθη ὑπὸ A. Mai, Patrum Nova Bibliotheca, τόμ. 6, σελ. 379-397 καὶ Migne, P.G., τόμ. 140, στ. 387-414. Πρβλ. καὶ Ju. Kulakovskij, Episkopa Feodora «Alanskoe Poslanie» (=Ἐπισκόπου Θεοδώρου «Ἀλανικὴ Ἐπιστολή»), ἐν Zapiski Odesskago Obščestva Istorii i Drevnostej, τόμ. 21/2 (1898), σελ. 11-14 (εἰσαγωγή), 15-27 (ῥωσικὴ μετάφρασις).

[2] Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἕδρας Ἀλανίας, βλ. V. Grumel, Date de la conversion des Alains et archevêché d'Alanie, ἐν Échos d'Orient, 33 (1934), σελ. 57-58 καὶ S. Vailhé, ἄρθρον Alania, ἐν Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique, 1 (1912), στ. 1334-8. Σημειωτέον ὅτι ὁ W. Tomaschek, Die Goten in Taurien, Βιέννη 1881, σελ. 42, τοποθετεῖ τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Θεοδώρου Ἀλανίας ἐν τῇ Ταυρικῇ: εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐπιστολῆς ὁμιλεῖ διὰ μακρῶν περὶ τῶν Ἀλανῶν κατοίκων τῆς Ταυρικῆς, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὅμως ἕδρα αὐτοῦ εὑρίσκετο ἀναμφιβόλως εἰς τὴν Ἀλανίαν τοῦ Καυκάσου (πρβλ. καὶ V. Vasiljevskij, Istoričeskija svedenija o Surože (=Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Σουγδαίας), ἀναδημοσ. ἐν Trudy (=Ἔργα), τόμ. Γ′, Πετρούπολις 1915, σελ. CLXVIII-CLXIX). Οἱ Ἀλανοὶ τῆς Ταυρικῆς οὐδέποτε ἐγνώρισαν ἰδίαν ἐκκλησιαστικὴν ἕδραν.

Ἀλανίας (παράγρ. ιγ′-κϛ′), ὑπαινίσσεται δὲ ἐπιδρομήν τινα τῶν «Σκυθῶν» κατὰ τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου (παράγρ. θ′).

Ὁ *Ἀλανικὸς* οὐδεμίαν χρονολογικὴν ἔνδειξιν φέρει, ἡ δὲ χρονολόγησίς του ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὰ ἱστορικὰ συμβάντα τὰ ὁποῖα μνημονεύει. Μέχρι τοῦδε ἐπεκράτησεν ἡ ἄποψις ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη περὶ τὸ ἔτος 1240[1]. Ἡ χρονολόγησις ὅμως αὕτη δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰς περὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ *Ἀλανικοῦ* εἰδήσεις.

Πράγματι ὁ ἐπίσκοπος Ἀλανίας Θεόδωρος εἶναι καὶ ἄλλοθεν γνωστός. Οὗτος ἦτο ἀνὴρ πεπαιδευμένος, ἔγραψε δὲ μεταξὺ ἄλλων «Ἠθικὰ ἐν τμήμασι δέκα» καὶ λόγους θρησκευτικοῦ περιεχομένου[2]. Κατὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Β′ ἐν Νικαίᾳ (1222 ἢ 1223) ἐκφωνεῖ λόγον πανηγυρικόν[3], κατὰ δὲ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1226 μετέχει πατριαρχικῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου[4]. Μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο οὐδεμίαν μνείαν ἔχομεν πλέον περὶ αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα, ὁ Θεόδωρος ἀναφέρεται ὡς ἐπίσκοπος Ἀλανίας ἤδη κατὰ τὴν τρίτην δεκαετίαν τοῦ ΙΓ′ αἰ., εἶχε δὲ χειροτονηθῆ ἐπίσκοπος Ἀλανίας ἀσφαλῶς πρὸ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Γερμανοῦ τοῦ Β′ εἰς τὸν Οἰκουμε-

[1] Βλ. κυρίως Vasiljevskij, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. CLXVIII. Ju. Kulakovskij, Prošloe Tavridy (=Τὸ παρελθὸν τῆς Ταυρίδος), α′ ἔκδ., Κίεβον 1906, σελ. 94-95. (Τὴν β′ ἔκδοσιν τοῦ ἔτους 1914 δὲν ἠδυνήθην νὰ συμβουλευθῶ, ἐξ ὅσων ὅμως ἐμμέσως γνωρίζω ὁ Ρῶσος ἱστορικὸς δὲν ἐπέφερεν ἀλλαγὰς εἰς τὴν ἀρχικὴν χρονολόγησιν. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὴν ἀνωτέρω, σελ. 270 ὑποσ. 1, μνημονευθεῖσαν ῥωσικὴν μετάφρασιν τῆς ἐπιστολῆς δὲν χρονολογεῖ ταύτην ῥητῶς). A. Vasiliev, The Goths in the Crimea, Cambridge Mass. 1936, σελ. 167. Gy. Moravcsik, Byzantinoturcica, β′ ἔκδ., Βερολῖνον 1958, τόμ. Α′, σελ. 519.

[2] Πρβλ. Migne, P.G., τόμ. 140, στ. 385-386. K. Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Litteratur, Μόναχον 1897, σελ. 157 (=ἑλληνικὴ μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Α′, σελ. 312).

[3] Ὁ λόγος οὗτος φέρει τὸν τίτλον *«τοῦ Ἀλανίας ἐκείνου Θεοδώρου λόγος εἰς τὸν παναγιώτατον πατριάρχην Γερμανόν, ὅτε πρώτως τοῦ πατριαρχικοῦ ἐπέβη θρόνου»*, ὡς δὲ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ λόγου διεπιστώσαμεν, τὸ ὕφος αὐτοῦ εἶναι ἀπολύτως ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ «Ἀλανικοῦ». Ὁ λόγος εἶναι ἀνέκδοτος, διεσώθη δὲ εἰς ἓν μόνον χειρόγραφον τοῦ ΙΔ′ αἰ. τῆς Βοδλειανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ὀξφόρδης, τὸν Baroccianus 131, φφ. 185^r-186^v: πρβλ. H. Coxe, Catalogi manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae, pars prima recensionem codicum graecorum continens, Ὀξφόρδη 1853, σελ. 218. Μικρὸν ἀπόσπασμα τοῦ λόγου (ὁ ὁποῖος σημειωτέον οὐδὲν συγκεκριμένον ἱστορικὸν στοιχεῖον περιέχει) ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Σπ. Λαγοπάτη, Γερμανὸς ὁ Β′, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως-Νικαίας (1222-1240). Βίος, Συγγράμματα καὶ Διδασκαλία αὐτοῦ. Ἀνέκδοτοι ὁμιλίαι καὶ ἐπιστολαί, Τρίπολις 1914, σελ. 19. Περὶ τοῦ λόγου, βλ. ἐπίσης K. Krumbacher, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 174 καὶ H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reiches, Μόναχον 1959, σελ. 689.

[4] Βλ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τόμ. Δ′, Πετρούπολις 1897, σελ. 114.

νικὸν θρόνον[1]. Ἐξ ἄλλου, ὡς ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ κειμένου συνάγεται, ὁ *Ἀλανικὸς* ἀναφέρεται, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀμφιβολίας, εἰς τὴν μετὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Θεοδώρου, διὰ πρώτην φορὰν μετάβασιν τούτου εἰς τὴν ἕδραν του[2]. Πάντα ταῦτα ἀποκλείουν τὴν συγγραφὴν τοῦ *Ἀλανικοῦ* κατὰ τὸ ἔτος 1240 καὶ τοποθετοῦν τὴν ἐπιστολήν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὰ συμβάντα τὰ ὁποῖα ἀναφέρει, μίαν περίπου εἰκοσαετίαν ἐνωρίτερον.

Τὸ γεγονὸς ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν ταύτισιν καὶ χρονολόγησιν τῆς ἐναντίον τῆς ταυρικῆς πόλεως τοῦ Βοσπόρου ἐπιδρομῆς «τῶν Σκυθῶν», τὴν ὁποίαν ὁ Θεόδωρος Ἀλανίας ὑπαινίσσεται: μέχρι τοῦδε ἐπεκράτει ἡ ἄποψις ὅτι πρόκειται περὶ ταταρικῆς ἐπιδρομῆς τοῦ ἔτους 1240, γενομένης ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς δευτέρας μεγάλης ἐπιδρομῆς τῶν Τατάρων κατὰ τῆς Εὐρώπης (1238 - 1242)[3]. Ἡ νέα ὅμως χρονολόγησις τῆς ἡμετέρας πηγῆς ἀνατρέπει τὴν ἄποψιν ταύτην καὶ ἐπιβάλλει νέαν ἐξέτασιν τοῦ ὅλου θέματος.

Συγκεκριμένως ὁ Θεόδωρος Ἀλανίας ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἀπὸ τῆς Χερσῶνος *«τὴν ὁδὸν ἐσκοποῦμεν, ὡς ἂν ἕκαστος τὸν σκοπὸν τῆς ἀφετηρίας εἶδε, τὴν ἰθὺ Βοσπόρου ἐτέμνομεν· ἑδείδου δὲ ὅ τε καιρὸς χειμῶνος ἄγων τὰ μέσα, καὶ τῶν Σκυθῶν ἡ κατὰ τοῦ Βοσπόρου τηνικαῦτα ὁρμὴ διεκώλυεν· εἰ καὶ ἡμεῖς ἐβιάζομεν τὴν ὁδόν, ἐξ οὗ καὶ διηλέγχωμεν ἄπρακτοι. Τίς ἂν εἴποι τὰ σκυθικά; τίς θρηνήσει ἅ τε ἴδοιμεν, ἅ τε πάθοιμεν;»*[4]. Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου συνάγεται ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Θεόδωρος, ὁδεύων *ἐν καιρῷ χειμῶνος* διὰ τοῦ Βοσπόρου πρὸς τὴν ἕδραν του, ἀντιμετώπισε πολλὰς δυσχερείας ἕνεκεν ἐπιδρομῆς τινος κατὰ τῆς πόλεως ταύτης. Οἱ ἐπιδρομεῖς, τοὺς ὁποίους ὁ συγγραφεὺς ἀρχαΐζων ἀποκαλεῖ *Σκύθας*[5], δύνανται κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην νὰ ταυτισθοῦν μόνον πρὸς τοὺς

---

[1] Οὐχὶ ὀρθῶς ὁ A. Vasiliev, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 167, ὑποθέτει ὅτι ὁ Θεόδωρος ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Ἀλανίας ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ.

[2] Πρβλ. τὸν τίτλον τῆς ἐπιστολῆς: «...*ἐπιγέγραπται δὲ Μετὰ τὴν χειροτονίαν ἢ Ἀλανικός*»: Migne, P.G., τόμ. 140, στ. 387 - 8, πρβλ. καὶ αὐτόθι, στ. 388 (προοίμιον) καὶ στ. 397 D. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη ἔτη τινὰ μετὰ τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα περιγράφει, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ προοιμίου (αὐτόθι, στ. 387 κέ.): *Πῶς ἡμῖν ἂν ἔχοι τὰ τῆς ὁδοῦ ἐκ πολλοῦ οἶδ' ὅτι καὶ πρότερον μαθεῖν ἐζητεῖτε, καὶ νῦν ἔτι μᾶλλον, σύ τε ὁ μέγας ποιμήν, καὶ μετὰ τὸν πρῶτον εὐθύς, καὶ ὑμεῖς οἱ συμποιμένες, πῶς τὰ τῆς μακρᾶς ἐκδημίας καὶ τίς ἡ ταύτης ἐργασία...*». Ὁ Ju. Kulakovskij, Episkopa Feodora, σελ. 12, βασιζόμενος εἰς τὴν παράγρ. γ' τῆς ἐπιστολῆς ὑποθέτει ὅτι αὕτη ἐγράφη τρία ἔτη μετὰ τὸ ταξίδιον τὸ ὁποῖον περιγράφει.

[3] Περὶ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης τῶν Τατάρων κατὰ τῆς Εὐρώπης, βλ. τὴν πληρεστέραν περὶ τοῦ θέματος μελέτην τοῦ B. Spuler, Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland (1223 - 1502), Λιψία 1943, σελ. 15 κέ.

[4] Migne, P.G., τόμ. 140, στ. 397 (παράγρ. θ').

[5] Αἱ βυζαντιναὶ πηγαὶ χρησιμοποιοῦν συχνὰ τὸ ἀρχαῖον ἐθνικὸν ὄνομα *Σκύθαι*, διὰ νὰ δηλώσουν τοὺς ἑκάστοτε ἐγκατεστημένους καὶ τοὺς ἀπὸ Ἀνατολῶν ἐπερχο-

Κουμάνους, τοὺς Ρώσους ἢ τοὺς Ταρτάρους. Οἱ Κουμάνοι ὅμως, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐπεκτείνει τὴν κυριαρχίαν των ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Ταυρικῆς, διέκειντο φιλικῶς πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς χερσονήσου, εἶχον παλαιότερον ὑπερασπίσει αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἐπιδρομέων, εἶχον δὲ μεγάλα οἰκονομικὰ συμφέροντα εἰς τὴν περιοχήν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς Ρώσους[1]. Ἐξ ἄλλου ἀμφότεροι ὑφίσταντο τότε μεγάλας καταστροφὰς ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Τατάρων, ὥστε θὰ ἦτο δυσεξήγητον ἀλλὰ καὶ δυσχερὲς νὰ ἐπιχειρήσουν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν πόλεων τῆς Ταυρικῆς. Ἀντιθέτως οἱ Τάταροι, ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεών των κατὰ τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης τῶν ἐτῶν 1222 - 1223[2], ἐνήργησαν, ὡς γνωστόν, ἐπιδρομὴν κατὰ τῆς γείτονος τοῦ Βοσπόρου πόλεως Σουγδαίας. Ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη χρονολογεῖται τὴν 27 Ἰανουαρίου 1223[3], ἤτοι κατὰ τὰ μέσα τοῦ χειμῶνος 1222 - 1223. Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστόν, ὅτι μετὰ τὴν μάχην τοῦ Κάλκα (μικροῦ ποταμοῦ ἐκβάλλοντος εἰς τὴν Μαιῶτιν λίμνην) τῆς 16 Ἰουνίου 1223, οἱ Τάταροι, ἀφοῦ κατεδίωξαν τοὺς ἀντιπάλους των Ρώσους καὶ Κουμάνους μέχρι τοῦ Δνειπέρου, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Ἀσίαν[4], πρὸ τοῦ ἐπομένου χειμῶνος τοῦ 1223 - 1224. Πάντα τὰ ἀνωτέρω ἐπιτρέπουν νὰ συνάψωμεν τὴν ἐν τῷ *Ἀλανικῷ* ἀναφερομένην ἐπιδρομὴν «τῶν Σκυθῶν» κατὰ τοῦ Βοσπόρου πρὸς τὴν ἀσφαλῶς μεμαρτυρημένην ἐπίθεσιν τῶν Τατάρων κατὰ τῆς Ταυρικῆς γενομένην τὸν χειμῶνα τοῦ 1223[5].

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὸ ταξίδιον τοῦ Θεοδώρου Ἀλανίας εἰς τὴν ἕδραν του, δηλαδὴ τὸ περιεχόμενον τοῦ *Ἀλανικοῦ*, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1223.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεόδωρος Ἀλανίας εὑρίσκετο ἀκόμη ἐν Νικαίᾳ κατὰ τὴν

μένους λαοὺς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἄλλοτε Σκυθίας, πρβλ. Gy. Moravcsik, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σελ. 279 - 283. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὁ Gy. Moravcsik, αὐτόθι, σελ. 282, ταυτίζει τούτους πρὸς τοὺς Ταρτάρους.

[1] Περὶ τῶν σχέσεων Κουμάνων καὶ Ρώσων μετὰ τῶν κατοίκων τῆς Ταυρικῆς, βλ. Μαρίας Νυσταζοπούλου, Ἡ ἐν τῇ Ταυρικῇ χερσονήσῳ πόλις Σουγδαία ἀπὸ τοῦ ΙΓ' μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, Ἀθῆναι 1965, κεφ. «Ἡ Σουγδαία μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τῶν Τατάρων» (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

[2] Πρβλ. B. Spuler, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 12 - 14.

[3] Πρβλ. Μαρίας Νυσταζοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., κεφ. «Ἐπιδρομαὶ καὶ ἐγκατάστασις τῶν Τατάρων εἰς Νότιον Ρωσίαν καὶ Ταυρικὴν» καὶ τὴν ἐν ἐπιμέτρῳ ἔκδοσιν τῶν παρασελιδίων σημειώσεων τοῦ ὑπ' ἀρ. 75 χειρογράφου Ἁγ. Τριάδος Χάλκης, σημείωσις ἀρ. 8 (= ἔκδ. Ἀρχιμ. Ἀντωνίνου, ἐν Zapiski Odesskago Obščestva Istorii i Drevnostej, τόμ. 5 (1863), № 33).

[4] Πρβλ. Spuler, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 13.

[5] Ἐν τῷ «Ἀλανικῷ» ὁ Θεόδωρος Ἀλανίας, ὁμιλῶν περὶ Χερσῶνος, σημειώνει ὅτι «*ἡ πόλις μὲν ἐπένθει τὰ οἰκεῖα κακά. ἠτέκνου γὰρ μάχαιρα ἔξωθεν τῶν ἐθνῶν*», ὅπου πιθανῶς ὑπαινίσσεται τὴν μεγάλην ἐπιδρομὴν τῶν Τατάρων κατὰ τῆς Εὐρώπης.

εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀνάρρησιν Γερμανοῦ τοῦ Β', τὸ ὡς ἄνω συμπέρασμα βοηθεῖ εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ γεγονότος τούτου.

Ἡ χρονολόγησις τῆς ἀνόδου τοῦ Γερμανοῦ Β' εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως - Νικαίας παρέχει προβλήματα. Ὁ Γερμανὸς ἐγένετο πατριάρχης ὁπωσδήποτε κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας τοῦ Ἰωάννου Βατάτζη (1222 - 1254)[1], εἶναι δὲ ὑπό τινων παραδεδεγμένον ὅτι τοῦτο συνέβη κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου τοῦ 1222[2]. Ἡ χρονολόγησις αὕτη βασίζεται εἰς ὁμιλίαν, τὴν ὁποίαν ἐξεφώνησεν ὁ πατριάρχης Γερμανὸς κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν «ἁγίων καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων» καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὅτι *«ἤδη μὲν οὖν ὁλοτελὲς ἐνιαύσιον ἤνυσα κυκλοδρόμημα, ἐξ ὅτου... τὸ πανίερον τῆς ἀρχιερωσύνης ἐνεδυσάμην ἀξίωμα καὶ ὁ στέφανος τοῦ ἐνιαυτοῦ καθ' ὁλοκληρίαν περιηνέχθη καὶ τῇ ἀρχῇ καὶ τέλος εὐαρμόστως πάνυ συνήνωται»*[3]. Ἡ ἑορτὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Γερμανὸς ἐξεφώνησε τὴν ἐν λόγῳ ὁμιλίαν ἐταυτίσθη πρὸς τὴν ἑορτὴν τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων τῆς 30 Ἰουνίου, ἐπειδὴ δὲ ὁ πατριάρχης ρητῶς ἀναφέρει ὅτι παρῆλθεν ἀκριβῶς ἓν ἔτος ἀπὸ τῆς ἀνόδου αὐτοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἐθεωρήθη ὅτι τοῦτο συνέβη κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου τοῦ ἔτους 1222. Ἀλλ' ὅμως σῴζεται ἔγγραφον τοῦ προκατόχου τοῦ Γερμανοῦ, πατριάρχου Μανουὴλ τοῦ Α', φέρον χρονολογίαν *«κατὰ μῆνα σεπτέμβριον τῆς ια' ἐπινεμήσεως τοῦ ,ςψλα' ἔτους»*[4], ἤτοι Σεπτέμβριον τοῦ 1222. Ἡ ὕπαρξις τοῦ ἐγγράφου τούτου μαρτυρεῖ κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Μανουὴλ ὁ Α' ἦτο ἀκόμη πατριάρχης τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1222[5], κατὰ συνέπειαν δὲ

[1] Βλ. Ἀκροπολίτην, ἔκδ. Heisenberg, σελ. 32. Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, Διήγησις περὶ τῶν Ἐπισκόπων Βυζαντίου, Migne, P.G., τόμ. 147, στ. 465. Πρβλ. Alice Gardner, The Lascarids of Nicaea, The story of an empire in exil, Λονδῖνον 1912, σελ. 128 καὶ F. Cayré, ἄρθρον Germain (2), ἐν Dictionnaire de Théologie Catholique, τόμ. 6 (1915), στ. 1309.

[2] Πρβλ. Σπ. Λαγοπάτη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 25. V. Grumel, La Chronologie (Traité d'Études Byzantines, I), Παρίσιοι 1958, σελ. 437.

[3] Βλ. Λαγοπάτη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 260, στ. 9 - 13. Σημειωτέον ὅτι εἰς τοὺς λοιποὺς λόγους τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ (αὐτόθι, σελ. 214 κἑ.) οὐδὲν σχετικὸν στοιχεῖον περιέχεται.

[4] Βλ. F. Miklosich - I. Müller, Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana, τόμ. Δ', Βιέννη 1871, σελ. 298.

[5] Χωρὶς ἀναφορὰν εἰς τὸ ἀνωτέρω ἔγγραφον, ὁ V. Vailhé, ἄρθρον Constantinople, ἐν Dictionnaire de Théologie Catholique, 3 (1923), στ. 1310, ἀρ. 107 (116), χρονολογεῖ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου Μανουὴλ Α' κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1222, ὁ D. Nicol, The Despotate of Epiros, Ὀξφόρδη 1957, σελ. 91, περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1222, ὁ δὲ Ν. Τωμαδάκης, Σύλλαβος Βυζαντινῶν Μελετῶν καὶ Κειμένων, Ἀθῆναι 1961, σελ. 478, σημειώνει ὅτι ὁ Γερμανὸς ἐξελέγη πατριάρχης διαδεχθεὶς τὸν Μανουὴλ Α' μετὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1222. Ἐξ ἄλλου ὁ

ἀποκλείει τὴν χρονολόγησιν τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Γερμανοῦ Β' τρεῖς μῆνας ἐνωρίτερον, κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου 1222. Ὁ Γερμανὸς ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀσφαλῶς μετὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους τούτου.

Ἐξ ἄλλου σῴζεται ἐπιστολὴ τοῦ Γερμανοῦ Β' πρὸς τοὺς Κυπρίους, ἡ ὁποία, ὡς ρητῶς ἀναφέρεται, *«ἐπεδόθη μηνὶ καὶ ἰνδικτιῶνι τοῖς προγεγραμμένοις. ἔτους ,ςψλα'»*[1]. Τὸ ἔτος 6731 ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου 1222 μέχρι 31 Αὐγούστου 1223, ἐφ' ὅσον δὲ δὲν παραδίδεται ὁ μὴν ἀπολύσεως τῆς ἐπιστολῆς, τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετ' ἀσφαλείας, ὅτι αὕτη ἐπεδόθη ὁπωσδήποτε πρὸ τῆς 31 Αὐγούστου 1223.

Κατὰ ταῦτα, ἐκ τῶν δύο ἀνωτέρω ἐγγράφων συνάγεται μετὰ βεβαιότητος, ὅτι ὁ Γερμανὸς ἐγένετο πατριάρχης μετὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1222 καὶ πρὸ τῆς 31 Αὐγούστου 1223, ἡ ἀκριβὴς ὅμως ἡμερομηνία ἀναρρήσεως αὐτοῦ χρῄζει περαιτέρω ἐρεύνης.

Βεβαίως ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα ὁμιλία τοῦ πατριάρχου, τὴν ὁποίαν οὗτος ἐξεφώνησε κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἓν ἔτος ἀκριβῶς μετὰ τὴν ἀνάρρησίν του, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ ἀσφαλὲς στοιχεῖον διὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τοῦ γεγονότος. Παρατηροῦμεν ὅμως ὅτι ἡ μνεία τῆς ἑορτῆς τῶν «ἁγίων καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων» δὲν ἐπιβάλλει νὰ δεχθῶμεν ὅτι πρόκειται ἀπαραιτήτως περὶ τῆς ἑορτῆς τῆς 30 Ἰουνίου: εἰς τὸ Ὀρθόδοξον Ἑορτολόγιον ἀναφέρεται ἐπίσης ἡ ἑορτὴ τῆς Συνάξεως τῶν Ἑβδομήκοντα Ἀποστόλων, ἡ ὁποία τελεῖται τὴν 4 Ἰανουαρίου (ἢ κατά τινα Συναξάρια τὴν 3 ἢ τὴν 5 Ἰανουαρίου)[2] καὶ ἡ ὁποία ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἑορτὴ σημαντικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας[3]. Κατὰ ταῦτα

M. Le Quien, Oriens Christianus, τόμ. Α', Παρίσιοι 1740, στ. 278 - 279, ἀναφέρει ὅτι ὁ Μανουὴλ ἀπέθανε κατὰ τὰ τέλη Αὐγούστου - ἀρχάς Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους ὅμως 1221.

[1] Βλ. Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Β', Βενετία 1873, σελ. 5 - 14 (ἐκ χειρογρ. τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, Marc. DLXXV, φφ. 348 - 355). Τὸ κείμενον βλ. ἐπίσης ἐν Migne, P.G., τόμ. 140, στ. 601 - 622. Ἡ ἐπιστολὴ φέρει τὸν ἀκόλουθον τίτλον: *«Γερμανοῦ τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστολὴ σταλεῖσα ἐν τῇ νήσῳ Κύπρῳ παρά τε αὐτοῦ καὶ τῆς ἱερᾶς συνόδου, ἀρχιερατεύοντος ἐν τῇ αὐτῇ νήσῳ τοῦ κυροῦ Νεοφύτου καὶ ἀναγκαζομένου παρὰ Λατίνων ὑποταγῆναι αὐτοῖς»*.

[2] Πρβλ. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ἁγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, [Ἀθῆναι 1960], σελ. 51 - 52. Ἡ ἑορτὴ παραδίδεται ὑπὸ τῶν Συναξαρίων τῆς οἰκογενείας M*: βλ. Hip. Delehaye, Synaxarium Ecclesiae Costantinopolitanae, Βρυξέλλαι 1902, στ. 268_{53} καὶ 269_{43}. Πρβλ. ἐπίσης Νικοδήμου Ἁγιορείτου, Συναξαριστὴς τῶν Δώδεκα Μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, τόμ. Β', Βενετία 1819, καὶ Μηναῖον τοῦ Ἰανουαρίου (διορθωθὲν τὸ πρὶν ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου), Ἀθῆναι 1961, σελ. 63 κἑ.

[3] Τὴν ἑορτὴν τῶν 70 Ἀποστόλων γνωρίζουν καὶ οἱ συντάξαντες ἔμμετρα Καλενδάρια ὑπὸ τύπον ἐπιγραμμάτων ἢ λειτουργικῶν κανόνων, πρβλ. C. Giannelli,

δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Γερμανοῦ τοῦ Β' εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἢ περὶ τὴν 4 Ἰανουαρίου 1223 ἢ περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου 1223. Δυστυχῶς αἱ λοιπαὶ πηγαὶ δὲν παρέχουν ἀσφαλῆ στοιχεῖα ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἐκ τῶν δύο τούτων δυνατῶν χρονολογήσεων. Τὰ φιλογογικὰ κείμενα οὐδὲν σχετικὸν μαρτυροῦν· μόνον ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος σημειώνει ὅτι ὁ προκάτοχος τοῦ Γερμανοῦ Μανουὴλ ὁ Α' ἐπατριάρχευσεν *«ἔτη ε' μῆνας ζ'»* [1], ἐὰν δὲ οὗτος ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1217 [2], ὡς γενικῶς πιστεύεται, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀπέθανε τὸ ἀργότερον τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1222 — εὑρίσκεται δηλαδὴ ἐγγύτερον πρὸς τὴν πρώτην χρονολόγησιν κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰανουαρίου 1223, τοῦτο δὲ εἶναι ἐνδεικτικὸν στοιχεῖον ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἀσφαλὲς τεκμήριον. Ἐξ ἄλλου ἐκ τῆς πλουσιωτάτης ἀλληλογραφίας τοῦ Γερμανοῦ Β' μετὰ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου, τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου Βαρδάνη [3], ὡς καὶ μετὰ τοῦ Πάπα, τῶν Ἀρμενίων καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν ἢ πολιτικῶν προσώπων, οὐδὲν τὸ ἀποφασιστικὸν διὰ τὸ παρὸν θέμα δυνάμεθα νὰ ἀντλήσωμεν: αἱ ἐπιστολαὶ ἢ εἶναι μεταγενέστεραι τοῦ ἐπιμάχου ἔτους 1223 ἢ δὲν φέρουν χρονολογίαν καὶ δὲν δύνανται ἐξ ἄλλων στοιχείων νὰ χρονολογηθοῦν ἐπακριβῶς.

Δυστυχῶς δὲν ἐσώθη μέχρις ἡμῶν τὸ προοίμιον τῆς πρὸς τοὺς Κυπρίους

Tetrastici di Teodoro Prodromo sulle feste fisse e sui santi del calendario Bizantino, ἐν Analecta Bollandiana, 75 (1957), σελ. 321 - 322, Nº 42. Enrica Follieri, Il calendario in forma di canone di Teodosio Calociro, ἐν Mélanges Eugène Tisserant, II (Studi e Testi, 232), Città del Vaticano 1964, σελ. 142.

[1] Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, Διήγησις περὶ τῶν ἐπισκόπων Βυζαντίου, Migne, P.G., τόμ. 147, στ. 465.

[2] Πρβλ. V. Grumel, Chronologie, σελ. 437.

[3] Βλ. V. Vasiljevskij, Epirotica saeculi XIII, ἐν Vizantijskij Vremennik, 3 (1896), σελ. 233 - 299: ἀλληλογραφία τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου μετὰ τῶν πατριαρχῶν Μανουὴλ Α' καὶ Γερμανοῦ Β'. J. B. Pitra, Analecta sacra et classica spicilegio solesmensi. Juris ecclesiastici Graecorum selecta Paralipomena, τόμ. Ζ', Παρίσιοι - Ρώμη 1891, βλ. κυρίως σελ. 482 - 498, ὅπου ἡ ἀλληλογραφία Δημητρίου Χωματιανοῦ μετὰ τοῦ Γερμανοῦ Β'. Βλ. ἐπίσης Α. Μουστοξύδου, Delle cose Corcirese, τόμ. Α', Κέρκυρα 1848, σελ. XLIV - XLVI καὶ L - LVI (τοῦ ἐπιμέτρου), ὅπου ἐπιστολαὶ τοῦ Γεωργίου Βαρδάνη πρὸς τὸν Πατριάρχην. Περὶ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου, Γεωργίου Βαρδάνη καὶ Δημητρίου Χωματιανοῦ καὶ περὶ τοῦ ἔργου αὐτῶν, βλ. Ν. Τωμαδάκη, Οἱ λόγιοι τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, Ἐπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ., 27 (1957), σελ. 8 - 42, 43 - 56, 57 - 62, καὶ τοῦ αὐτοῦ, Σύλλαβος Βυζαντινῶν Μελετῶν, σελ. 385 - 422, 423 - 436, 437 - 442. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν ἐπιστολῶν τῶν τριῶν τούτων ἱεραρχῶν, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς πατριαρχείας Γερμανοῦ τοῦ Β', βλ. τὴν τελευταίαν μελέτην τοῦ R. J. Lœnertz, Lettre de Georges Bardanès, métropolite de Corcyre, au Patriarche œcuménique Germain II (1226 - 1227 c.), ἐν Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ., 33 (1964), σελ. 88 - 90, ὅπου καὶ ἡ παλαιοτέρα σχετικὴ βιβλιογραφία.

ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἐπιστολῆς, ὅπου προφανῶς ἐδηλοῦτο ὁ μὴν ἀπολύσεως αὐτῆς (πρβλ. ἐν τῇ τελειώσει: *μηνὶ καὶ ἰνδικτιῶνι τοῖς προγεγραμμένοις*), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἔλυε πιθανῶς τὸ ὅλον θέμα. Παρὰ ταῦτα ἡ ἀκολουθία τῶν ἀναφερομένων ἐν τῇ ἐπιστολῇ γεγονότων δύναται νὰ διαφωτίσῃ τὸ ἐπίμαχον τοῦτο ζήτημα. Πράγματι, εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τοῦ Γερμανοῦ Β' πρὸς τοὺς Κυπρίους, ἡ ὁποία ἐπεδόθη ὁπωσδήποτε πρὸ τῆς 31 Αὐγούστου 1223, ὁ πατριάρχης, ὁμιλῶν περὶ τῶν κακώσεων τὰς ὁποίας ὑπέστη ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ὑπὸ τῶν Λατίνων, δηλώνει ὅτι *«ἦν μὲν πρὸ πολλοῦ θρυλλούμενα ταῦτα καὶ εἰς τὰς ἀκοὰς τῆς ἡμετέρας ἐρχόμενα μετριότητος· τὰ νῦν δὲ καὶ ὁ θεοφιλέστατος τῆς κατὰ τὴν Κύπρον ἁγιωτάτης ἐπισκοπῆς Σολείας Λεόντιος καὶ ὁ εὐλαβὴς καθηγούμενος τῆς τῶν Ἀψινθίων μονῆς ἱερομόναχος Λεόντιος, πρὸς τὴν ἡμῶν ἀναπεμφθέντες μετριότητα... τὰς τοιαύτας συνοδικῶς ἀνήγγειλαν συμφορὰς ἐνώπιον τῆς ἡμῶν μετριότητος...»* καὶ ὅτι ἐγένοντο ἐν συνεχείᾳ μακραὶ συζητήσεις ἐν Συνόδοις, διὰ νὰ καθορίσουν τὴν στάσιν τοῦ Ὀρθοδόξου κλήρου τῆς Κύπρου ἔναντι τῶν ἀξιώσεων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας [1]. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸν Γερμανὸν Β' ἐπὶ μακρὸν ἀπησχόλησεν τὸ θέμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, πρὶν στείλῃ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην. Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν Λατίνων διώξεις τοῦ Ὀρθοδόξου κλήρου τῆς νήσου ἔλαβον συγκεκριμένην μορφὴν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους 1222, ἐνετάθησαν δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους τούτου, ὁπότε ἐξεδιώχθη καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Νεόφυτος [2]. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πρὸς τὸν πατριάρχην Γερμανὸν πρεσβεία τῶν Κυπρίων Ἱεραρχῶν — ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστολὴ — συνάπτεται στενότατα πρὸς τὰ συμβάντα ταῦτα [3], δὲν δύναται νὰ ἀπέχῃ

---

[1] Βλ. Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., κυρίως σελ. 7.

[2] Περὶ τῶν σχέσεων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου καὶ εἰδικώτερον περὶ τῶν διώξεων τὰς ὁποίας ὑπέστη ὁ Ὀρθόδοξος κλῆρος τῆς νήσου κατὰ τὰ ἔτη 1222 - 1223, βλ. Φ. Γεωργίου, Εἰδήσεις ἱστορικαὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, Ἀθῆναι 1875, σελ. 50 - 52. J. Hackett, Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, κατὰ μετάφρασιν καὶ συμπλήρωσιν Χ. Παπαϊωάννου, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1923, σελ. 123 - 126. G. Hill, A history of Cyprus, t. II - III. The frankish period (1192 - 1432), Cambridge 1948, σελ. 1047 - 1048. Πρβλ. ἐπίσης Κ. Χατζηψάλτη, Σχέσεις τῆς Κύπρου πρὸς τὸ ἐν Νικαίᾳ Βυζαντινὸν Κράτος, Κυπριακαὶ Σπουδαί, 15 (1951), σελ. 67 - 68. V. Laurent, La succession épiscopale des derniers archevêques Grecs de Chypre, de Jean le Crétois (1152) à Germain Pésimandros (1260), ἐν Revue des Études Byzantines, 7 (1949), σελ. 38, ὅπου ἀποκαθίσταται καὶ ἡ χρονολογία τῆς ἐκ Κύπρου ἐκδιώξεως τοῦ ἀρχιεπισκόπου Νεοφύτου. Τὸ θέμα τῆς ἀκριβοῦς χρονολογήσεως τῆς πρὸς τοὺς Κυπρίους πρώτης ἐπιστολῆς τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ δὲν ἐξετάζεται εἰς τὰς ἀνωτέρω μελέτας· μόνον ἐν V. Laurent, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 38, σημειοῦται, ἄνευ περαιτέρω σχολιασμοῦ, ὡς χρόνος ἐκδόσεως αὐτῆς ὁ Ἰούλιος 1223.

[3] Πρβλ. Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 7 - 8.

τούτων πολὺ χρονικῶς. Ἑπομένως θὰ ἦτο δύσκολον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀνάρρησις τοῦ Γερμανοῦ Β' — terminus post quem διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς πρεσβείας τῶν Κυπρίων — ἐγένετο περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου 1223. Κατὰ ταῦτα τὸ περιεχόμενον τῆς πρώτης πρὸς τοὺς Κυπρίους ἐπιστολῆς, συνηγορεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς χρονολογήσεως τῆς εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀνόδου Γερμανοῦ τοῦ Β' κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1223.

Πρὸς ἐπίρρωσιν τοῦ συμπεράσματος τούτου ἔρχονται τὰ περὶ τοῦ *Ἀλανικοῦ* καὶ τοῦ Θεοδώρου Ἀλανίας ἀνωτέρω ἐκτεθέντα. Ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὁ Θεόδωρος Ἀλανίας, ὁ ὁποῖος ἀνεχώρησε διὰ τὴν ἕδραν του, ὡς ἐκ τῶν πραγμάτων συνάγεται, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1223, εὑρίσκετο ἀκόμη ἐν Νικαίᾳ κατὰ τὴν τελετὴν τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Γερμανοῦ Β' εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Τοῦτο ὅμως δὲν θὰ ἦτο δυνατόν, ἐὰν τὸ γεγονὸς εἶχε λάβει χώραν περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου 1223. Ἀντιθέτως ἡ ἀκολουθία τῶν γεγονότων εὐκόλως ἑρμηνεύεται, ἐὰν ἡ ἀνάρρησις ἐγένετο ὀλίγον πρὸ ἢ κατὰ τὴν 4ην Ἰανουαρίου τοῦ 1223.

Συνοψίζοντες παρατηροῦμεν ὅτι ἐκ τῶν δύο δυνατῶν χρονολογήσεων τῆς ἀνόδου Γερμανοῦ τοῦ Β' εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον αἱ πηγαὶ — ὅσαι συνάπτονται πρὸς τὸ γεγονὸς τοῦτο — συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς πρώτης.

Κατὰ ταῦτα ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐρεύνης καταλήγομεν εἰς τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

1) Ὅτι ὁ *Ἀλανικὸς* τοῦ ἐπισκόπου Ἀλανίας Θεοδώρου ἀναφέρεται εἰς γεγονότα τὰ ὁποῖα συνέβησαν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1223 καὶ ὄχι κατὰ τὸ ἔτος 1240.

2) Ὅτι ὁ Γερμανὸς ὁ Β' ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὄχι κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου 1223 ἀλλὰ πιθανώτατα κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰανουαρίου 1223.

ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

Ο ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΗΣ ΠΑΤΜΙΑΔΟΣ ΔΑΝΙΗΛ ΚΕΡΑΜΕΥΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑ ΑΥΤΟΥ [1]

I

Κατὰ τὸν ιη' αἰῶνα μεταξὺ τῶν ἀκμαζουσῶν ἐν τῇ ὑποδούλῳ Ἑλλάδι σχολῶν, διεκρίνετο ἡ Πατμιάς [2], ἡ ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μακαρίου Καλογερᾶ τοῦ καὶ πρώτου ἐν αὐτῇ σχολαρχήσαντος [3].

---

[1] Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν τέως ἐγνωσμένων πονημάτων αὐτοῦ ὅρα: Σοφ. Οἰκονόμου, Βίος Γρηγορίου Εἰρηνουπόλεως καὶ Βατοπεδίου, Ἀθῆναι 1860, σσ. 16-17, Γεωργ. Ἰ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλὰς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον, Ἀθήνησι 1872, σ. 251, Σ. Ι. Βουτυρᾶ, Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας, ἐν Κωνσταντινουπόλει, Γ', 1881, σ.448, Α. Α. Δημητριέφσκη, Πατμιακὰ Σκαριφήματα (ρωσιστί), Κίεβον 1894, σσ. 128-140, Ἰωάν. Σακκελίωνος, Ἔγγραφα εἰς τὴν ἑλληνικὴν σχολὴν τῆς νήσου Σίφνου ἀναφερόμενα, ΔΙΕΕ, Β', 1885, σσ. 318-322, Μ. Η. Μαλανδράκη, Ἡ Πατμιὰς Σχολή, ἐν Ἀθήναις 1911, σσ. 21-28, 56-69, 71-72 κ.ἀ., Κλήμεντος Καρναπᾶ, Ἰάκωβος ὁ Πάτμιος, ἐν Ἱεροσολύμοις 1906, σσ. 28, 29, 32, Ἀρχ. Μελετίου Γαλανοπούλου, Ἡ Πατμιὰς τοῦ Γένους Σχολή, Ρόδος 1951, σσ. 14-15.

[2] Ματθ. Κ. Παρανίκα, Σχεδιάσματα..., ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867, σσ. 169-171, Κ. Μ. Κούμα, Ἱστορίαι τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων, ἐν Βιέννῃ 1832, ΙΒ', σσ. 555-557, Ἀθανασίου Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν, Κωνσταντινούπολις 1870, σσ. 314-315, Μ. Η. Μαλανδράκη, Ἡ Πατμιὰς Σχολή, ἐν Ἀθήναις 1911, Μιχαὴλ Μοκέα, Οἱ καθηγιασμένοι βράχοι τῆς νήσου Πάτμου. Ἡ περίπυστος Ἑλληνικὴ Σχολὴ Πατμιάς, Ἐκκλ. Φάρος, ΛΒ', 1933, σσ. 256-261, Παύλου Νικηταρᾶ, Ἡ Πατμιάς, Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις, Α', 1947, σσ. 388-389, 445-446, Ἀρχ. Μελετίου Γαλανοπούλου, Ἡ Πατμιὰς τοῦ Γένους Σχολή, Ρόδος 1951.

[3] Περὶ Μακαρίου Καλογερᾶ ὅρα: Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Γ', σσ. 504-514, Μ. Η. Μαλανδράκη, Περὶ τοῦ μεγάλου τοῦ γένους διδασκάλου Μακαρίου Καλογερᾶ, τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Πατμιάδος Σχολῆς καὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς σχολῆς ταύτης, Ξενοφάνης Γ', σσ. 39-43, 86-91, Ὁ αὐτός, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 1-11 κ.ἀ. Ἀρχ. Μελετίου Γαλανοπούλου, Μακάριος Καλογερᾶς, ἱδρυτὴς καὶ πρῶτος διευθυντὴς καὶ διδάσκαλος τῆς Πατμιάδος Σχολῆς, Ἐκκλησία, ΚΗ', 1951, σσ. 69-71, Μακάριος Καλογερᾶς ἐκ τοῦ βιβλίου Μ. Η. Μαλανδράκη, Ἡ Πατμιὰς Σχολή, ἐκδ. τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς Πάτμου, Πάτμος 1954, Ἀρχ. Μαξίμου Δασκαλάκη, Μακάριος Καλογερᾶς ἱδρυτὴς καὶ πρῶτος διδάσκαλος καὶ διευθυντὴς τῆς Πατμιάδος Σχολῆς, 1713-1737, Ἐπετηρὶς Πατμιάδος Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς ἐπὶ τῇ Δεκαετηρίδι αὐτῆς (1947-1957), Ἀθῆναι 1957, σσ. 24-27.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ δευτέρου σχολάρχου Γερασίμου Βυζαντίου[1] τὴν διεύθυνσιν (1740 - 1769) τῆς σχολῆς ἀναλαμβάνει κατόπιν διαθήκης αὐτοῦ ὁ μέχρι τότε χρηματίσας ὑποδιδάσκαλος αὐτῆς Βασίλειος Κουταληνὸς μοναχὸς ἐκ Προκονήσου[2]. Ἡ μακρὰ θητεία του δὲν ἀπέφερε τοὺς ἀναμενομένους καρπούς[3], οὓς πρότερον ἡ σχολὴ ἀπέδιδεν.

Γενομένης γνωστῆς τῆς ἐπικρατούσης ἐν τῇ σχολῇ ἀνωμάλου καταστάσεως (καὶ δὴ περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς τοῦ Βασιλείου) εἰς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἐφόρους τῆς σχολῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀποστέλλεται, ἀποφάσει τῆς Συνόδου, ὡς πατριαρχικὸς ἔξαρχος κατὰ Μάρτιον τοῦ 1769 ὁ παρεπιδημῶν ἐκεῖ πρώην ἡγούμενος τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Ἰωάσαφ Καλογερᾶς, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐξετάσῃ τὴν ὅλην κατάστασιν καὶ συντάξῃ ἀκριβῆ κατάλογον πάντων τῶν βιβλίων καὶ συγγραμμάτων τοῦ Μακαρίου καὶ Γερασίμου[4] καὶ διὰ κοινῆς ἀναφορᾶς κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ὑποβάλῃ ἔκθεσιν περὶ τῆς ὅλης διοικήσεως τοῦ Βασιλείου. Ὁ τελευταῖος ὑπεχρεοῦτο νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν ἔξαρχον ἐπιστρέφοντα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ἀπολογηθῇ. Μετὰ τοῦ ἀποσταλέντος πατριαρχικοῦ ἐξάρχου συναπεστάλη εἰς Πάτμον καὶ Δανιὴλ ὁ Κεραμεὺς ὡς διδάσκαλος τῶν γραμματικῶν μαθημάτων, ἐνῷ ὁ Βασίλειος περιωρίζετο εἰς τὴν διδασκαλίαν μόνον τῶν φιλοσοφικῶν[5].

Ὁ τότε Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Θεοδόσιος Β' (1769 - 1773) συνιστῶν τὸν μοναχὸν Δανιὴλ πρὸς τὸν ἡγούμενον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀδελφοὺς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ὡς καὶ πρὸς τοὺς προεστῶτας τῆς νήσου εἰς ἰδίαν ἐπιστολὴν[6] μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρει: «πρὸς δὲ τούτοις θέλετε δεικνύει τὴν πρέπουσαν ἀγάπην, τιμὴν καὶ φιλοφροσύνην πρὸς τὸν λογιώτατον διδάσκαλον κὺρ Δανιὴλ καὶ ὡς συμπατριώτην καὶ πεπαιδευμένον καὶ ἱκανώτατον εἰς ὅπερ διωρίσθη ἐπάγγελμα καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὄντα σεμνοῦ βίου καὶ χρηστῶν ἠθῶν ἄνδρα· καθὼς καὶ ⟨εἰς⟩ ὑμᾶς τοὺς αὐτόθι εἶναι γνωστός, ὁμοίως δὲ καὶ ἐνταῦθα ἐδοκιμάσθη ἱκανὸν καιρὸν καὶ ἔδωκε πεῖραν τῆς καλῆς αὐτοῦ διαθέσεως καὶ πολιτείας»· προσέτι δέ, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐλπίζει «καρπὸν προκοπῆς καὶ ἐπιδόσεως». Τοιοῦτος ἐφάνη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς σχολῆς ὁ τρίτος κατὰ σειρὰν τῶν περιπύστων σχολαρχῶν αὐτῆς.

---

[1] Πρβλ. ἐμὸν ἄρθρον περὶ Γερασίμου ἐν Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ Δ', Ἀθῆναι 1964, στ. 338 - 339.

[2] Μ. Η. Μαλανδράκης, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 13 - 21.

[3] Αὐτόθι, σσ. 160 - 162, 155 - 160, 166.

[4] Αὐτόθι, σσ. 15 - 16.

[5] Πρβλ. Πατριαρχικὸν σιγίλλιον Θεοδοσίου Β' περὶ διαρρυθμίσεως τῶν τῆς σχολῆς τοῦ ἔτους 1769, Μ. Η. Μαλανδράκης, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 155 - 160.

[6] Πρβλ. καὶ ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοῦ τῆς 21ης Ἰουλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, Μ. Η. Μαλανδράκης, αὐτόθι, σσ. 164 - 166.

II

Ὁ Δανιὴλ ἐγεννήθη ἐν Πάτμῳ περὶ τὰ μέσα τοῦ ιη' αἰῶνος, πιθανῶς περὶ τὸ 1745 - 1746, υἱὸς πτωχοῦ κεραμοποιοῦ ἐξ οὗ καὶ Κεραμεὺς ἐπωνομάσθη.

Περὶ τῆς εἰς Πατμιάδα φοιτήσεώς του, ἡ ἐν Πάτμῳ παράδοσις ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: Ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ὁ Δανιὴλ ἠσχολεῖτο μὲ τὴν κεραμοποιίαν, βοηθῶν τὸν πατέρα του εἰς τὸ ἔναντι τῆς Σχολῆς εὑρισκόμενον «καμίνι», τὰ ἐρείπια τοῦ ὁποίου καὶ σήμερον σῴζονται. Διψῶν διὰ μάθησιν κατὰ τὰς ἐλευθέρας ὥρας του μετέβαινεν εἰς Πατμιάδα, καθήμενος δὲ ἔξω τῆς θύρας τῆς αἰθούσης ἔνθα ἐδίδασκεν ὁ Γεράσιμος ὁ Βυζάντιος, ἐδιδάσκετο οὕτω, μὴ δυνάμενος νὰ παρακολουθήσῃ ἄλλως τὰ μαθήματα. Ἡμέραν τινὰ ὁ διδάσκαλος ἀπηύθυνε ἐρώτησιν εἰς κάποιον μαθητήν, ἀδυνατοῦντος δὲ τούτου νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα, ὁ μικρὸς Δανιὴλ ἐφώναξε ἔξωθεν τὴν ἀπάντησιν. Ἔσπευσε τότε ὁ διδάσκαλος νὰ ἴδῃ ποῖος ἦτο ὁ ἀπαντήσας καὶ ἔκπληκτος εἶδε τὸν Δανιήλ. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ τὸν λάβῃ ὁ Γεράσιμος ὑπὸ τὴν προστασίαν του ὡς κανονικὸν πλέον μαθητὴν τῆς Πατμιάδος[1].

Τὸ ὅτι ὁ Δανιὴλ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Γερασίμου πληροφορούμεθα καὶ ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ ἰδίου πρὸς τὸν Λιβύης Ἰωάσαφ, ἔνθα οὗτος καλεῖ τὸν Γεράσιμον «πατέρα ἡμῶν καὶ διδάσκαλον»[2]. Ἀργότερον ἐμαθήτευσε καὶ παρὰ τῷ Βασιλείῳ Κουταληνῷ[3].

Μετὰ τὴν ἀποφοίτησίν του ἐκ τῆς Πατμιάδος ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα ἐχρημάτισε διδάσκαλος ἐν τοῖς οἴκοις τῶν Καλλιμαχιδῶν καὶ Σούτσων, μεγάλων διερμηνέων τῆς Ὑψηλῆς Πύλης μέχρι τοῦ 1769 ὅτε καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Πάτμον καὶ ἀνέλαβε τὴν ἐν τῇ σχολῇ διδασκαλίαν τῶν γραμματικῶν μαθημάτων, ἐνῷ τὰ φιλοσοφικά, ὡς εἴπομεν, ἐξηκολούθει διδάσκων ὁ Βασίλειος Κουταληνὸς μέχρι τοῦ θανάτου του (1773)[4]. Μετὰ ταῦτα ἡ σχολαρχία περιῆλθεν εἰς τὸν Κεραμέα, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὁποίου ἡ Πατμιὰς ἀνέλαβε τὴν παλαιάν της αἴγλην. Οἱ μαθηταὶ προερχόμενοι ἐξ ὅλης τῆς Ἑλλάδος ὑπερέβαινον κατὰ τὰς πληροφορίας τοὺς ἑκατὸν ἢ τοὺς διακοσίους[5].

---

[1] Παν. Γ. Κρητικοῦ, Πατμιακὰ Τοπωνύμια, Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον Δ', 1963, σσ. 39 - 40.

[2] Μ. Η. Μαλανδράκης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 106 καὶ Μανουὴλ Ι. Γεδεών, Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες. Εἰδήσεις ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, 1500 - 1912, Ἀθῆναι 1936 - 1938, σσ. 348 - 349.

[3] Τοῦτο πληροφορούμεθα ἐξ ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀλεξανδρείας Παρθένιον Β'.

[4] Ἰωάν. Σακκελίων, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 319.

[5] Μ. Η. Μαλανδράκης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 22.

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς σχολαρχίας τοῦ Δανιὴλ ἐν τῇ Πατμιάδι ὑποδιδάσκαλος τῆς σχολῆς διετέλεσε μέχρι τοῦ 1781 ὁ μαθητής του Μισαὴλ Μαργαρίτης, μοναχὸς Πάτμιος, ὅστις δυσαρεστηθείς, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν σῳζομένων πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῶν τοῦ Πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' καὶ τῶν γερόντων καὶ ἐπιτρόπων τοῦ ρουφετίου τῶν γουναράδων ἐποπτῶν τῆς σχολῆς, ἀπῆλθεν εἰς Σίφνον παραμείνας ἐκεῖ μέχρι τοῦ 1793 [1]. Κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ ἀναφέρεται καὶ ἕτερος ὑποδιδάσκαλος ὡς βοηθὸς τοῦ Δανιὴλ ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ὠνομάζετο Μιχαήλ, ὡς συνάγεται ἐκ σημειώματος τοῦ Βατοπεδινοῦ κώδ. 225 [2]. Ἐξ ἐπιστολῆς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτρόπων τῆς σχολῆς τῆς 6ης Ἰουλίου 1792 [3] πληροφορούμεθα ἐπὶ πλέον ὅτι εἶχε μεταβῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ μακρὸν προφανῶς διάστημα, ὥστε νὰ ἀναγκασθῇ ὁ Δανιὴλ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐπάνοδον τοῦ πρώτου ὑποδιδασκάλου Μισαήλ.

Ὁ Δανιὴλ διηύθυνε τὴν σχολὴν μέχρι τοῦ 1801, νυχθημερὸν ἐργαζόμενος καὶ ἀναλίσκων τὸν βίον ὑπὲρ τῆς μορφώσεως τῶν νέων, πρὸς τὸ καλὸν τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀποκτήσας μεγάλην φήμην. Περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ 1795 - 1801, λόγῳ τῶν συχνῶν νόσων καὶ τοῦ ἐπερχομένου γήρατος [4], ὁ Δανιὴλ δὲν ἠδύνατο νὰ διευθύνῃ τὴν σχολὴν ὡς ἔδει οὔτε τακτικῶς νὰ διδάσκῃ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπέλθῃ ποιά τις χαλάρωσις εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ πειθαρχίαν ταύτης. Εἰς τοῦτο συνέτεινε καὶ ἡ τακτικὴ ἣν ἐτήρει ὁ Μισαὴλ ἐξερχόμενος πολλάκις καὶ διαμένων πλησίον τῶν οἰκείων αὐτοῦ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ στασιάσουν οἱ μαθηταί.

Γνωσθείσης τῆς τοιαύτης ἀνωμάλου καταστάσεως τῆς καθόλου λειτουργίας τῆς σχολῆς, ἐξ ἐπιστολῶν τῆς μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τῶν μαθητῶν καὶ τοῦ τότε ἐξορίστου καὶ ἐν Πάτμῳ διαμένοντος (1796) Πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἐφόρους ἐν Κωνσταντινουπόλει, δὲν ἐκρίθη μὲν σκόπιμος ἀλλαγή τις ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν ταύτης, πρὸς χάριν τοῦ Δανιὴλ ὡς φαίνεται, πλὴν ὅμως μετὰ «κοινῆς περισκέψεως» καὶ ἀποφάσεως τῶν ἐφόρων ἐγένοντο ὑποδείξεις καὶ παρατηρήσεις.

Ἐκ σῳζομένης ἐπιστολῆς τῆς 19ης Ὀκτωβρίου 1797 [5] τοῦ τότε Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' πρὸς τὸν ἡγούμενον καὶ πατριαρχικὸν ἔξαρχον Ἰωάσαφ καὶ τοὺς διδασκάλους Δανιὴλ καὶ Μισαὴλ πληροφορούμεθα τὰς πατρικὰς ὑποδείξεις πρὸς τοὺς τελευταίους, ὅπως ἀποκατασταθοῦν εἰς τὰς θέσεις των ἀμφότεροι, οἵτινες δυσαρεστηθέντες ὡς φαίνεται ἐπὶ τῇ ἐξεγέρσει τῶν μαθητῶν καὶ τῶν μηνυθέντων εἰς Κωνσταντινούπολιν εἶχον ἀπόσχει ἐκ τῶν παραδόσεων, «διὰ νὰ ἐπαναλάβῃ» ἡ σχολὴ «τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς καλλονὴν καὶ λαμπρότητα». Ὡρίζετο καὶ αὖθις ὁ μὲν Δανιὴλ διευθυντὴς (πρῶτος διδάσκαλος) «νὰ προΐσταται καὶ νὰ ἐφορεύῃ καὶ νὰ διορίζῃ τὰς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων», ὁ δὲ Μισαήλ, «νὰ ὑπείκῃ τῷ πρώτῳ διδασκάλῳ, καὶ νὰ ἐπιμελῆται περὶ τῆς εὐταξίας καὶ κοσμιότητος τῶν ἠθῶν τῶν φοιτώντων μαθητῶν, φυλαττομένης τῆς ἀρχαίας εὐνομίας καὶ τῆς καλῆς διοικήσεως τῆς σχολῆς ταύτης, χωρὶς τοῦ γίνεσθαι ἐς τοὐπιὸν παρείσφρησίν τινα ἢ βίαν ἢ ἄλλο τι ἀπᾷδον καὶ ἐναντίον εἰς τὰ συμφέροντα τῇ σχολῇ ταύτῃ».

Αἱ συστάσεις ἀπευθύνονται καὶ πρὸς τὸν ἡγούμενον: «νὰ ἐπαγρυπνῇς διὰ παντὸς καὶ νὰ προσέχῃς καλῶς, ὁποῦ νὰ μὴ γίνεταί ποτε ταραχή τις ἢ βία εἴς τε τὴν σχολὴν ταύτην..., οὐδὲ νὰ παρορῶνται περιφρονητικῶς τὰ δίκαια καὶ τὰ προσόντα αὐτοῖς ἀμφοτέροις, οὔτε ὅλως νὰ καταπατῶνται τὰ παρὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιχορηγηθέντα πάλαι καὶ νῦν προνόμια, οὔτε νὰ ἀνέχεσαι τὴν σμικροτάτην αὐτῶν βλάβην, ζημίαν τε ἢ ἐνόχλησιν, ἐπειδὴ παρὰ σοῦ ἡ Ἐκκλησία ἐξετάζουσα ἀπαιτήσει πάντως τὰς ὁπωσδήποτε συμβησομένας παρεκτροπὰς τῶν νομίμων καὶ καθηκόντων, καὶ τὰς γενησομένας ταραχάς, βλάβας τε ἢ ζημίας, καὶ ὀφείλεις δοῦναι τὰς ἀπολογίας εὐπροσώπους ἐν παντὶ καιρῷ».

Δυστυχῶς καὶ μετὰ τὴν τοιαύτην ἐπέμβασιν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀρθοῦν τὰ αἴτια τῆς ἀνωμάλου λειτουργίας τῆς σχολῆς, ἡ κατάστασις παρέμενεν ἡ αὐτή, ἐγκυμονοῦσα πλείστους κινδύνους.

Μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τὸ δεύτερον τοῦ Νεοφύτου Ζ' εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως ἀπεστέλλετο καὶ πάλιν τὴν 7ην Ἰουλίου 1800 ἑτέρα ἐπιστολὴ [1] κατόπιν τῶν νέων διαμαρτυριῶν τῶν μαθητῶν καὶ ἄλλων εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐκφραζόντων «τὴν ὀδύνην αὐτῶν καὶ θλῖψιν διὰ τὴν γενομένην πρὸς αὐτοὺς ἀμέλειαν τῆς ἀναγκαίας παραδόσεως τῶν μαθημάτων καὶ τῆς ὀφειλομένης διδασκαλίας».

Κατὰ τὰς νέας ὑποδείξεις ὁ Δανιὴλ ἕνεκα τοῦ γήρατος καὶ τῶν συχνῶν του ἀσθενειῶν μόνον δὶς ἢ ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ διδάσκῃ εἰς τοὺς τελειοφοίτους τῆς σχολῆς μὴ ἀφιστάμενος βεβαίως τῆς ὅλης

---

[1] Ἰωάν. Σακκελίων, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 322 - 325, Μ. Η. Μαλανδράκης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 108.

[2] Ἐν σ. 852 ἐγράφη ὑπό τινος μαθητοῦ «Τέλος καὶ τῷ διδασκάλῳ μου ρώμη 1787 μαΐου 3 ὅπου ἐφύγαμεν ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ καὶ ἐπήγαμεν εἰς τὸν διδάσκαλον (Δανιὴλ) νὰ μᾶς παραδίδῃ τὰ ἅπαντα τοῦ Βασιλείου· ἐτελειώθη ἐξ ἐμοῦ Μακαρίου Νατάλη υἱοῦ». Εὐστρατιάδου, Κατάλογος κωδδ. Βατοπεδίου, σ. 49.

[3] Ἰωάν. Σακκελίων, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 323 - 324.

[4] Πρβλ. ἐπιστ. Νεοφύτου Ζ' τῆς 7ης Ἰουλίου τοῦ 1800, αὐτόθι, σσ. 168 - 170.

[5] Πρβλ. Ἰωάν. Σακκελίωνος, Τοῦ ἀοιδίμου Πατριάρχου Γρηγορίου Ε, ἐπιστολὴ ἀνέκδοτος, Παρνασσὸς Ι', ἐν Ἀθήναις 1886, σσ. 372 - 374 καὶ Miklosich Müller, Acta et Diplomata Monasteriorum et Ecclesiarum Orientis III, σσ. 372 - 374.

[1] Μ. Η. Μαλανδράκης, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 168 - 170.

διοικήσεως αὐτῆς, ἐνῷ ἐπὶ πλέον τοῦ παρεχωρεῖτο « νὰ ἔχῃς ὅμως τὸ ἄνετόν σου τὸ νὰ ἐξέρχησαι δηλαδὴ τῆς σχολῆς καὶ νὰ παραμένῃς μίαν ἑβδομάδα καὶ δύο, τοῦτο δὲ παραβλέπεται καὶ συγκεχώρηται μόνον τῇ λογιότητί σου ὡς πρεσβύτῃ καὶ κεκμηκότι... ».

Ἡ στάσις τοῦ Πατριαρχείου ἔναντι τοῦ γεραροῦ πρεσβύτου ἦτο συγκαταβατική, ἀκριβῶς διὰ νὰ μὴ δυσαρεστηθῇ περὶ τὰς δυσμὰς τοῦ βίου του. Κατ' οὐσίαν ἡ φροντὶς τῆς σχολῆς ἀνετίθετο εἰς τὸν Μισαήλ.

Βεβαίως τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς σχολαρχίας τοῦ Δανιὴλ δὲν ἦσαν τόσον καρποφόρα ὅσον τὰ προηγούμενα. Αἱ ἐπισυμβᾶσαι ὅμως ἀτασθαλίαι, δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ ἀμαυρώσουν τὸ κλέος καὶ τὴν δόξαν τοῦ ἀνδρός.

Ὁ Νεόφυτος Βάμβας ἐγκωμιαστικῶς ὁμιλῶν περὶ τοῦ διδασκάλου Δανιὴλ ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ αὐτοῦ λέγει ὅτι ἦτο « ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ περιώνυμος » [1], ὁ δὲ Δ. Θερειανὸς [2] θεωρεῖ τοῦτον μετὰ τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη καὶ Εὐγενίου Βουλγάρεως ὡς τὸν διασημότερον τῶν συγχρόνων αὐτοῦ διδασκάλων.

Ὁ Δανιὴλ ὑπῆρξε πράγματι ἐκ τῶν διασημοτέρων γραμματοδιδασκάλων τοῦ ἔθνους κατὰ τὸν ιη' αἰ. Ὕμνον τῆς μορφώσεως καὶ τῆς ἀρετῆς του ἀποτελεῖ ἐπιστολὴ [3] πρὸς αὐτὸν τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ Δ' τῆς 1ης Μαΐου τοῦ 1781 λέγουσα μεταξὺ ἄλλων τὰ ἑξῆς: «...Ἀνήρ, ᾧ τινι μελέτη ἅπας ὁ βίος καὶ ὑπὲρ χρυσίον καὶ τοπάζιον, δαβιτικῶς εἰπεῖν, οἱ λόγοι ἡδεῖς, οὗτινος τῇ κεφαλῇ, καὶ ὡς ἐξ Ἑλικῶνος κατενεχθῆναι τὰς μούσας ὁμολογεῖται διὰ τὴν ἐν λόγοις δεινότητα καὶ οὐ διακένοις λόγοις, ἀλλὰ διὰ πράγμασιν (sic) ἀριδήλως ἐνδειξαμένου τὴν ἐνοῦσάν οἱ ἀρετήν τε καὶ τελειότητα, τί οὐκ ἂν εἴποι; τί οὐκ ἂν γράψαιτο, καὶ βαθυτάτην, ὡς εἰπεῖν αὔλακα ἐκ νοὸς καρπωσάμενος, ἀφ' ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βουλεύματα, καὶ καλλιεπείᾳ κεκοσμημένος, καὶ γλαφυρότητι, τῇ τε κατὰ φύσιν, καὶ τῇ ἐπεισάκτῳ καὶ διὰ τῶν λόγων προσγινομένῃ τοῖς φιλοπόνοις;... χαρίσαιτο δὲ (ὁ Θεὸς) καὶ τῇ ἐλλογιμότητί σου τὴν τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου καρποφορίαν διὰ σοῦ, καὶ τὴν κοινὴν πρὸς τὸ ἐξηπορημένον ἡμῶν γένος λυσιτέλειαν, ἥτις σκοπός σοι, καὶ πρόθεσις, ὡς ἄλλοι τε φασὶ καὶ ἡμεῖς πεπείσμεθα, ...Ζηλωταὶ γὰρ ἡμεῖς παιδείας καὶ φιλολόγων, ὧν τινων τὰ πρῶτα φέρειν τὴν σὴν λογιότητα, πολλοί, οὐκ ἐκ τῶν πολλῶν, ἀλλ' ἄνδρες ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ κεκοσμημένοι στεντορείᾳ τῇ φωνῇ κηρύττουσιν... » [4].

Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐτιμᾶτο ἰδιαιτέρως μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων κύ-

[1] Ἑστία Ε', 1887, σ. 545.
[2] Δ. Θερειανοῦ, Ἀδαμάντιος Κοραῆς Α', ἐν Τεργέστῃ 1889, σσ. 80-81.
[3] Ἀπαντητικὴ εἰς συγχαρητήριον γράμμα τοῦ Κεραμέως πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τῇ ἀναρρήσει του εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον.
[4] Μ. Η. Μαλανδράκης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 167.

κλων, μεγάλων διερμηνέων καὶ λογάδων καὶ τῶν πατριαρχῶν Θεοδοσίου Β' (1769-1773), Γαβριὴλ Δ' (1780-1785) καὶ τῶν διατελεσάντων μαθητῶν αὐτοῦ Γρηγορίου Ε' (1797-1798, 1806-1808, 1818-1821) καὶ Παρθενίου Β' Ἀλεξανδρείας (1788-1805). Ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Νεοφύτου Ζ' τὸ 1793, ἀναφυεισῶν ταραχῶν ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὡρίσθη διὰ πατριαρχικοῦ συνοδικοῦ γράμματος μετὰ τοῦ πρώην Κορίνθου Μακαρίου καὶ Γρηγορίου τινὸς ἱερομονάχου « ἐξαρχικὸς ἐπιτηρητὴς καὶ ἐπιστάτης εἰς ὅλην τὴν διοίκησιν τοῦ μοναστηρίου » ἐπιτραπεισῶν αὐτῷ « τῆς ἡγουμενίας τῆς ἐκκλησιαρχίας καὶ πάσης ἄλλης ἐπιστασίας τοῦ μοναστηρίου καὶ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ προνοίας » [1].

Εἰκόνα τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου τὸ ὁποῖον ἐπετέλεσεν ὁ Δανιὴλ κατὰ τὸ διάστημα τῆς σχολαρχίας του μᾶς δίδει ἡ πλειὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ [2], ὧν οἱ πλεῖστοι κατέλαβον σημαντικὰς θέσεις ἀργότερον καὶ εἰς τὰ γράμματα καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν προσενεγκόντες πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὸ δοῦλον Ἔθνος.

Μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρω: Μισαὴλ τὸν Μαργαρίτην, Παΐσιον τὸν Καραπατᾶν, Κύριλλον τὸν Σγουρομαλλινόν, Δωρόθεον τὸν Πρώιον [3], Γαβριὴλ Φιλαδελφείας [4], Γερμανὸν τὸν ἐν Καισαρείᾳ διδάσκαλον [5], Γρηγόριον Εἰρηνουπόλεως καὶ Βατοπεδίου [6], Ἰωάννην Τσελεπῆν, Γεράσιμον Γρηγορίνην, Δημήτριον Γαλανόν [7], Νεόφυτον Βάμβαν [8], Γρηγόριον Σαράφην, Ἰάκωβον Παγκώσταν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, Μακάριον Θηβαΐδος, Ἰγνάτιον Λέρνης, Γαβριὴλ Κεστεντηλίου καὶ Νεόφυτον Κλαυδιουπόλεως.

Ὁ Δανιὴλ ἐτελεύτησε τὴν 6ην Ἀπριλίου τοῦ 1801. Ὁ τάφος του εὑρίσκεται ἐν τῷ νάρθηκι τοῦ παρακειμένου εἰς τὸ Ἅγιον Σπήλαιον τῆς Ἀποκαλύψεως ἐν Πάτμῳ ναοῦ τῆς Ἁγίας Ἄννης, ἐπὶ τῆς πλακὸς δὲ αὐτοῦ ὑπάρχει τὸ ἑξῆς ἐπίγραμμα:

> *«Ὧδε Δανιὴλ τῆνος ὁ Πάτμιος, ὃν μετὰ Γαζῆν*
> *οἷον γραμματικῆς εὕρατο Ἑλλὰς ὅρον,*
> *κεῖται, φεῦ! κωφὴ κόνις ἃ μεγάλα ποτὲ αὐδᾶ*
> *μῶσά τε, τὼς πάντας πάντοθεν ἀγρομένα*

[1] Αὐτόθι, σ. 23.
[2] Πρβλ. Μ. Η. Μαλανδράκην, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 52-55.
[3] Πρβλ. Ν. Α. Φορόπουλον, Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία Ε', Ἀθῆναι 1964, στ. 274-276.
[4] Ὁ αὐτός, αὐτόθι Δ', στ. 121.
[5] Ὁ αὐτός, αὐτόθι, στ. 388-389.
[6] Ὁ αὐτός, αὐτόθι, στ. 804.
[7] Ι. Θ. Παπαδημητρίου, αὐτόθι, στ. 152-155.
[8] Ν. Β. Τωμαδάκης, αὐτόθι Γ', στ. 577-579.

νήσῳ ἐν ἀμφιρρύτῃ, σιγῶσα δὲ νῦν ἐνὶ Πάτμῳ.
Φεῦ! ποθέοντας ἔχει πένθεϊ τηκομένους» [1].

III

Ὁ Δανιὴλ ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, διακριθεὶς κυρίως ὡς διδάσκαλος τῶν γραμματικῶν μὴ στερούμενος ὅμως καὶ θεολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς μορφώσεως συνέβαλε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ προϋπάρχοντος συστήματος διδασκαλίας.

Κατήργησε τὴν λεγομένην Ψυχαγωγικὴν μέθοδον διδασκαλίας διὰ τοὺς ἀρχαρίους, εἰσήγαγε δὲ διὰ τοὺς προκεχωρημένους τὰς γραπτὰς ἑρμηνείας τῶν κειμένων καταγραφομένας ὑπὸ τῶν μαθητῶν εἰς ἰδιαίτερα τετράδια. Ἡ ἑρμηνεία παρὰ ταῦτα δὲν ἀπηλλάγη τῆς διὰ πολλῶν συνωνύμων ἀποδόσεως τοῦ νοήματος τῶν ἐννοιῶν.

Σχολαστικὴ ἦτο ἡ συντακτικὴ ἀνάλυσις τῶν κειμένων, ὅπως μᾶς τὴν παραδίδει ὁ ἴδιος ὁ Δανιὴλ εἰς τὰ ἀνέκδοτα εἰσέτι ἔργα του: «Εἰσαγωγὴ τοῖς μαθητιῶσιν Ἑλλήνων παισὶ περὶ τοῦ ὅπως δεῖ ἑρμηνεύειν τὸν κατὰ γραμματικὴν λόγον» καὶ εἰς τὸ «Περὶ συντάξεως καὶ γραμματικῆς» [2].

Ἄξιον σημειώσεως ἐνταῦθα τυγχάνει τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Δανιήλ, καθὰ ἀναγινώσκομεν καὶ εἰς τὰ προλεγόμενα τῆς γραμματικῆς Κ. Μ. Κούμα, ἐδημιούργησεν ἴδιον σύστημα γραμματικῆς, συγγράψας ἐπὶ τούτῳ καὶ ἑρμηνείαν εἰς τὸ Δ' βιβλίον τῆς γραμματικῆς Θεοδώρου Γαζῆ. Οἱ μαθηταὶ τῆς Πατμιάδος ἐκαλοῦντο ἐκ τούτου Γαζῖται κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τοὺς μαθητὰς τῶν σχολῶν Ἰωαννίνων, οἵτινες ὡς διδασκόμενοι τὴν γραμματικὴν τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρεως ἐκαλοῦντο Λασκαρῖται.

Ἐκ τῆς ἐπὶ μακρὸν διδασκαλίας τοῦ Δανιὴλ εἰς τὴν Πατμιάδα ἐξεπήδησαν πολλαὶ γραμματικαὶ καὶ ἑρμηνευτικαὶ πραγματεῖαι καταγραφεῖσαι ὑπὸ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καθ' ὃν χρόνον οὗτος ἐδίδασκεν. Ὑπὸ τῶν περιεχόντων τὰ τοιαῦτα ἔργα κωδίκων παρεδόθησαν ὀνόματα τῶν μαθητῶν του ὡς γραφέων αὐτῶν, οἷοι: Κύριλλος Πάτμιος ὁ Ρωμανίτης, Μακάριος υἱὸς Νατάλη [3], Γρηγόριος Πάτμιος Κανᾶς ἱεροδιάκονος [4], Φιλόθεος ὁ ἐξ Ἄνδρου [1], Δημήτριος, Τζέπος, Νικητός [2], Μεθόδιος ἱερομόναχος Πελοποννήσιος Βατοπεδινός [3], Ἰγνάτιος Ἀργεῖος ὁ ἀπὸ Πελοποννήσου (λαϊκὸν ὄνομα Ἰωάννης Κατζικογένης) [4].

[1] Κατὰ Ἰωάν. Σακκελίωνα τοῦτο ἐγράφη ὑπὸ τοῦ σχολαρχήσαντος (1809-1811) τῆς Εὐαγγελικῆς σχολῆς τῆς Σμύρνης Γαβριὴλ τοῦ ἐκ Βρυούλων, Ἀνασκευὴ τοῦ πλοῦ καὶ τῆς περιηγήσεως εἰς Πάτμον τοῦ κ. Μιλτιάδου Βρατσάνου σχολάρχου Σάμου, Σμύρνη 1861, σ. 9.

[2] Πρβλ. ἐκδιδόμενα ἀποσπάσματα τούτων παρὰ Μ. Η. Μαλανδράκη, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 60-61.

[3] Κῶδ. 225 Βατοπεδίου, Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος χειρογράφων, σ. 49.

[4] Κῶδ. Δοχειαρίου, Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος χφ. Ἁγίου Ὄρους, Α', σ. 262 καὶ κῶδ. 215 Βατοπεδίου, Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος χφ. Βατοπεδίου, σ. 47.

Τὰ γραμματικὰ ἔργα τοῦ Δανιὴλ τοῦ Κεραμέως εἶναι τὰ ἑξῆς: «Ἑρμηνεία εἰς τὸ τέταρτον τῶν εἰς τέσσαρα τῆς Γραμματικῆς τοῦ κυροῦ Θεοδώρου Γαζῆ, φιλοπονηθεῖσα χάριν τῶν φιλομαθῶν παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ τοῦ Πατμίου», «Ἔκθεσις γραμματικῆς κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν, φιλοπονηθεῖσα χάριν τῶν φιλομαθῶν παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ τοῦ Πατμίου», τὰ ὁποῖα ἐξεδόθησαν ὁμοῦ εἰς α' ἔκδοσιν ἐν Ἑνετίᾳ τὸ 1780 [5] καὶ ἔκτοτε ἐπανειλημμένως. Ἀντιθέτως ἀνέκδοτα παραμένουν τά: «Περὶ συμφωνιῶν καὶ πτώσεων», «Περὶ τοῦ ὅπως δεῖ ἑρμηνεύειν τὸν κατὰ γραμματικὴν λόγον» καὶ «Περὶ μορίων τινῶν παρὰ Δανιὴλ τοῦ Πατμίου, καὶ πρῶτον περὶ τῆς πρὸς τὸ ὄνομα συνεπείας τοῦ ὑποτακτικοῦ ἄρθρου».

Τὸ ἑρμηνευτικὸν ἔργον τοῦ Δανιὴλ ἀφορᾷ εἰς ἔργα κλασσικῶν, ἀλλὰ καὶ μεταγενεστέρων Ἑλλήνων συγγραφέων ὡς οἱ Θουκυδίδης, Ἰσοκράτης, Δημοσθένης, Ξενοφῶν, Ἀριστοτέλης, Πλούταρχος, Λουκιανός, Ἀλκίφρων, Ἀρισταίνετος, Φιλόστρατος, Λιβάνιος, Θεμίστιος.

Ἐκ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἡρμήνευσεν ἔργα τῶν Συνεσίου, Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου, Βασιλείου Μεγάλου, Γρηγορίου Θεολόγου, Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Βασιλείου Σελευκείας, Κοσμᾶ Μαϊουμᾶ, Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Φωτίου (ἐπιστολὴ πρὸς Μιχαὴλ ἄρχοντα Βουλγαρίας), Θεοδώρου Προδρόμου.

Πλὴν τούτων παρεδόθησαν καί τινες λόγοι τοῦ Δανιὴλ ἐκφωνηθέντες ἐπ' εὐκαιρίᾳ διαφόρων γεγονότων καὶ ἐπιστολαὶ πρὸς ἀρχιερεῖς καὶ ἄλλους διαπρεπεῖς ἄνδρας, περιεχόμεναι εἰς κώδικας τῶν βιβλιοθηκῶν Πάτμου καὶ Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης [6].

Κατωτέρω παρατίθεται κατὰ κώδικας ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῶν

[1] Κῶδ. ΜϚ' Ἁγιάσου, Α. Παπαδ.-Κεραμέως, Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, σ. 169.

[2] Κῶδ. 731 Βατοπεδίου, Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος χειρ., σ. 143.

[3] Κῶδ. 215 Βατοπεδίου, Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος χειρ., σ. 47.

[4] Κῶδ. 170 Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος χειρογράφων, ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Η', 1911, σ. 86.

[5] É. Legrand, Bibliographie Hellénique, XVIII s., II, 328-330, ἀρ. 998.

[6] Τινὲς τῶν λόγων καὶ ἐπιστολῶν ἐξεδόθησαν ὑπὸ Ἰωάννου Σακκελίωνος, Παρνασσὸς Ι', 1886, σσ. 219-226, Μέλητι Σμύρνης, ἔτος Β', 1873, φύλ. κζ' καὶ κη', Πανδώρα ΙΗ', 1868, σσ. 147-149. Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης ἐκάη κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1922, πρβλ. Ν. Βέην, BNJ III, 1922, σ. 444.

ἔργων τοῦ Δανιὴλ οἵτινες ἀπηρτίσθησαν κυρίως ἐκ μαθητικῶν τετραδίων, ὥστε κατὰ τὸ πλεῖστον νὰ περιέχουν ἀποκλειστικῶς ἔργα τοῦ Κεραμέως.

Οἱ περισσότεροι τούτων ἀπόκεινται εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, διότι πολλοὶ τῶν μαθητῶν του ἦσαν ἁγιορεῖται μοναχοί.

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

I. Μονὴ Ξενοφῶντος[1].

Κῶδ. 89 (791), ιη' αἰ.

«Ἑρμηνεία εἰς τὸ τέταρτον τῶν εἰς τέσσαρα τῆς Γραμματικῆς τοῦ κυροῦ Θεοδώρου Γαζῆ φιλοπονηθεῖσα χάριν τῶν φιλομαθῶν παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ τοῦ Πατμίου».

Κῶδ. 90 (792), ιη' αἰ.

«Ἔκθεσις γραμματικῆς κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν, φιλοπονηθεῖσα χάριν τῶν φιλομαθῶν παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ τοῦ Πατμίου».

Προηγεῖται προσφώνησις: «Τοῖς ἐντυγχάνουσι» καὶ «Τοῖς μαθητιῶσιν Ἑλλήνων παισὶ εἰσαγωγὴ περὶ τοῦ ὅπως δεῖ ἑρμηνεύειν τὸν κατὰ γραμματικὴν λόγον, οἷς καὶ τὸ χαίρειν ἀπονέμω».

II. Μονὴ Ζωγράφου[2].

Κῶδ. 6 (332), ιη' αἰ.

1. «Ἐξήγησις τοῦ σοφωτάτου Συνεσίου Ἐπιστολῶν ἑρμηνευθεῖσαι παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ τοῦ Πατμίου».
2. «Ἐξήγησις τοῦ Συνεσίου *Περὶ Βασιλείας*».
3. «Συνεσίου τοῦ σοφωτάτου Ἐξήγησις ἑρμηνευθεῖσα παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου διδασκάλου κυρίου Δανιὴλ Πατμίου τοῦ Κεραμέως *Περὶ Φαλάκρας ἐγκώμιον*».
4. «Ἐξήγησις τοῦ *Περὶ ἱερωσύνης λόγου* Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου».
5. «Ἐξήγησις εἰς τὸν *Περὶ στεφάνου* λόγον τοῦ ἐν ῥήτορσιν ἀρίστου Δημοσθένους».

III. Μονὴ Δοχειαρίου[3].

Κῶδ. 263 (2937), ιη' αἰ.

Δανιὴλ Κεραμέως τοῦ Πατμίου Ἐξηγήσεις εἰς Ἕλληνας συγγραφεῖς:

[1] Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος χειρογράφων Ἁγίου Ὄρους Α', ἐν Κανταβριγίᾳ 1895, σ. 72.
[2] Αὐτόθι, σ. 31.
[3] Αὐτόθι, σ. 262.

1. Βασιλείου τοῦ Μεγάλου *Πρὸς τοὺς νέους* καὶ *Κατὰ μεθυόντων* ὁμιλ. ιγ'.
2. Ἰσοκράτους *Πρὸς Δημόνικον, Πρὸς Νικοκλέα, Εὐαγόρου ἐγκώμιον, Πλαταϊκός, Πανηγυρικός.*
3. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου Ἐπιστολαί, *Λόγος καθ' Ἑλλήνων.*
4. Ἐξήγησις τοῦ Πλουτάρχου [ἀποφθέγματα βασιλέων καὶ στρατηγῶν].
5. Δημοσθένους *Ὀλυνθιακὸς* α', β', γ', *Φιλιππικὸς* α', γ'.
6. Θεμιστίου *Περὶ φιλίας.*
7. Ξενοφῶντος *Ἀπομνημονευμάτων* βιβλ. δ'.
8. Φωτίου *Ἐπιστολὴ πρὸς Μιχαὴλ ἄρχοντα Βουλγαρίας.*
9. Βασιλείου Σελευκείας Λόγοι.

Κῶδ. 264 (2938), ιη' αἰ.

Δανιὴλ Κεραμέως τοῦ Πατμίου Ἐξηγήσεις εἰς Ἕλληνας συγγραφεῖς.

1. Ἐπιστολαὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, λακωνικαί, Ἀριστοτέλους, Ἀλκίφρονος, Φιλοστράτου, Ἀρισταινέτου κλπ.
2. Συνεσίου *Φαλάκρας ἐγκώμιον*, Λόγος *Περὶ βασιλείας.*
3. Θεοδώρου Πτωχοπροδρόμου *Τετράστιχα εἰς τὴν Παλαιὰν Γραφήν.*
4. Θεμιστίου *Περὶ φιλίας.*
5. Πλουτάρχου *Περὶ παίδων ἀγωγῆς, Πῶς δεῖ χρῆσθαι τῇ ἀκοῇ.*
6. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου *Περὶ ἱερωσύνης.*
7. Λιβανίου Λόγοι *Πρὸς τοὺς Τρῶας*, Μελέτη γ', *Ἔχων τις γυναῖκα.*
8. Γρηγορίου πρεσβυτέρου *Βίος Γρηγορίου Θεολόγου.*
9. Συνεσίου Ἐπιστολαί.

IV. Μονὴ Ἁγίου Παντελεήμονος.

Κῶδ. 685 (6192), ιη' αἰ.

Δανιὴλ μοναχοῦ τοῦ Πατμίου διδασκάλου Γραμματική[1].

Κῶδ. 691 (6198).

Φ. 95α (Συνεσίου) «Ἐξήγησις *Περὶ φαλάκρας ἐγκωμίου* ἑρμηνευθεῖσα παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου διδασκάλου ἡμῶν Δανιὴλ Πατμίου τοῦ Κεραμέως»[2].

Κῶδ. 822 (6329), ιη' αἰ.

«Ἑρμηνεία εἰς τὸ τέταρτον τῶν εἰς τέσσαρα τῆς Γραμματικῆς τοῦ κυροῦ Θεοδώρου Γαζῆ, φιλοπονηθεῖσα χάριν τῶν φιλομαθῶν παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ Κεραμέως τοῦ Πατμίου».

Ἀρχ.: «Ἐπιβαλλομένῳ τὸ τέταρτον ἀναπτῦξαι τῆς τοῦ Γαζῆ Γραμμα-

[1] Σπ. Λάμπρος, ἔνθ' ἀνωτ., Β', 1900, σ. 414.
[2] Αὐτόθι, σ. 415.

τικῆς, ἀνάγκη καὶ περὶ εἰς τὰ τέσσαρα βιβλία τῆς κατ' αὐτὸν γραμματικῆς διαιρέσεως δι' ὀλίγων ἀποδοῦναι τὸν λόγον» Ἐν τέλει 1792 Ἰαν[ουαρίου] 8 Βιέννῃ (Μετὰ πολλῶν παρασελιδίων σημειώσεων)[1].

V. Μονὴ Βατοπεδίου.

Κῶδ. 170, ιθ' αἰ.

«Ἑρμηνεία εἰς τὸ τέταρτον τῶν εἰς τέσσαρα τῆς Γραμματικῆς τοῦ κυροῦ Θεοδώρου Γαζῆ φιλοποιηθεῖσα χάριν τῶν φιλομαθῶν παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ τοῦ Κεραμέως τοῦ Πατμίου»[2].

Κῶδ. 215, ιη' αἰ. (κολοβός).

1 φ. 50α. Ἐξήγησις τῶν τοῦ Ξενοφῶντος *Ἀπομνημονευμάτων* παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ τοῦ Κεραμέως.

2 φ. 58α. Ἐξήγησις τοῦ Ἐπιστολαρίου τοῦ σοφωτάτου Συνεσίου Κυρήνης παρὰ τοῦ διδασκάλου Δανιὴλ Πατμίου τοῦ Κεραμέως.

3 φ. 210α. Διάπτυξις εἰς τὸν *Περὶ βασιλείας* λόγον τοῦ σοφωτάτου Συνεσίου (παρὰ τοῦ αὐτοῦ Δανιήλ).

4 φ. 251α. Ἐξήγησις τοῦ *Περὶ φαλάκρας* λόγου τοῦ Λουκιανοῦ παρὰ τοῦ αὐτοῦ.

5 φ. 271α. Ἰσοκράτους *Πρὸς Δημόνικον παραινετικὸς* μετὰ σχολίων.

6 φ. 287α. Τοῦ αὐτοῦ *Πρὸς Νικολέα περὶ βασιλείας* μετὰ σχολίων.

7 φ. 301α. Τοῦ αὐτοῦ *Πρὸς Εὐαγόραν* μετὰ σχολίων.

8 φ. 322α. Τοῦ αὐτοῦ *Πλαταϊκὸς* μετὰ σχολίων.

9 φ. 331α. Θουκυδίδου *Δημηγορία Κλέωνος* μετὰ σχολίων.

10 φ. 333β. Τοῦ αὐτοῦ *Δημηγορία Διοδότου* μετὰ σχολίων.

11 φ. 343α. Τοῦ αὐτοῦ *Δημηγορία Πλαταιέων* μετὰ σχολίων.

12 φ. 347α. Τοῦ αὐτοῦ *Ἀπολογία Ἀρχιδάμου καὶ δημηγορία Πλαταιέων πρέσβεων.*

13 φ. 351α. Τοῦ αὐτοῦ *Ξυγγραφῆς τρίτης δημηγορία Μυτιληναίων* καὶ *Κορινθίων* μετὰ σχολίων.

14 φ. 368β. Τοῦ αὐτοῦ *Δημηγορία Ἀρχιδάμου, Κορινθίων, Ἀθηναίων, Κερκυραίων* μετὰ σχολίων.

15 φ. 386α. Τοῦ αὐτοῦ *Ξυγγραφῆς πρώτης* μετὰ σχολίων[3].

Κῶδ. 216, ιη' αἰ.

Φ. 4α-218β. Ἐξηγήσεις.

α. Ἐξήγησις τοῦ *Πρὸς Δημόνικον λόγου* τοῦ Ἰσοκράτους.

[1] Σπυρ. Λάμπρος, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 440.

[2] Σωφρ. Εὐστρατιάδου καὶ Ἀρκαδίου Βατοπεδινοῦ, Κατάλογος κωδίκων μονῆς Βατοπεδίου, Paris 1924, σ. 39.

[3] Αὐτόθι, σ. 46-47.

β. Τοῦ *Πρὸς Πλαταιεῖς* τοῦ αὐτοῦ.

γ. Λουκιανοῦ Σαμοσατέως *Ἐγκώμιον πατρίδος.*

δ. Τοῦ αὐτοῦ *Εἰς τὸ τυραννοκτόνος ἀνῆλθέ τις εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν.*

ε. Τοῦ αὐτοῦ τρίτος λόγος *Ἀποκηρυττόμενος.*

ς. Τοῦ αὐτοῦ *Περὶ διαβολῆς.*

ζ. Δημοσθένους οἱ 3 *Ὀλυνθιακοί.*

η. Τοῦ αὐτοῦ *Κατὰ Φιλίππου α'* καὶ *γ'*.

θ. Πλουτάρχου ὁ *Περὶ παίδων ἀγωγῆς* ἐξηγηθεὶς παρὰ Δανιὴλ Κεραμέως.

ι. Τοῦ αὐτοῦ *Περὶ τοῦ πῶς δεῖ χρῆσθαι τῇ ἀκοῇ.*

ια. Τοῦ αὐτοῦ *Περὶ πολυπραγμοσύνης*[1].

Κῶδ. 225, ιη' αἰ.

Ἐξηγήσεις.

1 σ. 233 Δημοσθένους *Ὀλυνθιακοὶ* (Ἐξηγηθέντες παρὰ Δανιὴλ τοῦ Πατμίου).

2 σ. 363 Λουκιανοῦ *Φιλία* (παρὰ τοῦ αὐτοῦ Δανιήλ)[2].

Κῶδ. 439, ιη' αἰ.

Λόγοι.

Φ. 155α. Βασιλείου τοῦ Μεγάλου λόγος περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας πρὸς Λιτόϊον ἐπίσκοπον Μελίτης ἑρμηνευθεὶς παρὰ τοῦ διδασκάλου ἡμῶν Δανιὴλ Πατμίου[3].

Κῶδ. 731, ιη' αἰ.

Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.

1 φ. 1α. Βίος Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου συγγραφεὶς παρὰ Γεωργίου Πεισοδέρου, ἑρμηνευθεὶς δὲ παρὰ Δανιὴλ Πατμίου.

2 φ. 34α. Ἐκ τῶν Γρηγορίου Θεολόγου ἐπιστολῶν· ἐξηγήσεις παρὰ Δανιὴλ Πατμίου τοῦ Κεραμέως.

3 φ. 133α. Ἐξηγήσεις τοῦ λόγου τοῦ εἰς τοὺς λόγους καὶ εἰς τὸν ἐξισωτὴν Ἰουλιανὸν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου· ἑρμηνεία τοῦ αὐτοῦ Δανιήλ.

4 φ. 157α. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου λόγος *Ἀπολογητικὸς τῆς εἰς Πόντον φυγῆς·* ἑρμηνεία τοῦ αὐτοῦ.

5 φ. 216α. Συνεσίου *Φαλάκρας ἐγκώμιον*[4].

VI. Μονὴ Λαύρας.

Κῶδ. Η 95 (750), ιη' αἰ. (κολοβός).

Φ. 79α. Θέματα παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ Πατμίου εἰς τὸ πρῶτον εἶδος

[1] Εὐστρατ.-Ἀρκαδίου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 47.

[2] Αὐτόθι, σ. 48.

[3] Αὐτόθι, σ. 86.

[4] Αὐτόθι, σ. 143.

τῶν ἐνεργητικῶν, εἰς τὸ β' καὶ γ' καὶ εἰς τὰ οὐδέτερα καὶ μέσα καὶ παθητικά, ὁμοίως θέματα εἰς τὰ οὐσιαστικά, πατρωνυμικά, κτητικὰ κλπ. Γυμνάσματα εἰς ἐπιστολικοὺς τύπους (φ. 129)[1].

Κῶδ. Θ 105 (967), ιθ' αἰ.

Γραμματική.

Ἔκθεσις τῆς τοῦ Θεοδώρου Γραμματικῆς κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν φιλοπονηθεῖσα χάριν τῶν φιλομαθῶν παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ τοῦ Πατμίου[2].

VII. Σκήτη Καυσοκαλυβίων.

Κῶδ. 33 (119), ιη' αἰ.

1 φ. 1α. «*Ἐξήγησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου Καισαρείας* παραδοθεῖσα παρὰ τοῦ διδασκάλου Δανιὴλ τοῦ Πατμίου μαγίου 13» εἰς τὸν α' Ψαλμόν.

2 φ. 18α. Βασιλείου τοῦ Μεγάλου «Λόγος εἰς τὸν ἕβδομον Ψαλμὸν παρὰ τοῦ Δανιὴλ μοναχοῦ τοῦ Πατμίου τοῦ Κεραμέως».

3 φ. 29. «Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου *Ἐξήγησις εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνεια τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*». Ἐν τέλει: † Καὶ τῷ διδασκάλῳ ῥώμη παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ τοῦ σοφωτάτου Πατμίου †.

4 φ. 46α. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου «[Ἐξήγησις] *εἰς τοὺς ἁγίους πάντας*».

5 φ. 70α. Τοῦ αὐτοῦ «*Λόγος εἰς τὸν ἅγιον ἀπόστολον Παῦλον*».

6 φ. 78α. Βασιλείου τοῦ Μεγάλου «*Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ Ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, παραίνεσις... Ἐξήγησις παρὰ Δανιὴλ Πατμίου σοφιστοῦ διδασκάλου».

7 φ. 86α. Τοῦ αὐτοῦ «*Ὁμιλίαι εἰς Ψαλμούς. Εἰς τὸν πρῶτον Ψαλμόν*».

8 φ. 100α. Τοῦ αὐτοῦ «*εἰς τὸν Ψαλμὸν*... [τὸν ἕβδομον]».

9 φ. 112α. Λιβανίου λόγων ἐξήγησις[3].

[1] Σπυρ. Λαυριώτου - Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος Κωδίκων Μεγίστης Λαύρας, Paris 1925, σ. 116.

[2] Αὐτόθι, σ. 150.

[3] Εὐλογ. Κουρίλα - Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος Κωδίκων Σκήτης Καυσοκαλυβίων, Paris 1930, σ. 70-71. Πρβλ. καὶ Σπυρ. Λάμπρου, ἔνθ' ἀνωτ. Β', σ. 465.

ΛΟΙΠΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΑΙ

I. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου Πάτμου.

Κῶδ. ΥΖ'.

(δ) Δανιὴλ Κεραμέως καὶ Μισαὴλ Μαργαρίτου τῶν σχολαρχῶν Πάτμου Ἐπιστολαί τινες[1].

Κῶδ. ΥΛΘ', ιη' αἰ.

«Σχόλια εἰς τὸ προοίμιον καὶ τὰς ἀνὰ πᾶσαν τὴν συγγραφὴν Θουκυδίδου δημηγορίας, φιλοπονηθέντα χάριν τῶν φιλομαθῶν παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ Πατμίου τοῦ Κεραμέως»[2].

II. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος.

Κῶδ. 1117, ιη' αἰ.

1. Στίχοι ἴαμβοι χρηστοηθείας πλήρεις παραφρασθέντες Δανιὴλ [Κεραμεῖ] τῷ Πατμίῳ.

2. Τοῦ αὐτοῦ: Τοῖς μαθητιῶσιν Ἑλλήνων παισὶν εἰσαγωγὴ περὶ τοῦ ὅπως δεῖ ἑρμηνεύειν τὸν κατὰ γραμματικὴν λόγον, οἷς καὶ τὸ χαίρειν ἀπονέμω.

3. Λουκιανοῦ τὸ *Ἐνύπνιον*.

4. Βασιλείου τοῦ Μεγάλου Λόγοι δύο.

5. Ἐκ τῶν ὑπὸ Κοσμᾶ καὶ Ἰωάννου ποιηθέντων Κανόνων τῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν ὁ *Εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ Σταυροῦ*, ὁ *Εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Σωτῆρος*, ὁ τοῦ *Μεγάλου Σαββάτου* καὶ *ὁ τοῦ Πάσχα*[3].

III. Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων.

Κῶδ. 201, ιη' αἰ.

«Ἑρμηνεία εἰς τὸ τέταρτον τῶν εἰς τέσσαρα τῆς Γραμματικῆς Θεοδώρου Γαζῆ, φιλοπονηθεῖσα χάριν τῶν φιλομαθῶν παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ Κεραμέως τοῦ Πατμίου»[4].

[1] Ἰωάν. Σακκελίωνος, Κατάλογος Πατμιακῆς Βιβλιοθήκης, Ἀθήνησιν 1890, σσ. 181-182.

[2] Αὐτόθι, σ. 198.

[3] Ἰωάν. Σακκελίωνος καὶ Ἀλκιβ. Σακκελίωνος, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1892, σ. 201.

[4] Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη Α', ἐν Πετρουπόλει 1891, σ. 282.

Κῶδ. 373, ιη' αἰ.

Φ. 248-455 «Ἐξήγησις τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γρηγορίου (Ναζιανζηνοῦ), ἑρμηνευθεῖσα παρὰ τοῦ κυρίου Δανιὴλ διδασκάλου Πατμίου, ᾧ ἔστω κλέος ἀείμνηστον»[1].

Κῶδ. 407, ιθ' αἰ.

Φ. 202-275. «,αωη' μαΐου κη'. Περὶ μορίων τινῶν παρὰ Δανιὴλ τοῦ Πατμίου, καὶ πρῶτον περὶ τῆς πρὸς τὸ ὄνομα συνεπείας τοῦ ὑποτακτικοῦ ἄρθρου»[2].

Κῶδ. 12, ιη'-ιθ' αἰ. (πρώην Ἱεροσολύμων Νικοδήμου).

Φ. 31-70β. Δανιὴλ τῷ Κεραμεῖ, διδασκάλῳ τῆς ἐν Πάτμῳ σχολῆς [ἐπιστολαί][3].

Κώδδ. Τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου.

Κῶδ. 55, ιθ' αἰ.

1 φ. 1-195. «[Ἐ]ξηγήσεις τῶν τοῦ Συνεσίου ἐπισκόπου Κυρήνης ἐπιστολῶν, ἑρμηνευθεῖσαι παρὰ τοῦ ἐν διδασκάλοις σοφολογιωτάτου καὶ ἀρίστου ἐν πάσῃ ἑλληνικῇ μαθήσει Δανιὴλ μοναχοῦ Κεραμέως τοῦ Πατμίου ἐν τῇ κατὰ Πάτμον πατριαρχικῇ σχολῇ».

2 φ. 203-253. «Εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀρκάδιον *Περὶ βασιλείας*· λόγος τοῦ Συνεσίου. Ἐξήγησις τοῦ Δανιήλ».

3 φ. 253-256. [Δανιὴλ Κεραμέως] *«Ἐγκώμιον τῶν ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ»*.

4 φ. 259-267β [Τοῦ αὐτοῦ] «Ἐξηγήσεις τοῦ σοφωτάτου Πλουτάρχου *Περὶ τῶν παίδων ἀγωγῆς*».

5 φ. 267β-268. [Δανιὴλ Κεραμέως] *«Εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ ἐγκώμιον»*.

6 φ. 279-339. «Ἐξήγησις τοῦ *Περὶ ἱερωσύνης λόγου* τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἑρμηνευθεῖσα παρὰ [τοῦ] ἀρίστου ἐν διδασκάλοις κυρίου Δανιὴλ Πατμίου Κεραμέως κατὰ τὸ ,αωα'ον»[4].

Κῶδ. 655, ιθ' αἰ.

1 φ. 1-123. «Δανιὴλ Πατμίου τοῦ Κεραμέως μετάφρασις τῶν ἐπιστολῶν Συνεσίου».

2 φ. 125-158. «Μετάφρασις τοῦ *Περὶ βασιλείας* εἰς Ἀρκάδιον λόγου τοῦ Συνεσίου».

3 φ. 165-268. «Ἐκ τῶν τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἐπιστολῶν ἐξηγήσεις παρὰ Δανιὴλ Πατμίου τοῦ Κεραμέως»[5].

---

[1] Ἀ. Παπαδ.-Κεραμεύς, ἔνθ' ἀνωτ., Α', σ. 394.
[2] Αὐτόθι, Α', σ. 412.
[3] Αὐτόθι, Γ', 1897, σ. 184.
[4] Αὐτόθι, Δ', 1899, σσ. 76-77.
[5] Αὐτόθι, Ε', 1915, σ. 212.

Κῶδ. 87, ιη' αἰ. (Νέας Συλλογῆς τῆς Πατρ. Βιβλιοθήκης).

1 φ. 49-113. «Ἐξήγησις τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου κυρίου κυρίου Δανιὴλ Κεραμέως τοῦ Πατμίου εἰς τὸν ἀπολογητικὸν λόγον τὸν *Περὶ ἱερωσύνης*».

2 φ. 113-241. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου *«Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον»*, μετὰ σχολίων. Εἶτα μετάφρασις αὐτοῦ ὑπὸ Δανιὴλ Κεραμέως.

3 φ. 326-465. Μετάφρασις Δανιὴλ Κεραμέως ἐπιστολῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου[1].

IV. Μυτιλήνης.

Κῶδ. 102, ιη' αἰ., Μ. Λειμῶνος.

1 φ. 2α. «Θέματα παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ Πατμίου».

2 φ. 42α. «Στίχοι ἴαμβοι χρηστοηθείας πλήρεις, παραφρασθέντες, Δανιὴλ τῷ Πατμίῳ χάριτι μέτρου εἰσαγωγικῶν χάριν»[2].

Κῶδ. 126, ιη' αἰ.

Κείμενα διαφόρων λόγων Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ· ψυχαγωγικὴ ἐξήγησις καὶ ἑρμηνεία αὐτῶν κατ' ἔκτασιν ὑπὸ διδασκάλου Πατμίου [ἴσως τοῦ Δανιὴλ Κεραμέως][3].

Κῶδ. 45, ιη' αἰ. τῆς ἐν τῷ Γυμνασίῳ Μυτιλήνης Βιβλιοθήκης.

Δανιὴλ Κεραμέως ἡ κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν γραμματική, ἧς ἡγοῦνται προοίμιον καὶ «τοῖς μαθητιῶσιν Ἑλλήνων παισὶν εἰσαγωγὴ περὶ τοῦ ὅπως δεῖ ἑρμηνεύειν τὸν κατὰ γραμματικὴν λόγον»[4].

Κῶδ. ΜϚ', ιη' αἰ. τῆς ἐν Λέσβῳ Κωμοπόλεως Ἁγιάσου.

1. Λόγοι Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ κανόνες ἰαμβικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ μετὰ ψυχαγωγικῆς ἑρμηνείας.

2. Παραφράσεις Δανιὴλ Πατμίου Κεραμέως μελετῶν τινων τοῦ Λιβανίου, τοῦ *Πρὸς τοὺς νέους* λόγου Βασιλείου Καισαρείας, καὶ τοῦ *Περὶ φιλίας* λόγου Θεμιστίου[5].

---

[1] Ἀθ. Παπαδ.-Κεραμεύς, ἔνθ' ἀνωτ. Ε', σσ. 380-381.
[2] Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη (Παράρτ. τῶν τ. ΙΕ'-ΙΗ' τοῦ περ. τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλ. Φιλ. Συλλόγου), ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884-1888, σ. 83.
[3] Αὐτόθι, σ. 92.
[4] Αὐτόθι, σ. 145.
[5] Αὐτόθι, σσ. 169-170.

V. Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία ἐν Ἀθήναις [1].

Κῶδ. 170, ιθ' αἰ.

1 φ. 5α. « Κανόνες τῶν πτώσεων τοῦ ἀρίστου ἐν διδασκάλοις κυρίου Δανιὴλ μοναχοῦ Πατμίου τοῦ Κεραμέως ».

2 φ. 46α. « Ἐγχειρίδιον τῆς εἰσαγωγῆς συντεθὲν παρὰ τοῦ σοφωτάτου κυρίου Δανιὴλ μοναχοῦ Πατμίου τοῦ Κεραμέως ».

3 φ. 52α. « Τοῖς μαθητ⟨ιῶσιν⟩ Ἑλλήνων παισὶν εἰσαγωγὴ περὶ τοῦ ὅπως δεῖ ἑρμηνεύειν τὸν κατὰ γραμματικὴν λόγον οἷς καὶ τὸ χαίρειν ἀπονέμω ».

VI. Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν [2].

Κῶδ. 191 (Β.Μ. 2806), ιη' - ιθ' αἰ.

1 φ. 114α. Θέματα κοινὰ Δανιὴλ τοῦ Πατμίου, εἰς τὸ α' εἶδος τοῦ ἐνεργητικοῦ. Ἀρχ. « Κάθε ἕνας ἀπὸ τοὺς χονδροτεχνίτας ἠξεύρει τὴν ὕλην του ».

2 φ. 117α. Εἰς τὸ β' εἶδος. Ἀρχ. « Ἐπειδὴ εἶναι χρεία εἰς τοὺς διδασκάλους νὰ φροντίζωσι τὴν προκοπὴν τῶν μαθητῶν τους »

3 φ. 118α. Εἰς τὸ γ' εἶδος. Ἀρχ. « Καὶ ὁποὺ μεγάλην βοήθειαν δίδουσιν οἱ ἰατροὶ εἰς τοὺς ἀσθενεῖς ».

4 φ. 118β. Εἰς τὰ ὑπαρκτικά. Ἀρχ. « Ὅποιος ἀγαπᾷ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς, ἂς μὴν εἶναι φίλος τῶν τροφῶν ».

5 φ. 119α. Εἰς τὰ ὁλοενεργητικά. Ἀρχ. « Δὲν λανθάνει τινὰ ἀπὸ ἐκείνους ὁποὺ πηγαίνουν εἰς τὰ σχολεῖα ».

VII. Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Κοζάνης [3].

Κῶδ. 37, ιθ' αἰ.

1 φ. 123 - 134β. Στίχοι ἴαμβοι χρηστοηθείας πλήρεις παραφρασθέντες Δανιὴλ τῷ Πατμίῳ.

2 φ. 304α - 375β. Εἰς τὸ πρῶτον εἶδος θέμα κατὰ Θεόδωρον παρὰ τοῦ Δανιὴλ Πατμίου.

---

[1] Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Η', 1911, σ. 85 - 86.

[2] Δημητρίου Ι. Πάλλα, Κατάλογος χειρογράφων τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, μέρος Γ', Ἀθῆναι 1955, σ. 83.

[3] Ἀντωνίου Σιγάλα, Ἀρχεῖα καὶ Βιβλιοθῆκαι Δυτικῆς Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 23.

VIII. Ρουμανικὴ Ἀκαδημία [1].

Κῶδ. 15 (657), ιη' αἰ.

1 φ. 229. Προηγεῖται προσφώνησις: « Τοῖς ἐντυγχάνουσιν ».

2 φ. 230. Τοῖς μαθητιῶσιν Ἑλλήνων παισὶν εἰσαγωγὴ περὶ τοῦ ὅπως δεῖ ἑρμηνεύειν τὸν κατὰ γραμματικὴν λόγον, οἷς τὸ χαίρειν ἀπονέμω. Ἀρχ. « Ἡ μὲν περὶ τὴν παιδείαν σχολή ».

IX. Bibliothèque Nationale (Paris) [2].

Κῶδ. Sup. Gr. 1143, ιη' αἰ.

1 σσ. 85 - 86, 94 - 97. Παράφρασις τοῦ Λόγου 38 εἰς τὰ Θεοφάνεια τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, « Παραδοθέντα ἀπὸ τοῦ σοφολογιωτάτου ἡμῶν διδασκάλου Δανιήλ », εἰς τὴν ᾤαν 1786 Δεκεμβρίου 16 (ἀποσπασματικῶς, πληρέστερον τὸ κείμενον ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὰς σελίδας 307 - 337).

2 σσ. 122 - 170. Παράφρασις τοῦ λόγου 45, εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (τὸ ὑπόμνημα λήγει εἰς τὸ μέσον τῆς σελίδος 170 καὶ εἰς τὰς λέξεις: « καὶ δὸς εἰς τὴν διπλῆν ἐρώτησιν διπλῆν τὴν ἀπόκρισιν »).

3 σσ. 338 - 368. Παράφρασις τοῦ λόγου 39 εἰς τὰ Ἅγια Φῶτα.

4 σσ. 369 - 373. Παράφρασις τοῦ Λόγου 40 εἰς τὸ Ἅγιον Βάπτισμα (τὸ κείμενον λήγει εἰς τὸ μέσον τῆς σελίδος 373 καὶ εἰς τὰς λέξεις « ἐνταφιάζεται, πνίγεται μέσα εἰς τὸ »), αἱ ὁποῖαι σχολιάζουν τὴν λέξιν βάπτισμα τοῦ Γρηγορίου.

5 σσ. 467 - 567. Παράφρασις τοῦ Λόγου 2, Ἀπολογητικά, « Ἀνάπτυξις παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου καὶ ἡμετέρου διδασκάλου κυρίου κυρίου Δανιὴλ τοῦ Πατμίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου εἰς τὸ τῆς ἱερωσύνης ἐπάγγελμα ἐπὶ τὸ ἁπλοῦν ».

6 σσ. 797 - 1046. Παράφρασις 207 ἐπιστολῶν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ καὶ 3 ἐπιστολῶν Ἁγίου Βασιλείου ὑπὸ τὸν τίτλον « Ἐξήγησις τῶν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου ἐπιστολῶν παραδοθ⟨εισῶν⟩ παρ' ἡμετέρου διδασκάλου κυρίου Δανιὴλ τοῦ κατὰ Πάτμον ».

Κῶδ. Sup. Gr. 1144, ιη' αἰ.

1 σσ. 65 - 80. Παράφρασις τῶν παραινετικῶν πρὸς Ἰουστιανὸν κεφαλαίων 1 - 31 τοῦ Ἀγαπητοῦ τοῦ διακόνου. Ἀρχ. « Ὦ βασιλεῦ Ἰουστινιανέ, ἐπειδὴ καὶ ἠξιώθης ἔχεις ἐπῆρες ἔλαβες παρὰ Θεοῦ » — τέλος κολοβὸν « ἀπὸ τὰ πρέποντα τὰ προσήκοντα τὰ ἁρμόζοντα τὰ δίκαια, δηλ[αδὴ] μήτε ».

---

[1] Constantin Litzika, Catalogul Manuscriptelor Greceşti Biblioteca Academiei Române, Bucureşti 1909, σ. 381.

[2] Ch. Asrtruc - M. L. Concasty, Catalogue des Manuscrits Grecs, III, Le supplément Grec, Paris MCMLX, σσ. 281 - 289.

2 σσ. 81 - 107. Παράφρασις τοῦ Ἰσοκράτους *Πλαταϊκοῦ, Τοῦ αὐτοῦ λόγος Πλαταϊκός*, λήγει εἰς τὰς λέξεις «οἱ Θηβαῖοι οἱ ὁποῖοι ἐποίησαν ἔκαμαν τὸ ἀνάπαλιν».

3 σσ. 139 - 164. Παράφρασις τοῦ πρὸς Δημόνικον λόγου τοῦ *Ψευδο-Ἰσοκράτους*.

4 σσ. 164 - 201. Παράφρασις τοῦ *Πρὸς Εὐαγόραν* λόγου τοῦ Ἰσοκράτους.

5 σσ. 201 - 206. Παράφρασις τοῦ Ἰσοκράτους *Πλαταϊκοῦ*, τέλος κολοβὸν «μεγάλην κόλασιν ἤτοι ἤθελαν μᾶς τιμωρί[αν»].

6 σσ. 331 - 466. Παράφρασις τοῦ Ἰσοκράτους *Παναθηναϊκοῦ*.

7 σσ. 539 - 621. Παράφρασις τοῦ Ἰσοκράτους *Πανηγυρικοῦ*.

8 σσ. 623 - 636. Παράφρασις τοῦ α' *Ὀλυνθιακοῦ* τοῦ Δημοσθένους.

9 σσ. 636 - 650. Παράφρασις τοῦ β' *Ὀλυνθιακοῦ*.

10 σσ. 650 - 663, 666 - 668, 664. Παράφρασις τοῦ γ' *Ὀλυνθιακοῦ*.

11 σσ. 664 - 665, 669 - 692. Παράφρασις τοῦ α' Φιλιππικοῦ τοῦ Δημοσθένους.

12 σσ. 692 - 720. Παράφρασις τοῦ γ' Φιλιππικοῦ. Ἐν τέλει *«Τέλος εἰς τὰς τοῦ Δημοσθένου* (sic) *ἐξηγήσεις»*.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Λ. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑΙ

HENRI GRÉGOIRE

Κορυφαῖος βυζαντινολόγος, θερμὸς φιλέλλην, ἀκαταπόνητος καὶ γλαφυρὸς χειριστὴς τῆς γραφίδος ὑπῆρξεν ὁ Henri Grégoire, τοῦ ὁποίου τὴν ἀπώλειαν ἐθρήνησεν ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη τὴν 30ὴν Σεπτεμβρίου 1964. Τὸν ἐνθυμούμεθα κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπίσκεψίν του εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸ 1960, ὅταν ὡμίλει εἰς τὸ ἀμφιθέατρον τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐνώπιον πυκνοτάτου ἀκροατηρίου. Ἡ φωνή του, ἐξησθενημένη ἀπὸ τὸ βάρος τῆς ἡλικίας, ἠκούετο ὡς φωνὴ Ἕλληνος. Καὶ συνεκινεῖτο ὁ σοφὸς ἑλληνιστὴς ὅταν τὸν διέκοπτον τὰ χειροκροτήματα τῶν ἀκροατῶν του καὶ ἐτόνιζε συνεχῶς τὴν ἀγάπην του πρὸς πᾶν τὸ Ἑλληνικόν. Διότι ὁ Grégoire ἠγάπα εἰλικρινῶς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐξετίμα τοὺς Ἕλληνας — καὶ τοὺς φιλολόγους καὶ τοὺς ἁπλοῦς ἀνθρώπους, καὶ τοὺς συναδέλφους του καὶ τοὺς νεαροὺς ἐπιστήμονας — ὅσον ὀλίγοι ξένοι. Ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς ἐπισκέψεως ταύτης, τὴν ὁποίαν ἐπραγματοποίει ὡς προσκεκλημένος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, ὁμιλῶν ἑλληνιστὶ εἰς τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ Θ' Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον κατὰ τὴν τελευταίαν πανηγυρικὴν Συνεδρίαν ἔλεγεν:

« Εἰς τὸ συνέδριον αὐτὸ ἀνεκαλύφθη — καὶ εἶναι ἡ σπουδαιοτέρα τῶν ἀνακαλύψεών μας — ὅτι οἱ μόνοι φυσικοὶ καὶ νόμιμοι κληρονόμοι τοῦ Βυζαντίου εἶναι οἱ Ἕλληνες λόγιοι. Πιστεύω νὰ ἐπείσθησαν ὅλοι οἱ Σύνεδροι ὅτι εὑρίσκονται σήμερον ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐρευνητῶν τοῦ Βυζαντίου οἱ ἐπιστήμονές Σας. Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν μας ἀνεφώνησα: Ζήτω ἡ Βυζαντινὴ Εὐρώπη! Ἀλλὰ τώρα θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ ν' ἀναφωνήσω μὲ εἰλικρινῆ εὐγνωμοσύνην καὶ ἐνθουσιώδη ἀγάπην: Ζήτω ἡ Βυζαντινὴ Ἑλλάς».

Ἀκόμη παλαιότερον, τὸ 1942, εἰς τὸν πρόλογον τοῦ περὶ Ἀκριτικοῦ ἔπους ὀγκώδους βιβλίου του, τὸ ὁποῖον ἀφιερώνει « Στὸν Ἄγνωστον Ἀκρίτη τοῦ 941 καὶ τοῦ 1941 », ἔγραφε τὰ ἑξῆς: « Τὸ βιβλίο μου εἶναι ἀφιερωμένο στὴ θαυματουργὴ δύναμη τοῦ δεκαπεντασυλλάβου, τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐπικοῦ στίχου. Ἤθελα ν' ἀποδείξω πὼς κι αὐτὸ τὸ Εἰκοσιένα χρωστάει στὸ Βυζαντινὸ τραγούδι τὴν ὑπεράνθρωπή του ὁρμή. Καὶ οἱ ἱστορικοὶ τοῦ μέλλοντος θὰ μᾶς ποῦνε μιὰ μέρα πὼς οἱ τσολιάδες τοῦ 1940 - 1941 βρῆκαν στὴ ζωντανὴ παράδοση τοῦ ἐπικοῦ Βυζαντίου τὴ δύναμη νὰ σώσουν τὴν τιμὴ ὄχι μόνο τοῦ Γένους σας, ἀλλὰ καὶ τῆς Εὐρώπης μας».

Ὁ Grégoire ἐγεννήθη τὸ 1881 εἰς Huy τῆς Λιέγης ἐν Βελγίῳ καὶ διήνυσε τὰς ἐγκυκλίους σπουδάς του εἰς τὸ Athénée Royal τῆς πόλεως,

ὅπου καὶ ἐπεδόθη εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἔφηβος κατὰ τὸν ἀτυχῆ ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1897 παρηκολούθει τὰ ἑλληνικὰ πράγματα διὰ τῆς ἐφημερίδος «Ἐμπρός», τὴν ὁποίαν τακτικῶς ἐπρομηθεύετο. Τὸ 1898 εἰς τὴν μικρὰν βιβλιοθήκην τοῦ νεαροῦ Grégoire προσετέθη τὸ ἔργον τοῦ Schlumberger, L'Épopée byzantine, δωρηθὲν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς μάμμης του. Οὕτως ἀπὸ τὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς νέας Ἑλλάδος ὁ Grégoire μετεφέρετο εἰς τὴν λαμπρὰν περίοδον τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου καὶ ἐγνώριζε τὰς μεγαλειώδεις στιγμὰς τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐνεγράφετο εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τῆς Λιέγης διὰ νὰ παρακολουθήσῃ μαθήματα κλασσικῆς φιλολογίας. Τὰ ἐνδιαφέροντά του ὅμως ἦσαν καταφανῶς βυζαντινολογικά, καθηγηταὶ δὲ καὶ συσπουδασταί του τὸν προέτρεπον νὰ ἀφοσιωθῇ εἰς τὴν μελέτην τοῦ Βυζαντίου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει νὰ γίνεται ἀντικείμενον ἐρεύνης ἐπιφανῶν ἑλληνιστῶν, τοῦ Diehl, τοῦ Bury, τοῦ Krumbacher, τοῦ Schlumberger καὶ ἄλλων. Ὁ Grégoire, τοῦ ὁποίου τὸ πρῶτον δημοσίευμα, τὸ 1900, ἀφεώρα «Les recherches récentes sur la question de Tyrtée», ἐστράφη πρὸς τὴν βυζαντινὴν φιλολογίαν καὶ ἱστορίαν, τὰς ὁποίας ἐπὶ ἑξήκοντα ὅλα ἔτη ἠρεύνα. Παρηκολούθησεν ἐν συνεχείᾳ ἐν Μονάχῳ μαθήματα τοῦ Krumbacher ἐπὶ ἓν ἑξάμηνον καὶ τὸ 1903-1904 ἐφοίτησεν εἰς τὴν École des Hautes Études ἐν Σορβόννῃ.

Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1905 κατὰ προτροπὴν τῶν διδασκάλων του Léon Parmentier καὶ Joseph Bidez ἀνεχώρησε διὰ τὸ Σινᾶ, διὰ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ μελέτην ἑλληνικῶν χειρογράφων. Εἰς τὴν μονὴν παρέμεινε μέχρι τοῦ Πάσχα, τοῦ 1906, μετέβη δὲ ἐν συνεχείᾳ εἰς Ἱερουσαλήμ, ὅπου ἐμελέτησε χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Παναγίου Τάφου.

Ὅταν μετὰ ἓν ἔτος ὁ ἐκκολαπτόμενος βυζαντινολόγος ἐκαλεῖτο εἰς Ἑλλάδα ὡς μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν καὶ ἤρχισε παρακολουθῶν τὰς ἀνασκαφάς, ἰδίᾳ τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Δήλου, δὲν ἐλησμόνει τὸν βυζαντινὸν κόσμον: κατέγραφε τὰς χριστιανικὰς ἐπιγραφὰς καὶ ἐμελέτα μὲ πάθος τοὺς νέους Ἕλληνας, εἰς τοὺς ὁποίους ἔβλεπε τὴν ἄμεσον συνέχειαν τῶν βυζαντινῶν. Μετέβη μετὰ τοῦ G. Millet εἰς Μυστρᾶν, ὅπου εἰργάσθη μὲ ἐνθουσιασμόν, καὶ ἐπεσκέφθη κατόπιν τὰς περιοχὰς τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος μέχρι τῆς Ἄρτης, ὅπου ὑπῆρχον βυζαντινὰ μνημεῖα ἢ ἁπλῶς ἴχνη τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Μὲ ἀφετηρίαν τὰς Ἀθήνας ἐταξίδευσεν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, συγκεκριμένως εἰς Πόντον καὶ Καππαδοκίαν, χώρας μὲ ἐντόνους βυζαντινὰς ἀναμνήσεις. Καρπὸς τῶν ἐρευνῶν του εἰς τοὺς τόπους τούτους ὑπῆρξε σειρὰ δημοσιευμάτων, σχετικῶν κυρίως μὲ μεσαιωνικὰ θέματα. Ἡ παραμονή του ἐξ ἄλλου εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκμάθῃ ἄριστα τὴν νέαν ἑλληνικήν, τὴν ὁποίαν εὐχερῶς ἔκτοτε ὡμίλει.

Τὸ 1909 ὁ Grégoire ἐξελέγη καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας εἰς τὸ Ἐλεύθερον Πανεπιστήμιον τῶν Βρυξελλῶν, ἀλλ' ἡ ἀγάπη του πρὸς τὸ Βυζάντιον τὸν ἔφερε πρὸς τὰς βυζαντινολογικὰς σπουδάς. Τὸ 1925 ἵδρυσε μετὰ τοῦ Paul Graindor τὸ περιοδικὸν «Byzantion», τὸ ὁποῖον διηύθυνε μόνος ἀπὸ τοῦ 1930, καταστήσας αὐτὸ ἓν τῶν σοβαρωτέρων βυζαντινολογικῶν περιοδικῶν. Τὸ 1932 μετὰ τῶν R. Werner, J. Pirenne καὶ A. Eck, ἵδρυσεν ἐν Βρυξέλλαις τὸ Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, τὸ ὁποῖον, παρὰ τὴν εὐρύτητα τῶν πλαισίων του, ἀπέβη ἓν τῶν καλυτέρων κέντρων βυζαντινῶν σπουδῶν τῆς Εὐρώπης.

Ἡ ἐν Βρυξέλλαις γόνιμος δρᾶσις τοῦ Grégoire ἀνακόπτεται μὲ τὴν χιτλερικὴν εἰσβολὴν τοῦ 1939. Ὁ σοφὸς Βέλγος, μὴ δυνάμενος νὰ ἀνεχθῇ τὴν κατοχὴν τῆς πατρίδος του ἀπὸ τοὺς Γερμανούς, ἐναντίον τῶν ὁποίων καὶ κατὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον εἶχε πολεμήσει διὰ τῆς γραφίδος του, ἐκδίδων τὸ 1918 τὴν ἀντιγερμανικὴν μηνιαίαν πολιτικὴν καὶ φιλολογικὴν ἐπιθεώρησιν Le Flambeau, (τὴν ἔκδοσιν τῆς ὁποίας συνέχιζε μέχρι τοῦ θανάτου του), κατέφυγεν εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας. Ἐκεῖ, συνέχισε τὴν ἔκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ «Byzantion», ἵδρυσεν ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ μετὰ τοῦ G. Cohen τὸ 1942 τὴν «École Libre des Hautes Études», καὶ τὸ 1946 παρώτρυνε τὸν Ν. Γ. Μαυρὴν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ «Byzantina-Metabyzantina». Ἐπανελθὼν εἰς Βρυξέλλας ἐπαναλαμβάνει τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Byzantion» καὶ τῆς σειρᾶς «Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae» καὶ συνεχίζει ἀκαταπόνητος τὴν ἐρευνητικὴν καὶ συγγραφικήν του δραστηριότητα μέχρι τῶν τελευταίων ἑβδομάδων τῆς ζωῆς του. Δεῖγμα τῆς διεθνοῦς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἔργου του ὑπῆρξαν αἱ πολλαὶ τιμητικαὶ διακρίσεις, τὰς ὁποίας ἔλαβε κατὰ καιρούς. Ἡ Ἑλλάς, εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς ὁποίας ἀφιέρωσε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἐρευνῶν του, τὸν ἐτίμησε δεόντως. Ἀνηγορεύθη ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ξένος ἑταῖρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἐπίτιμος ἑταῖρος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός», ἐπίτιμος δημότης Καστοριᾶς κλπ.

Πολύπλευρον καὶ μέγα εἰς ὄγκον τὸ ἔργον τοῦ Grégoire ἁπλοῦται εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου γενικώτερον. Κριτικὰ σχόλια καὶ μελέται ἀναφερόμεναι εἰς τὸν Θέογνιν, τὸν Αἰσχύλον, τὸν Σοφοκλῆ καὶ τὸν Εὐριπίδην, μεταφράσεις ἔργων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας εἰς τὴν γαλλικήν, ἐπιγραφικαὶ ἐργασίαι ἀποτελοῦν τὸν ἕνα τομέα τῶν φιλολογικῶν ἐνδιαφερόντων του. Τὸ κύριον ὅμως ἔργον τοῦ σοφοῦ ἑλληνιστοῦ ἀναφέρεται εἰς τὰ ζητήματα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ: οἱ πνευματικοὶ ἀνταγωνισμοὶ καὶ αἱ σχετικαὶ δια-

μάχαι, αἱ σχέσεις τοῦ Βυζαντίου μὲ τὸν Δυτικὸν κόσμον, οἱ θεσμοὶ τῆς αὐτοκρατορίας, τὰ κείμενα, εἵλκυσαν τὴν προσοχήν του, καρπὸς δὲ τοῦ πάθους του ὑπῆρξαν τὰ εἰς ἑκατοντάδας ἀνερχόμενα σχετικὰ δημοσιεύματά του.

Τὸ 1910, ἐκδίδει ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν F. Cumont καὶ J. Anderson, τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον Studia Pontica συναγωγὴν ἐπιγραφῶν Πόντου καὶ Ἀρμενίας, ἐπιστέγασμα μικροτέρων ἐπιγραφικῶν ἐργασιῶν του, τὴν ὁποίαν συμπληρώνει τὸ κατὰ τὸ 1922 ἐκδοθὲν βιβλίον Recueil des inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure, τὸ ὁποῖον ἐτιμήθη τὸ 1924 παρὰ τῆς Association des Études Grecques διὰ τοῦ βραβείου Ζάππα. Τὸ 1924 εἰς τὴν σειρὰν Budé ἐκδίδει ἔργα τοῦ Εὐριπίδου, καὶ βραδύτερον δημοσιεύει μεταφράσεις τῆς Ὀρεστείας τοῦ Αἰσχύλου, ἀλλὰ καὶ ἔργων νεοελλήνων λογοτεχνῶν (τοῦ Ἐφταλιώτη κ.ἄ.). Ἀπὸ τοῦ 1931 ἀρχίζει νὰ ἐπιδίδεται ἰδιαιτέρως εἰς τὰ θέματα τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας, τὸ δὲ 1932 δημοσιεύει τὴν ἐμπεριστατωμένην μελέτην Les recherches récentes sur l'epopée byzantine, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ R. Goossens, καὶ ἐξετάζει τὰ προβλήματα τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους διὰ πλείονος τῆς μιᾶς μελετῶν (Les sources historiques et littéraires de Digénis Akritas, Les cantilènes et la date de la recension d'Andros-Trebizonde, Echanges épiques Arabogrecs: Sharkan-Charzanis). Ἀσχολεῖται μὲ τὰς σχέσεις βυζαντινῶν καὶ Ἀράβων, βυζαντινῶν καὶ Βουλγάρων, μὲ τοὺς Παυλικιανούς, μὲ χρονολογικὰ ζητήματα τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας καὶ μὲ ἐτυμολογίας βυζαντινῶν λέξεων καὶ κυρίων ὀνομάτων τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ 1942 ἐκδίδει ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ τὸ βιβλίον *«Ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας. Ἡ Βυζαντινὴ Ἐποποιία στὴν Ἱστορία καὶ στὴν Ποίηση»*, γεγραμμένον ἑλληνιστί, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ βασικὸν ἔργον τῆς Ἀκριτικῆς φιλολογίας, καίτοι αἱ ἐν αὐτῷ ἀναπτυσσόμεναι ἀπόψεις δὲν εὑρίσκουν συμφώνους ὅλους τοὺς μὲ τὸ ἔργον τοῦτο ἀσχολουμένους. Μεταφράζει εἰς τὴν γαλλικὴν θεμελιώδη ἔργα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου (τοῦ Vasiliev, τοῦ Ostrogorskij κ.ἄ.) καὶ δημοσιεύει ἐν μεταφράσει μετὰ κριτικῶν καὶ ἐπεξηγηματικῶν σημειώσεων βυζαντινὰ κείμενα.

Αἱ μελέται τοῦ Grégoire ἀνέρχονται εἰς ἑπτακοσίας περίπου, λεπτομερὴς δὲ ἀναγραφὴ αὐτῶν μέχρι τοῦ 1953 ἔχει ἤδη δημοσιευθῆ [1]. Ἐνταῦθα παρέχομεν ἀναγραφὴν τῶν μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο κυριωτέρων ἐργασιῶν του, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς ἑλληνικὰ θέματα. Εἰς τὴν ἀναγραφὴν ταύτην δὲν περιλαμβάνονται αἱ βιβλιοκρισίαι.

---

[1] Περὶ τῶν βιβλιογραφικῶν ἀναγραφῶν τοῦ Grégoire βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Κλεὶς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας ἤτοι Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν, τόμος πρῶτος, Ἀθῆναι 1965, σ. 163, σημ. 2.

(Μετὰ τοῦ P. Orgels), *Les invasions russes dans le Synaxaire de Constantinople*, « Byzantion », τ. 24 (1954), σ. 141-145.

(Μετὰ τοῦ P. Orgels), *L'invasion hongroise dans la «Vie de Saint Basil le Jeune»*, αὐτόθι, σ. 147-154.

(Μετὰ τοῦ P. Orgels), *La guerre russobyzantine de 941*, αὐτόθι, σ. 155.

(Μετὰ τοῦ P. Orgels), *La chronologie des patriarches de Constantinople et la «Question romaine» à la fin du Xe siècle*, αὐτόθι, σ. 157-178.

Le mémoire des PP Meyvaert et Devos sur la «Légende Italique» des SS Cyrille et Méthode, αὐτόθι, σ. 295-301.

Note provisoire sur le Xe Congrès International des Études Byzantines (Istanbul, 15-21 septembre 1955), αὐτόθι, σ. 313-315.

Origine et étymologie de la Hanse, « Bulletin de l'Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres, Sciences Morales et Politiques » V, τ. 40 (1954), σ. 18-28.

Allusions bibliques dans un poème historique du temps de Manuel Comnène, αὐτόθι, σ. 291-300.

G. Ostrogorskij, Pour l'histoire de la féodalité byzantine, Traduction française de H. Grégoire, publiée avec la collaboration de P. Lemerle [Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, Subsidia 1], Bruxelles, Éditions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, 1954, σ. XVI + 388, σχ. 8ον.

Sur la tombe de Saint Pierre, «Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου» (Θεσσαλονίκη 12-19 Ἀπριλίου 1953), τ. Α', Ἀθῆναι 1955, σ. 200 (ἀνακοίνωσις μὴ δημοσιευομένη).

(Μετὰ τοῦ P. Orgels), *Les origines du culte de Pierre à Rome*, αὐτόθι, τ. Β' Ἀθῆναι 1956, σ. 112-113 (περίληψις).

(Μετὰ τοῦ J. Moreau), *La Bataille du Pont Milvius (28 Octobre 312)*, αὐτόθι, σ. 430 (περίληψις).

(Μετὰ τοῦ J. Moreau), *Le «signe» de Constantin*, αὐτόθι, σ. 430-431 (περίληψις).

(Μετὰ τοῦ J. Moreau), *L'exil de saint Athanase à Trèves*, αὐτόθι, σ. 431-432 (περίληψις).

(Μετὰ τοῦ P. Orgels), *Les cinq provinces «Salutaires» de l'Empire Romain: Phrygie, Palestine, Galatie, Macédoine, Syrie. Signification chrétienne de cette épithète et origine de celle de «Pacatienne» donnée à l'ancienne Phrygie (celle de Laodicée)*, « Bulletin de l'Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres, Sciences Morales et Politiques » V, τ. 42 (1956), σ. 102-114.

(Μετὰ τοῦ P. Orgels), *S. Gallicanus, Consul et Martyr, dans la*

Passion des SS. Jean et Paul, et sa vision «constantinienne» du Crucifié, αὐτόθι, σ. 125-146.

Nouvelles notes épiques. I. Akritas cité par Théodore Prodrome, «Byzantion», τ. 25-27 (1955-1957), σ. 779-781.

V. Beševliev, Les inscriptions protobulgares. Édition française par H. Grégoire, αὐτόθι, σ. 854-880 καὶ τ. 28 (1958), σ. 225-323, τ. 29-30 (1959-60), σ. 477-500.

Nicéphore Bryennios, Les quatre livres des Histoires. Traduction française avec notes, αὐτόθι, σ. 881-926.

(Μετὰ τοῦ P. Orgels), *Saint Gallicanus et saint Hilarius,* «Silloge Bizantina in onore di S. G. Mercati» (= Studi Bizantini e Neoellenici, τ. 9, 1957), σ. 172-175.

(Μετὰ τοῦ R. Louis), *Ἄμεσοι ἀπομιμήσεις βυζαντινῶν ἐπικῶν τραγουδιῶν εἰς τὸν Waltharius (β' ἥμισυ ι' αἰῶνος) καὶ εἰς τὰ ἔργα τοῦ Chrestian de Troyes (ἐποχὴ Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ),* «Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου», τ. Γ' Ἀθῆναι 1958, σ. 125 (περίληψις).

(Μετὰ τῆς M. Mathieu), *Le Digénis russe et le pseudo-Diogène,* αὐτόθι, σ. 126 (ἀνακοίνωσις μὴ δημοσιευομένη).

(Μετὰ τοῦ P. Orgels), *Sur l'histoire du mot paganus-παγανός,* αὐτόθι, σ. 127 (ἀνακοίνωσις μὴ δημοσιευομένη).

Michel Attaliatès, Histoire. Traduction française par H. Grégoire, «Byzantion», τ. 28 (1958), σ. 325-362.

L'épopée vivante à Byzance, «La Table Ronde», ἀρ. 132, Δεκ. 1958, σ. 109-113.

Imperatoris Michaelis Palaeologi de Vita sua, «Byzantion», τ. 29-30 (1959-1960), σ. 447-475.

Hellenica et Byzantina (I. ΑΣΚΑΛΑΠΙΟΣ-ΑΣΚΑΛΑΠΙΑ, II. ΑΚΡΙΖΩ, lege ΑΒΡΙΖΩ «sommoler» et ΚΑΣΙΑΝΟΣ, lege ΒΑΣΣΙΑΝΟΣ, évêque d'Éphèse du Ve siècle, III. La Chronique de Cavala. IV. Le Fragment de Manganes), αὐτόθι, τ. 32 (1962), σ. 31-52.

Thomas Dephourkinos du monastère de Kyminas et le quatrième mariage de Léon le Sage. Synaxarium Constantinopolitanum, pp. 295-299, αὐτόθι, σ. 381-386.

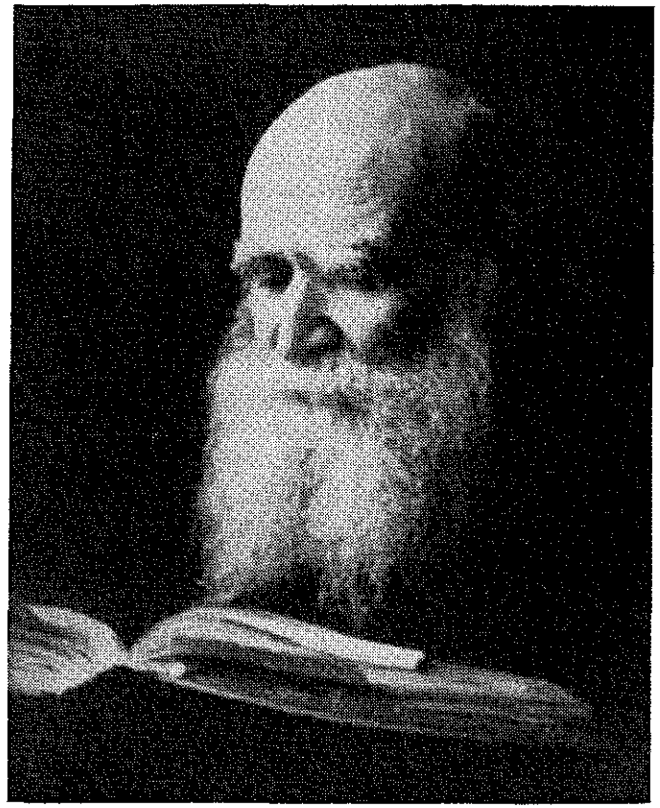
Le monastère d'Iviron et le rôle des Géorgiens du Mont Athos, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τ. 32 (1963), σ. 420-426.

ΒΑΣ. ΒΛ. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ

20-4-1965

SILVIO GIUSEPPE MERCATI

Ὁ θάνατος ἔπληξεν αὐτὴν τὴν φορὰν τὴν Ἰταλίαν: ὁ πατριάρχης τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν τῆς φίλης χώρας δὲν ὑπάρχει πλέον. Τὴν ἑσπέραν τῆς 16ης Ὀκτωβρίου τοῦ παρελθόντος ἔτους (1963) ἀπέθανεν ἐν Ρώμῃ εἰς ἡλικίαν 86 ἐτῶν ὁ Silvio Giuseppe Mercati.

Silvio Giuseppe Mercati.

Ἡ εἴδησις τοῦ θανάτου του διεδόθη ἀστραπιαίως εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ οἱ ἁπανταχοῦ τῆς γῆς φίλοι του ἔκλαυσαν τὸν καλοκάγαθον γέροντα ἀπὸ τὴν γνωριμίαν τοῦ ὁποίου διετήρουν τὰς ἀρίστας τῶν ἀναμνήσεων.

Ὁ S. G. Mercati ἐγεννήθη ἐν Villa Gaida τῆς ἐπαρχίας Reggio Emilia τὴν 16ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1877. Προερχόμενος ἐκ πολυμελοῦς οἰκογενείας ἔτυχε χριστιανικῆς ἀνατροφῆς καὶ ἀρίστης παιδείας. Ἐσπούδασεν

εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Bologna παρὰ τῷ Vittorio Puntoni, ὅπου κατὰ τὸ 1905 ἔλαβε διδακτορικὸν δίπλωμα μὲ τὴν καταπληκτικὴν διὰ τὰ χρονικὰ τοῦ ἐκεῖ Πανεπιστημίου διατριβὴν ὑπὸ τὸν τίτλον: Studi sulle versioni greche di Efrem Siro. Contributi alla critica del testo ed alla storia della metrica bizantina antica, τυχὼν τοῦ βραβείου τῆς «Fondazione Villari» τῆς Φλωρεντίας. Ἐν συνεχείᾳ μετέβη εἰς Γοττίγην, ὅπου παρηκολούθησε μαθήματα παρὰ τῷ Wilhelm Meyer καὶ εἶτα εἰς Μόναχον, ὅπου ἐμεσουράνει ὁ Κάρολος Krumbacher. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ φροντιστήριον τοῦ Μονάχου ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς μετέπειτα ἀρίστους ἐκπροσώπους τῆς διεθνοῦς βυζαντινολογίας. Οὕτω, πλὴν τοῦ Mercati, τὸν Krumbacher παρηκολούθουν οἱ Karl Dieterich, Paul Maas, Henri Grégoire, D. Anastasiević, Nicola Banescu, Κωνσταντῖνος Ἄμαντος κ.ἄ.

Μετὰ ταῦτα ἄρχεται ἡ ἔξοχος ἀκαδημαϊκὴ καὶ ἐρευνητικὴ δραστηριότης τοῦ μεταστάντος. Ἀπὸ τοῦ 1919 μέχρι τοῦ 1924 ἐδίδαξε Βυζαντινὴν Φιλολογίαν καὶ Νέα Ἑλληνικὰ εἰς τὸ Pontificio Istituto Orientale ἐν Ρώμῃ. Τὸ 1925 ἐκλήθη νὰ διδάξῃ Κλασσικὴν Φιλολογίαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κατάνης, ὅπου ὅμως παρέμεινεν ἐπ' ὀλίγον, διότι τὸν διεξεδίκησε καὶ τὸν ἐκέρδισε τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ρώμης, ὅπου ἐδίδαξε ἐπὶ 25 συναπτὰ ἔτη Βυζαντινὴν Ἱστορίαν καὶ Φιλολογίαν, Παπυρολογίαν καὶ Παλαιογραφίαν. Κατὰ τὰ ἔτη αὐτὰ ὁ S. G. Mercati ἐξεπαίδευσε γενεὰν ὁλόκληρον μαθητῶν καὶ ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς βυζαντινολογίας εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Πλὴν τῶν πολλῶν ἄλλων διεθνῶν Συνεδρίων ἐπὶ διαφόρων θεμάτων (ἀκόμη καὶ Ραβδομαντείας, διότι ὁ μεταστὰς ὑπῆρξε καὶ διάσημος ραβδομάντης) μετέσχε καὶ ὅλων σχεδὸν τῶν διεθνῶν βυζαντινολογικῶν Συνεδρίων ἀπὸ τοῦ 1927 κἑξ., εἰς πλεῖστα τῶν ὁποίων ὑπῆρξε πρόεδρος, ἀντιπρόεδρος ἢ ὀργανωτικὸν μέλος. Ἐγένετο πρόεδρος τῆς Associazione Nazionale per gli Studi Bizantini καὶ ἄλλων συναφῶν ἱδρυμάτων καὶ ἐτιμήθη μὲ πλεῖστα παράσημα. Τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν τὸν ἀνεκήρυξεν ἐπίτιμον διδάκτορα τὸ 1937, ἡ δὲ Ἑταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν τὸν ἐξέλεξεν ἐπίτιμον αὐτῆς μέλος ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς της.

Ἡ συγγραφικὴ δρᾶσις τοῦ S. G. Mercati καλύπτει ὑπερτριακοσίους τίτλους[1] καὶ ἀφορᾷ εἰς πολλοὺς κλάδους τῆς Ἐπιστήμης: Οὕτως ὁ ἐκλιπὼν κατέγινεν ἐπιτυχῶς μὲ τὴν Φιλολογίαν, ἑλληνικὴν καὶ ἰταλικήν, τὴν Μετρικήν, τὴν Γλωσσολογίαν, τὴν Ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν Πολιτικὴν Ἱστορίαν,

[1] Ἡ μέχρι τοῦ 1953 βιβλιογραφία τῶν ἔργων τοῦ μεταστάντος εὕρηται ἐν τῷ περ. Byzantion, τόμ. XXIII (1953), VII - XXII (τόμος ἐκδοθεὶς πρὸς τιμήν του). Συμπληρωθεῖσα δὲ μέχρι τοῦ 1957 ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν τόμον: Silloge bizantina in onore di S. G. Mercati (= Studi Bizantini e Neoellenici IX (1957), IX - XXIII.

τὴν Ἀρχαιολογίαν, τὴν Ἱστορίαν τῆς Τέχνης, τὴν Μικροτεχνίαν, τὴν Λειτουργίαν, τὴν Ὑμνογραφίαν, τὴν Ἁγιολογίαν, Παλαιογραφίαν κλπ. Λόγῳ τοῦ πολυσχιδοῦς τῶν ἐρευνῶν καὶ τῶν διαφερόντων του αἱ μελέται του ἐφιλοξενήθησαν εἰς πλεῖστα γενικοῦ καὶ εἰδικοῦ ἐνδιαφέροντος περιοδικά, εἰς Πρακτικὰ Ἀκαδημιῶν καὶ Ἐγκυκλοπαιδείας (ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων συνεργατῶν τῆς Enciclopedia Italiana) μέχρις ἐφημερίδων (συχνάκις τὸ ἐπίσημον ὄργανον τοῦ Βατικανοῦ «Osservatore Romano», ἐδημοσίευσεν ἄρθρα του). Καὶ ἡ Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἐφιλοξένησε ἄρθρα τοῦ ἐπιτίμου αὐτῆς μέλους[1] καθὼς καὶ τόμοι ἐκδοθέντες πρὸς τιμὴν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων[2].

Συνειργάσθη ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν εἰς τὴν σύνταξιν τῆς βιβλιογραφίας τῆς Byzantinische Zeitschrift· διηύθυνε ἀπὸ τοῦ 1931 τὸ περιοδικὸν Studi Bizantini e Neoellenici καὶ ἐν γένει συνετέλεσεν ὅσον ὀλίγοι εἰς τὴν πρόοδον τῶν βυζαντινολογικῶν σπουδῶν ἐν Εὐρώπῃ γενικώτερον καὶ ἐν Ἰταλίᾳ εἰδικώτερον. Ζῶν ἔτι ἐδώρισε τὴν πλουσιωτάτην βιβλιοθήκην του εἰς τὸ Istituto di Studi Bizantini e Neoellenici τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης (1958), ἐπισφραγίζων οὕτω καὶ διὰ πλουσιωτάτης δωρεᾶς ὅ,τι μὲ πολὺν μόχθον ἐπὶ 25 ἔτη εἶχε δημιουργήσει.

Βαθὺς γνώστης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, προικισμένος μὲ σπανίαν διαύγειαν νοῦ, καταπλήσσουσαν μνήμην, νεανικὸν ἐνθουσιασμόν, ἀκάματον ἐργατικότητα, ἀντοχήν, ἐπιμονὴν καὶ ὑπομονὴν ὁ S. G. Mercati κατώρθωσε νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς πλῆθος χρονολογικῶν, προσωπογραφικῶν καὶ προβλημάτων γνησιότητος κειμένων καὶ νὰ χύσῃ φῶς εἰς ἀνάλογον ἀριθμὸν σκοτεινῶν θεμάτων τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ἐπίσης τῆς συμβολῆς τοῦ διακεκριμένου βυζαντινολόγου καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθείσης ἰταλικῆς σχολῆς εἶναι ἡ ἀνερεύνησις καὶ ἐξιχνίασις τῆς λεπτομερείας ὡς καὶ ἡ διακρίβωσις νέων, ἀγνώστων τέως, καὶ δυσκόλων θεμάτων τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας καὶ φιλολογίας καθόλου. Αὐτὸς εἶναι ἐξ ἄλλου ὁ κύριος λόγος διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ὡλοκλήρωσε μέχρι τοῦ θανάτου του τὸ ἀπὸ νεότητος προσφιλὲς εἰς αὐτὸν ἔργον περὶ τοῦ Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ, καίτοι ἐδημοσίευσε ἱκανὸν ἀριθμὸν σχετικῶν μελετῶν[3].

[1] Πρβλ. α) Osservazioni Alle Κριτικαὶ παρατηρήσεις, ΕΕΒΣ Η' (1931), 316 - 317 καὶ Θ' (1932), 361 - 365. β) Alfabeti intromessi nelle versioni greche di S. Efrem Siro, ΕΕΒΣ ΚΓ' (1953), 41 - 44 (= Κανίσκιον Φαίδωνι Κουκουλέ).

[2] Intorno alla elegia di Michele Acominato sulla decadenza della città di Atene, Εἰς μνήμην Σ. Λάμπρου, Ἀθῆναι 1935, σελ. 423 - 427. — Due giuramenti di notari in greco a Roma sotto Leone X, Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Κυριακίδην (παράρτημα τῶν «Ἑλληνικῶν» 4), Θεσσαλονίκη 1953, σελ. 469 - 473. — Βλ. ἐπίσης ἀνωτ. ὑποσημ. 1 β).

[3] Ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος ἀσμένως ἐδέχθη τὴν εἴδησιν ὅτι τὸ Istituto di Studi

Ἀλλὰ τὸν ἐκλιπόντα δὲν ἐχαρακτήριζε μόνον ἡ περὶ τὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἐπιστήμην ἐργατικότης. Ὡς ἄνθρωπος καὶ ὡς διδάσκαλος ὁ S. G. Mercati ὑπῆρξε πρὸς πάντας προσηνής, γλυκύς, συμπαθής, πρόσχαρος, ἀνὴρ μεγάλης καλωσύνης. Ἐβοήθησε πάντοτε ὅσους προσέτρεξαν εἰς αὐτόν. Ἀλησμόνητοι θὰ μείνουν αἱ ὧραι ὅσων εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὸν ἐπισκεφθοῦν εἰς τὸ κατάμεστον βιβλίων καὶ ζωγραφικῶν πινάκων διαμέρισμά του τῆς πλατείας Ponte Sant'Angelo· διότι τὰ διαφέροντα τοῦ σεβασμίου γέροντος δὲν ἦσαν μόνον ἐπιστημονικά. Ἰδιαιτέραν εὐχαρίστησιν εὕρισκεν ἀσχολούμενος περὶ τὴν συλλογὴν αὐθεντικῶν πινάκων ἢ ἀντιγράφων. Ποιητὴς ὁ ἴδιος μὲ φιλοπαίγμονα διάθεσιν ἐπολυγράφει τὰς συνθέσεις του καὶ τὰς διένεμεν εἰς τοὺς φίλους. Τοῦ ἤρεσε πρὸς τούτοις νὰ μεταβαίνῃ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἰς λαϊκὰς ταβέρνας, ὅπου ἄγνωστος μεταξὺ τοῦ πλήθους παρηκολούθει καὶ ἐμελέτα τοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ καὶ τὰ προβλήματά των, «ὑποπίνων» κατὰ πλατωνικὸν τρόπον ταυτοχρόνως καὶ ἐκεῖνος ἀπὸ τὰ ἔξοχα κρασιὰ τῆς πατρίδος του.

Ὁ S. G. Mercati ὑπῆρξεν ὁλοκληρωμένος ἄνθρωπος. Φύσει πρᾷος καὶ γαλήνιος ἐγένετο ἔτι ἀνθρωπινώτερος, διὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ πράξεως· διότι ὁ ἐκλιπὼν ὑπῆρξε πρὸ πάντων πιστός. Ἐξ ἄλλου οἱ δύο ἀδελφοί του, ἐξ ἴσου σπουδαῖοι εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἦσαν ἱερωμένοι καὶ ἐκλεΐσαν τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν γενόμενοι ὁ μὲν πρῶτος, ὁ πολυγραφώτατος καρδινάλιος Giovanni Mercati, Βιβλιοθηκάριος τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ὁ δὲ ἕτερος, Monsignor Angelo Mercati Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου τοῦ Βατικανοῦ.

Τοιοῦτος ἀνὴρ ὁ ἐκλιπὼν καὶ ὑπὸ τοσούτων προσόντων κοσμούμενος διῆλθε τὸν βίον αὐτοῦ ζῶν κατ' ἀρετὴν καὶ ἐπιστήμην. Οὔτε αἱ μεγάλαι θλίψεις, καὶ ἀντεμετώπισε πολλὰς εἰς τὴν μακρὰν ζωήν του, τὸν κατέβαλον οὔτε αἱ τιμαὶ τοῦ προσεπόρισαν ἔπαρσιν. Γνώμονα ἀλάθητον παρὰ τὴν πίστιν εἶχε τὸ μέτρον. Καὶ μὲ τὰ ἀκαταμάχητα αὐτὰ ὅπλα:

Ἀφεὶς Ἰωσὴφ καθέδραν τὴν γηΐνην
παρίσταται νῦν τῷ θρόνῳ τοῦ Κυρίου.

Α. Δ. ΚΟΜΙΝΗΣ

Bizantini e Neoellenici τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης, τὸ ὁποῖον σήμερον διευθύνει ἄξιος διάδοχος τοῦ S. G. Mercati καὶ τοῦ Ciro Giannelli, ὁ Giuseppe Schirò, ἀνέλαβε νὰ ἀναδημοσιεύσῃ εἰς τρεῖς τόμους τὰς μικρὰς δυσευρέτους ἀλλὰ πολυτιμοτάτας μελέτας τοῦ μεταστάντος.

A. DAIN (1896-1964)*

Τὴν 10ην Ἰουλίου π.ἔ. ἀπέθανεν ὁ ἐν τῇ *École des Hautes-Études* τῶν Παρισίων καθηγητὴς τῆς Παλαιογραφίας καὶ Κλασσικῆς Φιλολογίας A. Dain, ἐπίτιμος ἑταῖρος τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Ἡ εἴδησις τοῦ θανάτου του ὑπῆρξεν ἀδόκητος, καθ' ὅσον οὗτος ἐφαίνετο ἀναρρώσας ἐξ ἀσθενείας ἥτις τὸν κατεπόνησε καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα, προυξένησε δὲ βαθυτάτην ὀδύνην εἰς τοὺς μαθητάς του καὶ θλῖψιν εἰς ὅσους ἐγνώριζον τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ ἔργον του.

Ἡ ἀπώλεια τοῦ A. Dain ἀφῆκε δυσαναπλήρωτον κενὸν εἰς τὴν γαλλικὴν φιλολογικὴν ἐπιστήμην, ἐστέρησε δὲ τοὺς μέλλοντας νὰ μυηθοῦν εἰς τὰ τῆς Παλαιογραφίας καὶ τῆς Ἱστορίας τῶν κειμένων τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐντίμου διδασκάλου, ὁ ὁποῖος μετὰ στοργῆς παρηκολούθει τοὺς μαθητάς του καὶ ἐγνώριζε νὰ προσελκύῃ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην των.

Ὁ ἐκλιπὼν ἐπιστήμων ἐτοποθέτει τὴν παλαιογραφικὴν ἔρευναν εἰς τὰ πλαίσια τῆς Κλασσικῆς Φιλολογίας καὶ ἐπίστευεν ὅτι ὁ θεράπων τῶν κλασσικῶν γραμμάτων πρέπει νὰ γνωρίζῃ τόσα βυζαντινὰ ὅσα καὶ ὁ βυζαντινολόγος. Τὴν πεποίθησίν του δὲ αὐτὴν κατέστησε πρᾶξιν διὰ τοῦ πολυμόρφου ἔργου του, τὸ ὁποῖον τὸν ἀνέδειξε δόκιμον κλασσικὸν φιλόλογον, ἔμπειρον παλαιογράφον, πρωτοπόρον ἱστορικὸν τῶν κειμένων καὶ ἄριστον βυζαντινολόγον. Χαρακτηριστικὴ τῆς ἐνασχολήσεώς του περὶ τὰ καθαρῶς κλασσικὰ γράμματα εἶναι ἡ εἰς τρεῖς τόμους ὑπ' αὐτοῦ γενομένη ἔκδοσις τοῦ Σοφοκλέους [*Belles-Lettres*, I, 1955 (καὶ ἐπηυξημένη ἐπανέκδοσις 1962), II, 1958 καὶ III, 1960]. Ἐγνώριζεν, ἐξ ἄλλου, ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τὰ προβλήματα τῆς ἐκδόσεως κειμένων, ὡς εἰδικὸς δὲ διηύθυνεν ἐπιτυχῶς ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν τὰς γνωστὰς ἐκδόσεις τῶν *Belles-Lettres*. Τὴν ἐπὶ τοῦ τομέως τούτου πεῖράν του ὁ A. Dain συνώψισεν εἰς ἄρθρα οἷα τά: *Édition des Textes classiques. Théories et méthodes*, Association Guillaume Budé, Congrès de Nîmes, Paris 1932, σσ. 61-92, — *Le problème de l'édition. Collections, éditions savantes, éditions techniques*. Actes du premier

* Πληρεστέραν ἰδέαν περὶ τοῦ A. Dain ὡς ἐπιστήμονος καὶ ὡς ἀνθρώπου δύναταί τις νὰ ἔχῃ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευθεισῶν νεκρολογιῶν ὑπὸ τῶν A. Ernout, Bulletin de l'Ass. Guillaume Budé, 1964, σσ. 297-298, P. Chantraine, αὐτόθι, σσ. 299-303, J. Malye, αὐτόθι, σσ. 304-305, P. Lemerle, Revue des Études Byzantines, τ. XXII (1964), σσ. 318-320. Ὁμοίως, Nouvelles de l'Institut Catholique de Paris, oct.-nov. 1964, σσ. 10 ἑξ. Ὅρα ἐπίσης τὸν ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ τοῦ A. Dain ὡς ἀκαδημαϊκοῦ ἔπαινον αὐτοῦ ὑπὸ F. Tollu, Nouv. de l'Inst. Cath., déc.-janv. 1963, σσ. 2-7.

Congrès de la Fédération internationale des Associations d'Études classiques à Paris 1950, Paris 1951, σσ. 231-240, — *L'édition des textes et le problème de l'utilisation des manuscrits.* L'Information Littéraire, 3e année 1951, σσ. 99-104, — *Les éditions Budé des auteurs dramatiques grecs,* Bull. de l'Ass. G. Budé, 4e série 1960, σσ. 409-414, — *Le programme des Éditions Budé,* Bull. de l'Ass. G. Budé, 4e série 1962, σσ. 247-254.

Εἰς τὸν τομέα τῆς γενικῆς παλαιογραφίας ὁ A. Dain εἰσήγαγε τὸν ὅρον κωδικολογία (codicologie) κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ γερμανικὸν Handschriftenwissenschaft καὶ ἐγένετο ἐν Γαλλίᾳ ὁ κατ' ἐξοχὴν θεμελιωτὴς τῆς ἱστορίας τῶν κειμένων, εἶναι δὲ πάμπολλα τὰ αὐτοτελῆ ἔργα του τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν κλάδον αὐτὸν τῆς φιλολογίας: *Les manuscrits d'Onésandros,* Paris 1930, σσ. 171, — *La tradition du texte d'Héron de Byzance,* Paris 1933, σσ. 174, — *Leonis VI Sapientis Problemata,* Paris 1935, σσ. 120, — *Les Manuscrits d'Ennée le tacticien,* Rev. des Ét. Grecques XLVIII (1935), σσ. 1-32, — *La tactique de Nicéphore Ouranos,* Paris 1937, σσ. 149, — *Le «Corpus perditum»,* Paris 1939, σσ. 77, — *L'«Extrait tactique» tiré de Léon VI le sage,* fasc. 284 de la Bibliothèque de l'École des Hautes-Études, Paris 1942, σσ. 107, — *Naumachica,* Paris 1943, σσ. 124 καὶ τὸ ἐμβριθέστερον πάντων: *Histoire du texte d'Élien le tacticien. Des origines à la fin du moyen âge,* Paris 1946, σσ. 395. Σημειωτέον ὅτι πολλὰ τῶν ἔργων τούτων ἐβραβεύθησαν ὑπὸ τῆς 'Ακαδημίας καὶ τῆς Ass. des Ét. grecques.

'Ο A. Dain ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκλογῆς του ὡς ἀκαδημαϊκοῦ (21.12.62) ἐτύπωσε πίνακα τῶν μέχρι τοῦ 1962 δημοσιευθεισῶν ἐργασιῶν του, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀνήρχετο εἰς διακοσίας τριάκοντα τρεῖς. 'Εν τούτοις, δὲν ἔπαυσεν ἐργαζόμενος. Εἰς τὸν XXII τόμον τῆς Revue des Études Byzantines, σσ. 238-240 κατεχωρίσθη ἡ τελευταία του μελέτη: Une formule d'affranchissement d'esclave, ὀλίγον δὲ πρὸ τοῦ θανάτου του προέφθασε τὰς πρώτας διορθώσεις τῆς τυπουμένης μετρικῆς του καὶ εἶδε τὴν ἐπανέκδοσιν τοῦ λαμπροτέρου τῶν ἐπιτευγμάτων του: *Les Manuscrits,* Paris 1964, εἰς τὸ ὁποῖον περιλαμβάνονται αἱ περὶ γενεαλογίας τῶν χειρογράφων θεωρίαι του.

Ν. ΛΙΒΑΔΑΡΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Γεωργίου Δ. Πετροπούλου, 'Ιστορικὴ εἰσαγωγὴ εἰς τὰς πηγὰς τοῦ 'Ελληνικοῦ Δικαίου. ('Αθ. 1961), εἰς 8ον, σ. 128.

Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, τὸ τελευταῖον τοῦ πρό τινων μηνῶν ἐκλείψαντος καὶ ἐπὶ 25ετίαν διατελέσαντος καθηγητοῦ τῆς 'Ιστορίας τοῦ 'Ελληνικοῦ Δικαίου εἰς τὸ Πανεπιστήμιον 'Αθηνῶν, ἐὰν δὲν συνυπολογίσωμεν τὰς ἐκδόσεις τῶν νοταριακῶν πράξεων Κεφαλληνίας καὶ Χίου (1962 καὶ 1963). Τὸ ἔργον τοῦτο μεταφρασθὲν ὑπὸ τοῦ ἰδίου γερμανιστὶ καὶ ἐκδοθὲν εἰς τὴν Νυρεμβέργην (1964), προορίζεται ἀσφαλῶς διὰ τοὺς φοιτητάς, διὰ τοῦτο εἶναι σχετικῶς ἐπίτομον καὶ ἄνευ βιβλιογραφικῶν τεκμηριώσεων, χαρακτηριζόμενον, ὀρθῶς, ὡς Εἰσαγωγὴ εἰς τὰς πηγάς, διότι τὸ κύριον ἔργον τῆς ζωῆς τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ: ἡ 'Ιστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου (1944) — εἰς β' ἔκδοσιν: 1963/1964 — ἀποτελεῖται ἐκ 1571 σελίδων! Αἱ κατωτέρω παρατηρήσεις δὲν ἀποβλέπουν βεβαίως εἰς τὴν μείωσιν τῆς ἀξίας τῆς Εἰσαγωγῆς, εἰς τὴν ὁποίαν, λόγῳ τοῦ τεραστίου ὄγκου τοῦ θέματος (ἀρχαῖον ἑλληνικόν, ἑλληνιστικόν, βυζαντινὸν καὶ μεταβυζαντινὸν δίκαιον), ἦτο φυσικὸν νὰ παρεισφρήσουν μερικὰ ἀβλεπτήματα. 1) Γράφει ὁ ἀείμνηστος σ. (σ. 82), ὅτι εἰς τὸν Πρόχειρον Νόμον ἀναδημοσιεύονται αἱ πλεῖσται διατάξεις τῆς 'Εκλογῆς τῶν 'Ισαύρων «ἐξαιρέσει βεβαίως τῶν μερῶν αὐτῆς τῶν ἐμπνεομένων ἀπὸ εἰκονοκλαστικὰς ἀντιλήψεις». 'Αλλ' ἡ 'Εκλογὴ οὐδεμίαν ἀπολύτως εἰκονοκλαστικὴν διάταξιν περιέχει καὶ τοῦτο ἀκριβῶς ἦτο ἓν ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων μας (Byz. Zeitschr. 24, 355), ὅτι ἡ 'Εκλογὴ πρέπει νὰ ἐξεδόθη τὸ 726 καὶ ὄχι περὶ τὸ 740. 2) σ. 93: 'Η περὶ 'Υποβόλου μελέτη τοῦ Φοβηνοῦ δὲν εἶναι ἀνέκδοτος, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Zachariae, Geschichte, σ. 97, σημ. 254. Αὐτόθι ἐδημοσιεύθη καὶ ἡ μελέτη, Περὶ κάσου, τοῦ αὐτοῦ Φοβηνοῦ, μνημονευομένη ὑπὸ τοῦ σ. ὡς ἀνέκδοτος. 3) σ. 100: 'Ο σ. ἀναφέρει τὴν γνώμην τοῦ Heimbach, ὅτι ὁ Ζυγομαλᾶς μετέφρασε τὴν Μικρὰν Σύνοψιν τῶν Βασιλικῶν, τὴν ὁποίαν γνώμην δὲν φαίνεται νὰ δέχεται, εἶναι ὅμως αὕτη ὀρθὴ (πρβλ. χφ. ΕΒΕ 2140), χωρὶς νὰ παύῃ νὰ εἶναι ὀρθὴ καὶ ἡ γνώμη τοῦ Κ. Δυοβουνιώτου, ὅτι ὁ Ζυγομαλᾶς μετέφρασε καὶ τὸ Νομικὸν Ποίημα τοῦ 'Ατταλειάτου. 4) Τὸ 4ον τεῦχος τῶν Regesten τοῦ Dölger (τῶν ἐτῶν 1281-1345) εἶχεν ἐκδοθῆ ἤδη τὸ 1960. 5) Γράφει ὁ σ. (σ. 118) ὅτι αἱ

ἀποφάσεις τῶν δημογερόντων εἶχον τὸν χαρακτῆρα διαιτησίας καὶ διὰ τοῦτο ἠδύναντο νὰ ἐκκληθῶσιν εἴτε ἐνώπιον τοῦ καδῆ, εἴτε ἐνώπιον τοῦ πασᾶ. Τὸ ἀκριβὲς εἶναι, ὅτι ἡ ἀνάθεσις τῆς ἐκδικάσεως τῶν ὑποθέσεων τῶν διαδίκων (πλὴν τῶν οἰκογενειακοῦ περιεχομένου) ἠδύναντο ν' ἀνατεθοῦν διὰ συνυποσχετικοῦ εἰς τοὺς δημογέροντας, ἢ εἰς οἱαδήποτε ἄλλα πρόσωπα, εἰς δὲ τὸ συνυποσχετικὸν ἐλαμβάνετο πάντοτε ἡ πρόνοια ν' ἀποκλεισθῇ διὰ βαρυτάτου προστίμου καὶ ἀπειλῆς ἀφορισμοῦ, ἡ προσφυγὴ κατὰ τῆς ἀποφάσεως τῶν αἱρετῶν κριτῶν ἐνώπιον τοῦ καδῆ, ἢ οἱουδήποτε ἄλλου δικαστηρίου. Σημειωτέον, ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἔννοια τοῦ δεδικασμένου καὶ ὅτι πᾶς διάδικος ἠδύνατο νὰ προσφεύγῃ ἐκ νέου, διὰ τὴν ἐκδικασθεῖσαν ἤδη ὑπόθεσιν, εἰς ἄλλο δικαστήριον. 6) Δὲν εἶναι ἀκριβὲς τὸ ἐν σ. 121 γραφόμενον, ὅτι εἰς τὴν α' ἔκδοσιν τῆς μεταφράσεως τῆς Ἑξαβίβλου ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ (1744) περιέχεται καὶ παράρτημα «Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν κανόνων, ὅσοι τανῦν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς πιστοῖς». Μόνον ἀπὸ τῆς γ' ἐκδόσεως (1777) καὶ τὰς ἑπομένας (1793, 1805 καὶ 1820) περιλαμβάνεται τὸ παράρτημα τοῦτο, ἔργον τοῦ Μήλια. 7) Ἡ ἀθλία ἔκδοσις τοῦ «Νομικοῦ» τοῦ Θεοφίλου Καμπανίας ὑπὸ τῶν Ταπεινοῦ καὶ Ἐλευθεριάδου (1887), ὑπὸ τὸν τίτλον «Πρόχειρον Νομικόν», οὐδὲν παράρτημα περιέχει τῶν ἀποκρίσεων τοῦ Θεοφίλου, ἀνατρέχοντος πλειστάκις εἰς τὰς Εἰσηγήσεις τοῦ Θεοφίλου, εἰς τὰ Βασιλικὰ κλπ., ὡς διατείνεται ὁ σ. ἐν σ. 122. Θὰ ἐπαναλάβω, περατῶν τὰς ὀλίγας μου ταύτας διορθώσεις, ὅτι αὗται οὐδαμῶς μειώνουν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ

Nicolas G. Svoronos, La Synopsis major des Basiliques et des Appendices. (Recherches sur la tradition juridique à Byzance). Paris 1964, εἰς 8ον, σ. VIII + 210.

Ἐκ τῶν διαφόρων ἰδιωτικῶν ἐπεξεργασιῶν τῶν ἐπισήμων νομοθετημάτων τοῦ Βυζαντίου, ἡ σπουδαιοτέρα, ἀσφαλῶς, εἶναι ἡ Μείζων Σύνοψις τῶν Βασιλικῶν, τῶν μέσων τοῦ ι' αἰ., σπουδαιοτέρα διὰ πολλοὺς λόγους: 1) διότι ἐκ τοῦ κειμένου της συμπληρώνομεν μέχρις ἑνὸς σημείου τὰ χαθέντα τμήματα τῶν Βασιλικῶν, 2) διότι ἐκ τῶν Παραρτημάτων, τῶν συνοδευόντων, κατὰ κανόνα, τὴν Σύνοψιν, ἐσώθησαν πολλαὶ Νεαραὶ καὶ ἄλλαι σύντομοι νομικαὶ πραγματεῖαι, τῶν ὁποίων ἄλλως θὰ ἠγνοοῦμεν τὸ κείμενον καὶ 3) διότι τὴν Σύνοψιν εἶχον συνήθως ὑπ' ὄψει των ἡ Πεῖρα, ὁ Βαλσαμών, ὁ Χωματιανός, ὁ Βλαστάρης, ὁ Ἀτταλειάτης κλπ.,

ἀναγράφοντες περικοπὰς ἐκ τῶν Βασιλικῶν. Ὡς γνωστόν, τὸ κείμενον τῆς Συνόψεως ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τὸ 1596, ὑπὸ τοῦ Leunclavius, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς ἐκδόσεως ταύτης, τῶν συμπληρώσεων τοῦ Labbaeus, τὸ 1607 (ἐπὶ τῇ βάσει παρισινῶν χφφ.) καὶ ἑνὸς χφ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας, ἐξεδόθη ἐκ νέου ἡ Σύνοψις ὑπὸ τοῦ Zachariae, τὸ 1869· ἐκ τῆς τελευταίας, ἀνετυπώθη τὸ 1931 ὑπὸ τῶν Ζέπων, ὡς Ε' τόμος τοῦ JGR αὐτῶν, μετὰ τοῦ λατινικοῦ προλόγου τοῦ Zachariae. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας, δι' οὐδὲν ἄλλο κείμενον τοῦ Βυζ. Δικαίου θὰ ἠδύνατο νὰ εὕρῃ πληρεστέραν ἐφαρμογὴν ἡ προτροπὴ τοῦ Paul Lemerle, εἰς τὸν Πρόλογον τοῦ Α' τόμου (1958) τῶν Traités d'Études Byzantines (περιέχοντος τὴν Χρονολογίαν τοῦ Πατρὸς V. Grumel), ὅτι ἡ χρησιμωτέρα προσπάθεια, ἀποστολή, διὰ τὴν πρόοδον τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν εἶναι ἡ δημοσίευσις, ἢ ἀναδημοσίευσις, τῶν πηγῶν, παρὰ διὰ τὴν Μείζονα Σύνοψιν τῶν Βασιλικῶν. Καὶ τὴν νέαν κριτικὴν ἔκδοσιν ταύτης προετοιμάζει ἡ παρουσιαζομένη λαμπρὰ μελέτη τοῦ Ν. Σβορώνου, βασιζομένη ἐπὶ τῆς αὐτοψίας 44 χφφ., περιεχόντων τὴν Σύνοψιν καὶ τὰ Παραρτήματα αὐτῆς (ἐκτὸς δύο μόνον χφφ., περιεχόντων μόνον τὸ κείμενον). Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ταύτην ἦσαν ἀπαραίτητοι δύο παράγοντες, ὁ μὲν ὑλικός, ὁ δὲ ψυχικός: ὁ ὑλικός, ὁ ἆθλος δηλαδὴ τῆς ἐπὶ ταὐτὸ συνάξεως 44 χφφ., διεσπαρμένων εἰς 14 Βιβλιοθήκας δώδεκα πόλεων τῆς Εὐρώπης· τοῦτο, πρὸ δύο ἢ τριῶν μόλις δεκαετιῶν κατέστησε δυνατὸν ἡ μεταπολεμικῶς τελειοποίησις τῆς φωτογραφικῆς τεχνικῆς καὶ τῆς μικροφωτοταινίας, ἐν προκειμένῳ δὲ καὶ τὰ ὑλικὰ μέσα τοῦ ἐν Παρισίοις Ἐθνικοῦ Κέντρου ἐπιστημονικῆς Ἀναζητήσεως, τοῦ ὁποίου μέλος εἶναι ὁ κ. Ν. Σβορῶνος. Ὁ ψυχικὸς παράγων ἦτο ὁ καταπληκτικὸς ἆθλος τοῦ σ., νὰ μελετήσῃ, συγκρίνῃ, κατατάξῃ, τοὺς 44 κώδικας τούτους, κώδικας χειρογράφους ὀγκωδεστάτους, διότι τὸ κείμενον τῆς Συνόψεως μετὰ τῶν Παραρτημάτων της εἶναι λίαν ἐκτεταμένον· ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσω, ὅτι εἰς τὴν ἀνατύπωσιν τῶν Ζέπων, μόνον ἡ Μείζων Σύνοψις, ἄνευ τῶν Παραρτημάτων, καταλαμβάνει 586 τυπωμένας σελίδας!

Ὅπως παρατηρεῖ ὁ σ. (σελ. 4), τὸ καθ' ἑαυτὸ κείμενον τῆς Συνόψεως δὲν παρουσιάζει μεγάλας διαφορὰς εἰς τὰ διάφορα χφφ., τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει τὴν ὕπαρξιν μιᾶς μόνον «ἐκδόσεως», χωρὶς τὴν ὕπαρξιν μεταγενεστέρων ἐπεξεργασιῶν· πάντως ὅμως αἱ διάφοροι ἀναγνώσεις (variantes) τῶν χφφ. θὰ συντελέσουν εἰς τὸ νὰ κερδίσωμεν τὸ ἄριστον, δυνατόν, κείμενον, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο καὶ εἰς ὄφελος τῆς ἐκδόσεως τῶν Βασιλικῶν ὑπὸ τοῦ καθ. Scheltema. Ὡς πρὸς τὰ Παραρτήματα ὅμως, ἡ ποικιλία τούτων εἶναι μεγάλη. Ὁ σ. διήρεσε ταῦτα εἰς τρεῖς μεγάλας κατηγορίας, μετά τινων ὑποδιαιρέσεων. Τὸ κέρδος ἐκ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τούτων θὰ εἶναι μέγιστον, διότι τὰ κείμενα πολλῶν Νεαρῶν καὶ ἄλλων μικροτέρων νομικῶν

πραγματειῶν θὰ ἐκδοθοῦν ὀρθότερον, χωρὶς ν' ἀποκλείεται καὶ ἡ ἀνεύρεσις κειμένων διαλαθόντων τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν μέχρι τοῦδε.

Θὰ εἶχα μίαν μικρὰν ἀντίρρησιν διὰ τὴν γνώμην τοῦ σ., ὅταν γράφῃ (σελ. 14, σημ. 4), ὅτι δὲν ἔκρινεν ἀπαραίτητον νὰ μελετήσῃ δύο χφφ. (τοῦ 16 καὶ 17 αἰ.) ὡς νεώτερα, ὡς καὶ ἄλλα χφφ. ἀκόμη νεώτερα. Προκειμένου περὶ νομικῶν χφφ. τὰ ὁποῖα ἀντιγράφονται ἐκ παλαιοτέρων, νομίζω ὅτι δὲν ἔχει πολλὴν σημασίαν ἡ ἡλικία τῶν χφφ., διότι δὲν ἀποκλείεται ἓν χφ. π.χ. τοῦ 17 αἰ., ν' ἀντεγράφῃ ἐκ χφ. τοῦ 11 αἰ., ἐν ᾧ ἄλλο χφ. τοῦ 14 αἰ. νὰ εἶναι ἀντίγραφον χφ. τοῦ 13 αἰ. (Θὰ ὑπενθυμίσω σχετικῶς, προχείρως ὅτι ἡ πραγματικὴ χρονία τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων — 726 — εὑρίσκεται μόνον εἰς δύο χφφ.: α) εἰς τὸ ΕΒΕ 1374 τοῦ 16 αἰ. καὶ β) εἰς τὸ 121 Μονῆς Ζάβορδας τοῦ 13 ἢ 14 αἰ., ἐν ᾧ ἄλλα χφφ. πολὺ ἀρχαιότερα, ὅπως τὸ Vallic. F. 47 τῆς Ρώμης τοῦ 10 αἰ. καὶ τὸ Laurent. IX-8 τῆς Φλωρεντίας τοῦ 11 αἰ., περιέχουν ἐσφαλμένας χρονίας).

Μία μικρὰ παράβλεψις τοῦ σ. (ἡ ὁποία, εὐτυχῶς, δύναται νὰ διορθωθῇ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ κειμένου) ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν κακὴν σύνταξιν τοῦ Καταλόγου τῶν χφφ. τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἑλλάδος ὑπὸ τοῦ Ἰω. Σακκελίωνος (1892). Ἐκτὸς τοῦ χφ. 1369, γνωστοῦ εἰς τὸν σ., ἡ Βιβλιοθήκη αὕτη κατέχει ἄλλο σημαντικώτατον χφ. τῆς Μεγάλης Συνόψεως (τοῦ κειμένου μόνον) τοῦ 11 αἰ. Τὸ χφ. τοῦτο εἰς τὸν Κατάλογον ἀναγράφεται ὑπὸ τὸν ἄθῳον, ἀλλὰ καὶ ἀκατανόητον τίτλον: *«Λέοντος Συναγωγή»*. Τὸ χφ. περιέγραψεν ἤδη διὰ μακρῶν ὁ Γ. Δυοβουνιώτης ἐν π. Ἀθηνᾶ 18 (1905) σ. 197-213, θεωρῶν τοῦτο ὡς συγγενὲς πρὸς τὸ χφ. Paris. gr. 1351. Δὲν συμφωνῶ πρὸς τὸν Γ. Δυοβουνιώτην, ὅτι τὸ χφ. ΕΒΕ 1446 ἦτο ἄλλοτε τμῆμα τοῦ χφ. 1428, ἀποσπασθὲν καί, ἐκ παραδρομῆς, ἀποτελέσαν ἄλλον κώδικα. Εἶναι μὲν γραμμένα ἀμφότερα ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρός, ἀλλὰ τὸ χφ. 1428 φαίνεται περατούμενον εἰς τὸ φ. 299β, ὅπου ὑπάρχει καὶ τὸ σχετικὸν σημείωμα τοῦ γραφέως. Ἐξ ἄλλου τὸ χφ. 1446 εἶναι μικροτέρων πως διαστάσεων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἔχει σημασίαν μεγάλην τὸ θέμα τοῦτο, διότι τὸ χφ. 1446, ἐκ φ. 8 μόνον, περιέχει μικρὸν τμῆμα (περίπου τὸ 1/4) τῶν Ροπῶν, διακοπτόμενον ἀποτόμως εἰς τὴν σελ. 291, στίχ. 11 τῆς ἐκδόσεως Ζέπων (JGR τ. III). Πάντως, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν ἡ γνώμη μου περὶ τοῦ ἀσχέτου τοῦ χφ. 1428 πρὸς τὸ 1446 εἶναι ὀρθή, ἢ ὄχι, φαίνεται, ὅτι τὸ κείμενον τῆς Μείζονος Συνόψεως τοῦ χφ. 1428 εἶναι πολὺ ἀξιοπρόσεκτον, ἀφ' οὗ, κατὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Γ. Δυοβουνιώτου (σελ. 202), *«αἱ μεγάλαι διαφοραὶ μεταξὺ Συνόψεως τοῦ Zachariä καὶ τῶν Βασιλικῶν καθίστανται ἐλάχισται, ὅταν ὡς χφ. τῆς Συνόψεως λάβωμεν τὸν κώδικα 1428 περιέχοντα τὸ κείμενον τῆς Συνόψεως ἐν τῇ καθαρωτάτῃ αὐτοῦ μορφῇ»*.

Ἀπὸ τὸν κ. Νικ. Σβορῶνον, μετὰ τὴν θαυμασίαν Εἰσαγωγήν, τὴν

ὁποίαν μᾶς προσέφερε διὰ τοῦ ἀνωτέρω παρουσιαζομένου βιβλίου του, περιμένομεν συντόμως τὴν συνέχειαν, δηλαδὴ τὴν νέαν κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς Μείζονος Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν, μετὰ τῶν Παραρτημάτων της, ἔκδοσιν προμηνυομένην ἀρίστην.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ

A. Tovar, «Catalogus codicum Graecorum Universitatis Salamantinae I. Collectio Universitatis antiqua», Acta Salmanticensia, Filosofía y Letras, τόμ. XV, τεῦχος 4, Salamanca 1963, σσ. 88.

Ὁ ἀνωτέρω κατάλογος, ὅστις ἔρχεται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν πρὸ 72 ἐτῶν δημοσιευθέντα (ἐκ σημειώσεων ληφθεισῶν κατὰ τὸ ἔτος 1877) πρόχειρον κατάλογον τῶν Ch. Graux καὶ A. Martin[1], ἀποτελεῖ μίαν εἰσέτι θετικὴν συμβολὴν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς πλήρους καὶ συστηματικῆς καταλογογραφήσεως τῶν ἀνὰ τὴν ὑφήλιον κατεσπαρμένων ἑλληνικῶν χειρογράφων, ἥτις οὐ μόνον τὴν ἐπιστήμην τῆς παλαιογραφίας προάγει, ἀλλὰ καὶ τὴν φιλολογίαν γενικώτερον τήν τε κλασσικὴν καὶ τὴν Βυζαντινὴν μεγάλως ὑποβοηθεῖ.

Ὁ σ. ἀκολουθῶν τὰς ἐπιταγὰς τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης δὲν ἠρκέσθη εἰς ἁπλῆν ἀπαρίθμησιν τοῦ περιεχομένου τῶν κωδίκων καὶ τῶν ἐξωτερικῶν στοιχείων αὐτῶν (ὡς εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν φύλλων καὶ τετραδίων, ἡ στάχωσις κλπ.), ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν σύγκρισιν τῶν κειμένων πρὸς τὰ ἐκδεδομένα, ἐμελέτησεν ἐν λεπτομερείᾳ τὸν τύπον τῆς γραφῆς ἑνὸς ἑκάστου χειρογράφου, διεχώρισε τὰς διαφόρους «χεῖρας» ἐν αὐτοῖς, συνέλεξε πᾶσαν πληροφορίαν σχετικὴν πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ προέλευσιν τῶν κωδίκων καὶ συνεπλήρωσε τὰς ἰδίας παρατηρήσεις διὰ παραπομπῶν εἰς τοὺς κατὰ καιροὺς μελετήσαντας τοὺς κώδικας τούτους. Χαρακτηριστικὸν τῆς ἐξαιρετικῆς ἐπιμελείας, μεθ' ἧς ἡ ὅλη ἐργασία ἔχει συντελεσθῆ εἶναι καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπεξεργασία τοῦ καταλόγου τούτου καὶ ἡ μελέτη τῶν χειρογράφων συνεπληρώθη μετὰ ὁλόκληρον εἰκοσαετίαν, ἀφ' ἧς τὸ πρῶτον ἤρχισεν.

Ἡ συλλογὴ τῶν χειρογράφων, τὰ ὁποῖα περιγράφει ὁ καθηγητὴς κ. Tovar, ἀνήκει εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἰσπανικῆς πό-

1 «Notices sommaires des manuscrits grecs d'Espagne et de Portugal», Nouvelles Archives des missions scientifiques et Littéraires, τ. 2 (1892), σσ. 145-206.

λεως Salamanca (ὅπερ εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Εὐρώπης) καὶ εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα διὰ τὸν φιλόλογον γενικῶς, εἰδικώτερον ὅμως διὰ τὸν μελετητὴν τῆς παραδόσεως τῶν κειμένων καὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλολογίας ὡς καὶ τῆς διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων γενικώτερον εἰς τὴν Δύσιν. Μολονότι μικρὰ εἰς ὄγκον (ἀποτελεῖται ἐκ 44 κωδίκων) περιλαμβάνει ἔργα πλείστων κλασσικῶν συγγραφέων ποιητῶν τε καὶ πεζογράφων (συνήθως μετὰ σχολίων) ὡς καὶ ἀριθμὸν μεταγενεστέρων ἔργων γραμματικοῦ, λεξικογραφικοῦ κλπ. περιεχομένου. Ἀντιθέτως οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς καὶ οἱ Πατέρες σπανίζουν[1]. Πολλοὶ τῶν κωδίκων εἶναι «μεικτοί», δηλονότι περιέχουν ἔργα πλείονων τοῦ ἑνὸς συγγραφέων[2]. Τὰ ἀνωτέρω γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς συλλογῆς εἶναι τυπικὰ τῶν συλλογῶν χειρογράφων τῶν οὑμανιστῶν τοῦ ΙΕ′ καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙϚ′ αἰῶνος. Ἐπίσης τὰ πλεῖστα τῶν χειρογράφων τῆς συλλογῆς δὲν εἶναι παλαιότερα τοῦ ΙΕ′ αἰῶνος. Παρὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν στεροῦνται σημασίας διὰ τὴν παράδοσιν τῶν κειμένων δεδομένου ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ὁ G. Pasquali (Storia della tradizione e critica del testo, 2α ἔκδοσις, ἐν Φλωρεντίᾳ 1952, σσ. 41 κἑξ.) ὀνομάζει recentiores non deteriores. Χαρακτηριστικῶς ἀναφέρω ἐνταῦθα τὸν κώδικα τοῦ *«Ὀνομαστικοῦ»* τοῦ Πολυδεύκους (ὑπ᾽ ἀρ. 40), ὅστις εἶναι ἐκ τῶν πληρεστέρων καὶ σπουδαιοτέρων καὶ τὸν ὑπ᾽ ἀρ. 295, ὅστις διασώζει γραφὰς τοῦ ἀπολεσθέντος κώδικος Β τοῦ Θεοκρίτου. Σημαντικὸς εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ κῶδιξ τοῦ Ἀρριανοῦ (ὑπ᾽ ἀρ. 228).

Τοῦ καταλόγου τῶν χειρογράφων προηγεῖται σύντομος ἀλλὰ περιεκτικὴ εἰσαγωγή, ἐν ᾗ ὁ σ. παραθέτει ἐν συντόμῳ τὴν ἱστορίαν τῆς συλλογῆς ἀπὸ τῆς πρώτης συστάσεως αὐτῆς καὶ ἐξετάζει τὰ προβλήματα τῆς ἀντιγραφῆς καὶ προελεύσεως αὐτῶν.

Τὴν βάσιν τῆς συλλογῆς ἀπετέλεσαν τὰ χειρόγραφα τοῦ Ἱσπανοῦ οὑμανιστοῦ Fernan Nuñez de Guzman (1471-1552), πλέον γνωστοῦ ὑπὸ τὸ προσωνύμιον Pintianus[3]. Τοὺς κώδικας τούτους ἐπρομηθεύθη ὁ Pintianus

[1] Ἐκτὸς τῶν πέντε κωδίκων τοῦ Τουρριανοῦ, οἵτινες περιέχουν ἀποκλειστικῶς πατερικὰ κείμενα, μόνον εἷς κῶδιξ ἐκ τῶν λοιπῶν περιέχει ἔργα τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ (ὑπ᾽ ἀρ. 130). Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ὡς ὁ Μοσχόπουλος, ὁ Τζέτζης, ὁ Γρηγόριος Κορίνθου κλπ. ἀντιπροσωπεύονται μόνον διὰ τῶν γραμματικῶν αὐτῶν ἔργων. Ἀνευρίσκομεν ὅμως λόγους τοῦ Συνεσίου ὡς καὶ ἐπιστολὰς τούτου καὶ τοῦ Μ. Βασιλείου.

[2] Χαρακτηριστικὸς ἐν προκειμένῳ εἶναι ὁ κῶδιξ ὑπ᾽ ἀρ. 243, ὅστις περιέχει τὴν «Θεογονίαν» καὶ τὴν «Ἀσπίδα» τοῦ Ἡσιόδου, τὰ «Χρυσᾶ ἔπη» τοῦ Πυθαγόρου, Θέογνιν, Φωκυλίδην, τὰς «Φοινίσσας» τοῦ Εὐριπίδου, τοὺς «Ὀλυμπιονίκους» τοῦ Πινδάρου, τὸν «Πλοῦτον» καὶ τὰς «Νεφέλας» τοῦ Ἀριστοφάνους, τοὺς τρεῖς Ὀλυνθιακοὺς τοῦ Δημοσθένους ὡς καὶ ἀπόσπασμα τῆς ῥητορικῆς «ad Herennium» ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει.

[3] Κληθέντος οὕτω ἐκ τοῦ ὅτι ἡ γενέθλιος αὐτοῦ πόλις Vallaloid ἔκειτο πλησίον τῆς Ῥωμαϊκῆς πόλεως Pintia.

ἐν Ἰταλίᾳ πιθανώτατα κατὰ τὴν δευτέραν μετάβασιν αὐτοῦ ἐκεῖ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1506 καὶ 1511. Τοῦτο πιστοῦται ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἐξ ἰδιοχείρων σημειωμάτων τούτου ἐπὶ δύο ἐκ τῶν κωδίκων (223 καὶ 230), ἐν οἷς μνημονεύει ὅτι ἠγόρασε τούτους ἐν Βονωνίᾳ.

Τὰ χειρόγραφα τοῦ Pint. ὁμοῦ μετὰ τῶν λοιπῶν (ἐντύπων) βιβλίων αὐτοῦ παρεδόθησαν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Salamanca (ὅπου οὗτος ἐδίδασκεν) εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ (1552) ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ βιβλίου τῶν πρακτικῶν τοῦ Πανεπιστημίου. Πλὴν ἑπτὰ χειρογράφων, ἅτινα φέρονται ὡς ἀπολεσθέντα, ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς, τὰ λοιπὰ παρέμειναν εἰς τὴν ἀνωτέρω βιβλιοθήκην, εἰς οἵαν σχεδὸν κατάστασιν εὑρίσκοντο κατὰ τὸν ΙϚ′ αἰῶνα.

Ἡ ἀνωτέρω συλλογὴ ηὐξήθη περαιτέρω διὰ τῆς προσθήκης (πρὸ τοῦ ἔτους 1610) πέντε εἰσέτι κωδίκων περιεχόντων ἔργα τῶν Πατέρων κυρίως, οἵτινες ἔχουν ἀντιγραφῆ ὑπὸ Νικολάου Τουρριανοῦ (de la Torre) καὶ ἀργότερον (μετὰ τὸ 1767) ἑνὸς εἰσέτι κώδικος ἀναλόγου περιεχομένου ἀνήκοντος εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Κολλεγίου τῶν Ἰησουϊτῶν τῆς πόλεως.

Πλὴν τῆς ἱστορίας τῆς συλλογῆς, τὸν σ. ἀπησχόλησε τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τῶν χειρογράφων (δηλονότι τῆς πηγῆς, ἐξ ἧς ἐπρομηθεύθη ταῦτα ὁ Pintianus) ὡς καὶ τὸ σχετικὸν πρὸς αὐτὸ πρόβλημα τῶν πιθανῶν ἀντιγραφέων, δεδομένου ὅτι ἐλάχιστοι τῶν κωδίκων εἶναι ὑπογεγραμμένοι[1]. Διὰ τῆς μελέτης τοῦ τύπου τῆς γραφῆς καὶ διὰ συσχετίσεως πρὸς χειρόγραφα, ὧν ὁ ἀντιγραφεὺς τυγχάνει γνωστός, ὁ σ. κατώρθωσε νὰ προσδιορίσῃ τοὺς ἀντιγραφεῖς ἀριθμοῦ χειρογράφων, ὧν ἡ ἀντιγραφὴ δύναται νὰ ἀποδοθῇ μετά τινος βεβαιότητος εἰς τοὺς κάτωθι: Ἰωάννην Ῥῶσσον, Γεώργιον Γρηγορόπουλον, Ἀριστόβουλον Ἀποστόλην (Ἀρσένιον Μονεμβασίας), Τουρριανὸν καὶ Pintianum. Ἱκανὸς ἀριθμὸς χειρογράφων ἔχουν ἀντιγραφῆ ὑπὸ γραφέων ἐμφανῶς μιμουμένων τὸν τύπον τῆς γραφῆς τοῦ Μιχαὴλ ἢ Ἀρσενίου Ἀποστόλη καὶ δύνανται κατὰ τὸν σ. νὰ θεωρηθοῦν ὡς προελθόντες ἐκ τοῦ «ἀντιγραφικοῦ ἐργαστηρίου» τούτων. Ἐκ τούτου συμπεραίνει ὁ σ. ὅτι καὶ οἱ λοιποὶ κώδικες τοῦ ΙΕ′ αἰῶνος προῆλθον ἐμμέσως ἢ ἀμέσως ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου, ἔφθασαν δὲ εἰς χεῖρας τοῦ Pint. διά τινος βιβλιοπώλου ἐκτελοῦντος τρόπον τινα χρέη πράκτορος τοῦ ἀνωτέρω ἐργαστηρίου[2]. Ἡ ἀνωτέρω ὑπόθεσις εἶναι ἐνδιαφέρουσα, μολονότι κατὰ τὸ παρὸν στάδιον τῆς ἐρεύνης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιβεβαιωθῇ.

[1] Οὕτω ὁ ὑπ᾽ ἀρ. 17 φέρει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Γεωργίου Γρηγοροπούλου, ὁ ὑπ᾽ ἀρ. 31 τοῦ Ἰωάννου Ἀναγνώστου Καλλιάνδρου, ὁ ὑπ᾽ ἀρ. 230 τοῦ Ματθαίου Λαμπούδη, ὁ ὑπ᾽ ἀρ. 557 τοῦ Νικολάου (Τουρριανοῦ) καὶ ὁ ὑπ᾽ ἀρ. 567 τοῦ Νικολάου Συλιάνου.

[2] Τοιοῦτος βιβλιοπώλης ἀναφέρεται ἐν κώδικι 223, ὡς καὶ ἐν ἑτέρῳ κώδικι τοῦ Pint. νῦν ἐν Μαδρίτῃ, ὑπὸ τὸ ὄνομα Johannes Baptista Pius.

Τῆς εἰσαγωγῆς ἕπεται ἡ περιγραφὴ τῶν κωδίκων, ἥτις καὶ ἀποτελεῖ τὸ κύριον μέρος τῆς ὅλης ἐργασίας. Κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ περιεχομένου ὡς καὶ τῶν ἐν γένει χαρακτηριστικῶν τῶν χειρογράφων ὁ σ. ἀκολουθεῖ τροποποιημένον τὸ σύστημα τὸ ἐφαρμοζόμενον ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης[1]. Οὕτω ἐν ἀρχῇ τῆς περιγραφῆς παραθέτει τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ χειρογράφου (χρονολογίαν, τύπον χάρτου, διαστάσεις, ἀριθμὸν φύλλων καὶ τετραδίων, ὑδάτινα σημεῖα, ἀντιγραφεῖς). Ἐπακολουθεῖ ἡ ἀπαρίθμησις τοῦ περιεχομένου κατὰ τὴν σειράν, καθ' ἣν ἀπαντοῦν εἰς τὸν κώδικα. Ἐν τέλει παρατίθενται τὰ τυχὸν ὑπάρχοντα σημειώματα, περιγράφεται ἡ κατάστασις τοῦ κώδικος ὡς καὶ ἡ στάχωσις καὶ γίνεται μνεία τῆς σχετικῆς πρὸς ἕκαστον κώδικα βιβλιογραφίας. Τὸ κύριον μειονέκτημα τοῦ ἀνωτέρω συστήματος εἶναι ἡ ἀπαρίθμησις τῶν περιεχομένων ἀνεξαρτήτως τῆς σημασίας αὐτῶν καὶ ἡ ἀνάμειξις τῶν βασικῶν ἔργων μετὰ τῶν διαφόρων τρόπον τινα παραγεμισμάτων (ὡς π.χ. γλωσσῶν, ἐπιγραμμάτων, βίων κ.ἄ.), ἅτινα ἔδει νὰ καταγραφοῦν ἐν τέλει τῆς ὅλης περιγραφῆς ἢ νὰ ὑποδηλωθοῦν διὰ μικροτέρων τυπογραφικῶν στοιχείων.

Τῆς περιγραφῆς τῶν κωδίκων ἕπεται γενικὸς πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, ἐν ᾧ τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων τῶν ἐν τοῖς κώδιξι ἔργων ἐτυπώθησαν διὰ κεφαλαίων στοιχείων πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν λοιπῶν. Ἀκολουθεῖ πίναξ τῶν χρονολογημένων κωδίκων ὡς καὶ ἕτερος τῶν ἀνεκδότων ἢ ὀλιγώτερον γνωστῶν ἔργων.

Γενικῶς εἰπεῖν ἡ ὅλη ἐργασία συντελούσης καὶ τῆς Λατινικῆς γλώσσης, εἰς ἣν ἐγράφη κατὰ προτίμησιν τῆς μητρικῆς γλώσσης τοῦ σ. (Ἱσπανικῆς), θὰ ἀποτελέσῃ πολύτιμον βοήθημα διά τε τὸν παλαιογράφον καὶ τὸν ἱστορικὸν τῶν κειμένων.

Ἡ σπουδαιοτέρα ἀσφαλῶς παράλειψις εἶναι ἡ ἀπουσία φωτογραφικῶν πινάκων περιεχόντων δείγματα γραφῆς τῶν τε χρονολογημένων καὶ τῶν ὑπογεγραμμένων κωδίκων ὡς καὶ τῶν ἀποδιδομένων εἰς γνωστοὺς συγγραφεῖς. Τοῦτο θὰ ηὔξανεν ἀσφαλῶς τὴν τιμὴν τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ θὰ ἐβοήθει μεγάλως τοὺς παλαιογράφους, συγχρόνως δὲ θὰ ἐπέτρεπεν εἰς τὸν ἀναγνώστην ὅπως μορφώσῃ ἰδίαν γνώμην ἐπὶ τῶν σχετικῶν πρὸς τοὺς ἀντιγραφεῖς τῶν κωδίκων συμπερασμάτων καὶ ὑποθέσεων τοῦ συγγραφέως.

Ἄλλαι μικρότεραι παρατηρήσεις: Ὁ σ. δὲν φαίνεται νὰ γνωρίζῃ τὴν διατριβὴν τοῦ Ἀθ. Κομίνη, Γρηγόριος Πάρδος, Μητροπολίτης Κορίνθου καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ (Ρώμη - Ἀθῆναι 1960), καθ' ὅσον δὲν παραπέμπει εἰς αὐτὴν κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν σχετικῶν κωδίκων (ὑπ' ἀρ. 229, 233). Ἐπίσης δὲν διακρίνει τὰ ἐν ἀρχῇ ἑκάστου βιβλίου τῶν ἔργων τοῦ Παύλου

---

[1] Πβ. C. Gianneli, Codices Vaticani Graeci 1485 - 1683 (ἐν Βατικανῷ 1950), σσ. XI - XV.

Αἰγινήτου ἰαμβικὰ ἐπιγράμματα. Οὔτε ἀναφέρει τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῶν σχολίων, ὡς πράττει ὁ Graux (πβ. ἰδίως τὰ σχόλια εἰς Λυκόφρονα ἐν τῷ κώδ. 9, περὶ ὧν ἰδὲ Graux - Martin, σ. 154). Κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν τῶν τίτλων καὶ σημειώσεων ὁ σ. γενικῶς μὲν ἀκολουθεῖ τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ κώδικος, ἄνευ ἄλλης ἐνδείξεως, σπανίως ὅμως χρησιμοποιεῖ τὴν ἔνδειξιν sic πρὸς ὑποδήλωσιν ὀρθογραφικῶν καὶ ἄλλων σφαλμάτων. Τοιαύτη ἀσυνέπεια εἶναι δυνατὸν νὰ δημιουργήσῃ ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν ἐμφανῶς ἐσφαλμένων τύπων, οἷον *ἐλαίνης* (ἀντὶ *ἑλένης*) ἐν σ. 21, *τὸν σύγκλητον*, σ. 53, *πυθίας* (ἀντὶ *πυθία*) ἐν σ. 55, *ὑπερείγαθος* (ἀντὶ *ὑπεράγαθος*) ἐν σ. 57, *ἐπ' ἀρχῆς* (ἀντὶ *ἀπ' ἀρχῆς*) ἐν σ. 63, ὡς καὶ *θέαμαι* (ἀντὶ *τεθέαμαι*, ὅπερ ἄλλωστε ἐπιβάλλει τὸ μέτρον) ἐν σ. 15. Ἀντιθέτως τὰ ἑπόμενα σφάλματα ὀφείλονται ἀναμφιβόλως εἰς τὸν τυπογράφον: *γενικῆς* (σ. 57), *ἠγαπημένη μιχαῆλε* (σ. 67), *ἠρωτηθῆναι* (αὐτόθι), *αἰσθέσεως* (σ. 76). Ἐνίοτε παρατηρεῖται λανθασμένος συλλαβισμός, π.χ. *διαλέκ-των* (σ. 56, κῶδιξ 233), *ἐφικ-τὸν* (σ. 67, κῶδιξ 283). Τέλος σύγχυσις ἔχει ἐπέλθει ὡς πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς τῶν κωδίκων τῶν ἀποδιδομένων εἰς τοὺς Γεώργιον Γρηγορόπουλον καὶ Ἰωάννην Ρῶσσον. Οὕτως ὁ κῶδιξ 285A ἀναφέρεται ὡς γραφεὺς ὑπ' ἀμφοτέρων ἐν τῷ πίνακι, ἐνῷ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ἀποδίδεται μόνον εἰς τὸν Ρῶσσον καὶ κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ κώδικος θεωρεῖται ὡς γραφεὺς ὑπὸ Γρηγοροπούλου, οὐδεμία δὲ μνεία γίνεται τοῦ ὀνόματος τοῦ Ρώσσου. Ὡς ἐπιχείρημα ὅμως ὑπὲρ τῆς ἀποδόσεως τοῦ κώδικος τούτου εἰς τὸν Γρηγορόπουλον φέρεται ἡ ὁμοιότης τῆς γραφῆς τοῦ κώδικος τούτου πρὸς τὴν τῶν κωδίκων 16 καὶ 236, ὧν ὁ πρῶτος θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ σ. ὡς γραφεὺς ὑπὸ Γρηγοροπούλου (πβ. εἰσαγωγὴν σ. 10, περιγραφὴν τοῦ κώδικος σ. 18 καὶ πίνακα), ὁ δ' ἕτερος ὑπὸ χειρὸς μιμουμένης τὴν τοῦ Ρώσσου, δι' ὃ καὶ δικαίως δὲν καταγράφεται μεταξὺ τῶν κωδίκων τοῦ Γρηγοροπούλου οὔτε ἐν τῇ εἰσαγωγῇ οὔτε ἐν τῷ πίνακι. Εἰς τὸν Ρῶσσον ἀποδίδονται ἐν μὲν τῇ εἰσαγωγῇ οἱ κώδικες 230¹, 285A καὶ 243, ἐν δὲ τῷ πίνακι οἱ 230, 232, 285A καὶ πιθανῶς ὁ 284. Ἐκ τούτων ἐν ταῖς οἰκείαις περιγραφαῖς ἀποδίδονται εἰς τὸν Ρῶσσον μόνον οἱ κώδικες 230 καὶ 243, ὁ δὲ 285A εἰς τὸν Γρηγορόπουλον, ὡς ἤδη ἐλέχθη. Ἀτυχῶς ἐλλείψει πινάκων ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν πῶς προῆλθεν ἡ σύγχυσις, ὡς καὶ ποῖοι κώδικες δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ἕκαστον τούτων.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ σημειώματα τῶν κτητόρων τῶν κωδίκων 228 καὶ 233. Ἐν τῷ κώδικι 228 (ΙΓ' ἢ ΙΔ' αἰ.) ἀναφέρονται βιβλία τινὰ δανεισθέντα εἰς τὸν *μέγαν τζαούσιον* (οὐχὶ *τζαούδιον* ὡς ὅ τε Graux καὶ ὁ σ. τοῦ παρόντος καταλόγου ἀνέγνωσαν) *Πετζικόπουλον* κατὰ μῆνα Ἰούλιον τῆς ΙΔ' ἰνδικτιῶνος. Ἐν δὲ τῷ 233 (ΙΕ' αἰ.) μνεία γίνεται *Σερβοπούλου* τινὸς ἄρχοντος ὡς καὶ τῶν πόλεων τῆς Μεσσηνίας «Καλαμάτας» καὶ Κορώνης, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ὁ κῶδιξ οὗτος προῆλθεν ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης.

Ἀτυχῶς ἡ μεταγραφὴ τῶν σημειωμάτων τούτων δὲν εἶναι πλήρως ἱκανοποιητική. Τέλος ὁ ὑπὸ Pint. μνημονευόμενος ὡς συγγραφεὺς τῆς «περὶ προσῳδίας» πραγματείας τοῦ κώδικος 236 εἶναι ὁ ἀρχαῖος γραμματικὸς Λούκιλλος (ἢ Λούκιος) Ταρραῖος, πλέον γνωστὸς ὡς παροιμιογράφος, πβ. E. Miller, Mélanges de littérature Grecque (Παρίσιοι 1868), σ. 349 κἑξ. καὶ Grudeman ἐν R.E. τ. 13 (1927) 1785-1791.

Αἱ ἀνωτέρω ἀτέλειαι, ἀναπόφευκτοι εἰς ἐργασίας τῆς φύσεως τῆς παρούσης, τόσον κατὰ τὸ ποσὸν ὅσον καὶ τὸ ποιὸν αὐτῶν ἀσήμαντοι, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μειώσουν τὴν ἐξαιρετικὴν ἐπιμέλειαν καὶ προσοχὴν μεθ᾽ ἧς ἡ ἐργασία ἔχει συνταχθῇ οὔτε τὸν ἀναμφισβήτητον μόχθον καὶ ἐμβρίθειαν τὴν ἐπιδεικνυομένην εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν πολυπλόκων προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζει ὁ συντάκτης ἑνὸς συγχρονισμένου καὶ πλήρους καταλόγου χειρογράφων. Διὰ τοῦτο νομίζομεν ὅτι θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον ὅπως ὁ κ. Tovar ἐκμεταλλευόμενος τὴν ἐν τῷ μεταξὺ κτηθεῖσαν πεῖραν ἐπιμεληθῇ τῆς περιγραφῆς καὶ τῶν λοιπῶν χειρογράφων τῆς Salamanca.

ΜΑΡΚΟΣ ΝΑΟΥΜΙΔΗΣ

Eugenii Panormitani Versus Jambici. Edidit, italice reddidit, commentario instruxit Marcellus Gigante, Palermo 1964, 8ον, σσ. 253.

Τὸ Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici ἱδρυθὲν καὶ διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ ἐξαιρέτου ἑλληνιστοῦ κ. Bruno Lavagnini ἔθεσεν ὡς κύριον σκοπὸν τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεώς του νὰ καταστήσῃ γνωστὰ τὰ συνδεόμενα πρὸς τὴν Σικελίαν μνημεῖα τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Εἰς τὴν ἀξιόλογον σειρὰν τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ἰνστιτούτου, testi e monumenti, ἐξεδόθη ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ καθηγητοῦ κ. Marcello Gigante ὁ 10ος τόμος τῶν κειμένων περιέχων τὸ ἔργον Εὐγενίου τοῦ Πανορμίτου, ποιητοῦ τῶν χρόνων τῆς ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίας τῶν Νορμανδῶν (1130-1203 περίπου).

Ὁ τόμος, τὸν ὁποῖον ὁ ἐκδότης ἀφιερώνει εἰς τὸν πατέρα του, περιλαμβάνει 24 *ἰαμβεῖα* γνωστὰ ἤδη ἐκ τῶν ἐκδόσεων Leo Sternbach[1] καὶ Constantinus Horna[2]. Δύο ἐξ αὐτῶν ἐξέδωσε[3] καὶ μετέφρασεν[4] εἰς τὴν

[1] Leo Sternbach, Eugenios von Palermo, «Byzantinische Zeitschrift» XI, 1902, σ. 406 κ.ἑ.

[2] Metrische und textkritische Bemerkungen zu den Gedichten des Eugenios von Palermo, «Byz. Zeitschr.» XIV, 1905, σ. 468 κ.ἑ. καὶ Neue Beiträge zu den Gedichten des Eugenios von Palermo, αὐτόθι, XVI, 1907, σ. 454 κἑ.

[3] Poeti Bizantini, I (Milano, 1948), σ. 203 κ.ἑ.

[4] Αὐτόθι, II, σ. 234 κ.ἑ.

17-5-1965

ἰταλικὴν ὁ R. Cantarella, πλείονα δὲ μετέφρασεν εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὁ E. Jamison[1].

Τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν ἰάμβων προτάσσεται εἰσαγωγὴ εἰς τὴν λατινικὴν (σσ. 9-47) ἀναφερομένη εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν, τὰς ἐκδόσεις, τὸ μέτρον καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, ὡς καὶ εἰς τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Εὐγενίου. Ἐπίσης περιλαμβάνει ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου καὶ αἰσθητικὴν ἀξιολόγησιν τῶν ποιημάτων. Κάτωθεν τοῦ κειμένου καὶ τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος (σσ. 51-131) παρατίθενται ποικίλα testimonia. Ἀκολουθεῖ μετάφρασις εἰς τὴν ἰταλικὴν (σσ. 135-164) καὶ ὑπομνηματισμὸς (σσ. 167-206)· ἐν κατακλεῖδι δὲ πίνακες ὀνομάτων καὶ λέξεων (σσ. 209-253). Ὁ τόμος περιέχει φωτοτυπίας τοῦ Cod. Bern. 120, c. 53 (146) καὶ c. 54 (147)· ἐπίσης τῶν ff. 163^{v}-164^{r} καὶ 190^{v}-191^{r} τοῦ Cod. Laur. Gr. V 10.

Εἰς τὸ πρῶτον καὶ καλύτερον κατὰ τὸν ἐκδότην ποίημα τῆς συλλογῆς, γραφὲν ἐν φυλακῇ, ὁ ποιητὴς ἢ μᾶλλον ὁ στιχουργὸς θρηνεῖ τὸ φευγαλέον τῆς ἐγκοσμίου χαρᾶς καὶ τὸ ἄστατον τῆς ἀνθρωπίνης εὐτυχίας. Τὸ θέμα εἶναι, ὡς φαίνεται, προσφιλές, διότι ἐπανέρχεται κατωτέρω (VII στ. 1-22). Τὸ ἔργον ἐν γένει ἔχει ἠθικοδιδακτικὸν χαρακτῆρα. Ψέγονται αἱ ἀνθρώπιναι κακίαι, ἡ φιλαργυρία (II), ἡ γαστριμαργία (III), ἡ γλωσσαλγία (VI), ὁ φθόνος (VII), ὁ μῶμος (VIII), ἡ διαβολὴ (XX), ἡ ὀργὴ (XXII) καὶ ἐξυμνοῦνται αἱ ἀρεταί, ἡ παρθενία (IV), ἡ ἀγάπη (V), τὸ εὐδυσώπητον (XXIII). Εἰς τὸ IX ποίημα ὁμιλεῖ περὶ ἀσκητικῆς εἰς δὲ τὸ XXI περὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς βασιλείας. Χαριέστερον εἶναι τὸ ὕφος τῶν ἐπιγραμμάτων (XI-XIV) μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνεται τὸ XIII, εἰς τὴν σταύρωσιν. Τὸ XV ποίημα, ψόγος μυίας, εἶναι ποιητικὴ ἀνασκευὴ τοῦ σοφιστικοῦ θέματος «μυίας ἐγκώμιον». Ἡ συλλογὴ περιλαμβάνει τρία ποιήματα *πρὸς τὸν ἱερέα Καλὸν ἐκ Βρενδήσου* (XVII, XVIII, XIX) καὶ καταλήγει εἰς ἐγκώμιον τοῦ Νορμανδοῦ βασιλέως Γουλιέλμου (XXIV). Διάφορον πάντων τὸ X ποίημα εἶναι μία *ἔκφρασις* τοῦ ἄνθους *νύμφερον*, παρομοίου πρὸς τὸ γνωστὸν νούφαρον. Εἰς τὰ χειρόγραφα παραδίδεται ἀνεπίγραφον, ὁ δὲ ἐκδότης ἔθεσεν ὡς τίτλον de Nymphaea stellata. Ἡ ἀστεροειδὴς ὅμως νυμφαία ἔχει πέταλα κυανᾶ, ἐνῷ τὰ τοῦ περιγραφομένου φυτοῦ ἔχουν *βαφὴν πορφύρας* (στ. 16). Πρόκειται μᾶλλον περὶ τῆς nymphaea rubra ἢ nymphaea lotus[2].

Γνήσιον τέκνον τῆς ἐποχῆς του ὁ Εὐγένιος ἀναμειγνύει τὴν σοφίαν τῶν

[1] Admiral Eugenius of Sicily. His life and work and the authorship of the Epistola ad Petrum and the Historia Hugonis Falcandi Siculi, London, 1957.

[2] Πρβλ. Χ. Γ. Γενναδίου, Λεξικὸν Φυτολογικόν, β' ἔκδοσις, τ. Β', Ἀθῆναι 1958 καὶ Δ. Καββάδα, Εἰκονογραφημένον Βοτανικὸν Φυτολογικὸν Λεξικόν, τόμος Ϛ', Ἀθῆναι.

ἀλλοτρίων ἢ *τῶν πάλαι σοφῶν* μὲ τὴν *τῶν ἀληθῶν καὶ θεοφθέγκτων*. Εἰς τὸ ἔργον του διακρίνομεν ἐπιδράσεις τῆς ἐπικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως, τῆς ἰωνικῆς καὶ ἀττικῆς πεζογραφίας, τῶν ἀλεξανδρινῶν συγγραφέων, τῶν ἐκπροσώπων τῆς νέας σοφιστικῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν Γραφῶν, τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἰδίᾳ τῶν ῥητόρων τοῦ 4ου αἰῶνος, καὶ ἄλλων ἐκπροσώπων τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας. Καταφανεστέρα εἶναι ἡ ἐπίδρασις Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ.

Ὁ ῥητορικὸς στόμφος, τὸ διδακτικὸν ὕφος καὶ οἱ κανόνες τοῦ προσῳδιακοῦ μέτρου, ξένου πρὸς τὸ αἴσθημα τῆς ἐποχῆς, ἐλάχιστα περιθώρια ἀφίνουν εἰς τὴν λυρικὴν διάθεσιν. Αὐτὸ τὸ πρότυπον, ἡ ποίησις Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ἂν καὶ ἐθαυμάζετο ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους διὰ τὸ εὐγενὲς καὶ ὑψηλὸν ὡς καὶ διὰ τὴν δεξιότητα περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀρχαίων μέτρων δὲν ὡμίλησεν εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀναγνωστῶν ὡς οἱ ὕμνοι τοῦ Ρωμανοῦ. Πολὺ ὀλιγώτερον ὁ ἔχων ἥσσονα ἐκείνου ἔμπνευσιν Εὐγένιος.

Ἡ ἔκδοσις βασίζεται εἰς τὸν κώδικα Laur. Gr. plut. V 10, saec. XIV (= L). Δευτερευόντως ἐχρησιμοποιήθη ὁ P = Panormitanus Bibliothecae communalis, MS. 2 Qq. G. 40, ὁ ὁποῖος εἶναι κακὸν ἀντίγραφον τοῦ προηγουμένου. Αἱ διαφοραὶ τοῦ P πρὸς τὸν L, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται προφανῶς εἰς σφάλματα τοῦ ἀντιγραφέως καὶ εἶναι ἁπλῶς ἀνορθογραφίαι, δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα. Ὁ ἐκδότης μὴ ἔχων οὐσιαστικῶς παρὰ ἕνα κώδικα ὑποχρεοῦται νὰ θεραπεύσῃ μόνος τὰ νοσοῦντα χωρία τοῦ κειμένου ἀνατρέχων εἰς ὅμοια χωρία καὶ εἰς τὰς κατὰ καιροὺς προταθείσας διορθώσεις ἄλλων ἐκδοτῶν. Ὁ κ. Gigante παρουσίασε κείμενον ἀρτιώτερον πασῶν τῶν προηγουμένων ἐκδόσεων διορθώσας παραναγνώσεις τῶν παλαιοτέρων καὶ προτείνων ἰδικάς του λύσεις πολλάκις ἐπιτυχεῖς. Ὁ ζῆλος ὅμως πρὸς ἀποκατάστασιν κειμένων τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς βάσει τῶν κανόνων τῆς ἀττικῆς ἢ ἀκόμη καὶ τῆς κοινῆς, τῆς ὁποίας γραμματικὴν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ ἐκδότης, δύναται νὰ ἀποβῇ ἐπιβλαβής. Ἡ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ ἔχει ἰδίους χαρακτῆρας ἀντιβαίνοντας πολλάκις πρὸς τοὺς τῆς ἀρχαίας. Ὁ Εὐγένιος ἀκολουθῶν τὸν συρμὸν τῆς ἐποχῆς γράφει βεβαίως εἰς γλῶσσαν ἀρχαιοπρεπῆ, ἐνίοτε ὅμως δυνατὸν νὰ παρεισφρήσουν στοιχεῖα τῆς γλώσσης τῆς ἐποχῆς του. Αἱ διορθώσεις εἶναι ὡς ἓν σημεῖον λειτούργημα τοῦ ἐκδότου πάντοτε ὅμως ἀποσκοποῦν νὰ προσεγγίσουν πρὸς τὸ ἀρχικὸν δημιούργημα τοῦ ἐκδιδομένου συγγραφέως καὶ ὄχι νὰ ἐμφανίσουν κείμενον ἄψογον γραμματικῶς καὶ συντακτικῶς. Ἡ εὐρεῖα ἑλληνομάθεια ἐπιτρέπει εἰς τὸν κ. Gigante νὰ προτείνῃ ὀρθὰς διορθώσεις, ἀλλὰ δι' αὐτῶν πλησιάζομεν εἰς τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Εὐγενίου; Ἀποκαθιστᾷ λ.χ. τὴν αὐτοπάθειαν ἐνῷ οὐδαμοῦ εἰς τὸν κώδικα ὑπάρχει· ἐπίσης τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τῶν ἀντωνυμιῶν. Ἐν I 107 διορθοῖ τὸ *σαυτὸν σωσάτω* εἰς *αὐτὸν σωσάτω*, ἀλλὰ δὲν πράττει τὸ αὐτὸ καὶ κατωτέρω, VI 51, ὅπου γίνεται χρῆσις τῆς

σφῷ ἀντὶ τῆς *ἐῷ* ἢ IX 66, ὅπου ἔχομεν *σφῶν* ἀντὶ *ὑμετέρων*, διότι ἐμποδίζεται ὑπὸ τοῦ μέτρου. Τὴν σύνταξιν τῶν ῥημάτων μεταβάλλει κατὰ τὴν ἀττικὴν π.χ. ἐν I 161 *ἀπόστητέ μοι* διορθοῖ εἰς *ἀπόστητέ μου*, III 6 *ἐκδράμοιτό μοι* εἰς *ἐκδράμοιτό μου*, 52 *ἀπόστηθί μοι* εἰς *ἀπόστηθί μου*. Ἡ ἐπανειλημμένη ὅμως χρῆσις τῆς δοτικῆς ἀντὶ τῆς γενικῆς εἶναι δυνατὸν νὰ ὀφείλεται ἁπλῶς εἰς σφάλμα τοῦ ἀντιγραφέως; Ὁμοίως ἐν IV 12 διορθοῖ τὸ *παρ' ἡμῶν πέφυκε* εἰς *παρ' ἡμῖν πέφυκε*. Ἐπίσης ἀποκαθιστᾷ τὴν συμφωνίαν τῶν μετοχῶν πρὸς τὸ ὑποκείμενον κατὰ πτῶσιν γράφων κατὰ τὸν Sternbach ἐν XXIII 66 *νενευκότος* ἀντὶ *νενευκότι* τοῦ L, κατωτέρω εἰς τὸ αὐτὸ ποίημα 68 *δεδεγμένου* ἀντὶ *δεδεγμένῳ* καὶ 69 *νενευκότος* ἀντὶ *νενευκότι*· ὁμοίως ἐν XIX 25 *φρονοῦντες* ἀντὶ *φρονοῦντας*, 28 *εἰδότες* ἀντὶ *εἰδότας*, καὶ κατὰ γένος γράφων· X 36 *συστρέφον* ἀντὶ *συστρέφων*, 41 *στυγνάσαν* ἀντὶ *στυγνάσας*, XV 39 *ἐπαπειλῆσαν* ἀντὶ *ἐπαπειλήσας* τῶν χειρογράφων. Ἐν I 202 διορθοῖ κατὰ τὰ εὐαγγέλια (Ματθ. 8, 20, Λουκᾶ 9, 58) *τὴν κεφαλὴν οὐκ ἔχοντα ποῦ κλίνω*, ἐνῷ οἱ κώδικες παραδίδουν *ποῦ κλίνειν*. Ὁ στιχουργὸς πιθανώτατα ἔγραψεν ἀπαρέμφατον πρβλ. τὸ νεοελληνικόν· οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναι. Ἡ ἔλλειψις γραμματικῆς τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος διὰ τὴν ὀρθότητα παραδιδομένης γραφῆς. Ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ συνταχθῇ ποτε τοιαύτη γραμματική, ἐὰν τὰ ἐκδιδόμενα μεσαιωνικὰ κείμενα διαρρυθμίζωνται κατὰ τὴν ἀρχαίαν;

Ἐπίσης παρακεκινδυνευμένον εἶναι χάριν τῆς αὐστηρᾶς ἐφαρμογῆς τῶν μετρικῶν κανόνων νὰ ἐπεμβαίνῃ ὁ ἐκδότης, ἀκολουθῶν τὸν πρὸ αὐτοῦ Horna, εἰς τὸ κείμενον μεταβάλλων τὴν σειρὰν τῶν λέξεων (I 170, VII 38, IX 90, XV 6, XXI 54, XXII 90) ἢ ἀντικαθιστῶν λέξεις (IV 49, XV 22, 36, XXI 14, 42, XXIII 34, 38) ἢ ἔτι πλέον ὀβελίζων λέξεις καὶ εἰσάγων ἄλλας εἰς ἄλλο σημεῖον τοῦ στίχου (II 45). Ἡ προσῳδία δὲν ἀπετέλει πλέον ζῶν στοιχεῖον τῆς γλώσσης καὶ ὁ στιχουργὸς δυνατὸν νὰ παρεκκλίνῃ ἐνίοτε τῶν κανόνων τοῦ ἰαμβικοῦ παροξυτόνου τριμέτρου. Ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ ὅτι μόνον 9 στίχοι καταλήγουν εἰς μονοσύλλαβον λέξιν (I 89, IV 5, 12, 17, 28· V 8, 31 VI 7· XV 33). Πάντοτε ὅμως πρόκειται περὶ τῆς ἀορίστου ἀντωνυμίας, τὶς τί, ἡ ὁποία προφερομένη λίαν στενῶς μετὰ τῆς προηγουμένης λέξεως φαίνεται ὡς νὰ ἀποτελῇ μετ' αὐτῆς μίαν λέξιν.

Εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα σημειοῦνται 36 περίπου γραφαὶ διαφέρουσαι μόνον κατὰ τὸν τόνον ὡς I 68 *διαδράναι* ἀντὶ *διαδρᾶναι*, 148 *μύρα* ἀντὶ *μύρα* κ.ο.κ. ἢ κατὰ τὸ πνεῦμα I 180 *ἀπαλῶν* ἀντὶ *ἁπαλῶν* κ.ο.κ. Ἐπίσης ἄλλαι τόσαι περίπου γραφαὶ τοῦ ὑπομνήματος ὀφείλονται εἰς τὴν ἐσφαλμένην ἐφαρμογὴν τῶν κανόνων τῆς ἐγκλίσεως τοῦ τόνου π.χ. I 61 *θάλλει τὶς* ἀντὶ *θάλλει τις*, 206 *δεῖξον μὲ* ἀντὶ *δεῖξόν με*. Οἱ ἀντιγραφεῖς μὴ ἔχοντες σαφῆ γνῶσιν τῶν κανόνων ἐτόνιζον ἢ ἄφινον ἄτονα τὰ ἐγκλιτικά. Ἁπλῆ

ὑπόμνησις ὅτι οἱ κανόνες τῆς ἐγκλίσεως τοῦ τόνου δὲν τηροῦνται εἰς τὸν κώδικα θὰ ἀπήλλασσε τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα ἀπὸ περιττὰς γραφάς. Ἐκτὸς ἐὰν ὁ ἐκδότης ἐπιθυμεῖ διὰ τῆς σημειώσεως τῶν ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων νὰ ὑποδηλώσῃ τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ κώδικος L.

Διορθώσεις τινὲς τοῦ κειμένου δυνατὸν νὰ ἐγείρουν ἀντιρρήσεις· ἐν I 47 ἡ γραφὴ τοῦ L *καρτέρει* προτιμοτέρα τῆς εἰσαγομένης ὑπὸ τοῦ ἐκδότου *καρτερεῖς*, διότι συμφωνεῖ πρὸς τὰς προστακτικὰς τῶν προηγουμένων στίχων καὶ ἐξυπηρετεῖ καλύτερον τὸ νόημα. 78 ἡ προτεινομένη γραφὴ *ἀνὴρ* ἐξεζητημένη· ὀρθῶς ὁ ἐκδότης δὲν εἰσάγει αὐτὴν εἰς τὸ κείμενον, ἐφ' ὅσον οὐδὲν ἄλλο τοιοῦτον παράδειγμα κράσεως ἔχομεν. 108 *ψυχὴν προτιμῶν κτίσεως πάσης πλέον*· ἡ γραφὴ *κτίσεως* δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ διορθωθῇ εἰς *κτήσεως*, κτίσις = κόσμος πρβλ. τί γὰρ ὠφεληθήσεται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; (Ματ. 16, 26).

IX 16. Προτιμότερον νὰ διατηρήσωμεν τὸ *ἡμεδαπὴν* τῶν κωδίκων ἀντὶ τοῦ *ὑμεδαπὴν* τοῦ ἐκδότου. Αἱ ἐξουσίαι τοῦ σκότους ἐπιδιώκουν *ἐξελεῖν τὴν σωτηρίαν* πάντων τῶν ἀνθρώπων συμπεριλαμβανομένου τοῦ ποιητοῦ. Τὴν ἄποψιν αὐτὴν ἐνισχύουν οἱ στίχοι 5, 22. Διατί ἐν στ. 82 ἡ παραδιδομένη γραφὴ τῶν κωδίκων *τοῦ ψαλμογράφου* διορθοῦται εἰς *τῶν ψαλμογράφων;* τὸ νόημα· πράγματι σεῖς πραγματοποιεῖτε τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ ψαλμογράφου. Ὁ ἐκδότης μάλιστα εἰς τὰ testimonia παραθέτει τὸ χωρίον τῶν Ψαλμῶν, τὸ ὁποῖον ὑπαινίσσεται ὁ ποιητής.

XIII 8. Ἡ προτεινομένη ὁριστικὴ *συστενάζει* εἶναι βεβαίως προτιμοτέρα τῆς ὑποτακτικῆς *συστενάζῃ* τοῦ κειμένου. Ὀρθῶς ὅμως ὁ ἐκδότης δὲν εἰσάγει αὐτὴν εἰς τὸ κείμενον, διότι ἀφ' ὅτου ἐξέλιπεν ἡ προσῳδία αἱ ἐγκλίσεις ἀναμειγνύονται καὶ ἐναλλάσσονται [1].

XV 3. Ἡ γραφὴ *πᾶσιν* τοῦ Sternbach προτιμοτέρα τῆς *πᾶσαν* τοῦ κειμένου, 12 ἀντὶ τοῦ προτεινομένου *τις* προτιμότερον τὸ οὐδέτερον *τι*.

XVII 13. Ὀρθῶς ὁ ἐκδότης προτείνει ἀντὶ τοῦ *μνάδας*, ὡς φαίνεται εἰς τὰ χειρόγραφα, τὴν γραφὴν *μνέας* (= μνᾶς). Δυνατὸν ὅμως νὰ εἶναι *μνάας*.

XX 25. Διατί ὁ ἐκδότης διορθοῖ τὸ *λαμβάνει* τοῦ κώδικος εἰς *λαμβάνῃ;* Ἡ πρότασις αἰτιολογική.

XXIII 2. Προτιμοτέρα ἡ γραφὴ τοῦ L *πέραν τοῦ μετρίου* τῆς *πέραν ἀμετρίας*, ἡ ὁποία εἰσάγεται εἰς τὸ κείμενον sensus gratia, διότι τότε ἡ ἀμετρία θὰ ἦτό τι καλόν.

XXIV 49. Τὸ παραδιδόμενον *ἔφθη* δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ διορθωθῇ εἰς *ὤφθη*. Τὸ νόημα· τὸ ξίφος σου πρὶν ἀκόμη γυμνωθῇ πρόφθασε καὶ θέρισε τοὺς ἀντιπάλους *(ἔφθη θερίζον ἀντικειμένων πόλεις)*. 73. Πρὸς τί ἡ διόρθωσις *τοῦ κατεσκεύασας* τοῦ L εἰς *κατασκευάσας;* 84. Ἡ διόρθωσις τοῦ

---

[1] Πρβλ. Γ. Ν. Χατζιδάκι, ΜΝΕ Α', 462.

ἐκπέμψασα τοῦ L εἰς δυϊκὸν *ἐκπεμψάσα* ἐξεζητημένη. Οὐδεὶς ἄλλος δυϊκὸς ἀπαντᾷ εἰς τὸ κείμενον. Διατί νὰ μὴ εἶναι *ἐκπέμψασαι* ἐκληφθέντος τοῦ ι ὡς παρατεταμένης γραμμῆς τοῦ *α;*

Τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα testimonia ἐκπληροῦν τὴν εὐχὴν τοῦ Jamison [1] ὑποδεικνύοντα τὴν ἔκτασιν τῆς παιδείας τοῦ ποιητοῦ. Χάρις ὅμως εἰς τὴν πολυμάθειαν αὐτὴν τοῦ Εὐγενίου ἡ μετάφρασις εἶναι ἔργον δυσκολώτατον. Τὸ κείμενον πεποικιλμένον μὲ σχήματα λόγου, δυσκόλους λέξεις καὶ ἄλλα δάνεια ἐκ τῆς ἐπικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως, τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς ἄλλης πεζογραφίας δὲν προσφέρεται εἰς μετάφρασιν. Ὁ κ. Gigante, ὡς δηλοῖ καὶ ἡ προμετωπὶς (σ. 133), ἐπεζήτησε τὴν πιστότητα ἔστω καὶ εἰς βάρος τῆς γλαφυρότητος. Ἡ μετάφρασίς του βοηθεῖ τὸν ἰταλομαθῆ ἀναγνώστην εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ κειμένου· δὲν ἔχει λογοτεχνικὰς ἀξιώσεις καὶ δὲν δύναται βεβαίως νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ κείμενον. Πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ της θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ τυπωθῇ ἔναντι τοῦ κειμένου ὡς π.χ. ὁ 5ος τόμος τῆς αὐτῆς σειρᾶς [2], διότι ὁ ἀναγνώστης τοῦ παρόντος τόμου ἀδυνατεῖ νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ κείμενον καὶ τὴν μετάφρασιν συγχρόνως.

Σημεῖά τινα τῆς μεταφράσεως δυνατὸν νὰ προκαλέσουν ἀντιρρήσεις.

I 21. Ὁ στίχος *ἄτρακτον ἀκάματον ἐξηρτημέναι* μεταφράζεται legate al fuso infaticabile, ὡς ἐὰν ἦτο ἀτράκτου ἀκαμάτου ἐξηρτημέναι. Ἡ μετοχὴ ἐξηρτημέναι μὲ αἰτιατικὴν πράγματος = ἐφωδιασμέναι μέ τι. Ὁ στίχος 164 *ἡσυχία πρόσιθι, συμμόναζέ μοι* ἀποδίδεται· tranquillità avànzati, resta sola con me. Προτιμοτέρα ἡ ἀπόδοσις τοῦ Jamison· let me live the monkish life with thee. Ὁ ἑπόμενος στίχος 165 *τράπεζα λιτὴ δεῦρο σύσσιτος γίνου* μεταφράζεται mensa frugale, sii qui, a tutti commune. Τὸ *τράπεζα... σύσσιτος* δὲν ἐννοεῖ τὴν κοινοβιακὴν τράπεζαν, insigne coenobii, ὡς γράφει ὁ ἐκδότης καὶ εἰς τὸ ὑπόμνημα. Σύσσιτος σημαίνει ἁπλῶς σύντροφος τῶν γευμάτων.

V 22 - 23 *...καὶ βροτοὺς συνιστάνῃ | τῆς υἱότητος ἀξίους τῆς ἐνθέου* ἀποδίδεται· tenga uniti i mortali· degni di essere figli (adottivi) di Dio. Τὸ *συνιστάνω* ἐδῶ ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ καθιστῶ renda degni.

VII 40. Τὸ *κασίγνητος* ἀντὶ congiunto θὰ ἔπρεπε νὰ μεταφρασθῇ fratello. Ὁ ποιητὴς ὑπαινίσσεται τὴν πώλησιν τοῦ Ἰωσήφ, Γέν. ΛΖ'.

XV 5. Ἡ λέξις *στολισμοὺς* θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ μεταφρασθῇ ornamenti καὶ ὄχι vesti.

XIX 13. Τὸ *ἀσόφων* θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδοθῇ μᾶλλον διὰ τοῦ ignoranti,

---

[1] «...to pursue the question of their authors literary background and reading».

[2] Eustazio di Tessalonica, La espuguazione di Tessalonica; con prefazione di Bruno Lavagnini. Testo di Stilpon Kyriakidis, traduzione di Vincenzo Rotolo, Palermo, 1961.

οὐχὶ διὰ τοῦ sciocchi. Ὁ στίχος 30 *ἃ μυσταγωγεῖ φύσεως τέχνη πλέον* μεταφράζεται: che sono per lo più insegnamenti della natura, ἐνῶ λέγει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον.

XXIII 43. *Τὸ ἄπλαστον ἦθος*· ἀποδίδεται διὰ τοῦ carattere semplice ἐνῶ σημαίνει τὸν ἀδιαμόρφωτον χαρακτῆρα, τὴν ἔλλειψιν χαρακτῆρος· τὸ δὲ *μωρία* (στ. 44) θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ μεταφρασθῇ sciocchezza οὐχὶ pazzia.

Εἰς τὸ ἑρμηνευτικὸν ὑπόμνημα III 24 - 25 *τὸ τοῦ γενάρχου λίχνον... μέχρις ἡμῶν βλαστάνον πολλοὺς πόνους* ὁ ἐκδότης ἐπεξηγεῖ sc. πνευματικούς· ἀλλ' οἱ πόνοι τοὺς ὁποίους ὑφίσταται τὸ ἀνθρώπινον γένος λόγῳ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος δὲν εἶναι μόνον πνευματικοί. Καὶ κατωτέρω, IV 30, *οὐδεὶς βραβεῖον εἶχεν ἀγώνων δίχα* ὁ ἐκδότης σημειοῖ sc. πνευματικῶν· ὁ στίχος, ὡς γνωμικόν, ἐννοεῖ πάσης φύσεως ἀγῶνας.

XIII 1. *Καὶ φυτὸν ἄλλο καθορᾶν πάρεστί μοι* πρβλ. Ρωμανοῦ «Ὕμνοι» ΜΘ', α' (τ. Δ', Ἀθῆναι 1959 - 1961, σσ. 513 - 514).

Ὡς πρὸς τὴν ἐκτύπωσιν ὁ τόμος ἀκολουθεῖ τὴν παράδοσιν τῶν ἐκδόσεων τοῦ Σικελικοῦ Ἰνστιτούτου· ἐξαίρετος ἡ τυπογραφικὴ ἐμφάνισις ἰδίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου. Τὰ τυπογραφικὰ σφάλματα ἔχουν περιορισθῆ εἰς τὸ ἐλάχιστον δυνατόν: σ. 11 στ. 5 ἀντὶ XII γρ. XIII, σ. 53 κριτ. ὑπομν. στ. 43 ἀντὶ 43, 52 γρ. 45, 52, σ. 103 κριτ. ὑπόμν. στ. 2 ἀντὶ λόγον scripsi γρ. Λόγου scr., ὡς ἔχει καὶ εἰς τὸ κείμενον, σ. 131 κριτ. ὑπόμν. ἀντὶ 101 γρ. 102.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ κ. M. Gigante καθιστᾷ τὸ κείμενον τοῦ Εὐγενίου περισσότερον προσιτὸν καὶ ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἐκδόσεων τῆς σειρᾶς testi e monumenti συμβάλλει κατὰ τρόπον ἀποφασιστικὸν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἐν Ἰταλίᾳ βυζαντινῆς λογοτεχνίας καὶ τοῦ ἰταλοβυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει.

ΑΓΝΗ ΒΑΣΙΛΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Β¹. Τουρκοκρατία 1453 - 1669. Οἱ ἱστορικὲς βάσεις τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας. Θεσσαλονίκη 1964. Σελ. 501 μεθ' ἓξ χαρτῶν.

Τὴν ἱστορίαν τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος δὲν τὴν γνωρίζομεν ἀκόμη ἐπαρκῶς, ἰδίως τὰς ἀρχάς της καὶ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας. Καὶ εἶναι μὲν γεγονὸς ὅτι ἔχουν ἐκδοθῆ ἀρκετὰ ἱστορικὰ ἔργα, εἰς ἑλληνικὴν καὶ εἰς ξένας γλώσσας, ὅπου δύναταί τις νὰ προστρέξῃ, ἀλλὰ τὰ περισσότερα καὶ καλύτερα ἔχουν γραφῆ περίπου πρὶν ἀπὸ μίαν ἑκατονταετίαν, ὡς π.χ. τοῦ Παπαρρηγοπούλου, Hopf, Finlay, Hertzberg ἐνῷ τὰ νεώτερα, ἰδίως τῶν

τελευταίων ἐτῶν, παρουσιάζουν σοβαρὰ μειονεκτήματα ὡς πρὸς τὴν ἀφθονίαν, οἰκονομίαν καὶ ἐπεξεργασίαν τῆς ἱστορικῆς ὕλης, ὡς πρὸς τὴν κριτικὴν ἔκθεσιν καὶ ἀξιολόγησιν τῶν γεγονότων καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τὴν βιβλιογραφικὴν ἐνημερότητα. Ἑπομένως ὁ ἀναγνώστης Ἕλλην ἢ Ξένος, δὲν εἶναι ἐνημερωμένος εἰς τὰ πορίσματα τῶν νέων ἐρευνῶν. Ὅ,τι γνωρίζει ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι σχεδὸν τὸ παλαιὸν γνωστὸν ὑλικόν.

Ἡ ἀνωτέρω διαπίστωσις συνεπάγεται τὴν ἐπείγουσαν ἀνάγκην νὰ μελετηθοῦν αἱ δημοσιευμέναι ἕως τώρα ἑλληνικαὶ πηγαί, βυζαντιναὶ ἢ μεταβυζαντιναί, ὡς καὶ αἱ πλούσιαι ξενόγλωσσοι καὶ νὰ ἀξιοποιηθοῦν αἱ εἰδήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐξακολουθοῦν ἀκόμη νὰ λανθάνουν ἐντός των. Ἀκόμη εἶναι ἀνάγκη νὰ περισυλλεγῇ καὶ νὰ γίνῃ γνωστὸν τὸ ἄφθονον ἀνέκδοτον ἱστορικὸν ὑλικὸν καὶ δημοσιευθῇ τὸ πλέον σημαντικὸν ἐξ αὐτοῦ, ὥστε νὰ γραφοῦν αἱ εἰδικαὶ μελέται καὶ μονογραφίαι διὰ διάφορα ζητήματα ἢ δι' ὡρισμένας χρονικὰς περιόδους καὶ οὕτω νὰ γίνῃ ἡ ἱστορικὴ σύνθεσις, ὅσον τὸ δυνατόν, περισσότερον ἀκριβὴς καὶ πλήρης.

Ἀκριβῶς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην στρέφεται ἡ ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ τοῦ καθηγητοῦ τῆς ἱστορίας τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Θεσσαλονίκης κ. Ἀποστόλου Βακαλοπούλου.

Εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῆς ἱστορίας του [1] ὁ κ. Βακαλόπουλος ἠσχολήθη μὲ τὸ δύσκολον πρόβλημα τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ πρώτου τόμου τῆς ἱστορίας ταύτης ὡμίλησε πλῆθος Ἑλλήνων καὶ ξένων ἐξόχων ἐπιστημόνων διὰ τῶν λίαν εὐμενῶν βιβλιοκρισιῶν των [2], ὡμίλησε τὸ ἑλληνικὸν ἀναγνωστικὸν κοινὸν διὰ τῆς σπουδῆς τὴν ὁποίαν ἐπέδειξε νὰ ἐμπλουτίσῃ τὴν ἱστορικήν του βιβλιοθήκην μὲ ἀντίτυπον τῆς ἱστορίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ τοῦ καθηγητοῦ κ. Βακαλοπούλου.

Εἰς τὸν δεύτερον τόμον τῆς ἱστορίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τὸν ὁποῖον προτιθέμεθα νὰ παρουσιάσωμεν ἐνταῦθα, ὁ κ. Βακαλόπουλος ἐξετάζει τὴν χρονικὴν περίοδον, τὴν ἀρχομένην ἐκ τοῦ ἔτους 1453 (ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων) καὶ τελευτῶσαν εἰς τὸ ἔτος 1669 (ὑποταγὴ τῆς Κρήτης εἰς τοὺς Τούρκους). Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁλοκληροῦται ἡ κατάκτησις τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐὰν ἐξαιρέσῃ κανεὶς τὴν Ἑπτάνησον, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀρχῶν ἰδίως τοῦ 17 αἰ. ἀνακόπτεται ἡ συνε-

---

[1] Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου τούτου ἔχει ὡς ἑξῆς: Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Α' Ἀρχὲς καὶ διαμόρφωσή του. Θεσσαλονίκη 1961. Σελ. 397 μεθ' ἑπτὰ χαρτῶν.

[2] Πρβλ. καὶ τὴν εἰς σερβοκροατικὴν γλῶσσαν βιβλιοκρισίαν ἡμῶν, τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ «Jugoslovenski Istorijski Časopis: Γιουγκοσλαβικὸν Ἱστορικὸν Περιοδικὸν I (1964) 127 - 130», ἔνθα ἐξαίρεται ἡ πρωτοτυπία καὶ σημασία τῆς μελέτης ταύτης τοῦ καθηγητοῦ κ. Βακαλοπούλου.

χὴς ὑποχώρησις τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀρχίζουν νὰ παρουσιάζωνται παρήγορα σημεῖα οἰκονομικῆς καὶ πνευματικῆς ἀνόδου, τὰ ὁποῖα προοιωνίζουν τὴν ἀνατολὴν μιᾶς νέας ἐποχῆς καὶ ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἀφύπνισιν καὶ πολιτικὴν ἀνάστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ δεύτερος τόμος, διὰ λόγους καθαρῶς πρακτικούς, ἐκδίδεται εἰς δύο ἡμιτόμους, εἰς τὸν B^1 καὶ B^2. Ὁ B^1 ἀποτελεῖ ἐπὶ μέρους ἑνότητα καὶ πραγματεύεται συστηματικῶς, πῶς ἀνασυντάσσεται καὶ ὀργανώνεται ὁ ἑλληνικὸς κόσμος μετὰ τὴν Ἅλωσιν, ἐκ τίνων χωρῶν, ἐκ τίνων κοινωνικῶν τάξεων καὶ στρωμάτων προέρχεται, πῶς διαφοροποιεῖται καὶ πῶς συντίθεται βαθμιαίως καὶ διαμορφοῦται εἰς τὴν προεπαναστατικὴν κοινωνίαν ἤ, ὡς δηλοῦται εἰς τὸν ὑπότιτλον, ἀσχολεῖται μὲ τὰς ἱστορικὰς βάσεις τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας, ἐνῷ ὁ μικρότερος B^2, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ συγγραφεὺς (σελ. 1), θὰ ἐξετάσῃ τὰς θρησκευτικὰς ἰδεολογικὰς ζυμώσεις ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπότοκοι τῶν μεγάλων κινημάτων τῆς Μεταρρυθμίσεως καὶ Ἀντιμεταρρυθμίσεως, ὡς καὶ τὰς ἐξεγέρσεις καὶ τοὺς ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων μέχρι τῆς ὑποταγῆς τῆς Κρήτης εἰς τοὺς Τούρκους (1669).

Εἰς τὸν δεύτερον ὀγκώδη τόμον τοῦ βιβλίου τούτου τοῦ καθηγητοῦ κ. Βακαλοπούλου περιλαμβάνονται τέσσαρα Κεφάλαια μεθοδικῶς ὑποδιαιρούμενα καὶ ἀναλυόμενα ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ὥστε ὁ μὲν τίτλος τοῦ τόμου νὰ δικαιώνεται, ὁ δὲ ἀναγνώστης νὰ κατατοπίζεται πλήρως, εἴτ' ἐκ τοῦ προτασσομένου πίνακος τῶν περιεχομένων εἴτ' ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν Κεφαλαίων, πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ νὰ διαβάσῃ τὸ βιβλίον.

Εἰς τὸ Πρῶτον Κεφάλαιον: «Τὰ δύσκολα χρόνια τῆς σκλαβιᾶς» (σελ. 9-61) ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὴν θέσιν τῶν χριστιανῶν ραγιάδων, ἰδίως τῶν γεωργῶν, εἰς τὰς τουρκοκρατουμένας ἑλληνικὰς χώρας, ὡς καὶ τὸ δύσκολον πρόβλημα τῶν ἐξισλαμισμῶν.

Τὸ Δεύτερον Κεφάλαιον: «Ἡ φυγὴ καὶ ἡ νέα διασπορὰ» (σελ. 62-133) ἀναφέρεται εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἀποχωρήσεως ἑλληνικῶν πληθυσμῶν πρὸς ἀσφαλεστέρους τόπους τοῦ ἐσωτερικοῦ ἢ πρὸς τὸ ἐξωτερικόν, τῆς ἱδρύσεως νέων οἰκισμῶν, τῶν μετακινήσεων πληθυσμῶν, ὡς καὶ εἰς ἄλλα δημογραφικὰ προβλήματα εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους ἐξ αἰτίας τῆς πειρατείας.

Εἰς τὸ Τρίτον Κεφάλαιον: «Ὀργάνωση καὶ ἀνασύνταξη τοῦ νεοελληνικοῦ κόσμου» (σελ. 134-336) ὁ συγγραφεὺς διερευνᾷ τὴν κατάστασιν τῆς παιδείας καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τὴν Ἅλωσιν, τὸ σκοτεινὸν ἀκόμη πρόβλημα τῶν κοινοτήτων, ὡς καὶ τὸν θεσμὸν τῶν ἁρματολῶν καὶ «κλεφτῶν».

Τὸ Τέταρτον Κεφάλαιον, τὸ καὶ τελευταῖον τοῦ τόμου, ἐπιγραφόμενον «Διακίνηση ἑλληνικῶν πληθυσμῶν μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας — τόνωση τῶν ἐπικαίρων ἐμπορικῶν κέντρων καὶ δημιουργία τῆς ἑλληνικῆς ἀστικῆς τάξης» (σελ. 337-433) εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς παλινδρομικῆς κινήσεως ἑλληνικῶν πληθυσμῶν

πρὸς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην, ὡς καὶ τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως εἰς τὸ Ἰόνιον καὶ Αἰγαῖον.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ τόμου (σελ. 434-467) παρατίθεται πλουσιωτάτη βιβλιογραφία καὶ (σελ. 469-501) πίναξ ὀνομάτων καὶ λέξεων.

Οἱ δύο πρῶτοι μετὰ τὴν Ἅλωσιν αἰῶνες (1453-1669) ἀποτελοῦν τὸν πραγματικὸν ἑλληνικὸν μεσαίωνα· εἶναι αἰῶνες σκοτεινοῦ χάους. Ὁ λαὸς φαίνεται νὰ ἔχῃ ἐξουθενωθῆ, νὰ ἔχῃ χάσει τὸν προσανατολισμόν του καὶ νὰ προχωρῇ ἀκαθοδήγητος. Συσπειρωμένος πέριξ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινότητος, προσπαθεῖ νὰ αὐτοσυντηρηθῆ, νὰ ἐπιζήσῃ. Ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος τούτου ζῇ ἐν ἀπογνώσει, ταπεινοῦται καὶ τυραννεῖται. Πυκνὴ ὁμίχλη περιβάλλει τοῦτον πανταχόθεν. Ἡ καθημερινή του ἀγωνία καὶ ἀπελπισία, πραγματικὸν μαρτύριον, ἀναγκάζει τοῦτον νὰ ζητῇ διέξοδον, καλυτέρους ὅρους οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς, ἔστω καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, νὰ ἀποβλέπῃ ἰδίως πρὸς τὸ λυτρωτικὸν φῶς, πρὸς τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας. Ἡμεῖς, οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες, δὲν ἔχομεν ἀκόμη συνειδητοποιήσει ἐντός μας τὴν εἰκόνα τοῦ σκοτεινοῦ ἐκείνου χάους τῶν δύο μετὰ τὴν Ἅλωσιν (1453) αἰώνων καὶ τοῦτο διότι αἱ γνωσταὶ μέχρι σήμερον ἱστορίαι δι' ἑνὸς τεραστίου ἅλματος παρατρέχουν τὴν συστηματικὴν διαπραγμάτευσιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ σπεύδουν πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς οἰκονομικῆς καὶ πνευματικῆς ἀνόδου τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, πρὸς τὰ μέσα τοῦ 17 αἰ. καὶ ἑξῆς, πρὸς τὴν ἀνάληψίν του, πρὸς τὸν Διαφωτισμόν, ὡς συνηθίζομεν νὰ ὀνομάζωμεν τοῦτον κατ' ἐπίδρασιν δυτικήν. Ὁ καθηγητὴς κ. Βακαλόπουλος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς μέχρι τοῦδε γράψαντας προσπαθεῖ μὲ τὸ ἱστορικόν του πνεῦμα νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ βάθος, εἰς τὴν πραγματικὴν ὑπόστασιν τῶν γεγονότων τῆς σκοτεινῆς ἐκείνης ἐποχῆς. Εἰς τοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους αἰῶνας ἀναζητεῖ καὶ εὑρίσκει οὗτος τὰς ἱστορικὰς βάσεις τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας.

Ἡ ἔλλειψις ἱστορικῶν χαρτῶν καὶ ἱστορικοῦ ἄτλαντος ἀποτελεῖ αἰσθητὸν κενὸν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ὁ συγγραφεύς, συνειδητοποιήσας τὴν ἀνάγκην ταύτην, πλαισιοῖ τὸ ἱστορικόν του ἔργον μὲ ἓξ ἱστορικοὺς χάρτας, οἱ ὁποῖοι κατατοπίζουν πλήρως τὸν ἀναγνώστην ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας λαβόντων χώραν γεγονότων.

Τὸ παρὸν σημείωμα θὰ κλείσωμεν ἐξαίροντες τὸ προσωπικὸν ὕφος τοῦ συγγραφέως. Τὸ ὕφος τοῦτο ἐνθυμίζει εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ηὐτύχησαν νὰ ἔχουν τοῦτον καὶ πανεπιστημιακὸν διδάσκαλον, τὸν διδάσκαλον Βακαλόπουλον, ὁ ὁποῖος μὲ τὸν πάντοτε ἁπλοῦν καὶ μειλίχιον τόνον, μὲ τὴν ἐπαγωγικὴν διδασκαλίαν του ἐπέτυχε νὰ δημιουργήσῃ πλῆθος μαθητῶν καὶ νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς τούτους τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἱστορίαν.

ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΣ

Alexander Turyn, Codices Graeci Vaticani saeculis XIII et XIV scripti annorumque notis instructi, in civitate Vaticana MCMLXIV, σσ. 206 + 205 πίνακες.

Νέον δεῖγμα τῆς ἀκαταπονήτου δραστηριότητος τοῦ Α. Turyn ἀποτελεῖ ὁ ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ὀγκώδης τόμος. Πρόκειται περὶ καταλόγου 107 κεχρονισμένων τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰ. χειρογράφων κωδίκων τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ βιβλίου περιλαμβάνονται χρονολογικὰ καὶ ἄλλα χρήσιμα σημειώματα ἑκάστου χειρογράφου, ἔτι δὲ καὶ βιβλιογραφία ἀφορῶσα οὐ μόνον εἰς τὴν παλαιογραφικὴν κατάστασιν ἑκάστου κώδικος, ἀλλὰ κατ' ἐπέκτασιν καὶ εἰς τὰ ἐν αὐτῷ περιεχόμενα ἔργα. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος παρέχονται φωτοτυπίαι σελίδων τῶν ἐν λόγῳ χειρογράφων. Οὕτω τὸ μνημειῶδες αὐτὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὴν παλαιογραφικὴν ἔρευναν, δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ εἰς τοὺς ἀσκουμένους εἰς τὴν παλαιογραφίαν. Εὐχόμεθα ὅπως ἀποτελέσῃ τὴν ἀπαρχὴν παρομοίων ἔργων διὰ πάντας τοὺς κεχρονισμένους κώδικας.

Ν. Α. ΛΙΒΑΔΑΡΑΣ

Ν. Κ. Μουτσοπούλου, Ἐκκλησίες τοῦ Νομοῦ Φλωρίνης, Θεσσαλονίκη 1964.

Ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη τῆς νεοελληνικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ γνῶσις τῆς κατὰ τὸν πολιτισμὸν καὶ ἰδίᾳ τὴν τέχνην τῶν βορείων ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν. Συμβολὴν εἰς τὴν ἔρευναν αὐτὴν ἀποτελεῖ τὸ κρινόμενον βιβλίον.

Τὸ ἔργον τοῦ κ. Μουτσοπούλου εἶναι χρήσιμον διὰ τὸν ἐρευνητὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν μνημείων τοῦ Νομοῦ Φλωρίνης, εἰς τοῦτο δ' ὁ σ. ἠσχολήθη περὶ τῶν Βυζαντινῶν (περισσότερον), μεταβυζαντινῶν ἀλλὰ καὶ τῶν νεωτέρων (ὀλιγώτερον) μνημείων τῆς περιοχῆς, πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῶν ὁποίων ἐπισυνάπτει 143 πίνακας, οἵτινες περιλαμβάνουν 246 ἐξαιρέτους εἰκόνας καὶ ἕνα χάρτην τοῦ Νομοῦ Φλωρίνης.

Τὸ κείμενον τοῦ ἔργου περιορίζεται εἰς 82 σσ. Ὁ σ. ἐξετάζει τὰ μνημεῖα κατὰ περιοχὰς καὶ τὰ ἀπαριθμεῖ (εἶναι δὲ ἐν συνόλῳ 169).

Ὁ σ. ἐνδιαφέρεται κυρίως διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν μνημείων (παραθέτει κτιτορικὰς καὶ ἄλλας ἐπιγραφὰς τῶν μνημείων), μολονότι καὶ εἰς τὸ θέμα τοῦτο δὲν εἶναι ἐξαντλητικός, διότι ὡς μᾶς ὑπόσχεται, τὰς ἀπόψεις του τεκμηριωμένας θὰ ἐκθέσῃ ἐν καιρῷ ἀλλαχοῦ.

Ἐπίλογον τοῦ ἔργου ἀποτελοῦν αἱ σσ. 68-82, εἰς τὰς ὁποίας ὁ σ. ἐκθέτει τὰς παρατηρήσεις καὶ τὰ συμπεράσματά του ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν μνημείων καί:

α) Καταρτίζει στατιστικὸν πίνακα τῶν τιμωμένων Ἁγίων καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ναῶν τῶν ἀφιερωμένων εἰς τὴν μνήμην ἑκάστου Ἁγίου.

Οὕτως ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ ναοὶ τοῦ Ν. Φλωρίνης τιμοῦν 28 ἁγίους καὶ ὅτι οἱ περισσότεροι ναοὶ εἶναι ἀφιερωμένοι εἰς τὴν μνήμην τοῦ Ἁγ. Νικολάου (32 ναοί), τοῦ Ἁγ. Γεωργίου (31 ναοί), τῆς Παναγίας (27 ναοί) κλπ.

β) Τυπολογικῶς ὁ σ. κατατάσσει τὰς βασιλικὰς τοῦ Ν. Φλωρίνης εἰς δύο βασικὰς κατηγορίας: 1) εἰς τοὺς μονοχώρους δρομικοὺς ναοὺς μετὰ ἡμικυλινδρικοῦ θόλου ἢ μετὰ ξυλίνης ἀμφικλινοῦς στέγης, οἵτινες εἶναι καὶ χρονολογικῶς ἀρχαιότεροι καὶ 2) εἰς τὰς τρικλίτους ξυλοστέγους βασιλικάς, αἵτινες ἀνήκουν εἰς τοὺς μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνους.

γ) Μορφολογικῶς σ. παρατηρεῖ ὅτι, εἰς τοὺς μεταβυζαντινοὺς ναοὺς τῆς περιοχῆς, μοναδικὴ προεξέχουσα ἀψὶς εἶναι ἡ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, ἥτις τυγχάνει καὶ ἰδιαιτέρας φροντίδος εἰς τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν διακόσμησιν, οὐδέποτε δὲ ἡ τῆς Προθέσεως καὶ τοῦ Διακονικοῦ.

Ἐπίσης ὅτι ὁ νάρθηξ, ὅπου ὑπῆρχε κλῖμαξ ἄγουσα εἰς τὸν γυναικωνίτην, ἦτο ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῶν μεταβυζαντινῶν τρικλίτων βασιλικῶν.

δ) Ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. ἐκθέτει τὰς παρατηρήσεις του, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ὑλικὰ καὶ τὰς μεθόδους δομῆς τῶν ξυλοστέγων βασιλικῶν τῆς τουρκοκρατίας (λιθόκτιστοι μετὰ ξυλοδέσμων καὶ ἄνευ ἐξωτερικοῦ ἐπιχρίσματος, ὀλίγα καὶ μικρὰ παράθυρα ἢ μοναδικὸν μέσον φωτισμοῦ αἱ μικραὶ σχισμαὶ τῆς ἀψῖδος τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἡ θύρα τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ), λέγει δὲ ὅτι κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰ. ἐπέρχεται μεταστροφή τις ὡς πρὸς τὸν φωτισμὸν τῶν ναῶν, ὅστις γίνεται περισσότερος διὰ τῆς κατασκευῆς παραθύρων εἰς τὴν Β. καὶ Ν. πλευρὰν τοῦ ναοῦ.

ε) Εἶτα ὁμιλεῖ περὶ τῆς τοιχογραφήσεως τῶν ναῶν. Βάσιν ἔχων τὴν χρονολογίαν ἱδρύσεως τῶν μνημείων, προσπαθεῖ νὰ ἀνεύρῃ τὴν χρονολογίαν τῆς τοιχογραφήσεώς των. Ὁμιλεῖ περὶ ἑκάστου τῶν ναῶν ἀπὸ τοῦ 10ου ἕως τοῦ 14ου αἰ. ἡ τοιχογράφησις τῶν ὁποίων κυρίως ἐνδιαφέρει τὸν συγγραφέα. Παρατηρεῖ ὅτι ὁ 15ος αἰ. στερεῖται καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος, πλὴν ἐλαχίστων περιπτώσεων, τὰ δὲ αἴτια ἀνάγει εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀνασφάλειαν καὶ τὴν τάσιν τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς μετανάστευσιν. Κατὰ τὸν 16ον αἰ. ἀναζωογονεῖται τρόπον τινὰ ἡ οἰκοδομικὴ δραστηριότης, τοῦ αἰῶνος δὲ τούτου ἔχομεν καὶ παραδείγματα τοιχογραφιῶν, ἐνῷ τοῦ 17ου αἰ. δὲν ἔχομεν ἔργα εἰκονογραφικά, τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτον καὶ ὡς ὁ σ. ἐπιφυλακτικῶς παρατηρεῖ, ἡ κατὰ τὸν 17ον

αἱ. ἀπουσία ἰδιαιτέρας καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος δέον νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἀνασφάλειαν ἢ τὰς τρομοκρατικὰς ἐπιδρομὰς Τουρκαλβανῶν.

Ἀντιθέτως κατὰ τὸν 18ον αἱ. παρατηρεῖται ἄνθησις εἰς τὴν τέχνην καὶ ταύτην ἀκολουθεῖ ἡ μεγάλη οἰκοδομικὴ δραστηριότης τοῦ 19ου αἱ.

Οὕτως ὁ καθηγητὴς κ. Μουτσόπουλος κατώρθωσε νὰ συνθέσῃ ἔργον πολύτιμον διὰ πάντα ἐρευνητὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν μνημείων καὶ δὴ καὶ τῶν τοῦ Ν. Φλωρίνης. Τὸ ἔργον του βοηθεῖ μεγάλως τὸν ἐρευνητὴν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ διότι ὁ κ. Μουτσόπουλος κατώρθωσε νὰ περιλάβῃ εἰς ἓν βιβλίον ὅλα τὰ μνημεῖα τῆς ὡς ἄνω περιοχῆς ἀπὸ τῶν παλαιοτέρων μέχρι καὶ τῶν νεωτέρων, οὕτω δὲ ἡ συγκριτικὴ ἐξέτασις ὅλων τῶν ναϊκῶν μνημείων τῆς Μακεδονίας γίνεται πλέον προσιτή.

ΕΥΤΥΧΙΟΣ ΙΩ. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

---

*Βασιλείου Λ. Δεντάκη, Ἰωάννης Κυπαρισσιώτης ὁ σοφὸς καὶ φιλόσοφος Α' Βίος - Συγγραφαί. Β' Οἱ τίτλοι τῶν ἔργων αὐτοῦ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενοι. Ἐν Ἀθήναις 1965 (Ἡσυχαστικαὶ καὶ Φιλοσοφικαὶ Μελέται, ἀρ. 3), 8ο, σσ. XVI+123+*118.*

Ὁ συγγρ. τῆς ὡς ἄνω μελέτης εἶναι θεολόγος σπουδάσας ἐν Ἀθήναις καὶ εἶτα ἐν Μονάχῳ, γνωστὸς δ' ἰδίᾳ διότι ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἀσχολεῖται μὲ θέμα δοθὲν αὐτῷ ἐν τῷ Φροντιστηρίῳ τοῦ Μονάχου (ὅπου προτιμῶνται πολλάκις πρὸς ἔρευναν διατριβαὶ ἔχουσαι σχέσιν πρὸς λατινίσαντας Ἕλληνας θεολόγους) τὸν ἄσημον λόγιον τοῦ ιδ' αἱ. Ἰωάννην Κυπαρισσιώτην, ὃν καὶ θέλει νὰ ἐμφανίσῃ ὡς σοφὸν καὶ φιλόσοφον. Ὁ Κυπαρισσιώτης οὗτος ὑπῆρξε τὸ θέμα τῆς ἐν Μονάχῳ διδ. διατριβῆς τοῦ κ. Δεντάκη καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς ἐν Ἀθήναις, οὕτω δ' ὁ συγγρ. ἐγένετο διδάκτωρ καὶ τῆς Θεολογίας καὶ τῆς Φιλοσοφίας διὰ τῆς αὐτῆς περίπου διαπραγματεύσεως τοῦ ἐξωμότου τούτου ἀντιπαλαμίτου Κυπαρισσιώτου καὶ τῶν μηδεμίαν ἐπιρροὴν ἀσκησάντων εἰς τὴν μετὰ ταῦτα θεολογίαν ἔργων του. Τὸ πρᾶγμα σημειῶ κατ' ἀρχήν, ὡς ἀπαράδεκτον. Θὰ ἤρκει σύντομον ἄρθρον περὶ τοῦ Κυπαρισσιώτου τούτου εἴς τι λεξικὸν καὶ θὰ ἐθεωρεῖτο τὸ θέμα του κλειστόν, ὡς καὶ ἡ ἀθλία ζωή του, ζήτουλα τοῦ πάπα καὶ παρασίτου τῆς αὐλῆς του. Ἄλλωστε ὅ,τι εἶχε νὰ λεχθῇ περὶ τοῦ Κυπ. τὸ εἶπον ἤδη ὁ Loenertz κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Δ. Κυδώνη καὶ ὁ Α. Mercati, δημοσιεύσας τὰς ἐκ ζητείας (elemosina) ἀπολήψεις τοῦ Κυπ. ἐκ τοῦ παπικοῦ ταμείου. Ὁ κ. Δεντάκης οὐδὲν οὐσιῶδες ἠδυνήθη νὰ προσθέσῃ.

Δὲν θέλω νὰ εἰσέλθω εἰς λεπτομερῆ κρίσιν τοῦ ἐμφανιζομένου τόμου, ὅπου τὰ πάντα γραμματολογικῶς ἔμειναν τόσον ἀβέβαια, ὅσον ἦσαν καὶ πρὶν ἐπιληφθῇ αὐτῶν ὁ κ. Δεντάκης. Παραδείγματα μόνον τινὰ γενικώτερα φέρω. Ὁ συγγρ. δὲν ἔλυσε τὸ θέμα ἂν ὁ Κυπαρισ. ἦτο λαϊκὸς ἢ κληρικός. Οὐδεμία μαρτυρία ὑπάρχει ὅτι ἦτο κληρικὸς ἢ μοναχός, οὔτε βυζαντινή, οὔτε παπική. Θὰ ἦτο ἀδύνατον εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Κυδώνη νὰ μὴ ὑπῆρχεν ὑπαινιγμός τις, ἢ ἔνδειξις εἰς τὰ παπικὰ σημειώματα, ἅτινα καὶ ἀναδημοσιεύει ὁ κ. Δεντάκης. Ὁ συγγρ. δὲν ἐνόησε τὸ διατί κατέφυγεν ὁ Κυπ. εἰς Κύπρον. Ἁπλῶς διότι ἡ Ἐκκλησία Κύπρου ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς τὸν πάπαν καὶ οἱ Ἕλληνες χωροεπίσκοποι διὰ νὰ ἀσκήσουν τὴν ἐξουσίαν των ἔπρεπε νὰ παραδεχθοῦν τὴν «Ἀλεξανδρῖναν». Ἡ γραμματολογικὴ διαπραγμάτευσις τοῦ κ. Δεντάκη ἔπρεπε νὰ ἕπεται τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἔργων τοῦ Κυπαρισσιώτου. Καὶ ναὶ μὲν καταγράφονται οἱ κώδικες καὶ οἱ τίτλοι τῶν ἔργων του, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν διατί οὗτος «σπουδαῖος ἀνὴρ» (σ. 7) καὶ σοφὸς καὶ φιλόσοφος ὑπῆρξε καὶ ὁ κυριώτερος τάχα ἀντίπαλος τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ. Ἡ δημοσίευσις τῶν κειμένων καὶ ἡ διευκρίνησις τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς των (πρὸ ἢ μετὰ τὴν δικαίωσιν τοῦ Παλαμᾶ, ζῶντος ἢ μετὰ θάνατον αὐτοῦ) θὰ ηὐκόλυνε τὴν γραμματολογικὴν ἔρευναν. Ἀπαραίτητος ἦτο καὶ ἱστορικὴ τοποθέτησις τοῦ ἀβεβαίου τούτου προσώπου εἰς τὴν ἡσυχαστικὴν ἔριδα, ἣν κάκιστα ὁ Δεντάκης ἀποκαλεῖ, θεολόγος ὀρθόδοξος αὐτός, «ἡσυχαστικὸν κυκεῶνα» (σ. 9)!

Δὲν γνωρίζω ἂν ἡ ἀπασχόλησις τοῦ κ. Δεντάκη σχετίζεται πρὸς τὴν τεκταινομένην «ἑνότητα» ἢ ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς μέλλουσαν νὰ προκύψῃ ἀποκήρυξιν τοῦ ἡσυχασμοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πιστεύω εἶναι ὅτι Ἕλλην ὀρθόδοξος θεολόγος θὰ ἦτο προσφορώτερον σήμερον νὰ συνέγραφε τὴν βιογραφίαν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, παρὰ τοῦ ἐξωνημένου ἀντιπάλου του. Ἐκτὸς ἐὰν θελήσωμεν νὰ μεταφέρωμεν ἐν Ἀθήναις τὸ λατινικὸν πνεῦμα τοῦ Μονάχου.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

1) *P i o F r a n c h i d e' C a v a l i e r i, Scritti Agiografici, volume I (1893 - 1900), volume II (1900 - 1946), 8⁰, σσ. XII+416 καὶ 444. Città del Vaticano 1962 (Studi e Testi 221 - 222).*
2) *P. K ü n z l e, V. P e r i e J. R u y s s c h a e r t, Indici Agiografici dell'opera di Pio Franchi de' Cavalieri pubblicata in «Studi e Testi» Città del Vaticano 1954 (Studi e Testi 223), 8⁰, σσ. 209.*

Ὀρθῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη οἱ ἐπιστήμονες συνάγουν τὰς διεσπαρμένας μελέτας των εἰς τόμους, ὀρθότερον δὲ μετὰ τὸν θάνατόν των οἱ διάδοχοι καὶ μαθηταί των ἐπιτελοῦν τοῦτο τὸ ἔργον, ἂν τὸ παρέλειψαν οἱ συγγραφεῖς ζῶντες. Ὁ Pio Franchi de' Cavalieri (1869 - 1960), εὐτυχήσας νὰ ζήσῃ ἐπὶ μήκιστον καὶ νὰ δημοσιεύσῃ πολλὰς καὶ ἀξιολόγους πραγματείας, τὰς μὲν πολλὰς ἐδημοσίευσε διὰ τῆς σειρᾶς S t u d i e T e s t i τοῦ Βατικανοῦ ἀπὸ τοῦ 1900 μέχρι καὶ τοῦ 1953 (ταύτας μετ' ἄλλων εἰς ἄλλας σειρὰς τοῦ Βατικανοῦ βλέπει τις καταλεγομένας ἐν σ. XI τοῦ πρώτου τῶν κρινομένων τόμων), πλῆθος δ' ἄλλων διεσκόρπισεν εἰς περιοδικὰ καὶ τιμητικοὺς τόμους, ὅπου ἐδημοσίευσεν ἢ καὶ ἐσχολίασεν ἁγιογραφικὰ κείμενα. Τὰς τελευταίας ταύτας πραγματείας συνεκέντρωσαν εἰς δύο τόμους ὡς ἄνω, τὰς μὲν μέχρι τοῦ 1900 εἰς τὸν πρῶτον, τὰς δὲ μέχρι τοῦ 1946 εἰς τὸν δεύτερον. Οὕτω καθίστανται προσιταὶ εἰς τοὺς μελετητὰς τοῦ κλάδου τῆς ἁγιογραφίας καὶ γενικῶς τοὺς σπουδάζοντας τὰ κείμενα καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων.

Τὴν χρῆσιν τῆς ὅλης ἁγιογραφικῆς ἐργασίας τοῦ de' Cavalieri διηυκόλυνεν ἡ ἔκδοσις τοῦ τρίτου τόμου, ὅπου οὐ μόνον προετάχθη βιβλιογραφία τῶν ἔργων του, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ὡς ἄνω ἀνατύπωσιν, ἀλλὰ ἐσχηματίσθη λεξιλόγιον τῶν λατινικῶν (σσ. 19 - 78) ὅρων καὶ τῶν ἑλληνικῶν (σσ. 79 - 148) ἐν συσχετισμῷ πρὸς ἀλλήλους καὶ μὲ ὑπόδειξιν τῶν κυρίως συζητουμένων (σσ. 149 - 151). Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ βιβλίου περιλαμβάνει ἀναλυτικὸν πίνακα ὀνοματολογικὸν καὶ εἰδολογικόν. Ἐπισημαίνω τὴν ἀξίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἁγιολογικοῦ πίνακος διὰ τὴν βυζαντινὴν λεξικογραφίαν καὶ εὔχομαι ἀνάλογος ἐκτενεστέρα ἐργασία νὰ ἀναληφθῇ ταχέως.

N. B. T.

Inédits Byzantins d'Ochrida, Candie et Moscou, publiés par F r a n ç o i s H a l k i n, Bollandiste. Bruxelles 1963 (Subsidia Hagiographica no 38), 8⁰, σσ. 360.

Ὁ ἀκάματος ἐρευνητὴς τῆς Ἑλληνικῆς Ἁγιογραφίας καὶ ἐκδότης ἑλληνικῶν ἁγιολογικῶν κειμένων βολλανδιστὴς πατὴρ Φρ. Halkin, ἐπωφεληθεὶς ἰδίᾳ τῆς συμμετοχῆς του εἰς ἐπιστημονικὰ συνέδρια (οἷα τὸ Κρητολογικὸν ἐν Ἡρακλείῳ 1961 καὶ τὸ Βυζαντινολογικὸν ἐν Ἀχρίδι τὸ αὐτὸ ἔτος), συνέλεξεν ἐνδιαφέροντα ἁγιολογικὰ κείμενα τὰ ὁποῖα ἐκδίδει εἰς τὸν καλαίσθητον τοῦτον τόμον μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν εὐσυνειδησίας, μεθοδολογικῆς ἱκανότητος καὶ ἑλληνομαθείας. Εἶναι δὲ ταῦτα μαρτύρια, θαυμάτων διηγήσεις, βίοι, ἐπιστολαὶ καὶ ὁμιλίαι μεταξὺ ἄλλων

ἁγιολογικῶν εἰδῶν, ἀφορῶντα εἰς ἁγίους καὶ ἑορτὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας (ἕνα μόνον τῆς Δυτικῆς). Τὸ βιβλίον εἶναι πλουτισμένον μὲ πίνακας.

N. B. T.

H e n r i c a F o l l i e r i, Initia Hymnorum Ecclesiae Graecae, vol. II H - Ξ, Città del Vaticano 1961 (Studi e Testi 212), 8ον. σσ. XXII + 570, vol. III O - Σ, αὐτόθι 1962 (Studi e Testi 213), 8ον, σσ. XXII + 618, vol. IV T - Y, αὐτόθι 1963 (Studi e Testi 214), 8ον, σσ. XXII + 459.

Ἡ ὑπὸ τῆς γνωστῆς ἀκαταπονήτου ἐπιστήμονος δίδος Enrica Follieri ἀναληφθεῖσα προσπάθεια συντάξεως λεπτομεροῦς καταλόγου τῶν ἀπαρχῶν ὅλων τῶν βυζαντινῶν τροπαρίων ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ 1960 διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ πρώτου τόμου (A - Z)[1] ἐξηκολούθησε μὲ τὴν ἰδίαν ἐπιμέλειαν καὶ παρουσίασε τρεῖς εἰσέτι τόμους περιλαμβάνοντας ἀπαρχὰς ἀρχομένας ἀπὸ τῶν γραμμάτων H - Y.

Ἑκάστου τόμου προτάσσονται αἱ αὐταὶ βραχυγραφίαι καὶ βιβλιογραφία πρὸς διευκόλυνσιν τῆς χρήσεως. Ὑπ' ὄψιν ἐλήφθησαν τὰ ἔντυπα βιβλία, οὐ μόνον τὰ σύγχρονα λειτουργικά, ἀλλὰ καὶ αἱ μέχρι τοῦ 1958 ἐκδόσεις ὑμνογράφων, ὧν τὰ συνθέματα δὲν εἶναι ἐν χρήσει πλέον.

Ἡ χρησιμότης τοῦ ἔργου, ὁλοκληρουμένου ὅσον οὔπω διὰ τῆς ἐκδόσεως καὶ τοῦ τελευταίου τόμου, εἶναι ἀναμφισβήτητος διὰ τὰς ὑμνογραφικὰς σπουδάς, τοσούτῳ δὲ μᾶλλον καθ' ὅσον σημειοῦνται καὶ αἱ διάφοροι γραφαί, ὁπουδήποτε ἡ ἔντυπος παράδοσις παρουσιάζει παραλλαγάς.

ΣΤΑΥΡΟΣ Ι. ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ

A. F r o l o w, La relique de la Vraie Croix (recherches sur le développement d'un culte), Institut Français d'études Byzantines, Paris 1961 (= Archives de l'Orient Chrétien 7), σσ. 694.

Σημαντικὴν προσφορὰν ἀποτελεῖ διὰ τὰς βυζαντινὰς σπουδὰς ἡ παροῦσα ἐργασία τοῦ A. Frolow ἐπὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν τυχῶν ἐν γένει τῶν λειψάνων τοῦ Τιμίου Ξύλου. Διαπραγματευόμενος θέμα, κινηθὲν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἐξετάζει μετὰ χαρακτηριστικῆς ἀκριβείας τὰς σῳζομένας σταυροθήκας καὶ πᾶσαν γραπτὴν σχετικὴν μαρτυρίαν ὁποθενδήποτε προερχομένην. Βασικῶς τὸ ἔργον διαιρεῖται εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν κέντρων διαδόσεως τῶν λειψάνων, τὴν ἔκτασιν αὐτῆς καὶ τὴν ἔκθεσιν τῶν ὑπὸ μελέτην τεμαχίων. Αἱ μαρτυρίαι ἐξακριβοῦνται σημειουμένων τῶν ἀμφιβόλων καὶ τῶν ἀπορριπτέων.

Μεταξὺ τῶν κέντρων προέχει ἡ Ἱερουσαλήμ, ἡ ὁποία μέχρι τῶν μέσων τοῦ ς' αἰ. ἦτο ἡ μοναδικὴ ἑστία τῆς διαδόσεως τοῦ Τιμίου Ξύλου. Τὸ 614 ὅμως τὸ ἐν αὐτῇ λείψανον ἡρπάγη ὑπὸ τῶν ἐπιδραμόντων Περσῶν, ἀποκατεστάθη δὲ εἰς τὴν ἀρχαίαν του θέσιν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου τὸ 630. Ἀπὸ τοῦ ς' μέχρι τοῦ ια' αἰ. τεμάχια αὐτοῦ μεταφέρονται εἰς τὴν Δύσιν. Ἡ διανομή του ἔπαυσε μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Φραγκικοῦ βασιλείου τῆς Ἱερουσαλὴμ (1291).

Δευτέρα εἰς σημασίαν ἔρχεται ἡ Κωνσταντινούπολις. Μεταφερθέντα ἐκεῖ τεμάχια ἐναπετέθησαν κυρίως εἰς τὸ Παλάτιον καὶ τὸ Πατριαρχεῖον. Ἐκεῖθεν διεσπάρησαν μικρότερα τμήματα εἰς θρησκευτικὰ καθιδρύματα τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς

1. Βλ. κρίσιν ὑπὸ N. B. T ω μ α δ ά κ η ἐν ΕΕΒΣ Λ', 1960 - 61, σσ. 567 - 568.

τὴν Δύσιν, ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ 1204. Πλὴν τούτων ἄλλα κέντρα ἦσαν ἡ Κύπρος, τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἡ Ῥώμη, οἱ Παρίσιοι.

Τὴν ἔκτασιν τῆς ἐξαπλώσεως τῶν λειψάνων ὁ συγγρ. ἐξετάζει ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς χριστιανικῆς λατρείας, τὴν χρονικὴν πορείαν τῶν μαρτυριῶν, ἑλληνικῶν, ἐλαττουμένων κατὰ τὴν περίοδον τῆς εἰκονομαχίας, καὶ λατινικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Αἱ τύχαι τοῦ Τιμίου Ξύλου ἀπὸ τοῦ ιδ' μέχρι τῶν μέσων τοῦ ιε' αἰ. ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει τυγχάνουν ἰδιαιτέρας ἐρεύνης.

Εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν καθ' ἕκαστον λειψάνων, 1150 ἐν συνόλῳ, καταλαμβάνουσαν τὸ μεῖζον μέρος τοῦ βιβλίου (σσ. 153 - 661) παρέχει πᾶσαν δυνατὴν πληροφορίαν ἱστορικήν, ἀρχαιολογικήν, βιβλιογραφικήν, ἀναφερομένην εἰς τὰ κατὰ τόπους σῳζόμενα ἢ καὶ ἁπλῶς μαρτυρούμενα τεμάχια.

Πολύτιμοι τέλος πίνακες ὀνομάτων προσώπων, ὀνομάτων τόπων καὶ ἀξιοσημειώτων ὅρων ἐπισφραγίζουν τὸ ὅλον ἔργον.

Σ. Ι. Κ.

A. Frolow, Les reliquaires de la Vraie Croix, Institut Français d'études Byzantines, Paris 1965 (= Archives de l'Orient Chrétien 8), σσ. 274.

Συμπλήρωμα τῆς ἀνωτέρω περὶ τοῦ Τιμίου Ξύλου πραγματείας ἀποτελεῖ ἡ παροῦσα καθαρῶς ἀρχαιολογικῆς φύσεως μελέτη. Ἀναφερόμενος ὁ συγγρ. εἰς τὰς ἤδη περιγραφείσας σταυροθήκας ἐπιζητεῖ νὰ ἐξακριβωθῇ κατὰ πόσον αὗται ἀποτελοῦν οἰκογένειαν ἢ εἰδικὴν κατηγορίαν ἐν τῷ συνόλῳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀντικειμένων ἢ εἰδικώτερον μεταξὺ τῶν λοιπῶν λειψανοθηκῶν. Τὸ ἔργον περιλαμβάνει δύο μέρη ἀφιερωμένα ἀντιστοίχως εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς μορφῆς καὶ τῆς εἰκονογραφίας.

Ἀπὸ ἀπόψεως μορφῆς διακρίνει σταυροθήκας ὧν ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις οὐδόλως διαφέρει τῶν λειψανοθηκῶν τῶν ἁγίων, ἄλλας τελείως ξένας πρὸς τὴν προσκύνησιν τῶν λειψάνων ἢ μὲ μορφὴν οὐδὲν μαρτυροῦσαν περὶ τοῦ περιεχομένου των καὶ ἄλλας πάλιν εἰδικοῦ τύπου, τὰς κατ' ἐξοχὴν σταυροθήκας εἴτε ἐν σχήματι πίνακος εἴτε σταυροῦ ὑπὸ διαφόρους τύπους.

Ὡς πρὸς τὴν εἰκονογραφίαν αἱ συνθέσεις κατατάσσονται εἰς δύο κατηγορίας. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει θέματα καθαρῶς διακοσμητικὰ — ὑπάρχουν καὶ μεμονωμέναι παραστάσεις σταυροῦ, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὑπηρετοῦν πρακτικὸν μᾶλλον σκοπόν, καθιστοῦν γνωστὸν τὸ περιεχόμενον τῆς θήκης — αἱ ἐξεικονίσεις τῆς δευτέρας ἀπηχοῦν κυρίως δογματικὰς ἀπόψεις περὶ τοῦ Σταυροῦ ἢ καὶ λατρευτικὰς ἐκδηλώσεις.

Γενικὸς πίναξ ἐν τέλει καθιστᾷ εὔχρηστον τὴν καλαίσθητον αὐτὴν ἔκδοσιν κοσμουμένην ἐπὶ πλέον καὶ δι' ἑκατὸν ἐκτὸς κειμένου εἰκόνων.

Σ. Ι. Κ.

21 - 5 - 1965

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ[1]

περιέχουσα τὰς ὑπὸ Ἑλλήνων δημοσιευθείσας μελέτας κατὰ τὰ ἔτη 1963 (κυρίως) καὶ 1964 καὶ σχετιζομένας κατά τινα τρόπον μὲ τὸν ὑπὸ τῆς Ἐπετηρίδος ἐπιδιωκόμενον σκοπόν.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ

ΑΕΚΔ	= Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου (περ.), Ἀθῆναι.
ΑΕΜ	= Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀθηνᾶ	= (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀθηναϊκὰ	= (περ.), Ἀθῆναι.
ΑΘΛΓΘ	= Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀκτῖνες	= (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀνάλεκτα	= (περ.), Ἀλεξάνδρεια.
Βυζαντινὴ Τέχνη	= Ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη Τέχνη Εὐρωπαϊκὴ (Κατάλογος 9ης Ἐκθέσεως Συμβουλίου Εὐρώπης), Ἀθῆναι 1964.
ΓΠ	= Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς (περ.), Θεσσαλονίκη.
ΔΑ	= Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον (περ.), Ἀθῆναι.
ΔΙΕΕ	= Δελτίον Ἱστορικῆς Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας (περ.), Ἀθῆναι.
ΕΕΒΣ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΕΕΘΣΠΑ	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΕΕΚΜ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΕΕΦΣΠΑ	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Ἐκκλησία	= (περ.), Ἀθῆναι.
Ἐποχὲς	= (περ.), Ἀθῆναι.
Ἐρανιστὴς	= (περ.), Ἀθῆναι.
Ἠλειακὰ	= (περ.), Λεχαινά.
Ἠπ. Ἑστ.	= Ἠπειρωτικὴ Ἑστία (περ.), Ἰωάννινα.
Θέατρο	= (περ.), Ἀθῆναι.
Θεολογία	= (περ.), Ἀθῆναι.
ΘΗΕ	= Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμοι: Α', 1962, Β', 1963, Γ', 1963, Δ', 1964.
Θησαυρίσματα	= (περ.), Βενετία.
Θρακικὰ	= (περ.), Ἀθῆναι.
Κρ. Χρ.	= Κρητικὰ Χρονικὰ (περ.), Ἡράκλειον [ιε' - ις', Ι - ΙΙΙ = Πεπραγμένα τοῦ Α' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου].

[1] Συνετάχθη ὑπὸ Κυριακῆς Καραβουρνιώτου καὶ Στεφάνου Διαλησμᾶ.

Κυπρ.Σ. = Κυπριακαὶ Σπουδαὶ (περ.), Λευκωσία.
Λαογραφία = (περ.), Ἀθῆναι.
Μικρ.Χρ. = Μικρασιατικὰ Χρονικὰ (περ.), Ἀθῆναι.
Μοναχισμὸς = Μοναχισμὸς καὶ Σύγχρονος Κόσμος (Πνευματικὸν Συμπόσιον ἐπὶ τῇ χιλιετηρίδι τοῦ Ἁγίου Ὄρους), Ἀθῆναι 1963.
ΝΕ = Νέα Ἑστία (περ.), Ἀθῆναι.
ΝΕ Ἀφιέρωμα = Νέας Ἑστίας Ἀφιέρωμα στὸ Ἅγιον Ὄρος, Χριστούγεννα 1963.
ΟΠ ='Ορθόδοξος Παρουσία (περ.), Ἀθῆναι.
Ὀρθοδοξία = (περ.), Κωνσταντινούπολις.
Παρνασσὸς = (περ.), Ἀθῆναι.
Πελ.Πρωτ. = Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά.
Πλάτων = (περ.), Ἀθῆναι.
Σύνορο = (περ.), Ἀθῆναι.
ΣΧ = Σερραϊκὰ Χρονικὰ (περ.), Ἀθῆναι.
Τ.Χρ. = Τεχνικὰ Χρονικὰ (περ.), Ἀθῆναι.
Φ.Κ. = Φιλολογικὴ Κύπρος (περ.), Ἀθῆναι.
Χρ.Α. = Χρονικὰ Αἰσθητικῆς (περ.), Ἀθῆναι.
Byzantinoslavica = (περ.), Πράγα.
Byzantion = (περ.), Βρυξέλλαι.
BZ = Byzantinische Zeitschrift (περ.), Μόναχον.
DOP = Dumbarton Oaks Papers (περ.), Washington, District of Columbia.
GH = Greek Heritage (περ.).
GOTR = The Greek Orthodox Theological Review (περ.), Brookline, Massachusettes.
RDC = Revue de Droit Canonique (περ.), Παρίσιοι.
RÉB = Revue des Études Byzantines (περ.), Παρίσιοι.

Α' - ΓΕΝΙΚΑ

ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ Σ. Α. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία τῶν ἐρευνητῶν κατὰ τὸ 1963, Θησαυρίσματα 2, 1963, 154 - 161 + πίν. 2.
ANTONIADIS - BIBICOU H. Recherches sur les Douanes à Byzance, Paris 1963, 8ον, σ. 296 + πίν. 1 + χάρτ. 4.
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Π. Ι. Ἀγράφων Σχολαί, ΘΗΕ Α', 312 - 315.
ΒΕΛΛΑ Β. Σκέψεις ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, Ἀκτῖνες ΚϚ', 1963, 169 - 170, 182.
ΒΡΑΧΑ Φ. Π. Ἡ πνευματικὴ παράδοση καὶ ζωὴ τῆς Κύπρου, ΦΚ 1963, 14 - 19.
ΓΑΒΡΙΗΛ Ἀρχιμανδρίτου. Ἡσυχαστήρια καὶ ἐρημητήρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ΝΕ Ἀφιέρωμα, 63 - 66.
ΓΑΛΑΝΟΥ Φ. Σέριφος (Μέρος Α'. 1) Γεωγραφικὴ περιγραφή, 2) Ἱστορία ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου), Ἀθῆναι 1962, 8ον, 207.
ΓΟΥΛΑ Δ. Γ. Τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἡ Χαλκιδική, Ἀθήνα 1963, 61 + πίν. 8.
ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ Τ. Α. Πνευματικὴ πορεία πρὸς τὸ 1821, ἐφημ. « Ἡ Καθημερινή » 24 Μαρτίου 1963 [= « Σχεδιάσματα », 201 - 207].

ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ Τ. Α. Σχεδιάσματα [ἐν οἷς Ι Πνευματικὰ Θέματα - ΙΙ Φιλολογικὰ Θέματα - ΙΙΙ Θέματα Ἱστορίας - IV Θρησκευτικὰ Θέματα], Ἀθῆναι 1963, 8ον, 240.
ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Π. Χ. Βυζάντιον. Κοινωνικαὶ ἀξίαι, ΘΗΕ Γ', 1210 - 1237.
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Μητρ. Τρίκκης καὶ Σταγῶν. Εὐγνώμων μνεία καὶ προσφορὰ [Περὶ Ἁγ. Ὄρους], Μοναχισμός, 11 - 25.
Θ. Β. Ἡ χιλιετηρὶς τοῦ Ἁγίου Ὄρους (Χρονικὸν τοῦ πανηγυρισμοῦ), ΝΕ Ἀφιέρωμα, 267 - 283.
ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ι. Ν. Τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἡ Ὀρθοδοξία, ΝΕ Ἀφιέρωμα, 107 - 116 [Ἀπόσπασμα τῆς μελέτης ὑπὸ τίτλον: Ἑλληνισμὸς καὶ Ὀρθοδοξία' ἐδημοσιεύθη ἐν: Ἀκτῖνες ΚϚ', 1963, 164 - 166].
ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΟΥ. Τὸ νόημα τῆς χιλιετηρίδος τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Ἐκκλησία Μ', 1963, 379 - 386.
ΘΕΟΧΑΡΗ Μ. Σ. Ὁ ἑορτασμὸς τῆς χιλιετηρίδος τοῦ Ἁγίου Ὄρους στὴ Βενετία, ΝΕ ΛΖ', 1963, 1354 - 1356.
ΚΑΛΛΙΓΑ Μ. Ὁ αἰσθητικὸς [Δ. Ε. Εὐαγγελίδης], ΝΕ ΛΖ', 1963, 747 - 751.
ΚΑΡΑΡΑ Ν. Ὁ Μπουτζᾶς, τὸ λουλουδένιο χωριὸ τῆς Σμύρνης, Ἀθήνα 1962, 169.
KIZERIDIS P. Iscrizioni Paleocristiane della Tessaglia che si riferiscono agli Ecclesiastici, Θεολογία ΛΔ', 1963, 119 - 135, 280 - 296.
ΚΟΜΙΝΗ Α. Δ. Βυζάντιον. Παιδεία, ΘΗΕ Γ', 1127 - 1134.
ΚΡΙΑΡΑ Ε. Ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνικὸς κόσμος στὴ μέση παιδεία μας, ΝΕ ΛΖ', 1963, 362 - 364.
— Ἡ φιλολογικὴ γενεὰ τοῦ 30 (Στὸν τομέα τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων), Ἐποχές, τεῦχος 9, Ἰανουάριος 1964, 11 - 16.
ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ Π. Ι. Ναοὶ καὶ Σχολαὶ τῶν Τυάνων τῆς Καππαδοκίας, Μικρ. Χρ. Ι', 1963, 233 - 249.
ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ Κ. Σ. Τὸ μήνυμα τοῦ Ἁγίου Ὄρους πρὸς τὴν ἐποχή μας, ΝΕ Ἀφιέρωμα, 67 - 72.
ΛΑΜΨΙΔΟΥ Ο. Ἄνθιμος Α. Παπαδόπουλος (1878 - 1962) (νεκρολογία), ἐφημ. « Προσφυγικὸς Κόσμος » 10 Φεβρουαρίου 1963.
MAGOULIAS H. J. The lives of the saints as sources of data for the history of byzantine medicine in the sixth and seventh centuries, BZ 57, 1964, 127 - 150.
ΜΑΚΗ Β. Ἕνα γόνιμο ἔργο τῆς Ἑταιρείας Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν, ἐφημ. « Τὸ Βῆμα », 20 Σεπτεμβρίου 1964.
ΜΑΚΡΗ Ι. Κ. Πνευματικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ κατάστασις ἐν Ἀρτάκῃ καὶ τοῖς πέριξ ἀπὸ τῆς Τουρκικῆς καταχτήσεως μέχρι τοῦ ἔτους 1922, Μικρ. Χρ. Ι', 1963, 350 - 383.
ΜΑΝΑΚΑ Δ. Συλλογὴ ἀφηγήσεων, θρύλων, παραδόσεων καὶ ἱστορικῶν γεγονότων Διδυμοτείχου, Θρᾳκικὰ ΛΖ', 1963, 12 - 93.
ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ Μ. Ι. Ἡ παρουσίαση ἀπὸ τὸν Ἰανὸ Λάσκαρη τῶν πρώτων μαθητῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου τῆς Ρώμης στὸν Πάπα Λέοντα Ι' (15 Φεβρουαρίου 1514), Ἐρανιστὴς Α', 1963, 161 - 172.
ΜΑΡΓΑΡΗ Δ. Πρόσωπα καὶ Θέματα, Ἀθῆναι 1962 (Σύλ. πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, περ. Β', ἀρ. 11), 8ον, 198.
ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ - ΝΟΥΑΡΟΥ Γ. Ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, Ἀκτῖνες ΚϚ', 1963, 171 - 173.
ΜΟΥΣΤΑΚΗ Β. Βυζάντιον. Εἰσαγωγή, ΘΗΕ Γ', 1061 - 1076.

ΝΕΑΣ ΕΣΤΙΑΣ. Ἀφιέρωμα στὸ Ἅγιον Ὄρος, Ἀθῆναι, Χριστούγεννα 1963, 284 + πίν. 14.

ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ Σ. Α. Πρὸς τὴ δευτέρα χιλιετία, ΝΕ ΛΖ', 1963, 931 - 932 [= ἐφημ. « Τὸ Βῆμα » 30 Ἰουνίου 1963].

ΟΡΛΑΝΔΟΥ Α. Κ. Ὁ ἀρχαιολόγος [Δ. Ε. Εὐαγγελίδης], ΝΕ ΛΖ', 1963, 743 - 745.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Ι. Α. Ἀρχιμ. Τὸ ἀναμορφωτικὸν κήρυγμα τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, Ἐκκλησία Μ', 1963, 38 - 42, 59 - 62.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ. Σ. Βυζαντιναὶ Μελέται, Ἀθῆναι 1963, 8ον, 288.

ΠΕΡΑΝΘΗ Μ. Ὁ λογοτέχνης [Δ. Ε. Εὐαγγελίδης], ΝΕ ΛΖ', 1963, 751 - 753.

ΠΕΤΡΑΚΗ Ε. Λ. Μνημειακοὶ ἀντίλαλοι ἀπὸ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Νικ. Φωκᾶ, Κρ.Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙ, 1961 - 1962, 315 - 319.

ΡΩΜΑΙΟΥ Κ. Α. Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ φίλος [Δ. Ε. Εὐαγγελίδης], ΝΕ ΛΖ', 1963, 740 - 742.

ΣΑΛΑΜΑΓΚΑ Δ. Σ. Τὰ Γιάννινα καὶ ἡ Εὔροια, Ἠπ. Ἑστ. ΙΓ', 1964, 215 - 216.

ΣΚΟΥΖΕ Δ. Γ. - ΓΕΡΟΝΤΑ Δ. Α. Τὸ χρονικὸ τῆς ὑδρεύσεως τῶν Ἀθηνῶν (Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὥς τὴ σύγχρονη ἐποχή), Ἀθῆναι, 8ον, 160.

ΣΠΑΝΟΥ Ν. Ἡ Νεοελληνικὴ παράδοση καὶ ἡ ἐνάτη Ἰουλίου 1821, ΦΚ 1963, 32 - 39.

ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ Ε. Ε. Ἑορτασμὸς ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ὡς Μεγάλων Διδασκάλων τοῦ Ἔθνους, Ἀθῆναι 1962, 8ον, 15. [Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ τεύχ. 8, τόμ. ΙΒ' τοῦ περιοδικοῦ « Σπουδαὶ » τῆς Α.Β.Σ. Εἰς τὰς σελ. 12 - 14 προσφώνησις τοῦ Μητρ. Μαντινείας καὶ Κυνουρίας καὶ τοποτηρητοῦ τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Θρόνου Κυρίου Κυρίου Γερμανοῦ].

ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν. Β. Ἡ ἐνεστῶσα κατάστασις τῶν Βυζαντινῶν Φιλολογικῶν Σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι, ἡ συμβολὴ τῶν Ἑλλήνων εἰς αὐτὰς καὶ ἡ ἀξιολόγησις τῆς Βυζαντινῆς Γραμματείας [Εἰσαγωγὴ εἰς τὸ ἔργον: Κὰρλ Κρουμπάχερ « Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας » κατὰ μτφρ. Γ. Σωτηριάδου καὶ ἔκδοσιν « Παπύρου »], Ἐν Ἀθήναις 1964, 8ον, 1 - 32 (χωριστὴ ἀρίθμησις).

ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ Μ. Ὁ βυζαντινολόγος [Δ. Ε. Εὐαγγελίδης], ΝΕ ΛΖ', 1963, 745 - 747.

Β' - ΛΟΓΙΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΑΓΓΕΛΟΥ Α. Καλλινίκου Δ': Συμπλήρωμα στὴν « Ἐπαρίθμηση » τοῦ Δ. Προκοπίου, Ἐρανιστὴς Α', 1963, 23 - 29.

— Πλάτωνος τύχαι (Ἡ λογία παράδοση στὴν Τουρκοκρατία), Ἀθήνα 1963, 8ον, 148.

ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗΣ ΔΙΑΚΟΝΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. Μηναῖον Δεκεμβρίου, Ἐν Ἀθήναις 1962, 4ον, 276.

— Ὡρολόγιον τὸ Μέγα, Ἐν Ἀθήναις 1963, 8ον, [16] + 672.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΜΙΚΡΑΓΙΑΝΝΑΝΙΤΟΥ. Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν... « Ὁδηγήτριαν » τῆς Κιμώλου, Ἀθῆναι, 1962, 8ον, σ. 16.

— Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου... νεομάρτυρος Ἀναστασίου τοῦ ἐκ Παραμυθίας, Παραμυθία 1963, 8ον, σ. 28.

— Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου... Βενεδίκτου, Ἱερουσαλὴμ 1963, 8ον, σ. VI + 21.

— Ἀκολουθία εὐχαριστήριος ἐπὶ τῇ χιλιετηρίδι τοῦ Ἁγιωνύμου Ὄρους Ἄθω, Ἐκκλησία Μ', 1963, 417 - 420.

— Ἀκολουθία... Γεωργίου τοῦ ἐξ Ἀλικιανοῦ Κυδωνίας Κρήτης, Ἀθῆναι 1964, 8ον, 20.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΜΙΚΡΑΓΙΑΝΝΑΝΙΤΟΥ. Ἀκολουθία τῆς εὑρέσεως ἐν Τήνῳ... τῆς Εὐαγγελιστρίας, Ἀθῆναι 1964, 8ον, 40.

— Ἀκολουθία καὶ παρακλητικὸς κανὼν τῶν... νεοφανῶν μαρτύρων Ραφαὴλ καὶ Νικολάου... τῶν ἐν Θερμῇ τῆς Λέσβου, Ἀθῆναι 1964, 8ον, 40 + πίν. 1.

— Ἀκολουθία τῆς ὑπεραγίας... « Ἐλεούσης - Δακρυρροούσης », Παραμυθία 1964, 8ον, 31.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ. Συγγράμματα, τόμος Α': Λόγοι ἀποδεικτικοί, Ἀντεπιγραφαί, Ἐπιστολαὶ πρὸς Βαρλαὰμ καὶ Ἀκίνδυνον, Ὑπὲρ Ἡσυχαζόντων, Θεσσαλονίκη 1962, 8ον, 744.

ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ Τ. Α. Ἱερόθεος Ἰβηρίτης ὁ Πελοποννήσιος, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, 94 - 112.

ΖΑΝΝΗ Τ. Θέμα καὶ παραλλαγὲς (Ἡ « Ὠδὴ Μωυσέως ἐν τῇ Ἐξόδῳ » καὶ οἱ εἱρμοὶ τῶν ᾠδῶν τῶν κανόνων), Σύνορο τεῦχ. 30, Καλοκαίρι 1964, 67 - 74.

ΚΑΚΟΥΛΙΔΗ Ε. Δ. Τὸ « Βιβλίον ὡραιότατον » καὶ ὁ συγγραφέας του, Ἐρανιστὴς Β', 1964, 26 - 29.

ΚΟΜΙΝΗ Α. Δ. Ὑμνογραφικὰ εἰς Ὅσιον Ἀθανάσιον τὸν Ἀθωνίτην, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, 262 - 313.

ΚΟΥΡΟΥΣΗ Σ. Ι. Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ τέσσαρες ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ πρὸς Ἅγιον Ὄρος, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, 333 - 376.

ΚΥΡΡΗ Κ. Π. Τὸ πραγματικὸν νόημα ἑνὸς χωρίου τοῦ Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Κυπρ. Σ. ΚΖ', 1963, 223 - 230.

ΜΑΛΛΙΑΡΟΥ Ι. Δ. Ἀρχιμ. Ἑορταστικὰ ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, Ἀθῆναι 1963, 54.

ΜΕΓΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ. Ἔκδοσις Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος — Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1963, τόμ. ΛΒ', 360, ΛΓ', 397, 1964, ΛΔ', 403.

ΜΠΕΚΑΤΩΡΟΥ Γ. Γ. Αἶνοι, ΘΗΕ Α', 1072 - 1079.

BENAKIS L. Michael Psellos' Kritik an Aristoteles und seine eigene Lehre zur « Physis » — und « Materie - Form » — Problematik BZ 56, 1963, 213 - 227.

ΜΠΟΝΗ Κ. Ἀρέθας, ΘΗΕ Γ', 78 - 85.

ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΟΥ Φ. Κ. Ἐπίγραμμα καὶ λόγος παραμυθητικὸς ἐπὶ τῷ θανάτῳ Μιχαὴλ Ράλη (1466), Παρνασσὸς Ϛ', 1964, 220 - 226.

ΝΑΟΥΜΙΔΗ Μ. Ὑμνογραφικὰ κείμενα εἰς παπύρους καὶ ὄστρακα, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, 60 - 93.

ΞΥΔΗ Θ. « Ὑμνεῖν ἐν ὄρθροις παννύχοις » [Ἐξετάζονται αἱ γ', δ', ε' καὶ ς' ᾠδαὶ καὶ ἡ ἐπίδρασίς των εἰς τὴν βυζαντινὴν ὑμνογραφίαν], ΝΕ ΛΖ', 1963, 445 - 451.

— « Ὠδὴν ᾄδω Α - Ω », ΝΕ ΛΗ', 1964, 448 - 454.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ. Γ. Γρηγορᾶς Νικηφόρος, ΘΗΕ Δ', 690 - 695.

ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ Χ. Γ. Οἱ μεγάλοι ρήτορες Μανουὴλ Κορίνθιος, Ἀντώνιος, Μανουὴλ Γαλησιώτης καὶ ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς των, ΔΙΕΕ ΙϚ', 1962, 17 - 38.

— Μιὰ ἀνέκδοτη Διήγηση γιὰ τὸν ἄγνωστο νεομάρτυρα Γεώργιο († 1437), ΟΠ Α', 1964, 64 - 72.

ΠΡΩΪΟΥ Α. Μεταγραφὴ ἑλληνικῶν κειμένων διὰ λατινικῶν στοιχείων, Παρνασσὸς Ε', 1963, 55 - 63.

ROMANIDES J. S. Notes on the Palamite Controversy and Related Topics, GOTR IX, 1963 - 1964, 225 - 270.

ΡΩΜΑΝΟΥ ΜΕΛΩΔΟΥ. Κοντάκια εἰς τὸ Πάθος, Σύνορο τεῦχ. 29, Ἄνοιξη 1964, 47 - 49.
ΣΚΟΥΒΑΡΑ Β. Ἀνέκδοτα Κολλυβαδικὰ συνθέματα τοῦ Διονυσίου Ἐπιφανιάδη καὶ Γεωργίου Α. Ρήγα, ΑΕΜ Ι', 1963, 61 - 103.
ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ Α. Εἶναι ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου « Κεφάλαια, ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται » ;, Θησαυρίσματα Ζ', 1963, 83 - 117.
ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ Δ. Λ. Περὶ τῶν ἐκδόσεων τῶν Ὕμνων τοῦ Ἁγίου Συμεών, τοῦ Νέου Θεολόγου, Θεολογία ΛΔ', 1963, 430 - 436.
ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ Γ. Ὁ Πλήθων στὸ ἔργο του καὶ στὴν ποίησή μας, Ἀθῆναι, 8ον, 64.
ΤΑΤΑΚΗ Β. Βυζάντιον. Φιλοσοφία, ΘΗΕ Γ', 1104 - 1115.
TRYPANIS C. A. Poetry from Byzantium, GH I, ἀρ. 2, 1964, 78 - 86.
ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν. Β. Ἡ 28η Ὀκτωβρίου καὶ οἱ πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως Ἠπειρῶται λόγιοι, ΕΕΦΣΠΑ ΙΔ', 1963 - 1964, 190 - 200.
— Μικρὸν ἁγιορειτικὸν Θεοτοκάριον τῆς Ἀκαθίστου Ἑορτῆς, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, 1 - 25.
— Ἀνάστασις. Ὑμνογραφία, ΘΗΕ Β', 611 - 613.
— Ἀνδρέας ὁ Κρήτης, ΘΗΕ Β', 674 - 693.
— Βυζάντιον. Λογοτεχνία - Ὑμνογραφία, ΘΗΕ Γ', 1115 - 1127.
— Συλλάβιον Βυζαντινῶν Μελετῶν καὶ Κειμένων, τεῦχος Α'. Ἡ Ἀκάθιστος ἑορτὴ καὶ ἡ ὑμνολογία της, Ἐν Ἀθήναις 1964, 8ον, 48 [= (αἱ σελίδες 3 - 20) ΘΗΕ Α', 1962, 1147 - 1164 καὶ (αἱ σελίδες 21 ἑξ.) ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, 1 - 14].
ΧΡΗΣΤΟΥ Π. Κ. Ἀνθρακίτης Μεθόδιος, ΘΗΕ Β', 790 - 793.
— Βλεμμύδης Νικηφόρος, ΘΗΕ Γ', 939 - 944.

Γ' - ΔΗΜΩΔΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΑΛΕΞΙΟΥ Σ. Ἡ Βοσκοπούλα. Κρητικὸ εἰδύλλιο τοῦ 1600, Ἡράκλειο 1963, 8ον, νε' + 56.
ΒΕΝΕΖΗ Η. Τὸ θέατρο στὰ Ἑφτάνησα (Ἡ « Εὐγένα » καὶ οἱ Ζακυνθινὲς ὁμιλίες), ἐφημ. « Τὸ Βῆμα » 7 Ἰουλίου 1964.
ΔΗΜΑΡΑ Κ. Θ. Ἡ « Εὐβιένα », ἐφημ. « Τὸ Βῆμα » 26 Ἰουνίου 1964.
ΔΟΥΛΓΕΡΑΚΗ Μ. Ἡ χρονολόγηση τοῦ Κρητικοῦ Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ, Κρ. Χρ. ΙΕ' - Ιϛ', ΙΙΙ, 1961 - 1962, 66 - 77.
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ (Ἐκλογή), Εἰσαγωγὴ ὑπὸ Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἐν Ἀθήναις 1962 (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Δημοσιεύματα Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ἀρ. 7), 8ον, λβ' + 518 + χάρτ. 1.
ΖΩΡΑ Γ. Θ. Δύο προφητεῖαι περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Βυζαντίου, Byzantion XXXIII, 1963, 473 - 482.
Ζ[ΩΡΑ] Γ. Θ. Μία σημαντικὴ ἀνακάλυψις: Ἡ « Πανώρια » τοῦ Χορτάτση, Παρνασσὸς Ε', 1963, 454 - 455.
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΔΗ Ν. Τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι εἰς τὸν Κινίδαρον Νάξου, ΕΕΚΜ Γ', 1963, 697 - 815.
ΚΟΥΡΜΟΥΛΗ Γ. Ι. Ὕβρις καὶ κάθαρσις παρ' Ἐρωτοκρίτῳ, Κρ. Χρ. ΙΕ' - Ιϛ', ΙΙΙ, 1961 - 1962, 27 - 39.
ΚΡΙΑΡΑ Ε. Ἰωακεὶμ ὁ Κύπριος καὶ τὸ ποίημά του, γιὰ τὸν Τουρκοβενετικὸ πόλεμο τοῦ 1645 - 1669, Κρ.Χρ. ΙΕ' - Ιϛ', ΙΙ, 1961 - 1962, 399 - 405.

ΚΡΙΑΡΑ Ε. Ἰταλικὲς ἐπιδράσεις σὲ παλιότερα ἑλληνικὰ κείμενα, Ἐποχές, τεῦχος 4, Αὔγουστος 1963, 9 - 22.
ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ Μ. Ι. Ἰωάννη - Ἀνδρέα Τρωΐλου: Βασιλεὺς ὁ Ροδολῖνος [Δημοσίευσις μετὰ προλόγου τῆς 3ης καὶ 4ης πράξεως], Θέατρο Α', ἀρ. 4, 1962, 9 - 23.
— Ἀνέκδοτα βενετικὰ ἔγγραφα (1618 - 1639) γιὰ τὸν Ἰωάννη - Ἀνδρέα Τρωΐλο, τὸν ποιητὴ τοῦ « Ροδολίνου », Θησαυρίσματα 2, 1963, 63 - 77.
ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗ Π. Δ. « Ἐρωτόκριτος » καὶ Εὔβοια (Νεώτερα στοιχεῖα δημοτικότητος τοῦ ἥρωος), ΑΕΜ Ι', 1963, 218 - 222.
ΜΗΤΣΑΚΗ Κ. Ἡ ξένη ἐπίδραση στὴν Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία, ΝΕ ΛΖ', 1963, 180 - 186, 251 - 257.
— Προβλήματα σχετικὰ μὲ τὸ κείμενο, τὶς πηγὲς καὶ τὴ χρονολόγηση τῆς « Ἀχιλλήίδας », Θεσσαλονίκη 1963, 99.
ΜΟΥΤΣΕΛΕΖΕ ΘΕΟΔΩΡΟΥ. Τραγωδία ὀνομαζομένη *Εὐγένα* νεωστὶ δοσμένη εἰς φῶς, Θέατρο Γ', τεῦχ. 14, 1964, 9 - 23.
ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΟΥ Φ. Κ. Παρατηρήσεις εἰς μεσαιωνικὰ κείμενα [Περὶ γέροντος νὰ μὴν πάρῃ κορίτσι - Πένθος θανάτου], ΕΕΦΣΠΑ ΙΓ', 1962 - 1963, 364 - 374.
ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ Δ. Β. Ναξιακαὶ παραλογαί, ΕΕΚΜ Γ', 1963, 410 - 456.
ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Μ. Ἄγνωστο χειρόγραφο τοῦ « Γύπαρη » (Ἀποκαλύπτει τὸ ὄνομα τοῦ ποιητῆ καὶ τὸν πραγματικὸ τίτλο τοῦ δράματος), Ἐπιθεώρηση Τέχνης ΙΖ', 1963, 516 - 528.
ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ. Ἀποσπάσματα ἐξ ἀνεκδότου προσκυνηταρίου τῆς ἱερᾶς μονῆς Μεγίστης Λαύρας ΙΗ' αἰῶνος, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, 319 - 332.
ΠΟΛΙΤΗ Λ. Ὁ « Κατζοῦρμπος » καὶ οἱ πηγὲς τῆς Κρητικῆς κωμῳδίας (περίληψις), Κρ.Χρ. ΙΕ' - Ιϛ', ΙΙ, 1961 - 1962, 406 - 407.
— Ἡ « Πανώρια » τοῦ Γεωργίου Χορτάτση, ἐφημ. « Ἡ Καθημερινὴ » 18 Αὐγούστου 1963.
— Ἡ προσωπικότητα τοῦ Χορτάτση, Ἐποχές, τεῦχ. 17, Σεπτέμβριος 1964, 3 - 7.
— Ἡ ἀνέκδοτη Κρητικὴ κωμωδία Κατζοῦρμπος. Οἱ τύποι καὶ τὰ πρόσωπα, Θέατρο Γ', τεῦχ. 17, 1964, 7 - 10.
ΠΡΩΪΟΥ Α. Νικοδήμου Θεσσαλονίκης, Στιχούργημα περὶ τῆς Δ' Σταυροφορίας, Παρνασσὸς Ε', 1963, 513 - 525.
ΣΙΔΕΡΗ Γ. Τὰ Κρητικὰ θεατρικὰ ἔργα. Ἡ παρουσία τους στὴ νέα ἑλληνικὴ σκηνή, Θέατρο Α', ἀρ. 4, 1962, 24 - 29.
ΣΟΦΙΚΙΤΟΥ Α. Προσκυνητάριον (κατὰ περιγραφὴν ἐπισκέπτου τῷ 1749), Παρνασσὸς Ε', 1963, 372 - 381.
ΣΤΑΘΗΣ. Κρητικὴ κωμῳδία. Πράξεις τρεῖς καὶ δύο Ἰντερμέδια [Κατὰ τὴν ἔκδοσιν Κ. Σάθα καὶ ἐπὶ τῇ βάσει νεωτέρων διορθώσεων], Θέατρο Α', ἀρ. 4, 1962, 48 - 63.
TRYPANIS C. A. Byzantine oral poetry, BZ 56, 1963, 1 - 3.
ΧΟΡΤΑΤΣΗ Γ. Κατζοῦρμπος, ἀνέκδοτη Κρητικὴ κωμωδία (Ἡ δεύτερη πράξη τοῦ ἔργου σὲ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Λίνου Πολίτη), Θέατρο Γ', τεῦχ. 17, 1964, 11 - 17.

Δ' - ΓΛΩΣΣΑ

ΑΜΑΝΤΟΥ Κ. Ι. Γλωσσικὰ Μελετήματα, Ἐν Ἀθήναις 1964 (Ἔκδοσις περ. Ἀθηνᾶ. Σειρὰ Διατριβῶν καὶ Μελετημάτων, ἀρ. 2), 8ον, ζ' + 608.

ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ Δ. Β. Σχεδίασμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι 1833 - 1962, Ἀθηνᾶ ΞΣΤ', 1962, 301 - 424.
ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ Δ. Β. Δελτίον ἀναλυτικῆς γλωσσικῆς βιβλιογραφίας 1961, Ἀθηνᾶ ΞΣΤ', 1962, 464 - 479.
ΔΕΜΕΡΤΖΗ Δ. Συλλογὴ τοπωνυμίων τῆς νήσου Εὐβοίας, ΑΕΜ ΙΑ', 1964, 174 - 251.
ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ Ι. Α. Μελέτη τοπωνυμικὴ τῆς νήσου Κέω, ΕΕΚΜ Γ', 1963, 167 - 345 + χάρτ. 1.
† ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ Σ. Α. Γλωσσάριον τοῦ ἰδιώματος τῆς Σύμης (Μετὰ ἱστορικῶν καὶ λαογραφικῶν στοιχείων), ΔΑ Δ', 1963, 142 - 213.
ΚΟΥΤΣΙΛΙΕΡΗ Α. Γ. Νίκλης - Νίκλος - Νικλιᾶνοι, Πλάτων ΙΕ', τεύχη 29/30, 1963, 243 - 271.
ΚΡΗΤΙΚΟΥ Π. Γ. Πατμιακὰ τοπωνύμια (Γεωγραφία, Ἱστορία, Ἐτυμολογία, Παραδόσεις), ΔΑ Δ', 1963, 33 - 94.
ΚΡΙΑΡΑ Ε. Ξένοι καὶ γλωσσικὸ ζήτημα, ΝΕ ΑΖ', 1963, 774 - 775.
ΜΟΥΣΕΛΙΜΗ Σ Γ. Ἰδιωματισμοὶ καὶ ξενικὲς λέξεις τῶν Σουλιορειτῶν, Ἠπ. Ἑστ. ΙΒ', 1963, 31 - 36, 118 - 128.
PAPANICOLAOU A. The development of the finale future participle in New Testament Greek, Θεολογία ΛΔ', 1963, 624 - 631.
— The narrative perfect in new Testament, Θεολογία ΛΕ', 1964, 147 - 153.
ΠΑΠΑΧΑΡΙΣΗ Α. Γλωσσικά, Πλάτων ΙΕ', τεύχη 29/30, 1963, 277 - 278.
ΠΕΤΡΙΔΟΥ Μ. Γ. Γλωσσικὰ Μεγίστης (Καστελλορίζου), ΔΑ Δ', 1963, 102 - 106.
ΠΡΟΜΠΟΝΑ Ι. Κ. Ὁ ρωτακισμὸς καὶ ἡ ἰδιότυπος προφορὰ τοῦ φθόγγου λ εἰς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα Φιλωτίου Νάξου, ΕΕΚΜ Γ', 1963, 504 - 532.
ΣΑΛΑΜΑΓΚΑ Δ. Τουρκο - Περσο - Ἀραβικὲς λέξεις στὸ Γιαννιώτικο Γλωσσικὸ Ἰδίωμα, Ἠπ. Ἑστ. ΙΒ', 1963, 39 - 40, 129 - 130, 212 - 214.
ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Μ. Ἡ Κυπριακὴ Διάλεκτος, ΦΚ 1963, 129 - 134.

Ε' - ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΑΘΗΝΑΓΟΡΟΥ ΕΛΑΙΑΣ. Ἡ Παράδοσις καὶ αἱ παραδόσεις, Θεολογία ΛΔ', 1963, 42 - 57.
ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ Α. Σ. Τὸ τρίπτυχον πέρασμα (Ἐπὶ τῇ χιλιετηρίδι τοῦ Ἁγίου Ὄρους), ΝΕ Ἀφιέρωμα, 37 - 47.
ANASTOS M. V. Nestorius was Orthodox, DOP 16, 1962, 119 - 140.
ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ Χ. Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία. Ἐξ ἀπόψεως Ὀρθοδόξου, Θεσσαλονίκη 1963², 8ον, 116.
— Συμβολική. Ἐξ ἀπόψεως Ὀρθοδόξου, Θεσσαλονίκη 1963³, 8ον, 436.
ΑΝΤΥΠΑ Π Νέα ἀπόδειξις ὅτι ὁ Ἰησοῦς δὲν ἦτο μόνον Ἄνθρωπος (Συμβολὴ εἰς τὴν Ἀπολογητικὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ), Ἀθῆναι, 8ον, 32.
ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ Ε. Ἀρχιμ. Ὁ χαρακτὴρ τοῦ τελευταίου Δείπνου τοῦ Κυρίου καὶ ὁ ἄρτος τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ΕΕΘΣΠΑ ΙΔ', 1963, 309 - 384.
ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ Α. Κ. Ἀντώνιος ὁ Μέγας, ΘΗΕ Β', 965 - 975.
ΑΡΚΑ Ν. Ε. Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, ΘΗΕ Α', 562 - 573.
ΓΡΑΤΣΕΑ Γ. Σ. Ἡ περὶ πτωχείας διδασκαλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, Ἀθῆναι, 8ον, 180.
— Ὁ Νιπτήρ, ΟΠ Α', 1964, 53 - 63 + πίν. 1.
ΔΕΛΕΓΚΑ Γ. Ἀρχιμ. Ὁ χαρακτὴρ τοῦ Θείου Κηρύγματος ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, Ἀθῆναι 1963, 26.

ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Π. Χ. Ἀθανάσιος [Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας] ὁ Α'. Ὁ καὶ Μέγας, ΘΗΕ Α', 521 - 544.
ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α. Ἱστορία τῶν Δογμάτων, τόμ. Α'. Ἡ ἱστορία τοῦ Δόγματος ἀπὸ τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων μέχρι τῆς Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Μέρος πρῶτον ἡ ἱστορία τοῦ Δόγματος μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν ἀπολογητῶν, Ἀθῆναι, 8ον, 408.
ΘΕΟΔΩΡΟΥ Ε. Ἁγιασμὸς (Λειτουργική), ΘΗΕ Α', 223 - 227.
— Ἀπολογητική, ΘΗΕ Β', 1140 - 1145.
— Ἀνθρωπισμὸς (Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας - Βυζάντιον), ΘΗΕ Β', 803 - 808.
ΚΑΡΜΙΡΗ Ι. Ἡ Ἐκκλησιολογία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ΕΕΘΣΠΑ ΙΔ', 1963, 185 - 233.
— Γάμος. (Δογματική), ΘΗΕ Δ', 205 - 209.
ΚΟΝΙΔΑΡΗ Γ. Ι. Πολιτεία καὶ πολιτειακὸς βίος ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Ὀρθοδόξου Χριστιανισμοῦ, ΕΕΘΣΠΑ ΙΔ', 1963, 421 - 460.
ΚΟΤΡΩΝΗ ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ Ἀρχιμ. Ὁ Μοναχισμὸς (Ἐπὶ τῇ χιλιετηρίδι τοῦ Ἁγίου Ὄρους), Ἀθῆναι, 8ον, 160.
ΚΟΤΣΩΝΗ Ι. Ι. Ἀρχιμ. Τινὰ περὶ τῆς μοναχικῆς ἀκτημοσύνης κατὰ τὸν Μέγαν Βασίλειον, Ἐκκλησία Μ', 1963, 373 - 374.
ΚΟΥΡΚΟΥΛΑ Κ. Ἄμφια (Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Γενικῶς), ΘΗΕ Β', 402 - 420.
ΚΥΡΑΤΣΟΥ Δ. Ἀρχιμ. Ἡ ἁγιάζουσα Ἐκκλησία, Ἔδεσσα 1962, 122.
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ Ε. Ι. Ἀντιόχεια (Ἡ Θεολογικὴ Σχολή), ΘΗΕ Β', 908 - 915.
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ε. Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ΘΗΕ Δ', 754 - 771.
ΜΑΣΤΡΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ ΗΛΙΑ Ἀρχιμ. Ἡ θεολογία τοῦ μοναχισμοῦ, Ἐκκλησία Μ', 1963, 387 - 389.
— Ἡ ἐπικοινωνία τῶν Ὀρθοδόξων, Ἀκτῖνες ΚΖ', 1964, 241 - 245.
ΜΠΟΝΗ Κ. Γ. Τίνες αἱ καταπολεμούμεναι αἱρέσεις ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Ἀμφιλοχίου, Μητροπολίτου Ἰκονίου (ca 341/5 - ca 395 - 400. « Περὶ ψευδοῦς Ἀσκήσεως »), ΕΕΘΣΠΑ ΙΔ', 1963, 461 - 484.
— Βυζάντιον. Θεολογία, ΘΗΕ Γ', 1081 - 1087.
ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ Π. Ι. Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, ΕΕΘΣΠΑ ΙΔ', 1963, 95 - 112.
ΜΩΡΑΪΤΟΥ Δ. Ν. Βυζάντιον. Λατρεία καὶ λειτουργικὴ ζωή, ΘΗΕ Γ', 1134 - 1146.
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ. Γ. Ἀειπαρθενία τῆς Θεοτόκου, ΘΗΕ Α', 464 - 472.
— Βυζάντιον. Σχέσεις πρὸς τὴν Δυτικὴν Θεολογίαν, ΘΗΕ Γ', 1087 - 1104.
— Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης, ΘΗΕ Δ', 703 - 707.
ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ ΣΕΡΑΦΕΙΜ Ἀρχιμ. Ἡ Δοξολογία, Ἀθῆναι 1962, 8ον, 231.
— Τὸ Βάπτισμα, Ἀθῆναι 1963, 125.
— Τὸ ζήτημα τῶν κατὰ Χριστὸν ἀγάμων ἐν τῷ κόσμῳ, Μοναχισμός, 26 - 47.
ΣΙΩΤΟΥ Μ. Δ. Βιβλικὴ Θεολογία, ΘΗΕ Γ', 861 - 874.
ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ Ἀρχιμανδρίτου. Αἱ βάσεις τῆς ὀρθοδόξου ἀσκήσεως, Μοναχισμός, 48 - 75.
ΤΡΕΜΠΕΛΑ Π. Ν. Ἀμβροσιανὸς ἢ λειτουργικὸς τύπος τῶν Μεδιολάνων, Θεολογία ΛΔ', 1963, 26 - 41, 173 - 195.
— Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς λατρείας, ΕΕΘΣΠΑ ΙΔ', 1963, 9 - 93.
— Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Πρακτικὴν Θεολογίαν, ΓΠ ΜΣΤ', 1963, 21 - 32, 171 - 189, 266 - 282, 319 - 330, 390 - 405.
ΤΣΙΡΠΑΝΛΗ ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΥ Ἱερομονάχου. Ἡ θεία ἐνσάρκωσις εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, Ἐκκλησία Μ', 1963, 572 - 576.
ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ι. Μ. Τὸ πνεῦμα τῆς θείας λατρείας, ΟΠ Α', 1964, 78 - 91.

ΦΥΤΡΑΚΗ Α. Ι. Μαρτύριον καὶ μοναχικὸς βίος, Μοναχισμός, 109 - 122.

ΧΡΗΣΤΟΥ Π. Κ. Ἀπολογηταί, ΘΗΕ Β', 1133 - 1140.

— Ἀποφατικὴ Θεολογία, ΘΗΕ Β', 1226 - 1233.

— Ἀρειανισμός, ΘΗΕ Γ', 86 - 91, Ἄρειος, 91 - 96.

— Βαρλαὰμ ὁ Καλαβρός, ΘΗΕ Γ', 624 - 627.

— Βασίλειος ὁ Μέγας, ΘΗΕ Γ', 681 - 696.

— Γνωστικισμός. Χριστιανικὸς Γνωστικισμός, ΘΗΕ Δ', 393 - 602.

— Γραμματολογία, Χριστιανική, ΘΗΕ Δ', 645 - 657.

— Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ΘΗΕ Δ', 708 - 729.

— Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ΘΗΕ Δ', 775 - 794.

— Ἡ ἔκστασις, ΟΠ Α', 1964, 44 - 51.

Ϛ' - ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΓΓΕΛΗ Ν. Ἀλέξιος Καλλέργης, ὁ Μέγας Ἄρχων, Ἀθῆναι, 8ον, 200.

ΑΛΕΞΑΚΗ Σ. Ι. Ἡ ἀπόβασις τοῦ ὑπὸ τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν στρατοῦ εἰς Κρήτην καὶ ἡ πρώτη νικηφόρος μάχη (τέλη Ἰουλίου 960 μ.Χ.), Κρ.Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙ, 1961 - 1962, 42 - 46.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ Κ. Α. Ἡ Εὔβοια εἰς τὴν ναυτικὴν ἱστορίαν, ΑΕΜ Ι', 1963, 5 - 37.

ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ Σ. Ὁ χρονογράφος Zancaruolo καὶ ἡ Κρητικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1363, Κρ. Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙ, 1961 - 1962, 353 - 362.

ΑΡΓΥΡΟΥ Σ. Φ. Ἡ Πειρατεία ἀπὸ τοῦ 1500 π.Χ. ἕως τὸ 1860. Ἱστορία καὶ θρῦλος, Ἀθῆναι 1963², 8ον, 304.

VRYONIS S., jr, Byzantine Δημοκρατία and the Guilds in the Eleventh Century, DOP 17, 1963, 287 - 314.

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΕΤΤΑΣ. Ἡ κατάληψη τῆς Κορώνης καὶ τῶν ἄλλων Μεσσηνιακῶν φρουρίων ἀπὸ τοὺς Ἑνετούς, Πελ. Πρωτ. 1964, 179 - 181.

ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ Τ. Α. Τελευταῖαι στιγμαὶ τῆς Βασιλίδος, ἐφημ. « Ἡ Καθημερινὴ » 29 Μαΐου 1963 [= « Σχεδιάσματα », 184 - 188].

— Δημητσάνα, ΘΗΕ Δ', 1077 - 1082.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Γ. Ν. Τὸ Φραγκοβυζαντινὸ κάστρο Ἀράκλοβο (Τοποθέτηση, Θρῦλοι, Ἱστορία), Πελ. Πρωτ. 1964, 314 - 317.

ΖΩΡΑ Γ. Θ. Ἄγνωστος μαρτυρία περὶ τὸ παιδομάζωμα, Μικρ. Χρ. Ι', 1963, 465 - 468.

ΘΕΟΧΑΡΗ Μ. Σ. Ἕνα βυζαντινὸ δακτυλίδι ἀρραβῶνος, ἐφημ. « Ἡ Καθημερινὴ » 6 Ὀκτωβρίου 1964.

ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ Τ. Μ. Περὶ τῶν Βλάχων τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν (Α' Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Κουτσοβλάχων), Θεσσαλονίκη 1964, 8ον, 94 + χάρτ. 1.

KRIESIS A. On the castles of Zarnáta and Kelefá, BZ 56, 1963, 308 - 316 + 2 πίν.

ΛΑΜΠΡΥΝΙΔΟΥ Μ. Γ. Σελίδες τῆς ἱστορίας τοῦ Ναυπλίου, Πελ. Πρωτ. 1964, 192 - 194.

ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ Μ. Ι. Νέα στοιχεῖα γιὰ τὸ Νικόλαο Σόρβολο, λιμενάρχη τοῦ Χάντακα καὶ ἐμπειροτέχνη στὴν ὑπηρεσία τῆς Βενετίας, Κρ. Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙ, 1961 - 1962, 140 - 153.

— Λόγος εἰς τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς στήλης τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου Φωκᾶ, Κρ. Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙΙ, 1961 - 1962, 251 - 262 + πίν. 1.

NYSTAZOPOULOU M. La dernière reconquête de Sinope par les Grecs de Trébizonde (1254 - 1265), RÉB XXII, 1964, 241 - 249.

OIKONOMIDÈS N. Le serment de l'impératrice Eudocie, RÉB XXI, 1963, 101 - 128.

— Contribution à l'étude de la pronoia au XIIIe siècle. Une formule d'attribution de parèques à un pronoïaire, RÉB XXII, 1964, 158 - 175.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ Ν. Μ. Ζητήματά τινα τῆς κατακτήσεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἀράβων, Κρ. Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙ, 1961 - 1962, 9 - 38.

ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Κ. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (« ἔκδοσις ὀγδόη μετὰ προσθηκῶν, σημειώσεων καὶ βελτιώσεων... ὑπὸ Π. Καρολίδου »), [Ἀθῆναι 1963⁸], 8ον, τόμοι : Αα (1), ροθ' + 330 + πίν. 27 + χάρτ. 4, Αβ (2), 489 + πίν. 36 + χάρτ. 6, Β' (3), ις' + 316 + 279 + πίν. 36 + χάρτ. 5, Γ' (4), κβ' + 281 + 324 + πίν. 17 + χάρτ. 7, Δ' (5), 308 + 271 + πίν. 15 + χάρτ. 7, Ε' (6), ι' + 378 + 243 + πίν. 25 + χάρτ. 7, Ϛ' (7), 360 + πίν. 39 + χάρτ. 8, Ζ' (8), 440 + πίν. 26 + χάρτ. 3, παράρτημα (9) [βιβλιογραφία, χρονολογικὸς πίναξ, ἀλφαβητικὸν εὑρετήριον], 432.

PAPACHRYSSANTHOU D. La date de la mort du Sébastocrator Isaac Comnène, frère d'Alexis Ier, et de quelques événements - contamporains, RÉB XXI, 1963, 250 - 255.

ΣΑΛΑΜΑΓΚΑ Δ. Σ. Ἡ καταστροφὴ τῶν Γιαννίνων τοῦ 1185, Ἠπ. Ἑστ. ΙΓ', 1964, 31 - 33.

ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ Κ. Σύντομος Ἱστορία τῆς Κύπρου, Λευκωσία 1964, 8ον, 133 + 40.

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ Β. Σκέψεις τινὲς ἐπὶ μιᾶς Ἱστορίας τῶν Βαλκανίων, ΓΠ ΜϚ', 1963, 190 - 200.

ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΟΥ Ν. Εἰδήσεις Ἀράβων ἱστορικῶν περὶ τῆς ἀραβοκρατίας ἐν Κρήτῃ, Κρ. Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙ, 1961 - 1962, 74 - 83.

ΣΦΥΡΟΕΡΑ Β. Β. Μεταναστεύσεις καὶ ἐποικισμοὶ Κυκλαδιτῶν εἰς Σμύρνην κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Μικρ. Χρ. Ι', 1963, 164 - 199.

ΤΖΕΔΑΚΗ Θ. Β. Ἀρχιμ. Ἡ Κρήτη ἐν ἀνεκδότῳ ἐπικῷ ποιήματι περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κύπρου (ἐκ κώδικος τῆς Σιναϊτικῆς Βιβλιοθήκης), Κρ. Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙ, 1961 - 1962, 156 - 173.

ΤΣΕΛΛΑΗ Α. Πορεία μιᾶς Βυζαντινῆς οἰκογενείας τοῦ Μοριᾶ (Ἀπὸ τὸν 13ο αἰῶνα ὣς τὶς μέρες μας), Πελ. Πρωτ. 1964, 261 - 268.

ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν. Β. Δρᾶσις καὶ θεωρία ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἱστοριογραφίᾳ, ΔΙΕΕ ΙϚ', 1962, 3 - 16 η'.

— Ἀμιρούτζης Γεώργιος, ΘΗΕ Β', 355 - 359.

— Βυζάντιον. Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις, ΘΗΕ Γ', 1076 - 1081.

CHARANIS P. The Armenians in the Byzantine Empire, Lisbonne 1963, 8ον, 63.

ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. Γ. Ἡ Ἀγαθούπολις τῆς Βορειοανατολικῆς Θράκης, ΑΘΛΓΘ 29, 1963, 336 - 394.

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Τ. Φ. Ἀναστάσιος ὁ Α'. Αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως (491 - 518), ΘΗΕ Β', 584 - 587.

ΨΥΡΟΥΚΗ Ρ. Ἡ Μεγάλη Μοραβία, Ἐποχές, ἀρ. 16, Αὔγουστος 1964, 65 - 68 + πίν. 4.

Ζ' - ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΓΓΕΛΟΥ Α. Τὸ χρονικὸ τῆς Ἀθωνιάδας (Δοκίμιο ἱστορίας τῆς σχολῆς μὲ βάση ἀνέκδοτα κείμενα), ΝΕ Ἀφιέρωμα, 84 - 105.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ. Τὸ "Αγιον "Ορος μετὰ τὴν Ὀθωμανικὴν κατάκτησιν, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, 113 - 261.
ANASTOS M. V. Nestorius was Orthodox, DOP 16, 1962, 117 - 140.
ANTONIADIS S. Un empereur, un moine [Νικηφόρος Φωκᾶς, Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης], Θησαυρίσματα 2, 1963, 7 - 12 (σελίδες παραρτήματος).
ΑΝΤΩΝΙΟΥ Μητροπολίτου πρ. Ἠλείας. Ἱεραὶ Μοναὶ Ἠλείας, Πελ. Πρωτ. 1964, 27 - 32.
ΑΡΒΑΝΙΤΗ Α. Κ. Ὁ Ἀπόστολος Θωμᾶς καὶ ἡ Συριακὴ Ἐκκλησία τοῦ Μαλαμπάρ, Ἀθῆναι 1962, 8ον, 250.
— Ἀρμενία [Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία], ΘΗΕ Γ', 167 - 196.
ΒΑΣΙΛΑ Η. Ναοὶ καὶ Μοναστήρια τῆς Πρέβεζας, Ἠπ. Ἑστ. ΙΒ', 1963, 96 - 102.
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Π. Ι. Ἀγράφων ἐπισκοπή, ΘΗΕ Α', 304 - 309.
— Ἀγράφων Μοναί, ΘΗΕ Α', 309 - 312.
— Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, Μητρόπολις, ΘΗΕ Α', 1122 - 1132.
ΒΙΤΑΛΗ Φ. Ἀρχιμ. Τὸ "Αγιον "Ορος ἔναντι τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, Ἐκκλησία Μ', 1963, 389 - 395.
ΒΡΑΝΟΥΣΗ Λ. Ι. Γηρομερίου, Μονή, ΘΗΕ Δ', 496 - 502.
ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΥ Α. Ἀρχιμ. Βυζάντιον. Ἔργον Εὐαγγελισμοῦ, ΘΗΕ Δ', 19 - 58.
ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΟΥ Γ. Σχέσεις τῆς Παναγίας Σουμελᾶ μὲ τὴ Σάντα καὶ τὰς Μητροπόλεις Τραπεζοῦντος καὶ Ροδοπόλεως, ἐφημ. « Προσφυγικὸς Κόσμος » 7 Ἰουνίου 1964.
ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ Τ. Α. Τὸ Ἁγιώνυμον "Ορος, ἐφημ. « Ἡ Καθημερινὴ » 27, 30 Ἀπριλίου 1963 [= « Σχεδιάσματα », 222 - 231].
— Ἡ κορυφὴ τῆς Ὀρθοδοξίας, ἐφημ. « Ἡ Καθημερινὴ » 4 Ὀκτωβρίου 1963 [= « Σχεδιάσματα », 236 - 239].
— Ἀρσένιος (Τὸ σχίσμα), ΘΗΕ Γ', 237 - 240.
— Ἀχειροποιήτου, Ναός, ἐν Θεσσαλονίκῃ, ΘΗΕ Γ', 531 - 534.
— Γένους, Μεγάλη Σχολή, ΘΗΕ Δ', 308 - 312.
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Μητρ. Τρίκκης καὶ Σταγῶν. Τὰ Μετέωρα, Ἀθῆναι 1994, 8ον, 152 + πίν. 24.
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ Ε. Ἀρχιμ. "Αγιος Πολύκαρπος Ἐπίσκοπος Σμύρνης. Α' Ἡ προσευχὴ τοῦ Ἁγίου Πολυκάρπου († 167 μ.Χ.), Ἐκκλησία Μ', 1963, 79 - 82, Β' Πολύκαρπος « ὁ Πατὴρ τῶν Χριστιανῶν », 220 - 223.
ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ Δ. Α. Τὸ "Αγιον "Ορος ὀρθόδοξος κοινότης καὶ κεντρόφυγες ροπαί, ΝΕ Ἀφιέρωμα, 183 - 188.
ΘΕΟΔΩΡΟΥ Ε. Διακονία, γυναικεία, ΘΗΕ Δ', 1140 - 1143.
— Διακόνισσα, ΘΗΕ Δ', 1144 - 1151.
ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΟΥ. Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης, ΘΗΕ Α', 509 - 515.
ΘΕΟΧΑΡΗ Μ. Σ. Ὁ θεσμὸς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ἐφημ. « Ἡ Καθημερινὴ » 10 Μαΐου 1963.
— Ἡ μεταφορὰ τῆς κάρας τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου εἰς τὴν Ρώμην, ἐφημ. « Ἡ Καθημερινὴ » 1 Ἰουλίου 1964.
— Ἀνδρέας ὁ Πρωτόκλητος, ἱδρυτὴς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βυζαντίου (Ἡ ἰδέα τῆς ἀποστολικότητος εἰς Ρώμην καὶ Βυζάντιον), ἐφημ. « Ἡ Καθημερινὴ » 30 Σεπτεμβρίου 1964.
ΚΑΡΠΑΘΙΟΥ Ε. Ι. Μητρ. Κῶ. Ἡ ἐν Κῷ πάλαι ποτὲ διαλάμψασα ἱερὰ μονὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς ἐπιλεγομένης τῶν « Καστριανῶν », ΔΑ Δ', 1963, 107 - 141.

ΚΛΗΡΙΔΗ Ν. Εἶναι τρεῖς οἱ "Αγιοι Δημητριανοὶ στὴν Κύπρο ; Κυπρ. Σ. ΚΖ', 1963, 137 - 151.
ΚΟΖΥΡΗ Θ. Ν. Τὸ Σιγίλλιον περὶ προσηλώσεως τῆς Μονῆς Καισαριανῆς εἰς τὴν Μητρόπολιν Ἀθηνῶν, Ἀθηναϊκά, τεῦχ. 26, 1963, 27 - 32.
ΚΟΜΝΗΝΟΥ Π. Ε. « Θεόκτιστα τείχεα ». Βλαχέρναι, ΝΕ ΛΗ', 1964, 640 - 692, 801 - 803.
ΚΟΝΙΔΑΡΗ Γ. Ι. Τὸ Ἁγιώνυμον "Ορος καὶ οἱ κύριοι παράγοντες ἀναδείξεως καὶ ἀκτινοβολίας ἐπὶ χίλια ἔτη, Παρνασσὸς Ε', 1963, 255 - 291.
— Ἀντιόχεια (Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία), ΘΗΕ Β', 882 - 908.
— Ἀρχιεπίσκοπος, ΘΗΕ Γ', 317 - 333.
— Ἀχρίδος, Πατριαρχεῖον καὶ Ἀρχιεπισκοπή, ΘΗΕ Γ', 541 - 550.
— Βυζάντιον. Οἰκουμενικὸν Πνεῦμα, ΘΗΕ Δ', 58 - 83.
— Βυζάντιον. Σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ΘΗΕ Δ', 1 - 19.
ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ Φ. Ταράσιος (ὁ μέγας ἥλιος τῆς Ὀρθοδοξίας), ΝΕ ΑΖ', 1963, 659 - 660 [= ἐφημ. « Ἐλευθερία » 28 Ἀπριλίου 1963].
— Ὁ "Αγιος Νεῖλος ὁ Μυροβλήτης (Τὸ βλάστημα τοῦ Ἁγίου Πέτρου τῆς Κυνουρίας), Πελ. Πρωτ. 1964, 85 - 87.
ΚΟΥΡΝΟΥΤΟΥ Γ. Π. Τὸ "Αγιον "Ορος, ἱστορία καὶ θρῦλοι, ΝΕ Ἀφιέρωμα, 4 - 36.
ΚΟΥΣΟΥΛΟΥ Κ. Συμβολὴ εἰς τὴν Ἐπισκοπικὴν ἱστορίαν τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας Κορίνθου, Πελ. Πρωτ. 1964, 241 - 244.
ΚΥΡΡΗ Κ. Π. Κυπριακὰ Ἁγιολογικὰ καὶ Μοναστηριακὰ Μελετήματα, Κυπρ. Σ. ΚΖ', 1963, 179 - 222.
— Ἀγροῦ Μεγάλου, Μονή, ΘΗΕ Α', 323 - 329.
ΛΑΜΨΙΔΟΥ Ο. Βιογραφικὰ τῶν ἀδελφῶν Διονυσίου, ἱδρυτοῦ τῆς ἐν Ἁγίῳ "Ορει Μονῆς καὶ Θεοδοσίου, μητροπολίτου Τραπεζοῦντος, ΑΕΚΔ ΙΗ', 1963, 101 - 124.
ΜΕΛΕΤΗ Γ. Σημαιοφόρος τῆς Ἀγάπης ["Αγ. Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων], Ἀκτῖνες ΚΖ', 1964, 63 - 68.
ΜΟΥΣΤΑΚΗ Β. Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία, ΘΗΕ Γ', 993 - 1016.
— Διάκονος, ΘΗΕ Δ', 1156 - 1162.
ΜΟΥΤΖΟΥΡΗ Ι. Τὰ χαριστικὰ καὶ ἐλεύθερα μοναστήρια, Θεολογία ΛΔ', 1963, 536 - 569, ΛΕ', 1964, 87 - 123.
ΜΠΕΤΤΗ Σ. Ἱερεμίας ὁ Α' (1480 ; - 1546), Ἠπ. Ἑστ. ΙΒ', 1963, 785 - 789.
ΜΠΟΝΗ Κ. Γεννάδιος ὁ Β'. Ὁ Σχολάριος. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ΘΗΕ Δ', 274 - 289.
ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ Π. Ι. Τὸ "Αγιον "Ορος καὶ ἡ πολλαπλῆ σπουδαιότης του (ἰδίᾳ διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν), ΝΕ Ἀφιέρωμα, 48 - 62.
ΞΕΝΟΓΙΑΝΝΗ Κ. Ὁ Μέγας Ἀντώνιος καὶ ὁ Μοναχικὸς θεσμός, ΓΠ ΜϚ', 1963, 156 - 169.
ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ Ν. Μ. "Αθως. Ἱστορία, ΘΗΕ Α', 859 - 889.
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Α. Μ. Αἱ ἑορταὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ, ΓΠ ΜϚ', 1963, 358 - 374.
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ. Γ. Γρηγόριος ὁ Β', ὁ Κύπριος, ΘΗΕ Δ', 731 - 734.
— Γρηγόριος ὁ Α' (570 - 594 ;) [Πατριάρχης Ἀντιοχείας], ΘΗΕ Δ', 748 - 750.
— Διόδωρος. Ὁ ἐπίσκοπος Ταρσοῦ, ΘΗΕ Δ', 1239 - 1244.
ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ Χ. Ι. Ἐπιστολὴ ἀνέκδοτος ἀγνώστου τέως Ἐπισκόπου Μεθώνης Γρηγορίου πρός τινα Πρωτοπαπᾶν Χάνδακος Κρήτης, ΔΙΕΕ ΙϚ', 1962, 267 - 272.
ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ Χ. Γ. Διονύσιος Ἰβηρίτης, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, 314 - 317.
— Ἀργολίδος, Μητρόπολις [μέχρι τοῦ 1800], ΘΗΕ Γ', 51 - 58.
— Βησσαρίων, ΘΗΕ Γ', 847 - 851.

ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ Χ. Γ. Γεράσιμος, ΘΗΕ Δ', 324 - 330.
ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ Κ. Ἡ Κάρα τοῦ Πρωτοκλήτου τῶν Ἀποστόλων Ἀνδρέα, ἐφ. « Τὸ Βῆμα », 24 Σεπτεμβρίου 1964.
ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΥ Θ. Ν. Ἀρχιμ. Ὁ τίτλος *Παναγιώτατος*, Ἀθῆναι 1964, 8ον, 63.
ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ Β. Ἀλεξάνδρεια (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία), ΘΗΕ Β', 48 - 57.
ΣΦΥΡΟΕΡΑ Β. Β. Τὸ ἐν Νάξῳ μονύδριον τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα, μετόχιον τῆς μονῆς Ξηροποτάμου, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, 484 - 495.
— Ἄνδρος (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία), ΘΗΕ Β', 718 - 721.
ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. Ἀθῆναι. Χριστιανικὴ ἱστορία (52 - 1833), ΘΗΕ Α', 616 - 570.
ΤΑΧΙΑΟΥ Α. Α. Ν. Περὶ καταργήσεως τῶν ἀρχιεπισκοπῶν Ἀχρίδος καὶ Πεκίου ἐπὶ Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, ΓΠ ΜϚ', 1963, 202 - 211.
ΤΙΜΟΘΕΟΥ Μαρωνείας. Ἐπισκοπικὸς κατάλογος Μητροπόλεως Μαρωνείας, Ἐκκλησία Μ', 1963, 51 - 54.
ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν. Β. Ἡ Ἐκκλησία Κρήτης κατὰ τὴν Ἀραβοκρατίαν (Ἱστορία - Ἐπίσκοποι - Ἅγιοι), Κρ. Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙΙ, 1961 - 1962, 193 - 212.
ΦΙΛΙΠΠΙΔΟΥ Λ. Ι. Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς νήσου Τήνου, ΕΕΚΜ Γ', 1963, 9 - 166.
ΧΑΙΡΕΤΗ Μ. Κ. Εἰδήσεις γιὰ τρεῖς μονὲς τῆς περιοχῆς Χανίων στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΖ' αἱ., Θησαυρίσματα 2, 1963, 1 - 35.
ΧΑΤΖΗΨΑΛΤΗ Κ. Εἰδήσεις ἱστορικαὶ περὶ τοῦ μέχρι σήμερον ἀγνώστου Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Φιλοξένου (6ος μ.Χ. αἰών), Κυπρ. Σ. ΚΖ', 1963, 67 - 74.
ΧΡΗΣΤΟΥ Π. Προέλευσις καὶ ἐπιδιώξεις τοῦ Μοναχικοῦ βίου, ΓΠ ΜϚ', 1963, 62 - 70.
ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Τ. Φ. Ἄρτης, Μητρόπολις, ΘΗΕ Γ', 271 - 280.
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΘΑΥΜΑΚΟΥ. Ἁγιορεῖται Ἅγιοι, Ἐκκλησία Μ', 1963, 415 - 416.

Η' - ΤΕΧΝΗ - ΘΕΑΤΡΟΝ

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ ΑΘΩΣ. Εἰσαγωγή : Α. Ξυγγοπούλου, Ἐπιμέλεια : Γ. Βαρλάμου, Ἀθῆναι 1963, 4ον, 103 (Λεύκωμα).
ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ Α. Σ. Χριστιανικὴ ἀρχαιολογία καὶ λατρεία, ΕΕΘΣΠΑ ΙΔ', 1963, 1 - 7.
ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ Δ. Αἰγαιοπελαγιτικὴ Ἀρχιτεκτονική, ΘΗΕ Α', 964 - 977.
— Ἄνδρος (Χριστιανικὰ μνημεῖα), ΘΗΕ Β', 722 - 735.
Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ ΤΕΧΝΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ. [Κατάλογος 9ης ἐκθέσεως Συμβουλίου Εὐρώπης], Ἀθῆναι 1964, 8ον, μη' + 538 + πίν. 127. [Ὁ αὐτὸς κατάλογος ἐπίσης ἀγγλιστὶ καὶ γαλλιστί].
ΓΑΛΑΝΗ Ε. Μελῳδία καὶ ποίησις εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν, Ὀρθοδοξία ΛΗ', 1963, 237 - 245.
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. Γρηγοριανὸν ᾆσμα [καὶ σύγκρισις αὐτοῦ μὲ τὴν Βυζαντινὴν Μουσικήν], ΘΗΕ Δ', 696 - 700.
ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ Τ. Θ. Γεράκι, ΘΗΕ Δ', 313 - 316.
ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗ Γ. Ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος Βουρβουριᾶς Νάξου, ΕΕΚΜ Γ', 1963, 533 - 552.
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Σερβίων καὶ Κοζάνης. Βυζάντιον. Μουσική, ΘΗΕ Γ', 1146 - 1160.
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΛΑΪΚΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΑ. (Ἐπιμέλεια : Κ. Μακρῆ. Ἔκδοσις Ἐθν. Ὀργαν. Ἑλληνικῆς Χειροτεχνίας, ἀρ. 5), Ἀθῆναι, 4ον, 8 + πίν. 31.

ΖΙΑ Ν. Διδάγματα ἀπὸ τὴ Βυζαντινὴ Ἔκθεση, Σύνορο τεῦχ. 30, Καλοκαίρι 1964, 91 - 95.
ΘΕΟΧΑΡΗ Μ. Σ. Ὑπογραφαὶ κεντητῶν ἐπὶ ἀμφίων τοῦ Ἄθω, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, 496 - 503 + πίν. ΙϚ'.
— Ἄμφια (Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία), ΘΗΕ Β', 420 - 427 + πίν. 1.
THÉOCHARIS M. S. Sur le sébastocrator Constantin Comnène Ange et l'endyté du Musée de Saint Marc à Venise, BZ 56, 1963, 273 - 283 + 2 πίν.
— Sur une broderie du Musée de Prague, Byzantinoslavica XXIV, 1963, 106 - 110 + 3 πίν.
ΚΑΛΟΚΥΡΗ Κ. Δ. Ἔρευναι χριστιανικῶν μνημείων εἰς τὰς νήσους Νάξον, Ἀμοργὸν καὶ Λέσβον, ΕΕΘΣΠΑ ΙΔ', 1963, 485 - 522.
— Εἰκὼν ἀγνώστου Κρητὸς ἁγιογράφου τοῦ 17ου αἰῶνος, Κρ. Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙ, 1961 - 1962, 202 - 210 + πίν. 2.
— Ἀρχαιολογία, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινή, ΘΗΕ Γ', 302 - 307.
— Ἀρχιτεκτονική, Ἐκκλησιαστική, ΘΗΕ Γ', 340 - 353.
— Βασιλικῆς, ρυθμός, ΘΗΕ Γ', 720 - 730.
— Βυζάντιον. Ζωγραφική, ΘΗΕ Γ', 1160 - 1193.
— Βυζάντιον. Γλυπτική, ΘΗΕ Γ', 1193 - 1197.
— Δαμασκηνὸς Μιχαήλ, ΘΗΕ Δ', 908 - 913.
— « Ἄθως ». Θέματα Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης. Ἐπὶ τῇ χιλιετηρίδι (963 - 1963), Ἀθῆναι, 8ον, 368.
— Γενικὴ θεώρησις τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχιτεκτονικῆς - Ζωγραφικῆς καὶ Γλυπτικῆς, Ἀθῆναι, 8ον, 90.
ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ Μονεμβασίας καὶ Σπάρτης. Ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ ἐν τῇ Θείᾳ Λατρείᾳ, Ἐκκλησία Μ', 1963, 149 - 151.
ΛΑΣΣΙΘΙΩΤΑΚΗ Κ. Ε. Κυριαρχοῦντες τύποι Χριστιανικῶν ναῶν ἀπὸ τὸν ΙΖ' αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν στὴ δυτικὴ Κρήτη, Κρ. Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙ, 1961 - 1962, 175 - 198 + πίν. 8.
ΛΙΑΠΗ Ι. Ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου « ΑΡΜΑ » Εὐβοίας, ΑΕΜ ΙΑ', 1964, 273 - 310.
ΛΟΓΙΑΔΟΥ - ΠΛΑΤΩΝΟΣ Σ. Ἱστορικὴ βυζαντινὴ ἐπιγραφὴ ἐξ Ἡρακλείου, Κρ. Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙ, 1961 - 1962, 47 - 55 + πίν. 1.
ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΟΥ Π. Βυζαντινὴ εἰκονογραφία καὶ Ὀρθόδοξος λατρεία, Ἀκτῖνες ΚΖ', 1964, 184 - 186.
ΜΙΧΕΛΗ Π. Α. Βυζάντιον. Αἰσθητικὴ ἀξιολόγησις, ΘΗΕ Γ', 1198 - 1210.
MICHELIS P. A. L'Esthétique d'Haghia - Sophia, 1963, 72.
ΜΟΥΡΙΚΗ Ν. Ἡ βυζαντινὴ τέχνη τέχνη εὐρωπαϊκή, Ἐποχές, τεῦχος 10, Φεβρουάριος 1964, 60 - 63 + πίν. 2.
ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ Ν. Κ. Αἴγινα - Παλιαχώρα (Ἱστορία - Μνημεῖα), ΘΗΕ Α', 981 - 994.
— Μορφολογικὲς παρατηρήσεις καὶ ἁρμονικὲς χαράξεις στοὺς ἐγγεγραμμένους σταυροειδεῖς ναούς, Χρ. Α. Β', 1963, 119 - 130 + πίν. ϛ'.
— Ἐκκλησίες τοῦ νομοῦ Φλωρίνης (Ἑτ. Μακεδ. Σπουδῶν, Ἵδρυμα Μελετ. Χερσον. Αἵμου, ἀρ. 69), Θεσσαλονίκη 1964, 8ον, κδ' + 91 + πίν. 143 + χάρτ. 1.
ΜΥΛΩΝΑ Π. Μ. Ἄθως. Ἀρχιτεκτονική, ΘΗΕ Α', 946 - 955.
— Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ΝΕ Ἀφιέρωμα, 189 - 207 + πίν. 2.
MYLONAS P. M. L'architecture du Mont Athos, Θησαυρίσματα 2, 1963, 18 - 48 (σελίδες παραρτήματος).
ΜΩΡΑΪΤΟΥ Δ. Μ. Βαπτιστήριον, ΘΗΕ Γ', 602 - 606.

ΝΙΑΝΙΑ Δ. Γ. Δραματική τέχνη καὶ τελετουργία εἰς τὴν 'Ορθόδοξον ἐκκλησία, Χρ. Α. Α', 1962, 68 - 84.
ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ Α. Σερραϊκὰ μελετήματα (Α'. Αἱ δύο παλαιαὶ εἰκόνες τοῦ Κρυονερίτου. Β'. Προσωπογραφίαι δύο παλαιῶν Μητροπολιτῶν τῶν Σερρῶν), ΣΧ Δ', 1963, 28 - 34.
— Φορητὲς εἰκόνες, Βυζαντινὴ Τέχνη, 187 - 192.
— Μανουὴλ Πανσέληνος, ΝΕ 'Αφιέρωμα, 209 - 214.
— Διονύσιος ἀπ' τὸ Φουρνᾶ, ΝΕ 'Αφιέρωμα, 227 - 230.
ΟΡΛΑΝΔΟΥ Α. Κ. Δύο σταυρεπίστεγοι ναοὶ τῆς 'Αργολίδος, Πελ. Πρωτ. 1964, 8 - 10.
— 'Η Βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική, Βυζαντινὴ Τέχνη, 69 - 80.
ΠΑΛΛΑ Δ. Ι. "Αμβων ('Αρχαιολογία), ΘΗΕ Β', 292 - 300.
ΠΑΝΩΤΗ Α. 'Ανάληψις (Χριστιανικὴ 'Αρχαιολογία), ΘΗΕ Β', 509 - 514.
ΠΑΠΑΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Π. "Αγγελος (Εἰκονογραφία), ΘΗΕ Α', 188 - 193 + πίν. 1.
ΣΟΛΟΜΟΥ Α. « Χριστὸς Πάσχων ». Τὸ μόνο ἀκέραιο βυζαντινὸ θεατρικὸ ἔργο, Θέατρο Β', τεῦχ. 11, 1963, 11 - 14.
— 'Ο Βάκχος στὸ Βυζάντιο (ὁ θεὸς τοῦ θεάτρου ἔγινε χριστιανὸς στὴν 'Ελλάδα), Θέατρο Γ', τεῦχ. 13, 1964, 17 - 20.
— 'Ο "Αγιος Βάκχος ἢ τὰ ἄγνωστα χρόνια τοῦ 'Ελληνικοῦ θεάτρου 300 π.Χ. - 1600 μ.Χ. ['Αθῆναι 1964], 8ον, 261.
ΣΠΕΤΣΙΕΡΗ Κ. Εἰκόνες 'Ελλήνων φιλοσόφων εἰς 'Εκκλησίας, ΕΕΦΣΠΑ ΙΔ', 1963 - 1964, 386 - 458.
ΣΤΙΚΑ Ε. 'Ιερὰ Μονὴ 'Αγίου Γεωργίου Φενεοῦ, Πελ. Πρωτ. 1964, 113 - 114.
ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ Α. 'Η Βυζαντινὴ Τέχνη ἐν Κύπρῳ, ΦΚ 1963, 210 - 218.
ΣΩΤΗΡΙΟΥ Μ. Γ. 'Η 'Ετοιμασία τοῦ Θρόνου ('Εξέλιξις καὶ τύποι), ΟΠ Α', 1964, 92 - 95 + πίν. 1.
ΤΡΑΥΛΟΥ Ι. 'Αθῆναι. Χριστιανικαὶ 'Αθῆναι, ΘΗΕ Α', 709 - 758.
ΦΑΤΟΥΡΟΥ Δ. Α. 'Η ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ 'Αγ. "Ορους ἀπὸ χαλκογραφίες, ΝΕ ΛΖ', 1963, 610 - 613.
ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΟΥ Κ. 'Απόστολοι (Εἰκονογραφία), ΘΗΕ Β', 1182 - 1187.
— Δαφνίου, Μονή, ΘΗΕ Δ', 978 - 985.
ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΟΥ Χ. Δημήτριος, "Αγιος (Εἰκονογραφία), ΘΗΕ Δ', 1058 - 1062.
ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ Μ. 'Η Κρητικὴ Ζωγραφικὴ στὴ Βενετία (περίληψη), Κρ. Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙ, 1961 - 1962, 211 - 212.
— Τὰ νεανικὰ τοῦ Θεοτοκόπουλου, 'Εποχὲς τεῦχος 4, Αὔγουστος 1963, 32 - 37 + πίν. 2.
— 'Ο Εὐρωπαϊκὸς χαρακτήρας τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, 'Εποχὲς τεῦχος 11, Μάρτιος 1964, 27 - 29 + πίν. 8.
— 'Ο ζωγράφος Θεοφάνης Στρελίτζας τουπίκλην Μπαθᾶς (βιογραφικὸς ἔλεγχος), ΝΕ 'Αφιέρωμα, 215 - 226.
— Ψηφιδωτὰ καὶ τοιχογραφίες, Βυζαντινὴ Τέχνη, 169 - 174.
HATZIDAKIS M. Icônes de Saint-Georges des Grecs et de la collection de l'Institut Hellénique de Venise (Προλ. Σοφίας 'Αντωνιάδη), Venise 1962, L + 221 + πίν. 87.
ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ Α. Στεατίτες, Βυζαντινὴ Τέχνη, 149 - 151.

Θ' - ΔΙΚΑΙΟΝ

VASSILOPOULOS A. E. L'Organisation et l'Administration du S. Mont-Athos, RDC XIII, 1963, 19 - 47.
ΓΚΙΝΗ Δ. Σ. Κείμενα Βυζαντινοῦ καὶ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου εἰς χειρογράφους ἐν 'Ελλάδι κώδικας, 'Αθῆναι 1963, 8ον, 47.
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ Ε. Ι. 'Αρχιμ. 'Αμετάθετον, ΘΗΕ Β', 344 - 351.
THEOCHARIDES G. J. Die Apologie der verurteilten höchsten Richter der Römer, BZ 56, 1963, 69 - 100.
ΚΑΧΡΙΜΑΝΗ Γ. Δ. "Αβατον Μονῆς, ΘΗΕ Α', 19 - 21.
ΚΟΤΣΩΝΗ Ι. Ι. 'Αρχιμ "Ασυλον (Κανονικὸν Δίκαιον), ΘΗΕ Γ', 432 - 434.
ΜΕΛΕΤΙΟΥ Κυθήρων. Γάμος κληρικῶν καταταχθέντων εἰς τὴν τάξιν τῶν λαϊκῶν ἀνίερος. ΑΕΚΔ ΙΘ', 1964, 13 - 40.
OIKONOMIDÈS N. La « préhistoire » de la dernière volonté de Léon VI au sujet de la tétragamie. BZ 56, 1963, 265 - 270.
— La dernière volonté de Léon VI au sujet de la tétragamie, BZ 56, 1963, 46 - 52.
ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΥ Π. Ι. "Αθως. 'Οργάνωσις τῆς Μοναχικῆς Πολιτείας, ΘΗΕ Α', 889 - 920.
— "Αθως. 'Οργάνωσις τοῦ μοναχικοῦ βίου, ΘΗΕ Α', 920 - 926.
— Βυζάντιον. Κανονικὸν καὶ 'Εκκλησιαστικὸν Δίκαιον, ΘΗΕ Γ', 1237 - 1242.
ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ Κ. 'Ο μετὰ τὴν γέννησιν καθαρμὸς τῶν γυναικῶν, ΓΠ ΜϚ', 1963, 223 - 229.
ΠΑΠΑΔΑΤΟΥ Σ. Ι. 'Η διοικητικὴ ἀνεξαρτησία τοῦ 'Αγίου "Ορους ἐπὶ Βυζαντινῶν, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, 427 - 483.
SVORONOS N. G. La Synopsis major des Basiliques et ses appendices, Paris 1964, 8ον, VIII + 211.
ΤΡΩΪΑΝΟΥ Σ. Ν. Τινὰ περὶ τοῦ ἀδικήματος τῆς αἱρέσεως, ΑΕΚΔ ΙΗ', 1963, 20 - 25.
— 'Η ἐκκλησιαστικὴ δικονομία μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ 'Ιουστινιανοῦ, 'Αθῆναι 1964, 8ον, VIII + 170.
ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΙΚ. Περὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀναδείξεως τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Β' (Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις), ΕΕΦΣΠΑ ΙΓ', 1962 - 1963, 375 - 399.
ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΝ. Τὸ 'Ελληνικὸν 'Ορθόδοξον 'Εκκλησιαστικὸν Δίκαιον κατὰ τὸ ἔτος 1960, Θεολογία ΛΔ', 1963, 152 - 162, 297 - 307.

Ι' - ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΟΝΟΜΗ Ν. Κυπριακὰ Παραμύθια, Λαογραφία Κ', 1962, 303 - 408 ["Επονται: Γ. Α. Μέγα, Σημειώσεις, Αὐτόθι, 409 - 445].
ΚΩΣΤΑΚΗ Θ. Π. 'Η 'Ανακού, 'Αθήνα 1963, 8ον, XXIX + 470 + χάρτ. 2 + πίν. 10.
ΛΙΑΝΙΔΗ Σ. Τὰ παραμύθια τοῦ Ποντιακοῦ λαοῦ (Κείμενα - Νεοελληνικὴ μετάφραση - Κατάταξη), 'Αθῆναι 1962, 8ον, 457.
ΛΟΥΚΑΤΟΥ Δ. Σ. "Αγγελος (Λαογραφία), ΘΗΕ Α', 193 - 195.
— Τὸ ἔθιμο τῆς Βασιλόπιττας, Μικρ. Χρ. Ι', 1963, 104 - 143.

ΜΑΖΑΡΑΚΗ Ε. Δ. Ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα καὶ ἡ συστηματικὴ ὀργάνωσή της, Ἀθῆναι 1964, 8ον, 213.

ΜΕΓΑ Γ. Α. Ἑλληνικὰ παραμύθια. Ἐκλογή. Εἰκόνες Φ. Κόντογλου καὶ Ρ. Κοψίδη (σειρὰ πρώτη). Ἔκδοσις τρίτη ἐπηυξημένη, Ἀθῆναι 1962, 8ον, 244.

— Ἑλληνικὰ παραμύθια. Εἰκόνες Ράλλη Κοψίδη (σειρὰ δευτέρα), Ἀθῆναι 1963, 8ον, 230.

— Σημειώσεις εἰς τὰ Κυπριακὰ παραμύθια τῆς Συλλογῆς Ν. Κονομῆ, Λαογραφία Κ', 1962, 409 - 445.

— Λαογραφικὴ ὁρολογία, ἐφημ. «Ἡ Καθημερινὴ» 22 Αὐγούστου 1964.

Megas G. A. Märchensammlung und Märchenforschung in Griechenland seit dem Jahre 1864, Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, 8, 1962, Teil I, 153 - 159.

ΜΕΡΑΚΛΗ Μ. Γ. «...Λαέ, καλὲ καὶ ἠγαπημένε...» [Περὶ τὸ Δ' Διεθνὲς Συνέδριον Λαϊκῶν Διηγήσεων], ἐφημ. «Ἡ Καθημερινὴ» 11 Σεπτεμβρίου 1964.

ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ Μ. Τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα στὸ δημοτικό μας τραγούδι, Πνευματικὴ Κύπρος Γ', ἀρ. 27, 1962, 83 - 93.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ Δ. Β. Βάπτισμα (Λαογραφία), ΘΗΕ Γ', 594 - 598.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Κ. Σ. Ἐπωνυμίαι τῆς Παναγίας ἐκκλησιαστικαὶ καὶ λαϊκαί, ἐφημ. «Ἡ Καθημερινὴ» 15, 18, 19 Αὐγούστου 1964.

ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Χ. Ι. Λαογραφικὰ σύμμεικτα Ρόδου, Λαογραφία Κ', 1962, 66 - 175.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗ Μ. Διεθνὲς Λαογραφικὸν συνέδριον διὰ τὴν ἔρευναν τῶν λαϊκῶν διηγήσεων, ἐφημ. «Ἡ Καθημερινὴ» 14 Αὐγούστου 1964.

ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ Γ. Κ. Ὁ μῦθος τοῦ Πολυφήμου εἰς δημώδεις παραδόσεις περὶ τῶν Τριαμάτηδων, Κρ. Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙΙ, 1961 - 1962, 106 - 116.

ΤΑΡΣΟΥΛΗ Α. Κύπρος (τόμ. Β'). Ἐπαρχία Ἀμμοχώστου, ἐπαρχία Λάρνακος, ἐπαρχία Λεμεσοῦ. Λαογραφικά, Ἀθῆναι, 4ον, 590 + πίν. νϛ'.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ Κ. Ν. Παραδόσεις καὶ θρῦλοι περὶ τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πατρῶν, Πελ. Πρωτ. 1964, 318 - 320.

ΤΣΑΦΑΡΑ Β. Λαογραφικὰ Γορτυνίας, Ἀθῆναι, 8ον, 192.

ΧΡΥΣΑΝΘΗ Κ. Λαογραφικὲς ἐργασίες τοῦ Νεάρχου Κληρίδη, Πνευματικὴ Κύπρος Γ', ἀρ. 27, 1962, 98 - 100.

ΙΑ' - ΚΩΔΙΚΕΣ - ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΥ ΜΙΛΗΤΟΥ. Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Ὀρθοδοξία ΛΗ', 1963, 41 - 56, 190 - 209, 400 - 418.

— Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι, κατὰ τοὺς κώδικας τῶν Ὑπομνημάτων τοῦ Ἀρχειοφυλακίου τοῦ Οἰκουμ. Πατριαρχείου, Ὀρθοδοξία ΛΗ', 1963, 85 - 86.

— Πατριαρχικὰ Σιγίλλια ἐν τοῖς Κώδιξι τοῦ Ἀρχειοφυλακίου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Κωνσταντινούπολις 1963, 8ον, σ. 58.

ΑΣΔΡΑΧΑ Σ. Ι. Ἡ «Αἰτωλία καὶ Ἀκαρνανία τοῦ μεσαιῶνος» τοῦ Χριστοφόρου Κοντοῦ, Ἐρανιστὴς Α', 1963, 41 - 46.

Bulletin Analytique de Bibliographie Hellénique, tome XXII, année bibliographique 1961, Athènes 1964, 8ον, 677.

ΓΚΙΝΗ Δ. Σ. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Θεοφίλου Καμπανίας, Ἐρανιστὴς Α', 1963, 33 - 40.

— Διορθώσεις, συμπληρώσεις καὶ προσθῆκες στὸ «Répertoire» τοῦ Μ. Richard, Ἐρανιστὴς Α', 1963, 111 - 116.

ΔΕΛΤΙΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ, Ὑπουργεῖον Προεδρίας Κυβερνήσεως, τόμος Β' (τεύχη 5 - 8), Ἀθῆναι 1962 - 1963, 8ον, 302.

ΔΗΜΑΡΑ Κ. Θ. Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863. Προσθῆκες [εἰς τὴν Βιβλιογραφίαν Γκίνη - Μέξα], Ἐρανιστὴς Α', 1963, 51 - 55.

[ΔΟΥΚΑ Α.]. Κατάλογος Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Ἄνδρου, ΕΕΚΜ Γ', 1963, 889 - 1076.

ΖΩΡΑ Γ. Θ. - ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΟΥ Φ. Κ. Κατάλογος Χειρογράφων Κωδίκων Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ΕΕΦΣΠΑ ΙΓ', 1962 - 1963, 464 - 488, ΙΔ', 1963 - 1964, 205 - 265 + πίν. 2.

— Βιβλιογραφικὸν Δελτίον Νεοελληνικῆς Φιλολογίας κατὰ τὸ ἔτος 1962, Παρνασσὸς Ε', 1963, 569 - 619.

ΛΑΔΑ Γ. Γ. - ΧΑΤΖΗΔΗΜΟΥ Α. Δ. Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Συμβολὴ στὸ Δέκατο Ὄγδοο αἰῶνα (Προσθῆκες, διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις στὴν *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία* τῶν Émile Legrand, Louis Petit καὶ Hubert Pernot), Ἀθήνα 1964, 8ον, λβ' + 283.

ΛΑΖΑΡΟΥ Α. Γ. Κατάλογος ἐντύπων Βιβλιοθήκης Ὀλυμπιωτίσσης, Ἀθῆναι 1964, 8ον, 263.

ΛΑΜΨΙΔΟΥ Ο. Ὁ Ἀθηναϊκὸς κῶδιξ 1207 τῆς χρονικῆς συνόψεως Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ, Πλάτων ΙΕ', τεύχη 29/30, 1963, 71 - 86.

ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ Μ. Ι. Ἑλληνικὰ χειρόγραφα καὶ ἔγγραφα τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, 377 - 419.

— Τὰ ἔγγραφα τῶν Χορτάτσηδων τῆς Σμύρνης, Μικρ. Χρ. Ι', 1963, 9 - 86.

ΜΕΓΑ Γ. Α. Περὶ τῶν χειρογράφων τοῦ ποιήματος τοῦ Κρητὸς Γεωργίου Χούμνου, Κρ. Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙ, 1961 - 1962, 408 - 420 + πίν. 8.

ΜΕΡΤΖΙΟΥ Κ. Δ. Σταχυολογήματα ἀπὸ τὰ κατάστιχα τοῦ νοταρίου Κρήτης Μιχαὴλ Μαρᾶ (1538 - 1578), Κρ. Χρ. ΙΕ' - ΙϚ', ΙΙ, 1961 - 1962, 228 - 308.

Moscονas T. D. Σύμμικτα: Α' Πατριαρχικὴ Βιβλιοθήκη Β' Βιβλιογραφία, Ἀνάλεκτα 12, 1963, α' - η'.

— Histoire étrange d'un manuscrit enluminé alexandrin du XIe siècle, perdu et retrouvé, Ἀνάλεκτα 12, 1963, 5 - 20 + πίν. 36.

ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΟΥ Φ. Κ. Παλαιογραφικαὶ ἔρευναι ἐν Κωνσταντινουπόλει, Παρνασσὸς Ε', 1963, 446 - 451, 526 - 530.

— Παλαιογραφικαὶ ἔρευναι ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ἀθῆναι 1964, 8ον, 48.

— Ἡ βιβλιοθήκη Σπ. Λοβέρδου, ἐφημ. «Ἡ Καθημερινὴ» 22 Μαρτίου 1964.

ΞΥΔΗ Θ. Ἀθωνικοὶ ὑμνογραφικοὶ κώδικες, ΝΕ Ἀφιέρωμα, 73 - 83.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ Ν. Μ. Νέον χειρόγραφον τῆς Μονῆς Ἀπανωσήφη, Κρ. Χρ. ΙΖ', 1963, 7 - 15.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Θ. Αἱ «Carte Allacciane», Παρνασσὸς Ε', 1963, 35 - 42.

ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ Χ. Γ. Ἄθως. Βιβλιοθῆκαι, ΘΗΕ Α', 935 - 941, Ἀρχεῖα, 941 - 943.

ΠΟΛΕΜΗ Δ. Ι. Τὰ χειρόγραφα τῆς ἐν Ἄνδρῳ Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης καὶ συμπληρωματικά τινα περὶ τῶν χειρογράφων τῶν μονῶν Ἁγίου Νικολάου καὶ Παναχράντου καὶ τῆς Σχολῆς Ἁγίας Τριάδος, ΕΕΚΜ Γ', 1963, 457 - 492.

ΠΟΛΙΤΗ Λ. Τὰ χειρόγραφα τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ΝΕ Ἀφιέρωμα, 116 - 127.

ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΟΥ Σ. Α. Βιβλιογραφικὸν Εὑρετήριον Πραγματειῶν. 1. Ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν «Θεολογία» 1923 - 1962, Ἀθῆναι 1963, 8ον, 52.

ΣΟΛΟΜΩΝΙΔΗ Χ. Σ. Σμυρναϊκή βιβλιογραφία, ἐφημ. « Προσφυγικὸς Κόσμος » 17, 24 Μαΐου, 7, 21, 28 Ἰουνίου, 5, 12, 19, 26 Ἰουλίου, 2, 16, 23, 30 Αὐγούστου.
ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ Β. Θ. Βιβλιογραφία Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας (1453 - 1960), Θεολογία ΛΔ', 1963, 308 - 332, 437 - 463, ΛΕ', 1964, 154 - 158.
ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν. Β. Ἁγιορειτικοὶ Κώδικες τῶν ἔργων Ἰωσὴφ Βρυεννίου, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, 26 - 39.
ΦΟΥΣΑΡΑ Γ. Ι. Εὑρετήριον καθ' ὕλην τῶν δημοσιευθεισῶν μελετῶν εἰς τοὺς δέκα πρώτους τόμους τοῦ « Ἀρχείου Εὐβοϊκῶν Μελετῶν », ΑΕΜ Ι', 1963, 373 - 382.
ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ Ε. Ν. Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863. Προσθῆκες [εἰς τὴν Βιβλιογραφίαν Γκίνη - Μέξα], Ἐρανιστὴς Α', 1963, 243 - 265.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ 1963

Τὸ 1963 εἰσήχθησαν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον τὰ κάτωθι ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα, συντηρηθέντα εἰς τὸ ἄρτι ἀναδιοργανωθὲν ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου, ἐξετέθησαν προσωρινῶς εἰς ἰδιαιτέραν αἴθουσαν.

Α' Ἀγοραί. 1) Ὀράριον χρυσοκέντητον (Β.Μ. 4192), τὸ σπουδαιότερον ἀπὸ τὰ ἀγορασθέντα ἀντικείμενα κατὰ τὸ ἔτος. Ἐπὶ κάμπου κεντημένου ἐξ ὁλοκλήρου διὰ χρυσοῦ σύρματος εἰκονίζονται εἰς τετραγωνίδια αἱ δώδεκα σκηναὶ τοῦ Δωδεκαόρτου. Ἡ τεχνική, τὸ σχέδιον καὶ ἡ ὅλη ἐκτέλεσις δεικνύουν ὅτι τὸ ἔργον ἐξετελέσθη βάσει βυζαντινῶν προτύπων εἰς ἀξιόλογον ἐργαστήριον κεντητικῆς καὶ εἶναι δεῖγμα χρυσοκεντήματος ἀρίστης τέχνης τοῦ 16ου αἰῶνος.

2) Ἐπιγονάτιον χρυσοκέντητον μὲ τὴν παράστασιν τῆς Μεταμορφώσεως καὶ τὴν ὑπογραφὴν « Ὁ ταπεινὸς Μητροπολίτης Γρηγόριος ». Ἔργον 17ου αἰῶνος (Β. Μ. 4193).

3) Ζεῦγος ἐπιμανίκων τοῦ 18ου αἰῶνος (Β.Μ. 4194). Ἐπὶ τοῦ ἑνὸς ἡ παράστασις τῆς Μεταδόσεως, ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ἡ τῆς Μεταλήψεως. Ἐπιμελὴς ἐργασία χρυσοκεντητικῆς μὲ συμμετρικὴν σύνθεσιν.

4) Ἐπιμάνικον (Β.Μ. 4195) μὲ τὴν παράστασιν τῆς Γεννήσεως. Ἐπιγραφή: « Κυρίλλου ».

5) Ἐπιμάνικον (Β.Μ. 4176). Ἡ Ἀνάληψις ἀποδιδομένη μὲ λαϊκώτερον χαρακτῆρα.

6) Σταυρὸς - ἐγκόλπιον χάλκινος (Β.Μ. 4133) 9ου - 10ου αἰ. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως φέρει ἐγχάρακτον παράστασιν τῆς Θεοτόκου ὁλοσώμου καὶ δεομένης μὲ τὸν Χριστὸν πρὸ τοῦ στήθους. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Γεώργιος στηθαῖος εἰς τὸ κέντρον τοῦ Σταυροῦ, ἐνῷ εἰς τὰς ἄκρας τῶν κεραιῶν ἐγχάρακτα ὁμοίως κοσμήματα.

7) Εἰκὼν τῆς Ἄκρας Ταπεινώσεως (Β.Μ. 4189). Κατὰ τὸν καθαρισμὸν ἀπεκαλύφθη ἡ ὑπογραφή: « Χεὶρ Ἰωάννου Ἱεροδιακόνου ΑΨΜΘ » (1749).

Β' Δωρεαί. Ὁ ἀείμνηστος Ν. Ἀντωνόπουλος ἀφῆκε διὰ τῆς διαθήκης του εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον τὴν ἐπιλογὴν εἰκόνων ἐκ τῆς συλλογῆς του, καταρτισθείσης εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν ἀγορὰν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Ἡ Διεύθυνσις τοῦ Μουσείου ἐπέλεξε τὰς κάτωθι δεκατέσσερας ἀξιολόγους εἰκόνας:

1) Αἱ Μυροφόροι πρὸ τοῦ Μνημείου (Β.Μ. 4185). Εἰκονίδιον ἀνῆκον εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς Παλαιολογείου τέχνης (14ος - 15ος αἰ.).

2) Φύλλον τριπτύχου (Β.Μ. 4184). Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἱσταμένη ἔμπροσθεν ὑψηλοῦ θρόνου. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας Ἀρχάγγελος ὁλόσωμος. Ἡ τέχνη εἶναι τυπικὴ κρητικὴ τῶν μέσων τοῦ 16ου αἰ.

3) Τρίπτυχον (Β.Μ. 4183). Εἰς τὸ μεσαῖον φύλλον εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος μεταξὺ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ τοῦ Προδρόμου σεβιζόντων. Εἰς τὰ πλάγια φύλλα τοῦ τριπτύχου δύο Ἱεράρχαι ὁλόσωμοι καὶ ἀνὰ εἷς Ἀπόστο-

λος μέχρις ὀσφύος ἄνω αὐτῶν. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῶν δύο πλαγίων φύλλων εἰκονίζεται ὁ Εὐαγγελισμὸς κρητικῆς τέχνης 16ου - 17ου αἰῶνος.

4) Εὐαγγελισμὸς (B.M. 4182). Ἐπαναλαμβάνεται ὁ κοινὸς κατὰ τὸν 16ον αἰ. τύπος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἀπὸ λαϊκώτερον ζωγράφον τοῦ 17ου αἰῶνος.

5) Χριστὸς Παντοκράτωρ (B.M. 4186), εἰκονίδιον 16ου αἰ.

6) Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ἔνθρονος (B.M. 4176) φέρων ἀρχιερατικὴν στολήν, 16ου - 17ου αἰ.

7) Ἡ Ἁγία Τριὰς (B.M. 4174), εἰκὼν 17ου αἰ. Ἐπαναλαμβάνεται ὁ τύπος τῆς Ἁγίας Τριάδος ὁ ὁποῖος ἐπικρατεῖ μετὰ τὴν Ἅλωσιν, πιθανώτατα δὲ ἀντιγράφει τὴν εἰκόνα τοῦ Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ ἐν τῷ Μουσείῳ Μπενάκη.

8) Ὁ Ἅγιος Νικόλαος (B.M. 4171). Ἔργον συντηρητικοῦ Κρητὸς ζωγράφου τοῦ 17ου αἰ.

9) Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (B.M. 4180) μὲ τὴν ὑπογραφὴν «Βίκτωρος». Εἶναι ἓν ἐκ τῶν μᾶλλον συντηρητικῶν ἔργων τοῦ Κρητὸς ζωγράφου τοῦ 17ου αἰ., ἀντίγραφον πιθανῶς ἀνεκδότου εἰκόνος τοῦ Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ εὑρισκομένης ἐν τῷ Μουσείῳ Ζακύνθου.

10) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (B.M. 4181) ὑπογραφὴ «Χεὶρ Ἠλιοῦ Μόσχου», ΑΧΟ 1670.

11) Ὁ Ἅγιος Δημήτριος (B.M. 4177) περὶ τὸ 1700. Ἴσως ἀντιγράφει ἔργον τοῦ Ἐμμανουὴλ Τζάνε.

12) Σταύρωσις (B.M. 4175), εἰκὼν 17ου αἰ. Ἐπὶ χρυσοῦ τοξωτοῦ κάμπου εἰκονίζεται ὁ Ἐσταυρωμένος μὲ ἀκάνθινον στέφανον. Χαρακτηριστικὸν ἔργον πιθανῶς Ζακυνθίου ζωγράφου.

13) Ὁ Ἅγιος Σπυρίδων συλλειτουργῶν μετὰ τῶν Ἀγγέλων (B M. 4187). Ἡ εἰκὼν ἐπαναλαμβάνει τὴν Οὐρανίαν τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος Κερκύρας ἔργον ἀρχικῶς τοῦ Παναγιώτου Δοξαρᾶ (1729) ἀντικατασταθὲν ὑπὸ μετρίας τέχνης ἀντιγράφου διὰ τοῦ Κερκυραίου Ἁγιογράφου Ν. Ἀσπιώτη, 1897. Εἶναι δυνατὸν ἡ ἡμετέρα εἰκὼν νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ προσχέδιον τοῦ Π. Δοξαρᾶ διὰ τὴν Οὐρανίαν.

14) Χριστὸς Ἐπιταφίου (B.M. 4178). Ὁ Χριστὸς εἶναι ζωγραφισμένος νεκρὸς καὶ ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων, εἰς ἰταλίζουσαν ζακυνθηνὴν τέχνην Ν. Καντούνη (19ος αἰ.) ἐπὶ σανίδος περικεκομμένης περὶ τὸ περίγραμμα τοῦ σώματος.

Γ' Ἐκ περισυλλογῆς. 1) Ἡ Α' Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων παρέδωκεν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον τριάκοντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη Βυζαντινῶν ναῶν τῶν Ἀθηνῶν μὲ γλυπτικὰς διακοσμήσεις περισυλλεγέντα εἰς τὸν περὶ τὴν Ἀκρόπολιν ἀρχαιολογικὸν χῶρον (B.M. 4143 - 4173).

2) Ἀπὸ τὸ ἐξωκκλήσιον Μερέντα τῆς Ἀττικῆς κατὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως τοῦ μνημείου, καθαρισμοῦ καὶ στερεώσεως τῶν τοιχογραφιῶν, ἀπετοιχίσθησαν τέσσαρα τεμάχια τοιχογραφιῶν τοῦ 18ου αἰ. (B.M. 4136 - 4139) παριστῶντα μεμονωμένας μορφὰς ἁγίων τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον μέρος τοῦ παλαιοτέρου στρώματος τοιχογραφιῶν, αἵτινες ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐστερεώθησαν ὑπὸ τοῦ συντηρητοῦ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων κ. Φώτη Ζαχαρίου, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου. Αὗται εἰσήχθησαν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον ὡς καὶ ἕτερα δύο τεμάχια ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ κατεδαφισθέντος ὀκταγωνικοῦ ναοῦ εἰς θέσιν Μετόχι τῆς Ἀντικύρας (B.M. 4140 - 41) καὶ ἓν τεμάχιον ἐκ Νάξου (B.M. 4142).

Ἐργαστήριον Συντηρήσεως. Κατὰ τὸ 1963 ἐκτὸς τῶν συνήθων ἐργασιῶν ἐγένετο συντήρησις σημαντικοῦ ἀριθμοῦ εἰκόνων καὶ ἀποτοιχισμένων τοιχογραφιῶν προοριζομένων διὰ τὴν Διεθνῆ Ἔκθεσιν Βυζαντινῆς Τέχνης. Ἐπίσης οἱ συντηρηταὶ ἠσχολήθησαν εἰς τὴν συντήρησιν τοιχογραφιῶν τῶν ναῶν Ἀττικῆς, Ἰωαννίνων, Μαλαισίνας. Ὁ κ. Α. Μαργαριτὼφ συνέχισε ἐπὶ κεφαλῆς Συνεργείου τὰς ἐργασίας συντηρήσεως εἰκόνων εἰς τὸ Σινᾶ, ἐργασίας ἀναληφθείσας ἀπὸ τὸ 1962 ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου.

Ἐκθέσεις. Μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς συσκέψεως τῶν ἐμπειρογνωμόνων τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης ὀργανωθείσης διὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς Βυζαντινῆς Ἐκθέσεως ὡς καὶ τῆς συνελεύσεως τῆς Διεθνοῦς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἐξετέθησαν εἰς τὴν δυτικὴν πτέρυγα τοῦ Μουσείου τὰ νέα ἀποκτήματα αὐτοῦ (1962 - 1963) ἤτοι μεγάλη συλλογὴ ἀνθιβόλων 17ου - 19ου αἰ., εἰκόνες 15ου - 18ου αἰ., χάλκινα ἀντικείμενα, χρυσοκεντήματα κλπ. Ταυτοχρόνως ἐξετέθη μεγάλη συλλογὴ μεγεθύνσεων Βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐκ τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου τὸ ὁποῖον καταρτίζεται ὑπὸ ὁμάδος Βυζαντινολόγων. Τὸ Ἀρχεῖον αὐτὸ χρηματοδοτεῖται ὑπὸ τοῦ Βασιλικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν.

Ἡ προετοιμασία τῆς μεγάλης διεθνοῦς Βυζαντινῆς Ἐκθέσεως διὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1964, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης ἀπησχόλησεν ἐντατικῶς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Μουσείου κατὰ τὸ 1963, τῆς σχετικῆς ὑπηρεσίας ἐγκατασταθείσης εἰς τὰ Γραφεῖα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Δ' ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατὰ τὰ ἔτη 1963 - 1964 κατεβλήθη προσπάθεια νὰ καταγραφοῦν βυζαντιναὶ καὶ μεταβυζαντιναὶ εἰκόνες σωζόμεναι εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς προστασίας καὶ διασώσεως αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων. Τὴν καταγραφὴν διενήργησαν ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ἐφόρου κ. Ν. Β. Δρανδάκη οἱ νεαροὶ ἀρχαιολόγοι δεσποινὶς Χρυσούλα Σταυρινοῦ καὶ οἱ κύριοι Χρῆστος Μιχαὴλ καὶ Νικόλαος Ἀλιπράντης. Κατεγράφησαν περὶ τὰς δύο χιλιάδας εἰκόνων εἰς τὰς νήσους Νάξον, Σίφνον, Σέριφον, Κύθνον, Ἴον, Θήραν, Τῆνον, Κέαν, Ἰκαρίαν καὶ ἐν μέρει εἰς τὰς νήσους Ἄνδρον, Ἀμοργὸν καὶ Μῆλον. Ἐκ τῶν καταγραφεισῶν εἰκόνων ἐλάχισται ἀνάγονται εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Ὡς σπουδαιοτέρα δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀμφιπρόσωπος εἰκὼν τοῦ ναοῦ τῆς Θεοσκεπάστου εἰς τὸ κάστρον τῆς Χώρας Νάξου. Ἡ ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ὀλιγοπρόσωπος Σταύρωσις μὲ τὸν Χριστόν, τὴν ραδινὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Ἰωάννην πρέπει μᾶλλον νὰ ὑποληφθῇ ὡς ἔργον τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰῶνος.

Ἐν Χίῳ ἐξηκολούθησεν ἡ στερέωσις καὶ ὁ καθαρισμὸς τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Νέας Μονῆς. Ἐκ τοῦ αὐτόθι ναοῦ τῆς Σικελιᾶς περισυνελέγη καὶ κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Χίου πρὸς φύλαξιν ἀξιόλογος εἰκὼν Βρεφοκρατούσης, ἀναγομένη εἰς τοὺς περὶ τὸ 1500 μ.Χ. χρόνους.

Ἐν Πάρῳ ἐσυνεχίσθη ἡ στερέωσις καὶ ἀποκατάστασις τοῦ ναοῦ τῆς Καταπολιανῆς καὶ τοῦ παρ' αὐτὴν Βαπτιστηρίου διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Εὐστρατίου Φεργαδιώτη, κατὰ τὰς ὁδηγίας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἀναστ. Ὀρλάνδου.

Ἐν Κρήτῃ ἐγένοντο ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐπιμελητρίας βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Στυλιανῆς Παπαδάκη ἐργασίαι συντηρήσεως ἀρκετῶν βυζαντινῶν ναῶν, ὡς τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος εἰς τὸ Μπιζαριανῶ Πεδιάδος, τῆς Παναγίας τῆς Σερβιώτισσας ἢ Μοναστήρας εἰς τὸ χωρίον Στύλος, τοῦ Ἅϊ - Κυργιάννη παρὰ τὸ χωρίον Ἀλυκιανοῦ, τοῦ Ἁγίου Εὐτυχίου εἰς τὴν περιφέρειαν Χρωμοναστηρίου Ρεθύμνης. Ἐξηκολούθησεν ὡσαύτως ἡ ἀναστήλωσις τῆς ἐν Ἡρακλείῳ Ἐνετικῆς Λέσχης καὶ ἐγένετο στερέωσις καὶ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος Μπιζαριανῶ καὶ τοῦ ναοῦ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου εἰς τὸ Σχλαβεροχώρι Πεδιάδος.

ΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (1963)

Κατὰ τὸ ἔτος 1963 ἡ ταξινόμησις τῶν ἀρχειακῶν συλλογῶν ἐνηργήθη κανονικῶς. Εἰδικώτερον:

1) Συνεχίσθη καὶ ἐπερατώθη ἡ ταξινόμησις κατὰ ὑποκλάδους τῆς Γραμματείας τῆς Οἰκονομίας.

2) Ἤρξατο καὶ συνεχίζεται ἡ ταξινόμησις κατὰ ὑποκλάδους τῆς Γραμματείας τῶν Ἐσωτερικῶν.

3) Συνεχίσθη καὶ ἐπερατώθη ἡ ἀντιγραφή, διορθώσεις δοκιμίων, παραβολαὶ καὶ εὑρετήρια τοῦ δημοσιευομένου ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας Γ' τόμου Δημοσιευμάτων τῆς Σειρᾶς «Βιβλιοθήκη Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους» ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Ἀλληλογραφία τῆς Φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου» (1825 - 1826).

4) Ἐταξινομήθησαν καὶ κατεγράφησαν τὰ νέα προσκτήματα τῶν Ἀρχείων καὶ τῆς Βιβλιοθήκης.

5) Ἐνηργήθησαν ἐπιθεωρήσεις ἀρχείων πρὸς καταστροφήν.

6) Ἠλέγχθησαν τὰ δικαιολογητικὰ καταστροφῆς ἀχρήστων ἀρχείων Νομαρχιῶν, Οἰκονομικῶν Ἐφοριῶν, Διοικήσεων Ἀγροφυλακῆς καὶ Ἀγρονομείων κλπ.

7) Ἐξυπηρετήθησαν οἱ ἐρευνηταὶ καὶ τὸ κοινὸν διὰ παροχῆς πληροφοριῶν καὶ ἄλλων στοιχείων.

8) Ἐξεδόθησαν ἀντίγραφα τῶν ἐν τοῖς ΓΑΚ παλαιῶν συμβολαίων.

9) Ἐφωτογραφήθησαν ἔγγραφα καὶ χειρόγραφα διὰ λογαριασμὸν τῶν ἐρευνητῶν καὶ ἄλλα θέματα ἀντιμετωπίσθησαν.

Προσκτήματα. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εἰσήχθησαν εἰς τὰ ΓΑΚ τὰ κάτωθι προσκτήματα.

Α) Ὑπηρεσιακῶς. 1) Τὰ πρὸ πεντηκονταετίας ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου Ἐθν. Παιδείας ἐκ δεμάτων 282.

2) Ἡ συνέχεια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου Ἐθν. Παιδείας τῶν ἐτῶν 1914 - 1935 ἐκ δεμάτων 224.

3) Τὰ Ἀρχεῖα τῶν ἐτῶν 1922 - 1934 οὐχὶ πλήρων, καὶ τῶν ἐτῶν 1935, 1936, 1937 καὶ 1938, τοῦ Ὑπουργείου Ἐθν. Παιδείας ἐκ δεμάτων 612.

4) Τὰ Ἀρχεῖα τοῦ τέως Ταμείου Ἀνταλλαξίμων παρὰ τοῦ Ὑπουργείου Κοινων. Προνοίας διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. Δ 5α Οἰκ. 11501/704/4 - 5 - 1963 ἀποφάσεώς του.

Β) Ἐκ δωρεᾶς. 1) Τρεῖς (3) τόμοι περιέχοντες ἀντίγραφα δακτυλογραφημένα Ἀρχείων τῆς ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν Κατοχὴν Ὀργανώσεως Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως Ε.Ο.Κ., ὑπὸ τοῦ Δημάρχου Χανίων κ. Νικ. Σκουλᾶ.

2) Εἷς (1) τόμος τῆς ἐπιθέσεως τῆς ἐφημερίδος Κῆρυξ τῶν Χανίων ἐναντίον τοῦ Δημάρχου Χανίων κ. Νικ. Σκουλᾶ διὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Πρωθυπουργοῦ κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1962, ὑπὸ τοῦ ἰδίου ὡς ἄνω κ. Ν. Σκουλᾶ.

3) Χειρόγραφος συγγραφὴ τοῦ Κων. Θεοτόκη ἐπιγραφομένη «La République Grecque du Pont Euxin 1919» ἐκ φφ. 181 ὑπὸ τοῦ πρῴην βιβλιοφύλακος τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν κ. Ἰω. Πιερίδου.

4) Κῶδιξ χαρτῷος διαστ. 0,280×0,185 ἐκ φφ. 138 τοῦ Γεωργίου Ἀναγν. Ἰατρίδου ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἑλληνικὴν σχολὴν τοῦ Καρπενησίου, τοῦ ἔτους 1816 καὶ ἑξῆς ὑπὸ τοῦ κ. Ἰω. Ν. Πλατσῆ.

Γ) Ἐξ ἀγορᾶς. 1) Χ/φον χαρτῷον διαστ. 0,31×0,21, ἐκ φφ. 80, ὧν 4 λευκά, ἐσταχωμένον μετὰ καλύμματος ἐκ ναστοχάρτου, φέρον ἀντιγεγραμμένα ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν ἔγγραφα τῆς Δημογεροντίας Ἑρμουπόλεως τῶν ἐτῶν 1822 - 1829 ἀναμίκτων χρονολογιῶν, ὑπὸ τὴν ἔνδειξιν «Ἀντεγράφησαν ἐκ τῶν Πρωτοτύπων ἐγγράφων,/εὑρισκομένων εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς/Δημογεροντίας Ἑρμουπόλεως/1834».

2) Συλλογὴ περιέχουσα:

1. Χ/φον ἀκέφαλον καὶ κολοβόν, διαστ. 0,34×0,21, ἐκ φφ. 20 γεγραμμένων μόνον κατὰ τὸ recto, φέρον ἀρίθμησιν 11 - 30, περιέχον βιογραφίαν τοῦ Μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας Δοσιθέου Φιλίτου 1734 - 1826 μετ' εἰκόνος.

2. Δέκα (10) Σαμιακὰ ἔγγραφα καὶ ἔντυπα τῶν ἐτῶν 1851, 1852, 1853, 1854 καὶ 1898.

3. Ἓξ (6) νοταριακὰ ἔγγραφα ἐκ Πρεβέζης τῶν ἐτῶν 1787, 1802 καὶ 1834.

4. Δύο (2) Τουρκικὰ ἔγγραφα καὶ

5. Τρία (3) πρακτικὰ τῆς «Ἐπιτροπῆς Ἠπειρωτικοῦ Μνημείου Μεσολογγίου 1937» τῆς 12 Μαΐου 1937.

3) Ἀρχειακὴ συλλογὴ ἔχουσα οὕτω:

Α) Ἔ ν τ υ π α: 1. Γενικοὶ Λογαριασμοὶ τῆς Οἰκονομικῆς Διαχειρίσεως τοῦ Κράτους ἀπὸ 21 Ἰαν. 1833 μέχρι 31 Δεκ. 1843. Μετὰ τῆς πρὸς τὸν βασιλέα ἐκθέσεως τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν. Τυπωθέντες ἐγκρίσει καὶ δαπάνῃ τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων. Ἀθήνησιν, ἐν ἔτει 1849, 8ον μέγα, σελ. να' + 221.

2. Μονόφυλλον 0,265×0,200, ἐπικεκολλημένον εἰς φύλλον χάρτου ἐφ' οὗ βενετικὰ σημειώματα ὑπὸ τὸν τίτλον «Διοίκησις τῶν Ἰονικῶν Νήσων. Ἡμεῖς Κριτὴς τῆς εἰρήνης ἐξ ἀναζητήσεως τοῦ Κυρ. Δομηνίγγου Γρόφου... ἐδόθη τὰς 4/16 Ἰουνίου 1814» (Ὁδηγίαι πῶς νὰ συντάσσωνται αἱ νοταριακαὶ (;) πράξεις).

3. Μονόφυλλον 0,41×0,29 «Πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ Συμπολίτας καὶ Ὁμογενεῖς Ἕλληνας... Ἐν Ἀθήναις τῇ 18 Μαΐου 1880, ὁ Πρόεδρος Σ. Σωτηρόπουλος, ὁ Γραμματεὺς Τιμολέων Φιλήμων, ὁ Ταμίας Μ. Χαρίλαος, τὰ Μέλη κλπ., περὶ τῆς καταστάσεως τῶν φυλακῶν» (Ἐγκύκλιος ἀδήλου Σωματείου).

Β) Χ ε ι ρ ό γ ρ α φ α: 1) Χ/φον χαρτ. διαστ. 0,22×0,16, ἐκ φφ. 21, ἀντίγραφον τῆς 15 Φεβρ. 1831, ὑπὸ τὸν τίτλον «Διδαχὴ τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Κοσμᾶ τοῦ Ἱερομάρτυρος».

2. Ἔκθεσις δακτυλογραφημένη ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἴδε οἱ ἄνθρωποι τὸ πρῶτον» ἐκ φφ. 5, περὶ ἐκλογῆς ἐπισκόπου Ἀρκαδίας (νεώτερον).

Γ) Ἔ γ γ ρ α φ α: 1. Ἐπιβεβαιωτήριον τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δαμιανοῦ τῆς κ' Ἀπριλίου 1911, περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ δοθέντος εἰς Φλώραν Ἀγ. Κουτσογιάννη τιμίου ξύλου.

2. Ἐπιβεβαιωτήριον τοῦ αὐτοῦ τῆς κ' Ἀπριλίου 1911 περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ δοθέντος εἰς τὴν Καλλιόπην Κ. Τσουχαλᾶ τιμίου ξύλου.

3. Τρία (3) ἔγγραφα πρὸς τὸν Ἰω. Παπαδόπουλον, Καθηγητὴν Πανεπιστημίου: α) τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τῆς κ' Μαρτίου 1949, β) τοῦ Δημάρχου τῆς Lyon Ed. Erriot τῆς 19 Ἰουλίου 1947, καὶ γ) τοῦ Προξένου τοῦ Ἰσραὴλ ἐν Ἀθήναις τῇ 28 Ἀπριλίου 1949.

4. Διάταγμα τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α' τῆς 14 Νοεμβρίου 1891.

5. Ἐπιστολὴ τοῦ Δημ. Π. Πασχάλη ἐξ Ἄνδρου τῇ 29 - 1 - 1926 πρὸς ἄδηλον.

Δ) Τ ο υ ρ κ ι κ ά: 1. Ἓν (1) Φιρμάνιον.

4) Ἀρχειακὴ συλλογὴ ἔχουσα οὕτω:

Α) Ἔγγραφα. Ἱερᾶς Μονῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐν Αἰγίνῃ τῶν ἐτῶν 1808, 1846, 1873 καὶ 1939 (4).

Β) Ἀρχεῖον Βλαντῆ ἐκ Λευκάδος: 1. Πέντε (5) διπλώματα ἐλευθέρων τεκτόνων τῶν ἐτῶν 1894, 1896, 1901, καὶ 1908.

2. Τριάκοντα τρία (33) δικαστικὰ καὶ οἰκογενειακὰ ἔγγραφα 'Ιω. Βλαντῆ τῶν ἐτῶν 1845 ἕως 1883.

5) 'Επιστολὴ ἐπὶ δύο τεμαχίων χάρτου τοῦ 'Ιερομάρτυρος Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ τοῦ ἔτους ,αψοθ' (1779) μηνὸς 'Απριλίου ἀπευθυνομένη πρὸς τοὺς κατοίκους Πρεβέζης.

6) Συλλογὴ ἑβδομήκοντα (70) ἱστορικῶν ἐγγράφων τῆς οἰκογενείας Καπετανάκη ἐκ Μάνης τῶν ἐτῶν 1822 - 1896.

7) 'Αρχεῖον τοῦ Β. Ζώτου Μολοσσοῦ περιλαμβάνον: Α) 'Αλληλογραφίαν ἐσταχωμένην εἰς 6 ὑποφακέλους τῶν ἐτῶν 1856 - 1898 ἐκ φύλλων 583, καὶ Β) Χειρόγραφον 'Ιστορίαν τῆς 'Ηπείρου ἀπὸ τοῦ Πύρρου μέχρι τοῦ 1895 εἰς 6 ὑποφακέλους ἐκ φύλλων 601.

8) Νομαρχιακὸν 'Αρχεῖον τοῦ 'Ηλία Παπαηλιοπούλου, ἔχον ἀναλυτικῶς οὕτω:

Α) 'Αχαϊκά, τῶν ἐτῶν α) 1859 - 1862, τεμ. 330. β) 1873, τεμ. 94.

Β) Κυκλαδικά, τῶν ἐτῶν 1870 - 1871, τεμ. 25.

Γ) Κερκυραϊκά, τῶν ἐτῶν 1870 - 1873, τεμ. 136.

Δ) 'Αρκαδικά, τοῦ ἔτους 1870, τεμ. 151.

Ε) Μεσσηνιακά, τοῦ ἔτους 1873, τεμ. 141.

ΣΤ) Θεσσαλικά, ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπανάστασιν κατὰ τὸ ἔτος 1878, τεμάχια 1465.

Ζ) Διάφορα, ἤτοι: α) Περὶ φυλακῶν, 1877, τεμ. 12.

β) 'Ιδιωτικαὶ ἐπιστολαὶ 1876 - 1880, τεμ. 45.

γ) Νόμοι καὶ Νομοσχέδια, τεμ. 11.

δ) Ποικίλα 1852 - 1885, τεμ. 24 καὶ

ε) "Εντυπα (ἐφημερίδες, ἐγκύκλιοι, προγράμματα δοξολογιῶν καὶ ἐκλογικὰ) 1848 - 1877, τεμ. 52.

'Εξοπλισμός. 'Ηγοράσθησαν: 1) Εἷς (1) ἐξαεριστὴρ διὰ τὸ 'Αναγνωστήριον.

2) Τέσσαρες ἀρχειοθῆκαι (4) dexion τῶν ἓξ ραφίων καθ' ὕψος καὶ δύο ὁριζοντίως διαστ. 2,96×0,46×0,915 μ. κατὰ ράφιον.

3) Τρεῖς (3) ἀρχειοθῆκαι dexion τῶν ἓξ ραφίων καθ' ὕψος καὶ τριῶν ὁριζοντίως διαστ. 2,96×0,46×0,915 κατὰ ράφιον.

4) Μία (1) ἀρχειοθήκη dexion τῶν ἓξ ραφίων καθ' ὕψος καὶ τεσσάρων ὁριζοντίως διαστ. 2,96×0,46×0,915 κατὰ ράφιον.

5) Μία (1) μεταλλικὴ ἀρχειοθήκη τοῦ ἑνὸς συρταρίου διαστ. 0,39×0,46×0,73.

6) Δύο (2) μεταλλικαὶ κλίμακες.

'Ετήσιον δημοσίευμα. 'Εξεδόθη ὁ Γ' τόμος τῶν Δημοσιευμάτων τῶν ΓΑΚ περιλαμβάνων τὴν «'Αλληλογραφίαν τῆς Φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου» (1825 - 1826), ἐκ σελ. 592 καὶ εἰκόνων 32 ἐκτὸς κειμένου, ἐπιμελείᾳ τοῦ διευθυντοῦ κ. 'Εμμ. Γ. Πρωτοψάλτη.

Καὶ τοῦ τόμου τούτου ἡ ἐκτύπωσις ἐγένετο διὰ τοῦ ἐθνικοῦ Τυπογραφείου.

'Αναγνωστήριον. Τὸ 'Αναγνωστήριον ἐλειτούργησε κανονικῶς, ἐσημειώθησαν δὲ 646 παρουσίαι ἀναγνωστῶν.

Στέγη. Τὸ πρόβλημα τῆς στέγης ἀπασχολεῖ τὰ μέγιστα τὴν ὑπηρεσίαν καὶ πρὸς τοῦτο προβαίνει εἰς τὰς δεούσας ἐνεργείας μέσῳ τῆς προϊσταμένης ἀρχῆς.

Τοπικὰ 'Αρχεῖα. 'Επανήρχισεν ἡ λειτουργία τοῦ παρὰ τῇ Ζωσιμαίᾳ Βιβλιοθήκῃ 'Ιωαννίνων 'Ηπειρωτικοῦ 'Αρχείου.

Κατόπιν ἐγκρίσεως τῆς 'Επιτροπῆς τῶν ΓΑΚ ἐχορηγήθησαν δραχμαί:

α) 3.000 εἰς τὸ 'Ηπειρωτικὸν 'Αρχεῖον.

β) 1.000 εἰς τὸ 'Αρχεῖον 'Ιονίου Γερουσίας καὶ

γ) 1.000 εἰς τὸ 'Ιστορικὸν 'Αρχεῖον "Υδρας.

Δυστυχῶς ἡ μὴ λειτουργία πάντων τῶν ἱδρυμένων Τοπικῶν 'Αρχείων καὶ ἡ ἔλλειψις τοιούτων εἰς ἅπαντας τοὺς Νομοὺς τοῦ Κράτους, παρέχει μεγίστας δυσκολίας εἰς τὰ ΓΑΚ πρὸς διάσωσιν τῶν Δημοσίων ἀρχείων τῶν ἐπαρχιῶν.

'Επιθεώρησις 'Αρχείων. 1. 'Ο κ. Διευθυντὴς κατόπιν διαταγῆς τοῦ 'Υπουργείου 'Εθν. Παιδείας μετέβη εἰς 'Ιωάννινα ἀπὸ 7 - 12/8/1963 καὶ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν ἐκεῖ τοπικῶν παραγόντων ἰδίᾳ τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου κ. Σεραφεὶμ ἐπέτυχε τὴν ἐπαναλειτουργίαν τοῦ 'Ηπειρωτικοῦ 'Αρχείου.

2. 'Ο κ. Διευθυντὴς ἐπίσης κατόπιν διαταγῆς τοῦ 'Υπουργείου 'Εθν. Παιδείας μετέβη εἰς Μυτιλήνην ἀπὸ 19 - 24/12/1963 καὶ ἐξήτασε μετὰ τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου κ. 'Ιακώβου τὴν δυνατότητα ἱδρύσεως παρὰ τῇ 'Ι. Μητροπόλει Μυτιλήνης Μονίμου Τοπικοῦ 'Αρχείου.

Συντρεχουσῶν τῶν ἀπαραιτήτων προϋποθέσεων, ἡ 'Επιτροπὴ τῶν ΓΑΚ ἐνέκρινε τὴν ἵδρυσιν παρὰ τῇ 'Ιερᾷ Μητροπόλει Μυτιλήνης Τοπικοῦ 'Ιστορικοῦ 'Αρχείου Λέσβου, ὑπέβαλε δὲ τὴν γνωμάτευσίν της εἰς τὸ 'Υπουργεῖον 'Εθν. Παιδείας διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ κατὰ νόμον Βασιλικοῦ Διατάγματος.

'Επ' εὐκαιρίᾳ τῆς μεταβάσεώς του εἰς Λέσβον ὁ κ. Διευθυντὴς ἐπεσκέφθη, κατόπιν ἐγκρίσεως καὶ τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Μηθύμνης κ. Κωνσταντίνου τὴν παλαίφατον 'Ιερὰν Μονὴν τοῦ Λειμῶνος καὶ ἐπεθεώρησε τὴν πλουσίαν εἰς Χειρόγραφα καὶ λυτὰ ἔγγραφα βιβλιοθήκην αὐτῆς, τὴν ὁποίαν διευθύνει ὁ πανοσιολογιώτατος ἡγούμενος τῆς Μονῆς ἀρχιμανδρίτης Παῦλος Μαντζουράνης.

ΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (1964)

Κατὰ τὸ ἔτος 1964 ἡ ταξινόμησις τοῦ 'Αρχείου τοῦ "Οθωνος ἐνηργήθη κανονικῶς. Εἰδικώτερον:

1) 'Επερατώθη ἡ ταξινόμησις κατὰ ὑποκλάδους τοῦ 'Υπουργείου 'Εσωτερικῶν καὶ Δικαιοσύνης.

2) "Ηρξατο καὶ συνεχίζεται ἡ ταξινόμησις κατὰ ὑποκλάδους τοῦ 'Υπουργείου 'Εκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσ. 'Εκπαιδεύσεως, Στρατιωτικῶν καὶ Ναυτικῶν.

3) 'Επερατώθη ἡ δημοσίευσις καὶ ἐκυκλοφόρησεν ὁ Γ' τόμος τῆς Σειρᾶς «Βιβλιοθήκη τῶν Γενικῶν 'Αρχείων τοῦ Κράτους» ὑπὸ τὸν τίτλον «'Η 'Αλληλογραφία τῆς Φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου» (1825 - 1826).

4) "Ηρξατο ἡ προπαρασκευὴ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Δ' τόμου τῆς Σειρᾶς ταύτης ὑπὸ τὸν τίτλον «'Αρχεῖον Κουντουριωτῶν» (1824 - 1826) καὶ τοῦ Ε' ὑπὸ τὸν τίτλον «Εὑρετήρια τῶν Συλλογῶν τῶν ΓΑΚ. Α' Δημόσια 'Αρχεῖα».

5) 'Εταξινομήθησαν καὶ κατεγράφησαν τὰ νέα προσκτήματα τῶν ΓΑΚ καὶ τῆς Βιβλιοθήκης.

6) 'Ενηργήθησαν ἐπιθεωρήσεις ἀρχείων πρὸς καταστροφήν.

7) 'Ηλέγχθησαν τὰ δικαιολογητικὰ καταστροφῆς ἀχρήστων ἀρχείων Νομαρχιῶν, Οἰκονομικῶν 'Εφοριῶν κλπ.

8) 'Εξυπηρετήθησαν οἱ ἐρευνηταὶ καὶ τὸ κοινὸν διὰ παροχῆς πληροφοριῶν καὶ ἄλλων στοιχείων.

9) 'Εξεδόθησαν ἀντίγραφα τῶν ἐν τοῖς ΓΑΚ παλαιῶν συμβολαίων.

10) 'Εφωτογραφήθησαν ἔγγραφα καὶ χειρόγραφα διὰ λογαριασμὸν τῶν ἐρευνητῶν καὶ πολλὰ ἄλλα θέματα ἀντιμετωπίσθησαν.

Στέγη. Τὸ πρόβλημα τῆς στέγης τῶν ΓΑΚ ἀπασχολεῖ τὰ μέγιστα τὴν ὑπηρεσίαν. Τὰ Ὑπουργεῖα Ἐθν. Παιδείας καὶ Οἰκισμοῦ ἔχουν προωθήσει ἀρκούντως τὸ θέμα τῆς ἐξευρέσεως οἰκοπέδου καὶ συντάξεως τοῦ κτηριολογικοῦ προγραμματισμοῦ πρὸς ἵδρυσιν τοῦ εἰδικοῦ κτηρίου τῶν ΓΑΚ.

Προσκτήματα. Κατὰ τὸ ἔτος 1964 εἰσήχθησαν εἰς τὰ ΓΑΚ τὰ κάτωθι προσκτήματα :

Α) Ὑπηρεσιακῶς. Δέκα ἐννέα (19) δέματα τοῦ Ἀρχείου τοῦ Προξενικοῦ Δικαστηρίου Κωνσταντινουπόλεως τῶν ἐτῶν 1860 καὶ ἑξῆς ἐκ 200 περίπου τόμων.

Β) Ἐκ δωρεᾶς. 1) Τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Λαζ. καὶ Γεωργ. Κουντουριώτου τῶν ἐτῶν 1821 - 1832.

2) Διακόσια πέντε (205) τεμάχια ἱστορικῶν ἐγγράφων τῶν ἐτῶν 1944 - 1945 ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῆς Καρπάθου κατὰ τῶν Ἰταλικῶν ἀρχῶν.

3) Ἓν ἔγγραφον τοῦ Π. Κουντουριώτου τῆς 1 Ἀπριλίου 1934 πρὸς Λεων. Π. Καζαντζίδην καὶ ἓν (1) τοῦ Λεων. Παν. Καζαντζίδου τῆς 17 - 3 - 1934 πρὸς Π. Κουντουριώτην.

Γ) Ἐξ ἀγορᾶς. 1) Τεσσαράκοντα πέντε (45) τεμάχια ἱστορικῶν ἐγγράφων, ὧν 13 τουρκικὰ περὶ τοῦ Δήμου Χανίων τοῦ ἔτους 1852, μία ἐπιστολὴ τῆς 4 Δεκεμβρ. 1920 περὶ τῆς νοθείας τῶν ἐκλογῶν τῶν στρατ. τμημάτων τοῦ μετώπου τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὸ 1920, 15 ἔγγραφα καὶ ἀποδείξεις τῆς ὑποθέσεως τῶν κληρονόμων Κλέωνος Ραγκαβῆ τῶν ἐτῶν 1892 - 1893 καὶ 16 ἔγγραφα περὶ τῆς δράσεως τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ ἐν Σμύρνῃ κατὰ τὸ ἔτος 1920.

2) Δέκα (10) βενετικὰ ἔγγραφα νοταριακὰ ἐπὶ περγαμηνῆς τῶν ἐτῶν 1614 - 1667.

3) Κερκυραϊκὸν Ἀρχεῖον τῶν οἰκογενειῶν Σπάδα καὶ Κογεβίνα τῶν ἐτῶν 1691 - 1941 περιλαμβάνον νοταριακὰς καὶ συμβολαιογραφικὰς πράξεις, δικόγραφα καὶ ἄλλα διάφορα ἐξ περίπου κανονικῶν φακέλων.

4) Τμῆμα Ἀρχείου Ἀλεξ. Κοντοσταύλου τῶν ἐτῶν 1832 - 1940, ἐκ 443 τεμαχίων.

5) Ἓν (1) νοταριακὸν ἔγγραφον ἐκ Σικίνου τῆς 22 Ἰουλίου 1817, ἓν (1) δίπλωμα τοῦ Ὑπουργείου Στρατιωτικῶν τῆς 7 Ἀπριλίου 1845 μετὰ τοῦ μεταλλίου καὶ τρεῖς (3) ἀσημάντου ἀξίας εἰκόνας τοῦ Μ. Ναπολέοντος, τῆς μάχης Δομοκοῦ τοῦ 1897 κλπ.

Ἐξοπλισμός. Κατὰ τὸ ἔτος 1964 ἠγοράσθησαν : 1) Ἓν (1) μηχάνημα φωτοαντιγραφῆς καὶ

2) Ἓν (1) φωτοεκτυπωτικὸν μηχάνημα.

Βιβλιοθήκη. Εἰς τὴν Βιβλιοθήκην εἰσήχθησαν βιβλία 116 καὶ ἀρκετοὶ τόμοι παλαιοτέρων σειρῶν. Ἐβιβλιοδετήθησαν δὲ 683 τόμοι.

Ἀναγνωστήριον. Τὸ ἀναγνωστήριον ἐλειτούργησε κανονικῶς, ἐσημειώθησαν δὲ 1054 παρουσίαι ἀναγνωστῶν.

Ἐτήσιον δημοσίευμα. Εἰς τὴν Σειρὰν « Βιβλιοθήκη τῶν Γεν. Ἀρχείων τοῦ Κράτους » ἐπερατώθη καὶ ἐκυκλοφόρησεν ὁ Γ' τόμος ὑπὸ τὸν τίτλον « Ἀλληλογραφία Φρουρᾶς Μεσολογγίου » (1825 - 1826). Ἡ ἐκτύπωσις ἐγένετο διὰ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου.

Τοπικὰ Ἀρχεῖα. Κατόπιν ἐγκρίσεως τῆς Ἐπιτροπῆς ἐχορηγήθησαν εἰς τὰ κάτωθι Τοπικὰ Ἀρχεῖα τὰ ἀντίστοιχα ποσά, ἤτοι :

1) Γορτυνίας δραχ. 1.000.
2) Δωδεκανήσου δραχ. 5.000.
3) Ἠπειρωτικὸν δραχ. 15.000.
4) Ἰονίου Γερουσίας δραχ. 15.000.

5) Κοζάνης δραχ. 5.000.
6) Μακεδονίας δραχ. 72.000.
7) Ὕδρας δραχ. 5.000.
8) Χίου δραχ. 2.000.

Προωθήθη ἀρκούντως ἡ ἵδρυσις Τοπικοῦ Ἀρχείου Λέσβου ἐν τῇ Ἰ. Μητροπόλει Μυτιλήνης.

ΤΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

α') Τὸ Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον.

Τὸ Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον — Ἰνστιτοῦτον ἐρευνῶν καὶ μελέτης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ μέχρι τοῦ 1821 — ἐξακολουθεῖ, παρὰ τὸ ὀλιγάριθμον τοῦ προσωπικοῦ του, νὰ ἐργάζεται ἱκανοποιητικῶς καὶ νὰ διευρύνῃ τὸν κύκλον τῆς δραστηριότητός του.

ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ ΤΟΥ 1963. — I. Συνεχίσθησαν αἱ συστηματικαὶ *ἀποδελτιώσεις* κειμένων καὶ πραγματειῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπλούτισαν μὲ νέον, ἱστορικὸν ἰδίᾳ, ὑλικὸν τὰς δελτιοθήκας τοῦ Ἀρχείου. Τοῦτο προέρχεται κυρίως ἀπὸ καταλόγους χειρογράφων καὶ συλλογὰς ἐπιγραφῶν, ἐνθυμήσεων κλπ. Διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου καταρτιζομένην Βιβλιογραφίαν τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἰδιαιτέρως χρήσιμον ὑλικὸν συνεκομίσθη ἀπὸ βιβλιογραφικὰ δημοσιεύματα τοῦ ἑλληνιστοῦ Φραγκίσκου Alter εἰς αὐστριακὰ ἔντυπα τῆς ἐποχῆς.

II. Τὸ *ἀρχεῖον μικροφίλμ καὶ φωτογραφιῶν* ἐπλουτίσθη μὲ σημαντικὸν ὑλικὸν ἐκ χειρογράφων κωδίκων, ἀνεκδότων ἐγγράφων καὶ σπανίων ἐκδόσεων, προερχομένων ἀπὸ βιβλιοθήκας καὶ ἀρχεῖα τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἐξωτερικοῦ.

III. Εἰς τὴν *βιβλιοθήκην* τοῦ Ἀρχείου εἰσήχθησαν — ἐκ δωρεῶν ἢ ἀνταλλαγῶν καὶ ἐξ ἀγορᾶς — ὑπὲρ τοὺς πεντακοσίους τόμοι βιβλίων καὶ περιοδικῶν, ἑλληνικῶν καὶ ξένων (ἀριθ. βιβλίου εἰσαγωγῆς 2306 - 2841). Μεταξὺ αὐτῶν καὶ πολύτιμος χειρόγραφος κῶδιξ τοῦ ἔτους 1534.

IV. Ἐξετυπώθη ὁ 10ος τόμος τῆς *Ἐπετηρίδος* τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου, περιέχων ἀνέκδοτα κείμενα λογίων τῆς τουρκοκρατίας καὶ πραγματείας τοῦ διευθυντοῦ καὶ τῶν συντακτῶν τοῦ Ἀρχείου. Εἰς τὸν τόμον τοῦτον ἐπιτάσσεται πίναξ (ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ) τῶν περιεχομένων τῶν πρώτων δέκα τόμων τῆς Ἐπετηρίδος.

V. Ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν *αὐτοτελῶν δημοσιευμάτων* τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου εἶναι ὑπὸ ἐκτύπωσιν : α') ὁ Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων, ἐκδιδόμενος ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ ἀειμνήστου ἀκαδημαϊκοῦ Νίκου Βέη· β') τὰ Μανιάτικα Στιχουργήματα τοῦ Νικήτα Νηφάκη, ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Σωκρ. Κουγέα· γ') τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Φιλικοῦ Ἀθανασίου Ξοδίλου, ἐκδιδόμενα ὑπὸ Λ. Βρανούση καὶ Νέστορος Καμαριανοῦ· δ') ἡ περὶ τῆς Μονῆς Ὀλυμπιωτίσσης καὶ τῶν χειρογράφων αὐτῆς ἐργασία τοῦ κ. Εὐαγγέλου Σκουβαρᾶ.

VI. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω, οἱ ἐν τῷ Μεσαιωνικῷ Ἀρχείῳ ἐργαζόμενοι ἐπιστήμονες παρουσίασαν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος καὶ ἴδια δημοσιεύματα.

VII. Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου Λ. Βρανούσης ἐξεπροσώπησεν αὐτὸ εἰς τὸ ἐν Βενετίᾳ συγκληθὲν κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 1963 Διεθνὲς Συνέδριον ἐπὶ τῇ Χιλιετηρίδι τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ ἐπραγματοποίησεν ἐρευνητικὴν ἀποστολὴν εἰς Ἰταλίαν καὶ Γαλλίαν, ἐργασθεὶς εἰς βιβλιοθήκας καὶ ἀρχεῖα

τῆς Βενετίας καὶ τῶν Παρισίων, ὁπόθεν συνεκόμισεν ἄγνωστον καὶ ἐνδιαφέρον ὑλικόν. Μεταξὺ τούτων παλαιότατος κῶδιξ Ἠπειρωτικοῦ Χρονικοῦ τοῦ ΙΔ'-ΙΕ' αἰῶνος, τὰ γαλλικὰ πρότυπα τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων τοῦ Ρήγα καὶ τῆς ἀπολεσθείσης «Δημοκρατικῆς Κατηχήσεως» τοῦ Ἐθνομάρτυρος κ.ἄ.

ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ ΤΟΥ 1964. — I. Συνεχίσθησαν αἱ συστηματικαὶ *ἀποδελτιώσεις* κειμένων καὶ πραγματειῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπλούτισαν μὲ νέον ὑλικὸν τὰς δελτιοθήκας τοῦ Ἀρχείου. Τοῦτο προέρχεται κυρίως ἀπὸ καταλόγους χειρογράφων, συλλογὰς ἐπιγραφῶν, ἐνθυμήσεων, σφραγιστικῶν καὶ ἄλλων μνημείων κλπ. Μεταξὺ τῶν ἀποδελτιωθέντων ἔργων μνημονεύομεν τὰς πολυτόμους σειρὰς τοῦ Δελτίου τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τοῦ Ἀρχείου τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τὸ δίτομον ἔργον τοῦ Τρύφ. Εὐαγγελίδου περὶ τῆς Παιδείας ἐπὶ Τουρκοκρατίας κ.ἄ. Ἰδιαιτέρως ἐπλουτίσθησαν αἱ δελτιοθῆκαι *βυζαντινῶν καὶ νεοελληνικῶν ἐπωνύμων* διὰ τῆς ἀποδελτιώσεως εἰδικῶν συλλογῶν καὶ μονογραφιῶν, τοῦ H. Moritz, τοῦ Συνόδη Παπαδημητρίου κ.ἄ., καὶ τῶν σιγιλλογραφικῶν συλλογῶν τοῦ πατρὸς V. Laurent.

II. Αἱ συλλογαὶ *μικροφίλμ καὶ φωτογραφιῶν* ἐπλουτίσθησαν μὲ σημαντικὸν ὑλικὸν ἐκ χειρογράφων κωδίκων, ἀνεκδότων ἐγγράφων καὶ σπανίων ἐκδόσεων, προερχομένων ἀπὸ βιβλιοθήκας καὶ ἀρχεῖα τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

III. Εἰς τὴν *βιβλιοθήκην* τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου εἰσήχθησαν — ἐκ δωρεῶν ἢ ἀνταλλαγῶν καὶ ἐξ ἀγορᾶς — 400 περίπου τόμοι βιβλίων καὶ περιοδικῶν. Τὸ περιεχόμενον τῆς βιβλιοθήκης, ὑπερβαῖνον ἤδη τὰς 3.000 τόμων, κατεγράφη εἰς δελτία καὶ ἐταξινομήθη εὑρετηριακῶς.

Εἰς τὰ ἱστορικὰ κειμήλια τῶν συλλογῶν τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου προσετέθη πολυτιμότατος *χειρόγραφος κῶδιξ*, δωρεὰ τοῦ ἰατροῦ καὶ συγγραφέως κ. Ἰωάννου Ἀντωνιάδη. Εἰς τὸν ὀγκώδη τοῦτον κώδικα ἔχουν ἀποθησαυρισθῆ ὑπερτριακόσια γράμματα, ἐπιστολιμαῖαι διατριβαί, ἔγγραφα καὶ ἄλλα κείμενα διδασκάλων τοῦ Γένους καὶ ἄλλων λογίων, ἀνωτέρων κληρικῶν, δημογερόντων, ἐφοροεπιτρόπων, ἐθνικῶν ἀγωνιστῶν κλπ. — κείμενα ἄγνωστα κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ἀνέκδοτα, γραφέντα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1759 καὶ 1824, συγκεντρωθέντα δὲ καὶ ἀντιγραφέντα ὑπὸ εὐσυνειδήτου συλλέκτου τῆς ἐποχῆς, τοῦ Ἰωάννου Οἰκονόμου τοῦ Λαρισαίου. Μεταξὺ τῶν ἑκατὸν περίπου προσώπων, τὰ ὁποῖα παρελαύνουν εἰς τὰς σελίδας τοῦ χειρογράφου, συγκαταλέγονται γνωστὰ καὶ μεγάλα ὀνόματα τῆς ἐποχῆς (Εὐγένιος Βούλγαρις, Νικηφόρος Θεοτόκης, Ἰωάννης Πέζαρος, Κωνστ. Κούμας, Ἀθανάσιος Ψαλίδας, Ἰωάννης Βηλαρᾶς, ἱεράρχαι, φαναριῶται ἄρχοντες κ.π.ἄ.), ἀλλὰ καὶ πλῆθος ἀφανῶν, ἀγνώστων ἢ ἐλάχιστα γνωστῶν προσωπικοτήτων, διδασκάλων, κληρικῶν, ἰατροφιλοσόφων, προκρίτων ἢ ἁπλῶν ἐμπόρων, διακονούντων ἐν ἀφανείᾳ τὴν ἐθνικὴν σταυροφορίαν τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους. Διὰ πρώτην ἴσως φορὰν πληροφορούμεθα ὅτι τὸ ὑπόδουλον Γένος διέθετεν εἰς τὸν στενὸν ἑλλαδικὸν χῶρον ἀπὸ Ἰωαννίνων μέχρι Πηλίου καὶ μέχρι Κορίνθου τοσοῦτον πλῆθος καλλιεργημένων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι μὲ βαθεῖαν συναίσθησιν εὐθύνης ἀσχολοῦνται μὲ τὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ των καὶ τοῦ τόπου των, διεξάγουν δι' ἐπιστολιμαίων διατριβῶν ὑψηλῆς στάθμης συζητήσεις, ἀγωνιοῦν καὶ ἀγωνίζονται διὰ τὸ παρὸν καὶ διὰ τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους. Μέγα μέρος τοῦ χειρογράφου καταλαμβάνει ἡ σημαντικωτάτη ἀλληλογραφία τοῦ Ἰωάννου Βηλαρᾶ, τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα καὶ ἄλλων ὁμοϊδεατῶν των, ἱστορικὰ κείμενα τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου ἐξεικονίζοντα τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ βάθος, τὴν ἀναγεννητικὴν ὁρμὴν καὶ τὸν ἐθνικὸν παλμὸν τῆς ἐπιχειρηθείσης τότε γλωσσικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως.

IV. Ἄλλος τομεὺς τῆς δραστηριότητος τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου εἶναι τὰ

δημοσιεύματα, ἤτοι αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις κειμένων καὶ πραγματειῶν καὶ ἡ περιοδικὴ ἔκδοσις τῆς Ἐπετηρίδος του. Εἰς τὴν σειρὰν τῶν δημοσιευμάτων τούτων ἐξεδόθησαν ἤδη τὰ Στιχουργήματα τοῦ Νικήτα Νηφάκη ὑπὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Σ. Κουγέα, τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Φιλικοῦ Ἀθανασίου Ξοδίλου ὑπὸ τοῦ κ. Λ. Βρανούση· ὁλοκληρώνεται ὅσονούπω ἡ ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ ἀειμνήστου Νίκου Βέη ἔκδοσις τοῦ Καταλόγου χειρογράφων τῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Μ. Μανούσακα κριτικὴ ἔκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Λεονάρδου Ντελλαπόρτα, εἶναι δὲ ὑπὸ ἔκδοσιν ἡ Ὀλυμπιώτισσα τοῦ κ. Ε. Σκουβαρᾶ, τὰ Χαράγματα τοῦ Παρθενῶνος τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἀ. Ὀρλάνδου, ἡ Βιβλιογραφία τῆς δεκαετίας 1790-1800 καὶ τρεῖς τόμοι τῆς *Ἐπετηρίδος τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*, περιέχοντες μεταξὺ τῶν ἄλλων τὰ «Πολιτικὰ Σοφίσματα», ἀνέκδοτον ἔργον τοῦ ποιητοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου, ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ Λ. Βρανούση· τὸ ἀνέκδοτον ἔργον «Ρήγας ἢ κατὰ Ψευδοφιλελλήνων» τοῦ Μιχαὴλ Περδικάρη, συγχρόνου τοῦ Ἐθνομάρτυρος, ἐκδιδόμενον ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Λ. Βρανούση· πραγματείαν περὶ τῶν Δραγομάνων τοῦ Στόλου ὑπὸ τοῦ κ. Βασ. Σφυρόερα κ.ἄ.

Τέλος, ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου Λ. Βρανούση ἐπραγματοποιήθη ὀλιγοήμερος ἐρευνητικὴ ἀποστολὴ εἰς τὴν Μονὴν τῆς Πάτμου καὶ ὁλοκληρώνεται ἡ προεργασία δι' ἐπιστημονικὴν ἀποστολὴν εἰς τὰ Μετέωρα.

β') Τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον (1963-1964).

Ἡ ἐπιστημονικὴ δραστηριότης τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου κατὰ τὰ ἔτη 1963-1964 ὑπῆρξεν ἡ ἀκόλουθος:

Α') 1. Κατὰ τὸ ἔτος 1963 συνεχίσθη συμφώνως πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ Ἱδρύματος ἡ περισυλλογὴ λαογραφικῆς ὕλης. Εἰσήχθησαν 49 νέαι συλλογαὶ ἐκ σελίδων ἐν συνόλῳ 9306. Ἐκ τῶν συλλογῶν τούτων 17 ἀπεστάλησαν ὑπὸ λειτουργῶν τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως, 18 δὲ ὑπ' ἄλλων συλλογέων, τέσσαρες κατετέθησαν ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Ἀρχείου, ἐκ λαογραφικῶν ἀποστολῶν αὐτοῦ, αἱ δὲ ὑπόλοιποι 10 ἐκ τοῦ προγράμματος λαογραφικῆς ἐρεύνης καὶ συστηματικῆς περισυλλογῆς λαογραφικῆς καὶ μουσικῆς ὕλης, ἐκτελουμένου ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἀρχείου Γ. Κ. Σπυριδάκη μετὰ τῶν βοηθῶν του, φιλολόγων, Ἄννης Παπαμιχαὴλ καὶ Γεωργ. Αἰκατερινίδου, διὰ τῆς οἰκονομικῆς χορηγίας τοῦ Βασιλικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν.

2. Εἰς τὴν Ἐθνικὴν Μουσικὴν συλλογὴν τοῦ Ἀρχείου εἰσήχθησαν: α) ἐκ τῶν ἐρευνητικῶν ἀποστολῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ 527 ἠχογραφήσεις, ἐπὶ ταινιῶν μαγνητοφώνου, δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ μουσικῆς λαϊκῶν χορῶν, β) ἐκ τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος, ὡς ἄνω, διὰ τοῦ Βασιλ. Ἱδρύματος Ἐρευνῶν 1582, γ) ἐξ ἠχογραφήσεων ἐν τῷ Λ.Α. καὶ δωρεῶν ὑπὸ τρίτων 98, δ) ἐκ δωρεᾶς τοῦ Κωνστ. Ἰωαννίδου, Ἐπιθεωρητοῦ τῆς Μουσικῆς Μέσης Παιδείας ἐν Κύπρῳ, μουσικὴ ᾀσμάτων καὶ λαϊκῶν χορῶν ἐπὶ 13 ταινιῶν μαγνητοφώνου. Σύνολον ἠχογραφήσεων 2207. Τέλος ἐκ δωρεᾶς τοῦ κ. Ε. Δ. Μαζαράκη περιῆλθον εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον 118 δίσκοι περιέχοντες μουσικὴν ξένων λαῶν.

3. Ἐκ τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ ἐξετέλεσαν λαογραφικὰς ἐρεύνας κατὰ τὴν περίοδον τοῦ θέρους: 1) ὁ Διευθυντὴς Γ. Κ. Σπυριδάκης, εἰς Κίμωλον ἐπὶ 15 ἡμέρας, 2) ὁ συντ. Δημ. Οἰκονομίδης εἰς Κεντρικὸν Ζαγόριον τῆς Ἠπείρου ἐπὶ ἕνα μῆνα, 3) ὁ συντ. Στέφ. Ἡμελλος εἰς Ἀμοργὸν ἐπὶ ἕνα μῆνα καὶ 4) ὁ μουσ. Σταῦρ. Καρακάσης εἰς Λέσβον ἐπὶ ἕνα μῆνα.

Οἱ διὰ τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τοῦ Βασ. Ἱδρύματος Ἐρευνῶν ἐργαζόμενοι φιλόλογοι Ἄννα Παπαμιχαὴλ καὶ Γεώργ. Αἰκατερινίδης ἐμελέτησαν λαογραφικῶς: ἡ πρώτη περιφερείας τῆς Εὐβοίας (Βορείου καὶ Μέσης) καὶ τῆς Θεσσαλίας (ἐπαρχίαι Ἐλασσόνος, Τυρνάβου καὶ Ἀγιᾶς), ὁ δὲ δεύτερος περιοχὰς τοῦ νομοῦ Σερρῶν.

4. Εἰς τὸ Κινηματογραφικὸν Ἀρχεῖον, ἱδρυθὲν τῷ 1962, κατετέθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1963 κινηματογραφικαὶ ταινίαι συνολικῶς 640 μέτρων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀπετυπώθησαν διὰ φροντίδος τοῦ Διευθυντοῦ κ. Γ. Κ. Σπυριδάκη λαογραφικὰ θέματα, ὡς α) τὸ ἔθιμον τῆς πυροβασίας τῶν Ἀναστεναρίων εἰς Ἁγίαν Ἑλένην Σερρῶν τὴν 21 Μαΐου, β) ἔθιμον τῆς Πρωτομαγιᾶς εἰς Μέγαρα, γ) λαϊκὴ πανήγυρις, τελετὴ τοῦ γάμου καὶ τεχνικὴ τῆς προετοιμασίας τοῦ στήμονος πρὸς ὕφανσιν εἰς Κίμωλον καὶ δ) ὑπερπήδησις πυρῶν «φωτιὲς τ' Ἀϊ Γιαννιοῦ» τὸ ἑσπέρας τῆς 23 Ἰουνίου.

5. Μέρος τῆς εἰσαχθείσης οὕτω εἰς χειρογράφους συλλογὰς λαογραφικῆς ὕλης ἀπεδελτιώθη ὑπὸ τοῦ βοηθητικοῦ προσωπικοῦ, ἡ ὁποία κατόπιν κατετάχθη εἰς τὰ οἰκεῖα ἀρχεῖα ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ. Τοῦτο ἠσχολήθη παραλλήλως καὶ εἰς τὴν προώθησιν τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Ἀρχείου, ἤτοι Μουσικῆς Ἐκλογῆς, τῆς ὁποίας ἡ ἐκτύπωσις ἐπροχώρησεν ἱκανοποιητικῶς, ἤρχισε δ' ἔτι καὶ ἡ ἐκτύπωσις εἰς διπλοῦν τόμον τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Ἀρχείου τῶν ἐτῶν 1962 καὶ 1963, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ Μαρτίου ἐτέθησαν εἰς κυκλοφορίαν ὁ ἐκδοθεὶς ὑπὸ Λ.Α. πρῶτος τόμος Ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἐκ σελίδων 540 καὶ ὁ διπλοῦς τόμος ΙΓ'-ΙΔ' τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Ἀρχείου.

6. Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Λ.Α., μοναδικὴ ἐν Ἀθήναις διὰ τὸν κλάδον τῆς Λαογραφίας, ἐπλουτίσθη διὰ 204 τόμων περιοδικῶν, βιβλίων καὶ φυλλαδίων (ἀρ. εἰσ. 3452-3627) ἐξ ἀγορᾶς, δωρεῶν καὶ ἀνταλλαγῆς τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Ἀρχείου.

7. Εἰς τὴν Μουσειακὴν Συλλογὴν εἰσήχθησαν 44 νέα ἀντικείμενα τοῦ βίου καὶ τῆς τέχνης τοῦ λαοῦ ἐκ διαφόρων τόπων (Ἠπείρου, Κιμώλου, Ἀμοργοῦ, Θεσσαλίας, Μακεδονίας, Μυτιλήνης καὶ Κύπρου). Ἐκ τούτων 22 προέρχονται ἐξ ἀγορᾶς, τὰ δὲ ὑπόλοιπα ἐκ δωρεῶν.

8. Τὸ Λαογρ. Ἀρχεῖον ἐφιλοξένησε κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐπὶ μακρότερον χρόνον πρὸς μελέτην 3 ξένους λαογράφους καὶ ἕνα μουσικὸν ἐκ Κύπρου.

Β') 1. Καὶ κατὰ τὸ 1964 συνεχίσθη ὁμοίως τὸ συλλεκτικὸν ἔργον τοῦ Λ.Α. Οὕτω περιῆλθον εἰς τοῦτο 147 χειρόγραφοι συλλογαὶ λαογραφικῆς ὕλης ἐκ σελίδων ἐν συνόλῳ 10.260. Ἐκ τούτων 124 ἀπεστάλησαν ὑπὸ Δημοδιδασκάλων, ἤτοι 66 ἐκ Κρήτης διὰ τῆς φροντίδος τοῦ Γεν. Ἐπιθεωρητοῦ Στοιχ. Ἐκπαιδεύσεως κ. Παν. Νέζη, 8 ὑπ' ἄλλων ἐνδιαφερομένων διὰ τὴν λαογραφίαν καὶ ἕτεραι 8 ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Ἀρχείου ἐξ εἰδικῶν λαογραφικῶν ἀποστολῶν αὐτοῦ. Τέλος κατετέθησαν ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου Γ. Κ. Σπυριδάκη 7 συλλογαί, προερχόμεναι ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκτελουμένης εἰδικῆς λαογραφικῆς ἐρεύνης μετὰ τῶν βοηθῶν του φιλολόγων, ἤτοι τῆς Ἄννης Παπαμιχαὴλ μέχρι τέλους Ἰουνίου καὶ τοῦ Γεωργ. Αἰκατερινίδου, συνεχίσαντος τὴν ἐργασίαν ταύτην, διὰ τῆς οἰκονομικῆς χορηγίας τοῦ Βασιλικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν.

2. Εἰς τὸ τμῆμα τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς Συλλογῆς εἰσήχθησαν ἐπὶ ταινιῶν μαγνητοφώνου 2.641 ἠχογραφήσεις δημώδους μουσικῆς, ἤτοι ἐκ τῶν ἐρευνητικῶν ἀποστολῶν τοῦ προσωπικοῦ 1.044, ἐκ τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος, ὡς ἄνω, διὰ τοῦ Βασιλ. Ἱδρύματος Ἐρευνῶν 1.127, ἐκ τῆς συλλογῆς τῆς ἀμερικανίδος σπουδαστρίας Ellen Frye 158 καὶ ἐκ παραχωρήσεως τῆς Ἑταιρείας Εὐβοϊκῶν Σπουδῶν 312.

3. Κατὰ τὴν περίοδον τῶν θερινῶν διακοπῶν ἐξετέλεσαν λαογραφικὰς ἐρεύνας

1-6-1965

ἐκ τοῦ προσωπικοῦ 1) ὁ Διευθυντὴς κ. Γ. Κ. Σπυριδάκης εἰς Χανιὰ Κρήτης, ἐπὶ 13 ἡμέρας, ἐρευνήσας καὶ περιγράψας 41 χειρογράφους συλλογὰς λαογραφικοῦ περιεχομένου εἰς τὸ Ἀρχεῖον Παύλου Βλαστοῦ ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχείῳ Κρήτης. Τὸ λαογραφικὸν ἀρχεῖον τοῦτο, καταρτισθὲν κυρίως κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, περιλαμβάνει ποικίλην λαογραφικὴν ὕλην εἰς περίπου 26.000 σελίδας, τῆς ὁποίας δέον νὰ ἀποκτήσῃ ἀντίγραφον τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον. Ὁ ἴδιος κ. Γ. Κ. Σπυριδάκης ἐμελέτησε καὶ ἐκινηματογράφησεν ἐν Καλύμνῳ, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ κ. Γεωργ. Αἰκατερινίδου, διάφορα ἔθιμα, μεθ' ὧν κυρίως τὰ τῆς σπογγαλιείας· 2) ὁ μουσ. Σπ. Περιστέρης ἐξετέλεσε λαογραφικὴν ἔρευναν μὲ μουσικολογικὸν κυρίως χαρακτῆρα εἰς τὴν περιοχὴν Φωκίδος ἐπὶ 22 ἡμέρας· 3) ὁ συντ. Κ. Ρωμαῖος ἐξετέλεσε λαογραφικὴν ἀποστολὴν εἰς Κυνουρίαν ἐπὶ 10 ἡμέρας· 4) ὁ συντ. Στέφ. Ἥμελλος ὁμοίως εἰς Σάμον ἐπὶ 30 ἡμέρας· 5) ὁ ἔκτ. μουσ. Στ. Καρακάσης μουσικὴν κυρίως ἀποστολὴν εἰς ἐπαρχίαν Πυλίας καὶ Κορώνης ἐπὶ 30 ἡμέρας· 6) ἡ συντ. Ἄννα Παπαμιχαὴλ λαογραφικὴν καὶ μουσικὴν συλλογὴν εἰς τὰς νήσους Χάλκην καὶ Νίσυρον ἐπὶ 30 ἡμέρας καὶ 7) ὁ ἔκτ. συντ. Ἀγγ. Δευτεραῖος εἰς τὴν περιοχὴν Φλωρίνης ἐπὶ 30 ἡμέρας.

Οἱ διὰ τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τοῦ Βασ. Ἱδρύμ. Ἐρευνῶν ἐργασθέντες φιλόλογοι Ἄννα Παπαμιχαὴλ καὶ Γεώργ. Αἰκατερινίδης ἐμελέτησαν: ἡ πρώτη ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου - 7 Ἰουλίου, ὁπότε διωρίσθη συντάκτης τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου, τοὺς συνοικισμοὺς Χιλιομόδι καὶ Ἁγιονόρι Κορινθίας, ὁ δὲ Γ. Αἰκατερινίδης περιοχὰς τοῦ νομοῦ Δράμας (2 ἀποστολαί), τῆς Δυτικῆς Κρήτης (νομοῦ Χανίων) (2 ἀποστολαί), τοῦ νομοῦ Ἡρακλείου, τέλος δὲ εἰδικὰ θέματα διὰ κινηματογραφήσεως εἰς Κάλυμνον καὶ Μεσολόγγιον.

4. Εἰς τὸ καταρτιζόμενον Ἀρχεῖον Λαογραφικῶν θεμάτων ἐπὶ κινηματογραφικῶν ταινιῶν ἀπετυπώθησαν διὰ φροντίδος τοῦ Διευθυντοῦ Γ. Κ. Σπυριδάκη, τῇ βοηθείᾳ τοῦ συνεργάτου του Γ. Αἰκατερινίδου, 10 λαϊκοὶ χοροὶ καὶ 14 λαογραφικὰ θέματα σχετικὰ πρὸς τὸν φυσικόν, τὸν κοινωνικὸν καὶ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ λαοῦ.

5. Ἐκ τῆς ἐκτελεσθείσης εἰς τὸ Λ.Α. ἄλλης ἐπιστημονικῆς ἐργασίας σημειοῦται ἡ ὑπὸ τῶν γραφέων ἀποδελτίωσις ποικίλης ὕλης ἐκ 39 χειρογράφων συλλογῶν, τῆς ὁποίας μέρος κατετάχθη ἀρχειακῶς, μετὰ σχετικὴν ἐπεξεργασίαν, ὑπὸ τῶν συντακτῶν ἤτοι 1238 ᾀσμάτων, 861 δημωδῶν παραδόσεων καὶ ἄλλης ποικίλης ὕλης εἰς 4888 δελτία. Εἰς τὸ Μουσικὸν τμῆμα τοῦ Ἀρχείου διεξήχθησαν ἐργασίαι ἀρχειακῆς φύσεως, πρὸς δὲ ἐγένοντο καὶ 84 καταγραφαὶ μουσικῆς ἐκ ταινιῶν τοῦ μαγνητοφώνου εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφήν. Συνεχίσθη ἐπίσης ἡ ἐκτύπωσις τῆς Μουσικῆς Ἐκλογῆς, ἐκτυπωθέντος τοῦ μεγαλυτέρου αὐτῆς μέρους, ὡς ἐπίσης καὶ τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Ἀρχείου, τῶν ἐτῶν 1962 καὶ 1963 εἰς διπλοῦν τόμον. Ἤρχισε δ' ἔτι ἡ δημοσίευσις εἰς δευτέραν ἔκδοσιν, ἀνατεθεωρημένην, τοῦ ἀπὸ πολλοῦ ἐξηντλημένου δημοσιεύματος τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου: Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Μέρ. Α' ὑπὸ Στίλπ. Κυριακίδου.

6. Ἡ εἰδικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου ἐπλουτίσθη διὰ 238 τόμων περιοδικῶν, βιβλίων καὶ φυλλαδίων δι' ἀγορᾶς, δωρεῶν καὶ ἀνταλλαγῆς τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Ἀρχείου.

7. Εἰς τὴν Μουσειακὴν Συλλογὴν εἰσήχθησαν 48 νέα ἀντικείμενα τοῦ βίου καὶ τῆς τέχνης τοῦ λαοῦ ἐκ διαφόρων τόπων (Καρδίτσης, Μεγάρων, Ἠπείρου, Φλωρίνης, Σάμου, Μεθώνης, Νισύρου-Χανίων). Ἐκ τούτων 27 προέρχονται ἐξ ἀγορᾶς, τὰ δὲ ὑπόλοιπα ἐκ δωρεῶν.

8. Τὸ Λαογρ. Ἀρχεῖον, Ἰνστιτοῦτον εὐρύτατα γνωστὸν καὶ ἔξω τῆς Ἑλλάδος,

προσφέρει ἐπιστημονικὰς ὑπηρεσίας, πλὴν τῶν Ἑλλήνων τῶν ἀσχολουμένων περὶ τὸν λαϊκὸν ἐκ παραδόσεως πολιτισμόν, καὶ εἰς ξένα ὁμοειδῆ Ἱδρύματα καὶ εἰς εἰδικοὺς ἐπιστήμονας. Κατὰ τὸ λῆγον ἔτος 1964 ἐφιλοξένησεν ἐπὶ ἀρκετὸν διάστημα χρόνου 2 ἀλλοδαπούς, οἵτινες ἀσχολοῦνται εἰς τὴν συγγραφὴν ἐναισίμων διατριβῶν ἐπὶ θεμάτων τῆς δημώδους ἑλληνικῆς παραδόσεως, ἤτοι μίαν ἀμερικανίδα, καθ' ὅλον τὸ ἔτος, ἀσχολουμένην εἰς τὴν δημώδη μουσικήν, καὶ τελευταίως φιλόλογον ἐκ Παρισίων. Παρὰ τούτους 32 ἔτι ἄλλοι ἐπεσκέφθησαν τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον.

9. Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου κ. Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης ὡς καὶ οἱ συντάκται κ. Δημ. Οἰκονομίδης καὶ Κ. Ρωμαῖος μετέσχον τοῦ συγκροτηθέντος ἐν Ἀθήναις ἀπὸ 1 - 6 Σεπτεμβρίου Διεθνοῦς Συνεδρίου τῶν Ἐρευνητῶν τῶν λαϊκῶν διηγήσεων, προβάντες καὶ εἰς ἐπιστημονικὰς ἀνακοινώσεις.

γ') Τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν (1964).

Κατὰ τὸ ἔτος 1964 ἀπεχώρησε τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, κατ' ἐφαρμογὴν τοῦ Νόμου περὶ 35ετίας, ὁ τέως διευθυντὴς αὐτοῦ κ. Ἰωάννης Καλλέρης. Τὴν προσωρινὴν καὶ μέχρι ὁριστικῆς πληρώσεως τῆς κενωθείσης θέσεως διεύθυνσιν τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ἀνέλαβεν ὁ ἐκ τῶν συντακτῶν αὐτοῦ κ. Ἰωάννης Ποῦλος. Νέος συντάκτης τοῦ Λεξικοῦ διωρίσθη κατ' Ἰούλιον τοῦ ἔτους τούτου ὁ φιλόλογος κ. Εὐάγγελος Ροῦσσος.

Αἱ ἐργασίαι τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ συνεχίσθησαν κανονικῶς καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1964.

Ἐξηκολούθησεν ἐντατικῶς ἡ σύνταξις, ἀνασύνταξις καὶ συμπλήρωσις τῶν ἀπὸ τοῦ *γ* καὶ *δ* ἀρχομένων σειρῶν *(γδορὰ - διώχνω)*. Προωθήθη ὡσαύτως ἱκανοποιητικῶς ἡ τελικὴ σύνταξις τῶν ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἄρθρων, ὥστε ἡ ἀρξαμένη ἐκτύπωσις τοῦ δευτέρου τεύχους τοῦ Δ' τόμου τοῦ Λεξικοῦ νὰ συνεχισθῇ κανονικῶς. Τοῦ τεύχους τούτου ἐξετυπώθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1964 πέντε τυπογραφικὰ φύλλα, περιλαμβάνοντα τὰ ἄρθρα *γαρδαλώνω - γδέρνω*.

Διὰ τῆς γενομένης ἐξ ἄλλου ἀποδελτιώσεως γλωσσικοῦ ὑλικοῦ ἐκ χειρογράφων, περιοδικῶν καὶ ἄλλων γλωσσικοῦ περιεχομένου βιβλίων (σύνολον 3.000 σελίδες περίπου) ἐπλουτίσθη τὸ ἀρχεῖον τοῦ Λεξικοῦ μὲ ἄφθονον καὶ πολύτιμον ἰδιωματικὸν γλωσσικὸν ὑλικόν. Τὸ νέον τοῦτο γλωσσικὸν ὑλικόν, λημματογραφηθὲν ἐξ ὁλοκλήρου, ἐταξινομήθη εἰς τὸ ἀρχεῖον, ὥστε νὰ εἶναι πρόσφορον εἰς τὴν σύνταξιν τῶν περαιτέρω ἄρθρων καὶ τὴν ἐν γένει ἐπιστημονικὴν ἔρευναν.

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦ θέρους τοῦ 1964, 7 συντάκται τοῦ Λεξικοῦ ἀπεστάλησαν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν πρὸς συλλογὴν γλωσσικοῦ ὑλικοῦ ἐκ διαφόρων περιφερειῶν: 1) ὁ κ. Ἰωάννης Ποῦλος ἐκ τῆς περιφερείας Τροιζηνίας, 2) ὁ κ. Ἀθανάσιος Κωστάκης ἐκ τῆς περιφερείας Ἀστακοῦ καὶ τῶν παρακειμένων νησίδων Καστοῦ καὶ Καλάμου, 3) ὁ κ. Σταῦρος Μάνεσης ἐκ τῶν νήσων Κέας, Κύθνου καὶ Μήλου, 4) ὁ κ. Νικόλαος Κοντοσόπουλος ἐκ τῆς νήσου Λήμνου, 5) ὁ κ. Δημήτριος Κρεκούκιας ἐκ τῆς νήσου Σαμοθρᾴκης, 6) ὁ κ. Δικαῖος Βαγιακάκος ἐκ τοῦ ἑλληνοφώνου χωρίου Καργκέζε τῆς Κορσικῆς καὶ 7) ὁ κ. Ἀναστάσιος Καραναστάσης ἐκ τῶν ἐπίσης ἑλληνοφώνων περιοχῶν Ἀπουλίας καὶ Καλαβρίας τῆς Κάτω Ἰταλίας. Διὰ τῶν ἀποστολῶν τούτων συνελέχθη πολύτιμον καὶ πλούσιον γλωσσικὸν ὑλικόν, ἐκ 3.500 περίπου σελίδων. Ἀξίζει νὰ τονισθῇ ἡ ἀνεκτίμητος πράγματι συμβολὴ εἰς τὴν πληρεστέραν ἐμφάνισιν τοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἀποστολῶν τούτων, ἰδιαιτέρως δὲ τῶν ἀφορωσῶν εἰς τὴν διάσωσιν καὶ ἀποθησαύρισιν γλωσσικοῦ ὑλικοῦ ἰδιωμάτων τεινόντων εἰς πλήρη ἐξαφάνισιν, ὡς τὰ τῶν ἑλληνοφώνων περιοχῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ Κορσικῆς.

Ἡ μικρὰ ἀλλὰ πολύτιμος βιβλιοθήκη τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ἐπλουτίσθη κατὰ τὸ ἔτος 1964 δι' ἀγορᾶς σημαντικοῦ ἀριθμοῦ βιβλίων χρησίμων εἰς τὸ ἐν αὐτῷ ἐπιτελούμενον ἔργον. Ἡ ἐκ δραχμῶν 50 000 διατεθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πίστωσις διετέθη ἐξ ὁλοκλήρου, ἀγορασθέντων, πρωτοβουλίᾳ τοῦ Προέδρου τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἰωάννου Καλιτσουνάκη, 315 τόμων ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων. Ἠγοράσθησαν ἐπίσης 9 τόμοι διαφόρων Λεξικῶν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἄλλων ξένων γλωσσῶν, ὡς καὶ 11 τόμοι τῶν ἐτῶν 1951 - 1963 τῆς σειρᾶς τοῦ περιοδικοῦ «Glotta». Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Λεξικοῦ ἀπέκτησεν ἐπίσης ἐκ διαφόρων δωρεῶν 21 τόμους Λεξικῶν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ ξένων γλωσσῶν, 40 τόμους βιβλίων καὶ 10 τόμους περιοδικῶν ποικίλου περιεχομένου.

Ὁ τεχνικὸς τέλος ἐξοπλισμὸς τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ συνεπληρώθη δι' ἀγορᾶς 3 εἰσέτι μαγνητοφώνων, 50 ταινιῶν μαγνητοφωνήσεως ὡς καὶ ἰσαρίθμων συσκευῶν μπαταρίας.

δ') Τὸ Ἀρχεῖον Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου (1964).

Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος 1964 τὸ εἰς τὸ Ἀρχεῖον ἐργασθὲν προσωπικὸν παρέμεινε καὶ πάλιν ἐλλιπές, περιορισθὲν εἰς τὸν διευθυντὴν κ. Μενέλαον Τουρτόγλου καὶ τὸν γραφέα, μὴ κατορθωθείσης τῆς πληρώσεως τῶν δύο κενῶν θέσεων συντακτῶν ἐλλείψει πιστώσεων.

Παρὰ τὸ ὀλιγάριθμον ὅμως τοῦ προσωπικοῦ συνεχίσθη λίαν ἱκανοποιητικῶς ἡ ἔρευνα καὶ ἡ ἀποδελτίωσις τῶν νομικῶν ἐθίμων τῶν περιεχομένων εἰς τὰ ἀντίγραφα τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων, ἅτινα ἀπεστάλησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης. Οὕτως ἀπεδελτιώθησαν πλέον τῶν ἑξακοσίων τοιούτων δικαστικῶν ἀποφάσεων.

Παραλλήλως ἐξηκολούθησε καὶ ἡ ἔρευνα ἀξιολόγων νομικῶν ἐγγράφων τῆς Τουρκοκρατίας. Οὕτως ἀντεγράφησαν, ἰδίᾳ ἐκ νοταριακῶν κωδίκων τῶν Κυκλάδων, πεντακόσια ἔγγραφα τῆς ἐν λόγῳ ἐποχῆς ἐκ τῶν ὁποίων καὶ πλεῖσται δικαστικαὶ ἀποφάσεις.

Τέλος εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἀρχείου εἰσήχθησαν τριάκοντα δύο νέοι τόμοι καὶ ἀνάτυπα μελετῶν.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ (ΒΙΕ) (1964)

Προσωπικόν: Τοῦτο ἀπηρτίσθη ἐκ τῶν ἐρευνητῶν καὶ βοηθῶν ἐρεύνης: Ἀθανασίου Κομίνη, Ἐλισάβετ Ζαχαριάδου, Νικολάου Οἰκονομίδου, Μαρίας Νυσταζοπούλου, Παναγιώτου Νικολοπούλου καὶ Ἐρασμίας Σιγάλα - Βρανούση.

Χρηστικὰ ἔργα πρακτικῆς σημασίας: Καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο αἱ Βυζαντιναὶ συλλογαὶ ἐπλουτίσθησαν διὰ νέων ἀποκτημάτων: κειμένων φιλολογικῶν καὶ διπλωματικῶν, ἔργων χρηστικῶν, λεξικῶν, βιβλιογραφικῶν δελτίων, καταλόγων χειρογράφων κλπ., συνθετικῶν ἐγχειριδίων, ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν, σπανίων ἐντύπων κλπ. Ἐν

τῷ γενικωτέρῳ τούτῳ προγράμματι ἰδιαιτέραν κατεβάλομεν φροντίδα διὰ τὸν ἐμπλουτισμὸν τῶν συλλογῶν εἰς παλαιότερα καὶ νεώτερα δημοσιεύματα ἐκ Ρωσίας καὶ ἐκ τῶν ἄλλων Σλαβικῶν χωρῶν. Τούτων ἀναφέρομεν τὴν ἐν μικροταινίᾳ ἀπόκτησιν ὁλοκλήρου τῆς ἐκ τόμων τριάκοντα δύο (1844 - 1911) σειρᾶς τοῦ σπανιωτάτου Ρωσικοῦ περιοδικοῦ «Πραγματεῖαι τῆς ἐν Ὀδησσῷ Ἑταιρείας Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιοτήτων» (Zapiski Odeskago Obscestva Istorii i Drevnostej). Τὰ ἐνδιαφέροντα τὸ ἡμέτερον Κέντρον περιοδικὰ εἰσήχθησαν ἐν τῷ προγράμματι τῆς συγκροτήσεως Βιβλιοθήκης Περιοδικῶν. Διὰ πάντα ταῦτα εἰργάσθη ἡ Μαρία Νυσταζοπούλου.

Ὁ Παναγιώτης Νικολόπουλος συνεχίζει τὴν ἀπὸ τριετίας ἀρξαμένην ἐργασίαν ἐνημερώσεως τῆς νεωτέρας βιβλιογραφίας, τῆς ἀναφερομένης εἰς τοὺς παπύρους, τὰ χειρόγραφα, τὰ ἔγγραφα καὶ τὰ λοιπὰ γραπτὰ μνημεῖα (ἐπὶ τῇ βάσει τῆς βιβλιογραφίας τῆς Byzantinische Zeitschrift, δεύτερον ἑξάμηνον τοῦ 1963 καὶ πρῶτον ἑξάμηνον τοῦ 1964).

Ὁ Ἀθανάσιος Κομίνης ἠσχολήθη ἰδιαιτέρως περὶ τὴν ἀρχειοθέτησιν τῶν μικροταινιῶν τῆς Πάτμου, ταξινομήσας τὸ ὑλικὸν τοῦ θέρους 1964, ὡς καὶ περὶ τὰς ἀνταλλαγὰς καὶ τὰς παραγγελίας μικροταινιῶν. Ἐξ ἄλλου ὁ Παναγιώτης Νικολόπουλος ἐταξινόμησε καὶ κατέγραψε τὰς μικροφωτογραφίας τῶν ἀποστολῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους.

Παλαιογραφικαὶ ἔρευναι ἐν Πάτμῳ: Αἱ ἐν Πάτμῳ παλαιογραφικαὶ ἔρευναι προήχθησαν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος λίαν ἱκανοποιητικῶς. Τῆς πέμπτης ταύτης ἀποστολῆς μετέσχον οἱ συνεργάται τοῦ Κέντρου Ἀθανάσιος Κομίνης (ἀπὸ 6 Ἰουλίου μέχρι 31 Αὐγούστου), ἡ Ἐρασμία Σιγάλα - Βρανούση (ἀπὸ 6 μέχρις 20 Ἰουλίου) καὶ ἡ Μαρία Νυσταζοπούλου (ἀπὸ 17 μέχρι 31 Αὐγούστου). Ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, ὁ κ. Δ. Α. Ζακυθηνὸς ἐπεσκέφθη καὶ ἐφέτος τὴν Μονὴν παρηκολούθησε τὴν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν καὶ ἐμελέτησεν ἐπὶ τόπου διάφορα ὀργανωτικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ζητήματα.

Αἱ ἐργασίαι τῆς εἰς Πάτμον ἀποστολῆς συνοψίζονται ὡς ἀκολούθως:

Α΄. Χ ε ι ρ ό γ ρ α φ α: Περὶ ταῦτα ἠσχολήθη ἀποκλειστικῶς ὁ συνεργάτης Ἀθανάσιος Κομίνης, περιγράψας τοὺς ὑπ' ἀριθ. 101 - 127 κώδικας περιέχοντας ἔργα Εὐθυμίου τοῦ Ζιγαβηνοῦ, Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου, Ἡσυχίου πρεσβυτέρου, Θεοδοσίου Ἀλεξανδρείας, Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, Θεοδωρήτου Κύρου, Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου, Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἰωάννου τῆς Κλίμακος καὶ Νικηφόρου Χούμνου.

Ἐξ ἄλλου ἐφωτογραφήθησαν καθ' ὁλοκληρίαν: α΄) οἱ ὑπ' ἀριθ. 101 - 167 κώδικες καὶ β΄) οἱ ὑπ' ἀριθ. 5, 179, 194, 195, 196, 197, 221, 227, 254, 257, 265, 273, 368, 374, 447, 472, 649, 736, 749, 802, 881. Μερικῶς ἐφωτογραφήθησαν οἱ κώδικες ὑπ' ἀριθ. 46, 48, 170, 181, 184, 187, 190, 192, 202, 223, 287, 366, 380, 396, 407, 419, 448, 474, 475, 477, 478, 479, 480, 491, 679, 742, 805, 817, 838, 842, 871. Αἱ πραγματοποιηθεῖσαι εἰς τὰ χειρόγραφα φωτογραφίαι ἀνῆλθον εἰς 27.500 περίπου λήψεις.

Πρὸς τούτοις ἐξετελέσθησαν αἱ ἑξῆς ἐργασίαι: α΄) ἐγένοντο διευκρινήσεις καὶ διακριβώσεις, ἀφορῶσαι εἰς τὸ συγκεντρωθὲν ἐν μικροταινίαις ὑλικόν· β΄) συνετηρήθησαν ἡμικατεστραμμένοι κώδικες· γ΄) ἐγένετο ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ ταύτισις πάντων τῶν λειτουργικῶν εἰληταρίων· δ΄) παρεσχέθη πρὸς τὴν Μονὴν βοήθεια διὰ τὴν μουσειακὴν διευθέτησιν τῶν ἐκθεμάτων τῆς Βιβλιοθήκης.

Κατὰ τὴν ἐν Πάτμῳ διαμονήν του ὁ Ἀθανάσιος Κομίνης περισυνέλεξε, κατέταξε καὶ περιέγραψε προχείρως περὶ τοὺς ἐνενήκοντα νέους, ἀγνώστους καὶ ἀκαταγράφους κώδικας, ἐσχάτως κτηθέντας ὑπὸ τῆς Μονῆς ἐκ προσφορᾶς ἰδιωτῶν.

Ἐπειδή, τὰ χειρόγραφα ταῦτα εἶναι παντάπασιν ἄγνωστα εἰς τοὺς ἐρευνητάς, ἀναμένομεν τὴν ἐπίτομον καὶ προσωρινὴν ἀναγραφὴν αὐτῶν:

Β΄ Ἔ γ γ ρ α φ α: (Μαρία Νυσταζοπούλου, Ἐρασμία Σιγάλα - Βρανούση). Ἡ ἐπὶ τῶν ἐγγράφων ἐρευνητικὴ ἐργασία περιωρίσθη εἰς συμπληρωματικὰς περιγραφάς, παλαιογραφικὰς διακριβώσεις, συμπληρώσεις δυσκόλων μεταγραφῶν τῶν ὑπὸ ἔκδοσιν κειμένων. Εἰδικώτερον ἡ Μαρία Νυσταζοπούλου ἠσχολήθη ἐπὶ τόπου περὶ τὰ ἔγγραφα τῶν δημοσίων λειτουργῶν τοῦ Βυζαντίου, ὡς καὶ περὶ τὰ Ρωσικὰ ἔγγραφα, ἐνῷ ἡ Ἐρασμία Σιγάλα - Βρανούση συνεπλήρωσε καὶ ἐτερμάτισε τὴν μελέτην τοῦ εἰληταρίου τοῦ περιέχοντος ἐν ἀντιγράφῳ τῶν εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς Μονῆς ἀφορώντων ἐγγρά- (βλ. καὶ τὴν ἡμετέραν ἔκθεσιν τοῦ παρελθόντος ἔτους).

Ἐξ ἄλλου ἐφωτογραφήθησαν νῦν τὸ πρῶτον ἅπαντα τὰ Ἑλληνικὰ καὶ Λατινικὰ ἔγγραφα, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν νῆσον Κρήτην (λήψεις ἐν συνόλῳ περίπου 2.500).

Μετὰ τὴν εἰς Πάτμον ἀποστολὴν καὶ κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας οἱ συνεργάται τοῦ Κέντρου ἠσχολήθησαν περὶ τὴν ἐπεξεργασίαν καὶ μελέτην τοῦ ὑλικοῦ. Οὕτως ὁ Ἀθανάσιος Κομίνης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ληφθεισῶν μικροφωτογραφιῶν καὶ τῆς βιβλιογραφίας προήγαγε τὴν σύνταξιν τοῦ νέου καταλόγου τῶν Πατμιακῶν χειρογράφων. Ὁ Νικόλαος Οἰκονομίδης ἠσχολήθη περὶ τὰ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα, μεταγράψας πολλὰ τούτων, συντάξας τὰς διπλωματικὰς περιγραφάς, τὰς περιλήψεις καὶ τὰ ὑπομνήματα, προωθήσας δὲ τὴν προεργασίαν διὰ τὸν σχολιασμὸν αὐτῶν. Ἡ Μαρία Νυσταζοπούλου ἠσχολήθη ἰδιαιτέρως περὶ τὰ ἔγγραφα τῶν δημοσίων λειτουργῶν, ἰδίᾳ δὲ ἐμελέτησε τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὸ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Μιλήτου μετόχιον τοῦ Πύργου, ἐλέγξασα περιλήψεις, διπλωματικὰς περιγραφὰς καὶ ὑπομνήματα, μελετήσασα τὰ χρονολογικά, προσωπογραφικὰ καὶ πραγματικὰ προβλήματα. Ἡ Ἐρασμία Σιγάλα - Βρανούση ἐμελέτησε τὰ αὐτοκρατορικὰ ἔγγραφα, ἰδίᾳ τοῦ ἑνδεκάτου καὶ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, ὡς καὶ πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, προαγαγοῦσα τὴν ἔρευναν τῶν ἐγγράφων τῶν ἀφορώντων εἰς τὸν ἱδρυτὴν τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς ὅσιον Χριστόδουλον καὶ εἰς τὰ ἐν Κῷ μετόχια.

Παλαιογραφικαὶ καὶ ἀρχειακαὶ ἔρευναι ἐν Ἁγίῳ Ὄρει: Καὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος οἱ συνεργάται Νικόλαος Οἰκονομίδης καὶ Παναγιώτης Νικολόπουλος ἀνέλαβον τὴν ἐτησίαν εἰς Ἅγιον Ὄρος ἀποστολήν, διαρκέσασαν ἀπὸ τῆς 5 μέχρι τῆς 22 Ἰουλίου. Αἱ ἐρευνητικαὶ αὗται ἐργασίαι περιωρίσθησαν εἰς τὴν Μονὴν Διονυσίου καὶ ἀπέβλεψαν εἰς τὴν συμπλήρωσιν καὶ τὴν προαγωγὴν τῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐκτελεσθεισῶν.

Α΄. Χ ε ι ρ ό γ ρ α φ α: Ἐμελετήθησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν μερικῶς ἢ ὁλικῶς εἴκοσι καὶ εἷς κώδικες τῆς Μονῆς, ἀνήκοντες εἰς τοὺς αἰῶνας ἀπὸ τοῦ ἑνδεκάτου μέχρι τοῦ δεκάτου ὀγδόου. Τὸ περιεχόμενον τῶν χειρογράφων τούτων εἶναι ποικίλον: ἔργα Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Νικολάου τοῦ Καβάσιλα, στιχουργήματα διάφορα, μουσικὰ κλπ. Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἐκ χειρογράφων εἰς μικροταινίας λήψεων ἀνῆλθεν εἰς 700 περίπου.

Β΄. Ἔ γ γ ρ α φ α: Κατὰ τὴν θερινὴν ἀποστολὴν προήχθη ἡ ταξινόμησις τοῦ Ἀρχείου τῆς Μονῆς. Οὕτως ἠρευνήθη τὸ νεώτερον ἀρχεῖον, περιλαμβάνον ἔγγραφα ὑπὲρ τὰς δέκα χιλιάδας ἀπὸ τοῦ δεκάτου ὀγδόου μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, ταξινομηθὲν δὲ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἐτοποθετήθη εἰς μεταλλικὴν ἀρχειοθήκην, εἰδικῶς ἀγορασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Βασιλικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν. Τῇ ὑποδείξει τοῦ καθηγουμένου κυρίου Γαβριὴλ ἀνευρέθησαν δέκα καὶ πέντε νέα ἔγγραφα τῆς πρὸ τοῦ 1700 περιόδου, ἐξ ὧν δύο Βυζαντινῆς ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα περιεγράφησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν. Ὡσαύτως ἐφωτογραφήθησαν καὶ περιεγράφησαν ἐκ τῶν Τουρκικῶν ἐγγράφων πάντα τὰ πρὸ τοῦ ἔτους 1591 - 1592 (τὰ πρὸ τοῦ ἔτους Ἐγείρας 1000). Ἡ ἐπιλογὴ

τούτων κατέστη δυνατὴ διὰ τῆς εὐγενῶς προσενεχθείσης συνεργασίας τοῦ παρατυχόντος Οὐγγρικῆς καταγωγῆς Βρεττανοῦ ἀνατολιστοῦ Gabor Schabert.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φωτογραφιῶν καὶ τῶν ἐπὶ τόπου ληφθέντων σημειωμάτων οἱ εἰρημένοι συνεργάται τοῦ Κέντρου συνέταξαν α΄) Γενικὸν εὑρετήριον τοῦ Ἀρχείου τῆς Μονῆς καὶ β΄) ἀναλυτικὸν κατάλογον τῶν πρὸ τοῦ 1700 Ἑλληνικῶν ἐγγράφων (ὁ Ν. Οἰκονομίδης κατήρτισε τὸν κατάλογον τῶν ἐγγράφων ἀπὸ τοῦ 1056 μέχρι τοῦ 1504, ὁ δὲ Π. Νικολόπουλος τὸν κατάλογον τῶν μεταγενεστέρων). Ὁ κατάλογος οὗτος περιέχει δι' ἕκαστον ἔγγραφον συνοπτικὴν περιγραφήν, χαρακτηρισμόν, περίληψιν, χρονολογίαν, Incipit καὶ ἐνδεχομένως ἀναγραφὴν τῶν ἐκδόσεων. Ἀποτελεῖται ἐκ σελίδων δακτυλογραφημένων ἑκατὸν ὀγδοήκοντα καὶ ἐστάλη ἤδη ἐν ἀντιγράφῳ πρὸς τὴν Μονήν, θὰ ἐκδοθῇ δὲ προσεχῶς.

Βυζαντινὴ χρονογραφία: Καὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος προήχθησαν ἱκανοποιητικῶς αἱ ἐργασίαι τῆς Βυζαντινῆς Χρονογραφίας. Περὶ τῆς πορείας τοῦ ἔργου καταχωρίζομεν καίριά τινα στοιχεῖα:

α΄) Ὁλοκληρώθη ἡ ἀποδελτίωσις τοῦ Aurelius Prudentius Clemens καὶ προήχθη ἡ ἀποδελτίωσις τοῦ Liber Pontificalis (Π. Νικολόπουλος).

β΄) Ἀπεδελτιώθησαν μερικῶς οἱ συγγραφεῖς Ζώσιμος, Σωζομενός, Ἰωάννης Ἀντιοχεύς, Εὐνάπιος, Σωκράτης, Θεοδώρητος καὶ τὸ Πασχάλιον Χρονικὸν (Π. Νικολόπουλος).

γ΄) Ἐμελετήθησαν καὶ ἀπεδελτιώθησαν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ Βυζάντιον, τὸν Εὔξεινον Πόντον, τοὺς λαοὺς τοῦ Καυκάσου καὶ τὴν Ρωσίαν οἱ Ἄραβες συγγραφεῖς Ibn-Khordadhbeh, Ibn-Rusteh, Ibn-Fadlan, Masudi καὶ τὸ ἔργον Hudud Al-Alam (Μαρία Νυσταζοπούλου).

δ΄) Προήχθη ἡ ἔρευνα τῶν πηγῶν καὶ ἐμελετήθησαν τὰ χρονολογικὰ προβλήματα τῆς Βασιλείας τοῦ Μαυρικίου (582-602) (Μαρία Νυσταζοπούλου).

ε΄) Συνεπληρώθη ἡ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωσις, ἀποδελτιωθείσης, πλὴν τῶν ἄλλων τῆς Introduction à la Bibliographie du monde Musulman (μετὰ προσθηκῶν ὑπὸ Claude Cahen) τοῦ J. Sauvaget, ἐν Παρισίοις, 1961 (Ἐρασμία Σιγάλα-Βρανούση).

ϛ΄) Ἐκ τῆς Chronographia Islamica τοῦ L. Caetani (ἐν Ρώμῃ, 1912) ἀπεδελτιώθησαν τὰ εἰς τὰ Ἀραβοβυζαντινὰς συγκρούσεις τῶν ἐτῶν 629-638 ἀφορῶντα λήμματα (Ἐρασμία Σιγάλα-Βρανούση).

ζ΄) Χρονολογικὰ θέματα, τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα προήχθη ἐπαρκῶς, ἀπετέλεσαν τὸ ἀντικείμενον εἰδικῶν ἀνακοινώσεων καὶ συζητήσεων. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἐκτίθενται τὰ δέοντα ἐν τῇ ἀμέσως ἑπομένῃ παραγράφῳ.

Ἐπιστημονικαὶ ἀνακοινώσεις καὶ σύμμεικτα: Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος συστηματικώτερον ὠργανώθη ἡ συνεργασία τῶν μελῶν τοῦ Κέντρου. Καθ' ἡμέρας τακτὰς τῆς ἑβδομάδος οἱ συνεργάται ἀνεκοίνουν διατριβάς των, αἱ ὁποῖαι ἐκ τῶν προτέρων ἔχουν κυκλοφορηθῆ, ἐπηκολούθει δὲ συζήτησις καὶ κρίσις. Τὰ θέματα τῶν ἀνακοινώσεων τούτων ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν μεγάλων τομέων τῶν ἡμετέρων ἐρευνῶν: *Βυζαντινὴ Χρονογραφία, Παλαιογραφικαὶ καὶ ἀρχειακαὶ ἔρευναι ἐν Πάτμῳ, Παλαιογραφικαὶ καὶ ἀρχειακαὶ ἔρευναι ἐν Ἁγίῳ Ὄρει.* Τὰς συνεδρίας παρηκολούθουν καὶ νέοι ἐρευνηταί, διδάκτορες ἢ πτυχιοῦχοι, μὴ ἀνήκοντες εἰς τὸ Κέντρον.

Αἱ πλεῖσται τῶν ἐν λόγῳ μελετῶν θὰ περιληφθοῦν εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Σύμμεικτα* παρασκευαζόμενον δημοσίευμα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτύπωσις θὰ ἀρχίσῃ ἐντὸς τοῦ ἔτους 1965. Ἐλπίζεται ὅτι τὰ *Σύμμεικτα,* χωρὶς νὰ λάβουν τὸν χαρακτῆρα αὐστηρῶς περιοδικοῦ δημοσιεύματος, θὰ ἀποβοῦν σὺν τῷ χρόνῳ τὸ ὄργανον τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν.

Ἐν συνεδρίαις ἐμελετήθησαν ὡσαύτως τὰ ὑπὸ ἔκδοσιν διπλωματικὰ κείμενα τοῦ Ἀρχείου τῆς ἐν Πάτμῳ Μονῆς. Ἡ μελέτη αὕτη ἀφεώρα εἰς τὸν παλαιογραφικὸν ἔλεγχον, εἰς τὰς διπλωματικὰς περιγραφάς, εἰς τὸν καταρτισμὸν τῶν περιλήψεων καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ἐγγράφων, εἰς τὴν χρονολόγησιν, τὸν κριτικὸν καὶ πραγματικὸν ὑπομνηματισμὸν αὐτῶν, εἰς τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ὑλικοῦ διὰ τὴν σύνταξιν τῶν πινάκων ὀνομάτων, λέξεων καὶ τεχνικῶν ὅρων.

Ἐπιστημονικὴ δρᾶσις προσωπικοῦ: Ἐκτὸς τῶν γενικῶν τούτων ἔργων, τὰ ὁποῖα ἐπιτελοῦνται διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐργασίας τῶν ἐρευνητῶν, τὰ μέλη τοῦ προσωπικοῦ προήγαγον ἰδίας ἐρεύνας.

ΤΟ Β΄ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΟΝ ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ

Ὁ ἐν Χανίοις «Φιλολογικὸς Σύλλογος Χρυσόστομος», σωματεῖον ἱδρυθὲν τὸ 1898, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ Α΄ Διεθνὲς Κρητολογικὸν Συνέδριον (Ἡράκλειον 1961) ἀνέθηκε τὴν σύγκλησιν καὶ ὀργάνωσιν τοῦ Β΄ Συνεδρίου εἰς Χανιὰ Κρήτης (Ἀπρίλιος 1966), δι' ἀπευθυνθείσης ἐγκυκλίου του πρὸς ἡμετέρους καὶ ξένους ἐπιστήμονας, ἱδρύματα, ἑταιρείας, πανεπιστήμια κλπ. ἀνήγγειλε τὴν πραγματοποίησιν τοῦ συνεδρίου κατὰ τὸ Πάσχα τοῦ 1966 εἰς Χανιά, μὲ κατάληξιν τὸ Ἡράκλειον Κρήτης.

Γενικὸς γραμματεὺς τοῦ συνεδρίου, ὁ ὁποῖος καὶ θὰ προεδρεύσῃ αὐτοῦ, εἶναι ὁ καθηγητὴς κ. Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, γραμματεῖς ὁ ἀρχαιολόγος κ. Νικ. Πλάτων καὶ οἱ καθηγηταὶ κ.κ. Μ. Ἰ. Μανούσακας καὶ Γ. Κ. Σπυριδάκης, μέλη δὲ τῆς ὀργανωτικῆς ἐπιτροπῆς ὁ πρόεδρος τοῦ «Χρυσοστόμου» γυμνασιάρχης κ. Μιχ. Μποτωνάκης καὶ τὰ μέλη τοῦ Δ.Σ. τοῦ σωματείου τούτου κ.κ. Π. Χατζιδάκης καὶ Λεωνίδας Γ. Μανολικάκης.

Τὸ συνέδριον θὰ προσφέρῃ τὰ ἔξοδα διαμονῆς καὶ ἐκδρομῶν ἐν Κρήτῃ, ὡς καὶ τὰ τῆς μεταβάσεως καὶ ἐπιστροφῆς ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς Χανιά.

Τὸ συνέδριον θὰ ἔχῃ μέγα μεσαιωνολογικὸν διαφέρον.

ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ*

Ἄρθρον 1.

Ἱδρύεται ὑπὸ τῶν ὑπογεγραμμένων Σωματεῖον ὑπὸ τὸν τίτλον « Ἑταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν ». Ἕδρα τῆς Ἑταιρείας ὁρίζονται αἱ Ἀθῆναι.

Ἄρθρον 2.

Σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας εἶναι ἡ ἐνίσχυσις τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν ἐν γένει μελετῶν, ἡ ἐκλαΐκευσις τῶν γνώσεων τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν χρόνων καὶ ἡ διέγερσις τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ πρὸς τὴν χιλιετῆ περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ Ἑταιρεία θὰ ἐπιδιώξῃ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σποποῦ της·

α′) Διὰ διαλέξεων ἐκλαϊκευτικῶν ἐπὶ παντὸς θέματος ἀναγομένου εἰς τὴν ἱστορίαν, τὸν βίον, τὰς ἐπιστήμας, τὰς τέχνας καὶ τὸν πολιτισμὸν ἐν γένει τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ Μεσαίωνος.

β′) Δι᾽ ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων.

γ′) Δι᾽ ἐκδόσεως εἰδικοῦ περιοδικοῦ καὶ σχετικῶν δημοσιευμάτων.

δ′) Δι᾽ ἱδρύσεως βιβλιοθήκης περιλαμβανούσης τὰ ἔργα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὸν Μεσαίωνα καὶ

ε′) Διὰ παντὸς ἄλλου τρόπου, τὸν ὁποῖον τὸ Συμβούλιον ἤθελε κρίνει συντελεστικόν.

Ἄρθρον 3.

Ἡ Ἑταιρεία ἀπαρτίζεται ἀπὸ Ἑταίρους τακτικούς, ἀντεπιστέλλοντας καὶ ἐπιτίμους. Καὶ τακτικοὶ μὲν δύνανται νὰ γίνωσιν ἀνεξαρτήτως φύλου οἱ ἐν Ἀθήναις καὶ τοῖς περιχώροις οἰκοῦντες, ὁπωσδήποτε δ᾽ ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὸν σκοπὸν τῆς Ἑταιρείας καὶ προσφερόμενοι νὰ βοηθήσωσιν

---

* Τὸ παρὸν καταστατικόν, ἐγκριθὲν ἐν τῇ ἀρχικῇ του διατυπώσει διὰ τῆς ὑπ᾽ ἀριθ. 3124 τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου 1919 ἀποφάσεως τοῦ Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν, ἀναδημοσιεύεται νῦν μετὰ τῶν τροποποιήσεων τῶν ψηφισθεισῶν κατὰ τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν τῶν ἑταίρων τῆς 19ης Φεβρουαρίου 1928 καὶ ἐγκριθεισῶν διὰ τῆς ὑπ᾽ ἀριθ. 3289 τῆς 9ης Μαΐου 1928 ἀποφάσεως τοῦ Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν.

αὐτόν· οὗτοι προτείνονται ὑπὸ δύο τακτικῶν Ἑταίρων καὶ ψηφίζονται ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου διὰ πλειοψηφίας. Ἀντεπιστέλλοντες δὲ οἱ ἔξω τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῶν περιχώρων ἔν τε τῇ ἡμεδαπῇ καὶ τῇ ἀλλοδαπῇ οἰκοῦντες καὶ ἐπ᾽ ἴσης ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ τῆς Ἑταιρείας ἐνδιαφερόμενοι καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ συμβάλλοντες· καὶ οὗτοι προτείνονται καὶ ψηφίζονται καθ᾽ ὃν τρόπον καὶ οἱ τακτικοὶ καὶ ἔχουσι τὰ αὐτὰ πρὸς τούτους δικαιώματα καὶ καθήκοντα.

Οἱ τακτικοὶ Ἑταῖροι μετοικοῦντες ἔξω τῆς περιοχῆς τῶν Ἀθηνῶν μεταγράφονται εἰς τὴν στήλην τῶν ἀντεπιστελλόντων καὶ τἀνάπαλιν.

Ἐπίτιμοι δ᾽ Ἑταῖροι ἀνακηρύσσονται ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου ἡμεδαποὶ καὶ ἀλλοδαποί, ἐξέχοντες εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας.

Ἄρθρον 4.

Πᾶς Ἑταῖρος, μὴ συμμορφούμενος πρὸς διάταξίν τινα τοῦ καταστατικοῦ καὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς Ἑταιρείας ἢ ὁπωσδήποτε ἀντιδρῶν εἰς τὸν σκοπὸν αὐτῆς ἢ μὴ καταβάλλων τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ, διαγράφεται τοῦ καταλόγου τῶν Ἑταίρων, μετὰ προηγουμένην ἠτιολογημένην ἀπόφασιν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, λαμβανομένην ὑπὸ τῶν τριῶν τετάρτων τῆς ὁλομελείας αὐτοῦ.

Οἱ μόνον λόγῳ τῆς μὴ ἐκπληρώσεως τῶν χρηματικῶν αὐτῶν ὑποχρεώσεων διαγραφόμενοι Ἑταῖροι δύνανται νὰ ἐπανέλθωσι, κατόπιν αἰτήσεώς των, δι᾽ ἀποφάσεως τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ἀφοῦ καταβάλωσι τὰ ὀφειλόμενα καὶ νέον δικαίωμα ἐγγραφῆς.

Ἄρθρον 5.

Ἡ Ἑταιρεία διοικεῖται ὑπὸ Συμβουλίου ἐκ δεκαπέντε μελῶν, ἤτοι ἑνὸς Προέδρου, δύο Ἀντιπροέδρων, ἑνὸς Γεν. Γραμματέως, ἑνὸς Εἰδικοῦ Γραμματέως, ἑνὸς Ταμίου, ἑνὸς Ἐφόρου τῆς Βιβλιοθήκης καὶ ὀκτὼ Συμβούλων ἐκλεγομένων ἐν συνόλῳ διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας κατὰ τριετίαν ὑπὸ τῆς Γεν. Συνελεύσεως. Ὁ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ δύναται νὰ ἐκλεγῇ ὑπὸ τῶν Συμβούλων καὶ ἐκτὸς τοῦ Συμβουλίου.

Ἄρθρον 6.

Ὁ Πρόεδρος ἀντιπροσωπεύει τὴν Ἑταιρείαν καθ᾽ ὅλας αὐτῆς τὰς σχέσεις καὶ ἐνώπιον πάσης δικαστικῆς καὶ διοικητικῆς ἀρχῆς, καλεῖ αὐτήν, ὡς καὶ τὸ Δ. Συμβούλιον, εἰς συνεδριάσεις, κηρύσσει τὴν ἔναρξιν καὶ λῆξιν αὐτῶν, δίδει καὶ ἀφαιρεῖ τὸν λόγον, θέτει τὰ ζητήματα εἰς ψηφοφορίαν, ὑπογράφει τὰ ἔγγραφα καὶ τὰ πρακτικά, διατάσσει, κατὰ τὸν προϋπολογισμὸν τῆς Ἑταιρείας ἢ κατὰ τὰς ὑπ᾽ αὐτῆς ψηφισθείσας πιστώσεις, τὰς πληρωμάς, ἐξελέγχει τὸ ταμεῖον καὶ τὸ γραφεῖον καὶ φροντίζει περὶ τῆς πλη-

ρους ἐφαρμογῆς τοῦ καταστατικοῦ. Ἐντὸς δὲ τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου ἑκάστου ἔτους λογοδοτεῖ ἐξ ὀνόματος τοῦ Συμβουλίου ἐνώπιον τῆς Γεν. Συνελεύσεως περὶ τῶν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος πεπραγμένων.

Πέντε Σύμβουλοι δύνανται νὰ ζητήσωσι τὴν πρόσκλησιν συνεδρίας δι' ὡρισμένα θέματα· ὁ πρόεδρος τότε ὑποχρεοῦται νὰ καλέσῃ ἐντὸς ἑβδομάδος.

Τὸν Πρόεδρον κωλυόμενον ἀναπληροῖ ὁ ἕτερος τῶν Ἀντιπροέδρων.

Ἄρθρον 7.

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς συντάσσει καὶ συνυπογράφει μετὰ τοῦ Προέδρου τὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, πάντα τὰ ἔγγραφα τῆς Ἑταιρείας, τηρεῖ μητρῷον τῶν Ἑταίρων, τὰ βιβλία τῶν εἰσερχομένων καὶ ἐξερχομένων ἐγγράφων, τὴν ἀλληλογραφίαν αὐτῆς καὶ φυλάττει τὴν σφραγῖδα. Κωλυόμενος ἀναπληροῦται ὑπὸ τοῦ Εἰδ. Γραμματέως, ἐκτελοῦντος καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Δ. Συμβουλίου ἀνατιθέμενα αὐτῷ καθήκοντα.

Τὰ πρακτικὰ τῶν Γεν. Συνελεύσεων ὑπογράφουσιν ὅλοι οἱ Σύμβουλοι.

Ἄρθρον 8.

Ὁ Ταμίας ἐνεργεῖ πᾶσαν εἴσπραξιν διὰ διπλοτύπων ἀποδείξεων καὶ τὰς πληρωμὰς δι' ἐνταλμάτων τοῦ Προέδρου καὶ τοῦ Γεν. Γραμματέως, κρατεῖ τὰ λογιστικὰ βιβλία καὶ εἶναι προσωπικῶς ὑπεύθυνος διὰ πᾶσαν ἀπώλειαν χρημάτων ἢ πληρωμῶν γενομένων ἄνευ ἐντάλματος.

Εἰς τὸ τέλος ἑκάστου ἔτους δίδει ἔγγραφον λογοδοσίαν περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ταμείου. Τὸν Ταμίαν κωλυόμενον ἀναπληροῖ ἕτερος Σύμβουλος, ὑποδεικνυόμενος ὑπ' αὐτοῦ.

Ἄρθρον 9.

Ὁ Ἔφορος τῆς Βιβλιοθήκης φροντίζει περὶ τῆς διαφυλάξεως καὶ συντηρήσεως τῶν βιβλίων τῆς Ἑταιρείας, τηρεῖ λεπτομερῆ κατάλογον αὐτῶν, διενεργεῖ, κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Δ. Συμβουλίου, ἀγορὰς βιβλίων καὶ μεριμνᾷ περὶ τῆς κανονικῆς λειτουργίας τῆς Βιβλιοθήκης, συμφώνως πρὸς τὸν εἰδικὸν κανονισμὸν τὸν ἐγκεκριμένον ὑπὸ τοῦ Δ. Συμβουλίου.

Ἄρθρον 10.

Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον λογίζεται ἐν ἀπαρτίᾳ, ὅταν κατὰ τὰ συνεδριάσεις αὐτοῦ παρευρίσκωνται ἑπτὰ τοὐλάχιστον τῶν μελῶν του, συμπεριλαμβανομένων ἀπαραιτήτως τοῦ Προέδρου καὶ τοῦ Γραμματέως.

Αἱ ἀποφάσεις τοῦ Δ. Συμβουλίου λαμβάνονται κατὰ πλειοψηφίαν τῶν παρόντων κατὰ τὴν συνεδρίασιν μελῶν αὐτοῦ· ἐν περιπτώσει ἰσοψηφίας νικᾷ ἡ ψῆφος τοῦ Προέδρου ἢ τοῦ προεδρεύοντος.

Ἄρθρον 11.

Ἐκ τῶν Συμβούλων θεωροῦνται παραιτηθέντες ὅσοι ἀπουσιάσωσιν ἐπὶ τρεῖς κατὰ συνέχειαν συνεδριάσεις ἄνευ δικαιολογημένης αἰτίας, γινομένης ἀποδεκτῆς ὑπὸ τοῦ Προέδρου. Ὁ οὕτω παραιτηθεὶς Σύμβουλος ἀντικαθίσταται δι' ἑτέρου ἐκλεγομένου ὑπὸ τοῦ Δ. Συμβουλίου.

Τὸ Δ. Συμβούλιον δύναται νὰ ἱδρύῃ τμήματα τῆς Ἑταιρείας καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν ἐκτὸς τῆς ἕδρας αὐτῆς, κανονίζει δὲ τὴν ἐργασίαν αὐτῶν συμφώνως πρὸς τὸ παρὸν καταστατικὸν καὶ δι' ἰδίων ὀργανισμῶν καὶ διορίζει τοὺς προϊσταμένους αὐτῶν.

Τὸ Δ. Συμβούλιον ἀποφασίζει ἐπὶ τῶν αἰτήσεων τῶν ἐπιθυμούντων νὰ γίνωσι μέλη, ἀποδέχεται δωρεὰς καὶ κληροδοτήματα, συντάσσει τὸν ἀπολογισμὸν τοῦ λήξαντος ἔτους καὶ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ νέου, οὓς ὑποβάλλει εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς Γεν. Συνελεύσεως, καὶ ἐν γένει φροντίζει περὶ τῶν ὑποθέσεων τῆς Ἑταιρείας καὶ ἐκτελεῖ πάσας τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνελεύσεως.

Τὸ Δ. Συμβούλιον δύναται νὰ προσλάβῃ ἐπὶ πληρωμῇ ἐμμίσθους ὑπαλλήλους πρὸς διεκπεραίωσιν τῆς ἐργασίας τῆς Ἑταιρείας.

Ἄρθρον 12.

Κατὰ Φεβρουάριον ἑκάστης τριετίας συγκαλεῖται τακτικὴ συνέλευσις τῶν Ἑταίρων, ἀγγελλομένη πρὸ ὀκτὼ ἡμερῶν διὰ δύο ἡμερησίων Ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων.

Αἱ Συνελεύσεις λογίζονται ἐν ἀπαρτίᾳ, ἐὰν παρίσταται κατ' αὐτὰς τὸ $^1/_4$ τοὐλάχιστον τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν Ἑταίρων τῶν ἐκπληρωσάντων τὰς ὑποχρεώσεις των. Μὴ ἐπιτευχθείσης ἀπαρτίας, οἱ Ἑταῖροι καλοῦνται ἐκ νέου μετὰ δέκα ἡμέρας, ὅτε ἡ συνέλευσις λογίζεται ἐν ἀπαρτίᾳ, ὁσοιδήποτε καὶ ἂν παρευρεθῶσιν. Αἱ ἀποφάσεις τῶν συνελεύσεων λαμβάνονται δι' ἀπολύτου πλειοψηφίας τῶν παρόντων.

Ἄρθρον 13.

Ἐκτὸς τῶν τακτικῶν συνελεύσεων δύναται νὰ συγκληθῶσι καὶ ἔκτακτοι, ἐὰν ζητηθῇ τοῦτο ἐγγράφως παρὰ τοῦ ἑνὸς εἰκοστοῦ τῶν ἐκπληρωσάντων τὰς ὑποχρεώσεις των Ἑταίρων, ὅτε τὰ θέματα δέον νὰ εἶναι ὡρισμένα, ἢ ὁσάκις τὸ Δ. Συμβούλιον θεωρήσῃ τοῦτο ἐπάναγκες.

Ἄρθρον 14.

Κατὰ τὴν τακτικὴν ἐτησίαν συνέλευσιν τὸ Δ. Συμβούλιον ὑποβάλλει τὴν λογοδοσίαν αὐτοῦ καὶ τὸν διαχειριστικὸν ἀπολογισμὸν τοῦ λήξαντος ἔτους, ἡ δὲ συνέλευσις ἐκλέγει τριμελῆ ἐξελεγκτικὴν ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν Ἑταί-

ρων, ἥτις προσλαμβάνουσα, ἐν ἀνάγκῃ, καὶ εἰδικὸν λογιστὴν ἐξελέγχει τὴν διαχείρισιν τοῦ Ταμίου, ὑποβάλλει δὲ δι' ἐκθέσεώς της τὸ ἐξαγόμενον τῆς ἐξελέγξεως εἰς τὴν ἑπομένην συνέλευσιν.

Ἄρθρον 15.

Τὰ ἔσοδα τῆς Ἑταιρείας ἀποτελοῦνται α') ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐγγραφῆς ἐφάπαξ καταβαλλομένου εἰς ποσὸν οὐχὶ κατώτερον τῶν πεντήκοντα δραχμῶν· β') ἐκ τῆς ἑκάστοτε ὁριζομένης ἐτησίας συνδρομῆς τῶν Ἑταίρων· γ') ἐκ τῶν εἰσπράξεων διαλέξεων καὶ ἐκτάκτων μαθημάτων καὶ δ') ἐκ δωρεῶν καὶ κληροδοτημάτων.

Οἱ προσφέροντες ποσὸν ἀπὸ τρισχιλίων μέχρι πεντακισχιλίων δραχμῶν ἀνακηρύσσονται, κατ' ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου, δωρηταί, οἱ δὲ ἀπὸ πεντακισχιλίων μέχρι δεκακισχιλίων δραχμῶν εὐεργέται καὶ οἱ ἄνω τῶν δεκακισχιλίων δραχμῶν μεγάλοι εὐεργέται. Τὰ χρηματικὰ κεφάλαια τῆς Ἑταιρείας, ὅταν ὑπερβαίνωσι τὰς χιλίας δραχμάς, κατατίθενται εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν ἢ ἄλλην ἐγκρινομένην ὑπὸ τοῦ Δ. Συμβουλίου, ἀναλαμβάνονται δὲ ὑπὸ τοῦ Ταμίου διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Ἑταιρείας, κατ' ἀπόφασιν τοῦ Δ. Συμβουλίου.

Ἄρθρον 16.

Ἡ Ἑταιρεία ἔχει σφραγῖδα φέρουσαν διὰ Βυζαντινῶν γραμμάτων τὸν τίτλον αὐτῆς καὶ ἐν μέσῳ τὸν Δικέφαλον ἀετόν.

Ἄρθρον 17.

Ἡ Ἑταιρεία διαλύεται δι' ἀποφάσεως τῶν τριῶν τετάρτων τοὐλάχιστον τῶν ἐκπληρωσάντων ἁπάσας τὰς ὑποχρεώσεις των Ἑταίρων, λαμβανομένης εἰς δύο συνεχεῖς συνεδριάσεις. Οἱ παρόντες Ἑταῖροι πρέπει ν' ἀποτελῶσι τοὐλάχιστον τὸ ἥμισυ τῶν ἐχόντων ψῆφον. Ἐν περιπτώσει διαλύσεως ἡ περιουσία τῆς Ἑταιρείας περιέρχεται εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον.

Ἄρθρον 18.

Τὸ παρὸν καταστατικὸν δύναται νὰ μεταρρυθμισθῇ, ἐκτὸς τοῦ ἄρθρου 2 καὶ τοῦ παρόντος ἄρθρου, δι' ἀποφάσεως τῶν τριῶν τετάρτων τῶν παρόντων εἰς εἰδικὴν συνέλευσιν Ἑταίρων, ἀποτελούντων ὅμως τοὐλάχιστον τὸ $^1/_2$ τῶν ἐχόντων ψῆφον Ἑταίρων.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΜΕΘ' ΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΕΤΑΙ Η ΕΠΕΤΗΡΙΣ

Ἀθηνᾶ, ΞΖ', 1963 - 1964 (Ἀθῆναι).
Ἀνάλεκτα, ἐτησία ἔκδοσις Ἰνστιτούτου Ἀνατολικῶν Σπουδῶν τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας, ἀρ. 13, 1964, Ἀλεξάνδρεια.
Analecta Bollandiana, 82, 1964 (Bruxelles).
Ἀρχεῖον τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου, ΙΖ', 1962· ΙΗ', 1963· ΙΘ', 1964 (Ἀθῆναι).
Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, Ι', 1963· ΙΑ', 1964 (Ἀθῆναι).
Byzantinische Zeitschrift, 57, 1964 (München).
Byzantinoslavica, XXV, 1964 (Prague).
Bollettino della B. Greca di Grottaferrata, n. serie, XVIII, 1963 (Grottaferrata).
Bulletin Analytique de Bibliographie Hellénique, XXII, Année bibliographique 1961, 1964 (Ἀθῆναι).
Dacia, revue d'archéologie et d'histoire ancienne, nouvelle série VII, 1963 (Bucarest).
Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, ΙΖ', 1963 - 1964 (Ἀθῆναι).
Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, περ. Δ', Γ', 1962 - 1963 (Ἀθῆναι).
Dumbarton Oaks Papers, 17, 1963· 18, 1964.
Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ΙΓ' - ΙΔ', 1960 - 1961 (Ἀθῆναι).
Emerita, XXXII, fasc. I, 1964 (Madrid).
Ἐπιστημ. Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ΙΔ', 1963 - 1964 (Ἀθῆναι).
Ἠπειρωτικὴ Ἑστία, 13, 1964 (Ἰωάννινα).
Θεολογία, ΛΓ', 1962· ΛΔ', 1963· ΛΕ', 1964 (Ἀθῆναι).
Θησαυρίσματα, 2, 1963 (Βενετία).
Θρακικά, 36, 1963· 37, 1963, 38, 1964 (Ἀθῆναι).
Irénikon, XXXVII, 1964 (Chevetogne, Belgique).
Jahrbuch der Oesterreichischen Byzantinischen Gesellschaft, XI - XII, 1962 - 1963. XIII, 1964 (Graz - Köln).
Κρητικὰ Χρονικά, ΙΖ', 1, 1963 (Ἡράκλειον).
Κυπριακαὶ Σπουδαί, ΚΖ', 1963· ΚΗ', 1964 (Λευκωσία).
Κυπριακὰ Χρονικά, Γ', 1963 - 1964 (Λευκωσία).
Μικρασιατικὰ Χρονικά, Ι', 1963· ΙΑ', 1964 (Ἀθῆναι).
Nouvelle Revue Théologique, 86, 1964 (Louvain).
Ὁ Ἐρανιστής, Α', 1963 (Ἀθῆναι).
Orientalia Christiana Periodica, XXX, 1964, Roma.
Παρνασσός, περιοδικὸν σύγγραμμα κατὰ τριμηνίαν ἐκδιδόμενον Ε', 1963· ΣΤ', 1964 (Ἀθῆναι).
Ποντιακὴ Ἑστία, ἔτος 13ον, 1962· ἔτος 14ον, 1963 (Θεσσαλονίκη).

Πρακτικὰ τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, 38, 1963 ('Αθῆναι).
Proceedings of the Royal Irish Academy, 63, sect. C, 4 - 7, 1963 - 1964 (Dublin).
Revue des Études Byzantines, XXI, 1963· XXII, 1964 (Paris).
Revue des Études sud - est Européennes, I, 1963 (Bucarest).
Revue Roumaine d'Histoire, III, 1964 (Bucarest).
Scriptorium (Revue internationale des études relatives aux manuscrits), XVIII/1, 1964 (Bruxelles).
Srednie Veka 23, 24, 1963· 25, 26, 1964 (Μόσχα).
Studii (Revistă de Istorie) XVII, 1964 (Bucarest).
Studii şi Cercetări de Istoria Artei (seria Artă Plastică), 11, 1964 (Bucarest).
Studii şi Cercetări de Istorie veche, XV, 1964 (Bucarest).
Vizantijskij Vremennik, XXIII, 1963· XXIV, 1964· XXV, 1964 (Μόσχα).
Zbornik Radova (Recueil de Travaux), t. LX, Institut d'Études Byzantines, N° 8/II, 1964 (Beograd).

ΤΑ ΥΠΟ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1963 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ

Φίλοι 'Εταῖροι,

Μετὰ πλείστης χαρᾶς ἐπαναβλέπομεν 'Υμᾶς, ἀφ' ἧς τὴν 23ην 'Ιουνίου 1963 συνεκλήθη ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῆς 'Εταιρείας ἡμῶν. Τοῦτο δὲ διότι κατὰ τὴν σημερινὴν ἡμέραν, ἐκθέτοντες τὰ ἀπὸ ἔτους Πεπραγμένα, εὑρισκόμεθα εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νὰ καταστήσωμεν 'Υμᾶς κοινωνοὺς τῶν προόδων τῆς 'Εταιρείας.

Καὶ πρῶτον *τὸ περιοδικόν*. Τὴν 15ην Νοεμβρίου 1963 ἀπετυπώθη καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐκυκλοφορήθη ὁ ΛΒ' (1963) τόμος τῆς 'Επετηρίδος ἡμῶν ἐκ φύλλων 37,5 ἀφιερωμένος εἰς τὴν χιλιετηρίδα τοῦ 'Αγίου "Ορους. Πάντας τοὺς συνεργασθέντας εἰς τὸν μνημειώδη αὐτὸν τόμον εὐχαριστοῦμεν θερμῶς. Εὐθὺς ἀμέσως ἤρχισεν ἡ ἐκτύπωσις τοῦ τόμου ΛΓ' (1964) οὗ ἤδη ἐτυπώθησαν 5 τυπογραφικά. 'Ελπίζομεν δ' ὅτι οὗτος θὰ εἶναι ἕτοιμος περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑπομένου ἔτους 1965.

Διαλέξεις: 'Η 'Εταιρεία ἡμῶν ἐξηκολούθησεν ἐντάσσουσα τοὺς ὁμιλητὰς αὐτῆς εἰς τὴν σειρὰν τῶν μαθημάτων τοῦ Λαϊκοῦ Πανεπιστημίου τῆς 'Εταιρείας τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ. Εἰδικῶς δὲ τὴν 29ην Μαΐου 1963 ἐτέλεσε μετὰ τῆς αὐτῆς 'Εταιρείας μνημόσυνον Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ πεσόντων κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Πόλεως, ὁμιλήσαντος τοῦ Γεν. Γραμματέως, ἐνώπιον μεγάλου ἀκροατηρίου καὶ ἐν μέσῳ θερμῶν ἐκδηλώσεων.

Κτήριον - Γραφεῖα: Διερρυθμίσθη ὁ χῶρος τοῦ ἀκινήτου ἡμῶν ('Αριστείδου 8) ἑνωθέντων δύο δωματίων εἰς ἕν, ἀπηρτίσθη δ' οὕτω εὐρύχωρος αἴθουσα διὰ συνεδρίας καὶ ἀναγνωστήριον. 'Απεκτήσαμεν τηλέφωνον εἰς τὰ γραφεῖα τῆς 'Εταιρείας (ἀρ. 538.953) ὑδροχρωματίσθη καὶ ἐβάφη τὸ ἀκίνητον, ἐστρώθη τὸ δάπεδον διὰ πλαστικοῦ, ἐκαλύφθησαν δι' ἐπίπλων δύο σώματα καλοριφέρ, ἀνενεώθησαν τὰ φωτιστικά, ἠγοράσθησαν καὶ ἄλλα ἔπιπλα καὶ καθίσματα, καὶ εἰδικὴ κλῖμαξ διὰ τὴν βιβλιοθήκην. 'Ενετοιχίσθη μαρμαρίνη πλὰξ μνημονεύουσα τοῦ μεγ. εὐεργέτου τῆς 'Εταιρείας κ. Δ. Γκίνη, οὗ καὶ ἀνηρτήθη ἡ εἰκών.

Βιβλιοθήκη: Προέβημεν εἰς ἀγορὰς ἀναγκαίων βιβλίων πρὸς συγχρονισμὸν τῆς βιβλιοθήκης ἡμῶν. 'Εξ ἄλλου κατεβλήθησαν σύντονοι προσπάθειαι τὸ μὲν πρὸς ἐπαύξησιν τῶν ἀνταλλασσομένων πρὸς τὴν 'Επετηρίδα

ἡμῶν δημοσιευμάτων, δι' ὧν πλουτίζεται ἡ βιβλιοθήκη ἡμῶν, τὸ δὲ διὰ τὴν συμπλήρωσιν ἀξιολόγων ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν καὶ σειρῶν ξένων καὶ ἑλληνικῶν. Ἐπιπροσθέτως ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν πρόγραμμα βιβλιοδετήσεως 500 τόμων περιοδικῶν, τὰ ὁποῖα οὕτως ἀξιοποιοῦνται καὶ ἐξασφαλίζονται ἀπὸ φθορᾶς καὶ ἀπωλείας. Ἡ ἀναδιάρθρωσις τῆς κατατάξεως ἐπροχώρησεν, ἔχουσα ὡς βάσιν τὸν παραμερισμὸν τῆς ἀπηρχαιωμένης βιβλιογραφίας καὶ τὴν λογικωτέραν κατάταξιν τοῦ χρηστικοῦ τμήματος τῆς βιβλιοθήκης (Μυστακιδείου καὶ τῆς Ἑταιρείας συγχωνευομένων). Τηρεῖται κανονικῶς τὸ βιβλίον Εἰσαγωγῆς τῶν νέων προσκτημάτων. Ἐξυπηρετήθησαν ἐρευνηταὶ ἐπιστήμονες εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν χειρογράφων καὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑταιρείας.

Οἰκονομικά: Ἡ Ἐπετηρὶς ἐπωλήθη εἰς ἱκανοποιητικὸν ρυθμόν, εἰσεπράχθησαν δὲ καὶ αἱ συνδρομαὶ τῶν Ἑταίρων. Χάριτας ὀφείλομεν εἰς τοὺς χορηγοῦντας τὸ ἔργον ἡμῶν ἤτοι τὴν Μπάγκειον Ἐπιτροπὴν (δρ. 12.000), τὸ Βασιλικὸν Ἵδρυμα Ἐρευνῶν (δρ. 15.000), τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν (δρ. 20.000) καθὼς καὶ τὴν Φιλεκπαιδευτικὴν Ἑταιρείαν καὶ τὸ Κράτος. Τὰ σχετικὰ στοιχεῖα περιέχονται εἰς τὸν ἀπολογισμόν, ὃν θὰ ἀναγνώσῃ Ὑμῖν ὁ κ. Ταμίας, ὁ ὁποῖος πάντοτε καταβάλλει πολλὰς φροντίδας διὰ τὴν συντήρησιν τῆς Ἑταιρείας καὶ διαχείρισιν τῶν πόρων αὐτῆς.

Ἑταῖροι: Κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς τελευταίας Γ. Συνελεύσεως περίοδον μέχρι σήμερον ἀπωλέσαμεν θανόντας τοὺς Ἑταίρους Διογένην Ξανάλατον γυμνασιάρχην καὶ ἱστορικὸν συγγραφέα, ἄνδρα ἐθνικὸν καὶ ἐξαιρέτου ἤθους, τὸν Χ. Γκίκαν καὶ Κ. Κυριακόπουλον, Ἑταίρους παρακολουθήσαντας μετὰ στοργῆς τὸ ἔργον τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας. Τούτων ἀγήρως εἴη ἡ μνήμη. Πολλὴν θλῖψιν ἐπροκάλεσεν ἡμῖν ὁ θάνατος τοῦ ἐν Ρώμῃ ὁμοτίμου καθηγητοῦ καὶ ἐπιτίμου Ἑταίρου ἡμῶν καὶ συνεργάτου S. G. Mercati, ἑλληνιστοῦ καὶ βυζαντινολόγου ἐπιφανοῦς, ἑνὸς τῶν τελευταίων μεγάλων μαθητῶν τῆς ἐν Μονάχῳ Σχολῆς τοῦ K. Krumbacher, μελετητοῦ τοῦ Ἕλληνος Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου, διακρινομένου διὰ τὴν λεπτολόγον μεθοδικότητα αὐτοῦ καὶ συμπαθῶς διακειμένου πρὸς ἡμᾶς καὶ τὰ ἑλληνικὰ ζητήματα.

Νέοι Ἑταῖροι ἐνεγράφησαν 6. Τακτικοί: οἱ κ.κ. Ἀθ. Τσολοδῆμος, Κα Δέσποινα Θεμελῆ - Κατηφόρη, Δήμητρα Παπαδοπούλου, Θεόδωρος Γιαννακόπουλος, Χρ. Πατρινέλης, Ν. Χάρις καὶ εἷς ἀντεπιστέλλων, ὁ κ. Ν. Μουτσόπουλος, καθηγητὴς ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Εὐχόμεθα δ' εἰς πάντας ὑγείαν, ἵνα κατὰ τὸ προσεχὲς ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀνακοινώσωμεν αὐτοῖς καὶ νέας τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν προόδους.

Ὁ Πρόεδρος
Π. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

5 - 7 - 1965

ΤΑ ΥΠΟ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1964 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ

Κύριοι Ἑταῖροι,

Εἴμεθα εὐτυχεῖς ἐπαναβλέποντες Ὑμᾶς ἀφ' ἧς τὴν 31ην Μαΐου 1964 συνεκλήθη ἡ τελευταία Γενικὴ Συνέλευσις τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν· ἀνακοινοῦμεν τὰ ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ συμβάντα τοῦ σωματείου ἡμῶν.

Ὡς πρὸς τὸ περιοδικόν, ἐσυνεχίσθη ἡ ἐκτύπωσις τοῦ ΛΓ' (1964) τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν, ὁ ὁποῖος καὶ θὰ κυκλοφορηθῇ κατ' αὐτάς. Ποιά τις βραδύτης προέκυψεν ἐκ τῆς καθυστερήσεως ὑπὸ τῶν συνεργατῶν τῆς ὑπεσχημένης συνεργασίας καὶ τοῦ φόρτου τοῦ τυπογραφείου.

Ὡς πρὸς τὰς διαλέξεις, ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν ἐξηκολούθησε νὰ ἐντάσσῃ τοὺς ὁμιλητὰς αὐτῆς εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν διαλέξεων τῆς Ἑταιρείας τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ. Ἑτοιμάζει δὲ καὶ μετὰ δεκαήμερον τὴν ἀναβιώσασαν ἐκδήλωσιν ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ βιβλιοθήκη ἡμῶν ἐξακολουθεῖ πλουτιζομένη δι' ἀγορῶν καὶ ἀνταλλαγῶν, ἐπὶ πλέον δὲ ἐξηκολούθησε διὰ τῶν ἑταίρων κ. Χρ. Παπάζογλου, Ν. Φοροπούλου καὶ Στ. Κουρούση ἡ τακτοποίησις αὐτῆς καὶ ἡ προώθησις τῆς βιβλιοδεσίας τῶν ἀδέτων περιοδικῶν, συγγραμμάτων καὶ ἄλλων πολυτίμων βιβλίων. Διὰ τῆς ἐνοικιάσεως μιᾶς ἀποθήκης εἰς τὸ ἰσόγειον τοῦ μεγάρου Ἀριστείδου 8, ὅπου καὶ ἐταξινομήθη τὸ μέγα ἀπόθεμα τόμων τῆς Ἐπετηρίδος, ηὐρύνθη ὁ χῶρος τοῦ ἐπὶ τοῦ ὀγδόου ὀρόφου ἀκινήτου τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν, πρὸς εὐχερεστέραν κατάταξιν τῆς βιβλιοθήκης. Σημειωτέον ὅτι τὰ δαπανώμενα διὰ τὴν ἀγοράν, τακτοποίησιν καὶ βιβλιοδεσίαν ἀποτελοῦν μέρος μόνον τῆς ἀξίας τῶν εἰσερχομένων εἰς τὴν βιβλιοθήκην διὰ δωρεῶν καὶ ἀνταλλαγῶν προσκτημάτων. Μεταξὺ τῶν προθύμως ἐξακολουθούντων νὰ πλουτίζουν τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἑταιρείας εἶναι καὶ ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἰατρὸς κ. Ἀθανάσιος Β. Μυστακίδης, ὁ ὁποῖος μᾶς ἔχει προπολεμικῶς προσφέρει τὴν πολύτιμον βιβλιοθήκην τοῦ πατρός του. Οὗτος κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος προσέφερε σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ νέαν συναγωγὴν ἀντιτύπων καὶ ἀποκομμάτων δημοσιευμάτων τοῦ ἀειμν. Μυστακίδου.

Αἱ δαπάναι τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν ἐκαλύφθησαν κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος εὐχερέστερον, διότι πλὴν τῶν συνήθων ἐπιχορηγήσεων τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς ἐκ δρ. 12.000, τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐκ δρ. 20.000 καὶ

τοῦ ΒΙΕ ἐκ δρ. 15.000, ἐτύχομεν ἐνισχύσεως τοῦ Κράτους διὰ μὲν τοῦ Ὑπ. Παιδείας ἐκ δρ. 10.000, διὰ δὲ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν κ. Κ. Μητσοτάκη, ἐκ τῶν κερδῶν τῶν Κρατικῶν Λαχείων ἐκ δρ. 50.000. Πάντας τοὺς συντελέσαντας εἰς τὴν συντήρησιν καὶ πρόοδον τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν εὐχαριστοῦμεν θερμῶς.

Κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος εἴχομεν τὸ ἀτύχημα νὰ ἀπολέσωμεν ἐκ μὲν τῶν ἐπιτίμων ἡμῶν ἑταίρων τοὺς ἀειμν. καθηγητὰς A. Dain καὶ H. Grégoire, περὶ τοῦ ἔργου τῶν ὁποίων ἐδημοσιεύθησαν τὰ δέοντα εἰς τὸν ΛΓ΄ (1964) τόμον τῆς Ἐπετηρίδος, ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων τοὺς ἀειμν. καθηγητὰς Γεώργιον Σακελλαρίου καὶ Γεώργιον Σωτηρίου καὶ τὸν ἐπιμελέστατον Ἑταῖρον ἡμῶν ἀείμν. Κωνσταντῖνον Τσαλίκην. Ἐκ τούτων ὁ ἀείμν. Γεώργιος Σωτηρίου, ὑπῆρξε καὶ μέλος τοῦ Δ.Σ. ἄλλοτε καὶ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἐπίλεκτος συνεργάτης τῆς Ἐπετηρίδος ἡμῶν, καθὼς συνειργάσθησαν εἰς αὐτὴν καὶ οἱ ἄλλοι ἀποθανόντες. Μεταξὺ τῶν νέων Ἑταίρων κατελέξαμεν τὸν διδ. φιλολογίας κ. Σπυρίδωνα Λουκᾶτον, τὸν θεολόγον κ. Στ. Γ. Παπαδόπουλον καὶ τὸν λυκειάρχην κ. Εὐθύμιον Σ. Σιμόπουλον.

Ὁ Πρόεδρος
Π. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΧΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1963

ΕΣΟΔΑ

		Δρχ.
1. Ὑπόλοιπον ἐκ τῆς οἰκονομικῆς χρήσεως τοῦ ἔτους 1962		139.663,65
2. Ἐκ συνδρομῶν τῶν ἑταίρων		11.580
3. Ἐκ πωλήσεως τόμων τῆς Ἐπετηρίδος		25.325,10
4. Ἐκ τόκου καταθέσεως παρὰ τῷ Ταχυδρομ. Ταμιευτηρίῳ		1.801
5. Ἐκ χορηγιῶν καὶ δωρεῶν:		
α΄) Τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας	30.000	
β΄) Τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	20.000	
γ΄) Τοῦ Βασιλικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν	15.000	
δ΄) Τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς	12.000	
ε΄) Συμμετοχὴ τῆς Ἑταιρείας εἰς τὰ κέρδη τῶν Κρατ. Λαχείων	20.000	97.000
Σύνολον		275.369,75

ΔΑΠΑΝΑΙ

	Δρχ.
1. Ἐξόφλησις τοῦ λογαριασμοῦ ἐκτυπώσεως τοῦ ΛΒ΄ τόμου τῆς Ἐπετηρίδος	63.450
2. Προμήθεια χάρτου ἐκτυπώσεως τῆς Ἐπετηρίδος	2.383
3. Ἀμοιβὴ διορθωτοῦ τυπογραφικῶν δοκιμίων τῆς Ἐπετηρίδος	2.500
4. Κατασκευὴ μεταλλογραφημάτων	2.172
5. Ἐνοίκιον γραφείων τῆς Ἑταιρείας	9.736
6. Συντήρησις κοινοχρήστων χώρων κλπ. τοῦ Μεγάρου καὶ γραφείων, μισθὸς θυρωροῦ κλπ.	7.938
7. Διαρρύθμισις χώρων τοῦ γραφείου, προμήθεια ἐπίπλων	3.896
8. Συμβολαιογραφικὰ (Μεταβίβασις τοῦ ἀκινήτου ὑπὸ Δημ. Γκίνη)	2.383
9. Ἀμοιβαὶ τρίτων α) δι᾽ ἐκτελεσθεῖσαν ἐργασίαν πρὸς ταξινόμησιν τῆς Βιβλιοθήκης, β) δικαιώματα εἰσπράκτορος συνδρομῶν, γ) φιλοδωρήματα κλπ.	12.182,90
10. Ἔντυπα, γραφικὴ ὕλη, προμήθεια βιβλίων	2.802,50
11. Φωτισμὸς καὶ καθαριότης (τέλη καθαρ. εἰς Δῆμον Ἀθηναίων, εἴδη καθαριότητος)	876
12. Ταχυδρομικὰ	1.601,30
13. Χαρτοσήμανσις ἀποδ. πληρωμῆς καὶ στελεχῶν εἰσπράξεως τοῦ ἔτους 1962	364,70
Σύνολον	112.285,40
Ὑπόλοιπον εἰς νέον, μετρητὰ καὶ κατάθεσις εἰς Ταχυδρ. Ταμιευτήριον	163.084,35
Σύνολον	275.369,75

Ἐν Ἀθήναις τῇ 20ῇ Ἰανουαρίου 1964
Ὁ Ταμίας
ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΧΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1964

ΕΣΟΔΑ

			Δρχ.
1.	Ὑπόλοιπον ἐκ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ ἔτους 1963		163.084.35
2.	Ἐκ συνδρομῶν τῶν ἑταίρων		5.170
3.	Ἐκ πωλήσεως τῆς Ἐπετηρίδος		12.339.10
4.	Ἐκ τόκου καταθέσεως εἰς τὸ Ταχυδρομικὸν Ταμιευτήριον		3.872
5.	Ἐκ χορηγιῶν:		
	α΄) Τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	20.000	
	β΄) Τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς	12.000	
	γ΄) Τοῦ Βασιλ. Ἱδρύματος Ἐρευνῶν	15.000	
	δ΄) Τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας	10.000	
	ε΄) Συμμετοχὴ εἰς τὰ καθαρὰ κέρδη τῶν Κρατικῶν Λαχείων	50.000	107.000
		Σύνολον	291.465.45

ΔΑΠΑΝΑΙ

1.	Ἔναντι ἐκτυπώσεως τοῦ ΛΓ΄ τόμου τῆς Ἐπετηρίδος	30.000
2.	Διὰ προμήθειαν χάρτου	8.347.50
3.	Διὰ κατασκευὴν μεταλλογραφημάτων	1.099
4.	Ἀμοιβὴ διορθωτοῦ τυπογρ. δοκιμίων	500
5.	Προμήθεια βιβλίων πρὸς πλουτισμὸν τῆς Βιβλιοθήκης	5.455
6.	Διὰ τὴν βιβλιοδεσίαν περιοδικῶν	18.510
7.	Ἐγκατάστασις τηλεφώνου καὶ τηλεφωνήματα	4.121.20
8.	Ἐνοίκιον γραφείων τῆς Ἑταιρείας	3.648
9.	Μεταρρύθμισις τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τῆς πρόσθεν αἰθούσης τῶν γραφείων	10.583
10.	Ἐπιπλώσεις	9.975
11.	Ἀσφάλισις τοῦ διαμερίσματος	358
12.	Ἀμοιβαὶ εἰς τρίτους δι' ἐκτέλεσιν ὑπηρεσίας	14.000
13.	Ἀμοιβὴ εἰσπράκτορος συνδρομῶν	1.488
14.	Εἰς μισθὸν τοῦ θυρωροῦ, θέρμανσιν κλπ.	8.357.50
15.	Ταχυδρομικά, ἔντυπα, γραφικὴ ὕλη	670.80
16.	Διάφοροι δαπάναι (καθαριότης, μεταφορικά, φιλοδωρήματα)	1.622.50
17.	Ἠλεκτροφωτισμὸς	210.10
18.	Εἰς Δῆμον Ἀθηναίων διὰ τέλη καθαριότητος	296
19.	Χαρτοσήμανσις δικαιολογητικῶν τῶν ἐσόδων τοῦ ἔτους 1963	408.45
	Σύνολον	119.650.05
	Ὑπόλοιπον εἰς νέον, μετρητὰ καὶ κατάθεσις εἰς Ταχυδρομ. Ταμιευτήριον	171.815.40
	Σύνολον	291.465.45

Ἐν Ἀθήναις τῇ 18η Ἰανουαρίου 1965
Ὁ Ταμίας
ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρόεδρος
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †

Ἀντιπρόεδροι
Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ †

Γεν. Γραμματεὺς
ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ †

Ταμίας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΙΠΑΛΔΟΣ †

Σύμβουλοι

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΣ †
ΣΠΥΡΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ †
ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΛΙΓΑ †
ΝΙΚ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ †
ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ †
ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΖΗΣ †
† ΑΡΧ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ †
Κ. Ν. ΡΑΔΟΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ †

ΤΟ ΝΥΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Πρόεδρος
ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Ἀντιπρόεδροι
ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Γεν. Γραμματεὺς
ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Ταμίας
ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Σύμβουλοι

ΒΕΛΤΣΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΓΚΙΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
ΖΕΠΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ
ΖΩΡΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΟΛΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΟΜΙΝΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ
ΚΟΡΡΕΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ
ΜΠΟΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΙΔΡΥΤΑΙ

ΑΜΠΟΤ Ε. †
ΒΟΛΙΔΗΣ Θ. †
ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ Ι. †
ΔΑΡΑΛΕΞΗΣ Χ. †
ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Π. †
ΖΕΡΒΟΣ Ι. †
ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΗΛΙΑΔΟΥ ΕΥΦΗ †
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠ. †
ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΕΥΑΓΓ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Π. Δ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΥΛΑ †
ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ †
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Φ. †
ΛΑΜΠΙΚΗΣ Β. †
ΛΟΥΚΙΔΗΣ Γ. †
ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΟΣ Π. †
ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. †
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ. †
ΣΑΡΟΓΛΟΥΣ Π. †
ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ Β. †
ΣΚΟΥΤΑΡΗ ΝΕΛΛΗ †
ΤΙΠΑΛΔΟΣ Γ. †
ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Γ. †

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΓΚΙΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
† ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΔΕΛΤΑΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ †
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΛΑΜΠΙΚΗ ΣΟΦΙΑ †
ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ †
ΟΙΚΙΑΔΗΣ ΜΙΧ. †
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ †
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠ. ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΠΑΓΚΕΙΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΟ ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΡΑΚΤΙΒΑΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ
ΧΩΡΕΜΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ †

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΤΟ ΑΘΗΝΗΣΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΑΚΙΛΟΓΛΟΥΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΑΜΠΟΤ ΕΥΓΕΝΙΑ †
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ †
ΔΕΛΤΑ ΠΗΝΕΛΟΠΗ †
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΑΜΠΑΝΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ †
ΚΑΣΔΑΓΛΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ †
ΚΟΡΚΟΔΕΙΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ †
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ †
ΚΤΕΝΑ ΟΛΓΑ †
ΛΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
† ΑΡΧ. ΛΙΑΝΑΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ †
ΛΟΒΕΡΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
MILLER WILLIAM †
ΝΟΜΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ
ΠΟΥΡΗΣ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ
ΡΟΥΣΣΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ †
ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ ΞΕΝΟΦΩΝ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΡΙΚΟΓΛΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΧΩΡΕΜΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ

ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ †
ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ †
ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ †
ΙΓΓΛΕΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΚΑΜΠΕΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
† Ο ΚΙΤΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ †
ΚΥΤΙΚΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΠΑΠΑΘΕΟΛΟΓΟΥ ΣΤΕΡΓΙΟΣ †

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΙΜΑ

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ †
† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ALBERTONI ALDO †
ANASTASIJEVIĆ DRAG. †
BABINGER FRANZ
BĂNESCU N.
BENEŠEVIĆ V. †
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛ. †
BRECCIA EV.
BRÉHIER L. †
BROUWER FRANC. DE SIMONE †
BURY J. B. †
BYRON R. †
CADAFALCH J. P. †
COLLINET PAUL †
DAIN A. †
DANIÉLOU JEAN
DARKÓ E. †
DAWKINS R. M. †
DELEHAYE HIPPOL. †
DIEHL CHARLES †
DÖLGER FR.
EBERSOLT J. †
EHRHARD ALBERT †
FERRARI DALLE SPADE GIAN. †
GERLNED E. †
GIANNELLI CIRO †
GRÉGOIRE HENRI †
GUILLAND RODOLPHE
JERPHANION GUIL. DE †
HALKIN FR.
HEISENBERG A. †
HESSELING D. †
HOFMANN GEORG †
IORGA N. †
KURTZ ED. †
LAURENT VIT.
LEMERLE PAUL
LOENERTZ R.-J.
MARSHALL F. H.
MERCATI SILVIO GIUSEPPE †
MERTEN ERICH
MILLER WILLIAM †
MILLET G. †
MORAVCSIK G.
MURATI FR. †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ Β. Α. †
NOAILLES PIERRE DE †
PALMIERI AUR. †
PAVOLINI PAOLO †
PERNOT H. †
† Ο ΠΡΟΥΣΗΣ ΔΩΡΟΘΕΟΣ †
RODD SIR RENNELL
ΡΟΥΣΣΟΣ ΔΗΜΟΣΘ. †
SCHELTEMA H.
SCHLUMBERGER G. †
A.M. ΧΑΪΛΕ ΣΕΛΑΣΙΕ
SOKOLOV I. †
STRZYGOWSKI JOS. †
TAFRALI O. †
USPENSKIJ F. †

TA ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Α' ΤΑΚΤΙΚΑ

Ἀγαπητὸς Γεώργιος
Ἀθανασιάδης Νόβας Γεώργιος
Ἀλεξόπουλος Γεώργιος
Ἀλιβιζᾶτος Γεράσιμος
Ἀντωνοπούλου - Δανιὴλ Ἥβη
Ἀποστολᾶτος Σπῦρος
Ἀραβαντινὸς Γεώργιος
Ἀρβιλιὰς Κωνσταντῖνος
Ἀτέσης Βασίλειος

Βαγιακάκος Δικαῖος
Βάλληνδας Στυλιανὸς
Βάρτσος Ἰωάννης
Βασιλειάδης Δημήτριος
Βασιλείου Σπῦρος
Βασιλικοπούλου Ἁγνὴ
Βελαώρας Δημήτριος
Βέλλας Βασίλειος
Βελουδίου Μαρία
Βέλτσος Γεώργιος
Βερναρδάκης Κωνστ.
Βουκίδης Τιμολέων
Βρανούσης Λέανδρος

Γαβαλᾶς Ἀναστάσιος
Γαλάτης Στέφανος
Γερουλᾶνος Ἰωάννης
Γιαννακόπουλος Θεόδωρος
Γκητάκος Μιχαὴλ
Γκίνης Δημήτριος
Γριτσόπουλος Τάσος

Δασκαλάκης Ἀπόστολος
Δημάκης Ἰωάννης
Δημακοπούλου Φωφὼ
Δημαρᾶς Ἰωάννης
Δημαρᾶς Κωνσταντῖνος
Δημητροκάλλης Γεώργιος
Δοανίδου Σοφία
Δραγούμης Φίλιππος
Δρανδάκης Νικόλαος

Ζακυθηνὸς Διονύσιος
Ζαμπατῆς Ἐμμανουὴλ
Ζέπος Παναγιώτης
Ζούβας Παναγιώτης
Ζώρα Πόπη
Ζώρας Γεώργιος

Θεμελῆ - Κατηφόρη Δέσποινα
Θέμελης Χρυσόστομος
Θεοδωρακόπουλος Ἰωάννης
Θεοφανίδης Ἰάσων
Θεοχάρη Μαρία
Θεοχάρης Κωνσταντῖνος

Καλαντζῆς Εὐστράτιος
Καλβοκορέσης Δημήτριος
Καλλιγᾶς Μαρῖνος
Καλποῦζος Ἰωάννης
Καναρέλλη Νίτσα
Κανδρῆς Εὐθύμιος
Καραναστάσης Ἀναστάσιος
Κασιμάτης Γρηγόριος
Κασκαμπᾶς Ἰωάννης
Κατσουρὸς Ἀντώνιος
Κόλιας Γεώργιος
Κολοκοτρώνης Βλαδίμηρος
Κομίνης Ἀθανάσιος
Κονιδάρης Γεράσιμος

8 - 7 - 1965

Κοντολέων Νικόλαος
Κορρὲς Στυλιανὸς
Κούκκου Ἑλένη
Κουκουλὲς Ἰωάννης
Κουρμούλης Γεώργιος
Κούρνιας Κωνσταντῖνος
Κουρούσης Σταῦρος
Κούρσης Νικόλαος
Κουτσιλιέρης Ἀνάργυρος
Κουτσοκώστα Δάφνη
Κουτσούκου Φωτεινὴ
Κουτσοχέρας Στάθης
Κρεκούκιας Δημήτριος
Κρητικὸς Παναγιώτης
Κυριαζοπούλου Μιράσγεζη Μαρία
Κυριάκης Κυριάκος
Κυριακόπουλος Κωνσταντῖνος
Κωνσταντόπουλος Νικόλαος
Κωτούλας Κωνσταντῖνος

Λαζαρῆς Θεόδωρος
Λαμψίδης Ὀδυσσεὺς
Λαχανᾶς Βασίλειος
Λειβαθηνὸς Διονύσιος
Λιβαδάρας Νικόλαος
Λιβεριάδης Εὐελπίδης
Λουκᾶτος Σπυρίδων

Μαμώνη Κυριακὴ
Μανάφης Κωνσταντῖνος
Μανδηλαρᾶς Βασίλειος
Μανῆς Εὐάγγελος
Μαργαρίτης Ἀλκιβιάδης
Μαρινᾶτος Σπυρίδων
Μαρκοuῖζος Ἰωάννης
Ματορῖκος Παναγιώτης
Μάτσης Νικόλαος
Μαυρομμάτης Κωνσταντῖνος
Μέγας Γεώργιος
Μελισσουργὸς Ἠλίας
Μιράσγεζης Δημοσθένης
Μουτούση Ἀντιγόνη
Μπάρλα Χαρίκλεια
Μπαρμπάτη - Βάρτσου Εὐθαλία
Μπίτζιος Κωνσταντῖνος
Μπόνης Κωνσταντῖνος
Μπουγκέας Σπυρίδων
Μπουμπουλίδης Φαίδων
Μπουσούλας Νικόλαος
Μπρατσιώτης Παναγιώτης

Ναουμίδης Μᾶρκος
Νειάδας Βασίλειος
Νικολαΐδης Σοφοκλῆς
Νικολόπουλος Παναγιώτης
Νικολοπούλου Χάρις
Νομικὸς Γεώργιος

Ξυγγόπουλος Ἀνδρέας
Ξύδης Θεόδωρος

Ὀρλάνδος Ἀναστάσιος

Πάγκαλος Δημήτριος
Παναγιωτάκης Νικόλαος
Παναγιωτάκος Παναγιώτης
Παναγόπουλος Ἰωάννης
Παπάζογλου Χρῆστος
Παπαϊωάννου Κωνσταντῖνος
Παπανδρικόπουλος Γεώργιος
Παπαντωνίου Ἀγησίλαος
Πατριαρχέας Παναγιώτης
Πατρινέλης Χρῆστος
Παυλόπουλος Κανάρης
Πέρδικας Παναγιώτης
Πέτροβιτς Νατάλης
Πλακίδης Σταῦρος
Πολίτου Δανάη
Πουλίτσας Παναγιώτης
Ποῦλος Ἰωάννης

Πουρῆς Μιλτιάδης

Ράμφος Ἰωάννης
Ραφτόπουλος Γεώργιος
Ρωμαῖος Κωνσταντῖνος

Σαραντῆς Μιλτιάδης
Σαρρῆς Ἀλέξανδρος
Σεργόπουλος Γεώργιος
Σερπιέρης Ἰω. Βαπτιστὴς
Σιμόπουλος Εὐθύμιος
Σμπαρούνης Ἀθανάσιος
Σούρλας Κίμων
Σπυριδάκης Γεώργιος Κ.
Σταθόπουλος Ἰωάννης
Σταθοπούλου Ἐλευθερία
Σταματιάδου Εἰρήνη
Σταμίρης Γεώργιος
Στεφανάκης Κωνσταντῖνος
Στεφανίδης Μάνος
Στίκας Εὐστάθιος
Στράτος Ἀνδρέας
Σωτηρόπουλος Ἀναστάσιος
Σωφρονόπουλος Γεώργιος

Τραυλὸς Ἰωάννης
Τρεμπέλας Παναγιώτης
Τριανταφυλλόπουλος Ἰω. Κ.
Τρουλλινὸς Ἐμμανουὴλ
Τσάλλη Μίνα
Τσαντίλης Περικλῆς
Τσάτσος Θεμιστοκλῆς
Τσάτσος Ἰωάννης
Τωμαδάκης Νικόλαος

Φορόπουλος Νικόλαος
Φραγκούλης Γεώργιος
Φουρκιώτης Κωνσταντῖνος
Φωτιάδης Εὐάγγελος

Χαραλαμπίδης Κωνσταντῖνος
Χατζηθεοδώρου Ἀντιγόνη
Χατζηνικολάου Μαραβᾶ Ἄννα
Χατζῆς Παναγιώτης
Χριστόπουλος Τάκης
Χριστοφιλόπουλος Ἀναστάσιος

Ψυχογυιὸς Κωνσταντῖνος

Β΄ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΑ

Βαφείδης Σάββας
Βεζανῆς Λεωνίδας
Βλάχος Παναγιώτης
Βουλγαρίδης Ἰωάννης

Γεωργιάδης Ἀρνάκης Γεώργιος
Γκιουζέλογλου Καλλίνικος
Γρίβας Κωνσταντῖνος

Δάμτσας Νικόλαος
Δαπόλας Φραγκῖσκος

Ἐξερτζόγλου Νικόλαος
Ἐφραιμίδης Στέφανος

Ζάκος Γεώργιος

Θεοφανίδης Θεοφάνης
Θεοχάρης Δημήτριος

Καλούμενος Δημήτριος
Καρώνης Δημήτριος
Καψωμένος Στυλιανὸς
Κοτζιᾶς Δαμασκηνὸς
Κουντούρης Χρῖστος
Κριαρᾶς Ἐμμανουὴλ
Κωνσταντινίδης Χρυσόστομος
Κωνσταντῖνος Εἰρηνουπόλεως

Μαλέτσκος Ἀντώνιος
Μανούσακας Μανοῦσος
Μέντζος Θεοφάνης
Μιρμίρογλου Βλαδίμηρος
Μούτσογλου Σταῦρος
Μουτσόπουλος Νικόλαος
Μυστακίδης Ἀθανάσιος

Νομίδης Μιλτιάδης

Οἰκονόμου Παναγιώτης

Πανταζόπουλος Νικόλαος
Παπαδόπουλος Στέφανος
Παπαδοπούλου Δήμητρα
Πατριαρχέας Γεώργιος
Πελεκανίδης Στυλιανὸς
Πετρόπουλος Δημήτριος

Πρεμετίδης Γαβριὴλ

Ρόκας Γεώργιος

Σγουρδαίου Πολῖνα
Σιδερίδης Παναγιώτης
Σιμαλαρίδου Αἴγλη
Σοφιανὸς Δημήτριος

Τούντας Νικόλαος
Τσολάκης Εὔδοξος
Τσολοδῆμος Ἀθανάσιος

Χαβιαρόπουλος Δημήτριος
Χόλλεμπαχ Γεώργιος

Ψαριανὸς Διονύσιος

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

Σελ. 11 στ. 9 ἐκ τῶν ἄνω ἀντὶ *Ἑλληνικῆς* γραπτέον *Λατινικῆς*
» 166 » 24 » » » » 1716 » 1416
» 168 » 19 » » » » Σπ. Θεοτόκη » Σπ. Θεοτόκης
» 169 » 9 ἐκ τῶν κάτω » Publicazione » Pubblicazione
» 171 » 3 » » » » » » »
» 182 » 4 » » » » » » »
» 240 » 2 ἐκ τῶν ἄνω » 895 » 893
» 240 » 9 » » » » *μαντίου* » *μαντίον*
» 240 » 10 » » » » Graecoromanum » Graecoromani
» 240 » 11 » » » » *ζήσηται* » *ζώσηται*
» 240 Εἰς τὰς μαρτυρίας πρόσθες καὶ Ρωμανοῦ Ὕμν. ΚϚʹ, στ. 57, Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Ὕμνοι, τ. Βʹ, Ἀθ. 1954, σ. 291.
» 287 στ. 4 ἐκ τῶν κάτω ἀντὶ Μέλητι γραπτέον Μέλης
» 298 Προσθετέοι καὶ οἱ ὑπ' ἀριθ. 231 καὶ 232 κώδικες τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους περιέχοντες ἀποκλειστικῶς ἑρμηνευτικὰ ἔργα τοῦ Κεραμέως.

RÉSUMÉS DU VOLUME XXXIII, 1964

N. B. Tomadakès, Sur la nécessité de rédiger un «trésor» de la langue savante byzantine, pp. 1 - 16.

Tandis que les éditions critiques de textes et d'actes ne font que se multiplier continuellement depuis 1900 et, que des dictionnaires spéciaux paraissent également dans certains secteurs, aucum effort systématique en vue de rédaction d'un dictionnaire englobant toute la littérature savante byzantine n'a été réalisé après Sophoclès, Coumanoudès ou les addenda à l'ouvrage de Liddell - Scott par des savants grecs. La langue populaire, par contre, a fait, depuis longtemps, l'objet d'une étude approfondie. L'auteur, proposant l'élaboration d'un *«trésor»* de la langue savante byzantine, procède à la distinction en groupes du matériel linguistique: à titre d'exemple il cite des mots grecs anciens ayant changé de sens dans la langue savante byzantine; d'autres mots composés, inconnus dans le grec des temps classiques; enfin des termes de la « Koinè » où abondent des mots d'origine latine, des mots composés d'éléments grecs et latins ou des mots étrangers d'origine non latine. Leur évolution morphologique et sémantique est multiple. La nécessité de rédiger le dictionnaire proposé par l'auteur est pressante, même pour les auteurs généralement considérés comme atticistes.

Nicolas Livadaras, Uber die Randnotizen der Kontakaria von Patmos, pp. 17 - 47.

Sous le titre *Des leçons marginales de Kontakaria de Patmos* l'auteur examine d'abord l'aspect paléographique qu'elles présentent; ensuite il nous fait connaître jusqu'à quel point ces leçons sont le reflet de la tradition authentique du texte de Romanos et des autres hymnographes et quel est leur rapport avec les leçons correspondantes d' autres manuscrits.

Dans les pages 31 - 47 l'auteur publie ces leçons en les comparant avec celles de l'ensemble des codices.

A. Christophilopoulos, Κραμβιτᾶς, pp. 48-51.

L'auteur soutient que le mot *κραμβιτᾶς* dans une inscription du Ve siècle après J. C. indique celui qui cultive les choux etc., fruitier et pas ce qui se nourrit de choux végétarien, comme il est admis par d'autres.

R. Gouilland, Études sur le Grand Palais de Byzance, pp. 70-86.

R.-J. Loenertz, Lettre de Georges Bardanès métropolite de Corcyre au patriarche Germain II 1226-1227 c, pp. 87-118.

A. Kominis, Un nouveau manuscrit de la Chronique de Michel Glykas, pp. 119-123.

L'auteur présente un nouveau manuscrit de la Chronique de Michel Glykas; ce manuscrit, datable du XVII-XVIII s., se trouve à la Bibliothèque « Gennadeion » d'Athènes (N° 41) et contient seule la première partie de l'œuvre de Glykas (*Ὅσα δὲ καὶ περὶ μεγέθους ἐφιλοσόφησαν — ἀρκούντως τῆς πίστεως* = Bonn, $40_{,12}$-$223_{,4}$). Il appartient donc à ce groupe de manuscrits de la Chronique qui contiennent les « Physicothéologica » de Glykas.

L'auteur donne ensuite quelques exemples de lectures du manuscrit en question — toujours en comparaison avec l'édition de Bonn.

En second lieu (p. 123, note 1), l'auteur partant d'une lecture du manuscrit étudié, constate que la confusion entre *ευ* et *α* est habituelle dans les manuscrits en minuscules; par conséquent, il se demande s'il ne faudrait corriger chez Homère le *ἀκραὴς Ζέφυρος* en *εὐκραὴς Ζέφυρος*·

Ch. G. Patrinelis, Liste des publications de B. A. Mystakidès (1859-1933), pp. 124-139 + 1 portrait de Mystakidès.

Marie Hereti, Documents vénitiens inédits concernant les Juifs en Crète, pp. 163-184.

L'auteur publie six documents inédits tirés aux fonds locaux de l'île de Crète, Archivio di Duca di Candia (= A.D.C.), concervés dans les Archives de Venise. Dans une brève préface l'auteur trouve l'occasion de donner la position économique et sociale de l'élément juif, présentée par les sources dans l'île de Crète, surtout vers la fin du XIVe et au commencement du XVe siècle, à l'époque de la rébellion des feudataires Vénitiens en Crète et de ses conséquances.

Les documents publiés, du fond de l'A.D.C. appelé Sentenze (Sentences) et du Cadastre du sestier S.S. Apostoli, montrent des rapports financiers entre les feudataires Vénitiens et leur créanciers Juifs, qui aboutissent souvent pour les Vénitiens à la perte de leurs biens, abandonés aux Juifs, à cause de leurs dettes envers ces derniers.

Le texte latin est procédé d'un resumé en Grec. Les documents sont commentés dans leur détails, qui fournissent des renseignements sur la domination Vénitienne en Crète.

Dem. Ghinis, Le «Nouveau Harménopule» par Constantin Chryssokéfalos (1831), pp. 185-205.

Dans les Archives d'Etat de Jasay (ms 1638) se trouve un petit fragment (de pp. α'-λδ'+1-14) d'une traduction en grec moderne de l'Hexabible, faite per un juriste grec, avocat en Moldavie. L'auteur en publie les deux prologues et l'index des chapitres, avec quelques remarques sur la traductiun de Chryssokéfalos.

Basile Bl. Sfyroéras, Manuscrits de Naxos, p.p. 206-225.

Description de manuscrits appartenant aux monastères, églises et bibliothèques privées de l'île de Naxos, avec une introduction courte sur l'origine de ces manuscrits.

N. B. Tomadakès, Παρρησία. Brève exposition de l'évolution, sémantique de ce mot dans les textes byzantins et postbyzantins, p. 226.

M. Manoussakas, Nouveaux documents (1454) sur la conspiration de Siphis Vlastos en Crète, pp. 227-239.

Une cinquantaine de documents concernant cette tentative de révolution en Crète, ont été déjà publiés par l'auteur dans le vol. 29 (1959), pp. 203-272 de la présente « Ἐπετηρὶς » et repris ensuite dans sa monographie *«Ἡ ἐν Κρήτῃ συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (1453-1454) καὶ ἡ νέα συνωμοτικὴ κίνησις τοῦ 1460-1462»*, Athènes 1960, pp. 89-155.

Pour compléter cette série, l'auteur publie et commente ici trois autres documentes récemment déconverts dans les archives d'État de

Venise (*Duca di Candia 2: Ducali e lettere ricevute,* cahiers 26 (1453-1454), ff. 37r-37v). Il s'agit d'un acte et d'une lettre du Recteur de Rhéthymnon et d'un acte du Duc de Crète (18-20 septembre 1454), par lesquels, pour récompenser Zacharie Trivisan, noble vénitien de Rhéthymnon, de l'aide prêtée par lui à la répression de la révolte de Siphis Vlastos, un condamné à l'éxil (Georges Bono) est amnistié.

Ces nouveaux documents nous fournissent, entre autres renseignements intéressants, le nom du village natal de Siphis Vlastos, (Atzipades, village de la province Saint-Basile, du département de Rhéthymnon), ainsi que les noms de deux autres chefs de la révolte, Nicolas Filimos Gharchia et Georges Filimos Cotronis.

N. B. Tomadakès, Μεγαλεῖον. L'auteur rassemble des passages où ce mot signifie évangile orné, p. 240.

P. D. Mastrodimitris, Biographie inédite de Nicolaos Sécoundinos tirée de l'œuvre posthume d'A. Moustoxydès, pp. 241-257.

L'auteur édite et commente une biographie inédite du savant grec du XVe siècle Nic. Sécoundinos, rédigée en grec par A. Moustoxydès, ainsi que cinq autres notices autographes du même savant; ces derniers, rédigées en italien, contribuent directement à faire connaître la vie de Sécoundinos. Ces papiers se trouvent à Corfou, dans les archives de Moustoxydès. En les rédigeant, Moustoxydès utilisait les textes mêmes de ses sources ou, au moins, il se basait sur des notes qu'il avait lui-même prises en les lisant. Ses informations non seulement éclairent plusieurs plis de l'histoire biografique de Sécoundinos et de sa famille, mais fournissent également maints renseignements détaillés sur son activité d'auteur.

N. Drandakis, Les fresques de l'église de Naxos, «Panaghia à Yallous», pp. 258-269.

La Panaghia à Yallous est une chapelle byzantine à une nef et à coupole basse. Elle se trouve à Naxos, assez loin du village Filoti, vers la côte orientale de l'île. Dans cette chapelle quelques fresques, restes de son ancienne décoration, sont encore visibles: ce sont celles qui ornent l'abside et les deux arcades aveugles des murs latéraux sous la coupole. Ces fresques ont été faites en 1289, selon une date inscrite sur le mur à demi-circulaire du sanctuaire. Dans la partie supérieure de l'abside sont figurés la Vierge, l'archange Michel et le Précurseur. Au-dessous cinq saints sont représentés en buste et de face. Ce sont le martyr Mamas, l'ascète Léontius, Michel l'évêque d'Ephèse et deux autres saints prélats. Sur le mur Nord on distingue la sainte Vierge à l'Enfant entre saint Demètre et deux saintes. Vis-à-vis, sur le mur Sud, on peut voir le Sauveur et saint Jean l'évangéliste.

La Vierge de l'abside tient dans ses deux mains un médaillon rond, sur lequel est figuré le buste du Christ Emmanuel. Cette fresque reproduit, selon toute probabilité, le type de la Panaghia Nicopios.

Saint Démètre rapelle la figure lumineuse du saint diacre d'Oropos. Mais là le pinceau du peintre a été plus libre et les trais du saint sont rendus avec plus de naturel. En outre à Naxos le visage froid du sain paraît sans expression. Le visage de saint Mamas, quoiqu'il ressemble, quant à sa forme, à celui d'un jeune saint de Sopocani, il est sec et schématique, sans plasticité et sans volume.

Les fresques que nous avons examinées à Naxos n'appartiennent pas à un style purement populaire. Leur peintre a subit l'influence du grand art, mais il n'a pas pu s'élever jusqu'à lui.

Marie Nystazopoulou, L'«Alanikos» de Théodore, évêque d'Alanie, et l'accession au trône patriarcal de Germain II (précision chronologique), 270-278.

En se basant sur les sources concernant Théodore, évêque d'Alanie, et sur le contenu de l'*Alanikos* même, le présent article place les événements mentionnés dans ce texte au début de l'an 1223 et non pas en 1240, comme il a été jusqu'à présent généralement admis; ainsi l'invasion des «Scythes» contre la ville taurique de Bosporos, dont fait mention l'*Alanikos,* doit-elle être identifiée avec l'invasion des Tatares contre la péninsule Taurique (Crimée), invasion bien attestée et sûrement datée (janvier 1223).

En second lieu, l'auteur examine la date d'accession au trône patriarcal de Germain II: l'existence d'un acte (daté de septembre 1222) de son prédécesseur Manuel I exclut d'une façon explicite la datation de cet événement au mois de juin 1222; en combinant le témoignage d'un discours de Germain II, prononcé pendant la fête des Saints Apôtres juste un an après son avènement, avec le contenu d'une lettre du même prélat adressée aux Cypriotes en l'an du monde 6731 (=1222-3), l'auteur propose comme date de l'intronisation du patriarche Germain le début du mois de janvier 1223.

Par ailleurs, cette date proposée pour l'avènement de Germain II et qui s'accorde avec notre datation de l'*Alanikos*, est confirmée par l'existence d'un discours panégyrique inédit prononcé par le même Théodore d'Alanie pendant la cérémonie d'intronisation du patriarche Germain.

N. L. Phoropoulos, Le maître de la «Patmias» Daniel Kerameus et ses œuvres, pp. 279 - 298.

Daniel Kerameus (1745/6 - 1801) fut un des maîtres les plus éminents de la Grèce du XVIIIe s. Ayant lui-même fait ses études à l'ecole *«Patmias»* et résidé pour un certain temps à Constantinople, il fut envoyé de nouveau à l'école de Patmos par le patriarche oecuménique Théodose, II, d'abord à titre de professeur et, par la suite, comme directeur de l'école (1769 - 1801). Malgré les difficultés auxquelles il a dû faire face, il a rendu célèbre l'école et y rassembla un assez grand nombre d'élèves de tous les coins de la Grèce. Ses œuvres, inédites pour la plupart, sont des traités de grammaire, des commentaires aux auteurs classiques et chrétiens, quelques discours et des lettres à des évêques et autres savants. Les manuscrits contenant ses œuvres, écrits par ses éleves, se trouvent principalement aux monastères du Mont Athos, car plusieurs moines de la Sainte Montagne avaient suivi ses cours.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΕΝ ΤΩ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΩ ΑΔΕΛΦΩΝ ΜΥΡΤΙΔΗ
ΚΑΛΛΙΔΡΟΜΙΟΥ 48, ΑΘΗΝΑΙ (707)
ΤΗΝ 8ην ΙΟΥΛΙΟΥ 1965

Ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ Καθηγητοῦ Ν. Β. Τωμαδακη